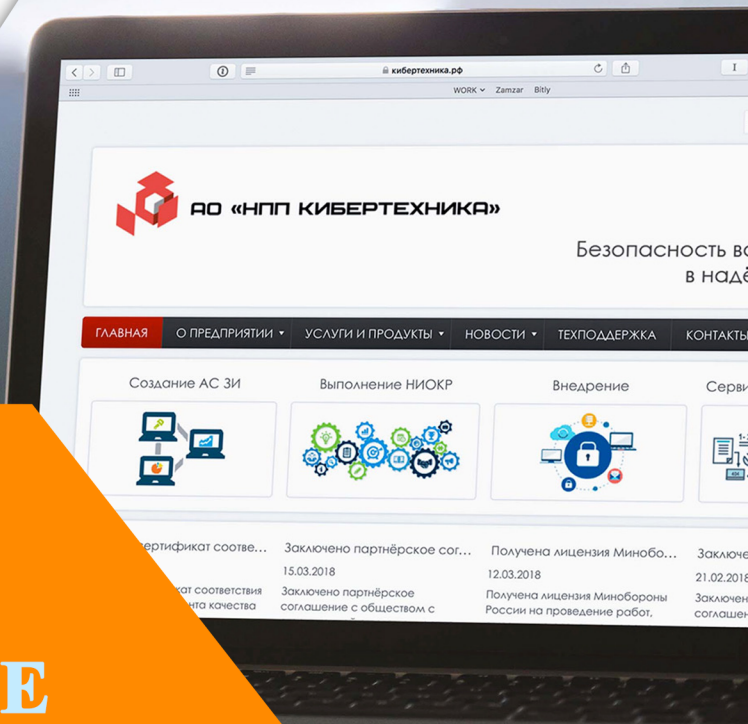

IN VOLUME #1
ISSUE#5,
AUGUST 2023

ISSN 2992-8869

JOURNAL OF SCIENCE-INNOVATIVE RESEARCH IN UZBEKISTAN

- Exact Sciences
- Natural Sciences
- Technical Sciences
- Pedagogical Sciences
- Social Sciences
- Philosophical Sciences
- Philology
- Economics
- Agriculture
- Psychological Sciences
- Medical Sciences

Research Science and
Innovation House

OJS / PKP
ISSN

INTERNATIONAL
STANDARD
SERIAL
NUMBER

ResearchGate

Directory of Research Journals Indexing

www.universalpublishings.com

“RESEARCH SCIENCE AND INNOVATION HOUSE” MCHJ

JOURNAL OF SCIENCE RESEARCH

**Research Science and
Innovation House**

**VOLUME 1, ISSUE 5,
2023. AUGUST**

Tel: +998930901912

Web sayt: <http://universalpublishings.com> Email: sabirovj75@gmail.com

«Journal of science-innovative research in Uzbekistan» ilmiy-uslubiy jurnali:
31.08.2023 yil.

Ushbu to‘plamda « Journal of science-innovative research in Uzbekistan » ilmiy-uslubiy jurnali 2023 yil 1-soni 5-qismiga qabul qilingan maqolalar nashr etilgan.

Jurnal tarkibidagi barcha maqolalarga DOI unikal raqami biriktirilib, **Directory of Research Journals Indexing, Researchbib, Index Copernicus, Zenodo, Open Aire, Google Scholar** xalqaro ilmiy bazalarida indekslandi.

OAK tomonidan dissertatsiyalar asosiy ilmiy natijalarini chop etishga tavsiya etilgan jurnallar ro‘yxatidagi milliy jurnallarda chiqarilgan maqolalar sifatida rasman tan olinadi.

Asos: O‘zbekiston Respublikasi Oliy attestatsiyasi komissiyasining dissertatsiyalar asosiy ilmiy natijalarini chop etish tavsiya etilgan ilmiy nashrlar ro‘yxati 3-sahifasi. – Toshkent: 2019. – 160 b.

Jurnal materiallaridan professor-o‘qituvchilar, mustaqil izlanuvchilar, doktorantlar, magistrantlar, talabalar, litsey-kollejlar va maktab o‘qituvchilari, ilmiy xodimlar hamda barcha ilm-fanga qiziquvchilar foydalanishlari mumkin.

Eslatma! Jurnal materiallari to‘plamiga kiritilgan ilmiy maqolalardagi raqamlar, hisobotlar, ma’lumotlar haqqoniyligiga va keltirilgan iqtiboslar to‘g‘riligiga mualliflar shaxsan javobgardirlar.

“RESEARCH SCIENCE AND
INNOVATION HOUSE” MCHJ

TAHRIRIYAT

Bosh muharrir, Matsaidova Sayyora Xudayberganovna, Urganch davlat universiteti, Geodeziya, kartografiya, geografiya kafedrası, pedagogika fanlari nomzodi, dotsent

Mas’ul kotib: Sobirov Javoxir Xayrulla o‘g‘li Urganch davlat Universiteti talabasi

Nashrga tayyorlovchi: Eshqorayev Samariddin Sadridin o‘g‘li Termiz muhandislik-texnologiya instituti talabasi

TAHRIR KENGASHI A’ZOLARI

Rahimov Rahimboy Atajanovich, Urganch davlat universiteti professori, Texnika fanlari doktori, Rossiya tabiiy fanlar akademiyasining Akademigi

Isayev Sabirjan Xusanbayevich, “Toshkent irrigatsiya va qishloq xo‘jaligini mexanizatsiyalash muxandislari instituti” milliy tadqiqot universiteti, Irrigatsiya va melioratsiya kafedrası, qishloq xo‘jaligi fanlari doktori, professor.

Matyakubov Baxtiyar Shamratovich, “Toshkent irrigatsiya va qishloq xo‘jaligini mexanizatsiyalash muxandislari instituti” milliy tadqiqot universiteti, “Irrigatsiya va melioratsiya” kafedrası professori, qishloq xo‘jaligi fanlari doktori, professor

Matsaidova Sayyora Xudayberganovna, Urganch davlat universiteti, Geodeziya, kartografiya, geografiya kafedrası, pedagogika fanlari nomzodi, dotsent

Matchanov Otabek Jumanazarovich Urganch Davlat Universiteti, Geodeziya, Kartografiya, Geografiya kafedrası Dotsenti. Yònalish - Tabiiy Geografiya

Djumaniyazava Muhayyo Xusinovna, Urganch davlat Universiteti Pedagogika fakulteti Pedagogika va psixologiya kafedrası dotsenti, psixologiya fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD)

Samandarov Ergash Iskandarovich, Urganch davlat universiteti Tabiiy fanlar fakulteti Ekologiya va xayot faoliyati xavfsizligi kafedrası, qishloq xo‘jaligi fanlari nomzodi, dosent

Egamov Baxtiyor Nurmetovich, Urganch davlat universiteti, “Iqtisodiyot” kafedrası dotsenti, iqtisod fanlari nomzodi.

Rajabov Alibek Xushnodbekovich, Urganch davlat universiteti, Iqtisodiyot kafedrası, iqtisodiyot fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD)

Amanov Allabergan Kutlimuratovich, Urganch davlat unversiteti Geodeziya, kartografiya, geografiya kafedrası o‘qituvchisi.

Babajanova Sanabar Yuldashbayevna, Urganch davlat universiteti Tabiiy fanlar fakulteti “Ekologiya va hayot faoliyati xavfsizligi” kafedrası,qishloq xo‘jalik fanlari bo‘yicha falsafa doktori-PhD.,dotsent.

Masharipov Adamboy Atanazarovich, Urganch davlat universiteti Tabiiy fanlar fakulteti “Ekologiya va hayot faoliyati xavfsizligi” kafedrası dotsenti.

Kuchkarova Dilbar Pirlapasovna, Urganch davlat universiteti geografiya fani o‘qituvchisi.

Raximova Anamoy, Qo‘shko‘pir tumani 25-son umumta‘lim maktabi Manaviy ma‘rifiy ishlar direktori o‘rinbosari. Geografiya fani o‘qituvchisi

Ismoilova Himoyat Matnazarovna, Urganch davlat universiteti, Kimyo kafedrası, kimyo fanlari falsafa doktori (PhD), dotsent

Ismayilova Intizar, Urganch davlat Universiteti Tabiiy fanlar fakulteti Biologiya kafedrası, qishloq xo‘jaligi fanlari nomzodi, dotsent

Xamroyev Muxtor Ozodovich, Urganch davlat universiteti, Geodeziya, kartografiya, geografiya kafedrası, Geografiya fanlari nomzodi, dotsent

Razakova Rayxan Saylaubekovna Urganch davlat universiteti Pedagogika fakulteti Pedagogika va psixologiya kafedrası dotsenti, psixologiya fanlari bo‘yicha falsafa doktori, PhD.

Ataullayev Zokir Maxsudovich, Urganch davlat universiteti, kimyo kafedrası, pedagogika fanlari falsafa doktori (PhD), kimyo kafedrası dotsenti

Raximova Xolisxon Maksudovna, Urganch davlat universiteti, Biologiya kafedrası, biologiya fanlari falsafa doktori (PhD) , dotsent

Axmedova Ma‘rifat Abdullayevna Urganch davlat universiteti Tarix fakulteti O‘zbekistonda demokratik jamiyat qurish nazariyasi kafedrası dotsenti

Raximova E‘tibor Rustamovna, Urganch davlat universiteti, “Pedagogika va psixologiya” kafedrası o‘qituvchisi, psixologiya fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD)

Parda Alimov, Termiz davlat pedagogika instituti, O‘zbek tili va adabiyoti kafedrası dotsenti, filologiya fanlari nomzodi

Mardonova Lobar Umaraliyevna, Termiz davlat pedagogika instituti, O‘zbek tili va adabiyoti kafedrası mudiri, filologiya fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD)

Tajiyev Zokirjon Rajabovich, Urganch davlat universiteti Tabiiy fanlar fakulteti “Biologiya” kafedrası, qishloq xo‘jaligi fanlari nomzodi, dotsent.

Atadjanov Ilhom Sharipovich Urganch davlat universiteti, Tabiiy fanlar fakulteti. Geodeziya, kartografiya geografiya kafedrası dotsenti

Raximova Go‘zal Yuldashovna, Urganch davlat universiteti, Tarjima nazariyasi va amaliyoti kafedrası mudiri,PhD

Psixosomatik tibbiyotda an'anaviy hind tibbiyoti tushunchalarining dolzarbligi

Baratov Laziz Zuxriddin o'g'li

Toshkent tibbiyot akademiyasi talabasi

Ashurova Samodil Kamol qizi

Toshkent tibbiyot akademiyasi talabasi

Annotatsiya: An'anaviy tibbiyot turli madaniyatlarga xos bo'lgan sog'liq bilan bog'liq bilim, ko'nikma va amaliyotlarni o'z ichiga oladi. Hindistonda psixosomatik tibbiyot kabi ong va tana o'rtasidagi yaqin aloqani ta'kidlaydigan an'anaviy tibbiyot tizimining boy merosi mavjud. Hindiston hukumati AYUSH (Ayurveda, Yoga va Naturopatiya, Unani, Siddha va Gomeopatiya) bo'limini tashkil etdi. Turli xil psixosomatik kasalliklarning rivojlanishida turmush tarzi, ovqatlanish va atrof-muhit omillarining ahamiyati Hindistonning barcha an'anaviy tibbiyot tizimlarida ta'kidlangan. Tadqiqotlar an'anaviy tibbiyot amaliyotlarining maqbulligi va foydali rolini ko'rsatgan bo'lsa-da, shifokorlarga bemorlarning farovonligini yaxshilashda yordam berishi mumkin bo'lgan amaliyotlar bo'yicha tadqiqotlar olib borishga harakat qilish kerak. Ushbu amaliyotlar uchun dalillar bazasini yaratish uchun ularning to'liq potentsialini ro'yobga chiqarish uchun yanada qat'iy tadqiqotlar talab etiladi.

Kalit so'zlar: An'anaviy hind tibbiyoti tizimlari, AYUSH, Ayurveda, ayurveda tibbiyoti, psixosomatik kasalliklar.

Аннотация: Традиционная медицина включает в себя связанные со здоровьем знания, навыки и практики, характерные для разных культур. Индия имеет богатое наследие традиционных медицинских систем, которые подчеркивают тесную связь между разумом и телом, таких как психосоматическая медицина. Правительство Индии создало отделение АЮШ (аюрведа, йога и натуропатия, унани, сиддха и гомеопатия). Важность образа жизни, питания и факторов окружающей среды в развитии различных психосоматических заболеваний подчеркивается во всех традиционных индийских системах медицины. Хотя исследования показали приемлемость и полезную роль традиционных медицинских практик, необходимо приложить

усилия для проведения исследований практик, которые могут помочь врачам улучшить самочувствие своих пациентов. Необходимы более тщательные исследования, чтобы создать доказательную базу для того, чтобы эти методы полностью реализовали свой потенциал.

Ключевые слова: системы традиционной индийской медицины, АЮШ, аюрведа, аюрведическая медицина, психосоматические заболевания.

Abstract: Traditional medicine includes health-related knowledge, skills, and practices specific to different cultures. India has a rich heritage of traditional medical systems that emphasize the intimate connection between mind and body, such as psychosomatic medicine. The Government of India has established the Department of AYUSH (Ayurveda, Yoga and Naturopathy, Unani, Siddha and Homeopathy). The importance of lifestyle, diet and environmental factors in the development of various psychosomatic diseases is emphasized in all traditional Indian systems of medicine. Although research has shown the acceptability and beneficial role of traditional medical practices, efforts should be made to conduct research on practices that can help physicians improve the well-being of their patients. More rigorous research is needed to build the evidence base for these practices to realize their full potential.

Key words: Traditional Indian medicine systems, AYUSH, Ayurveda, Ayurvedic medicine, psychosomatic diseases.

Hindiston katta madaniy xilma-xillikka ega mamlakat bo‘lib, Ayurveda, Yoga, Siddha, Unani va Gomeopatiya kabi an’anaviy tibbiyot tizimining boy merosiga ega. Ayurveda, Yoga va Sidda Hindistonda paydo bo‘lgan va tarix qariyb besh ming yilliklarga borib taqaladi, Unani va Gomeopatiya keyinchalik Hindistonga kelib, hind madaniyatida o‘zlashtirilgan. Ushbu qadimiy tibbiyot tizimlari turli xil sog‘liqni saqlash tushunchalari va yondashuvlarini o‘z ichiga olgan an’anaviy tibbiyot atamasi ostida tasvirlangan. An’anaviy tibbiyot turli madaniyatlarga xos bo‘lgan sog‘liq bilan bog‘liq bilim, ko‘nikma va amaliyotlarni o‘z ichiga oladi. Bu odamlarning, ayniqsa rivojlanayotgan mamlakatlarda sog‘liqni saqlash ehtiyojlarini qondirishda muhim rol o‘ynaydi. Jahon sog‘liqni saqlash tashkiloti ma‘lumotlariga ko‘ra, Osiyo va Afrikaning ba‘zi mamlakatlarida aholining qariyb 80% birlamchi tibbiy yordam uchun an’anaviy tibbiyot tizimlaridan yordam so‘raydi. Hind

an'anaviy tibbiyot tizimi psixosomatik tibbiyot kabi ong va tana o'rtasidagi yaqin aloqani ta'kidlaydi. Ikkala holatda ham buzilishning sabablari va davolashda biologik, psixologik va ijtimoiy omillarning o'zaro ta'sirini tushunish muhimdir. U nafaqat psixiatriya sohasiga, balki zamonaviy tibbiyotning butun tizimiga ham tegishli. Psixosomatik tibbiyot haqidagi tushunchamizni yaxshilash uchun an'anaviy hind tibbiyoti tushunchalaridan olingan bilimlardan foydalanish muhimdir.

Hindiston hukumati, shuningdek, hind tibbiyotining ushbu potentsial sohalarida foydalanishni rag'batlantirish va tadqiqotlarni rivojlantirish uchun AYUSH (Ayurveda, yoga, Unani, Siddha va gomeopatiya) bo'limini tashkil etish tashabbusi bilan chiqdi .

Ushbu maqolada biz an'anaviy hind tibbiyotining turli xil turlari haqida qisqacha gaplashamiz Tizimlar va ularning psixosomatik tibbiyotga aloqadorligi. Hind an'anaviy tibbiyotining asosiy tamoyillari

Ayurveda hind an'anaviy tibbiyotining eng qadimiy tizimidir. Ayurveda hayot haqidagi fan degan ma'noni anglatadi va hind xudosi Brahma shifo bilimini donishmandlarga bergan, ular buni o'z shogirdlariga og'zaki qiroat va yozuvlar shaklida bergan Hindistondagi turli xil an'anaviy tibbiyot tizimlari o'zlarining asosiy tamoyillari bilan farq qilsa-da, ular kasalliklarning sabablari va ularni boshqarishni tushunishda yaxlit yondashuvni qo'llashadi. Barcha tizimlarning asosiy ijarachisi shundaki, ong, tana va atrof-muhit omillari birgalikda harakat qilib, kasallikni keltirib chiqaradi. Shuning uchun har bir tizimning kasallikni davolashdagi hissasini tushunish muhimdir.

Hind an'anaviy tibbiyotida psixosomatik kasalliklar kontseptsiyasi

Ko'pgina nazariyotchilar salomatlik va kasalliklarga psixosomatik yondashuv Ayurveda tibbiyotining asosini tashkil etishini taklif qiladilar. Bu turli xil psixosomatik kasalliklarga olib kelishi mumkin bo'lgan tananing fiziologik faoliyatining buzilishiga olib keladi. Salomatlikdan himoya qiluvchi omil bo'lishi mumkin bo'lgan hayotning qadriyatlarga asoslangan fazilatlari. Hazillarning ko'payishi (jismoniy omillar) insonning ruhiy salomatligiga ham ta'sir qilishi mumkin . Bir nechta diqqatga sazovor misollar orasida Vatika hazillarining ko'payishi va Anidra (uyqusizlik) paydo bo'lishi kiradi. Psixosomatik kasalliklarning ko'plab misollarini Ayurveda matnlarida topish mumkin, masalan,

irritabiy ichak sindromiga (IBS) o‘xshash Grahini roga deb ataladigan klinik holat .

Turli xil doshalar o‘rtasidagi nomutanosiblik Agni (yong‘in) funktsiyasining buzilishiga olib keladi va IBS rivojlanishining sababi deb hisoblanadi. Kama (yaltirashi) va krodha (g‘azab) kabi mansik-bhavalalar (aqliy tuyg‘u yoki fikrlash) IBSga olib kelishi mumkin bo‘lgan doshalarga ta’sir qilishi mumkin.

Yoga psixosomatik kasalliklarning kelib chiqishini Pancha Klesha (beshta psixologik azob) tushunchalari orqali tushuntiradi . Bular: Avidya (jismoniy sifatlarga olib keladigan yakuniy voqelikni tan olmaslik), Asmita (o‘zini noto‘g‘ri aniqlash tuyg‘usi, bu psixiatrik alomatlar tanadagi disfunktsiyadan kelib chiqadi deb ishonishga olib kelishi mumkin), Raga va Dvesha (jozibali va jirkanish) va Abhinivesha (hayotga yopishib olish). o‘limdan qo‘rqish). Avidya vaqti-vaqti bilan turli xil Kleshalar uchun javobgar bo‘lgan asosiy omil bo‘lib, turli xil psixosomatik kasalliklarning asosiy sababi bo‘lgan stressga olib keladi. U tanadagi qora va sariq safroning ko‘pligi ongga ta’sir qiladi, bu esa psixosomatik kasalliklarga olib kelishi mumkin bo‘lgan salbiy his-tuyg‘ularga olib kelishini taklif qildi. U atrof-muhit omillarini o‘zgartirish va simptomlarni bartaraf etishda yengillik usullaridan foydalanishni taklif qildi.

Ushbu turli tizimlar, shuningdek, psixosomatik kasalliklarni davolash uchun turli xil davolash usullarini taklif qildi. Masalan, Ayurveda Panchkarmani ushbu kasalliklar uchun terapiya sifatida eslatib o‘tadi. Ayurveda dorivor o‘simliklarining keng assortimenti turli xil psixiatrik kasalliklarni davolashda qo‘llaniladi. Tizimli tekshiruvda , Rout va boshqalar birgalikda yoki monoterapiya sifatida qo‘llaniladigan 78 ta dori ro‘yxatini tuzdilar. — Ushbu dori vositalarining samaradorligi va xavfsizligi to‘g‘risida ilmiy dalillar yo‘qligiga qaramasdan, ularning mavjudligi, arzonligi va minimal nojo‘ya ta’sirlari tufayli bemorlar orasida ushbu dori-darmonlarni qabul qilish ko‘proq.

Psixosomatik kasalliklarni davolashda hind an’anaviy tibbiyot bilimlarining ahamiyati

Hind an’anaviy tibbiyot tizimlari butun dunyo bo‘ylab qo‘llanilgan va qo‘shimcha va muqobil tibbiyot (CAM) keng rubrikasi ostida tasniflangan. 16 ta tadqiqotni o‘z ichiga olgan tizimli tekshiruvda Fras va boshqalar ba’zi tadqiqotlarda CAM dan foydalanish 74,8% gacha yuqori ekanligini aniqladilar . Ma’lumotli o‘rta yoshli ayollarda foydalanish ko‘proq edi. U ko‘proq psixosomatik kasalliklar, masalan, bel

og‘rig‘i yoki patologik og‘riqlar, depressiya, uyqusizlik, kuchli bosh og‘rig‘i yoki migren, oshqozon yoki ichak kasalliklari uchun ishlatilgan. Tadqiqot shuni ko‘rsatdiki, tibbiyot talabalari boshqa sog‘liqni saqlash mutaxassislari bilan solishtirganda CAM haqida eng tanqidiy qarashlarga ega. Avstraliyada o‘tkazilgan milliy aholi so‘rovi shuni ko‘rsatdiki, so‘rovda qatnashganlarning 68,7 foizi oldingi 12 oy ichida kamida bitta SAM shakliga ega bo‘lgan va ularning taxminan 45 foizi CAM amaliyotchisiga tashrif buyurgan. Ularning 12 foizi yoga bilan shug‘ullangan. Ishtirokchilarning mos ravishda 17,5% va 6% meditatsiya va gomeopatiyadan foydalanilgan. Angliyada o‘tkazilgan shunga o‘xshash so‘rovda, CAM foydalanishning umr bo‘yi va 12 oylik tarqalishi mos ravishda 44,0% va 26,3% edi. Ushbu tadqiqot, shuningdek, guruh sifatida psixosomatik kasalliklar maslahat uchun eng keng tarqalgan sabab bo‘lganligini takrorladi. Yuqori xarajat va zamonaviy tibbiyotdan norozilik, uning ko‘proq yaxlit yordam ko‘rsatishi va nojo‘ya ta’sirlardan xoli ekanligiga ishonish an’anaviy davolash usullarini qabul qilishning yuqori darajasiga olib kelishi mumkin. Mualliflar bo‘lajak shifokorlar bemorlarning talablariga javob berishi uchun ushbu terapiyaning asosiy tamoyillarini ko‘proq bilishlarini taklif qilishdi. An’anaviy tibbiyotdan ushbu davolash usullari hind madaniyatida chuqur ildiz otgan va bemorlar tomonidan tez-tez qo‘llaniladi. Hindistonda qishloq aholisining 65 foizi birlamchi tibbiy yordam ehtiyojlari uchun Ayurveda va dorivor o‘simliklardan foydalanadi. Yomon karma natijasida kasallik tushunchasi kasallik og‘rig‘ini qabul qilishga yordam beradi. Shifokor va bemor o‘rtasidagi munosabat Guruga o‘xshaydi - chela va shifokor hurmat qilinishi kerak bo‘lgan keksa shaxs sifatida qabul qilinadi.

Turli xil psixosomatik kasalliklarning rivojlanishida turmush tarzi, ovqatlanish va atrof-muhit omillarining ahamiyati Hindistonning barcha an’anaviy tibbiyot tizimlarida ta’kidlangan. Ayurvedada mashqlarning foydali ta’siri birinchi bo‘limda aytib o‘tilgan. An’anaviy tibbiyot usullarining maqbulligi va foydali rolini aniqlashda ilmiy hamjamiyat uning foydasini aniqlashda ochiq nuqtai nazarga ega bo‘lishi kerak. Shifokorlarga bemorlarning farovonligini yaxshilashga yordam beradigan amaliyotlarni mazax qilish uchun barcha imkoniyatlarni ishga solish kerak. Ushbu amaliyotlar uchun dalillar bazasini yaratish uchun ularning to‘liq potentsialini ro‘yobga chiqarish uchun yanada qat’iy tadqiqotlar talab etiladi.

Psixosomatik kasalliklar sabab bo'lgan fiziologik kasalliklar psixologik omillar. Statistik ma'lumotlarga ko'ra, kasalliklarning deyarli 30 foizi psixosomatik xususiyatga ega. Psixosomatik kasallikning kelib chiqishi bemorning tanasi va ruhi o'rtasidagi ziddiyat. Psixologlarning ta'kidlashicha, bunday kasalliklarni quyidagi his-tuyg'ular qo'zg'atishi mumkin: qayg'u, quvonch, g'azab, qiziqish. Psixosomatik buzilishlarning asosiy sabablari orasida: o'tgan tajriba. Ayniqsa katta ta'sir bolalik davridagi ruhiy jarohatlar ekan.

Alomatlar: Psixosomatik kasalliklar belgilarining paydo bo'lishi har doim kuchli ruhiy tajribalar va tajribali stresslar paytiga to'g'ri keladi. Eng tipik ko'rinishlar: Bunday alomatlar stressli vaziyatdan so'ng darhol paydo bo'lishi yoki kechiktirilishi mumkin.

Xulosa : An'anaviy tibbiyot tizimlari boy tarixga ega va zamonaviy tibbiyotning zamonaviy amaliyoti bilan birga mavjud. Zamonaviy tibbiyot fanlari ong-tana va psixosomatik kasalliklarning genezisidagi ahamiyatini tan oldi va ularni davolashda turmush tarzi va ovqatlanishni o'zgartirishni taklif qiladi. Bu sog'lom hayotni saqlashda ushbu omillarning ahamiyatini doimo anglab etgan qadimgi donolikka mos keladi. Ushbu an'anaviy tibbiyot amaliyotlari butun dunyo bo'ylab ko'plab odamlar tomonidan qabul qilinishing o'zi ushbu yo'nalishda tizimli izlanishlarga turtki bo'lishi kerak. Ushbu amaliyotlarning samaradorligini zamonaviy tadqiqot usullari bilan baholash an'anaviy tibbiyot tizimlarining muhim qirralarini yoritishi mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Ravishankar B, Shukla VJ (2007). Hind tibbiyot tizimlari: qisqacha ma'lumot. Afr J Tradit Complement Altern Med 4:319- 337.
2. Bodeker G, Ong CK, Grundy C, Burford G, Shein K (2005). JSST tr a d i t i o n a l, c o m p l e m e n t a r y a n muqobil tibbiyotning global atlas. Jeneva: Jahon sog'liqni saqlash tashkiloti.
3. Oyebo O, Kandala NB, Chilton PJ, Lilford RJ (2016). O'rta daromadli mamlakatlarda an'anaviy tibbiyotdan foydalanish: JSST-SAGE tadqiqoti. Sog'liqni saqlash siyosati rejasi 31: 984-991.
4. Martin MJ (1978). Psixosomatik tibbiyot: qisqacha tarix. Psixosomatika 19: 697-700.

5. Shrivastava SR, Shrivastava PS, Ramasamy J (2015). Ayurveda, Yoga, Naturopatiya, Unani, Sidda va Gomeopatiyani Hindistonda sog‘liqni saqlash tizimi bilan ta‘minlash. *J Tradit Complement Med* 5: 116-118.
6. Jaiswal YS, Williams LL (2017). Ayurvedaga bir ko‘rinish - Hind an‘anaviy tibbiyotining unutilgan tarixi va tamoyillari. *J Tradit Complement Med* 7:50-53.
7. Rastogi S (2010). Ayurveda va zamonaviy ilm-fan o‘rtasida ko‘prik qurish. *Int J Ayurveda Res* 1:41-46.
8. Singx AN (2006). Psixosomatik kasalliklarda yoga terapiyasining o‘rni. *Int Kongress seriyasi* 1287: 91-96.
9. Sharma M (2014). Yoga stressni boshqarish uchun muqobil va qo‘shimcha yondashuv sifatida: tizimli tahlil. *J Evid Asoslangan To‘ldiruvchi Altern Med* 19:59-67.
10. Shukla S, Saraf S (2011). Sidda dori vositalarining asosiy jihati va asosiy tushunchasi. *Dorixonada tizimli sharhlar* 2:48-54.
11. Karunamoorthi K, Jegajeevanram K, Xavier J, Vijayalakshmi J, Melita L (2012). Tamil an‘anaviy tibbiyot tizimi-siddha: xalqaro nuqtai nazardan mahalliy sog‘liqni saqlash amaliyoti. *Tang [Humanitas Medicine]* 2:12.1-12.11.
12. Husain A, Sofi GD, Tojuddin T, Dang R, Kumar N (2010). Unani tibbiyot tizimi - kirish va muammolar. *Med J Islom dunyosi Acad Sci* 18: 27-30.

Research Science and Innovation House

O‘QUVCHI YOSHLARNI KASBGA YO‘NALTIRISHDA DIAGNOSTIK QARASHLAR KATEGORIYALARI

Hayitmurodova Mohigul O‘rol qizi

Termiz davlat pedagogika instituti

Pedagogika va san‘at fakulteti Texnologik

Ta‘lim yo‘nalishi 2-bosqich talabasi

studenttexnolig@gmail.com

Tel: + 998 88 191 23 20

Annotatsiya: Ushbu maqolada o‘quvchi yoshlarni kasbga yo‘naltirishda diagnostik qarashlar kategoriyalari mazmuni, mohiyati va kasbga yo‘naltirishni maqsadli va rejali boshqarish mexanizimi haqida ma‘lumot beriladi.

Abstract: In this article, the reader will be informed about the results of the diagnosis of the category of diagnosis, the importance of the results of the diagnosis, and the actual treatment of the mechanizimi.

Аннотация: В данной статье представлена информация о содержании и сущности категорий диагностических взглядов и механизме целенаправленного и планомерного управления профессиональной ориентацией студенческой молодежи

Kalit so‘zlar: Pedagogika, kasb, ta‘lim, kasbga yo‘naltirish, dars, diagnostika, kategoriya, tarbiya, tizim, maktab, o‘quvchi, o‘qituvchi.

O‘zbekiston Respublikasining ijtimoiy siyosatida milliy o‘zlikni anglash, milliy va umumbashariy qadriyatlarni o‘zlashtirish orqali shaxs bilan jamiyat o‘rtasida uyg‘unlikni, birdamlikni vujudga keltirish, ehtiyojlarining xususiyligidan umumiylikka o‘sib o‘tishining qondirilishi har jihatdan o‘quvchi va talablarni qobiliyatlari, iste‘dodlarini, ichki imkoniyatlarini, o‘ziga xos individual-psixologil xususiyyatlarini tadqiq etishni, shuningdek rivojlantirishni talab etadi. Bu talab asosan shakllanib borayotgan demokratik huquqiy davlatning yoshlarga nisbatan

amalga oshirayotgan siyosati yigit va qizlarga o‘z qobilyati va istidodini namoyon qilish va rivojlantirishga, yangilanish va taraqqiyot jarayonlariga faolroq qo‘shilishga jamiyatda o‘z o‘rnini topish, o‘z kasbining ustasi va yetuk kadr bo‘lishiga yordam beradi. O‘quvchi yoshlarni kasbga yo‘naltirishda diagnostik qarashlar kategoriyalari asosan o‘quv-tarbiyaviy jarayonda tug‘iladigan qiyinchiliklar o‘rganiladi va ularni bartaraf etish yo‘llari tashkil etiladi.

Kasbga yo‘naltirish diagnostikasi yordamida jamiyatdagi ma‘naviy-ma‘rifiy jarayon tahlil qilinadi va ta‘lim-tarbiyaning kafolatlangan natijalari aniqlanadi. Tashxislashda nafaqat ta‘lim tarbiya natijalarini sarhisob qilish, balki ularning o‘zgarish dinamikasi ham kuzatiladi, mavjud kamchiliklar bartaraf etiladi. Ta‘lim-tarbiya jarayonini tashkil qilish va o‘quvchi yoshlarga vatanparvarlik g‘oyalarini singdirishda asosiy vazifani yetuk pedagog olimlar va o‘qtuvchilar bajaradi. Pedagog – ta‘lim-tarbiya jarayoni hamda, uning qonuniyatlari, tarkibi va uni tashkil etish mexanizmlarini tadqiq etadi, tarbiyaviy va o‘quv ishlarining mazmuni, tamoyillari, ularni tashkil etish shakl, usul hamda yo‘sinlarini, kasbga yo‘naltirish va uning kompetentlarini ham belgilab beradi. Shaxsni tarbiyalash, o‘qitish, ma‘naviy dunyoqarashini kengaytirish va shakllantirish Pedagogning asosiy funksiyasi hisoblanadi. Shaxsni tarbiyalash Pedagogikadagi asosiy tushuncha sanalib, oila va jamiyatning barkamol shaxsni shakllantirishga, ma‘nan yetuk inson qilib tarbiyalashga yo‘naltirilgan birgalikdagi faoliyatini anglatadi. Ta‘lim-tarbiya yordamida inson shaxsining ma‘naviy va mafkuraviy jihatlarini qaror toptirish hamda, vatanparvarlik ruhida tarbiyalash ko‘zda tutiladi. Dunyoqarash, e‘tiqod, vatanparvarlik, ezgulik, go‘zallik, yaxshilik, adolatga doir qarash va ko‘nikmalarning shaxs sifatiga aylantirilishi tarbiya yordamidagina amalga oshiriladi. Insonlar orasida yashash, hayotda turmush kechirish va faoliyat ko‘rsatish, hayotda o‘z o‘rnini topish uchun zarur bo‘lgan bilim, ko‘nikma va malakalar yig‘indisini o‘zlashtirishga qaratilgan faoliyat o‘qitish tushunchasini ifoda etadi. Zamonaviy pedagogning innovatsion faoliyati jarayonida o‘quvchi yoshlarga ta‘lim berish natijasida shaxs zaruriy bilimlar bilan ta‘minlanib, kelgusida turli darajadagi maxsus ma‘lumotni olish imkoniga ega bo‘ladi. Ta‘lim-tarbiya berish va o‘qitish natijasida odamda muayyan yetuk shaxs sifatlari shakllantiriladi. Shaxs tarbiyalash va o‘qitish orqali o‘zida oldin bo‘lmagan ma‘naviy-intellektual sifatlarga ega bo‘ladi. Bu hol shaxsning umri mobaynida uzluksiz davom etadi va uning rivojlanishiga omil bo‘ladi. Inson va uni shakllantirishga doir fan sifatida Pedagogika falsafa, etika, estetika, madaniyatshunoslik, psixologiya, iqtisodiyot,

siyosatshunoslik, demografiya, tarix, adabiyot, tibbiyot, matematika va boshqa fanlar bilan uzviy bog‘liq. Pedagogika fani va amaliyoti taraqqiyotida bu fanlarning nazariy asoslari, tadqiqot metodlari, ilmiy xulosalarni aniqlash, taxlil qilish hamda umumlashtirish usullaridan foydalanadi. Pedagogika fundamental hamda amaliy fan hisoblanadi. Soha doirasida fundamental hamda amaliy faoliyati, avvalo ustuvor maqsadlarni o‘zida ifoda etishi bilan farqlanadi. Pedagogik fundamental faoliyatning strategik maqsadi nazariy va konsepsiyalarni yaratish, qonun va qonuniyatlarni aniqlash real obektlarning ahamiyati va xususiyatlarini tizimlashtirishdan iborat. Fundamental faoliyat jarayonida o‘quvchi yoshlarda nazariy modellar yaratiladi. Pedagogikaga asosan ilmiy bilimlar va ilmiy faoliyat tizimi sifatida qaralib kelingan, natijasi esa nazariy va amaliy turdagi yangi ilmiy bilimlarda o‘z ifodasini topadi. Pedagogika asosan o‘quvchi yoshlarni kasbga yo‘naltirish, hayotda fundamental o‘rnini topishi uchun ularni kasb tanlash kategoriyalari mexanizimi asosida shakllantiruvchi fan hisoblanadi. Kasb tanlashga yo‘naltirish ilmiy madaniyatning kompetenti sifatida ijtimoiy madaniy nuqtai nazardan asoslangan muayyan tarixiy va madaniy kontekst, aksiologik doirada rivojlanadi: boshqa tomondan esa ilm-madaniyatni rivojlantirish uchun asos vazifasini bajaradi.

Bugungi kunda barcha davlatlar ta’limga imkon qadar ko‘p innovatsion yangilik kiritishga, uning sifatini hamda samaradorligini oshirishga intilmoqda. Chunki, ta’lim millat ko‘zgusi bo‘lib jamiyat va davlatning yuksalib borishini ta’minlovchi yoshlarni tarbiyalovchi, xalqqa yaratuvchanlik ijodkorlik xususiyatlarini baxshida etuvchi kategoriyadir. Uning mahsuli intellektual rivojlangan, keng dunyoqarashli va chuqur mushoxada qiluvchi yangilik yaratishga intiluvchan salohiyatli shaxsni tarbiyalash uchun ta’limning o‘zi yangiliklarga boy bo‘lishi, uning mazmunida ijodkorlik ruhi va motivlar hukm surishi lozim. O‘quv tarbiya jarayonida innavotsion faoliyat subyekti extiyojining majmuaviyiligini va shakllantirishgacha bo‘lgan amaliy faoliyati jarayonida yuzaga keluvchi subyektning yangilikni yaratish va o‘zlashtirishga bo‘lgan ehtiyoj va qiziqishlarini o‘zida aks ettiruvchi, undovchi kuch bo‘lmog‘i lozim. Bugungi kunda hamkorlik pedagogikasi ham rivojlanib bormoqda, buni jamiyatning turli bosqichlarida tarbiya va ta’lim sohasidagi to‘plangan tajribalarni nazariy jihatdan anglash, umumlashtirish va hayotga tadbiiq etish asosi zamirida ko‘rishimiz mumkin.

O‘zbekiston Respublikasi mustaqillikka erishgandan so‘ng mamlakatimizda barcha sohalar bo‘yiha shu jumladan ta’lim tizimida salmoqli va keng ko‘lamli ishlar

amalga oshirildi. Bir qancha qaror va farmonlar qabul qilinib, kata imkoniyatlar yaratildi. 2020-yil 23-sentyabrda O‘zbekiston Respublikasi “Ta’lim to‘g‘risida” gi Qonunning yangi taxriri va 2019-yil 8-oktyabrdagi “ O‘zbekiston Respublikasi Oliy ta’lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to‘g‘risida”¹ gi PF-5847 sonli farmoniga asosan qabul kivotalarini oshirishi, sifatli ta’lim jarayoning tadbiiq etilishi, modul-kridet va professional ta’lim tizimining joriy qilinishi, xorijiy, xususiy universitet va institutlar, ularning filiallarining tashkil qilinishi ta’lim jarayoniga qaratilayotgan e’tiborning natijasidir. Ushbu qonun va farmonga muvofiq o‘quv jarayoni uchun zarur bo‘lgan barcha moddiy-texnik bazalarning yaratilishi, yangi ta’lim sifati bosqichiga o‘tishi kabi bir qancha ishlar amalga oshirildi va oshirilib kelinmoqda. Ta’lim sohasidagi bunday qonun va farmonlarning imzolanishi muxtaram yurtboshimiz Sh.M.Mirziyoyevning ta’lim tizimida olib borilayotgan muhim islohotlarning isbotidir.

O‘quvchi yoshlarni kasbga yo‘naltirishda diagnostik qarashlar kompetensiyalari mazmuni turli davrda turlicha ya’ni boshlang‘ich, o‘rta va yuqori sinflar kesimida bir biridan tubdan farq qiladi, qisqacha qilib aytganda ularni maqsadli o‘qitish va tarbiyalash jarayonida natijalarni aniqlash zaruriyati kasbga yo‘naltirish diagnostikasini vujudga keltirgan. Albatta o‘z Ibtidosida bu natijalar oddiy pedagogik metodlar orqali aniqlangan. Bir qator tadqiqotchi olimlar (G. Royleke, L.Rollet, K.Leongard, A.Bass, E.Lichko, A,Shmelev) kasbga yo‘naltirish diagnostini-“kasbga yo‘naltirish diagnostik faoliyatini qulaylashtirishda zarur bo‘lgan axborotni qo‘lga kiritish jarayoni”-deb ta’kidlaydilar.

X.Feger, N.Petillon, V.Bogatskiylar “...kasbga yo‘naltirish diagnostikasi psixologik diagnostikadan ajralib chiqqan”-degan fikrni ilgari surishadi.

Kasbga yo‘naltirish diagnostikasining rivojlanish nazaryalarini 3 davrga bo‘lish mumkin².

Birinchi davr – qadimgi allomalar qarashlaridan e’tiboran XXI asrgacha davom etgan tadqiqot nazaryalari davri hisoblanadi. Bu davrni falsafiy-adabiy davr deyish mumkin. Bu davrda insonning axloqiy, ijtimoiy tabiatiga taalluqli muammolarni o‘rganishga asosiy e’tibor qaratiladi.

Shuning uchun ham shaxsni avalgi tariflar ancha keng ma’noga ega edi. Bu ta’rifda nimaiki inson shaxsiga taalluqli bo‘lsa uning biologiyasi, psixologiyasi, ma’daniyati ma’naviyati va boshqalar kiritilgan edi. Insonlar psixologiyasi, dunyo

¹ O‘zbekiston Respublikasi “Ta’lim to‘g‘risidagi qonuni”. Yangi tahriri. 23.09.2020 y. O‘RQ-637-son

² X.CH.Dusyarov “KASBGA YO‘NALTIRISH DIAGNOSTIKASI” (7-8-betlar)

qarashi, sharoitlari va ma'daniyat, ma'rifat darajalari birinchi davr asosida kasbga yo'naltirish bo'yicha kategoriyalanadi.

Ikkinchi davr – XIX asrning oxirlaridan XX asrning ikkinchi yarmigacha bo'lgan davrni o'z ichiga oladi. Ya'ni, bu davr pedagoglar shaxs tarbiyasini va kamolotini o'rganish tadqiq etishga o'z hissalarini qo'shgan davr hisoblanadi. Chunki bu davrda inson shaxsini klinik sharoitlarda tadqiq qilish uchun tekshiruvlar olib borildi. Jumladan, bu davrda shaxsga taalluqli **introversiya**, ya'ni o'zining ichki muammolariga sho'ng'ib o'zi bilan o'zi bo'lishi va atrofdagi voqea-hodisalarga diqqatning susayib ketishi, **ekstroversiya**, ya'ni insonni o'rab olgan muhit atrofga ongning qaratilganligi va shu bilan band bo'lib, o'ziga nisbatan ishonch va diqqatning susayishi, hayajonlanish, insondagi yuqori darajadagi halovatsizlik xususiyati, ma'lum psixologik ijtimoiy vaziyatlarda qo'rquv va hayajon hissiyotlari, **rigidlik** (tafakkurning tormozlanishi, ya'ni bir marta qabul qilinga hukm yoki fikrlash va harakat usulidan vos kechishning qiyin holati) **tormozlanganlik** (qo'zg'atuvchilarga qarshi harakatning susayib ketishi), **uyg'onganlik holati** (qo'zg'tuvchilar ta'sirida yuqori darajada qo'zg'alganlik va uning izlarining ma'lum vaqtgacha qolishi) kabi psixologik holatlar o'rganiladi. Lekin bu davrda shaxsning ijobiy xislatlari, qobilyatlari ma'daniy, ma'naviy, va shunga o'xshash bir qator fazilatlarini o'rganish diagnostikasi rivojlanmadi. Ikkinchi davrda pedagoglar orqali kasbga yo'naltirilayotgan shaxsning introversiya, ekstroversiya va psixikasi, qurquvlari bilan ishlanadi.

Keyingi davr (XX asrning ikkinchi yarmi –XXI asr boshlari) experimental davr bo'lib, bu davrda nemis pedagog olimi Karlxayns Ingenkamp hamda angliyalik psixolog R.Kettel shaxsning ma'rifiy-ma'naviy rivojlanishini o'rganishga e'tibor qaratdilar. Rossiyada shaxsni eksperimental tadqiq qilish borasida A.F.Lazurskiy tizimli ravishda shaxsni ilmiy kuzatuvlar texnikasi va metodikasini, I.S.Kon va R.S.Nemov, I.P.Podlasiy, I.Rogov shaxsning intellektual darajasini o'rganish, o'qtuvchi diagnostikasiga oid metodikalarni ishlab chiqdilar. G.Ayzenk kuzatuv, so'rovnoma hujjatlar tahlillarini matematik ishlab chiqish usullarini yaratdi. G.Olloport shaxs hususiyatlari nazaryasiga asos soldi. R.Kettelesa, G.Ayzenk yaratgan matematik aparatni shaxs xususiyatlari nazaryasiga qo'llab, uni eksperimental o'rganishga xizmat qiluvchi faktorli tahlilni yaratdi. U shaxsning xususiyatlarini belgilovchi faktolar xususiyatlarni aniqladi va tartibga soldi. K.Ingenkamp, Igna Xartmanlar kasbga yo'naltirish diagnostika doirasida shaxsni

o‘rganish testlarini ishlab chiqdilar. R.Kettel o‘zining nomi bilan 16 faktorli “Kettel testi”, G.Ayzenk “Ayzenk testi”, “Roshax testi” larini yaratishdi. Nemis olimi Mauermanning yozishicha: “Kasbga yo‘naltirish diagnostikasi o‘zlashtirish va o‘quv jarayoniga tayyorgarlik o‘rtasida aloqa o‘rnatadi, o‘quv jarayonida kechadigan o‘quv maqsadini to‘g‘ri belgilaydi va o‘quv-tashkiliy shakllarni sharoitga mosligini baholaydi”. Yuqorida ko‘rsatilgan davrlar asosan o‘quvchi yoshlarni kasbga yo‘naltirish diagnostikasi kategoriyalarining bir turi hisoblanadi. Bu davrlar bilan asosan kasbga yo‘naltirishni maqsadli yo‘naltirish va mukammal tarzda diagnostik qarashlarni kategoriyalash mumkin.

Kasbga yo‘naltirish diagnostikasini tizimlashtirish va mukammal kategoriyalarni loyhashtirish uchun turli davrdagi olimlar nazaryalarini o‘rganishgan. Xususan Sharqda kasbga yo‘naltirish diagnostikasi elementlari qo‘llanilganligidan guvohlik beruvchi manbalar mavjud. “Avesto ta’limoti”, “Qur’oni Karim” saboqlari, Abu Abdulloh Muhammad ibn Ismoil al-Buxoriy(810-970), Abu Iso Muhammad ibn Iso at-Termiziy (824-892)kabi Hadis ilmining ulug‘lari, tasavvuf ilmi (so‘fiylik tariqati)ning namoyondalari: Bahovuddin Naqshbandiy, Abduxoliq G‘ijdivoniy, Najmiddin Kubro kabi olimu fuzalolar komil inson to‘g‘risidagi g‘oyalari bilan Sharqda ta’lim-tarbiya jarayonining rivojiga ulkan hissa qo‘shdilar. Ularning ta’lim-tarbiyaga oid qarashlarida kasbga yo‘naltirish diagnostikasi elementlarini ham uchratamiz. Xususan, ushbu olimlarning talimotlarida “ustoz-shogird” munosabatlarini o‘rganishimiz va tadqiq qilish, ilm o‘rganish bo‘yicha yoshlarning aqliy qobiliyatlarini tashxislash va rivojlantirish, ularni kasb tanlashlari uchun imkoniyatlari va qobiliyatlarini diagnostika qilish masalalari o‘z ifodasini topgan. Sharqda kasbga yo‘naltirish diagnostika elementlarini qo‘llashda insonni voyaga yetkazish masalalariga jiddiy e‘tibor qaratilgan. Xalq kasbga yo‘naltirish diagnostikasi o‘zbekona axloq, odob va tarbiyaning murakkab barcha qirralarini o‘zida mujassamlashtiradi. Xalq kasbga yo‘naltirish diagnostikasida tarbiyaning turli uslublaridan foydalanilgan. Bu uslublar nihoyatda rang-barang bo‘lib, ko‘p tomonlari bilan ilmiy kasbga yo‘naltirish diagnostikasi va kasbga yo‘naltirish diagnostikasining shakllanishida ham o‘z ta’sirini ko‘rsatgan.

Sharqda O‘quvchi yoshlarni kasbga yo‘naltirish diagnostikasi elementlari quydagi tarbiya metodlari zahirida qo‘llanilgan:

- 1. Tushuntirish:** maslahat berish, uzur so‘rash, yaxshiliklar aqida so‘zlash, tug‘ri maslahatlar beraolish, o‘rnak bo‘lish.

2. **Nasihat berish:** o‘git, undash, ko‘ndirish, iltims qilish, oq yo‘l tilash, yaxshiliklar haqida so‘zlash, rahmat aytish, duo qilish.
3. **Namuna bo‘lish:** maslahat so‘rash, o‘rnak bo‘lish.
4. **Rag‘bat va jazo:** maqtash, olqishlash, tasanno aytish, ta‘kidlash, ta‘na-gina, tanbeh berish, uyaltirish va boshqalar...

Sharqda kasbga yo‘naltirish diagnostika elementlari – an‘analar, udumlar, rasm-rusmlar, zamirida ham namoyon bo‘lgan. Bunda yosh avlodni aqliy rivojlantirish, bilim, ilm, malaka, ko‘nikmaga ega bo‘lish,

axloqli qilib tarbiyalash: axloq, xulq, odob, yaxshilik, adolat, insof, diyonat, sharmi-hayo, vatanparvarlik va boshqa fazilatlarni shakllantirish;

mehnat tarbiyasi: faollik, ishchanlik, tadbirkorlik, ishbilarmonlik, aqli ish, jismoniy mehnat, imom tarbiya chiniqishi, jismoniy o‘yinlar;

nafosat tarbiyasi: guzallik, kiyinish madaniyati, muomila madaniyati, saranjom-sarishtalik;

ekologik tarbiya: tabiat, atrof-muhit, flora va faunaga sog‘lom yondashuv;

iqtisodiy tarbiya : tejamkorlik, bozor iqtisodiyoti, sarf, isrof, foyda, mulk, mulkka egalik, tadbirkorlik;

huquqiy tarbiya : insonparvarlik, burch, vijdon, tenglik, adolat, to‘g‘rilik, halollik kabi tushunchalarni shakllantirishga katta e‘tibor qaratilgan. Demak, buyuk ajdodlarimiz tomonidan yaratilgan ta‘lim-tarbiyaga oid g‘oyalarda kasbga yo‘naltirish diagnostika nazariya va amaliyot muammolarini tadqiq qilish va yechimini topishga alohida ahamiyat qaratilgan bo‘lib, ularni o‘rganish va ulardan foydalanish buyuk ma‘naviyatimizni asrashga va rivojlantirishga xizmat qiladi.

Zamonaviy sharoitda kasbga yo‘naltirish diagnostikasi rivoji. Bir qator olimlar: Klauer, Ingo Xartman, Karlxayns Ingenkamp, Linert, Frikelarning kasbga yo‘naltirish diagnostikasi psixologik diagnostika zamirida tug‘ilganligi ta‘kidlash albatda o‘rinsiz. Bir paytlar psixologik diagnostika biologiya va tibbiyotning tashxis modellarini andoza qilib olgan kabi kasbga yo‘naltirish diagnostika ham zarur bo‘lganda psixologik ilmiy-tadqiqot metodlardan o‘z o‘rinda foydalandi.

Maktabda kasbga yo‘naltirish ishi zarur natijalarni berishi uchun u uzluksiz jarayon bo‘lishi va o‘zaro bog‘langan bir qancha bosqichlardan iborat bo‘lishi lozim.

Ilk kasbga yo‘naltirish (I-IV sinflar) bolalarni mehnatga tayyorlashdan, yosh xususiyatlarini hisobga olib, ularni kasblar, mehnat olami bilan tanishtirishdan, ularda o‘z mehnati bilan boshqalarga naf keltirish ehtiyojini shakllantirishdan iborat.

Bunga esa bolalarni qo‘ldan keladigan ijtimoiy- foydali mehnatga, o‘quv va o‘yin faoliyatining har xil turlariga jalb etish mumkin.

O‘rta bo‘g‘inda (V-VII sinflar) maktab o‘quvchilarini ijtimoiy- foydali, unumli mehnatga kirishdilar, ularda kasb tanlashning ijtimoiy ahamiyatga molik sabablari, mehnat faoliyatining aniq sohasiga bo‘lgan qiziqish shakllanadi. Navbatdagi bosqichda (VIII-IX sinflar) o‘quvchilarda tizimlashtirilgan bilimlar, kasblar olamida mo‘ljal ola bilish mahorati, aniq kasbga bo‘lgan qiziqish shakllanishi lozim, asosi e‘tibor yuqori sinf o‘quvchilarini moddiy ishlab chiqarish sohasidagi mehnatga tayyorlash ijtimoiy- kasbiy jihatdan bir maqsadni ko‘zda tutganligiga qaratilishi kerak.

Xulosa: Ushbu maqolada O‘quvchi yoshlarni kasbga yo‘naltirishda diagnostik qarashlar kategoriyalari ochib berildi va mummolari izchil o‘rganildi. Kasbga yo‘naltirish o‘quvchilarning kasbiy layoqati va maqsadi bilan ma‘lum bir kasb layoqatiga ega bo‘lgan pedagog yordamida kategoriyalanadi. Xususan, O‘quvchilarning u yoki bu mehnat faoliyatini tanlash bo‘yicha mayl va qiziqishlari har xil bo‘lib, barqarorligi esa puxta sanalmaydi. Bu jarayonda o‘qtuvchi o‘quvchilarning kasbga bo‘lgan havas dinamikasi va rivojini kuzatib boorish uchun anketa tarqatish usulini har bir sinf har yili o‘tkazishi maqsadga muvofiq bo‘ladi. U yoki bu o‘quvchining kasb tanlashda yuz berayotgan o‘zgarishlarni o‘qtuvchi va sinf rahbari diqqat bilan kuzatishi, o‘rganishi, sabablarini aniqlashi kerak. Shunday aniqlashlardan keyingina mazkur o‘quvchining kasbga havasi va mayliga doir keying ishlari to‘g‘risida o‘ylash mumkin. Kasbga barqaror va asosli qiziqish o‘quvchilarning faoliyat turlari – o‘quv, mehnat, sinfdan tashqari ishlari va hokazolar bilan mustahkamlanishi zarur. Ammo qiziqishning chuqur va qat‘iyiligi, avvalo, uning amaliy faoliyatda yanada mustahkamlanishiga bog‘liq. Shuning uchun ham qishloq xo‘jaligi, texnikaga oid hamda xizmat ko‘rsatish texnologik ta‘lim dastlari va texnik ijodkorligi to‘garaklari ko‘proq bu talablarga javob beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O‘zbekiston Respublikasining “Ta’lim to‘g‘risidagi qonuni” // Yangi tahriri. 23.09.2020 y. O‘RQ-637-son.
2. O‘zbekiston Respublikasi Vazrlar Mahkamasining 22.06.2022 yildagi “Pedagogik ta’lim sifatini oshirish va pedagog kadrlar tayyorlovchi oliy ta’lim muassasalari faoliyatini yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to‘g‘risida” gi 289-son qarori //.
3. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019 yil 6 sentabrdagi “Professional ta’lim tizimini yanada takomillashtirishga doir qo‘shimcha choratadbirlar to‘g‘risida” gi PF-5812-son Farmoni //.
4. X.CH.Dusyarov “Kasbga yo‘naltirish diagnostikasi” (o‘quv qo‘llanma). Toshkent 2023 //.
5. N. A. Muslimov, Sh. S. Sharipov O. A. Qo‘ysinov. “Mehnat ta’limini o‘qitish metodikasi, kasb tanlashga yo‘llash”. Darslik. O‘zb. ekiston Respublikasi Oliy va o‘rta-maxsus ta’lim vazrligi, O‘zbekiston faylasuflar milliy jamiyati nashriyoti, Toshkent 2014 y //.
6. Abdullayeva. Sh.A, Ro‘ziyeva.D.I “Pedagogik diagnostika va kooeksiya”. Darslik. Toshkent. 2018 yil //.
7. Muslimov.N.A, Mullaxmetov.R.G “Kasb tanlashga yo‘llash”. O‘quv qo‘llanma. Toshkent IQTISOD-MOLYA nashriyoti 2007 yil//.
8. Gaynutdinova L, Juraboev “Mening kasbiy tanlovim” Umumiy o‘rta ta’lim maktab o‘quvchilari uchun metodik qo‘llanma. – Toshkent. 2020 yil //.
9. G, E. . (2023). MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALARGA YOZISHNI O‘RGATISH VAZIFASINI AMALGA OSHIRISHDA O‘YINLARDAN FOYDALANISH. IJTIMOY FANLARDA INNOVASIYA ONLAYN ILMIY JURNALI, 3(1), 107–111.

Internet ma’lumotlari

1. www.proquest.com
2. www.pedagog.uz
3. www.edu.uz
4. www.ziyonet.uz

BOSHLANG‘ICH SINFLARDA PAST O‘ZLASHTIRUVCHI O‘QUVCHILAR BILAN ISHLASH

Urganch davlat universiteti pedagogika fakulteti
Boshlang‘ich ta‘lim yo‘nalishi talabasi Saidmuratova Xurshida

Annotatsiya: Mazkur maqolada boshlang‘ich sinflarda past o‘zlashtiruvchi o‘quvchilar bilan ishlash metodlari, hozirgi kunda aynan o‘quvchilar bilan individual ishlashning o‘quvchi ta‘lim-tarbiyasidagi ahamiyati hamda samarasi haqida so‘z boradi. Past o‘zlashtiruvchi o‘quvchilar boshqa o‘quvchilarga nisbatan ko‘proq e‘tibor talab qilishini e‘tirof etgan holda, ushbu maqolada bu jarayon yuzasidan xulosa hamda takliflar keltirib o‘tiladi. Zero, bugungi globallashuv jarayonida ta‘lim jaaryonidagi nuqsonarni toppish va ularni tuzatib boorish har bir pedagogning burchi hisoblanadi.

Kalit so‘zlar: boshlang‘ich sinf, ta‘lim, tarbiya, o‘quvchi, bilim, ko‘nikma, malaka, kompetensiya, interfaol yondashuv, faollikni oshirish.

KIRISH. Zamonaviy ta‘limning eng muhim unsurlari -qadimdan shakllanib kelgan. Ta‘lim maqsadi, mazmuni, shakl, uslub va vositalari ta‘lim jarayonlari mazmunini tahlil qilish uchun qo‘llaniladigan an‘anaviy kategoriyalar bo‘lib hisoblanadi. Aynan shu kategoriyalar ma‘lum predmet, mutaxassislik yoki ixtisoslik bo‘yicha o‘quvtarbiyaviy jarayonni tashkil qiluvchi pedagog faoliyatining predmeti sifatida yuzaga chiqadi. Qayd etilgan pedagogik yo‘naltirilgan pedagogik faoliyatning qonuniyat va mezonlarini tizimlashtiruvchi omil vazifasini bajaradi. Zamonaviy o‘qituvchi dars jarayonida «aktyor» emas, aksincha «rejissyor» bo‘lishi kerakligini anglashi lozim. Buning uchun esa u bir necha yangicha ta‘lim usullarini yaxshi bilishi kerak. Shu yerda Prezidentimiz Shavkat Mirziyoyev: “Mustaqil o‘ylay oladigan tafakkur yuritib, to‘g‘ri ma‘qul va maqbul ish tuta oladigan vatanparvar shaxslarni shakillantirish va tarbiyalash kerak”, -deb ta‘kidlaydi hurmatli yurtboshimiz o‘z nutqlarida.[1]

Hozir aynan boalalrni mustaqil fikrlashga o‘rgatish talab qilinadigan davrda yashamoqdamiz. Darhaqiqat, yoshlarni zamonaviy fan-texnikaning, umuman, ilm-fanning yutuqlaridan bahramand qilmasdan turib, ularga yuqori malakali ixtisos egalari bo‘lib yetishishiga zamin yarata olmaymiz. Eng avvalo, boshlang‘ich ta‘lim jarayonida o‘quvchilarga to‘g‘ri va maqsadga muvofiq bilim berish muhim

ahamiyat kasb etadi. Kuzatishlar asosida ayta olamizki, boshlang‘ich ta‘lim davrida o‘quvchida o‘yin faoliyatining o‘rnini o‘qish faoliyati egallaydi. O‘qib-o‘rganish bolaning vazifasi, ijtimoiy burchi bo‘lib qoladi. O‘qish jarayonida u darsliklarini va o‘quv qurollarini saranjom saqlash, o‘z vaqtida o‘rnidan turish, maktabga belgilangan vaqtda borish, uyga berilgan vazifalarni bajarish yuzasidan ko‘nikmalarni o‘zlashtiradi.

ASOSIY QISM. Maktabdagi ta‘lim va tarbiya darajasi asosan pedagogik jarayonning bolaning individual va yoshga bog‘liq rivojlanish psixologiyasiga yo‘naltirilganligi bilan belgilanadi. Bu rivojlanishning individual variantlarini aniqlash, har bir bolaning ijodiy qobiliyatlarini aniqlash, uning shaxsiyatining o‘ziga xosligini ochib berish, o‘zining ijobiy faolligini mustahkamlash, o‘qishdagi kechikish yoki qoniqarsiz xatti-harakatlar uchun o‘z vaqtida yordam ko‘rsatish uchun butun o‘quv davrida maktab o‘quvchilarining shaxsiyatini psixologik va pedagogik o‘rganish zarurligini keltirib chiqaradi. Bu, ayniqsa, maktabning quyi sinflarida, bolani maqsadli o‘qitish endigina boshlanganida, o‘qish yetakchi faoliyatga aylanganda, uning davomida bolaning aqliy xususiyatlari va fazilatlari, birinchi navbatda, bilim jarayonlari va o‘ziga bo‘lgan munosabat bilim subyekti sifatida shakllanib, rivojlanishda davom etganda juda muhimdir.

O‘zlashtirish ko‘nikmalarini tarbiyalash, umumiy bilim faoliyatini shakllantirish alohida e‘tiborga olinishi kerak. O‘quvchilar faoliyati printsiplari pedagogikaga keng ma‘lum bo‘lib o‘quvchi faoliyatini rag‘batlantirmasdan o‘qituvchi belgilangan maqsadlarga erisha olmaydi [2].

ADABIYOTLAR TAHLILI. O‘quvchi tobora mas‘uliyatli bo‘lib boradi. Bilimlar bolaning saviyasini o‘stiradi, aqliy rivojlanishini ta‘minlaydi, sevgilari va irodasining o‘sishiga ta‘sir ko‘rsatadi. Biroq bu davrda ham bolaning diqqati hali beqaror bo‘ladi. Boshlang‘ich sinfda o‘quvchi xotirasida ham o‘zgarishlar ro‘y beradi. O‘quvchi birinchi sinfdan boshlab, ta‘lim jarayonida o‘quv materialining ko‘p qismini ixtiyoriy ravishda eslab qoladi. Shu bilan birga, o‘z-o‘zini doimo nazorat qilib borishi lozim. Buning natijasida o‘quvchining xotirasi takomillashadi, tafakkuri o‘sadi. 7-8 yoshli bolalarda ham tafakkur hali konkret xarakterda bo‘ladi. Ular o‘zlari idrok etgan yoki tasavvur qilgan narsalar haqidagina fikr yuritadilar. Mantiqiy tafakkurning dastlabki ko‘rinishlari shakllana boshlaydi. Uchinchi to‘rtinchi sinflarda o‘quvchilar ilmiy bilimlarga oid ayrim

tushunchalarni ham o‘zlashtirib oladilar. Bu davrda o‘quvchilarning ruhiyatida hissiy kechinmalar yuz beradi.[3]

Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida biror fanga, darsga nisbatan qiziqish yuzaga keladi. Ular ta‘lim olishni burch ekanligini anglab yetadilar. Dars vaqtida o‘quvchi faoliyatiga qo‘yilgan yuqori baho o‘quvchilarda ruhiy tetiklik, shodlik, iftixor kabi hissiy kechinmalarni tug‘diradi. Ammo o‘quvchilar orasida fanlardanorqada qolish, o‘zlashtirishi past baholanadiganlari ham uchrab turadi. Ushbu o‘quvchilar bilan har bir boshlang‘ich sinf o‘qituvchisi alohida ishlarni olib borishi va ulardagi kamchiliklarni o‘z vaqtida aniqlab, imkon qadar bunga yechim topishi zarur. Shunday ekan boshlang‘ich ta‘lim o‘qituvchisi har tomonlama yetuk, o‘tkir diplomat, o‘z kasbini ustasi, intellektual salohiyatga ega shaxs bo‘lishi shart.[4]

TADQIQOT METODI. Har bir boshlang‘ich sinfda dars berish jarayonida fanlarni o‘zlashtirishi past bo‘lgan o‘quvchilarga duch kelamiz. Bu o‘quvchilar bilan ishlash o‘qituvchidan yuqori malaka talab qiladi. Bu jarayonda o‘qituvchi yangi metodikalari qo‘llashi, past o‘zlashtiruvchi o‘quvchilarning faolligini oshirishi va bu orqali past o‘zlashtiruvchi o‘quvchilarning boshqa tengdoshlari qatoriga yetib olishini ta‘minlash lozim. Shundagina har bir boshlang‘ich sinf o‘qituvchisi o‘z faoliyatini to‘g‘ri yo‘lga qo‘ya olgan va har bir o‘quvchi bilan individual ishlash jarayonini amalga oshiradi olgan hisoblanadi. Bo‘sh o‘zlashtiruvchi o‘quvchilarni mustaqil ishlashga o‘rgatish yaxshi samara beradi. Mustaqil faoliyat insonni ziyrak va hozirjavob qiladi. Bu faoliyat kichik yoshdagi maktab o‘quvchilarida ta‘limga uyg‘un holda rivojlanishi kerak. Buning uchun, avvalo, o‘quvchilarni mustaqil faoliyatga ruhan tayyorlash, ularda biror ishni qila olishga va shu ishni sifatli bajarishiga ishonch uyg‘otish lozim.

Mustaqil ish turlari, avvalo, o‘qituvchi tomonidan puxta o‘ylangan, ta‘lim maqsadiga yo‘naltirilgan va davomiy bo‘lishi kerak. Bunda har bir o‘quvchining imkoniyati hisobga olinishi, yosh xususiyati, qiziqishlari ham e‘tibordan chetda qolmasligi kerak. O‘quvchilarni aqliy rivojlantirish shartlaridan biri topshiriqlarni to‘la “eslab qolib” bajarishdir. Bunda bajariladigan ishning maqsadini tushungan(tasavvur qilgan) holda uning rejasini belgilash va ish usulini tanlash, yo‘l qo‘yilgan xatolarni mustaqil topa olish va uni tuzata bilishlariga alohida e‘tibor beriladi. O‘quvchilarning topshiriqlarni tez, to‘g‘ri bajarishi uchun qulay

usullarni tanlash, yo‘naltiruvchi savollar berib, tayanch so‘zlar tavsiya etish foydalidir.

XULOSA VA TAKLIFLAR. Bo‘sh o‘zlashtiruvchi o‘quvchilarni aniqlash va ular bilan ishlash o‘qituvchidan alohida sabot va mas’uliyatni talab etadi. Shu bois bu toifa bolalar bilan shug‘ullanish uchun, avvalo, yakkama-yakka suhbat o‘tkazib, ularning qiziqishlarini aniqlash lozim. Maxsus jurnal tutilib, bolalarning o‘zlashtirishini muntazam onitoning qilib borilishi, o‘quvchilarga qiynalayotgan fanidan alohida mashg‘ulotlar daftari tuttirish kabi usullar ham samarali hisoblanadi. Shuningdek o‘quvchilardagi ijobiy o‘zgarishlar rag‘batlantirilishi muhim. Bo‘sh o‘zlashtiruvchilarning faolligini oshirish uchun ularning mustaqil fikrlash qobiliyatini hamda nutqini rivojlantirish kerak. Bunda turli ertaklardan foydalanish mumkin. O‘qituvchi dars o‘tishda boshqa ko‘plab usullardan ham foydalanishi lozim. Eng muhimi, ular samara berishi. Shuningdek, o‘zlashtirishi past o‘quvchilar uchun O‘qish darslarni tashkil etish ham muhim ahamiyat kasb etadi. Bu orqali nafaqat o‘quvchining o‘qish savodxonligi ortadi, shu bilan birgalikda dunyoqarashi ham kengayadi. Ayniqsa, boshlangich sinf o‘qish darsligida juda ham ko‘plab hikoyalar beriladi. Xulosa qilib aytsak, boshlang‘ich sinflarda past o‘zlashtiruvchi o‘quvchilar bilan ishlash jarayonini tashkil etishda zamonaviy ta’lim-tarbiyada texnologiyalaridan foydalanish muhim ahamiyat kasb etadi. Shunday ekan, yangi metodikalar fan foydalanish bilan bir qatorda ta’lim texnologiyalarini ham bu jarayon bilan uzviy ravishda bog‘lab borishimiz kerak deb o‘ylayman.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Mirziyoyev.Sh.M. “Tanqidiy tahlil, qat’iy tartib-intizom va shaxsiy javobgarlik –har bir rahbar faoliyatining kundalik qoidasi bo‘lishikerak. – T.: O‘zbekiston, 2017. –104 b.
2. Tshukina G. I. Aktivizasiya poznavatelnoy deyatelnosti uchatshixsya v uchebnom prosesse. – Fortuna, M., 2013. – 207s.
3. Intizor Jumaniyozova. "Boshlangich ta’lim jurnali.2022-yil 8-apreldagi soni. "Kadrlar tayyorlash milliy dasturi". 1997. –31-60-betlar.
4. Suvonov O va boshqalar. «Pedagogik texnologiyalarni qo‘llash davr taqozosi».«Xalq ta’limi», 2004 yil, No 5.

ГЛАУКОМА ЖАРРОҲЛИГИДА КЎЗ ОПТИК ҚИСМИДАГИ ЎЗГАРИШЛАРНИНГ ДАВОЛАШ

Андижон Давлат Тиббиёт Институти

Усманова Т.Ж, Жалолиддинов Д. Л., Икрамов Д. А.

Аннотация: Ушбу мақолада глаукома жарроҳлигида кўз оптик қисмидаги ўзгаришларнинг даволаш усуллари ҳақида маълумотлар берилган.

Калит сўзлар: глаукома, оптика, жарроҳлик, кўз касалликлари

Глаукома, курук кўз синдроми ва мейбомия безларининг дисфункциясини ташхислаш ва даволаш бўйича Европа кўрсатмаларига мувофиқ долзарблиги ва мақсади глаукома билан оғриган беморларда кўз томчиларидан доимий фойдаланиш билан боғлиқ жараёнлардир. Ўз навбатида, кўз юзасида ривожланаётган ўзгаришлар жарроҳлик даволаш натижаларининг ёмонлашишига ёрдам беради.

Материаллар ва усуллар адабиётларга кўра, кўз оптик қисмидаги ўзгаришлар механизмлари ва глаукомага қарши микрожарроҳлик ташриқлар таъсирининг ёмонлашишига сабаб бўлган патологик чандиқ механизмлари конъюнктива ва тенон капсуласида сурункали субклиник яллиғланишнинг ривожланиши билан боғлиқ. Кўз томчилари, асосан, консервант сифатида бензалкония хлоридни ўз ичига олади ва кўз юзасида ўзгаришларга олиб келади ҳамда мавжуд клиник кўринишларни кучайтиради. Кўз оптик қисми патологияси бўлган беморларда глаукомани даволаш учун мавжуд алгоритм таркибида консервант бўлмаган томчиларни тавсия этиш, собит комбинациялар, кўз ёши ўрнини босувчи воситалардан фойдаланиш, шунингдек, эрта жарроҳлик ва лазер жарроҳлигини бажаришни ўз ичига олади. Шу билан бирга, антиглаукома жарроҳлигидан кейинги даврида антигипертензив терапияни тайинлаш етарли бўлмаган таъсир билан жарроҳлик натижасининг прогрессив ёмонлашишига, антигипертензив режимни кучайтириш зарурлигига ва охир-оқибат такрорий жарроҳлик даволашга олиб келиши мумкин. Натижалар глаукомани жарроҳлик даволашга муҳтож беморларда кўз юзасида ўзгаришларнинг бир нечта клиник ҳолатлари келтирилган.

Хулоса глаукомани жарроҳлик даволашни талаб қиладиган ҳар бир бемор учун индивидуал тактика зарур, айниқса кўз оптик қисмида ўзгаришлар

юз берганда ва бундан ташқари, глаукомани жарроҳлик даволаш кўз оптик
кисмида патологик ўзгаришлар мавжудлиги сабабли амалга оширилганда.
Глаукомани жарроҳлик даволаш учун ташрихдан олдинги тайёргарлик
сифатида кўз юзасидаги мавжуд ўзгаришларни тузатиш мақсадга мувофиқдир.

Адабиётлар

1. Алиев, А. Г. Д. Клиническое значение аберраций оптической системы глаза в хирургии глаукомы и возможности их минимизации / А. Г. Д. Алиев, А. А. Г. Алиев, М. М. Нурудинов // Вестник офтальмологии. - 2020. - № 2. - С. 20.
2. Антиангиогенная терапия диабетического макулярного отека у пациентов с первичной открытоугольной глаукомой / А. Ж. Фурсова, Ю. А. Гамза, А. С. Дербенева, М. С. Васильева [и др.] // Вестник офтальмологии. - 2020. - № 6, ч. 2. - С. 185-194.
3. Влияние длительной ретинопротекторной терапии на прогрессирование глаукомы по данным структурно-функциональных исследований / В. В. Страхов, Е. А. Егоров, В. П. Еричев, А. В. Ярцев [и др.] // Вестник офтальмологии. - 2020. - № 5, Ч. 1. - С. 58-66.
4. Германова, В. Н. Медикаментозная профилактика послеоперационного рубцевания в хирургическом лечении глаукомы / В. Н. Германова, Е. В. Карлова, А. В. Золотарев // Вестник офтальмологии. - 2020. - № 4. - С. 130-137.

Research Science and
Innovation House

ОФТАЛЬМОЛОГИЯНИ ШАКЛЛАНИШ ВА РИВОЖЛАНИШ ТАРИХИ

Андижон Давлат Тиббиёт Институти

Т.Ж.Усманова., Д.Л.Жалолiddинов, М.Ш.Кодиров.

Аннотация. Илмий мақолада офтальмология фанининг турли босқичларида шаклланиши ва ривожланиши муаммолари кўриб чиқиладиган, ушбу фаннинг инсон саломатлигини сақлашдаги ўрни таҳлил қилинади, офтальмология соҳасидаги асосий ихтиро ва кашфиётлар ёритилган.

Калит сўзлар: офтальмология, кўз касалликлари, офтальмоскоп, тўр парда.

ИСТОРИЯ СТАНОВЛЕНИЯ И РАЗВИТИЯ ОФТАЛЬМОЛОГИИ

Андижанский Государственный Медицинский Институт

Т.Ж.Усманова., Д.Л.Жалолiddинов., М.Ш.Кодиров.

Аннотация. В статье рассмотрены проблемы становления и развития офтальмологии на разных этапах ее формирования, проанализирована роль данной науки в сохранении здоровья человека, освещены основные изобретения и открытия в области офтальмологии.

Ключевые слова: Офтальмология, глазные заболевания, офтальмоскоп, сетчатка.

THE HISTORY OF THE FORMATION AND DEVELOPMENT OF OPHTHALMOLOGY

Andijan State Medical Institute

T.J.Usmanova., D.L. Jaloliddinov, M.Sh.Kodirov.

Annotation. The article considers problems of establishment and development of ophthalmology during various stages of its formation. The role of this science in preservation of human health is analyzed. A result of formation of different methods of diagnostics, prevention and treatment of eye diseases is given. The main inventions and discoveries of ophthalmology are covered. Key words: Ophthalmology, eye diseases, development of ophthalmology, eyesight,

Атрофдаги дунёни билиш, эҳтимол, инсон табиатининг энг муҳим интилишларидан биридир. Бизнинг танамизда ташқи муҳит билан алоқа қилиш ва у ҳақида керакли маълумотларни олиш имконини берувчи кўплаб анализаторлар мавжуд. Бироқ, кўриш органини ҳақли равишда бу билишнинг асосий воситаси деб аташ мумкин. Бирор киши кўздан кўра содиқ ёрдамчига эга эмас. Кўриш қобилияти атроф-муҳитни барча тафсилотлари билан ажратишга, душманни дўстдан ва аксинча ажратишга имкон беради. Бошқа органлар ҳам худди шундай функцияни бажарадилар. Улар бизнинг ҳиссиётларимиз дунёсида қўлланма, аммо улар камроқ потенциал ва имкониятларга эга. Бизнинг миямизнинг хусусиятлари туфайли Бутунроссия халқаро (76 Бутунроссия) "замонавий тиббиёт фанлари ва соғлиқни сақлашнинг долзарб масалалари" 79 илмий-амалий конференцияси биз визуал маълумотларни асосий ва энг ишончли асосий манба сифатида қабул қилди.

Тадқиқотнинг мақсади. офтальмология фанинг шаклланишини таҳлил қилиш, унинг ривожланиш динамикасини баҳолаш ва кўз касалликларини ташхислаш, олдини олиш ва даволашнинг турли усуллариининг пайдо бўлиш тарихини ўрганишдир.

Материаллар ва тадқиқот усуллари. Илмий мақоланинг асоси шифокорлар асарлари эди, олимлар ва файласуфлар, бундай тиббиёт фанлари Авиценна Канон сифатида, Платоннинг Тимаеус мулоқот усули, Декарт фикр ва бошқалар. Ушбу ишлар офтальмологиянинг ривожланиш тенденцияларини кузатиш ва кўриш органининг ҳар бир инсон ҳаётидаги аҳамиятини баҳолаш имконини беради.

Ишнинг услубий асослари:

1. Идеографик усул, бунинг ёрдамида офтальмологиянинг ривожланиши билан боғлиқ тарихий воқеалар ва ҳодисаларни тасвирлаш мумкин эди;
2. Офтальмологиянинг шаклланиши ва ривожланишининг сабабларини тушунишга имкон берадиган ретроспектив усул;
3. Тизимли усул, бунинг ёрдамида офтальмология фанини алоҳида интеграл тизим сифатида кўриб чиқиш, шунингдек, турли даврларда кўришни ҳимоя қилиш тизимида содир бўлган ички механизмлар ва жараёнларни очиб бериш мумкин эди.

Тадқиқот натижалари ва уларни муҳокама қилиш. Офтальмологиянинг ривожланиш тарихида икки даврни ажратиш мумкин:

1. Милоддан аввалги XX11 аср-милодий XVIII аср-илмий давргача;
2. XIX - милодий XX1 аср бошлари-илмий давр. Биринчи босқични милоддан аввалги XV1 асрга оид деб ҳисоблаш мумкин ва милодий XVIII асргача давом этган. Бу пассив ривожланиш даври деб аталади. Бунинг сабаби шундаки, бу даврда офтальмология ҳали алоҳида фан сифатида тан олинмаган ва барча жарроҳлик манипуляциялари умумий жарроҳлар томонидан амалга оширилган. Бу даврда кўз олмасининг анатомияси ва фаолияти ҳақида асосий маълумотлар тўпланган.

Агар биз ушбу давр чегараларини аниқлаб берадиган бўлсак, айтишимиз мумкинки, пастки чегара кўз касалликларини даволаган дунёдаги биринчи шифокорнинг эслатилиши билан боғлиқ, юқори қисми эса фанларнинг шаклланишига туртки бўлган бошланган саноат инқилоби билан боғлиқ. Бизнинг тушунчамизда шаклланишга ҳисса қўшган офтальмологиянинг фан сифатида иккинчи босқичи, яъни фаол ривожланиш даври XIX асрга тўғри келади-милодий XX1 аср бошлари. Бу даврда тиббиёт ҳамжамияти тўпланган назарий материаллар билан фаол ишлай бошлади, офтальмологик беморлар билан ишлашнинг янги усуллари кашф қилинди, улардан фойдаланилди. Охирги жарроҳлик ва даволаш технологиялари бошлади. Кўз касалликлари ҳақидаги биринчи ғояларнинг келиб чиқишини тош асри билан боғлаш мумкин. Айнан ўша пайтда қадимги одам кўз жароҳатларини даволашга ва тўғридан-тўғри кўзни текширишга шошилиш эҳтиёж сезган. Ўша пайтда Бутунроссия халқаро (76 Бутунроссия) "замонавий тиббиёт фани ва соғлиқни сақлашнинг долзарб масалалари" илмий-амалий конференциясида аналгетик таъсирга эга бўлган ўтлар ва ҳайвонот чиқиндиларидан 80 та доривор қайнатмалар ишлатилган. Офтальмология асослари қадимги Мисрда қўйилган. Фиръавнлар қабрларида кўплаб папируслар ва артефактлар, кўз томчилари бўлган идишлар ёки, масалан, мураббийлик учун игналар-катарактни жарроҳлик даволаш процедуралари топилган. Кўз олмасининг аниқ тузилишини ақс эттирувчи дунёдаги биринчи кўз протезлари топилди. Миср зодагонлари орасида протезлар ишлатилган. Биринчи офтальмолог ҳам Мисрдан эди. Унинг исми Пеппи Анк Ири эди. Кўз шифокори милоддан аввалги иккинчи минг йилликда яшаган ва ишлаган. Мисрликлар инсониятга кўз касалликлари, халазион, ғилайлик ва бошқалар ҳақида билим беришди. Мисрликлар томонидан тўпланган билимлар қадимги юнон олимларининг

асарларида моҳирона ишлатилган. Тиббиётнинг отаси Гиппократ ўз рисоаларида кўзнинг тузилишини тасвирлаб берган, шунингдек, дунёга 30 дан ортиқ янги касалликларни кашф этган. Математик Евклид кўриш геометрияси бўйича асар яратди. Юнон файласуфи Платон кўриш ўткирлиги бурчаги назариясини илгари сурилган. Кейинчалик Шарқда офтальмологиянинг ривожланиши содир бўлди. Ўша даврларнинг энг машҳур олими Авиценна эди. Унинг асарлари, офтальмология бобларини ўз ичига олган тиббиёт фанининг каноли дунёнинг кўплаб тилларига таржима қилинган ва XVIII асргача Европа ва Шарқда ишлатилган. Агар биз ўрта аср Европаси ҳақида гапирадиган бўлсак, ўша пайтда илгари тўпланган билимларни умумлаштирган кўплаб илмий адабиётлар ёзилган, масалан, Георг Батишнинг офтальмология бўйича биринчи китоби нашр этилган. Кейинчалик европалик олимлар бир нечта муҳим кашфиётлар қилишди. Кеплер узокни кўра олмаслик ва миопиянинг сабабларини тушунтирди, шунингдек кўришни тузатиш учун йиғувчи ва тарқоқ линзаларни танлаш тактикасини аниқлади. Француз файласуфи ва анатомисти Рене Декарт кўз билан ягона оптик тизимни ташкил этувчи оптик қурилма яратди. Кейинчалик, Декарт қурилмаси янгиланди, бу контакт кўришни тўғрилашни ривожлантиришга туртки берди. Бироз вақт ўтгач, Бриссот Жак Давиелдо кўздан касал гавхарни олиб ташлаганидан сўнг, илгари имконсиз деб ҳисобланган кўришни тиклаш имконияти мавжудлигини кўрсатди. Шундай қилиб, фақат XVIII аср охирига келиб офтальмология мустақил фанга айланади деган хулосага келиш мумкин. Тиббиёт фанининг барча асосий амалий, назарий ва услубий асослари тайёрланди. Бу анатомия, физиология, биология каби илмий фанларнинг ривожланишига ёрдам берди. Ушбу давр охирига келиб, илмий изланишларнинг инсон кўрқуви ва хурофотлари билан узок давом этган кураш жараёни тугади.

Иккинчи босқич таҳлилига мурожаат қилсак, шуни таъкидлаш жоизки, янги даврнинг асосий илмий ютуғи Бутунроссия халқаро (76 Бутунроссия) "Замонавий тиббиёт фанининг долзарб масалалари" илмий-амалий конференцияси томонидан ишлаб чиқилган офтальмоскопни яратишдир. Ушбу қурилма кўз тубинини ёритиш ва текшириш учун ишлатилади. Кўз тубининг ўзгаришини кузатиб, нафақат кўз касалликларини ташхислаш ва башорат қилиш, балки юрак-қон томир патологиялари, неврологик ва юқумли

касалликлар мавжудлигини аниқлаш мумкин бўлди. Россиялик олимлар офтальмологияга ҳам ўз хиссаларини қўшдилар. Симпатик иннервациянинг кўз ичи айланиши ва кўз олмасининг оҳангига таъсирини Емил Адамюк ўрганган. Кўз ичи босими ўлчанадиган аппланацион тонометриясини яратган Алексей Маклаков. Академик Леонид Беллярминовнинг асарлари физиологик оптика соҳасига ва қорачиғ реакцияларини қайд этишнинг объектив усулларини яратишга қаратилган. Шундай қилиб, янги даврда офтальмология ривожланди. Олимлар ва шифокорлар кўрув анализаторнинг тузилиши ва фаолияти тўғрисида замонавий ва тўлиқ билимларга эга бўлишди ва беморлар юқори самарали ва хавфсиз даволанишни бошладилар. Офтальмология бугунги кунгача ривожланишда давом этмоқда. Юқори самарали ва энг муҳими, хавфсиз бўлган янги диагностика ва даволаш усуллари ишлаб чиқилди. Ҳар қандай бемор оптикага келиб, унинг кўриш қобилиятини аниқроқ қиладиган кўзойнак ёки контакт линзаларини олиши мумкин. Кўришни тўғрилашнинг турли хил вариантлари мавжуд, масалан, лазер, витеоретинал жаррохлик ва бошқалар. Минглаб кўр одамларга кўриш қобилиятини тиклаш орқали ёрдам берадиган электрон кўриш деб аталадиган лойиҳалар мавжуд.

Хулоса:

1. Офтальмология тош асрида пайдо бўлган, 40 асрдан кўпроқ вақт давомида унинг ривожланиши ва билимларни тўплаш жараёни мавжуд бўлиб, натижада унинг фан сифатида шаклланишига олиб келди.
2. Офтальмология ривожланишининг биринчи босқичида кўзнинг тузилиши, фаолияти ва баъзи патологиялари ҳақида маълумот базаси тўпланган. Маълумотларни тузатиш, қўшиш ва тузиш фақат XIX — XX аср бошларида содир бўлган.
3. Офтальмологиянинг гуллаб-яшнаши турдош фанларнинг ривожланиши, шунингдек, саноат ва замонавий ахборот жамиятидаги илмий-техник тараққиёт туфайли содир бўлди.
4. Ҳозирги вақтда офтальмология кенг тарқалди ва фаол ривожланишда давом этмоқда, замонавий одамлар ҳаётига енгиллик келтирмоқда. Шундай қилиб, хулоса қилиб айтишимиз мумкинки, энди офтальмология кўзнинг анатомияси, физиологияси ва патологияси, кўз касалликларининг олдини олиш ва даволаш усулларини ишлаб чиқиш ҳақида аниқ шаклланган ва асосли фандир.

Бутунроссия (76 Бутунроссия) "Замонавий тиббиёт фани ва соғлиқни сақлашнинг долзарб масалалари" илмий-амалий конференциясининг ютуқлари 82 замонавий офтальмология олимлар ва шифокорларнинг фаол самарали фаолияти ва тинимсиз меҳнатиدير.

Адабиётлар

- 1.Абу Али ибн Сина, Канон врачебной науки, Издательство медицинской литературы им. Абу Али ибн Сино. – Ташкент: Фан, 1982.
- 2.Глазные болезни. Учебник / Под ред. проф. В.Г. Копаевой. – М.: Изд-во «Офтальмология», 2018.
3. Декарт Р. Рассуждение о методе с приложениями Диоптрика, Метеоры, Геометрия. – Л.: Изд-во АН СССР, 1953.
- 4.Зримый прогресс. Эволюция офтальмологии от Древнего Вавилона до наших дней // [Электронный ресурс]: Режим доступа: <https://nplus1.ru/material/2019/10/25/history-of-ophthalmology> (дата обращения 22.01.2020 г.).
5. Левина Д. Краткий очерк истории офтальмологии // [Электронный ресурс]: Режим доступа: <https://eyesfor.me/history-of-ophthalmology/a-shorthistory-of-ophthalmology.html> (дата обращения 22.01.2020 г.).
- 6.Платон. Диалог «Тимей». О роли глаз. – М.: Изд-во «100 лучших книг всех времен», 2020. У

Research Science and
Innovation House

Alisher Navoiy shohbaytlarida inson kamoloti talqinlari

Mehribon Yaqubova- UrDU tyutori

Annotatsiya. Mazkur maqolada buyuk mutafakkir alloma Alisher Navoiyning shohbaytlarida inson kamoloti talqinlarining tahlili keltiriladi. A.Navoiy shohbaytlarida inson kamoloti uchun zarur bo‘lgan jihatlar qalamga olinganligi ko‘rsatiladi.

Kalit so‘zlar: She‘riyat, shohbayt, nasriy bayon, falsafiy qarash, ma‘naviy yetuklik.

Аннотация. В данной статье представлен анализ интерпретаций человеческого совершенства в шахбайтах великого мыслителя Аллама Алишера Навои. Шахбайты А. Навои показывают, что записаны аспекты, необходимые для совершенствования человека.

Ключевые слова: Поэзия, шахбайт, прозаическое повествование, философский взгляд, духовная зрелость.

Annotatsion. This article presents an analysis of the interpretations of human perfection in the Shahbayts of the great thinker Allama Alisher Navoi. A. Navoi's shahbayts show that aspects necessary for human perfection are written down.

Key words: Poetry, shahbayt, prose narrative, philosophical view, spiritual maturity.

Shohbayt shakl va mazmun jihatidan she‘rdagi baytlarning eng zo‘ri, eng ta‘sirli. Sharqning daho san‘atkorlari she‘riyatida shohbaytlar durday terilib, olmosday tovlanib turadi (1, 5). Darhaqiqat, Alisher Navoiy ham Sharqning daho ijodkorlaridan, hisoblanadi. Uning she‘riyatida shohbaytlar asosiy o‘rinni egallaydi, desak mubolag‘a bo‘lmaydi. Taniqli adabiyotshunos Ibrohim Haqqul Alisher Navoiy asarlarining 10 jildligidan shoir shohbaytlarini saralab olgan va ularning nasriy bayonini keltirgan. Shunisi etiborga molikki, barkamol avlodni voyaga yetkazish asosiy vazifa bo‘lgan bugungi davrimizda Alisher Navoiy shohbaytlari bizga ko‘makdoshdir.

Yana bir zahmatkash adabiyotshunos Y.Is'hoqov shunday yozadi: “Navoiy g‘azalla rida shohbayt ko‘pincha she‘rlarning oxirlarida, asosan, maqta‘dan oldingi bayt sif atida keladi. Falsafiy xulosa shaklidagi bunday baytlar salmoqli ijtimoiy axloqiy pafosi hamda uslubiy tugalligi bilan boshqa baytlardan ma‘lum darajada ajralib turadi. Ular alohida holda ham muhim bir fikrni tugal ifodalaydi” (2, 262).

Darhaqiqat, bunday baytlar Alisher Navoiy donishmandligining mahsuli bo‘lib, yuksak badiyat namunalari hisoblanadi. Ular turli mavzuda bo‘lib, hikmatli so‘z darajasiga ko‘tarilgan va insoniyatning ma‘naviy mulki darajasiga yetgan. Alisher Navoiy “Xamsa”sida shunday shohbaytlar bor:

Odami ersang, demagil odami,
Oniki yo‘q xalq g‘amidin g‘ami.

Yoki:

Xushturur bog‘i koinot guli,
Barchadin yaxshiroq xayot guli.

Alisher Navoiy nazdidagi chinakam inson xalq g‘amini yeyuvchidir. Xalq g‘amini yemaydigan odam emas, deydi shoir. Bu donishmandona fikr Navoiy dahosini ko‘rsatuvchi vositadir.

Navoiy shohbaytlaridan bironta mavzu chetda qolgan emas, Ularda inson ka moloti uchun zarur bo‘ladigan barcha jihatlar qalamga olinadi.

Kitobxonni ma‘naviy yuksaklik sari yetaklaydi. Shoir yozadi:

Besha sherin gar zabun qilsang shijoatdin emas,
Nafs itin qilsang zabun olamda yo‘q sendek shujo‘ (1, 34).

Navoiy yozadiki, o‘rmondagi sherni yengsang, shijoat deb hisoblama. Nafs iti ustidan g‘olib kela olsang, olamda senday shijoatli topilmaydi, deydi. Haq gap, Odam o‘zining havoyi nafs ustidan g‘olib bo‘lsagina haqiqiy shijoat egasi hisoblanishi go‘zal misralar orqali bayon etilgan.

Alisher Navoiy shohbaytlarida do‘stlik ulug‘lanadi. U bir o‘rinda dushmanlik ish emas, do‘stlik chinakam ish deb yozsa, boshqa o‘rinda dushmanlarga ham do‘stlik qilishga chorlaydi. Jumladan:

Do‘st dushmandan manga ko‘krak chu tekurdi jafu,
Ne ajab gar dushman do‘stlo‘g‘ bo‘lg‘ay fanim (1, 40).

Shoirning shunday shohbaytlari borki, ularda vaqt qadri birinchi o‘ringa qo‘yiladi. Har damni qadrlash lozimligi uqtiriladi va chinakam orif vaqt qadriga yetuvchi

ekanligi uqtiriladi.

Navoiy yozadi:

Bu damni orif esang yaxshi tutki, johil ishi

Yetishmagangavu o‘tganga qiylu qol o‘lg‘ay (1, 46).

Alisher Navoiy chinakam ma’noda elparvar shoir hisoblanadi.

U xalqparvarlikning chinakam namunasini shunday ifodalaydiki, bunda mahorat, ifoda, mohiyat yuksak maqomdadir. Shoir yozadi:

Yuz jafo qilsa manga, bir qatla faryod aylamon,

Elga qilsa bir jafo, yuz qatla faryod aylaram (1, 74).

Ha, chinakam elparvar o‘ziga kelgan har qanday jafoni faryodsiz qabul qiladi, biroqelga qilingan jafo uchun yuz marta faryod chekadi. Navoiy yuqoridagi shohb aytida tazod san’ati orqali go‘zal misralar bitgan.

Alisher Navoiy inson umri go‘zal amallarga boy bo‘lishi lozimligini uqtiradi . G‘aflat bilan o‘tgan umr umr hisoblanmasligi shoir shohbaytiga asos bo‘lgan:

Hisob aylama umringnikim, necha o‘tmish,

Ki umr g‘aflat ila o‘tsa, ne hisobdadir (1, 106).

Navoiy “Farhod va Shirin” dostonida yozadi:

Quyoshlik istasang, kasbi kamol et,

Kamol ar kasb etarsen, bemalol et (1, 92).

Shoir quyoshday ziyo taratishni istasang, komillik sir-asrorini o‘zlashtir, deydi. Lekin kamolot yo‘lida hech shoshilma, bemalol riyozat c hek, deya nasihat qiladi.

Xulosa sifatida shuni aytish mumkinki, Alisher Navoiy butun insoniyatga daxldor mavzularda ijod qildi, shohbaytlar yaratdi. Uning shohbaytlarida inson kamolotini ta‘minlovchi go‘zal fazilatlar tarannum etiladi va Alisher Navoiy ulug‘ donishman d sifatida pand-nasihat qiladi. Ma‘naviyat, ma‘naviy komillik dolzarblik kasb etgan bugungi kunda Navoiy shohbaytlari bizga yo‘l ko‘rsatuvchi mayoqdir.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Alisher Navoiy. Shohbaytlar. To‘plovchi, nasriy bayon va so‘zboshi muallifi Ibr ohim Haqqul. – Toshkent “Tamaddun”, 2016.
2. Is‘hoqov Y. So‘z san’ati so‘zligi. – Toshkent: “O‘zbekiston” NMIU, 2014.

YUZ – JAG‘ SOHASI VA OG‘IZ BO‘SHLIG‘INING O‘SMASIMON HOSILALARI DIAGNOSTIKASI VA DAVOLASH USULLARINING SAMARALILIGINI BAHOLASH

Ergasheva Sofiya Sanjar qizi

Samarqand Davlat Tibbiyot Universiteti Pediatriya fakulteti 4-kurs talabasi

sofiya18022002@gmail.com

Hakimova Asilabonu Ikrom qizi

Samarqand Davlat Tibbiyot Universiteti Pediatriya fakulteti 3-kurs talabasi

hakimovaasilabonu@gmail.com

Hamrayev Zafar Ibragim o‘g‘li

Toshkent Tibbiyot Akademiyasi Termiz filiali Davolash fakulteti 4-kurs talabasi

zafarjonhamrayev6@gmail.com

Annotatsiya: Mazkur maqolada yuz-jag‘ jarrohligi sohasida murakkab patologiyali odontogen kistalar (gemangioma, limfangioma, ateroma, yara, ranula va boshqalar) tasnifi, kasallikni tashxislash va qiyosiy tashxislash hamda shoshilinch va rejali kompleks davolash choralariga va jarrohlik taktikalarini yoritib berishga alohida e‘tibor berilgan.

Kalit so‘zlar: odontogen jag‘ kistalari tasnifi, diagnostika (obektiv, subektiv (dental rentgenografiya, ortopantomografiya, kompyuter tomografiyasi, sitologik tekshiruv (punksiya), elektroodontodiagnostika, rinoskopiya, radikular kista gistologik tekshiruvi, follikular kista gistologik tekshiruvi, paradental kista gistologik tekshiruvi)), davolash (konservativ va jarrohlik usuli orqali).

Kirish: Yuz-jag‘ sohasi va og‘iz bo‘shlig‘ida kistalar aholi orasida keng tarqalgan kasalliklardan hisoblanadi. Odontogen jag‘ kistalarini qiyosiy tashxislash o‘ziga xos murakkab jarayon bo‘lib, shifokordan yuqori bilim talab qiladi. Jarrohlik aralashuvida har bir bemorga individual yondashiladi. Odontogen jag‘ kistalarini davolashda yuzga keladigan xato va kamchiliklar jag‘ osteomiyeliti, abscess va flegmonalar, sepsis, patologik jag‘ sinishlari kabi jiddiy asoratlarni yuzga keltirib chiqarishi mumkin. Jag‘larda joylashgan yirik kistalar jag‘larning patologik sinishiga, kistalarning yiringlashishi esa organizmning umumiy intoksikatsiyasiga olib kelishi mumkin. Odontogen jag‘ kistalarini jarrohlik yo‘li bilan davolash ushbu patologiyani davolashning optimal usulidir.

Jag‘ kistalarining klinik va morfologik xususiyatlarini hisobga olib I.I. Yermolayev quyidagi tasnifni taklif qilgan.

I. Epitelial kistalar

A. Odontogen kistalar:

- Birlamchi kista (primordial, keratokista)
- Tish chiqishi davridagi kista
- Paradental (periodontal) kista
- Milk (gingival) kista
- Tish saqlovchi kista
- Follikular kista
- Tish ildizi kistasi (radikular).

B. Nodontogen kistalar:

- kesuv kanali kistasi (burun-tanglay chiqaruv yo‘li)
- globulomaksillar kista (fissular)
- burun-lab kistasi (burun-alve-olar, burun bo‘shlig‘i dahlizi)

II. Noepitelial suyak kistalari

- Anevriomatik
- Travmatik
- Gemorragik.

Morfologik va patogenetik belgilar majmuasi hamda joylashishiga ko‘ra odontogen kistalar quyidagi turlarga ajratiladi.

Emal organi yoki follikuladan rivojlanuvchi (follikular) kistalar:

- Tish saqlovchi kista – tish bo‘shlig‘ida chiqib ulgurmagan normal shakllangan tish toji saqlovchi odontogen turdagi kista;
- Tish chiqishi davridagi kista – follikular kista bo‘lib, sut yoki doimiy tishlarning toj qismiga yaqin bo‘shliqning kengayishi natijasida yuzaga keladi;
- Milk (gingival) kistasi – alohida yoki milkga tutashgan uncha katta bo‘lmagan hajmli gumbaz shaklidagi odontogen kista;
- Primordial (birlamchi) kista – emal organining yuduzsimon epiteliysi shakl buzilishi natijasida yuzaga keluvchi, qobig‘i ko‘p qatlamli muguzlanmagan epiteliy hujayralardan tashkil topgan, nisbatan kam uchraydigan odontogen kista turi;
- Keratokista – yupqa 3-5 qavatli bir xil turdagi yuzasi ajinsimon epiteliy hujayralaridan tashkil topgan, atrofi bazal qavat bilan o‘ralgan keratin massasini o‘z ichiga oluvchi kista.

Tish hosil qiluvchi epiteliy plastinkasidan rivojlanuvchi (periodontal) kistalar:

- Apikal kista – tish ildizi uchi atrofida joylashgan suyak yemirilishi bilan kechuvchi periodontal kista;

- Lateral periodontal kista – tish ildizining yon tomonida joylashgan suyak yemirilishi bilan kechuvchi perodontal kista;
- Rezidual (qoldiq) kista – tish olingandan keyin tish katakchasi sohasida hosil bo‘luvchi suyak yemirilishi bilan kechuvchi patologik jarayon.

Barcha jag‘ odontogen kistalarining klinik-rentgenologik ko‘rinishlari bir-biriga o‘xshashdir, ammo har bir kistaning o‘ziga xos klinik xususiyatlari ularni bir-biridan hamda turli yallig‘lanish bilan kechuvchi kasalliklardan ajratib turishda ahamiyatli hisoblanadi. Odontogen jag‘ kistalarini asosiy tekshirish usullari klinik tekshiruvlar, shikoyatlarni to‘plash va kasallik rivojlanish tarixini o‘rganishni o‘z ichiga oladi. Jag‘ kistalarini tashxislashda qo‘shimcha tekshiruv usullaridan rentgenografiya, elektroodontodiagnostika va gistologik tekshiruvlardan foydalaniladi. Odontogen jag‘ kistalarini tashxislash va qiyosiy tashxislashda nur tashxislash usullari asosiy tekshiruv usuli bo‘lib, ularga dental rentgenografiya, ortopantomografiya, kompyuter tomografiya usullari kiradi. Kompyuter tomografiya qo‘llash usuli bilan odontogen kistalarni tashxislash zamonaviy tashxislashning keng tarqalgan usuli bo‘lib, boshqa tekshiruv usullariga nisbatan kistalarning anatomik joylashuvi, hajmi hamda ularning shaklini yaqqol aniqlashga imkon beradi. Rentgenologik tekshiruv suyak to‘qimasidagi doira shaklidagi aniq chegarali yemirilish bilan ifodalaniladi va sababchi tish ildiz uchi kistoz bo‘shliq bilan tutashganligi ko‘rinadi. Kista yiringlagan yoki qayta xurujlanganda rentgen tasvirida chegaralari noaniq, loyqa “simon suyak distruksiya o‘chog‘i ko‘rinadi. Dental rentgenografiyaning muhim ahamiyatga ega jihatlaridan biri kista bo‘shlig‘ida va qo‘shni sohada joylashgan tishlarda periodontal yoriqlar mavjudligini aniqlashdan iborat. Agar qo‘shni tishlar ildizlari kista bo‘shlig‘iga botib kirgan bo‘lsa, tish katakchasi ildizi atrofi plastinkasi rezorbsiyasi tufayli periodontal yoriq bo‘lmaydi. Agar periodontal yoriq ildiz atrofida mavjud bo‘lsa, bunday holda tish ildizi kistoz bo‘shliqqa tutashgan bo‘lib, rentgen proyeksiyalangan hisoblanadi. Kista o‘sishi bilan tish ildizi ba’zi hollarda o‘z o‘rnidan surilishi mumkin. Dental rentgenografiya natijalariga ko‘ra kistalar tish ildizi atrofida joylashuviga qarab ildiz uchi, ildiz uchi-yoni hamda ildiz yon sohasida uchraydi. Ildiz kistalarini klinik-rentgenologik tekshiruv asosida tashxislash odatda qiyinchiliklar olib kelmaydi. Tashxislashda ikkilanish hollarida kista punksiyasi qilinib, sitologik tekshiruv o‘tkaziladi. Sitologik tekshiruv (punksiya) klinik tashxisni tasdiqlash va o‘smaga shubha qilinganda qilinadi. Elektroodontodiagnostika – (EOD) tish pulpasi hayotchanligini aniqlovchi qo‘shimcha tekshiruv usuli bo‘lib, asosan kistoz bo‘shliq hamda hosila atrofidagi

tish pulpasi sezuvchanligini aniqlashda foydalaniladi. Bu usulda agar sababchi tishda elektr toki oqimi 100 mA dan oshsa, qo‘shni tishlarda 15 mA bo‘lganda endodontik davo tavsiya etiladi. Follikular va paradental kistalar sohasi tish pulpasi elektr qo‘zg‘aluvchanligini tekshirish usulida esa retensiyaga uchragan va intakt tishlarda aniqlanmaydi. Rinoskopiya – ushbu usulda yuqori jag‘ old qismida kista rivojlanishi va burun bo‘shlig‘iga o‘sib kirganligi aniqlanadi. Radikular kista gistologik tekshiruvi – jarrohlik amaliyotidan so‘ng klinik tashxislash uchun olingan material (bioptat) gistologik tekshiruvga yuboriladi. Uning makroskopik ko‘rinishi bir kamerali bo‘shliq, ichki yuzasi qavatma-qavat yassi epiteliy bilan qoplangan bo‘ladi. Ko‘rinadigan yuza to‘qimasi kollagen tolali biriktiruvchi to‘qimalardan iborat. Suyuqlik oqimtir shaffof, sarg‘ish tusdagi xolesterin kristallari mavjud. Mikroskopik qobig‘i fibroz to‘qimadan tashkil topgan bo‘lib, ichki yuzasi ko‘p qavatli muguzlanmagan yassi epiteliydan, xolesterin kristallari mavjud yallig‘langan infiltratdan iborat. Follikular kista gistologik tekshiruvda esa gistologik preparatning xususiyatlari: bo‘shliqda shaffof, sariq tusdagi xolesterin kristallari mavjud bo‘lib, qobig‘i biriktiruvchi to‘qimadan, ichki yuzasi ko‘p qavatli muguzlangan yassi epiteliydan iborat, yuqori darajada farqlanuvchi va davomiyligi saqlangan, kam hollarda surunkali yallig‘lanish jarayonlari bilan ifodalaniladi. Paradental kista gistologik tekshiruvda kistaning makroskopik tuzilishi – qobiq ichki yuzasi surunkali yallig‘lanish belgilari bo‘lgan ko‘p qavatli yassi epiteliydan iborat. Kista qobig‘i fibroz tortmalar orqali retension tish pereodontiga bog‘langan bo‘ladi. Qiyosiy tashxislashda – radikular kistalarni boshqa jag‘ kistalari (follikular va paradental) va jag‘ suyagi o‘smalari (ameloblastoma va osteoblastoma, fibroz displaziya, suyak ichi gemangiomasi, fibroma, yumshoq odontoma, xondroma) hamda tish va jag‘lardagi yallig‘lanish jarayonlari (granulomatoz periodonit, odontogen periostit, odontogen osteomiyelit, gaymorit) bilan qiyosiy tashxislanadi. Odontogen jag‘ kistalarini davolashda qo‘llanilayotgan qo‘shimcha jarrohlik amaliyotlariga: tish ildiz uchi rezeksiyasi, tish ildizi amputatsiyasi, tish ildiz kanalini plomba ashyolari yordamida retrograd to‘ldirish, tish gemiseksiyasi, kabi usullar kiradi. Tish ildizi uchi rezeksiyasi – patologik yemirilgan tish ildizi uchki qismi suyak sohasini bormashina va maxsus frezlar yordamida kesib olib tashlash va tozalash bilan amalga oshiriladi. Tish ildizi amputatsiyasi – ko‘priksimon protezning tayanch qismi bo‘lgan ko‘p ildizli tishlar ildizining zararlangan qismini tish bo‘yin qismi sathi darajasida kesib olib tashlashdir. Vaziyat taqozo qilganda tish ildiz kanali

plomba ashyolari bilan retrograd ravishda to‘ldiriladi va yaraga choklar qo‘yiladi. Tish gemiseksiyasi – toj yaxlitligini saqlamasdan uni bo‘ylamasiga kesib zararlangan ildiz bilan birgalikda olib tashlash operatsiyasi hisoblanadi.

XULOSA: Tashxis- yuqorida keltirilgan klinik belgilar, bakteriologik tekshiruv va qon taxlilidan kelib chiqqan holda qo‘yiladi. Og‘iz bo‘shlig‘idagi metastazlar juda kam uchraydi, bu og‘iz bo‘shlig‘idagi barcha malign neoplazmalarning 1% ni tashkil qiladi. Ular 80-90% hollarda mandibulada joylashgan; maksiller metastazlar kamroq uchraydi. Jag‘ suyagiga metastaz, kamdan-kam hollarda bo‘lsa ham, jag‘ning shishishi mumkin bo‘lgan sababdir. Yosh va jins asosiy lezyonning mumkin bo‘lgan joylashuvi haqida muhim ma'lumot berishi mumkin. Ko‘pincha metastatik jag‘ning lezyonlari bitta og‘iz joyini o‘z ichiga oladi va faqat bir nechtasi ikki yoki uchta joyda uchraydi. Butun dunyo bo‘ylab jag‘ning metastazlarini keltirib chiqaradigan asosiy birlamchi joylarida o‘zgarishlar mavjud. Kamdan kam bo‘lganligi sababli og‘iz bo‘shlig‘idagi metastatik lezyonlar tashxisi ko‘pincha o‘tkazib yuboriladi. Bundan tashqari, u yaxshi jarayonni simulyatsiya qilishi mumkin. Jag‘ suyagiga metastaz xavfli o‘smaning gematogen yo‘l bilan tarqalishi tufayli yuzaga keladi va bu malign hujayralar cho‘kish joyida sinusoidal tomir bo‘shliqlari bilan yaxshi bog‘langan gematopoetik faol suyak iligi mavjudligini talab qiladi. [Tishsiz mandibuladagi posterior mandibula va suyak iligining fokal osteoporoz nuqsonlari metastatik o‘simta hujayralarini jalb qilishi](#) mumkin bo‘lgan gematopoetik faol joylar ekanligi ko‘rsatilgan. Fidlarning gipotezasiga ko‘ra, metastatik o‘simta hujayralari saraton metastazining individual to‘qima va organ o‘ziga xosligini yaratish va ko‘payish uchun qulay muhitni tanlaydi. Paget tomonidan taklif qilingan "urug‘-tuproq" nazariyasi saraton metastazining asosiy mexanizmi sifatida qabul qilinadi. Ko‘pgina tadqiqotlar o‘simta hujayralarining metastazlash potentsiali uning o‘simta hujayralarining o‘sishi, omon qolishi, [angiogenez](#), invaziya va metastazni rag‘batlantiradigan gomeostatik omillar bilan o‘zaro ta‘siriga bog‘liqligi "urug‘-tuproq nazariyasi"ni isbotladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO`YXATI

1. Jilonov A.A., Noraxmadov B.T. Yuz-jag‘ jarrohligi. Darslik. Toshkent. TTA bosmaxonasi 2018 yil.
2. Z.K. Raximov. YUZ –JAG‘JARROHLIGI FANIDAN o‘quv uslubiy majmua (stomatologiya fakulteti 5 kurs talabalari uchun) Buxoro 2019 yil.
3. Azimov M.I. Yuzning rivojlanishi va anomaliyalari. O‘quv qo‘llanma.- Toshkent. Ilm ziyo, 2018 yil.
4. David A. Mitchel. An inbtrouction to oral and maxillofacial surgery. Textbook. Second edition, 2015 yil.
5. Nigora Toshpoiatova, Sayyora Suyunova. Og‘iz bo‘shlig‘i kasalliklari. Tibbiyot kollejlari uchun o‘quv qo‘llanma. G‘afur G‘ulom nomidagi nashriyot-matbaa ijodiy uyi Toshkent — 2007.
6. Jarrohlik sgomatologiyasi propedevtikasi: tibbiyot oliy o‘quv yurtlari uchun darslik/ M.I.Azimov. - T.: O‘zbekiston milliy ensiklopediyasi, 2009-2546.
7. Безрукова В.М., Робустова Т.Г. Руководство по хирургической стоматологии и челюстно-лицевой хирургии, том 1. Москва, «Медицина», 2000 г.
8. Bodner L, Sion- o‘smalar: Sakkizta yangi holat haqida hisobot. *Med Oral Patol Oral Cir Bucal*. 2006; 11 :E132–5. [[PubMed](#)] [[Google Scholar](#)]

Research Science and
Innovation House

Metallorganik birikmalar mavzusini o‘qitishda klaster metodidan foydalanish

X.Q. Polvonov

Urganch davlat universiteti dotsenti. Tabiiy fanlar fakulteti dekani

O.N. Ataniyazov

Urganch davlat universiteti o‘qituvchisi. Tabiiy fanlar fakultetida ma’naviy ishlar
bo‘yicha dekan o‘rinbosari

N.N. Razzoqberdiyev

Urganch davlat universiteti magistranti

Annotatsiya: Maqolada organik kimyo fanida metallorganik birikmalar mavzusini o‘qitishda “klaster” metodidan foydalanish imkoniyatlari va ahamiyati to‘g‘risida ma’lumotlar keltirilgan. “Klaster” metodi yordamida o‘qitish o‘quvchilarning ijodiy va mustaqil fikrlash qobiliyatini oshirishi ifodalangan.

Abstract: The article provides information on the possibilities and importance of using the "cluster" method in teaching the topic of organometallic compounds in organic chemistry. Teaching using the "Cluster" method has increased students' ability to think creatively and independently.

Kalit so‘zlar: Organik kimyo, metallorganik birikmalar, “klaster” metodi, “aqliy hujum”, mustaqil fikrlash.

Keywords: Organic chemistry, organometallic compounds, "cluster" method, "brainstorming", independent thinking.

Hozirgi kunda kimyo sohasida deyarli har kuni juda ko‘plab moddalar sintez qilinmoqda. Bular orasida organik moddalar sintezi o‘zining dolzarbligi bilan alohida ajralib turadi. Hozirgacha 10 mln ga yaqin organik birikmalar bizga ma’lum bo‘lib, bularning aksariyat qismi sun’iy ravishda sintezlangan hisoblanadi. Bu organik sintezlar orasida metallorganik birikmalardan ham keng qo‘llanilib keladi va o‘zining juda katta amaliy ahamiyatiga ega. Metallorganik birikmalar orqali juda ko‘p reaksiyalar, ularning borish mexanizmlari o‘rganilgan. Bu esa ko‘plab organik birikmalarning sintezlanishiga zamin yaratib bergan [1].

Organik kimyo fanini o‘quvchilarga o‘qitishda boshqa fanlar qatori zamonaviy texnologiyalardan foydalanish va shu orqali o‘quvchilarning mustaqil

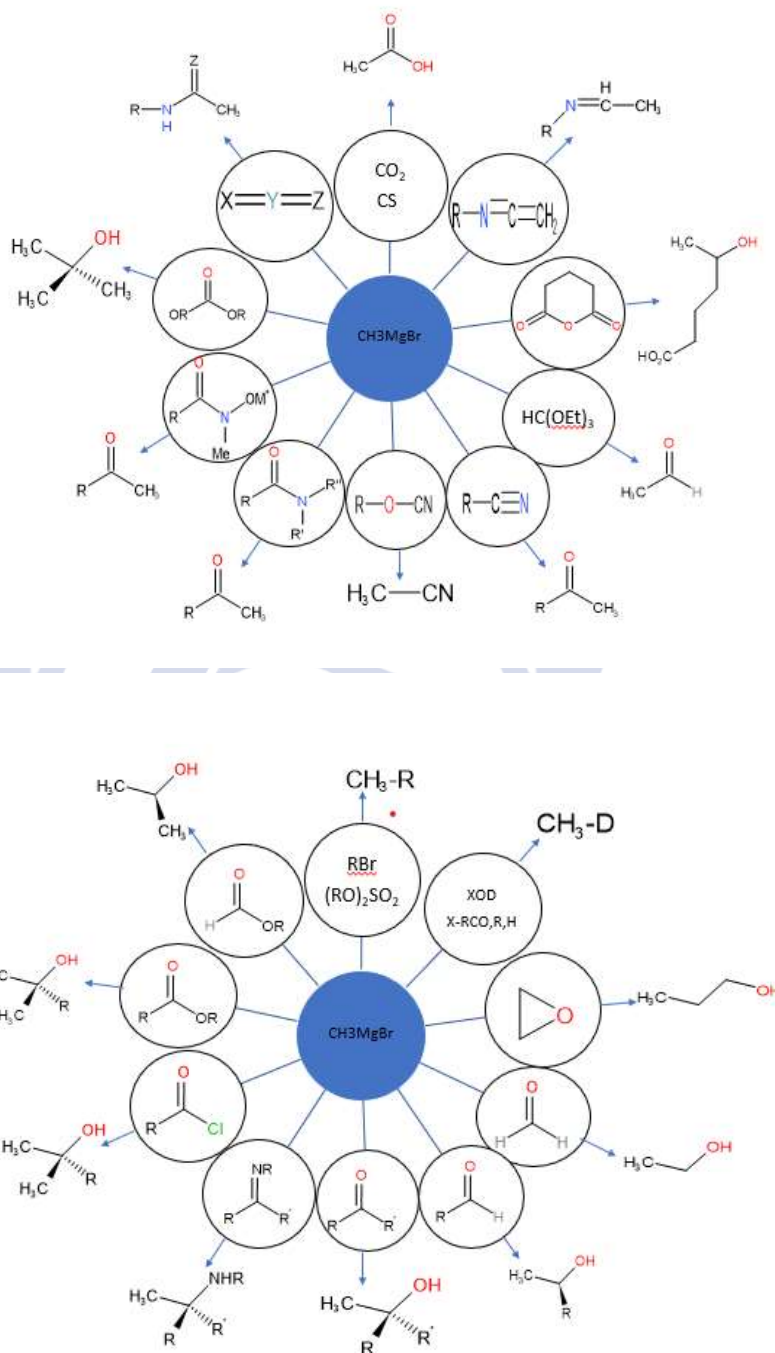
fikrlashi, ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirish, ta'lim sifati va samaradorligini oshirishda muhim ahamiyat kasb etadi [2]. Mustaqil fikrlash qobiliyatiga ega bo'lgan insongina har qanday muammolarga yechim topadi va jamiyatda o'z o'rnini egallaydi. O'quvchilarni olgan nazariy bilimlarini amaliyotda qo'llashga o'rgatilgandagina uning natijasi samarali bo'ladi [3].

Bizga ma'lumki innovatsion ta'lim texnologiyalari qatoriga kiradigan metodlar juda ko'p bo'lib, har bir metodning o'ziga xos afzallik taraflari bor. Ular ichida “klaster” metodi alohida ahamiyatga ega. Organik kimyo kursida “Metallorganik birikmalar” mavzusini o'qitishda qo'llash eng qulay bo'lgan metodlardan biri ham “klaster” metodi hisoblanadi [4, 5]. Bu metodi o'quvchilarda berilgan muammolar bo'yicha erkin, ochiq o'ylash, shaxsiy fikrlarni bemalol bildirish va turli javoblar o'rtasida o'ziga xos bog'liqlik o'rnatish hamda guruhlariga ajratish imkoniyatini yaratuvchi metoddir [6]. Ushbu metodning boshqa metodlardan yana bir ustunlik jihati shundan iboratki, metod yordamida muayyan mavzuni o'quvchilar tomonidan atroflicha, mukammal hamda puxta o'zlashtirilguniga qadar bo'lgan fikrlash faoliyatining bir maromda bo'lishini ta'minlanadi. Bir so'z bilan aytganda ushbu metod o'quvchilarni nazariy bilimlariga tayangan holda mustaqil fikrlashiga, o'ylashiga, mantiqiy izchillikda fikrlash ko'nikmalarini rivojlantirishga yordam berib, mavzu bo'yicha o'quv materiallarining asosiy g'oyasini ifodalovchi tushunchalarni mantiqiy tarmoqlash orqali o'rganiladi hamda tahlil qilinadi.

Aksariyat pedagoglar “klaster” metodini ko'proq o'quvchilarni “anglash”, “tushunish” bosqichlarida qo'llagan ma'qul deb hisoblashadi. Bunga sabab ushbu bosqichda ta'lim oluvchilarga o'quv materiallarini kuzatib borish nafaqat mustaqil va faol o'zlashtirishga shuningdek, o'z bilimlarini ham boyitib borish imkoniyatini beradi.

“Klaster” metodi puxta o'ylangan strategiya bo'lib, undan o'quvchilar bilan yakka tartibda yoki guruh asosida tashkil etiladigan mashg'ulotlar jarayonida foydalanish yaxshi samara beradi. Shuningdek, klaster juda moslashuvchan metoddir. Uni barcha fanlarni o'rganishda individual yoki guruhli tarzda hamda boshqa metodlar bilan birgalikda qo'llash juda yaxshi samara beradi. Jumladan, “Metallorganik birikmalar” mavzusini o'qitishda “Aqliy hujum” metodini qo'llab o'tkazilayotgan mashg'ulotda mavzudan kelib chiqqan holda klaster metodini qo'llash ham yaxshi samara berishi amalda o'z isbotini topgan. “Aqliy hujum”

metodidan foydalangan holda dars mashg‘ulotini olib borish jarayonida klaster tuzish orqali Metallorganik birikmalarning nomenklaturasi, izomeyasi, olinish usullari, kimyoviy xossalari va ishlatilishi bo‘yicha berilgan javoblarni umumlashtirish va turkumlarga ajratish amalga oshiriladi. Buni quyidagi chizmada CH_3MgBr misolida batafsil ko‘rib chiqishimiz mumkin (1-rasm).

1-rasm. Metallorganik birikmalar asosida olish mumkin bo‘lgan organik moddalar

Xulosa

“Metallorganik birikmalar” mavzusini o‘qitishda klaster usulining afzalligi shundan iboratki, bu usul yordamida o‘quvchining ushbu mavzu doirasida ko‘rish hamda fikrlash xotiralari shakllanadi va mustahkamlanadi. Natijada atsetilen qatori uglevodorodlarining umumiy formulasi, nomlanishi, olinishi, kimyoviy xossalari, izomeriyasi va ishlatilishi bo‘yicha ma‘lumotlar yuqoridagi sxema orqali o‘quvchining ko‘z o‘ngida gavdalanadi va ularning organik kimyo darslaridagi mavzularda yozma savodxonligi yanada oshadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Morrison, Robert T.; Boyd, Robert N. and Boyd, Robert K. (1992) Organic Chemistry, 6th ed., Benjamin Cummings. ISBN 978-0136436690.
2. Akhmedov, B. A., Xalmetova, M. X., Rahmonova, G. S., Khasanova, S. Kh. (2020). Cluster method for the development of creative thinking of students of higher educational institutions. Экономика и социум, 12(79), 588-591.
3. Tolipov O'.Q., Usmonboyeva M. Pedagogik texnologiyalarning tatbiqiy asoslari. - T.: "Fan", 2006.
4. Krivykh S.V. Cluster Approach in Vocational Education. Academy of Vocational Education. 2014; 3-4:7-13. Available at: http://inov.su/d/42292/d/monografiya_klasternyy_podkhod.pdf.
5. Zakhidov G.E. The Method of Organizing and Managing Production by The Cluster Method. Tashkent: Science. 2016:160.
6. G.I.Muhamedov. Innovative cluster of pedagogical education: need, necessity, result. People's Word Newspaper, № 93. -February 15, 2019.

Yoshlarda tolerantlikni rivojlantirish – psixologik muammo sifatida

Iskandarov Erkinboy G'ayrat o'g'li

UrDU Psixologiya yo'nalishi 2-bosqich magistranti

Annotatsiya:

Mazkur maqolada hozirgi davr yoshlarida tolerantlik va bag'rikenglik kabi ko'nikmalarni rivojlantirishda ularda duch keladigan psixologik muammolar to'grisida ma'lumotlar bayon qilingan.

Kalit so'zlar:

Tolerantlik, muloqot, falsafa, munosabat, erkinlik, toqatlilik, ko'nikma, qadriyat, xalq, huquq, madaniyat.

Hozirgi davrda yosh avlodda tolerantlik ko'nikmalarini rivojlantirish dolzarb vazifalardan biriga aylanmoqda. Yoshlarda ijtimoiy muloqot jarayonida toqatli va bag'rikeng munosabatning shakllanishi ijtimoiy barqarorlik va xavfsizlik uchun muhim omil bo'lib hizmat qiladi. Shuningdek, tolerantlik o'zgalarning fikri va xatti-harakatlariga chidamlilikni, ularga toqatlilik bilan munosabatda bo'lishni, achchiqlanmaslikni anglatadi.

Tolerantlik tushunchasi ingliz olimi P. Medavar tomonidan ilmiy hamjamiyatga 1953 yilda ko'chirib o'tkazilgan begona to'qimaga nisbatan organizm immun tizimining chidamliligini ifodalash maqsadida taklif etilgan ¹.

Falsafada qomusiy lug'atda tolerantlikni chidam va sabr-toqat sifatida talqin etiladi. SHuningdek, bu tushunchani bag'rikenglik bilan bog'lab, «o'zgalarning turmush tarzi, xulq-atvori, odatlari, his-tuyg'ulari, fikr-mulohazalari, g'oyalari va e'tiqodlariga nisbatan toqatli, chidamli bo'lish, bir-biriga o'xshamagan

¹ Каримова Э. Толерантлик ва ҳозирги замон. // Ж. Фалсафа ва ҳуқуқ. – Т., 2008. – №3. – Б.51

odamlarning birga ahillikda yashashga intilishidir. Biron bir insonda yoki biron bir begona madaniyatda bizga nimadur yoqmasligi mumkin, biroq ular o‘zgalarning huquq va manfaatlariga ziyon etkazmasa, joriy qonunlarni buzmasa ularning mavjudligi va rivojlanishini tan olishimiz kerak»².

Shunday ekan, tolerantlik o‘zgalarning xatti-xarakati va fikr mulohazalari, g‘oyalari va e‘tiqodlariga toqatli, chidamli va kengfe‘llik bilan munosabatda bo‘lishni anglatadi. O‘zgalarning fikriga, mulohazalariga va e‘tiqodlariga tabiiy ravishda bo‘ysunishni anglatmaydi. Ijtimoiy ishga oid ensiklopedik lug‘atda tolerantlikni boshqalarning madaniy, irqiy va boshqa tafovutlarini tan olish, qadrlash va hurmat qilish, ularga bag‘rikenglik bilan munosabatda bo‘lish sifatida ta‘riflanadi³.

Tolerantlik bugungi kunda insonlar hayotini tartibga soluvchi kuchli vosita sifatida davlat tuzilishi, ijtimoiy tizimda va inson huquqlarining rivojlanishida etakchi omil bo‘lib qolmoqda. Shu nuqtai nazardan qaraganda, talabalarda aynan “Axborot soati” darslarida tolerantlikni shakllantirish o‘ta muhim psixologik jarayon sanaladi. Bu jarayonni tashkil etishda esa o‘quv vositalari va o‘qituvchining o‘rni beqiyos hisoblanadi. Zero, tolerantlik tushunchasi o‘z tarkibiga chidam, bardosh, o‘zgalarning hayot tarzi, fikrlashi, xatti-harakati, qadriyatlariga toqat qilish, ularga hurmat nazari bilan qarash, atrofdagilarni kamsitmaslik kabi tushunchalarni ham qamrab olgan.

Ta‘lim jarayonida talabalarning o‘qituvchi, kursdoshlari bilan hamkorlik qilishlarini ta‘minlovchi ma‘naviy hamda ruhiy kechinmalar ham tolerantlik xislatlarini ifodalovchi fazilatdir.

O‘zbek tadqiqotchilaridan M.Xajjevaning fikricha, tolerantlik turli ijtimoiy va e‘tiqodiy tafovutlarga ega insonlar va millatlarni bir biriga bog‘lab, ular

² Абдурахмонова З.Э. Ёшларда миллий бирлик туйғуси шаклланишининг ижтимоий-психологик хусусиятлари. Психол. фанл.номз. илмий даражасини олиш учун ёзилган диссертация. –Т.: 2006.

³ Бардиер Г.Л. Социальная психология толерантности. – СПб.: Изд-во, СПбГУ, 2005.

o‘rtasida do‘stona munosabatni va muhitni yaratish orqali ijtimoiy rivojlanishni ta‘minlaydi⁴.

Tadqiqotchi Z.Husniddinov esa, bu tushunchaga quyidagicha ta‘rif beradi: «tolerantlik umumiy ma‘noda biror narsa, hodisani, o‘zgacha fikr va qarashni, o‘z shaxsiy tushunchalaridan qat‘iy nazar, imkon qadar chidam va toqat bilan qabul qilishni anglatadi»⁵.

G‘arb olimi G.Ayzenk tolerantlikni chidamlilik, murosasozlik va o‘zga olam bilan muloqotga kirishiga ruhsat berish, unga nisbatan erkinlik va toqatlilik sifatida ta‘riflaydi⁶.

A.A. Rean bag‘rikenglikning ikki turini ajratib turadi⁷:

- klassik (psixofiziologik) bag‘rikenglik bilan bog‘liq bo‘lgan, ya‘ni atrof-muhitning turli ta‘sirlariga nisbatan sezgirlik chegarasining pasayishi bilan bog‘liq bo‘lgan shahvoniy bag‘rikenglik;

- shaxsning muayyan munosabatlarini, uning voqelikka bo‘lgan munosabati tizimini shakllantirish bilan bog‘liq bo‘lgan, shaxsning atrof-muhitga ma‘lum reaksiyasiga tayyor bo‘lishga yo‘naltirilgan dispozitsion bag‘rikenglik.

Zamonaviy mahalliy ilm-fanda bag‘rikenglik hodisasi juda faol o‘rganilmoqda. Olimlar etnik va ijtimoiy psixologiyani nazariy va amaliy tadqiqotlarini olib boradilar, ular millatlararo munosabatlar psixologiyasining jihatlari va bu munosabatlarda shaxsning roliga tegishlidir. Psixologiya fanida yoshlar orasida "bag‘rikenglik ongini" shakllantirishga qaratilgan ishlar mavjud (G. U. Soldatova, V. Yu. Xotinets, Yu. P. Platonov, A. G. Asmolov, V. V. Glebkin, L.A. Shoigerova, O.D. Sharova, M.A. Jerelievskaya).

⁴ Хажиева М. Ўзбекистонда толерантлик жараёни. –Тошкент: АБУ-МАТВУОТ КОНСАЛТ. 2008.

⁵ Хусниддинов З. Ўзбекистонда диний бағрикенглик (монография). - Тошкент ислом университети, 2006.

⁶ Немов Р.С. Психология : в 2 т. – Т. 1 [Текст] / Р.С. Немов. – М.: Просвещение, 1994.

⁷ Реан А.А., Бордовская Н.В., Розум С.И. Психология и педагогика. СПб.: Питер, 2002

Tadqiqotchilar bag‘rikenglikni, avvalo, tenglikni hurmat qilish va tan olish, hukmronlik va zo‘ravonlikni rad etish, insoniyat madaniyati ko‘p qirraliligi va xilma-xilligini tan olish, xulq-atvor me‘yorlari, bu xilma-xillikni bir xillikka kamaytirishni rad etish yoki har qanday nuqtai nazarning ustunligi deb bilishadi. Ushbu talqinda bag‘rikenglik boshqalarning huquqlarini tan olish, boshqalarni teng huquqli deb qabul qilish, tushunish va rahm-shafqatni talab qilish, boshqa xalqlar va madaniyatlar vakillarini qanday bo‘lsa, shunday qabul qilish va ular bilan o‘zaro munosabatda bo‘lish istagini anglatadi. U o‘zining amaliy ifodasini chidamlilik, o‘zini o‘zi boshqarish, uzoq vaqt davomida salbiy ta’sirlarga dosh bera olish qobiliyatida ifodalanadi.

A.V. Petrovskiy "tolerantlik" tushunchasini adaptiv imkoniyatlarni kamaytirmasdan uzoq vaqt davomida noqulay ta’sirlarga dosh bera olish qobiliyati deb ta’riflagan. Umumiy ma’noda bag‘rikenglik har qanday ishda, ishda qat’iyat, qat’iyat va chidamlilik va chidash qobiliyati sifatida tavsiflanadi .

Psixologiyada “tolerantlik” deganda uning ta’siriga nisbatan sezgirlikning pasayishi, tahlikali vaziyatga milliy javob berish chegarasining oshishi natijasida har qanday noqulay omilga javob yo‘qligi yoki zaiflashishi tushuniladi.

Bag‘rikenglik - munosabatlardagi tinchlik uchun o‘z manfaatlarini buzishga tayyorlik. Kuchli tomonlarning manfaatlari zaiflarning manfaatlariga to‘g‘ri kelmaganligi sababli, manfaatlarning buzilishini har xil yo‘llar bilan tushunish kerak⁸. Tolerantlik - bu shaxsiyatning sifati va ijtimoiy hayot hodisasi madaniyatning eng yuqori, asosiy qadriyatlariga tegishli.

"Tolerantlik" tushunchasining noaniqligi uni mutlaqo mavhum va umumiy qiladi, qat’iy ilmiy tadqiqotlar uchun, shuningdek, ijtimoiy-psixologik xususiyatlar va bag‘rikenglik ongini shakllantirish usullarini ishlab chiqish uchun mavjud

---

⁸ Исмоилова Н.З. Ижтимоий психология. Ўқув қўлланма. – Т.: Ўзбекистон файласуфлари миллий жамияти нашриёти, 2018.

emas. Shu sababli, bag‘rikenglikning tegishli mezonlarini belgilash maqsadga muvofiqdir:

- turli xil xalqlar vakillari o‘rtasidagi haqiqiy tenglik (jinsi, irqi, millati, dini yoki boshqa biron bir guruhga mansubligidan qat’i nazar, barcha odamlar uchun ijtimoiy imtiyozlarga teng kirish);

- jamiyatning barcha a‘zolarining boshqa ijtimoiy, madaniy va boshqa guruhlarga nisbatan o‘zaro hurmati, xayrixohligi va bag‘rikengligi;

- jamiyatning barcha a‘zolarining siyosiy hayotida ishtirok etish uchun teng imkoniyatlar;

- milliy ozchiliklarning qonun bilan kafolatlangan madaniy o‘ziga xosligi va tillarini saqlash va rivojlantirish;

- ma’lum bir jamiyatda namoyish etilgan barcha madaniyatlar uchun an’analarga rioya qilish uchun haqiqiy imkoniyat;

- bu boshqa konfessiyalar vakillarining huquqlari va imkoniyatlarini buzmasa, din erkinligi; umumiy muammolarni hal qilishda hamkorlik va birdamlik;

- millatlararo va millatlararo munosabatlar sohasida va jinslar o‘rtasidagi munosabatlarda salbiy stereotiplarni rad etish.

Taqdim etilgan mezonlar zamonaviy tarixda bag‘rikenglikning eng to‘liq timsoli sifatida qabul qilingan liberal fuqarolik jamiyati modeliga mos keladi. Jamiyatning ushbu modelida xolis davlat har bir fuqaroning rivojlanish va o‘z ishonchini ifoda etish huquqini kafolatlovchi asosiy sub’ektga aylanadi.

Atrof muhitning har bir ob’ektiga nisbatan bag‘rikenglik o‘zini individual shaxs yoki ijtimoiy guruh bo‘lishidan qat’i nazar, ushbu ob’ekt xavfsizligi sub’ektiv g‘oyasi sifatida namoyon qiladi. Bunga muvofiq bag‘rikenglikning asosiy funksiyalari ajratiladi:

- insonparvarlik - sub’ektning qadriyat yo‘nalishlari va manfaatlarini shakllantirishga qaratilgan;

- identifikatsiya qilish - o‘zini har qanday guruhga qo‘shilish, o‘z pozitsiyasini guruhdagilar bilan bog‘lash usuli sifatida ishlaydi, mulohaza yuritish qobiliyatini, o‘zaro aloqalarning axborot maydonini kengaytirish istagini hosil qiladi;

- ijtimoiy moslashuvchan - bu sub’ektning atrof-muhit bilan aloqasini uyg‘unlashtiradi, sub’ektiv potentsialingizni real baholashga, o‘zingizni rivojlantirish uchun asos yaratishga imkon beradi.

Bundan tashqari, bag‘rikenglikning quyidagi tarkibiy qismlari topilgan:

- kognitiv-qiymat - shaxsni shakllantirishga ko‘maklashish vazifasini bajaradi
- muhim tizim, qadriyat yo‘nalishlari, dunyoni idrok etish va munosabat sifatini tavsiflaydi;

- integral - guruhning ham, shaxsning ham ahamiyati va ichki qiymatini tan olishni ta‘minlaydi;

- motivatsion-ehtiyojga asoslangan - ijtimoiy moslashuv maqsadida "bag‘rikenglik" axloqiy mezonini shakllantirishdan iborat.

SHunday qilib, bag‘rikenglik har qanday vaziyatda odamga o‘z irodasiga qarshi chiqmaslik, suhbatdoshni kamsitmaslik va shaxsiy erkinlik prinsipini saqlab qolish imkonini beradi. Inson o‘zini qilmishidan xabardor bo‘lganda o‘zini bag‘rikeng deb biladi.

Ushbu tolerantlikni hayot normasi sifatida tushunishga asoslanib, bag‘rikenglik xatti-harakatining mezonlari insonning qobiliyatlari va ijobiy aloqalarga moyilligi bo‘ladi. SHunday qilib, muhim kelishuv nuqtalarini, umumiy manfaatlar sohasini, mezbon jamiyat bilan o‘zaro munosabatda bo‘lish istagini topishga tayyorlik yangi hayotda o‘z o‘rnini topishda muvaffaqiyatni kafolatlaydi va shuning uchun ham qulay va samarali madaniy moslashishga yordam beradi yangi maydon.

“Tolerantlik” - bag‘rikenglik hissi va boshqalarning fikrlariga hurmat bilan qarash, bu sizning o‘zingizning fikringizga to‘g‘ri kelmaydi. Bardoshlik har kimga

o‘z qarashlarini erkin ifoda etish huquqini va amaliy hayotda odamlarning haqiqiy tengligini beradi, bu inson o‘z e‘tiqodidan voz kechmasdan, shu bilan birga boshqa odamlarning fikrlariga yaxshi munosabatda bo‘lishida namoyon bo‘ladi .

Demak, tolerantlik juda keng falsafiy tushuncha bo‘lib, o‘zida toqatli bo‘lish, bag‘rikenglikni namoyish qilish, turli g‘oya, qarash va e‘tiqodni teng yashovchanligini e‘tirof etish va ularga samimiy munosabatda bo‘lish tushuniladi. Tolerantlik - urf-odatlar, qarashlar, e‘tiqodlarga nisbatan sabr-toqatlilik, chidamlilik, boadablik, andishalilikni, turli ijtimoiy va e‘tiqodiy tafovutlarga ega insonlar va millatlarning olijanob g‘oya va niyatlar yo‘lida hamkor va hamjihat bo‘lib yashashi, do‘stona munosabatni va muhitni anglatadi.

Shunday qilib, tolerantlik (bag‘rikenglik) shaxsning individualligi barqarorligini va jamiyatdagi shaxsning uyg‘un rivojlanishini ta‘minlaydi. Bag‘rikenglik toqat qilmaslikdan farqli o‘laroq, ko‘p millatli dunyoda madaniyatlararo o‘zaro ta‘sir o‘tkazish uchun shart bo‘lib xizmat qiladi. Uning shakllanishi o‘z xalqiga, uning urf-odatlarini, qadriyatlarini va yutuqlariga hurmat tuyg‘usini tarbiyalash, dunyoning butun etnik va madaniy xilma-xilligini anglash va qabul qilishni o‘z ichiga oladi.

Research Science and Innovation House

CROSS-ANALYSIS OF JEWELLERY TERMS IN ENGLISH AND UZBEK LANGUAGES

Pirnazarova Nargiza Chorshanbiyevna

An English teacher at secondary school No.13,

Termez city, Surkandarya Region

A master's student at the Faculty of Foreign

Languages and Literature of TISU

Annotation:

This article provides information related to jewelry terms and types of jewelry available in English and Uzbek languages. Jewelry has always been a favorite of women in all countries. The terms related to jewelry in two languages are introduced and compared.

Keywords: Jewelry terms, English and Uzbek jewels, gems, gemstones. precious stones

Аннотация:

В данной статье представлена информация о ювелирных терминах и видах ювелирных изделий, доступных на английском и узбекском языках. Ювелирные изделия всегда были фаворитом женщин во всех странах. Вводятся и сравниваются термины, относящиеся к ювелирным изделиям в двух языках.

Ключевые слова: Ювелирные термины, английские и узбекские драгоценности, драгоценные камни, драгоценные камни. драгоценные камни

Introduction

In the following article, the definitions of women's clothes decorations are given and explored in terms of size that serve to make them more attractive. With the passage of time, over centuries jewelry has enriched and polished each other. It is explained that jewelry that has not lost its value is called differently in two languages. A comprehensive understanding of jewelry is given and explained.

Analysis of literature and methodology

Uzbek language lexicology is rich in jewelry definitions which are quite different from English. But English lexicology is also affluent with diverse jewelry-

related words. The names of jewelry are different in different places of Uzbekistan and in most cases they are named after body parts.

English language lexicology has a diverse range of jewelry words and some of them are given below:

A **PARURE** means a set of jewelry in French. It includes a necklace, earring brooch, bracelet, diadem, and other accessories.

JEWELS - the word alludes to precious stones like rubies, emeralds, and diamonds which are used in making jewelry items.

FALLALERY is an old-fashioned word that is used for jewels, means jewelry, and means inexpensive ornament. Clothes that are worn at Halloween can be examples of fallal jewelry;

BESPOKE JEWELRY is made for the specific request of customers. Bespoke jewelry can be made from precious stones like emeralds, rubies, sapphires, and other stones for reminding special days. For this reason, it can be memorable and people give them to somebody as a gift;

BAUBLE is a kind of jewelry that is showy, small, and cheap; Christmas trees are usually decorated with baubles;

GEMSTONES are precious stones and are considered the most beautiful minerals with an elegant appearance. Gemstones are an invaluable gift of nature and have attracted humankind from ancient times

KNICK-KNACK is also jewelry related word that is small and worthless objects usually used to decorate a room.

BIJOUTERIE is a collection of ornaments and trinkets. The word bijou comes from French. People wear it on their bodies or clothes.

BLING-BLING is a type of jewelry that is expensive and usually used for clothes to attract attention.

BANGLE is an ornament worn around the arm and ankle. The word bangle is a Hindi word and means colored glass bracelet.

CAMEO an oval shape of jewelry that contains a portrait which is carved into it.

ZIRCON – the word comes from the Persian ‘zargun’ which means ‘gold-colored; It looks like a diamond and it is a natural gemstone.

RING is a circular-shaped metal made of both cheap and expensive types, worn on a finger as an ornament;

EARRING an ornament for the ear ;

HOOP EARRING a circular-shaped metal that can be opened to pass through an ear piercing;

NECKLACE this kind of jewelry is worn around the neck, chain, or string of beads ;

Uzbek jewelry has an ancient history. Our wise people said that “If there is only one woman on earth there is a job for jewelers” Uzbek jewelry dates back to the primitive community. It can be seen from the archaeological finds that jewelry is one of the oldest crafts. Jewelry items were made of stones, glass, and bones in the earliest century. Lion and frog-shaped jewelry were found in the territory of Khorezm. During that period jewelry was mainly used for animals birds, fish, and mythical creatures. People thought that they would protect them from different kinds of calamities. The shape and decoration of ornaments date back to earlier centuries. If we speak about Uzbek jewelry we should mention that they are diverse and endless. The names of them also don't repeat each other. All of them are particularly made for every part of the body. There are such kinds of jewelry that are mainly for the head, forehead, temples, long hair ear, neck, chest, armpits, waist, legs, and nose. For example:

TAXYADUZI - women wear it on their heads. It is made of colorful stones and glass;

ZIRAK - It is usually worn through the ear and made of precious and unprecious metals;

BODOMOY - This kind of ornament is special for temples;

TUMOR ,SHAVKALA, SOCHPOPUK, GAJAK, BUTUNTIRNOQ, KUSH, DUO – are worn on chest;

ARAVAK - is made for the nose;

BUYINTUMOR is worn by women on their necks;

KAMAR, PESHXALTA, and KALITBOG'I are for their waist;

BILAKUZUK - circle-shaped ornament for hand ;

Uzbek language lexicology is also rich in a variety of jewelry terms which passed from generation to generation over centuries and have been used by people to make their clothes more attractive. The earliest jewelry antecedes to the 17th century BC and was found near the source of the Chirchik River. Amu Darya's treasure was also unique to Bactrian jewelers. Uzbek women have always been worn, unlike jewelry items from ancient times. Our great-grandmothers had utilized

adornments that have been considered a part of the Uzbek people's culture. And one thing should be mentioned that there is a proverb among Uzbek people. “ Do not show your mother to your father without jewelry....”

Some glorious and shining jewelry terms will be introduced to your attention:

ZARGAR – the word means a person who makes jewelry from metal. They are jewelry masters.

TILLIYA-KOSH the crown of the bride. It is usually made from gold or gilding. It was a headgear.

MARDZHON – a necklace that is made from the coral bunch which was adored by Uzbek women.

ZEBIGUARDON -zebiguardon was placed at the center of the Necklace and was made from precious stones.

Conclusion

In conclusion, we can say that the lexicology of the English and Uzbek language has a lot of modern and ancient words typical of jewelry, and they serve to enrich the language.

REFERENCES

1. The Merriam-Webster Dictionary and Thesaurus(Trade Edition)
2. Oxford Thesaurus of English.
3. Barbara Schmidt 350 words for Jewellery.
4. National Encyclopedia of Uzbekistan, ”letter-Z”-P-113
5. QOMUS.INFO Onlayn Ensiklopediya,Zargarlik
6. <https://karakalkstan.travel/jewelry/?long=uz> Zargarlik
7. OZME Birinchi jilt.Tashkent,2000 year
<https://khivamuseum.uz/uz/xorazm-zargarlik-tarixi>

Research Science and
Innovation House

CHET TILLARINI O‘QITISHNI SAMARALI TASHKIL ETISH

Tolibova Durдона Mamajonovna

Samarqand davlat chet tillari instituti talabasi

[Tel:91 555-25-17](tel:915552517)

ANNOTATSIYA

Mazkur maqolada “Chet tilini o‘qitishni samarali tashkil etish usullari” to‘g‘risida qarashlar tahlil qilingan. Har qanday til o‘rganuvchiga xorijiy (o‘z ona tili bo‘lmagan) tilni o‘qitish bir muncha qiyinchiliklarni keltirib chiqarishi mumkin. Shunday muammolarni bartaraf qilishda til o‘rganuvchilarga boshlang‘ich ko‘nikmalar yaratish asosiy o‘rin egallaydi. Bunda interfaol usullardan foydalanish ancha foydaliroqdir. Bu yerda asosiy e‘tibor shu kabi usullar va ularning afzalliklariga qaratilgan.

Kalit so‘zlar: ijtimoiy munosabat, chet tillari, metodlar, mantiqiy fikrlash, grammatika.

SOCIAL POSSIBILITIES OF TEACHING FOREIGN LANGUAGES

Abstract.

This article analyzes the effective methods of “Social Possibilities of foreign language teaching”. Teaching a foreign language (not one’s own language) to any language learner can cause some difficulties. Creating basic skills for language learners plays a key role in overcoming such problems. The use of interactive methods is much more useful in this. Here, main attention is focused on the advantages of such methods.

Key words: social attitude, foreign languages, methods, logical thinking, grammar.

Bugungi jadal rivojlanib borayotgan davrda chet tillaridan kuchli bilim ko‘nikmani egallash va uni o‘qitish dolzarb mavzulardan biriga aylanmoqda. Chet tilini bilish bilan bir qatorda uni o‘quvchiga turli usullar bilan o‘rgatish o‘qituvchi oldidagi asosiy vazifa hisoblanadi. O‘qituvchi mehnatining natijalari o‘quvchilarning darsdagi faolligi va rivojlanayotgan bilimi bilan baholanadi. O‘rgatuvchining vazifasi har bir chet tilini o‘rganuvchi uchun tilni amaliy o‘zlashtirishda sharoit yaratish, shu bilan birga o‘z ijodkorligini namoyish etishiga imkon beradigan shunday o‘qitish usullarini tanlay bila olishidir.

Hozirgi axborot-texnologiyalari davrida dars o‘tish samaradorligi ancha kengaydi. Bu esa nafaqat o‘qituvchilarga balki, o‘quvchilarga ham keng imkoniyatlar berdi. Negaki, kerakli texnologiyalar o‘quvchilarga ko‘proq ma‘lumot olishga va o‘qituvchilarga ko‘proq bilim berishga zamin yaratadi. Chet tili darsida fan o‘qituvchisi va talabalar bir-birlari bilan ijtimoiy munosabatga kirishadilar va ularning bir-biriga ta’siri bevosita ijtimoiy muhitni keltirib chiqaradi. Ayni mana shu jarayonda o‘rgatish va o‘rganish uchun barcha imkoniyatlardan foydalanish muvaffaqiyatning kalitidir.

Og‘zaki tushuntirish o‘rganishning barcha bosqichlarida o‘z aksini topadi; tushuntirish va muhokama qilish jarayonlarida; yozish esa olingan bilimni mustahkamlashga xizmat qiladi. Quyida dars jarayonini tashkil etishda va o‘quvchilar bilimini mustahkamlovchi ba’zi metodlarni ko‘rib chiqamiz.

Debat usuli. Dars davomida talabalarning fikrlarini o‘rganish, ya’ni o‘z tilida fikrini bayon eta olishi boshqa tillarda muloqot qilishi uchun hech qanday qiyinchilik tug‘dirmaydi. O‘qituvchi bunda turli savol va topshiriqlar orqali o‘quvchilarni darsga qiziqishini oshirishga erisha oladi. Buning uchun talabalar ikki guruhga bo‘linishadi va berilgan mavzu bo‘yicha o‘z fikr va mulohazalarini aytadilar. Bu usul, asosan, fikrlashni faollashtirishga qaratilgan bo‘lib, fakt va hodisalar haqida mantiqiy yondashishga undaydi.

Auditoriyada o‘yin usullaridan foydalanish dars samaradorligiga ijobiy ta’sir ko‘rsatadi. O‘yin usulining asosiy afzalliklari o‘quvchini darsga bo‘lgan qiziqishini oshirish, pozitiv muhitni shakllantirish va jarayon majburiyatlardan holiligini isbotlash bilan xarakterlanadi. Bunda o‘qituvchi taqdim etgan grammatika va so‘z bilimlarni mustahkamlash va ularni tez yodlash ko‘nikmalari shakllanadi va bu holat o‘ziga xos tanaffus bo‘lib xizmat qiladi va kayfiyatni ko‘taradi.

Tezkor xotira usuli. Sinfdagi o‘quvchilar ikki guruhga bo‘linishadi va auditoriya doskasida ularga berilgan yangi so‘zlar yoki mavzuga oid atamalarni takrorlash uchun ma’lum vaqt beriladi. Vaqt tugagach, o‘qituvchi birin-ketin har bir guruhdan o‘quvchilarni chaqiradi. Taklif qilinganlar doskaga o‘girilib turishadi va o‘qituvchi so‘zlardan birini o‘chiradi. Chaqirilganlarga o‘girishlari uchun ruxsat berilganda, ular qarashadi va tezkorlik bilan o‘chirilgan so‘zni aytishlari kerak bo‘ladi. Qaysi guruh a’zosi birinchi bo‘lib javob bersa, o‘sha guruhga ball beriladi va o‘yin so‘zlar tugaguncha davom etadi.

Pantomima usuli. Bu usul ham o‘rganilgan so‘zlarni mustahkamlashga qaratiladi. Buning uchun o‘quvchilar ikki guruhga bo‘linishadi. Har bir guruhdan bittadan o‘quvchilar chiqishadi va ular auditoriya doskasiga teskari bo‘lib turishadi. O‘tilgan mavzuga doir so‘z (chet tilidagi nomi) doskaga yoziladi.

Doskaga teskari turgan o‘quvchi guruhdoshlarining xatti-harakati yordamida bu so‘zni topishi va aytishi kerak bo‘ladi. Bunda guruhdoshlarining aktyorlik va so‘zni to‘g‘ri tushunish sinaladi. O‘yin so‘zlar tomom bo‘lgunicha davom etadi.

Dialog usuli. Barcha o‘quvchilar birinchi bo‘lib yangi tilni o‘rganish jarayonida uning alifbosi bilan tanishadilar. Bu metodikada u asosiy rolni tashkil etadi. Chunki o‘qituvchi doskaga yoki auditoriyaga ko‘rinadigan joyga chet tili (o‘rgatilayotgan til) alifbosini ko‘rsatadi va o‘quvchilar ikki guruhga bo‘linishadi. Keyin har bir guruh o‘zining navbatida alifboning tartiblangan harflari bilan boshlanadigan gap aytishadi. Shu tariqa harflar oxiriga kelguncha qiziqarli dialog hosil bo‘ladi.

Shu kabi o‘yinlar va usullar o‘quvchilarni guruh bo‘lib ishlashga va tortinchoq, o‘ziga ishonmaydigan o‘quvchilarni ham darsga jalb qilishga va ularni imkoniyatlarini ko‘rsatishga yordam beradi. O‘yinlar darsning istalgan vaqtida qo‘llanilishi mumkin.

O‘qituvchi darsga tayyorgarlikda ma‘lum bir reja asosida olib borishi kerak. Bular o‘z ichiga:

- ✓ Kirish
- ✓ Tanishtiruv
- ✓ O‘rganish
- ✓ Mustahkamlash

Bunda kirish qismi uy vazifasini so‘rash va baholash, tanishtiruv qismi yangi mavzu tushuntirilishini, o‘rganish qismi mavzuga doir turli mashqlar ni bajarish va mustahkamlash qismi esa yuqorida sanab o‘tilgan usullarni o‘z ichiga oladi. Mustahkamlash qismi uchun ma‘lum bir majburiyat keltirilmaydi va u darsning istalgan vaqtda qo‘llanilishi mumkin.

Xulosa qilib aytganda, o‘yin metodlari va turli interaktiv o‘qitish usullari o‘quvchilarda turli ko‘nikmalarni: jamoaviylik, fikrlash faolligi va o‘ziga bo‘lgan ishonchni yuzaga chiqaradi va o‘quvchilarda fanga bo‘lgan qiziqishni oshiradi. Bu esa sog‘lom ta’lim muhitini yaratishda asosiy rolni bajaradi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Muminova F.M. Ingliz tilini o‘qitishda zamonaviy innovatsion texnologiyalardan foydalanish.-2020.
2. Umidaxon, T., & Mukarrama, J. (2022). SIGNIFICANCE OF INFRASTRUCTURE AS A FACTOR IN DEVELOPMENT OF TOURISM SPHERE. Academic Research Journal, 1(3), 16-23.
3. Pedagogika. M.X. To‘xtaxo‘jayevaning umumiy tahriri ostida.-T.:”O‘zbekiston faylasuflarining milliy jamiyati” nashriyoti, 2010.
4. Jumayeva, M., & Turdiyeva, U. (2022). THE IMPORTANCE OF PEDAGOGICAL TECHNOLOGIES IN LEARNING ENGLISH. Science and innovation, 1(B8), 1710-1714.
5. Jumayeva, M. B. (2022). OLIY TA’LIMDA INNOVATSION USUL VA VOSITALAR. Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences, 2 (Special Issue 20), 214-226. doi: 10.24412 (Vol. 226). 2181-1784-2022-20-214.
6. Internet manbalari: ziyonet.uz.

Research Science and
Innovation House

DORIVOR O‘SIMLIKLAR VA ULARDAN XALQ TABOBATIDA FOYDALANISH

Aziza Gulmirzayeva

Urganch davlat universiteti talabasi

Annotatsiya: Hozirgi kunga kelib dorivor o‘simliklarga bo‘lgan talab yanada ortib bormoqda. Shuning uchun dorivor o‘simliklarni o‘rganish, ularning kasalliklarga ta’sir kuchi bilish, ulardan dori-darmon vositalarini tayyorlash dolzarb mavzulardan hisoblanadi. Ushbu maqolada dorivor o‘simliklarning turi va o‘sishi, tarqalishi hamda ulardan xalq tabobatida foydalanish haqida ma’lumotlar berilgan.

Kalit so‘zlar: Dorivor o‘simliklar, alkaloidlar, barg, gul, meva, urug‘, changlanish, qizilmiya, immunitet,

Аннотация: В настоящее время возрастает спрос на лекарственные растения. Поэтому изучение лекарственных растений, их влияние на болезни, приготовление из них лекарств являются актуальными темами. В данной статье представлена информация о видах и произрастании лекарственных растений, распространении и использовании их в народной медицине.

Ключевые слова: Лекарственные растения, алкалоиды, лист, цветок, плод, семя, опыление, солодка, иммунитет,

Abstract: Nowadays, the demand for medicinal plants is increasing. Therefore, the study of medicinal plants, their effect on diseases, and the preparation of medicines from them are relevant topics. This article provides information on the types and growth of medicinal plants, distribution and their use in folk medicine.

Key words: Medicinal plants, alkaloids, leaf, flower, fruit, seed, pollination, licorice, immunity,

Kirish: Dorivor o‘simliklar - odam va hayvonlarni davolash, kasalliklarning oldini olish uchun, shuningdek, oziq-ovqat, atir-upa va kosmetika sanoatida ishlatiladigan o‘simliklar — gilyohlar. Yer yuzida Dorivor o‘simliklar ning 10—12 ming turi borligi aniqlangan. 1000 dan ortiq o‘simlik turining kimyoviy, farmakologik va dorivorlik xossalari tekshirilgan. O‘zbekistonda Dorivor o‘simliklar ning 700 dan ortiq turi mavjud. Shulardan tabiiy sharoitda o‘saditan va madaniylashtirilgan 120 ga yaqin o‘simlik turlaridan ilmiy va xalq tabobatida foydalaniladi. Hoz. davrda tibbiyotda qo‘llaniladigan dori-darmonlarning qariyb 40—47% o‘simlik xom ashyolaridan olinadi. O‘simliklar murakkab tuzilishiga ega bo‘lgan jonli tabiiy kimyoviy lab. bo‘lib, oddiy noorganik moddalardan murakkab

organik moddalar yoki birikmalarni yaratish qobiliyatiga ega. Dorivor oʻsimliklar ning quritilgan oʻti, kurtagi, ildizi, ildizpoyasi, tunganagi, piyozi, poʻstlogʻi, bargi, guli, gʻunchasi, mevasi (urugi), danagi, sharbati, qiyomi, toshchoyi, efir moyi va b.dan doridarmon tarzida foydalaniladi.

Asosiy qism: Dorivor oʻsimliklar ni 2 xil tasniflash qabul qilingan: 1) taʻsir qiluvchi moddalarning tarkibiga qarab — alkaloidli, glikozidli, efir moyli, vitaminli va b., 2) farmakologik koʻrsatkichlariga qarab — tinchlantiruvchi, ogʻriqqoldiruvchi, uxlatuvchi, yurak-tomir tizimiga taʻsir qiluvchi, marka-ziy nerv sistemasini qoʻzgʻatuvchi, qon bosimini pasaytiruvchi va boshqalar. Dorivor oʻsimliklar ning taʻsir etuvchi moddalari alkaloidlar, turli glikozidlar (antraglikozidlar, yurakka taʻsir etuvchi glikozidlar, saponinlar va b.), flavonoidlar, kumarinlar, oshlovchi va shilliq moddalar, efir moylari, vitaminlar, boʻyoq moddalar, fermentlar, fitonsidlar, kraxmal, oqsillar, polisaharidlar, azotli moddalar, moy hamda moy kislotalari va b. birikmalar boʻlishi mumkin.

Odamlar qadim zamonlardan tabiat neʼmatlaridan foydalana boshlaganidan buyen dorivor oʻtlardan kasalliklarni davolashda foydalanib kelganlar. Bundan 3—4 ming yil ilgari Hindiston, Xitoy, Qad. Misr mamlakatlarida shifobaxsh oʻsimliklar haqida maʼlumotlar beruvchi asarlar yozilgan. Sharqda, xususan Oʻrta Osiyo xalq tabobatida Dorivor oʻsimliklar dan foydalanib davolash oʻzining qad. anʼanalariga ega. Shifobaxsh oʻsimliklardan tibbiy maqsadlarda foydalanish borasida Abu Ali Ibn Sinoning "Al-qonun" asarida 476 ga yaqin oʻsimlikning shifobaxsh xususiyatlari va ularni ishlatish usullari toʻgʻrisida maʼlumotlar keltiriladi. Hoz. vaqtda Dorivor oʻsimliklar ning turi koʻpayib, xalq tabobati shifobaxsh oʻsimliklar bilan boyigan. Dorivor oʻsimliklar dan koʻproq, anor, achchiqmiya, bodom, doʻgʻbuy, dorivor gulxayri, yongʻoq, jagʻ-jagʻ, zubtutum, isiriq, itburun, omonqora, pista daraxti, sachratqi, choyoʻt, shildirbosh, shirinmiya, shuvoq, yantoq, yalpiz, kiyikoʻt, togʻrayhon, qizilcha, qoqioʻt va b. tarqalgan. Achchiqmiyadan paxikarpin, oqquraydan pesni davolashda qoʻllaniladigan psoralen, isiriqdan garmin, itsigekdan anabazin, omonqoradan galantamin, shildirboshdan sferofizin va b. alkaloidlar olinadi. Anor pustidan gijja haydovchi pelterin tanat va ekstrakt tayyorlanadi. Dorivor gulxayri preparatlari balgʻam koʻchiruvchi va yumshatuvchi, jagʻ-jagʻ va lagoxilusdan tayyorlangan dorilari qon ketishini toʻxtatuvchi, pista bujgʻuni va choyoʻtdan tayyorlangan dorilar meʼdaichak kasalliklarini davolashda ishlatiladi. S.Q. Islombekov nomidagi Toshkent farmatsevtika zdida Oʻzbekistonda oʻsadigan

va ekiladigan Dorivor o‘simliklar dan turlituman dorilar tayyorlanadi. Dorivor o‘simliklar ni topish va ulardan alkaloidlar olishda O‘zbekiston FA O‘simlik moddalari kimyosi institutining xizmati katta. Intda 4000 dan ortiq o‘simlikning turli organlari alkaloid olish maqsadida o‘rganilib, ulardan 1000 ga yaqin tabiiy birikmalar ajratib olingan. Shu asosda sitizin, galantamin kabi 20 dan ortiq qimmatli preparat yaratilgan va tibbiyotga joriy qilingan. O‘zbekiston FA Botanika instituti va Botanika bog‘ining efir moyli, dorivor va bo‘yoqli o‘simliklar lab. ilmiy xodimlari mutaxassislar bilan hamkorlikda O‘rta Osiyo hududida ko‘p tarqalgan yuqumli kasalliklardan eng xavflisi sariq (gepatit)ni davolashda ekologik jihatidan toza, samaradorligi yuqori bo‘lgan Dorivor o‘simliklar xom ashyolaridan tayyorlangan "Safro haydovchi Hojimatov yig‘masi"ni yaratdilar va bu yig‘ma ilmiy tibbiyotda qo‘llashga va ishlab chiqarishga ruxsat etildi (1997). Shuningdek, SamDU Botanika kafedrasida, Toshkent davlat farmatsevtika intida Dorivor o‘simliklar ni ekib yetishtirish texnologiyasi o‘rganilmoqda. Toshkent, Namangan, Jizzax, Samarqand, Qashqadaryo, Surxondaryo viloyatlarida va Xorazm Ma‘mun akademiyasida Dorivor o‘simliklar yetishtiradigan maxsus xo‘jaliklar bor. Yovvoyi Dorivor o‘simliklar xom ashyolari asosan "O‘zfarmosanoat" respublika davlat-aksiyadorlik konserni, matlubot shirkatlari va O‘zbekiston Qishloq va suv xo‘jalik vazirligining "Shifobaxsh" ishlab chiqarish birlashmasi xo‘jaliklari tomonidan tayyorlanadi. Beruniy 100 dan ortiq kitoblarni yozib bizga meros qoldirgan. Shulardan 30 ga yaqini bizgacha yetib kelgan. Jumladan, «Qadimgi xalqlardan qolgan yodgorliklar», «Xorazmning mashhur kishilari», «Geodeziya», «Munajjimlik san‘atining boshlang‘ich tushunchalari», «Hindiston», kitoblaridir. Beruniy o‘z asarlari ro‘yxatini tuzgandan keyin ikkita muhim kitobni yozgan. Bulardan biri «Minerologiya»dir . Bu risola o‘z zamonasining tengi yo‘q asari hisoblangan.

Beruniyning oxirgi asari -«Dorivor o‘simliklar haqidagi kitob»ining qo‘lyozmasi XX asrning 30-yillarida Turkiyada topildi. Asar «Saydana» nomi bilan mashhur. Bu asarda Beruniy Sharq, ayniqsa Markaziy Osiyoda o‘sadigan dorivor o‘simliklarning to‘la tavsifini bergan. Jumladan “Saydana” asarida 1116 tur dorivorni tavsiflaydi. Shundan 750 turi o‘simliklardan, 101 turi hayvonlardan, qolgan 255 turi minerallardandir. “Saydana” asarining asosiy xususiyatlaridan biri shundaki, unda Abu Rayxon Beruniy dorishunoslik o‘zi alohida fan bo‘lishligini ta’kidlab, shu bilan farmakologiya fanini asoslaydi. Beruniyning mazkur asarida keltirilgan va

tibbiyotda hozir ham keng qo'llanib kelinayotgan, ayrimlari bilan tanishtirmoqchimiz.

Abujahl tarvuzi

Qovoqdoshlar oilasiga mansub bir yillik o't, o'simlik. Barglari yirik, poyasida ketma-ket joylashgan. Iyun-iyul oylarida gullaydi. Gullari bir uyli. Mevasi iyul-avgust oylarida pishadi. Ildizining tarkibida glikozidlar bor, smola, polisaxaridlari ham bor. Ildizidan tayyorlanadigan qiyom akofit preparati tayyorlashda ishlatiladi, u og'riq qoldirish, qon to'xtatish xususiyatiga ega.

Bodom

Bodom ra'nodoshlar oilasidan, bo'yi 2-5 m, ba'zan 8m ga yetadigan daraxt, shirin va achchiq xillari mavjud. Fevral-mart oylarida gullaydi. Mevasi iyulda pishadi. Mag'zi tarkibida 42-62 % moy, vitamin B₂, 2 % emulsiya oshqozon-ichak og'rig'ini qoldirish, bodom moyi esa ich yumshatuvchi dori sifatida ishlatiladi.

Gulxayri

Gulxayri- gulxayridoshlar oilasiga mansub, bo'yi 150-160 sm tik o'sadigan o't o'simlik. Bargi yuraksimon, poyasida ketma-ket joylashadi. Iyundan sentyabrgacha gullaydi. Gullari har xil tusda yakka yoki to'p bo'lib ochiladi. Mevasi yassi, yumaloq, quruq, serurug'. Ildizida shilimshiq moddalar, kraxmal, aspargin mavjud. Balg'am ko'chiruvchi, nafas yo'li yallig'lanishiga qarshi preparat tayyorlashda qo'llaniladi.

Mavrak

Mavrak-labguldoshlar oilasiga mansub, ko'p yillik o't, bo'yi 20-50 sm ga yetadi. Barglari oddiy, uzun bandli, poyasining yuqori qismida qarama-qarshi joylashadi. Iyun-iyul oylarida gullaydi, gullari qisqa bandli, boshoqsimon. Mevasi yassi, yumaloq, yong'oqcha shaklida. Efir moyi olinadi. Yaralanishga qarshi muhofaza vositasi tarzida qo'llaniladi.

Jut

Jut- jo'kadoshlar oilasiga mansub bir yullik o't, bo'yi 3 m ga yetadi. Barglari keng lansetsimon. Gullari sariq. Iyulda gullaydi. Ko'sak holiday mevasi sentyabrda pishadi. Urug'idan yurak glikozidlari tayyorlanadi.

Igir

Igir-itkuchaladoshlar oilasiga mansub, ko‘p yillik, bir pallali, bo‘yi 60-120 smga yetadigan o‘t. Barglari qilichsimon, guli so‘ta xilidagi to‘pgulga jamlangan. Mevasi qizil ho‘l meva, ko‘p urug‘li. Ildizpoyasida efir moyi, vitamin C, kraxmal va oshlovchi moddalari mavjud. Ishtaha ochadi, ovqat hazmini yaxshilaydi. Buyrak, jigar va o‘t pufak kasalliklarini davolash uchun dori tayyorlashda foydalaniladi.

Kanakunjut

Kanakunjut- sutlamadoshlar oilasiga mansub bir yillik o‘t. barglari panjasimon, gullari shingilga jamlangan. Mevasi tikanli ko‘sakdan iborat. Iyun-iyul oylarida gullaydi. Mevasi sentyabr-oktyabr oylarida pishadi. Urug‘idan moy, oqsil, zaharli ritsiyuritsin alkaloidi olinadi. Shuningdek, malham va boshqa dorilar tayyorlanib, ilmiy tibbiyotda qo‘llaniladi.

Qarafs (Selderey)

Qarafs-soyabonguldoshlar oilasiga mansub bir yillik o‘t. barglari panjasimon qirqilgan, guli soyabonni hosil qiladi. Mevasi tikanli ko‘sak. Iyun-iyul oylarida gullaydi. Mevasi sentyabr-oktyabr oylarida pishadi. Urug‘ida moy, oqsil, flavon glikozidi, apegenin, vitamin C, karotin moddasi bor. Qarafsdan sukapichgravean preparati olinadi, u kuchli siydik haydovchi xususiyatga ega.

Ko‘knor

Ko‘knor-ko‘knordoshlar oilasiga mansub bir yillik o‘t. bo‘yi 50-60 sm ga yetadi. Barglari ellipssimon yoki lansetsimon, guli poyasining uchida. Mevasi ko‘p urug‘li ko‘sakdan iborat. Ko‘knoridan juda ko‘p moddalar borligidan ko‘p dorilar tayyorlanadi. Morfinizm xususiyatiga ega.

Xmel

Xmel-qulmoq tutdoshlar oilasiga mansub ko‘p yillik, ikki uyli, bo‘yi 6 metrgacha yetadigan o‘simlik. Barglari aylana tarzida, to‘rt qirrali poyasida qarama-qarshi joylashgan. Iyul oylaridan boshlab gullaydi, guli mayda, boshqoqli. Mevasi yong‘oqchadan iborat. Tarkibida efir moylari, smola, xmelin alkaloidi mavjud.

Mingdevona

Mingdevona –ituzumdoshlar oilasiga mansub, ikki yillik o‘t. bargi tuxumsimon, poyada ketma-ket joylashgan. Barglari sariq, to‘pgul hosil qiladi. Mevasi ko‘p urug‘li ko‘sakdan iborat. U yoz bo‘yi gullab meva beradi. Ildizidan quyuq va quruq

ekstrakt dori va moy olinadi. Bargi bronxial astmada chekiladigan astmamatal tarkibiga qo‘shiladi.

Ro‘yan

Ro‘yan-ro‘yandoshlar oilasiga mansub, bo‘yi 1,5 m ga yetadigan, barglari lansetsimon ko‘p yillik o‘t. Iyul-avgustda gullaydi. Gullari mayda, shingilga to‘plangan. Ildizpoyasi tarkibida oksiantraxinon va bir qator hosilalari erkin holda glikozid shaklida uchraydi. Ildizpoyasidan tayyorlangan ekstrakti ilmiy tibbiyotda qo‘llaniladi.

Dalachoy

Dalachoy (sariqchoy)-tikn o‘sovchi o‘t, bo‘yi 30-100 sm dalachoydoshlar oilasiga mansub o‘simlik. Bargi oddiy, poyada qarama-qarshi joylashgan. May-avgust oylarida gullaydi. Gullari tillarangli, mevasi uch xonali, serurug‘, pishganda ochiladigan ko‘sakdan iborat. Yer osti qismida 10-12 % oshlovchi moddalar, 0,4 % giperitsin, bo‘yoq moddalar, flavinoidlar, karotin, vitamin C mavjud. Yer usti qismidan damlama, qiyom, suyuq ekstrakt va bakteriosidimanin preparat tayyorlanadi.

Safroo‘t

Safroo‘t-sigirquyruqdoshlar oilasiga mansub ko‘p yillik, balandligi 60 sm ga yetadigan o‘t. Barglari lansetsimon, qarama-qarshi joylashgan. May-avgust oylarida gullaydi. Guli yakka holda uzun bandi bilan barg qo‘ltig‘iga birikadi. Mevasi serurug‘ tuxumsimon ko‘sakdan iborat.

Sachratqi

Sachratqi-murakkabguldoshlar oilasiga mansub ko‘pyillik o‘t, bo‘yi 30-100 sm ga yetadi. Bargi lansetsimon, poyada ketma-ket joylashadi. Iyun oyidan boshlab sovuq tushguncha gullaydi. Gillari havorang savatchaga to‘plangan. Mevasi pista shaklida. Barcha a‘zolari sut shirasiga boy. Ildizida achchiq glikozidlintabin, inulin, qand moddasi B₁ vitamini, bargida C vitamin bor. Sachratqidan tayyorlangan suyuq ekstrakt qand kasalini davolashda ishlatiladi.

Sano

Sano-dukkakdoshlar oilasiga mansub, bo‘yi 1 m gacha yetadigan, yarim buta o‘simlik. Poyasi shoxlangan. Bargi juft patli, murakkab ketma-ket joylashgan. Iyun oyining oxirlarida gullaydi. Gullari shingil hosil qiladi. Mevasi yassi, yapaloq,

tuxumsimon, ko‘p urug‘li danak shaklida. Bargidan damlama va kukun tayyorlanadi, surgu sifatida ishlatiladi.

Shvid (bodiyon)

Shvid(bodiyon) soyabonguldoshlar oilasiga mansub bir yillik o‘t. Bo‘yi 80 sm larga yetadi. Poyasi tik o‘sadi. Bargi nov orqali poyaga birikkan. Iyun-iyul oylarida gullaydi. Gullari murakkab to‘pgulli. Mevasidan olinadigan anetin preparatining spazmatik (muskullarning tortilishi) ta‘siri bor. Yer usti qismidan tayyorlangan damlamaga bromning natriyli tuzini qo‘shib qon bosimini pasaytirishda qo‘llaniladi.

Qizilmiya (shirinmiya)

Qizilmiya(shirinmiya)-dukkakdoshlar oilasiga mansub, bo‘yi 1-1,5 metrga yetadigan ko‘p yillik o‘t o‘simlik, bargi ellipssimon, cho‘ziq tuxumsimon yoki lansetsimon. Iyun-avgust oylarida gullaydi. Mevasi pishganda ochilmaydigan dukkak shaklda. Avgust-sentyabrda yetiladi. Ildizida 23% glyukarrin, likviritin, likviritozid, likviriton, flabinoidlar bo‘lib, nafas yo‘li kasalliklarida balg‘am ko‘chiruvchi, surunkali qabziyatda esa yengillashtiruvchi dori sifatida ishlatiladi. Zab dori tayyorlashda foydalaniladi.

Ermon

Ermon-murakkabguldoshlar oilasiga mansub, bo‘yi 50-100 sm gacha yetadigan ko‘p yillik o‘t o‘simlik. Bargi uchburchak yoki yumaloq. Iyul-avgust oylarida gullaydi. Gullari mayda, sariq, savatcha hosil qiladi. Mevasi o‘tkir uchli, qo‘ng‘ir rangli pista shaklida. Yer osti qismida 2% gacha efir moyi(abeintol), achchiq glikozidlar bor. Bu o‘simlikdan tayyorlangan dorilar ishtaha ochuvchi, o‘t haydovchi, oshqozon kasalliklarida ishlatilad

Yalpiz

Yalpiz-labguldoshlar oilasiga mansub, bo‘yi 30-100 sm gacha yetadigan o‘simlik. Poyasi to‘rt qirrali. Bargi oddiy, poyada qarama-qarshi joylashgan. Iyun oyining oxiridan boshlab gullaydi. Gullari mayda, qizil, binafsharang, boshoqsimon to‘pgul hosil qiladi. Mevasi kosabargi bilan birlashib to‘rtta yong‘oqcha hosil qiladi. Bargidan damlama, efir moyida yalpiz suvi, qiyom, mentol, migren qalami, validol tayyorlanadi. Bu dorilar efir moyidan tayyorlangan yalpiz suvi va qiyomi ko‘ngil aynishini qoldirish, qayt qilishni qoldirish, uning oldiniolish, ovqat hazm qilish,

quloq, burun, nafas yo‘llari kasalliklari, tish og‘rig‘ini qoldiradigan migren qalami tayyorlanadi.

Xulosa: Yuqorida ko‘rsatib o‘tilgan mazkur dorivor o‘simliklar Beruniy davrida tabobatda keng iste‘molda bo‘lgan va tibbiyotda ko‘p asrlar taraqqiyot yo‘lida muhim ahamiyatga molik bo‘lgan, hozir ham farmakologiyada katta ahamiyatga egadir. A.R.Beruniy yoshligidan to umrining oxirigacha tabiarni o‘rganishga katta ahamiyat bergan. Bu haqda “Saydana” asarida shunday hikoya qiladi: “Yoshligimdanoq qandoq bo‘lsa ham ma‘rifat olishga qattiq berilgan va shundan lazzatlangan edim. Shohid keltirish yuzasidan shuni aytish kifoya: yerimizga bir rumlik kelib qolgan edi. Men unga donlar, urug‘lar, mevalar, o‘simliklar va boshqa narsalar keltirib nomlarini so‘radim va ularni yozib oldim”. Mazkur asar 1927 yili Turkiyaning Bursa shahridagi kutubxonadan topilgan. 1973 yili rus tiliga tarjima qilinib, izohlar bilan nashr etilgan.

Foydalanilgan adabiyotlar.

1. Айбергенов Б., Ким И. Предложения по улучшению лесовосстановления в тугайных лесах Каракалпакстана. Материалы научно-практической конференции: Проблемы сохранения биоразнообразия на охраняемых природных территориях Узбекистана. Нукус, 2008. с.10.
2. Асенов Г.А., Бекбергенова З.О., Турекеева А., Утенова Г., Максутбаев М. Современное состояние биоразнообразия тугайной экосистемы поймы Амударьи и проблемы их сохранения. Материалы научно-практической конференции: Проблемы сохранения биоразнообразия на охраняемых природных территориях Узбекистана. Нукус, 2008. с.14-17.
3. Бабушкин А. А. Высшая водная растительность озёр различных ландшафтных зон Тюменской области.: Автореф. дисс. канд. биол. наук. Сб. 1996,- 24 с.
4. Барыкина Р. П. Особенности структуры и развития водных лютиков // Бюлл. МОИП. Отдел, биол. 1988. -Т. 93, Вып. 2,- с. 134 -144.
5. Барышников Н. В. Морфология, гидрология и гидравлика пойм,- Л.: Гидрометеоиз-дат. 1984.-280 с.
6. Бейдеман И.Н. Методика фенологических наблюдений при геоботанических исследованиях. Изд. АН СССР Москва, 1954. с.130.

7. Беклемишев В. Н. Физиономические группы водных растений и их характерные представители // Строительство водохранилищ и проблема малярии,- М.: Медгиз, 1954.-с. 230-232.
8. Белавская А. П. Высшая водная растительность // Методика изучения биогеоценозов внутренних водоёмов. М.: Наука. 1975. - с. 117 - 132. 60
9. Белавская А. П. К методике изучения водной растительности //Всесоюз. конф. по высш. вод. и прибреж.-вод.растениям. /Тез. докл.- Борок, 1977.-с.42-44.
10. Белавская А. П. Основные проблемы изучения водной растительности в СССР // Ботан. журн. -1982. -Т. 67,-№ 10. с. 1313 - 1321.
11. Sobirov J. X. O., Komiljanova E. U. Q., Sharifboyeva H. I. Q. XORAZM VILOYATIDA AGRAR SOHANING EKSPORT SALOHİYATINI KENGAYTIRISHDA AYRIM NOAN'ANAVIY TARMOQLARDAN FOYDALANISH ISTIQBOLLARI VA RIVOJI //Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences. – 2022. – Т. 2. – №. 1. – С. 38-42.
12. Kuzibayevna K. D. et al. Drying of the Aral Sea and changes in the landscape of the Aral Sea region //Texas Journal of Multidisciplinary Studies. – 2022. – Т. 4. – С. 108-110.

Research Science and Innovation House

CRIMINAL-LEGAL ASPECTS OF SOME CRIMES AGAINST JUSTICE

Anorboev Murodjon Rakhmankul ugli

PhD in LAW, teacher of the Academy of LAW ENFORCEMENT OF THE
REPUBLIC OF UZBEKISTAN

MurodjonAnorboyev2402@gmail.com

ABSTRACT

The article emphasizes that today offenses, the fight against crime and their prevention are one of the most important tasks for all states, the prevalence of this crime, and not the punishment of persons who committed the crime of interfering in the investigation or resolution of court cases.

According to the analysis of the results of a social survey among judges, law enforcement officers, faculty, lawyers and students, respondents were informed about the need to carry out preventive measures to prevent this category of crimes through systematic analysis and conclusions about their decisions.

KEYWORDS: Interference in investigation or consideration of cases in court, interference in investigation, investigation, interference in consideration of cases in court, comparative-legal, formal-legal, gradual digitalization of the judicial system, the role of the judicial community, the true independence of the judiciary, the judicial system; normative legal acts, crime prevention system, law – priority, punishment — inevitability.

I. INTRODUCTION .

In the world, special attention is paid to the expansion of interventions in inquiry, investigation and judicial processes and the improvement of the established criminal law norms of responsibility for this, the prevention of these crimes, including strengthening criminal liability for unlawful interference in judicial and investigative processes, the correct qualification of these types of crimes and the prevention of their commission. the appointment of a fair punishment, the determination of the causes and conditions of the commission In this regard, the issue of ensuring justice is one of the main criteria ensuring the rule of law. Of the 8 factors in the (Rule of Law Index) published annually by the World Justice Project, 5 are directly related to activities in the field of justice. According to the results of the study, Denmark, Norway, Finland, Sweden, the Netherlands ranked high in the 2022 ranking, while Uzbekistan ranked 78th in this ranking. This situation explains the need to strengthen

the guarantees of justice, the need for regular improvement of this area, further deepening the fight against crimes against justice. [1]

II. METHODOLOGY

As components of the methodology, the author used general scientific methods, which involve the study of all phenomena and processes in their development, interconnection and interdependence, as well as special methods. In particular, the methods of dialectical materialism, system analysis, analysis and synthesis, logical, historical, comparative-legal, formal-legal used.

III. DISCUSSION

In the process of establishing a democratic rule of law in the world, special attention is paid to the timely detection of all crimes against justice that pose a real threat to the state, society and citizens, their prevention and the appointment of fair and inevitable punishment to persons who have committed crimes, as well as scientific research to improve the effectiveness of the fight against crime, improving legislation.

The fact that the liberalization of criminal and criminal procedure legislation, the decriminalization of certain criminal acts, the humanization of criminal penalties and procedures for their execution in our republic are identified as one of the priorities of ensuring the rule of law and further reform of the judicial system indicates the need for research in this area. Strengthening the principle of "Law – priority, punishment – inevitability" in the development strategy of the new Uzbekistan for 2022-2026 was identified as the main criterion for reforms in this regard. [2]

In addition, the decrees of the President of the Republic of Uzbekistan "On measures to further reform the judicial system, strengthen guarantees of reliable protection of citizens' rights and freedoms" (2016.), "On additional measures to strengthen guarantees of citizens' rights and freedoms in judicial and investigative activities" (2017), "On measures to further improve prevention of offenses and the system of combating crime" (2017), "On measures to radically improve the structure of the judicial system of the Republic of Uzbekistan and increase the effectiveness of its activities" (2017), "On measures to strengthen guarantees for the protection of individual rights and freedoms in judicial and investigative activities" (2020), the Court of Justice of the Republic of Uzbekistan (2021), the laws "On additional measures to further improve judicial activities and increase the efficiency of justice" (2022), "On the development strategy of the New Uzbekistan for 2022-2026"

(2022), decrees, The Resolution "On measures to radically improve the system of criminal and criminal Procedure legislation" (2018) and other sectoral legislative acts significantly contribute to the further improvement of legislation in this area.

The judicial reforms carried out in our republic today assume the importance and role of the court, the prosecutor's office and other law enforcement agencies in ensuring human rights and freedoms, protecting the interests of the state and society. The successful administration of justice directly depends on the full compliance with the law by these bodies. Today, serious attention is paid to interference in the investigation and resolution of court cases. Because the investigative body and the court are bodies that take their rightful place in public relations related to justice. These bodies are already entities that directly administer justice within their competence.

Interference in investigation or in the resolution of court cases not only affects the reputation of the court or the body of investigation, but also, a huge amount of economic damage to the state can lead to a loss of citizens' confidence in Justice. In particular, a citizen who was a former official in 2019 by the jury of the Tashkent City Court for criminal cases. It is criminalized by Section 2 of Section 236 of the Criminal Code. From this person, a total of 8 million for the benefit of the state in all episodes. Us \$ 949,999 .3 in damages were levied. [3]

Interference in the investigation or judicial proceedings is a socially dangerous act. The reason for the allocation of crimes against justice in the Criminal Code in a separate chapter is also explained by the extreme necessity of judicial activity for the state and society, as well as the need for special protection of justice from criminal offenses. Chapter XVI of the Criminal Code is called "crimes against justice", and in the theory of criminal law, these crimes are distinguished as crimes that infringe on the normal functioning of the bodies that administer justice. According to the Constitution of the Republic of Uzbekistan, it is established that justice is carried out only by courts.

Z.H.Gulyamov characterized the concept of crimes against justice as intentional acts that harm the interests of justice and the individual by violating the laws governing inquiry, preliminary investigation, trial and punishment by the inquirer, investigator, prosecutor, court, as well as other citizens, and thus hinder the performance of the duties of the court to administer justice in criminal or civil cases. [4] B.F.Yusupov came to the conclusion that as a result of the study of crimes against justice, "this is a set of intentional socially dangerous acts that harm the interests of

justice and the individual by violating the laws on the procedure of inquiry, preliminary investigation and judicial proceedings by the investigator, investigator, prosecutor, judge, as well as other participants in criminal proceedings, as well as officials and citizens." [5]

In our opinion, crimes against justice are a set of intentional socially dangerous acts that harm the interests of the individual, society and the state by violating the laws on pre-investigation inspection, preliminary investigation and judicial proceedings by the investigator, investigator, prosecutor, judge, as well as other participants in the judicial process. the process, as well as officials and citizens.

It is known that criminal legislation provides for liability for criminal acts that harm public relations, gross violation of human rights and freedoms and legitimate interests, and also provides for punitive measures. These include crimes directed against the interests of justice. Unlike other groups of criminal assaults, crimes against justice can be classified according to their subjects. In particular, in some legal literature, crimes against justice are divided into three groups:

- 1) crimes committed by persons authorized to exercise the functions of justice;
- 2) crimes committed by persons against whom measures of procedural coercion are applied;
- 3) crimes committed by persons whose duty to administer justice is a civil duty or assigned to them by law.

Z.H.Gulyamov studies crimes against justice in four separate groups:

- 1) crimes against justice that infringe on the image and activities of investigative and judicial bodies. These include articles on interference in the investigation or resolution of court cases (Article 236 of the Criminal Code), non-execution of a court decision (Article 232 of the Criminal Code);

- 2) crimes against justice committed by persons conducting an inquiry, an investigative prosecutor or judges. These include: prosecution of an innocent person (Article 230 of the Criminal Code), unfair judicial decision, resolution, resolution or ruling part (Article 231 of the Criminal Code), illegal detention or arrest (article 234 of the Criminal Code), torture and other cruel, inhuman or degrading treatment or punishment (Article 235 of the Criminal Code);

- 3) crimes committed by persons involved in the administration of justice. They include illegal disposal of seized property (Article 233 of the Criminal Code), false report (Article 237 of the Criminal Code), perjury (Article 238 of the Criminal

Code), request or disclosure of information of the preliminary investigation (Article 239 of the Criminal Code;

4) crimes against justice committed by other persons. This group covers the following crimes: failure to report a crime (Article 241, Part 1 of the Criminal Code), criminalization of concealment (JK 241, part 2). In our opinion, the final definition is much more perfect than that of the previous authors. [6]

In our opinion, it is advisable to study crimes against justice, dividing them into three groups:

1) the activities of the investigative body and judicial authorities and crimes against justice that infringe on reputation: interference in the investigation or resolution of court cases (Article 236 of the Criminal Code), non-execution of a court decision (Article 232 of the Criminal Code), deliberate concealment from criminal records (Article 241¹);

2) crimes against justice committed by subjects directly exercising justice: bringing to justice an innocent person (Article 230 Criminal Code), unfair judgment, settlement decision, judicial decision or decision-making (Article 231 of the Criminal Code), illegal detention or arrest (Article 234 of the Criminal Code), the use of torture and other cruel, inhuman or degrading treatment or punishment (Article 235 of the Criminal Code;

3) crimes committed by persons involved in the administration of justice: illegal disposal of seized property (Article 233 of the Criminal Code), false report (Article 237 of the Criminal Code), perjury (Article 238 of the Criminal Code), request or disclosure of information of the preliminary investigation (Article 239 of the Criminal Code), failure to report a crime (Article 241, Part 1 of the Criminal Code), concealment of a crime (Article 241, part 2 of the Criminal Code).

Justice has long been the criterion of the peaceful and prosperous life of our people, the source of all good, our grandfather was the noble Emir Temur following the proverb "justice is in power", noting that the organization of public administration, ensuring the peace and prosperity of el-Yurt, today remains the most important task to ensure the rule of law and justice in the formation of a rule-of-law democratic state, civil society in our country. In this regard, the role and importance of the judicial system, an independent branch of State power, are noteworthy. We feel this fact more and more deeply today, in the process of large-scale reforms aimed at bringing the development of our country to a new level. [7] According to him, the President of Uzbekistan Shavkat Mirziyoyev said: "Everyone who comes

to the courthouse should leave, believing that there is justice in Uzbekistan. Justice must be done in front of the people, openly, and justice must be predetermined." [8]

Full-fledged successful fulfillment of the duties of justice is directly related not only to strict compliance with the law by judicial and investigative bodies, but also to obtaining internal or external interference in the legitimate activities of these bodies.

In our republic, the legal framework of responsibility for the crime of interference in the investigation and resolution of court cases has been created and is being improved. In particular, article 112 of the Constitution of the Republic of Uzbekistan establishes that judges are independent, subject only to the law, that judges are not allowed to interfere in any way with their activities in the administration of justice and that responsibility for such interference is provided for in accordance with the law. In addition, according to article 14 of the CPC, judges and people's advisers are independent in the administration of justice and obey only the law. Judges and public advisers consider criminal cases and make decisions on them in accordance with the law. Similar norms are defined in the CPC (Article 9) and the EPC (Article 8).

According to article 66 of the Law on Courts, hindering the consideration of a particular case in all respects, in full and impartially, or any influence on judges in any way in order to obtain the issuance of an illegal court order is the basis for criminal prosecution in accordance with the law. It is also prohibited to require a judge to provide any explanations on the nature of the cases under consideration or during the trial, as well as to submit cases for review, regardless of to whom, except for the circumstances and procedures provided for by law. At the same time, the law also provides that the mass media do not have the right in their reports to determine in advance the results of a hearing on a particular case or to influence the court in any form. The fact that judges are independent in their activities is also enshrined in article 9 of the Law "On the Constitutional Court of the Republic of Uzbekistan". [9]

The legislation also establishes guarantees that the Prosecutor's Office also acts independently. In particular, according to article 5 of the Law "On the Prosecutor's Office", prosecutor's offices exercise their powers independently of any State bodies, public associations and officials, only in accordance with the law, and it is prohibited to interfere in their activities. [10]

In order to prevent the prosecutor from exercising any influence or activity in any form, in order to achieve an illegal decision, encroach on his inviolability, as well as disclose the results of the investigation and information of the preliminary investigation without the permission of the prosecutor or investigator, failure to comply with the prosecutor's requirements will entail liability in accordance with the established procedure. [11]

Joint resolution of the Plenum of the Supreme Court of the Republic of Uzbekistan and the Supreme Economic Court of the Republic of Uzbekistan "On judicial power According to paragraph 3, in accordance with the law, it is not allowed to restrict the judicial proceedings in any way, directly or indirectly influence, threaten or interfere in the judicial activities of an official or citizen, from which side and on which issue. [12]

The above-mentioned legislative acts establish legal norms concerning decisive measures to combat the crime of interfering in the investigation or resolution of court cases. The establishment of such measures of responsibility in connection with the crime of interfering in the investigation or resolution of court cases is important when obtaining information about the commission of these acts. [13]

Interference in the investigation or in the resolution of court cases falls under the category of crimes against justice that infringe on the reputation and activities of investigative and judicial bodies. The strengthening of this crime as a dangerous act in the Criminal Code is explained by the fact that it can seriously harm the interests of society, or rather, the independent branch of the distribution of powers, a separate branch of government, the defender of citizens – the Institute of Justice. [14]

IV. CONCLUSION:

Based on the above analytical considerations, we can conclude that the concept of crimes against justice can be defined as follows:

Crimes against justice are intentional socially dangerous acts committed by an inquirer, investigator, prosecutor, judge, as well as other participants in the judicial process, as well as officials and citizens in violation of the laws on pre-investigation verification, preliminary investigation and judicial proceedings to the detriment of the interests of justice, the individual, society and the state, preventing the performance of the duties of the court on administration of justice

It is advisable to study crimes against justice by dividing them into three groups:

- 1) the activities of investigative bodies and judicial

authorities and crimes against justice that infringe on reputation. These include the categories of interference in the investigation or resolution of court cases (Article 236 of the Criminal Code), non-execution of a court decision (article 232 of the Criminal Code).;

2) crimes against justice committed by entities directly exercising justice. These include: prosecution of an innocent person (Article 230 of the Criminal Code), unfair judicial decision, resolution, resolution or ruling part (article 231 of the Criminal Code), illegal detention or arrest (article 234 of the Criminal Code), torture and other cruel, inhuman or degrading treatment, as well as the use of punitive measures (article 235 CC);

3) crimes committed by persons involved in the administration of justice. They include illegal disposal of seized property (Article 233 of the Criminal Code), false report (Article 237 of the Criminal Code), perjury (Article 238 of the Criminal Code), request or disclosure of information of the preliminary investigation (Article 239 of the Criminal Code); failure to report a crime (Article 241, section 1 of the Criminal Code), concealment in the commission of a crime (Article 241, section 2 of the Criminal Code).

REFERENCES:

1. www.worldjusticeproject.org/rule-of-law-index/global
2. Decree of the president of the Republic of Uzbekistan No. 28.01.2022 PF-60 “on the development strategy of the New Uzbekistan for 2022-2026”. <https://lex.uz/docs/5841063>
3. From the archive of judgments of the Tashkent City Court for criminal cases, 2019-2020.
4. Gulyamov Z.X. Prestupleniya protiv orthodoxy. / Pod red. I s predisloviem d.Yu.n., Prof. He.Tadzhikhanov. - Tashkent, 1997. - S. 40.
5. Yusupov B.F. Problems of criminal liability for failure to comply with court documents. Yurid. fan. nomz. ilm. dar. sign up to receive. dis... - Tashkent, 2012. – B. 16.
6. Ugolovnoe pravo Rossiyskoy Federasii. Osobennaya Chast: Uchebnik. / Pod red. Prof. B.V.Zdravomislova. Izd. 2-e, pererab. I DOP. - M.: Jurist, 1999. - S. 431-432.
7. Gulyamov Z.X. Prestupleniya protiv orthodoxy. / Pod red. I s predisloviem d.Yu.n., Prof. He.Tadzhikhanov. - Tashkent, 1997. - S. 40-41.

8. The speech of the president of Uzbekistan Shavkat Mirziyoyev on June 13, 2017 at the videoselector meeting dedicated to “the situation, problems and future tasks of ensuring justice in the system of judicial bodies”. // www.uza.uz/uz/posts/onun-va-adolat-ustuvorligini-taminlash-barsha-ezgu-ma-sadlar-13-06-2017
9. Speech of the president of Uzbekistan Shavkat Mirziyoyev on June 30, 2020 at a videoselector meeting dedicated to the discussion of “tasks for ensuring justice and combating corruption”. // www.uza.uz/uz/posts/odil-sudlovni-taminlash-va-korrupsiyaga-arshi-kurash-mu-oka-30-06-2020 Law No. 703 of the Republic of Uzbekistan “on Courts” of July 28, 2021. // www.lex.uz/doss/5534923
10. Law No. 687 of the Republic of Uzbekistan “on the Constitutional Court of the Republic of Uzbekistan” dated April 27, 2021. // www.lex.uz/doss/5391934
11. Law No. 257-II of the Republic of Uzbekistan “on the prosecutor's Office” dated August 29, 2001. // www.lex.uz/doss/106197
12. The plenum of the Supreme Court of the Republic of Uzbekistan and the plenum of the Supreme economic Court of the Republic of Uzbekistan dated December 20, 1996 “on Judicial Power” No. 1/60. // www.lex.uz/doss/1442202
13. Gulyamov Z.X. Prestupleniya protiv orthodoxy. / Pod red. I s predisloviem d. Yu.n., Prof. He. Tadzhiqhanov. - Tashkent, 1997. - S. 42-43.
14. Prestupleniya protiv pravosudii. / Pod red. A.V. Galaxovoy. - M., 2005. - S. 143.

Research Science and Innovation House

O‘smirlik davridagi inqiroz va hulq buzilishlarni psixologik tasniflash muammosi

*O‘ktamova Shoxida Odilbek qizi - Urganch shahri bo‘yicha IIO FMB
1-son IIB XPB xotin qizlar masalalari bo‘yicha inspektor leytenant*

Annotatsiya. Mazkur maqolada o‘smirlik davridagi inqirozi, uni keltirib chiqaruvchi yosh omillar hamda hulq buzilishlarni psixologik tasniflash muammosi to‘g‘risidagi fikrlar bayon qilingan.

Kalit so‘zlar: o‘smirlik davri, krizis (inqiroz), hulq buzilishlar, tarbiyasi “qiyin” o‘smirlar, xarakter aksentuatsiyasi

Iqtisodiy va siyosiy sohalardagi barcha islohotlarimizning pirovard maqsadi yurtimizda yashayotgan barcha fuqarolar uchun munosib xayot sharoitlarini tashkil qilib berishdan iboratdir. Aynan shuning uchun ham ma’naviy jihatdan mukammal rivojlangan insonni tarbiyalash, ta’lim va maorifni yuksaltirish, milliy uyg‘onish g‘oyasini ro‘yobga chiqaradigan yangi avlodni voyaga etkazish davlatimizning eng muxim vazifalaridan biri bo‘lib qoladi.

Jamiyatimiz rivojlanishining zamonaviy bosqichlarida, ko‘proq, ulg‘ayib kelayotgan kelajak avlod tarbiyasiga qaratilayapti. Bunda “inson katta mikdordagi bilimlar egasi qilib tarbiyalanib qolmay, balki o‘z vatanining sodiq farzandi, mehnati va xulq-atvori jihatidan yuqori madaniyatli shaxsni” tarbiyalash kiradi. SHu sababdan ham o‘smirlik davridagi inqiroz va hulq og‘ishlari muamosini o‘rganish bugungi kunning dolzarb muammolaridan biridir.

O‘smirlik yoshining psixologik xususiyatlari alohida namoyon bo‘lgan sharoitlarda ular “o‘smirlik kompleksi” va uning kechishi bilan bog‘liq tarzda xulq-atvor buzilishi “perbertat krizis” degan nom oldi.

Adabiyotlar tahlilining ko‘rsatishicha, mazkur holat ikkiga: krizis (inqiroz) va stabil (muqim)ga ajratiladi. Krizis holati o‘tkinchi xususiyatga ega bo‘lib, bunday “yorqinliklarni” to‘rtta; 1 yosh, 3 yosh, 7 yosh va 13 yoshda ko‘rish mumkin.

O‘smirlik yoshidagi krizisning keskin o‘tish davri 12-16 yosh deb belgilanib, uning ikki fazasi: negativ (13-14 yosh) va pozitiv (15-16 yosh) deb ataladi. Umuman, o‘smir shaxsida juda qisqa vaqt oralig‘ida shiddatli tarzda o‘zgarishlar seziladi. Krizis eski va yangi psixologik o‘zgarishlarning to‘qnashuvi oqibati bo‘lib,

yaxlit holda qaraganda, pozitiv qayta qurilishlar xarakterini kasb etadi. (L.S. Vigotskiy)¹.

SHuningdek, o‘smirlik davrining pubertat krizislarini konstruktiv baholanishini D.E. Elkonin (1972), V.V. Davidov (1974), A.N. Leontev (1975), D.I. Feldshteyn (1982) larning ishlarida ham uchratish mumkin. O‘smir krizis doirasiga kirishi bilan uning shaxs strukturasi rivojlanishida o‘ziga xos keskin psixologik siljishning ayrim xususiyatlari:

- a) krizis boshlanishi va tugashining noaniqligi;
- b) tarbiyasi qiyinlik ko‘rinishlari;
- v) rivojlanishning negativ xususiyat kasb etishi kabilarda namoyon bo‘ladi.

Ayrim xorij psixologlari o‘smirlik davri krizisining ildizlarini, jumladan, Z.Freydning fikricha, o‘zini o‘zi sevish², E.Erikson ayniqlik krizisi, E. Doych ijtimoiy omil krizisi, avlodlar orasidagi nizolar va hokazolarda deb tushuntiradilar.

SHunga ko‘ra, krizisli vaziyat tiplarini yaratish uni anglashni birmuncha engillashtiradi va ular quyidagilardan iborat.

A. *Ilk bolalik va maktabgacha yosh davri*

1. Himoyalanganlik, xavfsizlik hissining yo‘qolishi:

- a) qattiqqo‘l, qasoskor oila;
- b) emotsional inkor qiluvchi oila;
- v) nazorat va tartib intizomni ta‘min etmaydigan oila (frigid, soxta oila);
- g) yaqin kishisining kasalligi yoki uning olamdan o‘tganligi;
- d) inqirozga yuz tutayotgan, ajrashgan oila;
- e) o‘ta talabchan oila (giperopeka ustunlik qiluvchi oila);
- yo) o‘zaro ziddiyatga asoslangan oila;
- j) oilani o‘rab olgan begona madaniyat va til.

2. Oiladan ayri holdagi himoyasizlik:

- a) begona oilaning joylashishi;
- b) bolalar muassasalariga yo‘llanma;
- v) kasalxonaga joylashtirish.

B. *Maktab yoshi (qayd etilganlaridan tashqari)*

- a) oilaning orzu-umidlarini oqlamaslik (a‘lo baholarga o‘qimaslik,

¹ Выготский Л.С. Собрание сочинений. Т. 4, ч. 2. Проблема возраста.

² Фрейд А. Психология «Я» и защитные механизмы. М., 1993

- sportda yuqori natija ko‘rsatmaslik va hokazolar);
- b) oilaning boshqa a‘zolariga o‘ta e‘tiborlilikka javoban qayg‘urish;
  - v) bolalar va pedagogik jamoa tomonidan oilaning qabul qilinmasligi;
  - g) o‘quv yuklamasini o‘zlashtira olmaslik;
  - d) pedagog va ota-onaning adovatli munosabati;
  - e) oiladan yiroqlashish, yashash joyini o‘zgartirish;
  - yo) sog‘liq uchun xavfli vaziyat (somatik kasalliklar);
  - j) “peshonaga yozilgan” deb taxmin qilingan kasallik³.

Dezadaptatsiya reaksiyasining vujudga kelishiga taxmin qilinadigan yuqori tavakkalchilik vaziyatlarini ham shu tarzda tasvirlash mumkin.

O‘smirlik davriga xos “og‘ish”larning xilma-xilligi uni klas-sifikatsiya qilish masalasi dolzarbligidan dalolat beradi. Mazkur muammo bilan shug‘ullangan olimlarning tadqiqot ishlari qancha bo‘lsa, uni klassifikatsiyalashga nisbatan urinishlar ham shuncha miqdordadir. Biz o‘smirlik davriga xos “og‘ish”larni klassifikatsiya qilishda V.V. Kovalev va O.D. Sosyukalolar tomonidan taklif qilingan ko‘pqirrali tasnifga yondashishni “og‘ish”larni anglashning muayyan tizimliliği bois ham o‘rinli, deb tan oldik⁴. Lekin mualliflarning fikricha, mazkur klassifikatsiya “og‘ish”lar dinamikasini va ijtimoiy adaptatsiya muammolarini hal qila olmaydi.

SHunday qilib, mualliflar o‘z klassifikatsiyalarini ko‘pqirralilik prinsipiga asoslangan holda tuzganlar. Har qanday klassifikatsiya yaratilishida an‘anaviy tarzda uning psixologik-pedagogik, klinik va sindromal tasniflari e‘tiborga olinadi. Aynan biz uchun tarbiyasi “qiyin” o‘smirlarning patoxarakterologik xususiyatlari haqidagi tasavvurlarimizni oydinlashtirish uchun ham uning klassifikatsiyasini tuzish maqsadga muvofiqdir.

V.V. Kovalev (1977)ning “o‘smirlardagi patoxarakterologik re-aksiyalar psixik faoliyatning muvaqqat o‘zgarishlaridir”, degan fikrini keyinchalik A.E. Lichko xam ta’kidlaydi (1983)⁵.

Patoxarakterologik reaksiyalarga odatda xarakter xususiyatlari bilan bog‘liq o‘zgarishlar, reaktiv holatlar, ijtimoiy-psixologik dezadaptatsiyaga olib keluvchi xulq-atvor o‘zgarishlari kiritiladi. Ba’zan bu buzilishlar nevrotik va somatik-

³ Шнейдер Л.Б. Девиантное поведение детей и подростков. – М. : Трикта. 2005

⁴ Komilova N.G’. “Xulqi og‘ishgan bolalar psixalogiyasi” Uslubiy qo‘llanma .Toshkent 2008

⁵ Komilova N.G’. “Xulqi og‘ishgan bolalar psixalogiyasi” Uslubiy qo‘llanma .Toshkent 2008

vegetativ o‘zgarishlar bilan kechadi. Patoxarakterologik reaksiyalar bir necha hafta, oy, ba’zi holatlarda esa bir necha yilgacha cho‘zilishi mumkin.

Bizningcha, patoxarakterologik qirra o‘smir shaxsi shakllanishining patologik va psixopatiya holatini, xarakter aksentuatsiyasi tiplarini aniqlashda qo‘llaniladi. O‘smirlik yoshiga xos tranzitor buzilishlardan psixopatiya buzilishlari dinamik kechishiga ko‘ra farqlanadi.

Ko‘pincha ekzogen (turli shikastlanishlar, somatik kasalliklar va boshqalar) xususiyatli kasalliklar xam tranzitor buzilishlarni chaqiradi. Agarda psixopat ko‘rinishlari negizi tranzitor o‘zgarishlar asosiga ega bo‘lmasa, ularning shakllanishini bir necha bosqichga ajratish mumkin. Biz bosqichlarni belgilashda V.A. Gureva va V.YA. Gindikinlar taklif etgan nomlar bilan atadik. Chunki o‘z vaqtida tashkil etilgan klinik-psixologik rehabilitatsiya chora-tadbirlari psixopat ko‘rinishlarini butunlay depsiopozitsiyalashga olib keladi.

Bizningcha, o‘smirlardagi adaptatsiyani aniqlash uchun bir qator omillarni hisobga olish kerak. Uni belgilovchi tasniflar sifatida o‘smirning o‘quv (ish) faoliyatidagi ijtimoiy mavqei, do‘stlari, atrofidagi insonlar va oila a‘zolari bilan shaxslararo aloqalari xizmat qiladi. Yuqorida qayd etilgan barcha qirralarning ijobiy hal qilinishi ijtimoiy adaptatsiyaning barqarorligi xususida fikr yuritish imkonini beradi.

Klassifikatsiyada parsial adaptatsiya termini kiritilgai bo‘lib, uni ko‘rsatilgan jabhalarning ijobiy hal qilinishidagi cheklangangan ta’siri ostida dezadaptatsiya sodir bo‘luvchi holatni aks ettirish uchun ishlatdik. Umuman olganda, belgilangan jabhaning biror bandining ijobiy hal qilinishi ijtimoiy dezadaptatsiyaga olib keladi.

Xulosa qilib aytganda, hujq buzilishlarni psixologik tasniflash o‘smirlar muammosi bilan shug‘ullanuvchilar uchun o‘smirlarning tarbiyasidagi “qiyin”lik omillarini doimiy tarzda qayd qilib borish ular bilan amalga oshiriladigan amaliy faoliyatni engillashtiradi. O‘smirlik davriga xos buzilishlarning dinamikasini aniqlash esa turli masalalarni echish, jumladan, ekspert xulosasini tuzish, ular bilan olib boriladigan reabilitatsion, profilaktik chora-tadbirlarning individual rejasini tuzishga imkon beradi.

Инглис хэм карақалпақ тилиндеги семантикалық примитивлердиң лингвокультуроологиялық өзгешеликлери

С.П.Кудайбергенова ҚМУ, ассистент

Таяныш сөзлер: лингвокультуроология, сана,басланғыш примитив,синтаксислик структура,лексема, концептуал примитив, интро-спекуляция, экстра-спекуляция;

Аннотация: Бул мақала семантикалық примитивлер олардың инглис хэм карақалпақ тиллериндеги структуралық хэм функциялық өзгешеликлери ҳаққында түсиниклер және де олардың басқышлары ҳаққында;

Key words: linguistic culture, sense, primitive primitive, syntactic structure, lexics, conceptual primitive, intro-speculation, extra-speculation;

Annotation: This article deals with the concepts and assessments of structural and functional differences between semantic primitives and stages in the English and Karakalpak languages;

Ключевые слова: языковая культура, смысл, начальный примитив, синтаксическая структура, лексема, концептуальный примитив, интроспекуляция, экстраспекуляция;

Аннотация: В данной статье речь идет о понятиях и оценках структурно-функциональных различий семантических примитивов и этапов в английском и каракалпакском языках;

Дүнья халықлары хэм цивилизациялары мәдениатындағы айырмашылықлар ойлаўдағы айырмашылықларды да нэзерде тутама? Тек жигирма жыл алдын, белгили психологлардан бири америкалы Джордж Миллер жазған еди: "хэр бир мәдениаттың өз аңызлары бар. Мәмлекетимизде ең раўажланған мәмлекетлерде саўатсыз адамлар бизиң ойлаўымыздан парықлы түрде оннан төмен болған арнаўлы примитив ойлаў бар, деп жазған еди. Бул айырмашылықлардың бар екенлигин бийкарлаў ҳеш кимниң есине де келмейди. Буны бийкарлаў мәдениат хэм технологиялардағы айырмашылықлардан келип шығатуғын, турмыс тәжирийбесиндеги айырмашылықлар аз-аздан, басқышпа-басқыш сезилерли психологиялық ақыбетлерге алып келиўин тән алыў менен тең. Керисинше, тартыслы ойлаўдағы бул айырмашылықлардың келип

шығыў, қәлиплесиў, раўажланыў тәбияты хәм олардың дәреклери хаққында" [Миллер, 1971, VII].

Тил билими хәм антропологияда " примитив пикирлеў" сыяқлы атамалар жигирма жыл алдын көп ғана тартыслы мәселелерге себепши болғанлығын көриўимизге болады. Бирақ түрли мәдениятлар арасындағы, әсиресе, Батыс хәм Батыс емес аймақ, ареал мәденияты ортасындағы хақыйқый когнитив айырмашылықлардың бар екенлиги, олардың әмел етиў көлеми, бүгини хәм келешегин анықлаў мәселеси ашық қалып атыр.

Бул мәселе бойынша тез-тез болып атырған хәм түрли шеңбердеги тартыслар барлық ўақыт тилге мүрәжат еткен. Бул жүдә орынлы, себеби тил "инсаний пикирдиң ең жақсы сәўлеси" [Leibniz, 1709/1981, 368] хәм тил мағлыўматлары түрли социаллық хәм басқа топарлардағы пикирлеўдиң тийкарғы моделлерин анықлаўда оғада зәрүр. Бирақ бул жағдайда идеология мақсетлери бойынша тил мағлыўматлары қәте талқыланыўы мүмкин. Және бир илимпазларымыз пикирин қарап өтетуғын болсақ, дәслепки примитивлер инсан санасында пайда болғанынан баслап хәр қыйлы түсиниклер келип шығатуғынлығын Холлпайкта өз мийнетлеринде атап өтеди.

Базы инсан жәмәәтлеринде абстракт пикирлеўдиң жетиспеўин талқылап, Холлпайк былай дейди: "басланғыш, примитив пикирлеўдиң абстракт болыўы ямаса болмаўы мүмкинлигин нәтийжели талқылаўдан алдын, көп ўақыт алатуғын киши хәм көп қамыраўлы семантикалық исти ислеў керек." [Hallpike, 1979, 171].

Бул пикирлерди тек нәзерден шетте калдырып коймастан оларды анализлеў керек, бирақ бул анализ нәтийжели болыўы ушын, әлбетте дәслепки семантик тийкар керек.

Бул мақалада биз бундай мәселе шешимине күшли, тыянақлы хәм беккем тийкар салыўға хәрекет етемиз. Биз "басланғыш пикирлеў" тәрепдарларының дәлиллери надурис екенлигин тастыйықлаўды мақсет етпеймиз хәм олардың надурис екенлигин анық көрсетиўге хәрекет етпеймиз, себеби бул түсиник көпшилик антропологлар, психологлар хәм тилшилер тәрепинен қабыл етилген.

Сөз болмаса, түсиник жоқпа? Егер қандай да бир тилде everything "хәмме нәрсе", if "егер" яки because "себеби" сыяқлы түсиниклер ушын

сөзлер болмаса, бул баянатшылардың билим қәбилетине тәсир етеме? Егер бул тилдеги сөзлердің орнына бирдей түсиниклерди билдириўши қосымталар болғанда еди, арнаўлы сөзлердің жоқ екенлиги роль атқармас еди.

Енди базы тиллерде all "барлық", if "егер" хәм because "себеби" сыяқлы сөзлер ушын аўдарма ретинде хызмет етиўи мүмкин болған сөзлер бар десек, бирақ бул сөзлер, мысалы, all "барлық", бәлки many "көп", тек ғана if "егер", бәлки when "қашан", тек ғана because "себеби", бәлки then "кейин". Бул баянатшылардың билим қәбилетлери көз қарасынан қандайда бир затты аңлата ма?

Мысал ушын, егер бирдей сөздің мәниси хәр қыйлы синтаксислик структуралар менен байланыслы болса, онда бирдей лексемадан пайдаланыў әдетте әхмийетсиз: because «себеби» түсиниги хәм then «кейин» түсиниги еле де анық хәм анық берилиўи мүмкин. Тап сондай, егер бирдей сөз all «барлық» хәм many «көп» мәнилери жеткерий ушын ислетилген болса, бирақ хәр бир мәни өз грамматикалық қурылысы менен байланыслы болса, онда бундай жағдайда улыўма лексикалық материал концептуал сўўретке хеш қандай тәсир етпейди: all «барлық» түсинигин өз ишине алған хәр қандай пикир еле де бундай тилде аңлатылыўи мүмкин.

Бирақ базы тилде because «себеби» хәм then «кейин» мәнилери жеткерий ушын тек бир сөз бар хәм бул еки мәнисти хеш қандай ажыратып болмайды, сол себепли еки өз алдына мәни хәққында айтыўға хеш қандай себеп жоқ, тек ажыратылмаған.

Көпшилик бул хеш нәрсени аңлатпайды, себеби " барлық адамлар тең хәм бирдей пикирлеў потенциалына ийе, сол себепли хәр қандай концепт ушын арнаўлы сөз болмаса да, бул мәнисти бирдей яки басқа тәризде жеткере алады хәм сөздің жетиспеўи оларды хеш қандай шеклемейди. "Бирақ бул жерде иркилий- фактлерге қалыс жүзлесийден бас тартқан ҳалда, бос риторика артына жасырыў болып есапланады.

Бундай жағдай тийкарынан primitive thinking "басланғыш пикирлеў" идеясы қорғаўшыларының пикирлерине дурыс келе бермейди.

Бизиңше, адамлар бирдей пикирлеў қәбилетине ийе, бирақ бул тилден пайдаланыў хәм барлық тәбийий тиллер, тийкарынан, бирдей аңлатпалы күшке ийе. Биз "принципиал" деп айтамыз, себеби базы

пикирлерди басқаларға қарағанда айырым тиллерде аңлатыу аңсатырақ. Бирақ қандайда бир тилде all «хәмме» түсиниклерин аңлатыуға жол қойылмаған болса, if «егер» яки because «себеби» болса, оның аңлатпалық имканиятлары хақыйқаттан да шекленген болар еди.

Мысал ушын, төмендеги диалогты көрип шығамыз:

– Неге жылап атырсаң? Сени кимдур урды ма?

– Пул жоғатқаным ушын әжағам мени урды. Мени урғаны ушын жыламайман. Пул ушын жылап атырман.

Бизиңше, because «себеби» ушын сөз (морфема, сөз дизбеги) болмаған тилде бул диалогтың мәнисин жеткерийү мүмкин емес.

Бирақ не ушын базы сөзлердиң бар екенлиги жүдә әхмийетли? Адамлар сөзсиз түсиниклерге ийе болыулары мүмкин емес пе? Тилде жасырын категориялар жоқ па?

Әлбетте, жасырын категориялар бар хәм түсиниклер оларды аңлатыушы сөзлерсиз де бар болыуы мүмкин. Бирақ биринши гезекте, сөздиң сапасында бар екенлиги (өз алдына лексикалық бирлик) концепттиң бар екенлигине тиккелей дәлил болып хызмет етеди хәм оның жоқ екенлигинде, ең жақсы, тек тиккелей болмаған дәлилдер бар. Екиншиден, инсан сөйлеуинде концептке "ийелик қылыу" жетерли емес, оны басқа адамларға жеткерийү куралы да әхмийетли. Бази түсиниклер ушын бундай узатыу әдетте сыпатлаушы конструкциялар ямаса перефразалар жәрдемінде әмелге асырылыуы мүмкин; басқалар ушын болса, тиккелей лексикалық аңлатпа болыуы зәрүр. Усы ақырғы баянат айырым түсиндирийүлер хәм сүүретлерди талап етеди.

Егер қандайда бир тилде all «хәммеси» мәнисин аңлатыу ушын сөз болмағанында, жағдай үмитсиз болар еди, себеби бул концепт лексикада қанша көп болса да, басқа концептлерден де сол тәризде қолға киргизилмейди.

"Хәр бир инсан" (грек тилинде *pantaanthropon* «хәр бир инсан») сөз дизбеги артындағы идея христиан тәлийматының әхмийетли бөлеги есапланады. Егер every "хәр бир" яки all "хәмме" сөз (ямаса морфема) болмаса, бул пикирди басқа тиллерде жеткерийү мүмкин емес еди.

Бундай избе-изликтин анық емес баянатлары тек мәнилерди бир тилден басқасына өткерийү ушын зәрүр болған сөзлер бар екенлигин жасырады, бирақ хәмме сөзлер бундай емес.

Егер қандайда бір тилде семантикалық тәрептен сәйкес келетуғын сөз (ямаса морфема) болмаса, аудармалауда қыйыншылық туўдырмайтуғын қыйыншылықлар пайда болыуы мүмкин, себеби if егер мәниси әпиўайы түсиниклерден бирдей түрде алынбайды.

Басқа тәрептен goal «мақсет» түсиниги cause, because «себеп (себебли)», thinking «ойлау» хәм want «қәлеу» түсиниклеринен келип шығыуы мүмкин, кейингиси еки басқа заттан келип шығып болмайды. Усыған бола, егер тилде for «ушын» ды аңлатыу ушын сөз болмаса, бул қыйын мәселе болмайды:

I went out for some hunting. Мен бираз аң аўлауға шықтым.

I went to the forest. Тоғайға бардым.

I thought because I want to go hunting. Мен ойладым, себеби: мен аңға барыуды қәлеймен.

I go hunting. Аң аўлайман (ямаса аңға бараман, аң аўлауға бараман).

Бирақ егер бул тилде «себеби», «ойлау» хәм «қәлеу» сөзлери болмағанында, олар арасында қарым қатнастағы сөйлеушилери, әлбетте, қыйыншылыққа ушырайтуғын еди.

Базы түсиниклер басқа түсиниклер жәрдемінде алыныуы мүмкин болса, басқалары тиккелей лексикалық тымсалды алыуы керек. Бир мәниде, бул усыныс анық көринеди. Түсинилген концептуал примитивлер бар болса, онда бул примитивлер барлық басқа түсиниклер ушын беккем тийкар болып хызмет етиуи мүмкин: шексиз көп жаңа түсиниклер аз санлы семантикалық примитивлерден алыныуы мүмкин.

Түсиниу ушын шексиз көп түсиниклер бар болса да, олардан тек айырымларын тиккелей түсиниу мүмкин. Бир неше элементлерди бирлестирип, олардың шексиз санын алыу мүмкин. Тийкарынан, бул тек ғана мүмкин, бәлки итимал, себеби тәбият минимал муғдардағы элементлер жәрдемінде максимал нәтийжеге ерисиуге умтылады, яғный ең әпиўайы усылда хәрекет қылыу.

Лингвокультурология өз семантикасында мәдениеттың айрым бир бөлегин пайда етиуши тил яки сөйлеу бирлиги. Олар сөз (түбир яки қосымта хәм курамалы сөзлер), сөз бирикпелери, сөз дизбеклери, гәп, паремия, курамалы синтактик пүтинлик, текст хәм тағы басқалар болыуы мүмкин. [Ў. Қ. Юсупов]

Бизиң пикиримизше Юсупов атап өткениндей лингвокультурологияның өз ара қатнаста жүзеге келиуи ушын инсан еркисиз түрде сөзлер хәм гәплерге

мүрәжат етеди, сол ушын ол өз социаллық жасаў шараятынан хәм тилге болған мүтәжликтен келип шығады. Және де бул ҳаққында В.А.Маслова өз мийнетлеринде лингвокультурологияны 9 түрге ажыратады. 1) Тилдиң эквивалентсиз сөзлик қатламы – реалиялар (миллий кийимлер, азық-аўқатлар, байрам хәм мерекелер, дәстүр, айрым буйым атларын өз ишине алады) хәм лакуналар ; 2) мифологемалар- архетиплар, эпсанаўий қахарманлар, образлар, дәстүр хәм үрп-әдетлер, ритуаллар; 3) тилдиң паремиологик фонды (мақаллар хәм ҳикметли сөзлерди өз ишине алады); 4) тилдиң фразеологик фонды; 5) эталонлар, стереотиплер, символлар; 6) метафора хәм образлар (тымсаллар); 7) түрли тиллердиң стилистик қатламлары (әдебий/әдебий емес формалар х.т.б.); 8) сөйлеў адеби хәм минез-кулық; 9) сөйлеў этикети сыяқлы болады. Лингвокультурологияның тийкарғы түсиниклериниң бири “дүньяның тиллик көриниси”. Дүньяның тиллик көриниси-бул улыўма санада белги хәм нышанлардың бир пүтинлиги болып инсанның жаңа дүньялық билимлерди ийелеўинде өз ой-пикирлерин раўажландырыўға үлес қосады хәм инсанның дүньялық көз-қарасы ядросын пайда етип, халық турмыс тәрзиниң тийкарғы хәм өзине тән қәсийетлерин сәўлелендиреди. Хәр қандай мәдениятта тил, саналық өлшемлер, минез-кулық қәсийетлери хәмде оладан орын алған тек өзине тән мәдений мәнилер пайда болады. Д.С.Лихачевтиң пикиринше лингвокультурологияда «концептлер бөлими» деген атамада «бир инсанның хәм улыўма тилдиң сөзлик байлығында пайда етилетуғын имканиятлар комплексин аңлатады... Миллет мәденияты- оның әдебияты, фольклоры, пәни, көркем өнери қаншелли бай болса, миллий тилдиң концептлер бөлими де соншелли бай болады, ол миллеттиң пүткил тарийхый тәжирийбеси хәм әсиресе дини менен өз ара салыстырма болады»[Лихачев 1997:282].

Және де Н.Д.Арутюнованың пикирин алатуғын болсақ концепт түсиниги бул миллий дәстүр, фольклор, дин, өмирлик тәжирийбе, көркем өнер образлары, ой-сезим хәм қәдириятлар системасының өз ара хәрекети нәтийжесинде пайда болатуғын әпиўайы философиялық түсиник. Концептлер инсән менен жәмийет ортасында хызмет атқарыўшы мәдений қатлам [Логический анализ языка... 1993: 3].

Түрли мәдениятлар арасындағы табыслы байланыс имканияты тиккелей хәр бир тил көбирек ямаса азырақ "тән" түсиниклер дерлик шексиз қатар жаратылыў мүмкин болған семантикалық примитивлер

тийкаргы комплекси, универсаллығына байланыссы. Бундай улыўма басланғыш топламның бар екенлиги "инсанияттың руўхый жәмәәтин" түсиндирийи мүмкин хәм түрли тиллердиң лексикасы бул топламның түрли конфигурацияларын сәўлелендиретуғын гипотеза хәр бир мәданиятқа тән тил хәм пикирлеў ушын жуўапкер болады.

Биз бир неше рет көрсетиўге хәрекет етдик, Вижбицкая 1992 хәм басқа көплеген китап хәм мақалаларда бул қандай жүз бергенин: лексикалық әлемлердиң комплекси менен сәйкес семантикалық примитивлер комплекси бар екенлиги хәм көрсетип санап өтилген примитивтиң бул комплекси – универсал инсанның байланыс хәм пикирлеў тийкарын қурайды хәм бул инсанияттың басланғыш тилине тән конфигурациялар мәданиятлардың хәр қыйлы екенлигин сәўлелендиреди. Лейбництиң примитив бул универсал комплекс болып, ол тек сынақ хәм айырым алжасықлар менен алыныўы мүмкин, деп шамалаў туўры деп ойлаймыз, түрли мәданиятларда салыстырмалы семантикалық примитивлер үстинде алып барылған изертлеўлер нәтийжеси мине соны көрсетип тур. Кәсиплеслеримиз тәрәпинен интенсив изертлеў жигирма жылда бизге басқа барлық түсиниклер жүзеге келиўи ушын тийкар болып хызмет еткен семантикалық примитивлер ретинде көрип шығылыўы мүмкин, дүньяның барлық тиллериндеги лексикалық қатламларын изертлеў бир неше онлап түсиниклер комплексин анықлаў имканиятын берди.

If «егер», because, себеби as «себебли», all «барлық» яки not «емес (бийкар)» лексикалық түсиниклер улыўма инсанийлық деў барлық тиллерде хәр бир бундай түсиник лексикалық тымсал ретинде қабыл етеди, деп даўа қылыў есапланады, бирақ бул примитив түсиниклердиң хәр бири ушын арнаўлы, өз алдына сөз болыўы керек дегени емес.

Бирақ бул полисемияның бир жағдайы болып табылады хәм нәзерде тутылған мәни контекст пенен анықланады. Бундай түрдеги фактлер сөзбе-сөз аңлатылатуғын мәни Европа тиллеринде пайдаланыў ушын жүдә уқсас болған why «не ушын?», through what? «не арқалы?» яки what about? «не ҳаққында?»

Мен бул жерде хеш қандай анықсызлық деп айтпақшы емеспен, себеби полисемия көбинесе анықсызлыққа алып келеди. Бирақ мысалы, инглис тилиндеги She was attached to the dog- "Ол ийтке байланған еди" қоспа

түсиник алыўы мүмкинлиги, attached "бириккен" сөзиниң еки түрли мәниске ийе емеслигин билдирмейди (1. қайыс, жип ямаса шынжыр менен байлаў, 2. жақтырып қалыў, үйренип қалыў). Полисемияны мәни анықсызлығынан ажыратыў ұазыйпасы аңсат емес хәм бул еки хәдийсени аңсат шатастырыў мүмкин, бирақ олар арасындағы парық буннан жоғалмайды.

Бул жерде ўақыялар бир ўақытта жүз бергенлиги аңлатылады хәм себеп түсиндирилмейди. Тап сондай, англис тилиндеги төмендеги гәпте After her husband died, she fell ill. «Күйеўи өлгеннен кейин, ол кесел болып қалды» себепли интерпретация нәзерде тутылған, бирақ after ушын өз алдына себепли мәнини гүман етиўдиң кереги жоқ (себеби ўақыялардың ўақтыншалық избе-излиги бойынша интерпретация бәри бир бир қанша мазмунлы).

Басқа тәрәптен, түрли контекстлерде «дан», «кейин» яки «себепли» деп түсиндирилиўи мүмкин болған аблатив сөзи темпораль (избе-из) түсиникке сәйкес болмаған гәптерде де ушырасады [Goddard, 1994]. Мысалы:

- Неге жылап атырсаң?
- Тис аўрыўым бар. (Тисим аўырып атыр)

Избе-из («соң») берилиўи бул гәпке сәйкес келмейди хәм Годдардтың айтып өткениндей, «себеби» ниң өз алдына мәнисин енгизиў керек.

Төмендеги гәпти де ойлап көриң [Wilkins, 1989, 186]

You must care your mother, because she ill very ill. Сиз анаңызды абайлаўыңыз керек [себеби] ол жүдә кесел.

Бул гәптиң аналогиясында бул жерде «себеби» деп аўдарма исленген аблатив морфема басқа контекстлерде «дан» яки «дан кейин» мәнисин аңлатыўы мүмкин, бирақ бул контекстте «дан» яки «дан кейин» тәрәпинен түсиндириў мәнисиз болады. Спикер, баласын кеселлик ўақтында анасын зыярат қылыўды усыныс етеди, буннан кейин емес. Егер бундай усыныслар сөйлеўшилердиң өзлери ушын мазмунлы деп есапласақ, биз бул морфеманың полисемиялық екенлигин хәм оның үш түрли мәниге ийе екенлигин нәзерде тутыўымыз керек: «дан», «кейин» хәм «себепли».

"Яки" примитиви "яки" хәм де "кейин" деп айтылыўы мүмкин болған сөз (ямаса морфема) өз алдына алынған жағдайда хеш қандай

мәниге ийе емес, "себебли" ҳам " кейин" сөзлерине қарағанда абстрактлаў ҳам екеўи де узусда тең дәрежеде бар. Егер кимде-ким бундай мәни болыўы мүмкин десе, бирақ бизде оның тымсалы ушын контекстте сөз жоқ болса, тыныш турыў кереклигин тәкирарлаймыз. Ҳеш қандай сөз болмаған "руўхый мәнилерге" тийкарланған семантикалық болжаўлар сынақтан өткерилмейди ҳам сол себебли семантикалық анализде олардың орны жоқ.

Басқа тәрәптен, семантикалық примитив бир универсал болжаў комплекси, сондай-ақ, if «егер» ҳам because «себеби» эмпирик тексерий ушын ашық (бул анализ тиллерде барған сайын көбейип баратырған элементлер комплексинен жыллар даўамында семантикалық примитивлердиң алдын усыныс етилген дизимин көп жаңа шама ҳам версияларға алып келиўи мүмкин" деген пикир ҳамме тәрәпинен тастыйықланады.

Сол себебли, полисемияның бар екенлигин тән алыў арқалы биз эмпирик позициялардан сын пикир билдирий ушын лексикалық универсаллар ҳаққындағы болжаўымызды беккемлеймиз деп урыныў ҳам түрли шамаларды сылтаў етиў дурыс емес болар еди. Полисемияның бар екенлиги тастыйықланыўы керек, оны ҳеш қандай себебсиз жайластырыў мүмкин емес. Мысалы: жоқарыда көрсетилгени сыяқлы, гипотеза англис тилиндеги after сөзиниң "избе-из" ҳам "себебли" мәнилерге салыстырғанда полисемиялық екенлигин after хәр қандай контекстте after избе-из талқылаўға сәйкес келиўи менен бийкарлайды.

Егер кимде-ким билиў ушын лексикалық универсал деп есаплаўды қәлесе ҳам буның ушын англис тилинде арнаўлы сөз бар болса, ол англис тилинде бул болжаўдың избе-из болыўы мүмкин болған лексикалық мәни тасыўшысын таба алмайды.

Because "Себебли" ге қайтып, бул басқышта Because "себебли" ҳам then "кейин" аңлатпасы ушын тек бир лексикалық көрсеткиш бар болған тиллер барлығын атап өтиў мүмкин емеслигин қосымша етпекшимиз.

Семантикалық примитивлердиң лексикалық көрсеткишлери полисемиясының дәлили ретинде түрли конструкциялардың барлығын тән алыў оғада әҳмийетли, биз буны тағы бир мысал менен көрсетемиз.

Улыўмаластырыўшы, биз полисемиялық синтаксислик конструкциялар ажыратпаған ҳалда бар болыўы мүмкин, деп айтыў

болады, англис тили сөзлери менен болғаны сыяклы attached яки bank («дәрья қырғағы» хәм «кредит банки»). Бирақ инсаний байланыс хәм пикирлеу тийкар болған тийкарғы түсиниклер (мысалы: all «барлық», if «егер», because «себеби», then «кейин», I «мен», You «сен» сыяклы) болса, полисемияға тек базы синтаксислик өзгешеликлер (ямаса басқа түрдеги көрсеткишлердеги айырмашылықлар) бар болғанда рухсат берилиуи мүмкин. Бул сорау қосымша үйрениуде талап етеди, бирақ соны атап өтиу керек, белгили бир тил бирдей сөзди «сен» хәм «мен» деген мәнини аңлатады, әдетте бирдей грамматикалық контекстлерде табылған еки универсал семантикалық примитив бул пикирди тастыйықлайды.

Еки сөз бирдей мәниге ийе болыуи мүмкин, бирақ пайдаланыудың түрли тарауларына тийисли болыуи мүмкин. Мысалы: белгили болған барлық тиллерде «сен» хәм «мен» ушын арнаулы сөзлер болса да, бул сөзлердиң ислетилиуи тараулары оғада үлкен парық етиуи мүмкин.

Тап сондай, интро-спекуляция хәм "сезимлер хаққында айтыу" түрли мәдениетларда түрлише репрезентацияланады. Сол себепли, сезимлерге байланыслы атамалар саны бир нешеден парық етиуи мүмкин. Туйғы-сезим сөзлигиниң көлеминдеги айырмашылықлар to feel «сезиу» сөзиниң ислетилиуи шеңбери менен байланыслы. Солай етип, англис фейил feel ден пайдаланыудың оғада кең көлеми бар хәм ол еркин сезимлик жағдайын билдиреди, түрли сөзлер менен бирлестирилген (мысалы: I feel depressed – Мен түскинликке түсип атырман), сезим (мысалы: I feel hungry – Мен өзимди аш сезип атырман), сондай-ақ, тема ушын сыртқы жағдайларды билдиретуғын сөзлер менен (мысалы: I feel abandoned – Мен өзимди таслап кетилгендей сезип атырман, I feel betrayed — Маған қыянет еткенлигин сезип турыппан). Бирақ көплеген басқа тиллерде сәубет ушын жетерли мәселе хәм темалар бар. Туйғы-сезимлер хаққында жүдә кем мағлыұмат бар хәм анау яки мынау сөзди ислетиу жүдә аз муғдардағы комбинациялар менен шекленген. Бирақ бул англис сөзиниң мәниси басқа тиллерде пайдаланыу тар тарауында уқсас сөзлердиң мәнилеринен үлкен парықланатуғын сезим дегени емес яки англис тилиндеги сезим ең жақын жазыулар пайдаланыу тар тарауына ийе болған тилде, сезим түсинигин өз ишине алған сөз жоқ.

Жоқарыда көрсетип өтилгениндей, "егер" - бул оны бөлеклеуге болған хәр қандай урынууларға қарсылық көрсететуғын хәм соған

қарамай, изертлеушілердің Европа стандартынан басқа базы тиллерде бақланбайтуғын түсиник болып табылады. Биз бундай хабарлар көбинесе лексикалық полисемияны парықлай алмау себебли жүзеге келиуіне исенемиз. Холлпайк "примитив мәдениетлар" деп атаған нәрседе "хәмме" деген түсиник жоқ екенлигин, буны тастыйықлау үшін бир неше тиллердеги мағлыұматлардан пайдаланыуын айтып өтеди. Бул баянаттың нәтийжелери соншелли салмақлы, олар толық көрип шығыуға ылайық. Ол былай жазады: "бир неше" хәм "пүткил" логиканың тийкарғы түсиниклери болып, пүтинге бөлимлерди байланыстыратуғын киритпе гәплер үшін тийкарғы есапланады. Бирақ примитив пайдаланыуда этнографлар тәрәпинен "бир неше" хәм "хәмме" деп аударма исленген сөзлерди ислеткенде, " хәмме" "а топламының барлық мүмкин болған ағзалары" дегени емес, бәлки "бизге таныс" ямаса әпиұайы ғана "көп". Әдетте примитив пикирлеу топлам элементлериниң максимал санын қаплауға умтылмауы себебли, "жүдә көп" мәнисинде "хәмме" ни ислетиу бейимлиги бар; топламның барлық мүмкин болған ағзалары физикалық бар болса, примитив, әлбетте, "барлық", деп айтыу мүмкин, бирақ "толық" мәнисинде, "толған ыдыс" кеңислик түсиниги пайда болады.

Хақыйқаттан да, көп болмаған Европа тиллеринде, гәптеги бийкарлау мәниси үшін жумсалатуғын сөз де "хеш нәрсе" мәнисине ийе. Көп тиллерде этнографлар тәрәпинен "хәмме" деп аударма жасалған сөз, тийкарынан, нормал болмаған қәлиплесиу есапланады.

Көп тиллер үшін болса тийкарғы мәниси "көп" болған сөзди өз ишине алған гәплердің инглис тилине исленген аудармалары "many" емес, инглисше "all" сөзин өз ишине алады.

Инглиз хәм қарақалпақ тиллериндеги семантик примитивлердің лингвокультурологик изертлеуи бизге төмендегилерди жуумақ ретинде атап көрсетиу имканиятын береді. Семантик примитивлер теориясы когнитив тил билиминиң ең перспективли, талқылау талап хәм де теориялық хәм әмелий тәрәптен жүдә әхмийетли бағдар болып табылады. Бул теория концептлерди ассоциатив тәрәптен топарлау усул тийкар жаратып берди. Концептлердің рауажланыу динамикасы көз-қарасынан баға берилгенде семантик примитивлер концептлердің номинатив тығызлығын хәм метафорик

диффузлыгы принциптери тийкарында концептлерди классификациялаў имканиятын бередди.

Пайдаланылган әдебиятлар:

- 1.Лихачев Д. С. Культура как целостная среда // Лихачев Д. С. Избранные труды по русской и мировой культуре.стр 282
- 2.Логический анализ языка... М.: Наука, 1993: 3
- 3.Маслова В.А. Введение в когнитивную лингвистику. - М. Флинта. -наука, 2006.
- 4.Юсупов Ў.Қ. Маъно, тушунча, концепт ва лингвокультурега атамалари. хусусида//Стилистика тилшуносликнинг замонавий йўналишларида. 2021 г.
- 5.Cliff Goddard and Anna Wierzbicka (Eds.) Semantic and Lexical Universals Amsterdam: Benjamins, 1994
- 6.Hallpike — Hallpike C.R. The Foundations of Primitive Thought. Oxford: Clarendon Press.p. 171
- 7.Miller 1971 —Miller G.A. Forward // Cole, Gay, Glick, Sharp 1971. Leibniz, 1709/1981, p.368
- 8.Wierzbicka 1992 — Wierzbicka A. Semantics, Culture and Cognition: Universal human concepts in culture-specific configurations. N. Y.: Oxford Univ. Press.
- 9.Wilkins 1989 — Wilkins D. Mpamtwe Arremte (Aranda): Studies in the Structure and Semantics of Grammar: Ph.D. Thesis / ANU.p.186

УЎТ. 633.51.631.51.527.

**"ТАНЛОВ НАВ СИНОВИДАГИ ТИЗМАЛАРИНИ ЎРГАНИШ
НАТИЖАЛАРИ"**

Қосимов Абдурашид қишлоқ хўжалиги фанлари доктори, катта илмий
ходим.

Эгамов Хусанбой қишлоқ хўжалиги фанлари номзоди, катта илмий ходим.
Абдурахмонов Илхомжон Адхамович қишлоқ хўжалиги фанлари доктори
ПСУЕАИТИ Андижон ИТС директори.

Бахромов Шукурулло Сайдуллаевич мустақил изланувчи.

Қосимов Бахтиёр Абдурашидович қишлоқ хўжалиги
фалсафа фанлари доктори
ПСУЕАИТИ Андижон илмий тажриба станцияси.

Аннотация Мақолада, 2020-2022 йилларда 12 та тизма ва андоза Андижон-36 навиға таққослаб ўрганилгани келтирилган. Тадқиқотдаги тизмаларнинг 1-август кузатувида тизмалар орасида бўйига ўсишда 92-Т, 4-Т, 167-Т каби тизмалар андозага нисбатан юқори бўй кўрсатиб пешқадамлик қилдилар. Қолган тизмалар андоза билан тенг ҳамда паст кўрсаткич намоён қилдилар.

Аннотация

В статье, приведены изученные 12 линии сравнивая со стандартом сортом Андижан-36 в 2020-2022 гг. При наблюдении в исследовании 1 августа 92-Л, 4-Л и 167-Л по просту высоты выше было по сравнению со стандартом. Остальные линии показали такие же и более низкие показатели.

Annotation

In the article, the studied 12 lines are compared with the standard variety Andijan-36 in 2020-2022. When observed in the study on August 1, 92-L, 4-L and 167-L were higher in height compared to standard. The remaining lines showed the same and lower rates.

Калит сўзлар. Пахта, тизма, ҳосилдорлик, 50 фоиз гуллаши, 50 фоиз очилиши, кун, кўсак, тажриба, Давлат, нав синови.

Ключевые слова. Хлопок, линия, урожайность, цветение 50%, раскрытие 50%, день, коробочка, опыт, Государство, сортоиспытание.

Keywords. Cotton, line, yield, flowering 50%, opening 50%, day, box, experience, State, variety testing.

Ўзбекистон Республикаси Вазирлар мажмасининг 2004 йил 23 декабрдаги 604-сонли “Ўза уруғчилигини ташкил этишни такомиллаштириш чора тadbирлари тўғрисидаги” қарорида таъкидлаб ўтганларидек “Ҳар бир вилоятнинг тупроқ-иклим шароитларига мос бўлган ўза навларини яратиш ва уларни ўзига хос агротехнологияларини ишлаб чиқиш” каби устивор вазифаларни селекционер олимлар ва мутахассислар олдига қўйдилар.

“Уруғчилик тўғрисида”ги махсус қонунлар қабул қилинганлиги селекция ва уруғчилик ишларига Давлат томонидан катта аҳамият берилаётганлигини кўрсатади. Кейинги йилларда ўза селекцияси ва уруғчилигини ривожлантириш бўйича тегишла Қарорларини қабул қилиниши Республикамиздаги пахтачилигини янада ривожлантиришда, пахтадан юқори ҳосил олиш, тола чиқимини кўпайтириш ва унинг сифатини яхшилаш асосий омиллардан ҳисобланади. Қишлоқ хўжалигини юксалтиришда янги ўза навларини яратиш ўта муҳим аҳамиятга эга. Шу сабабли, ҳозирги кунда нафақат Андижон вилояти балки Республиканинг вилоятлари пахтачилигида жаҳон стандартлари талабига жавоб берадиган рақобатдошли эртапишар, серхосил, юқори сифатли пахта ҳосилини таъминловчи янги навлар ва уларга мос агротехнологияларни яратиш долзарб вазифа бўлиб келмоқда. Изланишлар натижасида кейинги йилларда ПСУЕАИТИ Андижон илмий тажриба станцияси селекциячилари томонидан ўзанинг Андижон-35, Андижон-36, Андижон-37 ва Ибрат каби навлар яратилди ва Давлат рејсстирига киритилди. Шунингдек ЎзПТИ-201, ЎзПТИ-202, ЎзПТИ-203, СП-204 навлари истиқболли деб қабул қилинди. Ҳозирги кунда бу навларнинг майдони кенгайиб бормоқда.

Олиб борилган тажриба натижаларига кўра ҳосил шох чиқаришда андоза билан тизмалар орасида сезиларли фарқ кузатилмади. Ҳосил нишона пайдо қилишда 4-Т, 12-Т, 972-Т, 166-Т каби тизмалар андозага нисбатан юқори бўлган бўлса, қолган тизмалар андоза билан тенг ёки ундан паст кўрсаткич кузатилди. Бир туп ўсимликда кўсак ҳосил қилишда 92-Т, 971-Т, 166-Т каби тизмалар андозадан юқори қолган тизмалар андоза билан тенг бўлиши аниқланди. Ўсимликларнинг 50 фоиз очилиши кузатилганда 92-Т, 18-Т, 8-Т, 972-Т, 165-Т кабилар андозадан 1-2 кун эрта, қолганлари андоза билан тенг

гуллаши кузатилди. Нав ва тизмаларнинг 1-сентябр кузатувида тизмалар орасида ҳар бир ўсимликда кўсак сони жихатдан 92-Т, 4-Т, 971-Т, 167-Т каби тизмаларда андозага нисбатан 1-3 дона юқори эканлиги аниқланди. Қолган тизмаларда бу кўрсаткич андозадан паст эканлиги маълум бўлди. Ҳар бир ўсимликда очилган кўсақлар сони бўйича ҳам юқоридаги маълумот кузатилди. Тажриба натижаларига кўра 167-тизма СП-210 ва 971-тизма СП-211 номи билан Давлат нав синовиға топширилди.

Олинаётган илмий манбалар ва тадқиқот ишлари ПСУЕАИТИ Андижон илмий тажриба станциясида 2020-2022 йилларда олиб борилган. ПСУЕАИТИ Андижон илмий тажриба станциясидаги тажриба даласининг тупроқ оч тусли бўз, азалдан суғориладиган, сизот сувлари 3-5 метр чуқурликда жойлашган. Тажрибада тизмалар 4 қайтариқда, 4 қаторли, 50 уяли, 90 x 20-1 тартибда жойлаштирилган. Андоза учун Андижон-36 нави экилган. Кузатув ва ҳисоб-китоблар “Дала тажрибаларни ўтказиш услублари” (ЎзПИТИ-2007). Тадқиқот маълумотларининг математик ишлови Б.А.Доспеховнинг “Методика полевога опыта” (М.Колос,1985) услуби асосида бажарилган.

Тажрибада тизмаларни ўсиши ва ривожланиши ҳам ўрганилиб унда 12 та тизма, андоза IV тип учун Андижон-36 навиға таққослаб ўрганилган. Тадқиқотдаги нав ва тизмалар 1-июнь кузатувида (жадвал) куйидаги натижа ва маълумотларни кўришимиз мумкин. Ўсимликлар бўйича ўсишда тажрибадаги барча тизмалар андоза нав Андижон-35 навиға нисбатан юқори бўлиши аниқланди. Чин барг ҳосил бўлишида тизмалар билан андоза нав орасида сезиларли фарқ кузатилмади.

— Жадвал. Нав ва тизмаларнинг хўжалик учун қимматли белгилари

№	Нав ва тизмалар	Амал даври, кун	Ҳосилдорлик, ц/га	1 кўсак пахта оғирлиги, г	Тола чиқиши, фоиз	Тола узунлиги, мм
1	Андижон-36	124	38,1	5,8	38,2	33,4
2	92-Т	125	44,0	5,7	37,2	33,8
3	18-Т	123	43,5	6,3	37,7	34,0

4	8-T	124	42,1	5,7	37,0	33,1
5	4-T	127	43,1	5,9	36,7	33,7
6	12-T	127	41,7	5,5	37,3	33,3
7	970-T	128	41,2	5,8	36,8	32,8
8	971-T	122	43,6	6,5	38,0	33,5
9	972-T	127	43,5	5,6	37,1	33,0
10	165-T	126	42,7	5,7	38,1	33,2
11	166-T	127	38,9	5,9	36,6	32,6
12	167-T	120	40,9	6,1	38,1	34,1
13	9-T	128	38,9	5,9	36,6	32,8

Тадқиқотда 1-июль фенологик кузатувида бўйига ўсишда тизмаларнинг кўпчилиги андозадан юқори бўй кўрсатган бўлса, тизмалар орасида 970-T, 972-T андозадан паст кўрсаткич намоён қилди. Ҳосил шох ва ҳосил нишона пайдо қилишда тизмалар орасида ва андоза навга нисбатан катта фарқ кузатилмади. Тажрибадаги ўсимликларни 50 фоиз гуллаш кузатилганда тизмалар орасида 18-T, 971-T, 92-T, 970-T, 166-T, 165-T кабилар андозага нисбатан 2-3 кун эрта гуллаши маълум бўлди.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати.

1. Қосимов А. «Комбинационная способность сорта хлопчатника вида г. Хирзутум и селекции засухоустойчив их линии». Автореферат. Тошкент, 1993г, 1- 21 б.
2. Мусаев Д.А. “Проблемы генетики хлопчатника на примере Госс. хирзутум”. Автореферат док. дисс. Ташкент, Гос. Университет, 1977г.
3. Мусаев Б.С., Жамолова Ф. «Уруғларнинг униш суратига ташқи муҳит омилларнинг таъсири». Уруғ сифатини оширишнинг биологик ва технологик асослари. Тошкент, 1998 й, 53-б.
4. Эгамов Х., Комилов Т., Дадажонов М. «Вўзанинг янги линиялари уруғини жадал усулда кўпайтириш». Китоб: Уруғ сифатини оширишнинг биологик ва технологик асослари. Тошкент, 1998, 149-153

MATNLI, OVOZLI VA GRAFIK AXBOROTLARNI KODLASH

Umid Ortikov Alisher o'g'li

IT PARK Universiteti

Dasturiy ta'minot muhandisligi fakulteti talabasi

+998915206101

umiddear@gmail.com

Shaxzod Ortikov Alisher o'g'li

IT PARK Universiteti

Dasturiy ta'minot muhandisligi fakulteti talabasi

+998906014933

ortikoff@icloud.com

Annotatsiya: Inson axborotlarni yig'ish, saqlash va qayta ishlashda qulay hamda qisqa ko'rinishda bo'lishi uchun turli belgilashlardan foydalanadi. Bunga tovushlarni harf va raqamlar orqali, musiqa tovushlarini notalar orqali, matematik, fizik, biologik qonuniyatlarni formulalar orqali ifodalanishini misol qilish mumkin.

Kalit so'zalar: axborot, uzatish, kodlash, matn ,ovozli axborot, grafik axborotlar.

Inson borliqning bir qismi bo'lgani uchun doimo borliqning ta'sirini sezib turadi. Bu ta'sirni turli signallar (tovush, yorug'lik, elektomagnet, nerv va hokazo) ko'rinishida qabul qilamiz. Insonga uzluksiz ta'sir etib turuvchi axborotlarni analog axborotlar deb ataladi¹.

Inson analog axborotlarni qayta ishlashi uchun uni biror qismini ajratib oladi va tahlil qiladi. Tahlil qilish jarayonida axborotni qayta ishlash uchun qulay bo'lgan ko'rinishga o'tkazadi. Bunda inson turli belgilardan foydalanadi. Masalan, sizga ma'lum bo'lgan alifbo harflari insonga tushunarli bo'lgan tovushlarni, nota belgilari esa musiqiy tovushlarni ifodalaydi. Bu belgilar yordamida insonga eshitalayotgan, nutq yoki musiqani qog'ozga tushirish oson kechadi. Demak, inson axborotlarni

¹ Eshnazarova, M. Yu., Rustamov, U. R., Xudoyberdiyev, R. F. (2020). Cluster method of using mobile applications in the education process. Экономика и социум, 12(79), 809-811.

qayta ishlash uchun uni uzlukli ko‘rinishga o‘tkazar ekan. Axborotlarni bu kabi uzlukli ko‘rinishini diskret axborotlar deb ataladi.

Semyuel Morze 1837-yilda elektromagnit telegraf qurilmasini ixtiro qilgan va 1838-yilda shu qurilma uchun telegraf kodini ishlab chiqqan. Unda turli harf va raqamlar nuqta va tirelarning maxsus ketma-ketligi ko‘rinishida ifodalangan, ya'ni axborot uchta belgi yordamida kodlanadi: "uzun signal" (tire yordamida ifodalanadi), "qisqa signal" (nuqta yordamida ifodalanadi), "signalsiz" (bo‘shliq, pauza bilan ifodalanadi). Mazkur kodlash usuli hozirgi kunda ham qo‘llanib kelinmoqda. Morze kodlash usulini notekis (o‘zgaruvchan) kod deb yuritiladi. Insoniyatga ma'lum belgilar bu usuldagi ikki yoki undan ko‘p belgilar yordamida ifodalanadi. Umuman, kodlash usulida ishtirok etgan belgilar soni (hajmi) bir xil bo‘lsa tekis kodlash usuli, belgilar soni (hajmi) bir xil bo‘lmasa notekis kodlash usuli deb ataladi.

Axborotlarni kodlash ma'lumotlarni uzatish va saqlash qulay bo‘lgan ko‘rinishda ifodalashdir. Tor ma'noda aytganda "kodlash" atamasi, ma'lum bir ma'lumotning bir ko‘rinishidan saqlash, uzatish, qayta ishlash oson bo‘lgan boshqa ko‘rinishga o‘tkazishdir. Odatda kodlashda har bir shakl alohida belgi bilan taqdim etiladi. Kompyuter faqat raqamli ko‘rinishda aks ettirilgan axborotni qayta ishlashi mumkin. Boshqa barcha ma'lumotlar (masalan, tovush, tasvir, priborlarning ko‘rsatkichlari va boshqalar) kompyuterda qayta ishlanishi uchun raqamli formada tavsiflanishi kerak. Masalan, musiqiy tovushni raqamli formaga o‘tkazish uchun, ma'lum chastotadagi tovush intensivligini katta bo‘lmagan vaqt oralig‘ida o‘lchab, har bir o‘lchash natijalarini raqamli shaklda tasvirlash mumkin. Kompyuter dasturlari yordamida qabul qilingan ma'lumotlarni o‘zgartirish mumkin, masalan turli xil tovushlarni bir-biriga bog‘lash.

Analog usulda kompyuter matnli axborotni qayta ishlashi mumkin. Kompyuterga kirishda har bir harf ma'lum son bilan kodlanadi, chiqishda tashqi qurilmalar (ekran yoki printer) inson idrok etishi uchun bu sonlardan harflarning tasvirini hosil qiladi. 6 Harflar to‘plami va sonlarning mos kelishi belgilarni kodlash deyiladi. Qoidaga ko‘ra kompyuterda barcha sonlar nol va bir yordamida ifodalanadi (insonlar qanchalik o‘rganib qolishgan bo‘lsa ham, o‘nlik sanoq sistemasidan emas). Boshqacha aytganda, kompyuterlar bu qurilmalarda qayta ishlash sezilarli darajada oson kechganligi uchun odatda ikkilik hisoblash tizimida ishlaydi. Kompyuterga sonlarni kiritish va ularni o‘qish uchun chiqarishda inson

oʻnlik formada amalga oshishiga oʻrganib qolgan boʻlsa ham, barcha zarur oʻzgartirishlarni kompyuterdagi dasturlar bajaradi.

Har bir axborot bir necha xil usulda kodlanishi mumkin. Kompyuterlarning vujudga kelishi bilan alohida inson va butun insoniyat ishlatadigan barcha koʻrinishdagi axborotlarni kodlash zaruriyati paydo boʻldi. Ammo axborotlarni kodlash muammosini yechishni insoniyat kompyuterlar paydo boʻlishidan ancha oldin boshlagandi. Insoniyatning olamshumul kashfiyoti –yozuv va arifmetika-nutq va raqamli axborotni kodlash sistemasidan boshqa narsa emasdi. Axborot hech qachon sof holatda boʻlmagan, u har doim qandaydir kodlangan koʻrinishda boʻlgan. Ikkili kodlashaxborotni ifodalashning keng tarqalgan usullaridan biridir. Hisoblash mashinalarida, robotlarda, raqamli dastur boshqaruvidagi stanoklarda umumiy qonundagidek, hamma informatsiya , apparat bajaradigan barcha ishlar, ikkilik alfavit soʻzlari koʻrinishida kodlanadi.

Raqamli va matnli axborotni kodlashdagi oʻxshashlik quyidagilardan iborat: bu turdagi maʼlumotlarni taqqoslash mumkin boʻlganligi uchun, har xil son har xil kodga ega boʻlishi kerak. Sonli maʼlumotlarning matnli maʼlumotlardan asosiy afzaligi shundan iboratki, sonlar ustida taqqoslash amalidan tashqari turli-tuman matematik amallarni bajarish mumkin: boʻlish, koʻpaytirish, ildi chiqarish , logarifmni hisoblash va h.k. matematikada sonlar ustida bu amallarning bajarilishi qoidalari batafsil ishlab chiqilgan . Kompyuterga kiritilgan sonlarning asosiy hisoblash tizimi pozitsion ikkilik tizimidir.

Kodlashning mohiyati shundan iboratki, har bir belgiga ikkilik koddagi 00000000 dan 11111111gacha boʻlgan sonlardan biri yoki oʻnlik koddagi 0dan 255 gacha boʻlgan sonlardan biri mos qilib belgilangan. Hozirgi vaqtda rus harflarini kodlash uchun 5 turlicha kodlash jadvallaridan(KOI - 8, CP1251, CP866, Mac, ISO) foydalaniladi. Bir jadval yordamida kodlangan matn boshqa jadvalda toʻgʻri koʻrinmaydi.

Kompyuter raqamlarining oʻzini emas, balki shu raqamlarni ifodalovchi signallarni farqlaydi. bunda raqamlar signalning ikki qiymati bilan (magnitlangan yoki magnitlanmagan ; ulangan yoki ulanmagan ; ha yoki yoʻq va hokazo...) ifodalanadi. bu holatning birinchisini 0 raqami bilan, ikkinchisini esa 1 raqami bilan belgilash qabil qilinga boʻlib, axborotni ikkita belgi yordamida kodlash nomini olgan. Bu usul qisqacha qilib, ikkilik kodlash deb ham ataladi. bunda har bir raqam va alifbodagi belgi jahon andozalaridagi kodlash jadvali – ASCII (American

Standard Code for Information Interchange) jadvali yordamida ikkilik belgilar ketma – ketligida ifodalanadi.

Inson axborotlarni yig'ish, saqlash va qayta ishlashda qulay hamda qisqa ko'rinishda bo'lishi uchun turli belgilashlardan foydalanadi. Bunga tovushlarni harf va raqamlar orqali, musiqa tovushlarini notalar orqali, matematik, fizik, biologik qonuniyatlarni formulalar orqali ifodalanishini misol qilish mumkin².

Inson borliqning bir qismi bo'lgani uchun doimo borliqning ta'sirini sezib turadi. Bu ta'sirni turli signallar (tovush, yorug'lik, elektomagnet, nerv va hokazo) ko'rinishida qabul qilamiz. Insonga uzluksiz ta'sir etib turuvchi axborotlarni analog axborotlar deb ataladi Inson analog axborotlarni qayta ishlashi uchun uni biror qismini ajratib oladi va tahlil qiladi. Tahlil qilish jarayonida axborotni qayta ishlash uchun qulay bo'lgan 15 ko'rinishga o'tkazadi. Bunda inson turli 13 belgilardan foydalanadi. Masalan, sizga ma'lum bo'lgan alifbo harflari insonga tushunarli bo'lgan tovushlarni, nota belgilari esa musiqiy tovushlarni ifodalaydi. Bu belgilar yordamida insonga eshitilayotgan, nutq yoki musiqani qog'ozga tushirish oson kechadi. Demak, inson axborotlarni qayta ishlash uchun uni uzlukli ko'rinishga o'tkazar ekan. Axborotlarni bu kabi uzlukli ko'rinishini diskret axborotlar deb ataladi.

Inson tomonidan ishlab chiqarilgan qurilmalar ichida analog axborotlar bilan ishlaydiganlari ham, diskret axborotlar bilan ishlaydiganlari ham mavjud. Diskret axborotlardan eng ko'p tarqalgani raqamli axborotlardir, ya'ni uzluksiz axborotning raqamlar orqali ifodalangan ko'rinishidir. Analog signallar bilan ishlaydigan qurilmalar analog qurilmalar, raqamli axborotlar bilan ishlaydigan qurilmalar raqamli qurilmalar deb ataladi. Analog qurilmalarga televizor, telefon, radio, fotoapparat, videokamerani, raqamli qurilmalarga shaxsiy kompyuter, raqamli telefon, raqamli fotoapparat, raqamli videokamerani misol qilish mumkin.

XULOSA

Men ushbu maqolamni yozish davomida axborotlar ustida ishlash, matnli, ovozli va grafik axborotlarni kodlash, axborotlarni kodlash tarixi va ularning turlari haqida ko'plab ma'lumotlarni bilib oldim. Shu bilan birga matnli, ovozli va grafik axborotlarni o'zaro farqlari, ularni kodlash usullarini ham bilib oldim. Xulosa qilib aytganda barcha turdagi axborotlarni kodlash ularning maxfiylikini va aniqlikligini ta'minlaydi.

² Akhmedov, B. A., Xalmetova, M. X., Rahmonova, G. S., Khasanova, S. Kh. (2020). Cluster method for the development of creative thinking of students of higher educational institutions. Экономика и социум, 12(79), 588-591.

FOYDANILGAN ADABIYOTLAR RO`YXATI

1. Akhmedov, B. A., Xalmetova, M. X., Rahmonova, G. S., Khasanova, S. Kh. (2020). Cluster method for the development of creative thinking of students of higher educational institutions. Экономика и социум, 12(79), 588-591.
2. Makhkamova, M. U., Aydarov, E. B., Rizayev, O. B. (2020). Trends in the use of the pedagogical cluster to improve the quality of information technology lessons. Экономика и социум, 12(79), 802-804.
3. Kuchkarov, Sh. F., (2020). CLUSTER METHODS OF LEARNING ENGLISH USING INFORMATION TECHNOLOGY. SCIENTIFIC PROGRESS, 1(2), 40-43.
4. Majidov, J. M., Narimbetova, Z. A., Kuralov, Yu. A. (2020). Active interactive and distance forms of the cluster method of learning in development of higher education. Экономика и социум, 12(79), 805-808.

Research Science and
Innovation House

Automation in Financial Systems: Limited Reporting Technologies for Banking and Servicing

Karshi Institute of Engineering Economics
A student of the Faculty of Economics
Namozov Bekjon

Abstract. The article focuses on the development of the banking sector in a digital economy, the transformation of traditional banking products and services, as well as the assessment of the weak and strong positions of banks in their competitive strategies in the market in relation to other financial intermediaries.

The article notes that the development of fintech intermediaries leads banks to the need to constantly improve their infrastructure and risk management systems, adapt to rapid changes in the technology of traditional operations, change their market behavior strategies and approaches to assessing their competitive capabilities.

The author presents an overview of the main trends in the impact of innovative technologies on the main blocks of the banking business. The most devastating consequences for banks in the digital economy are the introduction of blockchain technology and the use of private digital currencies-steeblecons in settlements. The article analyzes the possible consequences for the banking system in the case of the widespread use of private cryptocurrencies and the introduction of the digital ruble.

The development of innovations will not only change the competitive capabilities of banks, but also transform their business models, facilitate the transition of banks to platform business technologies.

The article discusses the conditions for maintaining the competitiveness of banks, identifies the need not only to develop new digital products and services, but also formulates proposals for the development of systems for collecting, accumulating and managing customer information.

Risk management and compliance in the digital economy are closely linked to reputational losses, customer loyalty risks and shrinking customer base, which can not only reduce the competitive position of banks, but also remove a significant number of commercial banks from the market.

Keywords: competition; banks; fintech; platforms; big data; blockchain; smart contracts; customer loyalty; process automation.

The transformation of financial services associated with the development of innovative technologies is fundamentally changing the nature of banking. Innovations have affected almost all traditional areas of the banking business: settlements, lending, attracting deposits, assessing the creditworthiness of borrowers, etc. In the new digital environment, a significant number of companies are emerging that are not directly related to the financial sector, but can provide banking services to customers and make a profit by managing large amounts of information.

The banking sector was one of the first to start introducing innovative technologies. Currently, the share of bank spending on IT is ahead of many sectors of the national economy. The driving forces of innovative development are both bank customers, who form the demand for new investments, and new technologies and changes in legislation, which form the proposal for innovation in the economy. Domestic and foreign economists distinguish different directions for the development of fintech: customer behavior trends, changes in the regulatory framework in the digital economy, modernization of the banking business both in terms of individual products and services, and in the areas of their provision to customers.

The Bank of Russia defines competition as “rivalry between providers of financial services for the consumer”.¹ Foreign analysts also note that

“competition is the process by which firms compete against each other in the marketplace to best meet consumer expectations.” The specifics of competition are explained by the peculiarities of the structure and the degree of development of the national financial market.

Currently, banks have a high competitive position in almost all market segments in relation to other intermediaries, but the role of banks is gradually decreasing as a result of innovations. The Basel Committee sees fintech as a technological innovation in financial services that will transform the financial sector and the economy as a whole, affecting all aspects of banking, from payments to monetary policy and financial regulation.”

Modern banks perform several key functions in the economy.

1. Based on the accumulation of information about borrowers, they exercise control over lending processes, which allows them to provide the necessary liquidity

to their clients, build long-term relationships with businesses, and also receive stable income from intermediary activities.

2. Banks have the ability to transform maturities when they issue long-term loans and accept short-term deposits. This intermediary activity allows banks to intelligently allocate and reduce the various types of risks arising in the economy, associated with both the attraction and distribution of resources.

3. Banks dominate the payment services market as a result of the centralized system of bank accounts that has developed over the years. The obvious advantage of banks in currently is also a system of refinancing them by the central bank. It allows you to support banks in times of crisis and obtain the necessary liquidity.

Trends in the decline in the profitability of the banking business and the growing digitalization of the economy are pushing banks in developed and developing countries to look for new areas of activity and rebuild traditional relationships with their customers. Maturity transformation, capital flow regulation, loan monitoring and servicing, customer insolvency monitoring and bad debt management, payment transaction services - these areas of banking are based on the processing of information that can be verified and codified, as well as information that is obtained based on the establishment of trust relationships between banks and their customers, and therefore such information is difficult to classify and process.

The starting points of the study are the consideration of the consequences of the digital transformation of the traditional banking business and the assessment of its competitive advantages in relation to new non-banking intermediaries in the digital economy. The literature review, among other things, touches upon the problems associated with the transformation of traditional banking products and services into an online form, the introduction of digital technologies, including blockchain and private digital cryptocurrencies, and their impact on the business strategies of commercial banks.

The purpose of the study is to study the evolution of traditional banking, its competitive opportunities in the new conditions of the platform business, as well as an assessment of the likely consequences for the Russian financial market.

Peer-to-peer (P2P) lending is gradually spreading to various sectors of the economy, going beyond retail banking, including small business lending and mortgage processing. The technologies of traditional bank lending have been developed for a long time and have not fundamentally changed over the years. Banks accept deposits and provide loans to customers, transforming liquidity risks and

assuming credit risk on transactions. Fintech companies that provide peer-to-peer lending services match investors to borrowers based on appropriate risk profiles, using digitized datasets from a client's login to a loan. This helps to reduce the costs associated with assessing the creditworthiness of customers, replacing manual processing of information and paperwork. In the US, fintech-led mortgage lending was 20% faster than traditional intermediaries. Lower lead generation costs and faster application processing allow for easier liquidity management, making platform-based lending more accessible to customers and could further lower rates in this market. The development of process automation and the skillful combination of underwriting in end-to-end procedures will help reduce the riskiness of this type of lending for potential platform investors.

According to expert estimates, the level of automation of operations in the 50 largest Russian banks is currently characterized by the following indicators.

Automation of lending processes poses potential threats to banks, as fintech companies have more ability to assess the creditworthiness of their customers, unlike banks with their traditional assessment models. Modern analysis of borrowers' creditworthiness includes procedures for quantitative and qualitative assessment of a potential borrower. Banks use traditional structured data methods such as expenses, income, cash flows and other financial information received from customers. On the basis of linear and statistical models, evaluation scores are compiled, which also take into account the weights of risks by indicators. Credit ratings are characterized by a limited set of information about the client, therefore, they can give errors and lead to false results in the analysis of client capabilities. Neural network models are just beginning to be introduced into the banking business, but are already widely used by fintech companies. They allow the use of artificial intelligence and big data methods in the assessment of the customer base. Credit risk is assessed by fintech companies also on the basis of quantitative methods based on collected external customer data. Tech companies have a huge amount of information about customers, obtained from social networks or through customer digital footprints. This makes it possible to better manage credit risks and form more accurate loan rates, exclude commissions and cashbacks, supplement credit products with wallets and a fast payment system. Going forward, we should expect that the retail and small business lending market will be dominated by non-bank lenders and fintech platforms. Banks will have to develop partnerships with fintech companies in these areas or create subsidiaries within their own business.

Digitalization is changing the structure of bank management, jeopardizing the existence of a cumbersome branch network of banks. In the near future, all national banking systems will face the need to restructure and upgrade them. Innovative technologies reduce the cost of intermediary operations in the segments of lending, payment services, consulting, insurance, investment activities, which will cause price discrimination for those participants who do not have access to new technologies. Demand and supply factors for the use of innovative technologies by banks and fintech platforms are considered.

Innovative technologies are able to easily identify potential customers using statistical divisions and mathematical methods for processing available information, they overcome information asymmetry more easily and can refuse collateral, replacing it with full-fledged information. These factors reduce the need for staff and a wide branch network, open up access to financial services for the poor, who are currently not serviced by banks. Technology platforms and fintech companies do not carry the burden of outdated legacy technologies and have higher investment potential compared to small and medium-sized banks. However, innovative business is still weakly tied to corporate lending, where banks continue to dominate. In addition, a significant number of modern innovative companies enter into partnership agreements with existing banks, as they have problems entering the market, accessing infrastructure, increasing the number of customers as a result of a lack of a customer base, marketing their products and services, limiting information about potential customers and their creditworthiness, lack of brand or brand recognition.

Financial services only complement the business of technology platforms, so their activities are much wider than traditional banking. However, large technology companies do not yet have significant experience in regulating and managing risks, are not included in the system of refinancing and liquidity management within the economy, they do not have standards for maintaining information about their customers and do not guarantee the confidentiality of transactions, so large banks still have more advantageous positions in struggle to serve large corporate clients. Further development of technology may reduce these advantages of banks, customers will learn and get used to new types of services, and technologies will be improved to meet the needs of customers.

As another promising area of the banking business that can support the competitive capabilities of banks, it is worth highlighting artificial intelligence-

based consulting, which includes services from online bots to automated tellers and robo-advisers. All these services improve the quality of customer service, assess the goals of customers, their needs and financial capabilities, the degree of risk and possible investment options. Robo-adviser platforms offer a number of advantages over traditional bank financial advice, including greater accessibility at a lower cost, openness and transparency to the client, ongoing portfolio management, and portfolio diversification based on defined financial goals and risk appetite. Robo-advisers protect investors from making negative behavioral decisions, restrain the rush and speculative inclinations of clients. However, robo-advisers also have certain disadvantages, which are determined by low adaptability to changes in market volatility. In addition, robo-advisers may pose a threat to bank staff in the future, as technology advances, they can replace specialists who work in the field of banking consulting and asset management. Online applications are now used not only by banks, but also by other market participants providing brokerage services, so banks will have to take into account investment advisory trends in the digital economy.

The digitization of banking operations leads to the accumulation of significant amounts of information, an increase in the speed of data transfer, ways to manage and analyze valuable information to reduce costs and optimize operations. Banking has always been distinguished by its needs for information resources. Information is now becoming a strategic asset for banks. The introduction of artificial intelligence and Big Data technologies (big data) allow banks to accumulate and manage information while remaining competitive in the market. Almost all major banks currently have data centers (Data-Office) or data processing and storage centers (DPC / DPC) for managing information resources. Currently, such centers allow optimizing operations, managing risks, and detecting fraud. Large banking structures have significant financial resources, so they can quickly introduce technological innovations, small and medium-sized banks lose out in this competition and are forced to connect to other people's information systems.

References:

1.MY Tirkashev, «THE ROLE OF SMALL SCALE BUSINESS IN THE DEVELOPMENT OF MARKET ECONOMY», МОЯ ПРОФЕССИОНАЛЬНАЯ КАРЬЕРА Учредители: Общество с ограниченной ответственностью" Моя профессиональная карьера", 34, 2022, 97-102 с.;

2.M Yu Tirkashev, NB Eshtemirov, «FACTORS OF EFFECTIVE USE OF MECHANISMS TO IMPROVE FINANCIAL CONTROL», 2022, Вестник магистратуры, 3-2 (126), 111-112 с.;

3.Djurakulovich Ziyadullaev Makhmudjon. (2022). YESTERDAY’S, TODAY’S AND FUTURE PENSION REFORMS IN UZBEKISTAN. Conference Zone, 119–121. Retrieved from <http://www.conferencezone.org/index.php/cz/article/view/362>;

4.Махмуджон Зиядуллаев (2021). Право на социальное обеспечение в Узбекистане и радикальные реформы, проведенные в пенсионном секторе в 2017-2021 годах. Общество и инновации, 2 (8/S), 121-127. doi: 10.47689/2181-1415-vol2-iss8/S-pp121-127 ;

5.Зиядуллаев, М. (2022). Роль социального обеспечения в стратегии развития Нового Узбекистана . Общество и инновации, 3(4/S), 120–125. <https://doi.org/10.47689/2181-1415-vol3-iss4/S-pp120-125> ;

6.Зиядуллаев, М. (2021). Сильная социальная защита - требование времени. Общество и инновации, 2(5), 64–68. <https://doi.org/10.47689/2181-1415-vol2-iss5-pp64-68> ;

7.Зиядуллаев, М. (2021). Право на социальное обеспечение в Узбекистане и радикальные реформы, проведенные в пенсионном секторе в 2017-2021 годах. Общество и инновации, 2(8/S), 121–127. <https://doi.org/10.47689/2181-1415-vol2-iss8/S-pp121-127>.

O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI MARKAZIY BANKING PUL-KREDIT SIYOSATI

Otajanov Umid Abdullaevich

Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti professori, i.f.d.(DSc), dotsent

Malikov Anvarjon Uralovich

Termiz iqtisodiyot va servis universiteti magistranti

Annotatsiya: Mamlakatimizda samarali pul-kredit siyosatini olib borishda rivojlangan davlatlarda qo‘llaniladigan tizimlarni tanishtirish va ularning amaliy ahamiyatini asoslashga xizmat qiluvchi ilmiy-amaliy xulosa va tavsiyalarni shakllantirish zarur bo‘lib qoladi. Ushbu tadqiqotda samarali pul-kredit siyosatini o‘rganish bo‘yicha chora-tadbirlar ilmiy asosga ega.

Kalit so‘zlar: pul-kredit siyosati, milliy valyuta, inflyatsiya, valyuta kursi, qayta moliyalashtirish stavkasi, talab qilinadigan rezerv nisbati, ochiq bozor siyosati.

Kirish

“Mamlakat iqtisodiyoti rivojlanishining hozirgi bosqichi banklar tomonidan turli yoshdagi odamlarning paydo bo‘ladigan ehtiyojlarini qondirishga qaratilgan xizmatlar ko‘lamining har tomonlama kengayishi bilan tavsiflanadi” [7]. Ular orasida jismoniy shaxslarga kredit berish alohida ahamiyatga ega.

Kredit operatsiyalari bank faoliyatining eng jadal rivojlanayotgan yo‘nalishlaridan biri bo‘lib, ular daromadlarining katta qismini keltiradi. Shu bilan birga, jismoniy shaxslarga kredit berish aholi farovonligini oshirishga xizmat qiladi va barqaror rivojlanish bilan kengaytirilgan takror ishlab chiqarish jarayonlariga hissa qo‘shadigan milliy iqtisodiyotning o‘ta muhim elementi hisoblanadi. “Bozor munosabatlari kredit munosabatlarining rivojlanishiga yordam beradi, chunki kredit berish va aholining xarid qobiliyatini rag‘batlantirish uy-joy qurilishi yoki ishlab chiqarish, chakana savdo va xizmat ko‘rsatish sohalarida iqtisodiy faollikni tezlashtiruvchi omillardan biridir. Aholining ehtiyojlarini qondirish uchun kredit tashkilotlari tomonidan taqdim etilgan vaqtinchalik imtiyozlarga qaramasdan, to‘lanmagan qarzlarning mavjudligi har doim fuqarolarning moliyaviy ahvolini yaxshilash uchun xavf hisoblanadi” [8].

Bank faoliyatini takomillashtirish, bank tizimini rivojlantirishning ustuvor yoʻnalishlarini belgilash masalalari bugungi kunda mamlakatimiz iqtisodiy, siyosiy va ijtimoiy hayotining markazida turibdi. Bank tizimi milliy iqtisodiyot tizimining eng muhim elementidir. Banklar kredit vositachisi sifatida pul oqimlarini toʻplash va ularni hududiy va tarmoq jihatlarida iqtisodiyot tarmoqlari oʻrtasida qayta taqsimlash qobiliyatidan iborat boʻlgan aniq funktsiyalarni bajaradilar. Ushbu funktsiyalarni amalga oshirish orqali banklar barqaror iqtisodiy oʻsishni ragʻbatlantiradi.

Pul-kredit sohasida amalga oshirilgan islohotlar jarayonida asosiy eʼtibor quyidagi jihatlarga qaratildi:

- valyuta siyosatini erkinlashtirish;
- bank xizmatlari ommabopligini oshirish;
- inflyatsion targetlash tartibiga bosqichma-bosqich oʻtish;
- bank sektorini erkinlashtirish.

Ushbu islohotlar natijasida erishilgan yutuqlar:

2017 yilda Oʻzbekiston Markaziy banki almashinuv kurslarini unifikatsiya qildi va valyuta bozorini erkinlashtirdi. Bu oʻzbek soʻmining yagona kursi shakllanishiga olib kelib, korxonalarining xalqaro miqyosdagi faoliyatini osonlashtirdi.

2018 yilda Markaziy bank boshqaruvi Moliyaviy ommaboplik alyansiga (Alliance for Financial Inclusion) aʼzo boʻlish toʻgʻrisidagi qarorni qabul qildi va qator islohotlarni amalga oshirdi. Natijada, bank xizmatlarini masofadan koʻrsatuvchi tizimlardan foydalanuvchilar soni 15 marotaba, kredit qoʻyilmalari 7,4 marotaba, bank aktivlari 6,6 marotaba, jalb qilingan depozitlar hajmi 5,8 marotaba oshdi.

Taʼkidlash joizki, 2021 yil yakunlari boʻyicha inflyatsiyaning oraliq maqsadli koʻrsatkichiga erishildi va inflyatsiya darajasi 10 foizgacha pasaydi. Bu, oʻz navbatida, inflyatsion kutilmalarning ham joriy yil boshida pasayib boruvchi dinamikaga oʻtishiga xizmat qildi.

2022 yilning oʻtgan davrida kuzatilgan iqtisodiy jarayon va oʻzgarishlar makroiqtisodiy rivojlanishning ham asosiy, ham muqobil stsenariysida keltirilgan yoʻnalishlarda rivojlandi. Ayni paytda, tashqi iqtisodiy vaziyatda kuzatilayotgan oʻzgarishlar koʻproq muqobil stsenariy shartlariga muvofiq kelmoqda. Tashqi xatarlar taʼsirlarini kamaytirish va valyuta bozorida barqarorlikni taʼminlash

maqsadida pul-kredit siyosatining qat'iylik darajasi o'zgartirib borilib, milliy valyutadagi aktivlarning nisbatan jozibadorligi saqlab qolindi.

Joriy yil birinchi choragi oxirida boshlangan tashqi iqtisodiy muhitdagi o'zgarishlar, jahonda inflyatsion jarayonlarning keskin tus olganligi, asosiy savdo-hamkorlarda kuzatilayotgan muqobil vaziyatlar va ichki narxlarga ta'sir etuvchi boshqa omillarni inobatga olib, inflyatsiyaning 5 foizlik maqsadli ko'rsatkich darajasiga 2024 yilning ikkinchi yarmida erishilishi borasida asoslar va kutilmalar yuzaga kelmoqda.

Adabiyotlar tahlili

O'zbekistonda amalga oshirilayotgan tub islohotlarning yangi bosqichida pul-kredit siyosati ham muhim o'ringa ega bo'lib, so'nggi yillarda ushbu sohada ham salmoqli o'zgarishlar amalga oshirildi. Mamlakatda inflyatsiya darajasi tarixan yuqori shakllanib kelib, so'nggi yillarda iqtisodiyotda tub islohotlarning amalga oshirilishi, tartibga solinadigan narxlarning erkinlashtirilishi va aholi daromadlarining ortishi natijasida inflyatsiya jarayonlarining yanada tezlashishi kuzatildi. Bu esa, makroiqtisodiy barqarorlikni ta'minlash maqsadida inflyatsiya darajasini pasaytirish masalasini kun tartibiga olib chiqdi.

Pul-kredit siyosati muammolari ko'plab ilmiy nashrlarda o'z aksini topgan. iqtisodiy vaziyatda ham-credit siyosatini amalga oshirish hovuzida asosiy e'tibor, konunda rejalashtirish bosh maqsad - iqtisodiyotda narkhlar barkarorligiga erishishga qaratiladi. Bunda, ushbu foydalanish uchun munosib rag'batlantirishda inclusive iqtisodiy o'sish va moliaviy barkarorlikka hizmat qoladigan pool-credit sharoitlari ta'minlab boriladi. Pul-kredit siyosatining mohiyatini ko'rib chiqishga qaratilgan fundamental tadqiqotlar quyidagi mualliflarning asarlarida o'z aksini topgan: E.I.Anoxina, E.G.Lyubovtseva, A.A.Omonov, T.M.Koraliev, S.Z.Abdullaeva, Z.D.Niyozov, S.Boboev, O.Y.Rashidov, B.N.Nikiforov, V.A.Antonov, N.N.Martynenko, O.M.Markova, O.S.Rudakova, N.V.Sergeev va boshqalar [7-16].

Tadqiqot metodologiyasi

O'zbekiston Respublikasi Markaziy banking kredit siyosatining umumiy tamoyillarini, memorandumini ishlab chiqish, uning asosiy maqsadi va kreditlashning asosiy yo'nalishlarini shakllantirish. Tadqiqotda abstrakt fikrlash, tizimli yondashuv, kompleks baholash kabi metodlardan foydalanildi.

Tahlil va natijalar

Mazkur masalaga yechim sifatida Markaziy bank pul-kredit siyosatini takomillashtirish, xususan uning yo‘nalishlari va tamoyillarini qaytadan ko‘rib chiqishni talab etdi. Bunda uzoq muddatli barqaror iqtisodiy o‘shish sur‘atlariga erishish va aholi farovonligini oshirish maqsadlaridan kelib chiqib, Markaziy bank oldiga barqaror past inflyatsiya darajasini ta‘minlash vazifasi qo‘yildi.

Har qanday kredit siyosatining maqsadi odatda quyidagilardan iborat bo‘ladi: uzoq muddatli investitsiyalardan aktsiyadorlarga yuqori daromad kelishini ta‘minlash, likvidlikni saqlab turish, tavakkalchilikni diversifikatsiya qilish, siyosat va tadbirlar birligini kafolatlash, qonunlar va me‘yoriy hujjatlarga rioya qilish, hududning kreditlarga bo‘lgan eitiyojini qondirish.

Kreditlashning strategik yo‘nalishlari bank Kengashi tomonidan belgilanadi va tasdiqlanadi.

Kreditlash bank ishining o‘zagi bo‘lib, uning sifatiga qarab bankning faoliyati to‘g‘risida xulosa chiqarish mumkin. Bunda, asosan, kreditlarni boshqarish jarayonining asosiy ahamiyat kasb etishiga sabab shuki, uning sifati bank ishining samradorligiga bog‘liqdir. Iqtisodchilar tomonidan jahon banklarining sinishi (bankrotlikka uchrashi) sabablarini tadqiq qilish shuni ko‘rsatayaptiki, asosan, banklarning sinishiga sabab – bank aktivlari sifatining (eng avvalo kreditlarning) pastligidir. Kreditning sifati kreditlash jarayonini boshqarishga bog‘liq bo‘lib quyidagi asosiy elementlardan tashkil topadi:

- tijorat bankida mukammal ishlab chiqilgan kredit siyosati kreditlashtirish jarayonining mavjudligi;
- kredit portfelini optimal boshqarishning yo‘lga qo‘yilganligi;
- kreditlarni muntazam nazorat qilishning tashkil qilinganligi;
- bank tizimida ishlaydigan xodimlarning tayyorgarlik darajasi.

“Kredit siyosati” hujjatli kreditlarni boshqarish jarayonining poydevorini tashkil etadi. Tijorat banki tomonidan ishlab chiqilgan va yozma ravishda qayd etilgan “Kredit siyosati” kreditlarni oqilona boshqarishning samarali yo‘llaridan hisoblanadi. Ushbu hujjat bankning kreditlashtirish faoliyatining andozalari va parametrlarini belgilab beradi. Ushbu belgilangan standartlar va parametrlardan kredit berish, qarzlarni hujjatlashtirish va boshqarish bo‘yicha ma‘suliyatli bo‘lgan bank xizmatchilari qo‘llanma sifatida foydalanishlari lozim. Kredit siyosati bank boshqaruvi a‘zolari, qonun chiqaruvchi, strategik qaror qabul qiluvchi shaxslarning xatti-xarakatini belgilab beradi hamda ichki va tashqi auditorlarga bankda kreditlarni

boshqarish darajasining o‘tish davrida, moliyaviy bozorlarga davlatning ta’siri kamaygan sharoitda, tijorat banklari ichki siyosatini o‘zlari ishlab chiqishni keskin faollashtirishlari lozim.

Avvalo, Markaziy bank faoliyatining asosiy maqsadi sifatida iqtisodiyotda narxlar barqarorligini ta’minlash zarurligi qat’iy belgilab qo‘yildi. Shuningdek, tegishli Prezident farmoni va xalqaro tajribadan kelib chiqib, pul-kredit siyosatini inflyatsion targetlash rejimiga bosqichma-bosqich muvofiqlashtirib borish vazifasi yuklatildi.

Inflyatsion targetlash rejimining o‘ziga xos xususiyatlari. Ta’kidlash joizki, pul-kredit siyosatini inflyatsion targetlash rejimiga o‘tkazish borasidagi sa’y-harakatlar 2017 yildan boshlanib, Markaziy bankning dastlabki qadamlari pul-kredit siyosati yo‘nalishida tarkibiy tuzilmalar o‘zgarishini amalga oshirish va xodimlar salohiyatini oshirishdan iborat bo‘ldi. Xususan, inflyatsion targetlash rejimining o‘ziga xos xususiyatlaridan biri, bu – keng qamrovli makroiqtisodiy tahlil va prognozlar asosida qaror qabul qilish jarayoni bo‘lib, ushbu yo‘nalishda Xalqaro valyuta jamg‘armasi, Yevropa tiklanish va taraqqiyot banki, Shveysariya markaziy banki va Koreya banki mutaxassislari ko‘magida Markaziy bank xodimlarining tahliliyprognozlash salohiyati oshirib borildi. Ekonometrik modellar natijalari bo‘yicha olingan prognozlardan Markaziy bankning kelgusi pul-kredit siyosati, xususan asosiy stavka bo‘yicha qarorlar qabul qilishda samarali foydalanilmoqda. O‘z navbatida, ushbu rejim tamoyillarini joriy etishda o‘zgartirishlarning ketma-ketligini to‘g‘ri tanlash maqsadida dastlabki paytlarda xorijiy ekspertlar jalb etildi. Xalqaro valyuta jamg‘armasining bir qator texnik ko‘mak dasturlari orqali pul-kredit va valyuta operatsiyalari bo‘yicha chora-tadbirlar belgilab olindi.

Xususan, Chexiyaning «OG Research» konsalting kompaniyasi «Inflyatsion targetlash rejimiga o‘tishning yo‘l xaritasi»ni ishlab chiqishda ko‘maklashdi.

Shuni ta’kidlash joizki, inflyatsion targetlash rejimida kommunikatsiya siyosatining o‘rni muhim ahamiyatga ega. Markaziy bank o‘z faoliyatida, shu jumladan pul-kredit siyosati bo‘yicha qarorlar qabul qilishda shaffoflikni ta’minlagani holda, tegishli tarkibiy bo‘linmalarni tashkil etdi va «kommunikatsion ochiqlik»ni ta’minlashni muhim masalalardan etib belgiladi.

2019 yilda Prezident Shavkat Mirziyoyevning «Inflyatsion targetlash rejimiga bosqichma-bosqich o‘tish orqali pul-kredit siyosatini takomillashtirish to‘g‘risida»gi Farmoni qabul qilindi. Farmonda Markaziy bank 2020 yildan pulkredit siyosati mexanizmlarini inflyatsion targetlash rejimi standartlariga

bosqichma-bosqich muvofiqlashtirib borishi belgilangan bo‘lib, inflyatsiya uchun oraliq target sifatida 2021 yilda 10 foizdan oshmasligini ta‘minlash va doimiy targeti sifatida 2023 yildan uning 5 foizlik darajasiga erishish belgilandi.

Xususan, 2020 yilda inflyatsiya darajasi 11 foizgacha pasaytirilgan bo‘lsa, 2021 yil yakunida yillik umumiy inflyatsiya 10 foizni tashkil etib, belgilangan oraliq targetga erishildi.

Inflyatsiyaning 5 foizlik doimiy targeti qamrovli tahlillar, mamlakat makroiqtisodiy holatining prognozlari, asosiy savdo hamkorlarda shakllangan inflyatsiya darajasi, inflyatsion targetlarni belgilash bo‘yicha rivojlanayotgan davlatlar tajribasi asosida belgilandi.

Bunda Markaziy bank inflyatsiya darajasini pasaytirish va uning barqaror past darajasini ta‘minlashda mutasaddi vazirlik va idoralar bilan birgalikda choralarni ko‘rib boradi. Inflyatsiyani yuzaga keltiruvchi omillar monetar va nomonetar omillarga bo‘linib, Markaziy bank pulkredit siyosati instrumentlarini faol qo‘llash orqali monetar omillarning inflyatsiyaga ta‘sirini minimallashtirib boriladi.

Biroq, pul-kredit siyosatining nomonetar omillarga ta‘siri yo‘qligi sababli boshqa vazirlik va idoralarning ham o‘z vakolati doirasida inflyatsiya omillarini bartaraf etishi va shu orqali yagona umumiy maqsad – mamlakatda makroiqtisodiy barqarorlikni ta‘minlashi muhim hisoblanadi.

Inflyatsiyani pasaytirish va iqtisodiyotda narxlar barqarorligini ta‘minlashda o‘zaro muvofiqlashtirilgan soliq-byudjet va pulkredit siyosatlarining yuritilishi ushbu yo‘nalishda amalga oshirilayotgan ishlar samaradorligining ortishiga xizmat qiladi.

Inflyatsiya bo‘yicha targetga erishish pulkredit siyosatining qat‘iyashtirilishidan tashqari samarali fiskal siyosat va tarkibiy islohotlarni amalga oshirib borishni ham talab etadi.

O‘z navbatida, tarkibiy islohotlar sohasida tartibga solinadigan narxlarni erkinlashtirish jarayonlarini yakunlash, zamonaviy ishlab chiqarish va transport infratuzilmasini yaratish, butun mamlakat hududini uzluksiz energoresurslar bilan ta‘minlash, raqobat muhitini yaxshilash va teng ishbilarmonlik imkoniyatlarini yaratish, xususiyy investitsiyalar oqimining o‘sishi va moliya bozorining rivojlanishi hamda ishlab chiqarish omillari samaradorligini oshirish kabi yo‘nalishlarda ta‘sirchan choralar ko‘rilishi rejalashtirildi.

Inflyatsion targetlash rejimiga o‘tishning faol fazasi. E’tirof etish kerakki, 2020 yil boshidan Markaziy bank inflyatsion targetlash rejimiga o‘tishning faol

fazasiga kirib, dastlab Markaziy bankning asosiy stavkasi va foiz koridori joriy etildi. Sababi, inflyatsion targetlash rejimida pul-kredit siyosati bo'yicha qarorlarni iqtisodiyotga o'tkazishning asosiy transmission kanali bo'lib foiz kanali hisoblanadi.

2020 yilning fevralʼ oyidan boshlab banklararo pul bozori foiz stavkalarini samarali tartibga solish va ularning Markaziy bank asosiy stavkasiga yaqin darajada foiz koridori doirasida shakllanishini ta'minlash maqsadida qisqa muddatli pul-kredit operatsiyalari amaliyotga joriy etildi.

Ta'kidlash joizki, 2020 yil mart oyining ikkinchi yarmidan pandemiyaning keng tarqalishi va O'zbekistonda ham karantin choralari joriy etilishi fonida pul-kredit siyosatida ayrim o'zgartirishlarni amalga oshirish zaruriyati yuzaga keldi.

Avvalo, iqtisodiy faollikning pasayishi sharoitida inflyatsiya dinamikasida pasaytiruvchi omillar vazni yuqoriligini inobatga olib, Markaziy bank narxlar barqarorligini ta'minlash bo'yicha maqsadlar doirasidan chiqmagan holda iqtisodiy faollikni qo'llabquvvatlash vazifalaridan kelib chiqib holda, aprelʼ va sentyabrʼ oylarida Markaziy bankning asosiy stavkasi 1 foiz banddan (yillik 16 foizdan 14 foizgacha) pasaytirildi.

Karantin davrida tijorat banklari tomonidan aholi va tadbirkorlik sub'ektlarining kredit to'lovlari muddatlari uzaytirildi va ayni paytda banklar tomonidan mijozlar oldidagi barcha majburiyatlarni to'liq bajarilishi bank tizimidagi likvidlik hajmining pasayishiga ta'sir ko'rsatdi. Yuzaga kelgan sharoitlarni inobatga olib, 2020 yilning aprelʼ oyidan boshlab Markaziy bankning likvidlikni tartibga solish operatsiyalari tijorat banklariga zarur bo'lgan likvidlikni taqdim etishga qaratildi.

Bundan tashqari, pandemiya sharoitida banklarni likvidlik bilan qo'llabquvvatlash hamda ularning joriy sharoitlarga moslashuvchanligini oshirish maqsadida, majburiy zaxiralashning o'rtachalash koeffitsiyenti 2020 yil aprelda 25 foizdan 35 foizgacha va 2020 yil iyunʼ oyida 75 foizgacha oshirildi. Shu orqali jami 2,8 trln. so'mlik likvidlik tijorat banklariga qaytarildi.

Inflyatsion targetlash rejimiga o'tgan aksariyat davlatlarda operatsion maqsad sifatida pul bozoridagi overnayt depozitlar bo'yicha foiz stavkalarni asosiy stavkaga yaqinlashtirish belgilandi.

Banklararo pul bozorida amaliyotlar sonining kamligi, banklar tomonidan likvidlik yetarlicha boshqarilmasligi sababli, operatsion maqsad sifatida pul

bozoridagi 14 kungacha bo‘lgan depozitlar bo‘yicha foiz stavkalarini Markaziy bank asosiy stavkasiga yaqin darajada shakllanishini ta‘minlash etib belgilandi.

Operatsion maqsadga erishishda Markaziy bank qisqa muddatli pul-kredit siyosati instrumentlaridan faol tarzda foydalanadi. Xususan, foiz koridorining yuqori va quyi chegarasida doimiy tusda o‘zgarmas stavkada cheklanmagan miqdorda overnayt REPO, valyutaviy svop va depozit operatsiyalari amalga oshirildi.

Bu esa, banklararo pul bozoridagi depozitlar bo‘yicha foiz stavkalarining Markaziy bank foiz koridori doirasida bo‘lishini ta‘minlaydi. Ya‘ni, banklar Markaziy bankdan istalgan vaqtda cheklanmagan miqdorda foiz koridori yuqori chegarasidagi stavkada likvidlik olish imkoniyatiga ega bo‘ladilar. Bu, o‘z navbatida, pul bozoridagi foiz stavkalarga ham o‘z ta‘sirini ko‘rsatadi.

Banklararo depozit bozoridan farqli ravishda Markaziy bankning valyutaviy svop va REPO operatsiyalari garov mulki (xori-jiy valyuta yoki davlat qimmatli qog‘ozi) bo‘lishini talab etadi. Shu sababli ham Markaziy bank Moliya vazirligi bilan birgalikda davlat qimmatli qog‘ozlari emissiyasini amalga oshirish orqali banklarda garov bazasini shakllantirishga alohida e‘tibor qaratmoqda.

Overnayt operatsiyalar pul bozori foiz stavkalarining foiz koridori doirasida bo‘lishini ta‘minlasa, asosiy stavka doirasida amalga oshiriladigan valyutaviy svop, REPO va depozit auktsionlari pul bozori foiz stavkalarining asosiy stavkaga yaqin darajada shakllanishi uchun xizmat qiladi.

Ta‘kidlash joizki, qisqa muddatli pul-kredit instrumentlarining joriy etilishi bilan tijorat banklari tomonidan likvidlikning samaraliroq boshqarilishi kuzatilib, ularning pul bozoridagi faolligi ortib bormoqda. Bugungi kunda, O‘zbekistonda banklar o‘rtasida faqatgina garovsiz depozitlar bozori rivojlangan bo‘lib, kelgusida banklararo REPO bozorini ham rivojlantirish maqsad qilindi.

Foiz kanali samaradorligini oshirishda bank tizimi likvidligining tartibga solinishi muhim o‘rin tutadi. Shu sababli, Markaziy bank umumiy likvidlik darajasini kunlik kuzatib, tahlil qilib, uning qisqa muddatli (kunlik, haftalik, oylik va choraklik) prognozini belgilab boradi.

2019–2021 yillar davomida bank tizimi likvidligini tahlil va prognoz qilishda yangi uslublar joriy qilindi. Umumiy likvidlikka ta‘sir etuvchi har bir omilni chuqur o‘rganish, ularning kutilayotgan ta‘sirini doimiy ma‘lumot almashuvi orqali samarali prognoz qilish imkoniyati yaratildi.

Pul-kredit siyosati instrumentlari va ichki valyuta bozoridagi o'zgarishlar. 2021 yilda ham Markaziy bankning operatsion mexanizmi va pul-kredit siyosati instrumentlarini takomillashtirish va inflyatsion targetlash rejimi standartlariga muvofiqlashtirish bo'yicha ishlar faol davom ettirildi.

Xususan, 2021 yildan Markaziy bank va Moliya vazirligi tomonidan muomalaga chiqariladigan obligatsiyalar bo'yicha choraklik grafikni oldindan e'lon qilish amaliyoti yo'lga qo'yildi. Endilikda tijorat banklari muomalaga chiqarilishi rejalashtirilgan davlat qimmatli qog'ozlarining hajmini, muddati va turini oldindan bilishlari hamda likvidlikni boshqarishda e'tiborga olishlari mumkin bo'ldi.

Shuningdek, pul-kredit operatsiyalari o'tkazilish vaqtiga ham tegishli o'zgartirishlar kiritildi. Xususan, auktsionlarni kun boshida o'tkazish va overnayt operatsiyalarni kun davomida (soat 10:00 dan 16:00 gacha) amalga oshirish yo'lga qo'yildi. Bunda, overnayt operatsiyalarning kun davomida ochiq bo'lishi banklarning likvidlik bo'yicha kutilmalarini muvozanatlashtirib, pul bozori foiz stavkalariga ijobiy ta'sir ko'rsatdi.

Bank tizimida likvidlik tarkibiy profitsitining o'sib borishi hamda banklararo pul bozoridagi sharoitlarning sezilarli darajada yumshashi sharoitida Markaziy bank foiz koridori ta'sirchanligini oshirish maqsadida overnayt depozit operatsiyalari bo'yicha limitlarni to'liq bekor qilish va doimiy ravishda cheklanmagan miqdorda amalga oshirishni hamda pul-kredit siyosati instrumentlariga tegishli o'zgartirishlar kiritildi.

Xususan, Markaziy bankning foiz koridori ± 2 foiz bandgacha kengaytirildi va ushbu o'zgartirish banklarning pul bozoridagi faolligini oshirish va natijada banklar o'rtasida umumiy likvidlikning samarali qayta taqsimlanishini ta'minlash maqsadida kiritildi.

2021 yilning avgust oyida majburiy zaxiralash me'yorlariga ham ayrim o'zgartirishlar kiritildi. Tijorat banklarining milliy valyutadagi depozitlari uchun Markaziy bankda shakllantiriladigan majburiy rezervlar normativi milliy valyutadagi depozitlar uchun 4 foiz darajasida o'zgartirishsiz qoldirilgan bo'lsa, chet el valyutasidagi depozitlari uchun 18 foiz darajasida belgilandi (oldingi me'yor 14 foiz).

Shu bilan birga, tijorat banklarining Markaziy bankdagi majburiy rezervlari miqdoriga nisbatan o'rtachalash koeffitsiyenti 75 foizdan 80 foizgacha oshirildi va bu xorijiy valyutadagi depozitlar bo'yicha majburiy zaxiralash me'yori o'zgartirilishining banklarga bo'lgan bosimini minimallashtirdi.

Shuningdek, o'rtachalash koeffitsiyentining oshirilishi bir tomondan banklarning likvidlikni boshqarishdagi moslashuvchanligini oshirsa, boshqa tomondan vakillik hisobvarag'ida saqlanishi lozim bo'lgan mablag'lar hajmining ortishi orqali banklarning qat'iy prudentsial normativlarni bajarishiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi.

O'z o'rnida, inflyatsion targetlash rejimini samarali joriy etishda valyuta siyosatida Markaziy bankning valyuta intervensiyalarini takomillashtirish, market-meykerlar institutini rivojlantirish, Respublika valyuta birjasida o'tkaziladigan valyuta savdolarida bozor tamoyillarini keng joriy etish hamda valyuta kursining shakllanishida tijorat banklarining rolini oshirish vazifalari belgilangan edi.

Ushbu vazifalardan kelib chiqib, Markaziy bank boshqaruvining qarori bilan 2021 yilning 15 fevralidan boshlab ichki valyuta bozoridagi savdolar takomillashtirilib, inflyatsion targetlash rejimini joriy etgan barcha davlatlar kabi savdolarini davomli auksion usulida amalga oshirish yo'lga qo'yildi.[17,18]

Davomli auksion usulida ichki valyuta bozorida valyuta savdolari uzoqroq muddat davom etadi, sotib oluvchi va sotuvchilarning narxlarini o'zaro muvofiq kelgan buyurtmalari bo'yicha turli kurslarda operatsiyalar amalga oshib boradi va bozor ishtirokchilarining kursni aniqlashdagi ahamiyati ortadi. Markaziy bank ham bozorning bir ishtirokchisi sifatida o'z intervensiyalarini amalga oshiradi. Bu usul valyuta kursi shakllanishida bozor tamoyillarini kengroq joriy etish, uning to'liq talab va taklif asosida shakllanishini ta'minlash hamda makroiqtisodiy sharoitlarga moslashuvchanligini oshirish imkonini berdi. [19,20]

Shuningdek, Markaziy bank rasmiy kursining kunlik belgilanishi yo'lga qo'yildi. Ichki valyuta bozoridagi savdolarining davomli auksion usuliga o'tkazilishi natijasida valyuta shartnomalari turli valyuta kurslarida (banklarning o'zaro kelishuvlari asosida) tuzilishi, savdolar tugagach kunlik o'rtacha valyuta kursini aniqlash zaruriyatini yuzaga keltirdi.[21]

O'z navbatida, tijorat banklariga ichki valyuta bozorida erkin savdo qilish imkoniyati berildi. Tijorat banklarining mijozlar nomidan banklararo valyuta savdosida qatnashish amaliyotidan voz kechildi va ularga o'z ochiq valyuta pozitsiyalari doirasida chet el valyutasini erkin sotib olish va sotish imkoniyatlari yaratildi. Ushbu holat banklarning valyuta kursini aniqlashdagi ishtirokini rag'batlantiradi va muvozanatli valyuta kursi shakllanishiga yordam berdi.

Bundan tashqari, ichki valyuta bozoridagi oldi-sotdi amaliyotlari bo'yicha hisobkitoblar xalqaro standartlarga muvofiqlashtirildi hamda «O'zbekiston

Respublikasi Markaziy bankining 2021–2025 yillarga mo‘ljallangan valyuta intervensiyalari strategiyasi» tasdiqlandi.

Xulosa va takliflar

Xulosa o‘rnida shuni aytish kerakki, Markaziy bank pul-kredit siyosati mexanizmlarini inflyatsion targetlash rejimiga muvofiqlashtirish bo‘yicha ishlarni faol davom ettirib kelmoqda. Asosiy maqsad esa, ta’sirchan pul-kredit siyosatini yuritish orqali o‘rta muddatli istiqbolda narxlar barqarorligini ta’minlash va inflyatsiya darajasini maqsadli ko‘rsatkichga qadar pasaytirishdan iborat. Bunda, albatta pul-kredit siyosatining mamlakatda makroiqtisodiy barqarorlikni ta’minlashdagi ahamiyati ham ortib boradi.

Ushbu rejalarni amalga oshirish doirasida moliya sohasida tartibga solish tizimini takomillashtirish va kichik biznesni moliyalashtirish ekotizimini rivojlantirishga ham asosiy e’tibor qaratilish kerak.

Adabiyotlar

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг “2020 – 2025 йилларга мўлжалланган Ўзбекистон Республикасининг банк тизimini ислох қилиш стратегияси тўғрисида” ги Фармони. ПФ-5992-сон. 12.05.2020 й. <https://lex.uz/docs/4811025>

2. Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг Олий Мажлисга Мурожаатномаси. Халқ сўзи газетаси № 19 (7521). 2020 йил 25 январь.

3. Ўзбекистон Республикасининг тўловлар ва тўлов тизимлари тўғрисида Қонуни. ЎРҚ-578-сон. 2019 йил 1 ноябрь. <https://lex.uz/docs/4575786>

4. Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Коронавирус пандемияси ва глобал иқтисодий тармоқларга салбий таъсирини юмшатиш бўйича биринчи навбатдаги чора-тадбирлар тўғрисида” ги ПФ-5969 сон Фармони. 19 03. 2020 й. <https://lex.uz/docs/4770761>

5. Ўзбекистон Республикаси Президентининг ПФ-6079-сонли «Рақамли Ўзбекистон-2030» Стратегиясини тасдиқлаш ва уни самарали амалга ошириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги Фармони. 05.10.2020 йил. <https://lex.uz/docs/5030957>

6. Ўзбекистон Республикаси Президентининг «Пул-кредит сиёсатини янада такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида»ги ПҚ-3272-сонли Қарори. 13.09.2017 йил. - <https://lex.uz/docs/3339554>

7. Анохина Е.И., Любовцева Е.Г. Динамика изменений процентных ставок депозитов в условиях укрепления курса рубля // Электронный журнал. Современные проблемы науки и образования. – 2015. – № 1; URL: www.scienceeducation.ru/121-19387

8. Любовцева Е.Г., Анохина Е.И. Банкротство физических лиц: предварительные итоги и последствия // Интернет-журнал «Наукоеведение» Том 9, №1 (2017) <http://naukovedenie.ru/PDF/94EVN117.pdf>

9. Омонов А.А, Қоралиев Т.М “Пул ва банклар” Дарслик. Т.: - “Иқтисод-Молия”, 2019 й. – 461 б.

10. Абдуллаева Ш.З. ва б. “Пул ва банклар” Дарслик. Т.: - “Иқтисод-Молия”, 2019 й. – 628 б.

11. А.А.Омонов, Т.М.Қоралиев, Пул, кредит ва банклар. Дарслик. Т.: Иқтисод-Молия, 2012., - 322 б.

12. З.Д. Ниёзов, Ш. Бобоев. Пул, кредит ва банклар. Ўқув қўлланма, Самарқанд: 2012

13. Рашидов О.Ю. ва бошқалар. Пул, кредит ва банклар. Дарслик. Т.: ТДИУ, 2010. - 398 б.

14. Б.Н. Никифоров, Кредитная политика коммерческого банка / Б. Н. Никифоров. – Москва : Лаборатория книги, 2009. – 134 с.

15. Антонов В. А. Международные валютно-кредитные и финансовые отношения. Учебник для бакалавров - М.:Издательство Юрайт - 2019 - 548с. - ISBN: 978-5-9916-3097-9 - Текст электронный // ЭБС ЮРАЙТ - URL: <https://urait.ru/book/mezhdunarodnye-valyutno-kreditnye-i-finansovye-otnosheniya-425896>

16. Банковские операции : учебник для академического бакалавриата / Н. Н. Мартыненко, О. М. Маркова, О. С. Рудакова, Н. В. Сергеева. — 2-е изд., перераб. и доп. — Москва : Издательство Юрайт, 2015. — 612 с. — (Бакалавр. Академический курс). — ISBN 978-5-9916-3605-6. — Текст : электронный // ЭБС Юрайт [сайт]. — URL: <https://www.biblio-online.ru/bcode/378829>

17. Mamajanova, T., & Otamurodov, S. (2016). Uzbekistan'S Agricultural Products Comparative Advantages In Russian Market.

18. Mamadjanova, T. A. (2019). ISSUES OF AGRICULTURAL CLUSTERS ORGANIZATION: FOREIGN EXPERIENCE. *Theoretical & Applied Science*, (9), 430-435.

19. Мамажонова, Т. А. (2012). ПОВЫШЕНИЕ ЭКОНОМИЧЕСКОЙ ЭФФЕКТИВНОСТИ ФУНКЦИОНИРОВАНИЯ РЫНКА ПЛОДООВОЩНОЙ ПРОДУКЦИИ (НА ПРИМЕРЕ РЕСПУБЛИКИ УЗБЕКИСТАН). *Журнал научных публикаций аспирантов и докторантов*, (3), 12-15.

20. Мамаджанова, Т. А. (2017). Современное состояние и перспективы развития плодовоовощеводства в Узбекистане: институциональные аспекты и механизмы развития маркетинга. *Проблемы современной экономики*, (1 (61)), 171-173.

21. Ahmadjanovna, M. T. (2020). Methodology forming the international marketing strategy of fruit and vegetable products. *International Journal of Psychosocial Rehabilitation*, 24(5), 4998-5010.

Research Science and
Innovation House

IQTISODIY TRANSFORMATSIYA SHAROITIDA QISHLOQ JOYLARIDA AYOLLARNI ISH BILAN BANDLIGINI OSHIRISH YO‘LLARI

Mamadjanova Tuygunoy Axmadjanovna

Termiz iqtisodiyot va servis universiteti "Iqtisodiyot" kafedrasini mudiri, PhD,
dotsent

Abduraimova Nigora Abdugapparovna

Termiz iqtisodiyot va servis universiteti magistranti

Annotasiya. Maqolada ayollar bandligi muammolari ko'rib chiqiladi, tahlil qilinadi omillar, ijtimoiy mexanizmlarning qator chora-tadbirlari taklif etiladi. Qayd qilinadi iqtisodiy rivojlanishning ushbu bosqichida ayollar bandligi istiqbollari kichik biznes va xususiy tadbirkorlikni rivojlantirish bilan chambarchas bog'liq stva. Qishloq ayollari bandligini oshirish yo‘llari ham ko‘rib chiqildi. Ayollarni ish bilan ta'minlash tizimini takomillashtirish bo'yicha tavsiyalar berildi.

Kalit so'zlar: ijtimoiy mexanizmlar, ayollarning samarali bandligi, talab va ta'minot, telekommunikatsiya, oilaviy biznes, gender tengligi, mehnat munosabatlari, ayollarning ijtimoiy faolligi

1.Kirish

Dunyoda innovatsiyalarni amaliyotga joriy etish sharoitida mehnatga layoqatli ayollar bandligini ta'minlash mexanizmlarini takomillashtirish chin, maqsadli ilmiy izlanishlarga alohida e'tibor beriladi qator muammolarga ilmiy yechim topishga qaratilgan sa'y-harakatlar. Shu munosabat bilan, maxsus muhimlik tartibga solishning yangi jarayonlarini nazariy tushunish orqali erishiladi ayollar bandligi, omillarning butun majmuasini o'rganish, ayollar bandligini shakllantirish va rivojlantirish qonuniyatlarini keltirib chiqaradi mehnat munosabatlarini tashkil etishda mintaqaviy o'zgarishlarni rivojlantirish ny, shuningdek, ayollar bilan individual ishlash.

Bugungi kunda ayollar bandligini ta'minlash muammosi mavjud iqtisodiyotda alohida ahamiyatga ega bo'lib, eng muhim makroiqtisodiy yo'nalishlardan biri hisoblanadi jamiyatning ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishining mikrofon xususiyatlari.

Hozirgi vaqtda ham jahon, ham milliy iqtisodiyotning rivojlanishi ayollar bandligiga e'tiborni kuchaytirishga olib keladi. Ta'minlash - qishloq ayollarini ish bilan ta'minlash va ular o'rtasida ishsizlikni kamaytirishdan iborat ayniqsa murakkab ijtimoiy-iqtisodiy muammolar. Ular ishlatilganda bunda nafaqat mehnat bozorining umumiy qonunlarini hisobga olish kerak, balki ayollar bandligining o'ziga xos xususiyatlari [1].

2. Tadqiqot metodologiyasi

qitiisodiy transformatsiya sharoitida qishloq joylarida ayollarni ish bilan bandligini oshirish yo'llarini tadqiq etishda abstrakt fikrlash, tizimli yondashuv, kompleks baholash kabi metodlardan foydalanildi.

3. Tahlil va natijalar

Bandlikni rivojlantirishning samarali ijtimoiy-iqtisodiy mexanizmi ayollar o'z tabiatiga ko'ra, bir qator elementlardan iborat bo'ladi.

Bu borada yaratish bo'yicha qator tizimli chora-tadbirlar amalga oshirilmoqda yarmini tashkil etadigan ayollar uchun munosib ish o'rinlari mamlakat aholisining soni, ayollarni ish bilan ta'minlash siyosatini ishlab chiqish va qisqartirish ular orasida ishsizlik darajasini pasaytirish. Bandlik vazirligi ma'lumotlariga ko'ra va O'zbekiston Respublikasining mehnat munosabatlari, ishsizlik darajasi qayta davlat 2018 yilda 9,3% ni tashkil etdi. Taqqoslash uchun, xuddi shu davrda 2017 yilda 5,2% ni tashkil etdi. Mamlakatimizda yoshlarning ishsizlik darajasi 30 yoshgacha bo'lganlar - 15,9%, ayollar uchun - 13,4%. Mamlakatda ko'paytirishga mo'ljallangan tub islohotlar rejasi ishlab chiqilgan xotin-qizlarning jamiyatdagi o'rni va eng avvalo tegishli choralarni ko'rish ularning bandligini ta'minlash. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyev 2018-yil 28-dekabr kuni Oliy Majlisga Murojaatnomasida shunday dedi: “Xotin-qizlar va yoshlarni davlat tomonidan qo'llab-quvvatlash yanada kuchayishi kerak mustahkamlangan. 13 000 dan ortiq ayollar hali ham yashayotgani achinarli. qiyin sharoitlarda va amaliy choralarga qaramay ishlamaydi bu yil olingan” .

Bizningcha, ayniqsa, qishloq joylarda xotin-qizlarni ish bilan ta'minlash har xil. murakkab ijtimoiy-iqtisodiy hodisa bo'lgan mahalliylik leniye, maxsus tadqiqotlarni talab qiladi. Bu ishda maqsad to'g'ri o'rganish, umumiy qonunlarga munosabatni hisobga olish va bandlik tamoyillari. Ayollarning samarali bandligini o'rganish ushbu kontseptsianing asosiy maqsadlarini ham ochib beradi:

— talab va taklif hajmi, tarkibi va nisbatini shakllantirish qishloq ayollari uchun iqtisodiyotning real ehtiyojlaridan kelib chiqqan holda va mehnat bozori;

— tartibga solish orqali qishloq ayollari o'rtasida ishsizlik darajasini pasaytirish

mehnat munosabatlari orqali talab va taklifni muvozanatlash, muvozanatlash mehnat bozorini rejalashtirish va qishloq infratuzilmasini rivojlantirish;

— mehnat va tadbirkorlikni to'liq amalga oshirish uchun sharoit yaratish mehnatga layoqatli aholi o'rtasida mehmonxona faoliyati, ni oshirish foyda va innovatsiyalar haqida jamoatchilikni xabardor qilish, yaratish davlat tomonidan qabul qilingan.

Shuni ta'kidlash kerakki, samarali elementlarning o'zaro ta'sirini o'rganish qishloqda ayollarni ish bilan ta'minlashning ijtimoiy-iqtisodiy mexanizmlari nafaqat mantiqiy va funktsional, balki eng muhimi, ushbu mexanizmning asosiy xususiyatlarini qamrab oladi.

Bundan tashqari, kamsitishning barcha shakllariga barham berish to'g'risidagi konventsiya

ayollarni kiyish ham o'ziga xos muammolarni ta'kidlaydi 1 qaysi bilan qishloq joylarda yashovchi ayollar duch keladi. Hamkorlikda Konventsiyaning 14-moddasiga muvofiq “Ishtirokchi davlatlar qabul qiladilar ayollarga nisbatan kamsitishlarni bartaraf etish bo'yicha quyidagi choralar ko'riladi qishloq joylarida: rasmiy va norasmiy barcha shakllarga bo'lgan huquq ish bilan ta'minlash orqali ta'lim va tarbiya ishga joylashish yoki o'z-o'zini ish bilan ta'minlash; ular teng iqtisodiy bo'lishi kerak imkoniyatlar va ijtimoiy faoliyatning barcha turlarida ishtirok etish

Hozirgi vaqtda ayollar bandligini taqsimlashni hisobga olgan holda, milliy iqtisodiyotning barcha tarmoqlarida (milliy iqtisodiyot tarmoqlari stva), ularning qishloq xo'jaligidagi ulushi 27,8%, ta'lim sohasidaniya, madaniyat, san'at, fan va ilmiy xizmat ko'rsatish – 19,9%. Shuningdek, tarmoqlarda savdo, umumiy ovqatlanish - 13,1%, sog'liqni saqlash, jismoniy madaniyat - 12,6%, sanoatda - 10,9%. Shunday qilib, birgalikda ma'lumotlarga ko'ra, qishloq xo'jaligida ayollar bandligi hali ham yuqori va xizmat ko'rsatish va qayta ishlash sanoatiga yo'naltirilishi kerak dangasalik, nodavlat rivojlanishi esa- iqtisodiyotning sektori. Ayollar bandligining yo'nalishi, ko'lami va o'zgarishlari Iqtisodiy islohotlar jarayonida chinlar ko'p jihatdan ularga bog'liq boshlang'ich bandlik holati va eng muhim ijtimoiy-iqtisodiy ayollarning mimik xususiyatlari. Bu qo'llab-quvvatlashga

bo'lgan ehtiyojni keltirib chiqaradi ishlaydigan ayollar, ayniqsa, mehnatga layoqatli qishloq ayollari orqali gender stereotiplarini yo'q qilishga qaratilgan institutlarni tashkil etish turlari va optimal ijtimoiy-demografik siyosatni amalga oshirish.

Bu borada O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2 sentabrdagi Farmonlari 2019 yil “Xotin-qizlarni ta'qib va zo'rvonlikdan himoya qilish to'g'risida” va “Huquq kafolatlari to'g'risida” va ayollar va erkaklar uchun imkoniyatlar” mavzusida jamoat joylarida ishga joylashish gender tengligi sohasida ishlab chiqarish ijobiy tomonga ega ta'sir qilish, garchi qonun ishga joylashishda gender tengligini nazarda tutsa ham munosabatlar, hali foydalanilmagan va foydalanilmagan vazifalar mavjud ayollarning bozorda munosib o'rin egallashi uchun imkoniyatlar yaratdi mehnat. Ushbu muammoni hal qilish uchun uni ishlab chiqish va amalga oshirish kerak milliy, mintaqaviy va mahalliy bandlikka ko'maklashish dasturlari boshqaruvning barcha darajalarida davlatni amalga oshirish vositasi sifatida ayollar bandligi siyosati. Bizning fikrimizcha, bugungi kunda ishsiz ayollar guruhlarini aniqlash va ijtimoiy foydalanish zarur rivojlantirish uchun ularning bandligini ta'minlovchi mexanizmlari rag'batlantirish uchun umummilliy maqsadli bandlik dasturlari ayollarga ish izlash, ularning iste'dodi va imkoniyatlarini rag'batlantirish va ular duch keladigan to'siqlarni kamaytiradi.

Shu bilan birga har bir oila uchun sharoit yaratib berish vaqti sti biznes va har bir tuman va shaharda barqaror daromad manbaiga ega mamlakatlar, ayniqsa borish qiyin va qiyin iqlim sharoitida, Strategiya hayot sharoitlarini yaxshilaydi va turmush darajasini oshiradi.

“Har bir oila – tadbirkor” dasturi amalga oshirildi ijobiy o'zgarishlarga olib keladi. U har tomonlama ta'minlaydi imtiyozlar berish orqali tadbirkorlik tashabbuslarini qo'llab-quvvatlash kreditlar berish va davlatga tizimli amaliy yordam ko'rsatish biznesni tashkil etish va amalga oshirishning barcha bosqichlarida xayriya organlari oilaviy tadbirkorlik xizmatlarini tubdan kengaytirish va boshqa bir qator aniq chora-tadbirlar.

Olimlarning fikricha, “Ayollar mehnatidan samarali foydalanish uchun, asosan, ko'p bolali oilalar uchun ishlash uchun sharoit yaratish kerak moslashuvchan ish vaqtini va qisqartirilgan ishni qadrlaydigan ayollar kun.

Hozirgi vaqtda qishloq joylarda bandlikning moslashuvchan shakli ishlatilishi mumkin:

- qishloq xo'jaligi mahsulotlarini ishlab chiqarishda shaxsiy yordamchi tomorqalarda;

— buyurtma asosida iste'mol tovarlari ishlab chiqarish (bichish kiyim-kechak, trikotaj, hunarmandchilikning ayrim turlari va boshqalar);

- turli xil qurilish va ta'mirlash ishlarini ta'minlash (uyalar, transport, radio va televidenie);

- nomoddiy xizmatlar ko'rsatish (yosh bolalarni parvarish qilish, qayta tiklash ariza berish, tibbiy xizmatlar va boshqalar)” [2].

Bizning fikrimizcha, ayollar bandligining ortishi eko-qishloq mehnat bozorini jadal yaxshilash. Bundan tashqari, ishsizlar sonini real sharoitda baholash imkonini beradi iqtisodiy rivojlanishdir va yo'llarini aniqlash uchun reja bo'lib xizmat qiladi ularning qisqartmalari. Shu munosabat bilan quyidagi choralarni ko'rish tavsiya etiladi:

— yangi biznes tuzilmalari bo'yicha ma'lumotlar bazalarini muntazam yangilab turish, innovatsion innovatsion loyihalar, jamoat tashkilotlari;

— ijtimoiy faollik va kasb sifatini yanada oshirish ayollarning umumiy ta'limi;

– oilaviy tadbirkorlikni yanada rivojlantirishga ko'maklashish;

- xususiy korxonalar, kasanachilik va hunarmandchilik, shuningdek, boshqalar tadbirkorlik faoliyatining ayrim shakllari;

— rivojlantirish bo'yicha xalqaro tajribani keng targ'ib qilish kichik biznes va xususiy tadbirkorlik subyektlari tomonidan xotin-qizlar bandligi

— ijtimoiy ta'minot bo'yicha muntazam monitoring olib borish uy vazifasi uchun kafolatlar;

– milliy hunarmandchilikni rivojlantirish asosida, uzluksiz oilaviy tadbirkorlik subyektlariga imtiyozli kreditlar berishni davom ettirish.

Xotin-qizlarni tadbirkorlik sohasiga jalb etish bitta ayollar muammosini yumshatishning eng samarali vositalaridan biri osmondagi ishsizlik.

Iqtisodiyotni modernizatsiya qilish sharoitida ayollarning rolini kuchaytirish zarur qishloq mehnat bozorida obodonlashtirish yo'lidagi to'siqlarni bartaraf etish ularning raqobatbardoshligi. Agar asosiy e'tibor yaxshilashga qaratilgan bo'lsa kasbiy va malakali ko'nikmalar, oldindan tayyorgarlik sohasidagi bilimlar tadbirkorlik, bu orqali to'siqlarni bartaraf etishga erishish mumkin

kasb-hunar ta'limi muassasalari faoliyatini rivojlantirish, qaysi qishloq ayollarini tadbirkorlik asoslariga o'rgatadi. O'zbekiston Respublikasida 2018-yilda

3 trln 242 mlrd ayollar tadbirkorligini rivojlantirish bo'yicha 50 000 dan ortiq ayollar kasbiy ta'lim oldi. 26 ming xotin-qiz ish bilan ta'minlandi, 10401 nafar nogiron ayollar kasanachilik bilan ta'minlandi.

Ayni paytda mamlakatimizda 280 ming ishsiz fuqaro ro'yxatga olingan. Ayollar, shundan 62,0 foizi qishloq joylarda yashaydi. Shularga asoslanib ma'lumotlarga ko'ra, hududlarda mehnat bozorining real bo'lishi maqsadga muvofiqdir ishni tizimli ravishda olib borish zarur. Nima Masalan- ayollar mehnat va farzand tarbiyasini oila bilan birlashtira olishi biznes.

Qishloqda ayollarning bandligi va ishsizligi sabablarini baholash maqsadida ishlab chiqilgan sotsiologik so'rov natijalari asosida hudud metodikasi “Mehnat o'rtasidagi ijtimoiy-iqtisodiy munosabatlarni baholash ish bilan band va ishsiz ayollarga beriladigan mablag'lar”. Buni amalga oshirishda ish beruvchilar va ishsizlar o'rtasidagi munosabatlarni aniqlash uchun metodologiya ishchi ayollar Qashqadaryo, Samarqand, Jizzax viloyatlari, Qoraqalpog'iston Muxtor Respublikasi va bo'lgan selektiv sotsiologik tadqiqot o'tkazilgan.

4.Xulosa

Bizning fikrimizcha, bunyodkorlik ishlarini izchil davom ettirish iqtisodiy zonalarda, kichik biznes va oilaviy ob'ektlarda - imtiyozlar hisobidan yangi ish o'rinlari respublika tadbirkorligi- tijorat banklarining kreditlari, korxonalarni tashkil etish uchun qayta ishlashda eksportbop mahsulotlar ishlab chiqarish sanoat, xizmat ko'rsatish sohasi va kasanachilik xorijiy investitsiyalar moliya-kredit tizimining samaradorligini oshiradi va yangi ish o'rinlari yaratamiz.

Adabiyotlar ro'yxati

1. Bobanazarova J. X. oshirishning samarali ijtimoiy-iqtisodiy mexanizmlari. Qishloq joylarda ayollarning bandligi // Jamiyat va iqtisod. M. : Nauka, 2019. No 11. B. 111.
2. Bobanazarova J. X., Bozorova S. Qishloq ayollarining ishsizligini shartlar asosida kamaytirish. O'zbekiston Respublikasini modernizatsiyalash // Yosh olim. 2014 yil. 1-son (60). S. 339.
3. Volkova E. A. Zamonaviy mehnat bozorida ayollarning o'rni // Iqtisodiyot masalalari va boshqaruv. M., 2016 yil. 5-son.

4. Mamadjanova, T. A., & Baymirzaev, D. N. (2019). The possibility of increasing the export potential of fruits and vegetables in Uzbekistan. *Scientific and Technical Journal of Namangan Institute of Engineering and Technology*, 1(3), 120-124.

5. Mamadjanova, T. (2020). Uzbekistan's agricultural export competitiveness in Russia. *Архив научных исследований*, 33(1).

6. Mamadjanova, T. UZBEKISTAN'S AGRICULTURAL EXPORT COMPETITIVENESS IN RUSSIA.

7. Mamadjanova, T., & Normurodov, A. (2022). Improving the Efficiency of Cultivation and Export of Agricultural Products: In Case Surkhandarya. *Asian Journal of Technology & Management Research (AJTMR) ISSN*, 2249(0892).

8. Mamadjanova, T. A. (2020). Ways of the Marketing Strategy Forming of Fruit and Vegetable Products. *Asian Journal of Technology & Management Research [ISSN: 2249–0892]*, 10(01).

9. Mamadjanova, T. (2020). МЕВА-САБЗАВОТ КОРХОНАЛАРИДА ЭКСПОРТГА ЙЎНАЛТИРИЛГАН МАРКЕТИНГ СТРАТЕГИЯЛАРИНИ ИШЛАБ ЧИҚИШ. *Архив научных исследований*, 33(1).

10. Mamadjanova, T. (2020). ЎЗБЕКИСТОНДА ТАШҚИ САВДО ВА УНИНГ ИҚТИСОДИЁТНИ РИВОЖЛАНТИРИШДАГИ АҲАМИЯТИ. *Архив научных исследований*, 33(1).

Research Science and
Innovation House

IQTISODIYOTNI MODERNIZATSIYALASH SHAROITIDA TIBBIY XIZMATLAR BOZORINI RIVOJLANTIRISH MASALALARI

Mamadjanova Tuygunoy Axmadjanovna

Termiz iqtisodiyot va servis universiteti "Iqtisodiyot" kafedrasini mudiri, PhD,
dotsent

Avazova Madina Abdisamiyevna

Termiz iqtisodiyot va servis universiteti magistranti

Annotasiya. Ushbu ishda iqtisodiyotni modernizatsiyalash sharoitida tibbiy xizmatlar bozorini rivojlantirish masalalari, unga ta'sir qiluvchi omillar va o'z navbatida bu omillarning hayot davomiyligiga bog'liqligi o'rganilgan.

Kalit so'zlar: tibbiy xizmat, risk sug'urtasi; uzoq va qisqa muddatli hayot sug'urtasi; sog'lik.

1. Kirish

Zamonaviy iqtisodiyot bozor iqtisodiyotidir. Iste'molchi uchun kurashayotgan xo'jalik sub'ektlari dinamik rivojlanayotgan, murakkablashib, o'zgaruvchan, o'zgaruvchan bo'lgan ma'lum bir mahsulot bozorida faoliyat ko'rsatadi. Har bir xo'jalik yurituvchi sub'ekt o'z faoliyatida bozorning ishlash xususiyatlari va rivojlanish tendentsiyalarini hisobga olishi shart. Bu sizga mijozlar uchun raqobatchilarga qarshi kurashda g'alaba qozonish va tejamkor ishlash imkonini beradi.

2. Adabiyotlar sharhi

“Bozor” atamasining turli ta'riflari mavjud. Tor ma'noda ishlab chiqaruvchilar va xaridorlar o'rtasidagi munosabatlarni ko'rib chiqadi, ya'ni u muayyan xo'jalik sub'ektini sotishni tavsiflaydi. Keng ma'noda u nafaqat odamlar o'rtasida, balki turli korxonalar va mamlakatlar o'rtasida ham shakllanadigan ishlab chiqarish, qayta taqsimlash, ayirboshlash, sotib olish, iste'mol qilish jarayonlarini nazarda tutadi. Boshqacha qilib aytganda, bozor o'z ichiga turli elementlarni o'z ichiga olgan tizim sifatida tushuniladi, ularning o'zaro ta'siri va o'zaro ta'siri iqtisodiyotga faol ta'sir qiladi.

Ehtiyojlar ierarxiyasida salomatlikni saqlash zarurati birinchi o‘rinni egallaydi. Tibbiy xizmatlar bozorida tovar mahsulot emas, balki sog‘liqdir, uning asosiy omili ushbu xizmatlardir [2]. Tibbiy xizmatlardan foydalanish natijasida salomatlik holatining yaxshilanishi kutilmoqda. Sog‘lom odam faol bo‘lish, hayotning turli sohalarida o‘zini anglash imkoniyatiga ega.

Hozirgi vaqtda "tibbiy xizmat" va "tibbiy yordam" atamaları ko‘pincha sinonim sifatida ishlatiladi. Biroq, ular bir xil emas.

Tibbiy yordam inson salomatligini saqlash va tiklash maqsadida tibbiy ma'lumotga va tegishli malakaga ega bo‘lgan xodimlar tomonidan amalga oshiriladigan terapevtik-profilaktika tadbirlarini amalga oshirish orqali ko‘rsatiladi. Ushbu tadbirlar birinchi navbatda tibbiy aralashuv texnologiyasi bilan bog‘liq va bozor mexanizmi tomonidan vositachilik qilmaydi [1]. Davlat o‘z fuqarolariga majburiy tibbiy sug‘urta tizimi orqali ko‘rsatiladigan tibbiy yordamni kafolatlaydi. Mamlakatimiz aholisiga davlat va shahar tibbiyot muassasalarida, tez tibbiy yordam stansiyalarida tibbiy yordam ko‘rsatilmoqda.

Adabiyotlarni tahlil qilish hozirgi vaqtda "tibbiy xizmatlar bozori" atamasini ta'riflashda birlik yo‘q degan xulosaga kelishga imkon beradi. Shunday qilib, L.V.Bulgakova bu qonunlarga muvofiq tashkil etilgan birja, deb hisoblaydi tovar ishlab chiqarish va muomalasi, tovar ayirboshlash munosabatlarining yig‘indisi. Ushbu bozorni bemorlar va shifokorlar o‘rtasidagi o‘zaro ta'sir mexanizmi, ya'ni talab va taklif munosabatlari sifatida tavsiflash mumkin [3]. Bizning fikrimizcha, tibbiy xizmatlar bozorini tibbiy xizmatlarni sotish va iste'mol qilish sohasidagi bozor sub'ektlari o‘rtasidagi iqtisodiy munosabatlar tizimi sifatida ta'riflash mumkin, bunda ularning etkazib beruvchilari va iste'molchilari bir-birlari bilan raqobat muhitida o‘zaro munosabatlarga ega. qaytariladigan shartnoma.

Tibbiy xizmat - bu kasalliklarning oldini olish, ularni tashxislash va davolashga qaratilgan, mustaqil yakuniy qiymatga va ma'lum xarajatlarga ega bo‘lgan hodisa yoki tadbirlar majmuasidir. Bu pullik xizmatlar bo‘lib, ular pullik shartnoma tuzishni nazarda tutadi. Bunday xizmatlarning xususiyatlari va xususiyatlari Fuqarolik Kodeksida keltirilgan.

3. Tahlil va natijalar

Tibbiyot muassasalari faoliyatining natijasi bozorda sotiladigan tibbiy xizmat ko‘rinishidagi mahsulotdir. Iste'molchilar bunday xizmatni o‘zlari kerak bo‘lgan va to‘lashga tayyor bo‘lgan zarur tovar sifatida sotib oladilar. Tibbiy xizmat bozor

mexanizmi ta'sirida, ya'ni talab va taklifning o'zaro ta'siri ostida o'zgaruvchanlar toifasiga kiradi. Talab iste'molchilarning (bemorlarning) ehtiyojlari asosida shakllanadi, taklifni amalga oshirish turli tibbiyot muassasalari tomonidan amalga oshiriladi. Shuni ta'kidlash kerakki, bemorlar bozorda nafaqat jismoniy shaxslar, balki davlat, sug'urta tashkilotlari tomonidan ham taqdim etiladi. Tibbiy xizmatlar bozori bugungi kunda mustaqil bozor tuzilmasi sifatida qaraladi.

Tibbiy xizmatlar bozori bozor tuzilmasi sifatida o'ziga xos xususiyatlarga ega: shunga o'xshash xizmatlarni, shuningdek, o'rinbosar xizmatlarni taklif qiluvchi korxonalarining ko'pligi; talab va taklifning o'zaro ta'siri natijasida bozor kon'yunkturasi o'zgarishi; aniq vaziyatni hisobga olgan holda narx takliflarini aniqlash tartibi; iste'molchilar tomonidan o'zgaruvchan ehtiyojlar tufayli takliflarning o'zgarishi va boshqalar.

Tibbiy xizmatlar bozori murakkab ijtimoiy-iqtisodiy tizim bo'lib, u turli xil funksiyalarni bajaradigan turli xarakter va mazmundagi elementlarni o'z ichiga oladi. Tizimning o'zaro bog'liq bo'lgan asosiy elementlari aholi va bemorlarga tibbiy xizmat ko'rsatuvchi muassasalardir. Bundan tashqari, tizim bilvosita elementlarni o'z ichiga oladi: litsenziyalar beruvchi va tibbiyot muassasalarini sertifikatlovchi davlat organlari; xizmatlar sifatini nazorat qiluvchi jamoat tashkilotlari; vositachilar. Vositachilar - bu majburiy tibbiy sug'urta fondlari va qo'shimcha tibbiy sug'urta va boshqalar tomonidan taqdim etilgan sug'urta tashkilotlari.

Tibbiy xizmatlar bozori murakkab tizim bo'lib, tabiiyki, nafaqat umumiy, balki o'ziga xos xususiyatlarga ham ega.

Tizim shunchaki bir-biridan farq qiluvchi elementlarning yig'indisi emas; ular bir-biriga bog'langan va ularning harakatlari bir-birining holatiga ta'sir qiladi. Shunday qilib, tibbiy xizmatlar bozorida bemorlar talabi ta'sirida tibbiyot muassasalarining taklifi ham tibbiy xizmatlar turlari bo'yicha, ham qo'llaniladigan texnologiyalar bo'yicha, xizmat ko'rsatish darajasi bo'yicha o'zgarib bormoqda. Tizim kategoriyasi sifatida ushbu bozor ko'p funksiyaliligi bilan ajralib turadi va iste'molchi (bemorlar), ishlab chiqarish (tibbiyot muassasalari), vositachilik (sug'urta tashkilotlari), nazorat, tahliliy va axborot (davlat va jamoat tashkilotlari) funksiyalarini amalga oshiradi.

Har qanday mahsulot yoki xizmat bozori statik emas, u doimo talab sohasida ham, taklif sohasida ham o'zgarib turadi. Tibbiy xizmatlar bozorining moslashuvchanligi tashqi muhitdagi o'zgarishlarga moslashish zarurati sifatida

namoyon bo‘ladi. Ikkinchisi kasalliklarning yangi turlarining paydo bo‘lishi, bemorlarning sog‘lig‘i holatining o‘ziga xos xususiyatlari, ularning xizmatga haq to‘lash qobiliyati, yangi kasalliklarning rivojlanishi tufayli yuqori darajadagi o‘zgaruvchanlik bilan tavsiflanadi. kasalliklarni davolash, tashxislash va oldini olish texnologiyalari va usullari, qonun hujjatlarini yangilash.

Har qanday boshqa tizim singari, tibbiy xizmatlar bozori elementlarining faoliyati ham qat‘iy qoidalarga muvofiq ishlay olmasligi sababli tasodifiydir. Bunday stokastiklik bozorning tashqi va ichki jarayonlari bilan bog‘liq bo‘lib, unga ko‘plab omillar, jumladan epidemiyalar, mojarolar, mamlakat aholisining sog‘lig‘i holati va boshqalar ta‘sir qiladi.

Tashqi va ichki muhitda ro‘y berayotgan o‘zgarishlar mavjud tizimda o‘z aksini topib, bozor ham miqdor, ham sifat jihatidan dinamik rivojlanmoqda. Pullik tibbiy xizmatlarga muhtoj bemorlar soni ortib bormoqda, ularning turlari ham ortib bormoqda. Innovatsion yo‘nalishlar bilan o‘zaro hamkorlik, yuqori texnologiyalardan foydalanish davolash, diagnostika va profilaktikaning yangi usullarini qo‘llash imkonini beradi.

Iqtisodiy kategoriya sifatida tibbiy xizmatlar bozori quyidagi holatlar bilan tavsiflanadi:

- jarayonning yuqori darajadagi o‘zgaruvchanligi;
- kapital aylanmasining yuqori darajasi; - faoliyat natijasining noaniqligi;
- taklif etilayotgan xizmatlarning farqlanishini oshirish va ularning doimiy o‘zgarishi;
- mijozga individual yondashuv;
- hududiy harakatlanish imkoniyati;
- Muhim xavflar.

Tibbiy xizmatlar ma‘lum foyda keltiradi. Ularga ega bo‘lishning hal qiluvchi momenti insonning o‘z sog‘lig‘ini saqlash va yaxshilashga bo‘lgan ehtiyojdir, bunda I. A. Tog‘unov tibbiy ehtiyojni "... sog‘lig‘ining etishmasligi" ning ongli yoki aniq tuyg‘usi deb tushunadi [4]. Ushbu xizmatlar o‘zlarining atipikligi, xususan, quyidagi xususiyatlar mavjudligi sababli an‘anaviy bozor mexanizmining ishlashini buzadi:

- xizmatlar hajmi iste‘molchi tomonidan emas, balki ishlab chiqaruvchi tomonidan belgilanadi;
- iste‘mol ta‘sirining ushbu xizmatdan foydalanmaydigan shaxslarga tarqalishi;

- xizmatlar sifatini baholashda qiyinchilik;
- ijtimoiy yo‘nalish.

Tibbiy xizmatlar bozori taqdim etilayotgan foyda tufayli o‘ziga xoslik bilan ajralib turadi. Tibbiy xizmatlarning natijasi ko‘p jihatdan shaxsiy omilga bog‘liq: shifokorning malakasi va bemorning sog‘lig‘i holati. Iste‘molchining xizmatni sotib olish to‘g‘risida qaror qabul qilish va uning hajmining etarliligi, sifati va narxini baholash uchun zarur bo‘lgan bilimga ega emasligi talab va taklif o‘zaro bog‘liqligi mexanizmini buzadi.

Bemor tibbiy xizmatni tanlash, uning mumkin bo‘lgan natijasini tushunish, uni taqdim etish hajmi va sifatini baholash zarur bo‘lganda paydo bo‘ladigan savollarga javob berish uchun bilimga ega emas. Ba‘zi hollarda (tashxis qo‘yish, laboratoriya va apparat tadqiqotlarini o‘tkazish) xizmat ko‘rsatish uni iste‘mol qilishdan oldin amalga oshiriladi.

Qabul qilingan xizmat natijalarini baholashda jiddiy qiyinchiliklar yuzaga keladi, chunki uning ta‘sirini aniqlash har doim ham mumkin emas. darhol iste‘molchi. Vaziyatni yaxshilash biroz vaqt talab qilishi mumkin va har bir holatda uning davomiyligi individualdir.

Qoida tariqasida, bemorlar uchun tibbiy xizmatlarga bo‘lgan ehtiyojning tashabbuskori xizmat ko‘rsatuvchi provayder, ya‘ni tibbiyot xodimi hisoblanadi. U o‘z ishi uchun munosib ish haqi olishdan manfaatdor, bu esa narx mexanizmiga ta‘sir qila olmaydi. Xizmatlarning aniq narxini va umuman ushbu bozor natijalarini aniqlash haqida savol tug‘iladi.

Har qanday bozorni tahlil qilish uchun uning faoliyat yuritayotgan iqtisodiy muhitini baholash muhimdir. Tibbiy xizmatlar bozori ma‘lum bir mintaqaning chegaralari bilan hududiy jihatdan bog‘liq bo‘lib, bu mamlakatning, muayyan mintaqaning ijtimoiy-iqtisodiy ko‘rsatkichlarini tahlil qilish zarurligini belgilaydi. Shuningdek, ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishning asosiy ko‘rsatkichlarini aniqlash kerak: doimiy aholi soni, yalpi hududiy mahsulot hajmi, asosiy kapitalga kiritilgan investitsiyalar hajmi, aholiga pullik xizmatlar hajmi, aholi jon boshiga o‘rtacha aholining pul daromadlari, daromadlari yashash darajasidan past bo‘lgan aholi.

Tibbiy xizmatlar bozorining dinamikasiga tashkiliy, iqtisodiy va ijtimoiy omillar ta‘sir ko‘rsatadi. Ushbu mavzu bo‘yicha adabiyotlarni tahlil qilish ko‘rib chiqilayotgan bozorda talab va taklifga ta‘sir qiluvchi omillarni aniqlash imkonini berdi (rasm).

Talab darajasi bir qator holatlarga bog‘liq: kasallanish darajasi; aholining jinsi va yosh tarkibi; aholi daromadlari; yangi tibbiy texnologiyalar bo‘yicha takliflar;

kasalliklar tarkibidagi o‘zgarishlar (kasallikning yangi turlari); fuqarolarning daromadlari o‘shining asosi bo‘lgan yalpi ichki mahsulotning ko‘payishi; xizmat ko‘rsatuvchi provayderlar o‘rtasidagi raqobat; shifokor tavsiyalari; reklama va bemorlarning psixologik moyilligi.

Bundan tashqari, pullik tibbiy xizmatlar bozorining rivojlanishi aholi salomatligini tavsiflovchi ijtimoiy omillar, jumladan, kasallik darajasi, davlat tibbiyot muassasalarining yetarli darajada moliyalashtirilmaganligi, shifokorlar tavsiyalari, reklama, bemorlarning psixologik moyilligi va boshqalar bilan bog‘liq.

.4.Xulosa va takliflar

Tashkiliy, iqtisodiy va ijtimoiy omillarni, shuningdek, so‘nggi yillardagi pullik tibbiy xizmatlar bozorining samaradorlik ko‘rsatkichlarini tahlil qilish, birinchi navbatda, uning kengayish tendentsiyasi mavjudligi to‘g‘risida xulosa chiqarish imkonini beradi; ikkinchidan, raqobatning kuchayishi haqida. Tibbiy xizmatlar bozori rivojlanishining asosiy tendentsiyalari quyidagilardan iborat:

- pullik xizmatlar ulushini oshirish;
- xizmatlar doirasini kengaytirish;
- texnologik komponentni modernizatsiya qilish;
- bozor texnologik tuzilmasini birlamchi, ixtisoslashtirilgan va yuqori ixtisoslashtirilgan xizmatlar o‘rtasida qayta taqsimlash;
- ilmiy-texnikaviy taraqqiyotning yuqori sur‘atlari va yangi texnologiyalarning rivojlanishi;
- klinik amaliyotni takomillashtirish;
- yuqori texnologiyali xizmatlar narxining o‘shishi;
- davlat tibbiyot muassasalari tomonidan demping narxlaridan foydalanish tufayli bozor rivojlanishiga to‘sqinlik qilish;
- pullik muassasalar hajmining kengayishi, tijorat muassasalari profilining kengayishi, tarmoqlarning paydo bo‘lishi;
- tibbiyot muassasalarining brendlarini shakllantirish.

Shunday qilib, tibbiy xizmatlar bozorida o‘ziga xos foyda - inson salomatligiga erishish amalga oshiriladi, bu nafaqat ma‘lum bir shaxs miqyosida, balki butun davlat miqyosida ham hal qiluvchi ahamiyatga ega. Shu munosabat bilan ushbu bozorda bemorlarga qulay narxlarda sifatli xizmat ko‘rsatish imkonini beruvchi qulay ishbilarmonlik muhiti yaratilishi kerak.

Adabiyotlar:

1. *Арабчиков К. Н.* Проблемы конкурентоспособности в системе российского здравоохранения / К. Н. Арабчиков // Вестник АКСОР. – 2009. – № 1. – С. 30–32.
2. *Баранов И. Н.* Конкурентные механизмы предоставления медицинских 10 том, 2017 г.
1. *Mamadjanova, T., & Normurodov, A.* (2022). Improving the Efficiency of Cultivation and Export of Agricultural Products: In Case Surkhandarya. *Asian Journal of Technology & Management Research (AJTMR) ISSN, 2249(0892)*.
2. *Mamadjanova, T. A.* (2020). Ways of the Marketing Strategy Forming of Fruit and Vegetable Products. *Asian Journal of Technology & Management Research [ISSN: 2249–0892], 10(01)*.
3. *Mamadjanova, T.* (2020). МЕВА-САБЗАВОТ КОРХОНАЛАРИДА ЭКСПОРТГА ЙЎНАЛТИРИЛГАН МАРКЕТИНГ СТРАТЕГИЯЛАРИНИ ИШЛАБ ЧИҚИШ. *Архив научных исследований, 33(1)*.
4. *Mamadjanova, T.* (2020). ЎЗБЕКИСТОНДА ТАШҚИ САВДО ВА УНИНГ ИҚТИСОДИЁТНИ РИВОЖЛАНТИРИШДАГИ АҲАМИЯТИ. *Архив научных исследований, 33(1)*.
3. *Булгакова Л. В.* Организационно-экономические особенности рынка медицинских услуг / Л. В. Булгакова // Вестник Саратовского государственного социально-экономического университета [Электронный ресурс]. – 2009. – № 3. – Режим доступа: <http://cyberleninka.ru/article/n/organizatsionno-ekonomicheskie-osobennosti-rynka-meditsinskih-uslug>.
4. *Тогунов И. А.* Теория управления рынком медицинских услуг: монография / И. А. Тогунов. – Владимир: Собор, 2007. – 308 с.
5. *Mamadjanova, T. A., & Baymirzaev, D. N.* (2019). The possibility of increasing the export potential of fruits and vegetables in Uzbekistan. *Scientific and Technical Journal of Namangan Institute of Engineering and Technology, 1(3)*, 120-124.
6. *Mamadjanova, T.* (2020). Uzbekistan's agricultural export competitiveness in russia. *Архив научных исследований, 33(1)*.

7. Mamadjanova, T. UZBEKISTAN'S AGRICULTURAL EXPORT COMPETITIVENESS IN RUSSIA.
8. Mamadjanova, T., & Normurodov, A. (2022). Improving the Efficiency of Cultivation and Export of Agricultural Products: In Case Surkhandarya. *Asian Journal of Technology & Management Research (AJTMR) ISSN, 2249(0892)*.
9. Mamadjanova, T. A. (2020). Ways of the Marketing Strategy Forming of Fruit and Vegetable Products. *Asian Journal of Technology & Management Research [ISSN: 2249–0892], 10(01)*.
10. Mamadjanova, T. (2020). МЕВА-САБЗАВОТ КОРХОНАЛАРИДА ЭКСПОРТГА ЙЎНАЛТИРИЛГАН МАРКЕТИНГ СТРАТЕГИЯЛАРИНИ ИШЛАБ ЧИҚИШ. *Архив научных исследований, 33(1)*.
11. Mamadjanova, T. (2020). ЎЗБЕКИСТОНДА ТАШҚИ САВДО ВА УНИНГ ИҚТИСОДИЁТНИ РИВОЖЛАНТИРИШДАГИ АҲАМИЯТИ. *Архив научных исследований, 33(1)*.

Research Science and
Innovation House

YASHIRIN IQTISODIYOTNI QISQARTIRISH MASALALARI

Mamadjanova Tuygunoy Axmadjanovna

*Termiz iqtisodiyot va servis universiteti "Iqtisodiyot" kafedrasi mudiri, PhD,
dotsent*

Bozorov Abdulaziz Boymatovich

Termiz iqtisodiyot va servis universiteti magistranti

Annotasiya. Ushbu maqolada yashirin iqtisodiyot butun dunyoning eng dolzarb muammolaridan biri bo'lib, u yoki bu shaklda barcha mamlakatlarda sodir bo'lib, asrlar davomida o'zgarib kelayotganligi, shuningdek, u jinoiy, yer osti, qora, noqonuniy, norasmiy singari nomlar bilan atalishi, yashirin iqtisodiyotning ko'lami turlicha bo'lishi va hech bir mamlakat undan umuman xalos bo'laolmasligi hamda unga qarshi kurashishda jamoatchilikning o'rni ko'rsatilgan.

Kalit so'zlar: Yashirin iqtisodiyot, yashirin iqtisodiyotning mohiyati, yashirin iqtisodiyotning ijobiy va salbiy tomonlari va belgilari, bojxona nazoratidan yashirish, soliq qonunchiligi.

1.Kirish

Jahonning deyarli barcha mamlakatlarida yashirin iqtisodiyot mavjud bo'lib, hozirga qadar hech bir mamlakatda uni butkul yo'q qilishga erishilmagan. Lekin ko'p davlatlarda bunday iqtisodiyotning ulushi va ta'siri minimal darajada kamaytirilgan. Bu haqda gapirganda Yevropa davlatlari tajribasini misol qilib keltirish mumkin. Negaki, bu davlatlarning aksariyati yashirin iqtisodiyot va korrupsiyaga qarshi kurashishda soliq mexanizmlariga alohida e'tibor qaratgan. Chunki aynan soliqlarning yuqori darajadaliigi ko'p hollarda yashirin iqtisodiyotning palak otishiga turtki beradigan omillardan hisoblanadi.

Yashirin iqtisodiyot nafaqat murakkab ijtimoiy-iqtisodiy voqelik, balki davlat hisobi hamda nazoratidan tashqarida rivojlanadigan va shu sababdan ham rasmiy statistikada aks etmaydigan xo'jalik faoliyatidir. Mamlakatimizda yashirin iqtisodiyot darajasini pasaytirish uchun rivojlangan davlatlarning bosib o'tgan yo'llari chuqur tahlil qilib, o'zimizga mos bo'lgan yo'nalishlarga tayanib, bosqichma-bosqich amalga oshirish lozim, deb o'ylayman.

Shu bilan birga, yashirin iqtisodiyotga qarshi kurashishda asosiy kuch biznes va jamoatchilikdir. Jamiyatdagi boshqa kuchlar, birinchi navbatda, tadbirkorlar, keng jamoatchilik bu muammoga o‘z muammosi sifatida qarasagina, uni hal qilishda sezilarli natijalarga erishish mumkin.

Davlatimiz rahbarining joriy yil 30 oktyabrdagi «Yashirin iqtisodiyotni qisqartirish va soliq organlari faoliyati samaradorligini oshirish bo‘yicha tashkiliy chora-tadbirlar to‘g‘risida»gi farmoni shubhasiz, mamlakatimizda yashirin iqtisodiyot darajasini pasaytirishga qaratilgan muhim hujjat bo‘ldi, desak mubolag‘a bo‘lmaydi.

Unga binoan, 2021 yil 1 yanvardan 2022 yil 1 yanvargacha bo‘lgan muddatga umumiy ovqatlanish sohasidagi kichik biznes sub’ektlarining bank kartalaridan foydalangan holda, jismoniy shaxslardan olgan daromadlari umum belgilangan soliqlar, shu jumladan, qo‘shilgan qiymat solig‘ini to‘lashga majburiy o‘tish uchun umumiy daromadga kiritilmaydi. Bu o‘z navbatida, bank plastik kartalarini cheklovsiz qabul qilish orqali daromadlarni oshirish, olingan summalarni to‘liq aks ettirishga sharoit yaratadi.[4]

Iqtisodiyotda o‘rganilmagan ko‘plab narsalar mavjud. Ammo, ehtimol, iqtisodiy hodisaning ko‘lami va uni o‘rganish darajasi beqiyos bo‘lganda, boshqa bunday misolni topish qiyin. Bu jamiyat hayotining barcha jabhalarini qamrab oluvchi “Yashirin” iqtisodiyotining muammosi.

“Yashirinli” iqtisodiyotni o‘rganish juda qiyin mavzu: bu hodisani aniqlash nisbatan oson, ammo aniq o‘lchash mumkin emas, chunki iqtisodchi olishi mumkin bo‘lgan deyarli barcha ma’lumotlar maxfiydir va oshkor etilmaydi.

"Yashirin" iqtisodiyoti, birinchi navbatda, eng oddiy, normal, iqtisodiy jarayonlarning borishiga butun ta'sir nuqtai nazaridan qiziqish uyg'otadi: daromadlarning shakllanishi va taqsimlanishi, savdo, investitsiyalar va umuman iqtisodiy o'sish. [1]

Haqiqiy norasmiy munosabatlarning namoyon bo'lish usullari va turlarini tahlil qilish ancha murakkab. Tashuvchilarning har biri ijtimoiy-iqtisodiy, hududiy, milliy va boshqa xususiyatlar, shart-sharoitlar va an'analardan kelib chiqqan holda o'ziga qulay usullarni tanladi.

2. Tadqiqot metodologiyasi

"Yashirin" iqtisodiyotda yangi texnologiyalarni joriy etish, u yoki bu shaklda barcha mamlakatlarda sodir bo'lib, asrlar davomida o'zgarib kelayotganligi,

shuningdek, u jinoiy, yer osti, qora, noqonuniy, norasmiy singari nomlar bilan atalishi, yashirin iqtisodiyotning ko'lamini turlicha bo'lishini tadqiq etishda abstrakt fikrlash, tizimli yondashuv, kompleks baholash kabi metodlardan foydalanildi.

3. "Yashirin" iqtisodiyotni zaiflashtirish muammolari

Strategik maqsadlarni amalga oshirish mexanizmlarini tanlashda yashirin iqtisodiyotga davlat ta'sirining iqtisodiy va ma'muriy choralari o'rtasidagi optimal muvozanatni topish muhim ahamiyatga ega.

Shuni ta'kidlash kerakki, davlat daromadlarni ro'yxatdan o'tkaza olmagan uchun u fuqarolarning xarajatlarini nazorat qilishga intiladi. Bu boylarning real sarf-xarajat parametrlarini ochib berishi, ularni yashirin mablag' manbalarini fosh etishga majbur qilishi va to'lanmagan soliqlarni undirishga yordam berishi kutilmoqda. Negadir boshqaruvning umumiy iqtisodiy shartlari va tadbirkorlarni o'z kapitalini yashirishga majbur qiladigan sabablar hisobga olinmaydi. Qonun loyihalarida asosiy e'tibor "Yashirindagi" faoliyatning qonuniy faoliyatga o'tishiga to'sqinlik qiluvchi shart-sharoitlarni bartaraf etishga emas, balki odamlarni ta'qib qilishga qaratilganligi sababli, uni qabul qilishning iqtisodiy natijalari ko'p jihatdan e'lon qilinganidan teskari bo'lishi mumkin. : soliq solinadigan bazani kengaytirish o'rniga - uning torayishi, jinoiy tendentsiyalarni bostirish o'rniga - ularning foydasi.

"Yashirin" iqtisodiyotning bir qismini huquqiy iqtisodiyotga integratsiyalashning tarkibiy qismlaridan biri "iqtisodiy amnistiya" deb ataladigan narsa bo'lishi mumkin, bu haqda qizg'in muhokamalar avj oldi.

Ba'zi ekspertlar shaxsiy iste'mol sohasidagi daromadlar va xarajatlar deklaratsiyasidan foydalanish bilan bir qatorda, ishlab chiqarishga yo'naltirilgan bir xil mablag'larning maxsus solig'ini to'lashda qonuniylashtirishni tasdiqlovchi "daromadli indulgentsiyalar" deb ataladigan hujjatlardan foydalanishni taklif qiladilar.

Qisman integratsiyani himoya qilishda axloqiy va psixologik omillarga qo'shimcha ravishda, cheksiz ko'payib bo'lmaydigan "Yashirin" iqtisodiyotining maksimal bandligini hisobga olish kerak.

"Yashirin" iqtisodiyotning bir qismini huquqiy iqtisodiyotga integratsiya qilish g'oyasiga eng faol qarshilik huquqni muhofaza qilish organlari vakillari tomonidan ta'minlanadi. Bu tushunarli - navbatchilikda ular har qanday qonun buzilishiga qarshi kurashishga majburdirlar va butun "Yashirin" sohasi ozmi-ko'pmi jinoiy javobgarlikka tortiladi.

Yashirin kapitalini qonuniy kapital bilan integratsiya qilish dasturi faqat bitta, ammo, ehtimol, iqtisodiy siyosatning yangi yo'nalishining ustuvor tarkibiy qismi bo'lib, uning mohiyati tovar ishlab chiqaruvchisini har tomonlama rag'batlantirishdir. Ochig'i, bu mahalliy tadbirkorlarga katta yordam bo'lishi, ularning jamiyatdagi mavqeini mustahkamlashi mumkin.[5]

“Yashirin” iqtisodiyotning ishlab chiqarish qismining huquqiy sohaga integratsiyalashuvi, erkin tadbirkorlikni jinoiy tuzilmalar va soliq o'zboshimchaliklaridan himoya qilish kafolati butun jamiyatga ijobiy ta'sir ko'rsatishi mumkin. Mahalliy korxonalar tomonidan investitsiyalar, byudjetga soliqlarni to'lash, tovar ishlab chiqarishni ko'paytirish aholining muhim qismining farovonligini oshirish - bu vakolatli iqtisodiy va huquqiy xatti-harakatlarning kichik bir qismidir. davlat. Tadbirkorlar o'z mehnati bilan nafaqat butun jamiyatni moliyaviy ta'minlash, balki davlat hokimiyatini mustahkamlash, islohotlarni yanada yuksaltirishga hissa qo'shishi mumkin.[2]

Shu bilan birga, majburan yashirin tadbirkorlik subyektlarini reabilitatsiya qilish, umuman, jinoyat olamiga, xususan, uning iqtisodiy faoliyatiga qarshi kurashni kuchaytirish bilan birga olib borilishi maqsadga muvofiqdir.

Davlat mulkini boshqarish tartib-qoidalariga korxonalarni boshqarishda zarur malakaga va ijobiy tajribaga ega bo'lgan shaxslarni ham, bozorda boshqaruv bo'yicha maslahatchi sifatida faoliyat yurituvchi kompaniyalarni ham jalb etish mansabdor shaxslarning shtat sonini oshirishning oqilona alternativasi bo'lishi mumkin.[9]

Davlatning yashirin iqtisodiyotga ta'siri qonunchilik asosida davlat apparati yordamida amalga oshiriladi. [8]

“Yashirin” iqtisodiyotiga kelsak, bank hamjamiyatining jinoiy daromadlarni legallashtirishga qarshi kurashish borasidagi sa'y-harakatlari ayniqsa dolzarbdir. Dunyoning 11 yirik banki pul yuvishga qarshi yangi kompaniya boshladi. "iflos" pullar va ularning faol yuvilishida kuzatilgan mamlakatlarga qarshi kurashning rasmiy e'loni raqamlangan hisoblar dunyosining norasmiy poytaxti va shu paytgacha daxlsiz bank sirlari bo'lgan Tsyurixda bo'lib o'tdi. Bank xatti-harakatlari kodeksini imzolagan banklarning ittifoqi quyidagicha ko'rinadi: DBS, Barclay's, City-group, Deutsche Bank, HSBC, JP Morgan, Chase Manhattan, Societe Generale, Bankers Trust, Banco Santander Oedif Suisse. Aynan mana shu banklar Yevropa va Amerikadagi moliyaviy iqlimni belgilab beradi, ular jami jahon depozitlarining

yarmidan ko'pini boshqaradi. Ayni paytda jahon moliya tizimida aylanayotgan “iflos pullar” miqdori, ayrim hisob-kitoblarga ko'ra, 590 milliard dollarni tashkil etadi. [3]

Shveytsariyaning Konstans ko'li bo'yidagi Voflsberg shahrida to'plangan bir guruh ekspertlar tomonidan ishlab chiqilgan “Jinoiy daromadlarni legallashtirishga qarshi kurashning umumiy qoidalari” beshta asosiy pozitsiyani o'z ichiga oladi: noma'lum hisob egalari tomonidan raqamlangan yoki nominal hisobvaraqlar ochilishiga yo'l qo'ymaslik. undagi mablag'lar egasi; yuqori xavfli mamlakatdan kelgan mijoz; faoliyati bir vaqtning o'zida jinoiy daromadlarni legallashtirishda ishlatilishi mumkin bo'lgan offshor kompaniyalar uchun hisob raqamlarini ochish; davlat lavozimini egallab turgan yoki egallab turgan shaxslar, ularning qarindoshlari va yaqin tanishlari uchun hisobvaraqlar ochish.[6,7]

Hisob egasining dastlab e'lon qilingan niyatlariga to'g'ri kelmaydigan va naqd pul bilan bog'liq bo'lgan hisobvaraqlar bo'yicha pul harakati, tranzaksiyalar orqali "kelish va ketish" turi shubhali hisoblanadi. Shubhali “operatsiyalar” ni aniqlash uchun maxsus kompyuter dasturlari va mijoz bilan aloqalar yordamida hisobning harakatini kuzatish uchun foydalaniladi.

4. Biznes va jamoatchilik asosida yashirin iqtisodiyotga qarshi kurashish

2021 yil 1 yanvardan boshlab riyeltorlik xizmatlardan olinadigan daromadlarni qonuniy muomalaga jalb qilish uchun aylanmadan olinadigan soliq stavkasi 25 foizdan 13 foizgacha kamaytirilishi esa ko'chmas mulk bozoridagi yashirin iqtisodiyotni qisqartirishga ta'sir etadi.

Farmon bilan qurilish korxonalariga hisobot davri uchun mehnatga haq to'lash fondi jami miqdorining 10 foizidan oshmagan hajmda (ijtimoiy soliq summasini hisobga olmaganda) ish haqini naqd pulda to'lash huquqi bilan shartnoma tuzmasdan muddatli ravishda ishchilar yollashga ham ruxsat berilmoqda. Bunda qurilish tashkilotlari belgilangan tartibda jismoniy shaxslardan olinadigan daromad solig'i va ijtimoiy soliqning to'lanishini ta'minlaydi.

Shuningdek, har oyda shartnoma tuzmasdan yollangan ishchilarga to'langan naqd pul miqdorini ko'rsatgan holda ularning reyestrini davlat soliq xizmati organlariga taqdim qilib boradi. Davlat soliq xizmati organlari qurilish tashkilotlari tomonidan taqdim etilgan reyestrlar asosida soliq to'lovchilarni avtomatik ravishda

identifikatsiya qiladi va to‘langan jismoniy shaxslardan olinadigan daromad solig‘i va ijtimoiy soliq hisobga olinishini ta’minlaydi.

Ahamiyatli tomoni shundaki, mazkur farmonga asosan yashirin iqtisodiyotni qisqartirish bo‘yicha maxsus komissiyahamdayashirin iqtisodiyotni qisqartirish bo‘yicha hududiy komissiyalartashkil etilmoqda.

Biznesning «soyadan» chiqishini rag‘batlantirish uchun shart-sharoitlar yaratish, soliq rejimini soddalashtirish hamda naqdsiz to‘lovlarni kengaytirish choralarini ko‘rish, qabul qilinayotgan normativ-huquqiy hujjatlarni shakllangan biznes yuritish amaliyotiga moslashtirish, yashirin iqtisodiyotga qarshi kurashish faoliyatini «pulni yuvish»ga qarshi kurashish sohasidagi tashkilotlar faoliyati bilan muvofiqlashtirish kabilar Maxsus komissiyaning asosiy vazifasi hisoblanadi.

Yashirin iqtisodiyotni qisqartirish bo‘yicha hududiy komissiyalar esa tadbirkorlarga faoliyatini qonuniylashtirishda va zarur ruxsatnomalarni olishda yordam berish, shuningdek, ular bilan profilaktika ishlarini olib borish, yashirin iqtisodiyotning shakllanishiga olib keladigan sabablar va omillarni aniqlash, ularni bartaraf etish choralarini ko‘rish, noqonuniy olib kirilgan yoki kontrafakt tovarlarni hamda yuk tashish hujjatlarisiz mamlakat ichida harakatlanayotgan tovarlarni sotishga qarshi kurashish bilan shug‘ullanadi.

Farmonda yashirin iqtisodiyot va korrupsiyaga qarshi kurashishda vazirlik va idoralarning faoliyat samaradorligini oshirishga qaratilgan chora-tadbirlarni amalga oshirish hamda soliq va bojxona ma’muriyatchiligini takomillashtirish bo‘yicha «yo‘l xarita»si tasdiqlanishi ham belgilangan. Endilikda Maxsus komissiya yashirin iqtisodiyot va korrupsiyaga qarshi kurashish bo‘yicha, jumladan, «yo‘l xaritasi»da ko‘zda tutilgan chora-tadbirlarga doir takliflar muhokama qilinishini ta’minlaydi, shuningdek, har oy erishilgan natijalar bo‘yicha hisobotlarni eshitib boradi.[4]

5.Xulosa

Yashirin iqtisodiyot, xufiya iqtisodiyot — ishtirokchilar tomonidan oshkora olib borilmaydigan, davlat va jamiyat tomonidan nazorat qilinmaydigan, soliqlar to‘lanmaydigan, rasmiy davlat statistikasida qayd etilmaydigan iqtisodiy jarayonlar, iqtisodiy faoliyat turlari. Yashirin iqtisodiyot oshkora payqab bo‘lmaydigan tovarlar va xizmatlarni ishlab chiqarish, taqsimlash, ayirboshlash, iste’mol jarayonlari — iqtisodiy munosabatlar bo‘lib, uning negizida ayrim kishilar yoki kishilar guruhi manfaatlarini yotadi. Yashirin iqtisodiyot dunyoning deyarli hamma mamlakatlarida mavjud.

Xulosa o‘rnida aytish mumkinki, yashirin iqtisodiyot oshkora payqab bo‘lmaydigan tovarlar va xizmatlarni ishlab chiqarish, taqsimlash, ayirboshlash, iste‘mol jarayonlari — iqtisodiy munosabatlar bo‘lib, uning negizida ayrim kishilar yoki kishilar guruhi manfaatlari yotadi. Mazkur farmon mamlakatimizda yashirin iqtisodiyot darajasini pasaytirish, soliq qonunchiligi talablariga rioya qilish tartib-taomillarini avtomatlashtirish va uning tartibini soddalashtirishga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. “Теневая экономика” /Бунич А.П., Гуров А.И. и др. М.: Экономика, 1991г. – с.131-157
2. “Теневая экономика России” -М.: Сегодня, sup1 66, 1996 со ссылкой на Kaufman E Kaliberda
3. Л. Фиглин, “Теневая” занятость, , М.: Экономика –2002 – с.67-73
4. <https://uzlidep.uz/uz/news-of-party/7554>.
5. Mamadjanova, T. UZBEKISTAN'S AGRICULTURAL EXPORT COMPETITIVENESS IN RUSSIA.
6. Mamadjanova, T., & Normurodov, A. (2022). Improving the Efficiency of Cultivation and Export of Agricultural Products: In Case Surkhandarya. *Asian Journal of Technology & Management Research (AJTMR) ISSN, 2249(0892)*.
7. Mamadjanova, T. A. (2020). Ways of the Marketing Strategy Forming of Fruit and Vegetable Products. *Asian Journal of Technology & Management Research [ISSN: 2249–0892], 10(01)*.
8. Mamadjanova, T. (2020). МЕВА-САБЗАВОТ КОРХОНАЛАРИДА ЭКСПОРТГА ЙЎНАЛТИРИЛГАН МАРКЕТИНГ СТРАТЕГИЯЛАРИНИ ИШЛАБ ЧИҚИШ. *Архив научных исследований, 33(1)*.
9. Mamadjanova, T. (2020). ЎЗБЕКИСТОНДА ТАШҚИ САВДО ВА УНИНГ ИҚТИСОДИЁТНИ РИВОЖЛАНТИРИШДАГИ АҲАМИЯТИ. *Архив научных исследований, 33(1)*.

OLIV TA'LIM MUASSASALARI IQTISODIY FAOLIYATI TAHLILINI AMALGA OSHIRISHNI TAKOMILLASHTIRISH MASALALARI

Mamadjanova Tuygunoy Axmadjanovna

*Termiz iqtisodiyot va servis universiteti "Iqtisodiyot" kafedrasi mudiri, PhD,
dotsent*

Ismatillayev Boypo'lat Xushvaqto'vich

Termiz iqtisodiyot va servis universiteti magistranti

Annotasiya, Oliy ta'lim muassasalari faoliyatini takomillashtirish va ularda ayrim holatlarda kuzatilayotgan iqtisodiy huquqbuzarlik va jinoyatchilikka qarshi kurashish mexanizmlari bugungi kunda ta'lim tizimidagi dolzarb mavzulardan biridir. Maqolaning amaliy ahamiyatini oshirish uchun, mamlakatimiz oliy ta'lim muassasalaridagi xususan davlat va hususiy oliy ta'lim muassasalarida iqtisodiy jinoyatlar va ularni keltirib chiqaruvchi omillar, bartaraf etish usul va vositalari va bu sohada so'nggi yillarda amalga oshirilayotgan huquqiy islohotlarni tahlil qilish orqali o'rganildi.

Kalit so'zlar: iqtisodiy jinoyat, korrupsiya, neopotizm, iqtisodiy kurash mexanizmlari, kompleans nazorat, korrupsiyaga qarsh huquqiy hujjatlar, korrupsiyaga qarshi xulq-atvor, burch, halolliki vaksinasi, motiv.

1.Kirish

Bugungi kunda mamlakatlar iqtisodiy-ijtimoiy faoliyatini universitetlar va ularning iqtisodiy faoliyatisiz tasavvur qilish qiyin albatta. Oliy ta'lim muassasalari bugungi kunda mnehnat resurslarini ishlab chiqaruvchi tashkilot darajasidan mustaqil iqtisodiy faoliyat olib boruvchi tashkilot darajasiga chiqmoqda. Endilikda mamlakatimizda faoliyat olib borayotgan oliy ta'lim muassasalari faoliyatini takomillashtirish va jahon andozalariga to'g'ri keluvchi raqobatbardosh holatga yetkazishimiz davr talabi hisoblanadi. Bu hususida O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyev tomonidan qabulqilingan 2019-yil 8-oktabrdagi PF-5847-sonli "O'zbekiston Respublikasi oliy ta'lim tizimini 2030-yilgacha

rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to‘g‘risida”gi farmoni oliy ta‘lim tizmini xalqaro standartlartalablariga javob beradigan holatga yetkazish, buning uchun esa ulardagi turli iqtisodiy jinoyatlarni oldini olish masalalari belgilab qo‘yilgan. Undan tashqari O‘zbekiston Respublikasining 2017-yil 3-yanvarda qabul qilingan [O‘RQ-419-sonli](#) “Korrupsiyaga qarshi kurashish to‘g‘risida”gi Qonuni, hamda O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2021-yil 6-iyulda qabul qilingan PQ-5177-sonli “Korrupsiyaga qarshi kurashish faoliyatini samarali tashkil etishga doir qo‘shimcha chora-tadbirlar to‘g‘risida” gi Qarori oliy ta‘lim muassasalarida iqtisodiy jinoyatlarni oldini olishning mexanizmlarini ishlab chiqish va amaliyotga tadbiq etishning dolzarb masalalarini belgilab berdi.

2.Tadqiqot metodologiyasi

Oliy ta‘lim muassasalari barqarorligini ta‘minlash uchun birinchi navbatda ularda faoliyat oliub borayotgan hodimlar daromadlarini oshirib boorish va hodimlar o‘rtasida halollik vaksinasini ommalashtirish va jamoalarda kompleans-nazoratni yo‘lga qo‘yish lozim bo‘ladi. Buning uchun oliy ta‘lim muassasalari oliy ta‘limni rivojlantirish 2030 Konserpsiyasiga amal qilish talab etiladi. Oliy ta‘limda to‘g‘ri boshqaruvni yo‘lga qo‘yish, hodimlarni qonunlarga amal qilgan holda ishga qabul qilish ishalrini to‘g‘ri yo‘lga qo‘ya olmagan tashkilotlarda muammoli vaziyatlar vujudga keladi. Aynan bunday muammoli vaziyatlar esa qitisodiy jinoyatlarga, korrupsiya, neopotizmga olib kelishi, hamda oliy ta‘lim muassasalari reputatsiyasiga juda salbiy ta‘sir qilishi mumkin. Shu bois bunday holatalr bo‘lishini oldini olish, barqaror vaziyatni yaratish uchun iqtisodiy jinoyatlarni oldini olish mexanizmlarini ishlab chiqish va amaliyotga tadbiq etilishi lozim.

3.Adabiyotlar sharhi

Oliy ta‘lim tizimini rivojlantirish va barqaror faoliyatiga erishish uchun eng avvalo unda iqtisodiy jinoyatlarni oldini olish muhim ahamiyatga ega. Bu masalaning turli jihatlarini bir qancha olimlar o‘zlarining tadqiqot ishlarida ko‘rib chiqqanlar. Masalan, dunyo olimlaridan, V.N.Borkov [1], B.F.Voljenkin [2], B.F.Zdravomyslov [3], A.N.Ignatov, Yu.A.Krasikov, T.V. kabi olimlar o‘z ishlarida ko‘rib chiqilgan. Kondrashova, V. M. Lebedev, A. S. Mixlin, A. F. Nozdrachev, A. I. Rarog, A. V. Shnitenkov, va boshqalar.

Oliy ta‘limda iqtisodiy jinoyatlarni oldini olish va uning mexanizmlarini nazariy va uslubiy asoslarini O.Y.Baev [4], R.S. Belkin [5], A.N. Vasilev [6],

I.A. Vozgrin [7], V.K. Gavlo [8], I.F. Gerasimov [9], L.Ya. Drapkin [10], E.P. Ischenko [11], B.N. Karagodin, A.N. Kolesnichenko, V.P. Lavrov, I.M. Luzgin, Ya.M. Mazunin, S.P. Mitrichev, G.N. Mudyugin, V.A. Obraztsov, N.I. Porubov, N.A. Selivanov, A.G. Filippov, A.N. Xoliqov, N.P. Yablokov va boshqalar.

Iqtisodiy jinoyatlar, ularni sodir etilishi va uning oqibarlari masalalarining tashkiliy-taktik jihatlari quyidagi mualliflar tomonidan batafsil o'rganilgan: V.P. Burchaninov, O. V. Gubanova, A. V. Dulov, A. N. Karnov, O. M. Kiryushina, S. P. Kushnirenko, N. N. Lashko, M. V. Lyamin, S. A. Mashkov, V. V. Novik, I. V. Posoxin, L.I.Slepneva, R.A. Stepanenko, V.V.Stepanov, A.I. Svyatnenko, A.M. Suvorov, B.A. Taranin, T.V. Filatova, A.V.Xanko, A.A. Cherkesova, R. V. Chupaxin va boshqalar tahlil qilishgan.

Bugungi globallashuv davrida oliy ta'lim muassasalarida iqtisodiy jinoyatlarning oldini olish bir qancha sabablarga ko'ra dolzarb hisoblanadi:

Globallashuvning jadal o'sishi. Globallashuvning jadal o'sishi bilan oliy ta'lim muassasalari moliyaviy operatsiyalar va xalqaro hamkorlar bilan hamkorlikni kuchaytirib, global miqyosda bog'lanib bormoqda. Bu institutlarning moliyaviy barqarorligi va obro'siga putur yetkazishi mumkin bo'lgan o'zlashtirish, firibgarlik va korruptsiya kabi iqtisodiy jinoyatlar uchun yangi imkoniyatlar yaratdi. [12]

Globallashuv moliyaviy operatsiyalarning murakkabligini oshirishga olib keldi, bu esa iqtisodiy jinoyatlarning fosh etilishini osonlashtirdi. Bu murakkablik oliy ta'lim muassasalaridan iqtisodiy jinoyatlarning oldini olish va aniqlash uchun yanada murakkab va mustahkam moliyaviy boshqaruv tizimlarini joriy etishni talab qiladi.[13]

Globallashuv davrida oliy o'quv yurtlari uchun ulush har qachongidan ham yuqori. Iqtisodiy jinoyatlar jiddiy moliyaviy yo'qotishlarga, qonuniy jazolarga va obro'ga putur yetkazishi qiyin bo'lgan zararga olib kelishi mumkin. Bu muassasaning moliyaviy barqarorligi va barqarorligi uchun uzoq muddatli salbiy oqibatlariga olib kelishi mumkin.[14]

4. Tahlil va natjalar

Oliy ta'lim muassasalarining jamoatchilik nazorati kuchayishi, ayniqsa, ularning davlat mablag'laridan foydalanishi va moliyaviy boshqaruv amaliyoti bilan bog'liq holda, iqtisodiy jinoyatlarning har qanday ishorasi og'ir oqibatlariga olib

kelishi mumkin. Iqtisodiy jinoyatlarning oldini olish jamiyatning muassasaga bo‘lgan ishonchi va ishonchini saqlashda muhim ahamiyatga ega.

Transparency International: Transparency International-korrupsiyaga qarshi kurashishga bag‘ishlangan global fuqarolik jamiyati tashkiloti. Ular korrupsiyani "shaxsiy manfaatlar uchun ishonib topshirilgan hokimiyatni suiiste'mol qilish" deb ta'riflaydilar."

Amartya Sen-farovonlik iqtisodiyoti va ijtimoiy tanlov nazariyasi sohalariga katta hissa qo‘shgan Hind iqtisodchisi va faylasufi. U korrupsiyani "insonning ijtimoiy resurslarning adolatli ulushiga bo‘lgan asosiy huquqining buzilishi" deb ta'riflaydi."

Johann Graf Lambsdorff ham davlat, ham xususiy sektorda korrupsiya bo'yicha keng tadqiqotlar olib borgan nemis iqtisodchisi. Uning ishida oliy ta'limda korrupsiyaning oldini olishda kuchli huquqiy asoslar va samarali huquqni muhofaza qilish muhimligi ta'kidlangan.

Mariya Viktoriya Murillo Lotin Amerikasida, shu jumladan oliy ta'limda korrupsiya bo'yicha tadqiqotlar olib borgan argentinalik siyosatshunos. Uning ishi korrupsiyaning oldini olishda fuqarolik jamiyatini jalb qilish va ommaviy axborot vositalarini tekshirish muhimligini ta'kidlaydi.

Oliy ta'limda korrupsiyaga qarshi bir qancha xalqaro organlar mavjud bo'lib, ular akademik sohada shaffoflik va yaxlitlikni ta'minlashga qaratilgan. Ba'zi taniqli shunday tashkilotlarga quyidagilar kiradi:

Iqtisodiy jinoyatlarni oliy ta'limda rivojlanib ketishini oldini olish faqat hodimlarni iqtisodiy ta'minlanganlik darajasini oshirish orqali erishilmasligi mumkin. Kam ish haqi moliyaviy nomuvofiqlikka olib kelishi mumkin bo'lsa-da, iqtisodiy jinoyatlarga olib kelishi mumkin bo'lgan boshqa ko'plab omillar mavjud, masalan, nazoratning etishmasligi, ichki nazoratning zaifligi va korrupsiya madaniyati.

Oliy ta'limda iqtisodiy jinoyatlarning paydo bo'lishining oldini olish uchun ularning asosiy sabablarini hal qilish muhimdir. Bunga boshqaruv amaliyotini takomillashtirish, shaffoflik va hisobdorlikni oshirish, axloqiy xulq-atvorni targ'ib qilish va moliyaviy nomuvofiqliklarning oldini olishga yordam berish uchun o'qitish va qo'llab-quvvatlash kabi chora-tadbirlar kombinatsiyasi kirishi mumkin.

O'qituvchilarning oylik maoshini oshirish ularning moliyaviy farovonligini yaxshilashga va axloqsiz xatti-harakatlarga olib keladigan moliyaviy bosim xavfini kamaytirishga yordam berishi mumkin bo'lsa-da, muassasaning umumiy moliyaviy

boshqaruvi shaffof, hisobdor va mas'uliyatli bo'lishini ta'minlash ham muhimdir. Bu shunchaki ish haqini oshirishdan tashqari yaxlitlik va axloqiy xulq-atvor madaniyatini yaratishga yordam beradi.[15]

Muxtasar qilib aytganda, o'qituvchilarning oylik maoshini oshirish oliy ta'limda iqtisodiy jinoyatlarning oldini olish bo'yicha kengroq strategiyaning bir qismi bo'lishi mumkin bo'lsa-da, bu o'z-o'zidan etarli bo'lishi dargumon. Barqaror echimni yaratish uchun moliyaviy nomuvofiqliklarning asosiy sabablarini ko'rib chiqadigan kompleks yondashuv zarur.

Shuningdek, masalaning ikkinchi tomoni shundaki, oliy o'quv yurtlarida iqtisodiy jinoyatlarning rivojlanishi talabalarga sezilarli ta'sir ko'rsatishi mumkin. Oliy o'quv yurtlarida moliyaviy nomuvofiqliklar yuzaga kelganda, ta'lim sifatini yaxshilashga bag'ishlanishi kerak bo'lgan resurslar shaxsiy manfaatlar yoki boshqa noo'rin foydalanish uchun yo'naltirilishi mumkin. Bu ta'lim sifatining pasayishiga olib kelishi mumkin, bu esa talabalarning ta'lim natijalari va martaba istiqbollariga ta'sir qilishi mumkin.

Bundan tashqari, talabalar o'z muassasalaridagi moliyaviy nomuvofiqliklar to'g'risida xabardor bo'lganda, bu ularning ta'lim tizimiga bo'lgan ishonchini va o'qituvchilari va ma'murlarining yaxlitligini buzishi mumkin. Bu oliy o'quv yurtlariga nisbatan umidsizlik va shubha hissini keltirib chiqarishi mumkin, bu oxir-oqibat ularning motivatsiyasi va o'qishga bo'lgan sadoqatiga ta'sir qilishi mumkin. Oliy ta'limdagi iqtisodiy jinoyatlar talabalar uchun moliyaviy ta'sir ko'rsatishi mumkin. Masalan, agar muassasa noto'g'ri boshqaruv yoki korrupsiya tufayli moliyaviy qiyinchiliklarga duch kelsa, dasturlarni qisqartirish yoki talabalar xizmatlarini qisqartirish kerak bo'lishi mumkin, bu esa ta'lim sifatiga ta'sir qilishi va talabalarning imkoniyatlarini cheklashi mumkin.

Xulosa qilib aytganda, oliy ta'limda iqtisodiy jinoyatlarning rivojlanishi talabalarga ta'lim sifati va ularning ta'lim tizimini umumiy idrok etishi nuqtai nazaridan salbiy ta'sir ko'rsatishi mumkin. Shuning uchun shaffoflik, hisobdorlik va axloqiy xulq-atvorning eng yuqori standartlarini targ'ib qilish uchun oliy ta'limdagi moliyaviy nomuvofiqliklarni hal qilish muhimdir, bu oxir-oqibat talabalar va umuman ta'lim tizimiga foyda keltirishi mumkin. Ha, korrupsiya oliy ta'limda eng ko'p tarqalgan iqtisodiy jinoyatlardan biridir. Korrupsiya turli shakllarda bo'lishi mumkin, jumladan poraxo'rlik, o'g'irlik, firibgarlik va qarindoshlik va boshqalar. Oliy ta'lim sharoitida korrupsiya turli darajalarda, qabul jarayonidan tortib ilmiy darajalar berish va tadqiqotlarni moliyalashtirishgacha bo'lishi mumkin.

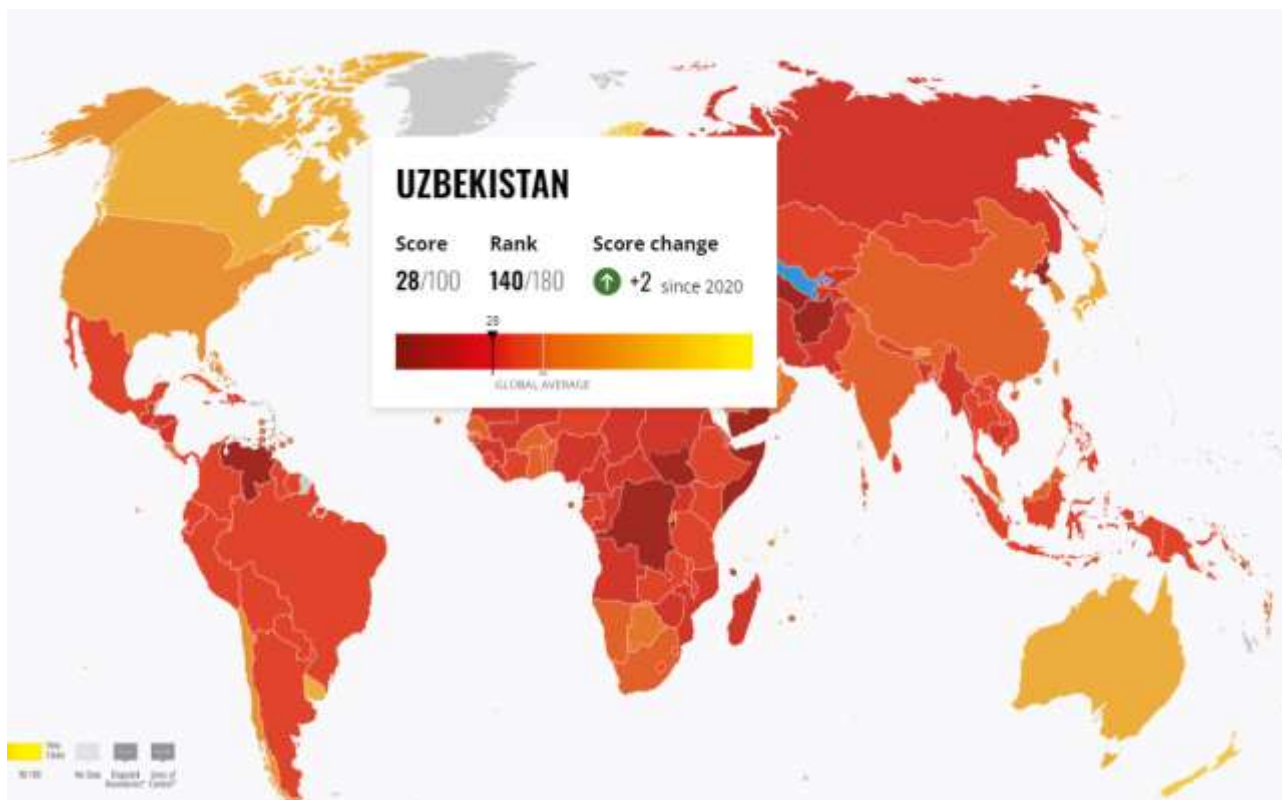
Oliy ta'lim tizimida uchrab turgan korrupsion holatlarni ham bir nechta guruhga bo'lib tasniflash mumkin bo'lib, ular quyidagilardir:

- qabul qilish yoki yaxshi baholar evaziga universitet mutasaddilari yoki professor-o'qituvchilarining poraxo'rliigi;
- tadqiqot yoki talabalar stipendiyalari uchun mo'ljallangan mablag'larni o'zlashtirish;
- ishga qabul qilish yoki lavozimga ko'tarilish qarorlarida do'stlar yoki oila a'zolariga nisbatan favoritizm;
- tadqiqotni moliyalashtirishda yoki xususiy kompaniyalar bilan hamkorlikda manfaatlar to'qnashuvi;
- tadqiqot grantlari yoki ilmiy lavozimlarni ta'minlash uchun plagiat yoki akademik firibgarlik;

Oliy ta'limdagi korrupsiyaning oqibatlarini, shu jumladan ta'lim sifatining pasayishi, jamoatchilikning ta'lim tizimiga bo'lgan ishonchining yo'qolishi va muassasa obro'siga salbiy ta'sir ko'rsatishi mumkin. Shuning uchun oliy ta'limda korrupsiyaning oldini olish va aniqlash bo'yicha shaffoflikni ta'minlash, boshqaruv mexanizmlarini kuchaytirish, axloq va yaxlitlik bo'yicha ta'lim va tarbiya berish kabi choralarini ko'rish muhimdir.

Jahon banki guruhi barcha sohalarda, shu jumladan ta'lim sohasida korrupsiya va iqtisodiy jinoyatlarga qarshi kurashishga sodiqdir. Oliy ta'limdagi moliyaviy huquqbuzarliklarni o'z ichiga olishi mumkin bo'lgan firibgarlik va korrupsiya holatlarini tekshiradi va ularni huquqni muhofaza qilish organlariga jinoiy javobgarlikka tortadi. Misol uchun, o'tmishda Jahon banki Nigeriya, Gana va Keniya kabi mamlakatlarga ta'lim sohasidagi korrupsiya va iqtisodiy jinoyatlarga qarshi kurashda yordam bergan. Jahon banki, shuningdek, turli sohalarda, jumladan, ta'lim sohasida korrupsiya va iqtisodiy jinoyatlar bo'yicha tadqiqotlar olib boradi va hisobotlarni nashr etadi. Bunday hisobotlardan biri Jahon taraqqiyot hisoboti 2018: ta'lim natijalarini yaxshilash va tengsizlikni kamaytirish uchun ta'lim sohasidagi korrupsiyaga qarshi kurashish zarurligini ta'kidlaydigan ta'lim va'dasini amalga oshirishni o'rganish. Jahon banking oliy ta'lim va undan tashqarida iqtisodiy jinoyatchilikka qarshi kurashish yondashuvi bir qator chora-tadbirlarni o'z ichiga oladi, jumladan, xabardorlikni oshirish, salohiyatni oshirish, hisobdorlik va shaffoflikni targ'ib qilish va h.k .

(1-jadval)

O'zbekiston Global transparency tashkilotini statistic ma'lumotlariga ko'ra 100 ballik tizimda 28 ball olib, 180 mamlakatni ichida 140 – o'rinda turibdi. Bu ko'rsatkich yildan-yilga ijobiy tomonga pasayib bormoqda.

Oliy ta'limdagi iqtisodiy jinoyatlar masalasini, albatta, falsafiy tadqiqot ob'ekti sifatida ham ko'rib chiqish mumkin. Faylasuflar azaldan axloq, mas'uliyat va adolat masalalari bilan shug'ullanishgan, bularning barchasi oliy ta'limdagi iqtisodiy jinoyatlar masalasiga tegishli.

Axloqiy nuqtai nazardan, faylasuflar quyidagi savollarni o'rganishlari mumkin: oliy ta'lim sohasida iqtisodiy jinoyatlarga duch kelganda nima qilish kerak? Iqtisodiy jinoyatlarning oldini olish va ularga javob berishda universitet ma'murlari va o'qituvchilari kabi hokimiyat va hokimiyat lavozimlarida bo'lganlarning axloqiy vazifalari qanday? Iqtisodiy jinoyatlar sodir bo'lishining oldini olish uchun oliy ta'lim sohasidagi shaxslarning xatti-harakatlarini qanday axloqiy tamoyillar boshqarishi kerak? Kengroq falsafiy nuqtai nazardan, oliy ta'limdagi iqtisodiy jinoyatlar faylasuflarni tashvishga soladigan asosiy mavzu bo'lgan ijtimoiy adolatsizlikning namunasi sifatida qaralishi mumkin. Masalan, taqsimlovchi adolat masalalari oliy ta'limdagi iqtisodiy jinoyatlarning, masalan, resurslar va

imkoniyatlarni adolatsiz taqsimlash kabi oqibatlarini ko'rib chiqishda paydo bo'ladi. Bundan tashqari, faylasuflar oliy ta'limda iqtisodiy jinoyatlarni engillashtiradigan kuch dinamikasi va institutsional tuzilmalar bilan bog'liq savollarni o'rganishlari mumkin. Masalan, ular savol berishlari mumkin: oliy o'quv yurtlaridagi mavjud kuch tuzilmalari iqtisodiy jinoyatlarni sodir etishga qanday hissa qo'shadi? Iqtisodiy jinoyatlarning oldini olish va ularni bartaraf etish uchun institutsional tuzilmalarni qanday isloh qilish mumkin? Demak, oliy ta'limdagi iqtisodiy jinoyatlar masalasi axloqiy va ijtimoiy adolat muammolari uchun muhim ahamiyatga ega bo'lgan falsafiy izlanishlarning boy sohasi bo'lishi mumkin.

Oliy ta'lim sohasidagi iqtisodiy jinoyatlarga qarshi kurash istiqbollari ko'p qirrali va kompleks yondashuvni talab qiladi. Bulardan kelib chiqib, oliy ta'lim tizimida iqtisodiy jinoyatlarni oldini olish uchun quyidagi ko'plab iqtisodiy vazifalar mavjudligini ta'kidlamoqchimiz:

- mamlakatlar oliy ta'limdagi iqtisodiy jinoyatlarning to'g'ri belgilanishi va jinoiy javobgarlikka tortilishini ta'minlash uchun o'zlarining huquqiy asoslarini mustahkamlashda davom etishlari mumkin. Bundan tashqari, ushbu jinoyatlar uchun jazo potentsial huquqbuzarlarni oldini olish uchun tegishli darajada og'ir bo'lishi kerak.

- oliy ta'limda iqtisodiy jinoyatlarning salbiy ta'siri to'g'risida xabardorlik va ma'lumotni oshirish zarur. Bunga universitet xodimlari va talabalari uchun o'quv dasturlari, shuningdek, jamoatchilikni xabardor qilish kampaniyalari kirishi mumkin.

- oliy o'quv yurtlarida iqtisodiy jinoyatlar to'g'risida xabar berishni rag'batlantirish ushbu jinoyatlarning oldini olish va aniqlashga yordam beradi. Bunga maxfiy hisobot mexanizmlarini yaratish va xabar beruvchilarni himoya qilish kiradi.

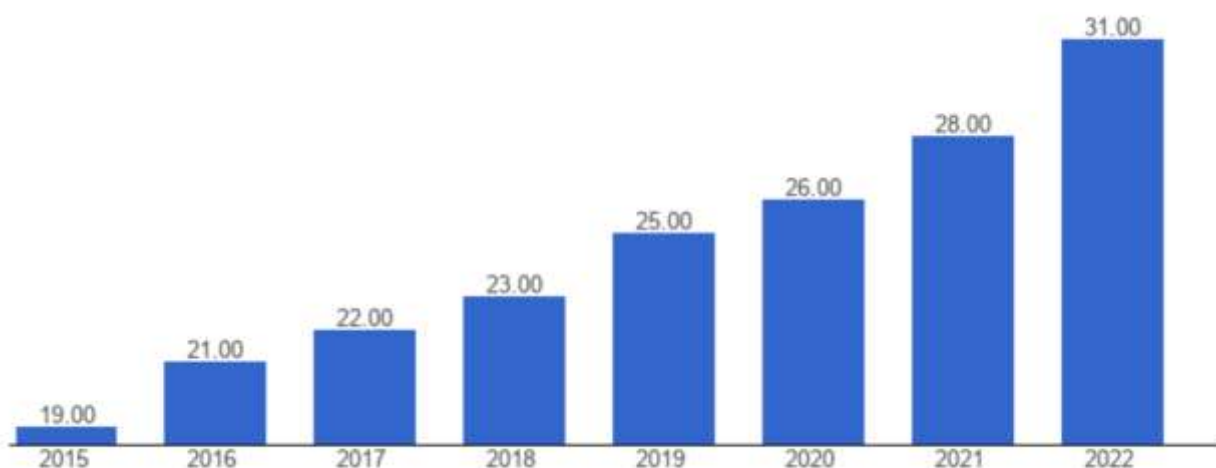
- mamlakatlar oliy ta'limdagi iqtisodiy jinoyatlar samarali tekshirilishi va jinoiy javobgarlikka tortilishini ta'minlash uchun o'zlarining ijro mexanizmlarini kuchaytirishi mumkin. Bunga korruptsiyaga qarshi maxsus bo'linmalarni tashkil etish va huquqni muhofaza qilish organlari uchun etarli resurslar va treninglar berish kiradi.

- xalqaro hamkorlik transchegaraviy o'lchovga ega bo'lgan oliy o'quv yurtlarida iqtisodiy jinoyatlarning oldini olish va tergov qilishga yordam beradi. Bunga ma'lumot almashish va eng yaxshi amaliyotlar, shuningdek tergov va prokuratura sohasida hamkorlik qilish kiradi. Oliy ta'lim sohasidagi

-iqtisodiy jinoyatlarga qarshi kurash barcha manfaatdor tomonlardan, shu jumladan hukumatlar, universitetlar, fuqarolik jamiyati tashkilotlari va xalqaro organlardan barqaror va kelishilgan harakatlarni talab qiladi. Muvaffaqiyat istiqbollari ushbu masalani hal qilish bo'yicha umumiy majburiyat mavjud bo'lganda va harakatlar muvofiqlashtirilgan va keng qamrovli bo'lganda katta bo'ladi.

Oliy ta'lim sohasidagi iqtisodiy jinoyatlarga qarshi kurashda jamoatchilik nazorati muhim rol o'ynaydi. Bu jamoatchilikning, shu jumladan fuqarolik jamiyati tashkilotlari, ommaviy axborot vositalari va alohida fuqarolarning ta'lim muassasalari faoliyatini kuzatishda va korrupsiya yoki boshqa iqtisodiy jinoyatlarning har qanday holatlarini fosh etishda faol ishtirokini o'z ichiga oladi.

Jamoatchilik nazorati oliy ta'limda iqtisodiy jinoyatlarning oldini olish va aniqlashning kuchli vositasi bo'lishi mumkin. Masalan, fuqarolik jamiyati tashkilotlari korrupsiyaga qarshi zaiflik sohaslarini aniqlash va takomillashtirishni tavsiya etish uchun universitetlar va boshqa ta'lim muassasalarining mustaqil tekshiruvlarini o'tkazishi mumkin. Ommaviy axborot vositalari korrupsiya holatlarini fosh qilishda va bu masala bo'yicha aholining xabardorligini oshirishda ham muhim rol o'ynashi mumkin.

(2-jadval)

Mamlakatimizda korrupsiyani qabul qilish ko'rsatkichi bo'yicha O'zbekiston bo'yicha o'sha davrdagi o'rtacha ko'rsatkich 22 ball bo'lgan, 2010 yilda minimal 16 ball, 2022 yilda esa maksimal 31 ball. 2022 yildagi oxirgi qiymat 31 ball. . Taqqoslash uchun, 2022-yilda 177 ta davlat bo'yicha dunyoning o'rtacha

ko'rsatkichi 43 ballni tashkil etadi. Agar 100 ballik tizimda maksimal ball to'plansa korrupsion holat yo'q degani hisoblanadi.

Bundan tashqari, jamoatchilik nazorati ta'lim muassasalarini boshqarishda hisobdorlik va shaffoflikni ta'minlashga yordam beradi. Bu yollash, reklama qilish va sotib olish uchun ochiq va shaffof protseduralarni ishlab chiqishni rag'batlantirishi va ushbu protseduralarga rioya qilinishini ta'minlashga yordam berishi mumkin.

Umuman olganda, oliy ta'lim sohasidagi iqtisodiy jinoyatlarga qarshi kurashda jamoatchilik nazoratining roli juda muhim, chunki u ta'lim muassasalarida hisobdorlik, oshkoralik va yaxlitlikni targ'ib qilish, korrupsiya amaliyotining oldini olish va aniqlashga yordam beradi.

4.Xulosa va takliflar

O'zbekistonda oliy ta'limda iqtisodiy jinoyatlar (korrupsiya)ni oldini olish bo'yicha bir nechta ishlar amalga oshirilmoqda. Bu ishlar o'quv jarayonida transparensiyani oshirish, huquqiy muhofazani kuchaytirish, hisob-factura hisob-kitoblari va xujjatlarni yakunlash jarayonida yuqori nazorat ko'rsatish va xalqaro talablar bilan mos kelishni ta'minlashni o'z ichiga oladi. Bu maqsadga ko'ra O'zbekistondagi oliy ta'lim muassasalarida:

- o'quv jarayonining transparensiyasini oshirish uchun, o'quv dasturidan o'quv-uslublariga, o'quv rejalari, o'quv adabiyoti va boshqa qo'llanmalariga ochiq murojaatlar qabul qilinadi;

- huquqiy muhofazani kuchaytirish uchun, xalqaro standartlarga muvofiq o'quv va o'qituvchi kadrlarni tayyorlash, ularning atamaları va unvonlari ustuvor nazoratni ta'minlash va shu bilan birga, korrupsiya jinoyatlari bo'yicha davlat organlari va xalqaro tashkilotlar bilan hamkorlikni oshirish;

- hisob-factura hisob-kitoblari va xujjatlarni yakunlash jarayonida yuqori nazorat ko'rsatish uchun, moliyaviy hisob-kitoblarni ro'yxatga olish, to'lovlar va xarajatlarning rasmiy hisobini yuritish va xarajatlar to'g'risida ko'rsatmalar chiqarish;

- xalqaro talablar bilan mos kelishni ta'minlash uchun, oliy ta'lim muassasalarida qo'llaniladigan ma'lumotlarni xalqaro tajribaga muvofiq yangilash, oliy ta'limning xalqaro standartlariga mos ravishda oshirish va o'quv-uslublarini rivojlantirish.

Oliy ta'limda iqtisodiy jinoyatlarni oldini olish bo'yicha tahlillar olib borish natijasida quyidagi xulosalarni keltirish mumkin:

- iqtisodiy jinoyatlar tarixiy o'zgarishlarni o'rganishga yordam beradi. Bu tarixiy o'zgarishlar oldin kelgan jinoyatlarning sabablari va ularning nasosiyatlari bilan bog'liq bo'lishi mumkin. Bu, tahlil o'tilgan javoblar, umumiy konseptsiyalar va usullarni yashiradi.

- iqtisodiy jinoyatlarni oldini olishda qonun hujjatlari foydali bo'lishi mumkin. Bu hujjatlarda, jinoyatni tushunish uchun zarur bo'lgan ko'rsatmalar, nazorat va ta'limatlar mavjud. Bunday hujjatlarni o'rganish yordamida, insonlar iqtisodiy jinoyatlar haqida tafsilotli ma'lumotlarga ega bo'lishlari mumkin.

- statistik ma'lumotlar, iqtisodiy jinoyatlarning qaysi turlari ko'p yuzaga kelishining sababi bo'lishi mumkin. Shu bilan birga, statistik ma'lumotlar, iqtisodiy jinoyatlarning keng ko'rib chiqiladigan tasvirlashlari va ta'limotlari yaratishda ham yordam beradi.

- iqtisodiy fanlar, iqtisodiy jinoyatlar haqida tahlil qilish uchun bir qator ma'lumotlarga ega bo'lishlari mumkin. Bu fanlar, jinoyatlarni aniqlash va ularni to'g'ridan-to'g'ri oldini olish uchun tushunishlari zarur bo'lgan iqtisodiy qonuniy asoslar va davlat siyosatini o'rganishadi.

Adabiyotlar:

1. Borkov, V.N. Rasmiy jinoyatlar: jinoyat-huquqiy taqiqlarning kvalifikatsiyasi, tizimi va mazmuni: monografiya / V.N. Borkov. Omsk, 2010. 272 b.
2. Voljenkin, B.V. Rasmiy jinoyatlar: qonunchilik va sud amaliyotiga sharh / B.V. Voljenkin. SPb., 2005. 560 b.
3. Zheltobryuxov, S. Qarama-qarshilik tergov harakati sifatida o'zini oqlamaydi / S. Zheltobryuxov // Ros. adolat. 2008. No 1. S. 56-58.
4. Baev, O.Ya. Tergov harakatlarining taktikasi: darslik. nafaqa / O.Ya. Baev. M., 2013. 456 b.
5. Belkin, R.S. Kriminalistika: muammolar, tendentsiyalar, istiqbollor. Nazariyadan amaliyotga / R.S. Belkin. M., 1997. 304 b.
6. Vasilev, A.N. Sovet kriminalistikasi kursiga kirish / A.N. Vasilev. M., 1962. 28 b
7. Vozgrin, I.A. Kriminalistikaga kirish: tarix, nazariya asoslari, bibliografiya / I.A. Vozgrin. SPb., 2003. 475 b.

8. Gavlo, V.K. Jinoyatlarning alohida turlarini tergov qilish metodologiyasini qo'llashning nazariy muammolari va amaliyoti / V.K. Gavlo. Tomsk, 1985. 250 b.
9. Gerasimov I.F. Jinoyatlarni tergov qilish metodologiyasining umumiy qoidalari / I.F. Gerasimov, E.V. Cyplenkov. M., 2005. 672 b.
10. Drapkin, L.Ya. Jinoyatlarning ayrim turlarini tergov qilish usullari / L.Ya. Drapkin, V.N. Karagodin. Yekaterinburg, 1998. 47 b.
11. Ishchenko, E.P. Tergov faoliyatini axborot bilan ta'minlash / E.P. Ishchenko. M., 2011. 168 b.
12. Mamadjanova, T. A., & Baymirzaev, D. N. (2019). The possibility of increasing the export potential of fruits and vegetables in Uzbekistan. *Scientific and Technical Journal of Namangan Institute of Engineering and Technology*, 1(3), 120-124.
13. Mamadjanova, T. (2020). Uzbekistan's agricultural export competitiveness in russia. *Архив научных исследований*, 33(1).
14. Mamadjanova, T. UZBEKISTAN'S AGRICULTURAL EXPORT COMPETITIVNESS IN RUSSIA.
15. Mamadjanova, T., & Normurodov, A. (2022). Improving the Efficiency of Cultivation and Export of Agricultural Products: In Case Surkhandaryya. *Asian Journal of Technology & Management Research (AJTMR) ISSN*, 2249(0892).

Research Science and Innovation House

KICHIK BIZNESNI DAVLAT TOMONIDAN TARTIBGA SOLISH

Mamadjanova Tuygunoy Axmadjanovna

Termiz iqtisodiyot va servis universiteti "Iqtisodiyot" kafedrası mudiri, PhD,
dotsent

Xodjiqo'lov Erkin Bo'rievich

Termiz iqtisodiyot va servis universiteti magistranti

Annotasiya. Mazkur maqolada kichik biznes va xususiy tadbirkorlikni rivojlanish holati, YaIM, eksport va sanoat kabi makroiqtisodiyot ko'rsatkichlaridagi ulushi tahlil qilingan. Shuningdek, kichik biznes va xususiy tadbirkorlikni rivojlantirishning asosiy yo'llari bo'yicha takliflar ilgari so'rilgan.

Kalit so'zlar: kichik biznes, xususiy tadbirkorlik, eksport, sanoat, o'zini-o'zi band qilish, servis, bozor infratuzilmasi.

1.KIRISH

Rivojlangan mamlakatlarning iqtisodiy tizimida kichik biznes alohida o'rin tutadi. Rossiyada kichik biznesni rivojlantirish iqtisodiyotni rivojlantirishning nisbatan yangi tendentsiyasidir. Kichik korxonalar yirik boshlang'ich investitsiyalarni talab qilmaydi va iste'mol tovarlari bozorini shakllantirish va to'ldirish muammolarini tez va iqtisodiy jihatdan hal qilishga, iqtisodiyotda monopoliyani bartaraf etishga, raqobatni rivojlantirishga yordam beradi.

Kichik biznesni rivojlantirish ko'plab muhim afzalliklarga ega:

- mulkdorlar sonining ko'payishi, bu jamiyatdagi siyosiy barqarorlikning asosiy kafolati - o'rta sinfnıng shakllanishini anglatadi;
- iqtisodiy faol aholi ulushining ko'payishi, bu fuqarolarning daromadlarini oshiradi va turli ijtimoiy guruhlar farovonligidagi nomutanosiblikni yumshatadi;
- eng g'ayratli, qobiliyatli shaxslarning paydo bo'lishi, ular uchun kichik biznes o'zini o'zi anglashning boshlang'ich maktabiga aylanadi;
- Nisbatan kam kapital xarajatlar bilan yangi ish o'rinlarini yaratish, ayniqsa, xizmat ko'rsatish sohasida.

Biroq, kichik biznes davlat iqtisodiyotida muhim rol o'ynashiga qaramay, ko'pincha u o'z rivojlanishiga o'z hissasini qo'sha olmaydi, moliyaviy va nomoliyaviy yordamga ega emas. Davlat tomonidan ko'rilayotgan chora-tadbirlar har doim ham samarali emas, ular har doim ham etarli emas. Rossiyada yangi paydo bo'lganlarga qaraganda ko'proq kichik korxonalar nobud bo'lmoqda. Mamlakatimizda kichik va o'rta biznesning yalpi ichki mahsulot hajmidagi ulushi qariyb 20 foizni tashkil etgan bo'lsa, xorijda faqat kichik biznes uchun bu ko'rsatkich 70 foizga yetadi. Rivojlangan mamlakatlarda kichik korxonalarni qo'llab-quvvatlash iqtisodiyotni rivojlantirishning strategik muhim vazifasi hisoblanadi.

2. Tadqiqot metodologiyasi

Ushbu maqoladagi mavzuni tadqiq etishda abstrakt fikrlash, tizimli yondashuv, kompleks baholash kabi metodlardan foydalanildi.

Tadqiqot mavzusining dolzarbligi kichik biznesni iqtisodiyotining bir tarmog'i sifatida o'rganishdan iborat bo'lib, u aholini keng miqyosda ish bilan ta'minlash, bozorni raqobatbardosh va arzon mahalliy tovarlar bilan to'ldirish, biznes darajasini oshirish muammolarini eng tez hal qiladi. milliy farovonlikni oshirish, hududiy va mahalliy byudjetlarning soliq bazasini kengaytirish, bozor islohotlarining ijtimoiy-iqtisodiy oqibatlarining og'irligini yumshatish.

3. Tahlil va natijalar

Mamlakatimizda kichik biznesni aniq qo'llab-quvvatlash tomonidan amalga oshiriladi.

Menejment - bu tashkilotning maqsadlarini shakllantirish va amalga oshirish uchun zarur bo'lgan rejalashtirish, tashkil etish, rag'batlantirish va nazorat qilish jarayoni. Menajment - bu uyushmagan olomonni samarali, maqsadli va samarali guruhga aylantiradigan maxsus faoliyat turi.

Boshqaruvning quyidagi turlari mavjud:

1. mexanik, texnik boshqaruv (uskunalar, mashinalar, texnologik jarayonlarni boshqarish);
2. tabiiy boshqaruv (tirik organizmlarning hayotiy jarayonlarini boshqarish);
3. ijtimoiy boshqaruv (ijtimoiy jarayonlar, odamlar va tashkilotlarni boshqarish).

Ijtimoiy boshqaruv - bu boshqaruvning bir turi, jamiyatga, ijtimoiy guruhlariga, shaxslarga ularning faoliyatini tartibga solish, ijtimoiy tizimning tashkiliy darajasini oshirish maqsadida ta'sir ko'rsatish jarayoni.

Ijtimoiy boshqaruvning umumiy xususiyatlari:

1. odamlar va ularning jamoalarining birgalikdagi faoliyati mavjud bo'lgan joyda mavjud;
2. birgalikdagi faoliyat ishtirokchilariga tartibli ta'sir ko'rsatadi;
3. boshqaruvning aniq maqsadiga erishishga qaratilgan;
4. boshqaruv sub'ekti va ob'ektining mavjudligi bilan tavsiflanadi;
5. boshqaruv sub'ekti ma'lum quvvat resursi bilan ta'minlangan;
6. nazorat ob'ekti bo'ysunuvchi sub'ekt bo'lib, uning ongli-ixtiyoriy xatti-harakati sub'ektning ko'rsatmalariga muvofiq o'zgarishi kerak;
7. muayyan mexanizm doirasida amalga oshiriladi.

Ijtimoiy boshqaruv turlari: davlat boshqaruvi, mahalliy (shahar) o'zini o'zi boshqarish, jamoat o'zini o'zi boshqarish.

Ijtimoiy boshqaruv elementlari: boshqaruv sub'ekti, boshqaruv ob'ekti, boshqaruv bo'g'inlari (to'g'ridan-to'g'ri bog'lanishlar va qayta aloqalar).

Boshqaruv sub'ekti individual yoki jamoaviy bo'lishi mumkin.

Shaxs (shaxs), jamoalar (ijtimoiy guruhlar), davlat (butun jamiyat) kabi boshqaruv ob'ektlari alohida ajratilgan.

To'g'ridan-to'g'ri aloqalar - boshqaruv sub'ektining boshqariladigan ob'ektga maqsadli tashkiliy ta'siri.

Teskari aloqa - bu boshqaruv ob'ektining boshqaruv sub'ektiga qo'yilgan boshqaruv vazifalarining bajarilishi to'g'risida xabardor qilish uchun unga axborot ta'sirining kanali.

Boshqaruv tsikli - ma'lum vazifalar, ishtirokchilar tarkibi bilan tavsiflangan, o'zaro bog'liq, mantiqiy jihatdan aniqlangan boshqaruv bosqichlari to'plami.

Boshqaruv jarayonining bosqichlari:

- boshqaruv holatini tahlil qilish;
- ishlab chiqish va qarorlar qabul qilish;
- qarorni tashkil etish va ijro etish;
- qarorning bajarilishini nazorat qilish;
- Xulosa qilish, tuzatishlar kiritish.

Umumiy boshqaruv funktsiyalari:

- axborot ta'minoti - boshqaruv faoliyatini amalga oshirish uchun zarur bo'lgan axborotni to'plash, olish, qayta ishlash, tahlil qilish va saqlash;
- bashorat qilish - kelajakdagi hodisa yoki jarayonlarning rivojlanish istiqbollari bashorat qilish;
- modellashtirish - kelajakda boshqaruv muammolarining yechimini oldindan ko'rish uchun muayyan boshqaruv munosabatlarning namunasini (modelini) yaratish;
- rejalashtirish – boshqaruv tizimidagi jarayonlarni rivojlantirish yo‘nalishlari, sur‘atlari, miqdoriy va sifat ko‘rsatkichlarini aniqlash;
- tashkil etish – boshqaruv tizimini shakllantirish, uning tamoyillarini, predmet tarkibini belgilash, tayyor holatga keltirish;
- muvofiqlashtirish – boshqaruvning maqsad va vazifalariga erishish uchun boshqaruv munosabatlarning turli subyektlarining birgalikdagi faoliyatini muvofiqlashtirish;
- boshqaruv – boshqaruv munosabatlari operativ tartibga solish, ijrochilarga ko‘rsatmalar berish;
- tartibga solish - boshqaruv ob'ektlariga nisbatan majburiy talablar va tartiblarni belgilash;
- nazorat - boshqaruv tizimining haqiqiy holatining belgilangan parametrlarga muvofiqligini yoki chetlanishini aniqlash;
- Buxgalteriya hisobi - boshqaruv tizimining holati natijalari to'g'risidagi miqdoriy ko'rinishda ifodalangan ma'lumotlarni qayd etish.

2. Davlat va munitsipal boshqaruv sohasidagi boshqaruv jarayonining xususiyatlari va uning tadbirkorlik jamiyatidagi boshqaruv jarayonidan farqi.

Munitsipal va davlat xizmatlari ularni bir-biridan ajratib turadigan xususiyatlarga ega ishlab chiqarish (korporativ) boshqaruvi.

Davlat xizmati.

Davlat boshqaruvining asosiy qadriyatlari qonun ustuvorligi, fuqarolarning huquqlarini himoya qilish qadriyatlaridir. Davlat xizmatchisi o'z rahbariyatiga emas, balki qonun ustuvorligi va Konstitutsiya talablariga ham bo'ysunadi.

Kommunal xizmat. Xususiyatlari kommunal faoliyatning tabiati bilan bog'liq bo'lib, aholining turli xil ehtiyojlarini qondirishga qaratilgan xizmatlar, hududni tartibga solish, ko'payish va rivojlanish uchun sharoit yaratishdir.

Ikkinchi xususiyat - bu jarayon ishtirokchisi sifatida shaxsning roli. Aholi soni Munitsipal hokimiyat bir vaqtning o'zida uchta rolda harakat qiladi: maqsad, ob'ekt va boshqaruv predmeti. Boshqaruv faoliyatining boshqa turlarida bunday holat kuzatilmaydi.

3. «Boshqaruv usuli» tushunchasi va boshqaruv usullarining tasnifi.

Boshqaruv usullari - bu boshqaruv funktsiyalarini amalga oshirish usullari. Shu bilan birga, ular funktsiyalar va majburiyatlarni bajarmaganlik yoki etarli darajada samarali, samarasiz bajarganlik uchun javobgarlik, jazo choralari belgilaydilar. Boshqaruv usullari boshqaruv funktsiyalarining kombinatsiyasiga (ustuvorliklariga) va uning vositalari (vositalari) kombinatsiyasiga (tanlashiga) qarab tanlanadi va qo'llaniladi. Ko'p narsa menejment ko'lamiga, uning maqsadlariga, atrofdagi ijtimoiy-iqtisodiy muhitga, xodimlarning sifatiga va boshqaruvning ma'lum vositalarining (vositalari) haqiqiy mavjudligiga bog'liq. An'anaviy umume'tirof etilgan tasniflash guruhlarni boshqarish usullari ta'sir tabiatiga ko'ra: ma'muriy (tashkiliy va ma'muriy), iqtisodiy va ijtimoiy-psixologik. Ushbu bo'linish o'zboshimchalik bilan amalga oshiriladi, chunki har bir usulni aniq ajratish mumkin emas: ular bir-biriga o'zaro kirib boradi va ko'plab umumiy xususiyatlarga ega. ma'muriy usullar. Ko'pincha tashkiliy-ma'muriy yoki tashkiliy-ma'muriy deb ataladigan boshqaruvning ma'muriy usullarini oqilona qo'llamasdan boshqaruv faoliyati mumkin emas. Ma'muriy usullar menejerlarning bo'ysunuvchilarga bevosita ta'siri orqali amalga oshiriladi. Bunday ta'sir tuzilgan shartnomalar asosida, ma'muriy buyruqlar, farmoyishlar va talablar, nizom va nizomlar, qoidalar, nizomlar, ko'rsatmalar va ko'rsatmalar orqali amalga oshirilishi mumkin. qo'l ostidagilarning faoliyatini tashkiliy tartibga soluvchi, tegishli intizom va mas'uliyatni ta'minlaydigan boshqa hujjatlar. Ma'muriy ta'sir usullari rahbarning kuchiga asoslanadi va o'z mohiyatiga ko'ra, haqiqiy majburlash yoki majburlash imkoniyatiga asoslangan va istalgan natijaga erishish tartib-qoidalarini turli darajadagi tafsilotlar bilan tavsiflovchi hokimiyatni rag'batlantirish usullaridir. Iqtisodiy usullar. Iqtisodiy usullarning mohiyati narxlar, ish haqi, kredit, foyda, soliq va boshqa iqtisodiy dastaklar yordamida ishchilar va iqtisodiy kontragentlarning iqtisodiy manfaatlariga ta'sir ko'rsatish orqali samarali ish mexanizmini yaratishdan iborat. Ushbu usullar iqtisodiy rag'batlantirish vositalaridan foydalanishga asoslangan bo'lib, ular rahbar xodimlarning qabul qilingan qarorlar oqibatlariga qiziqishi va javobgarligini ta'minlaydi va xodimlarni maxsus buyruqlarsiz qo'yilgan vazifalarning faol bajarilishiga erishishga undaydi. Iqtisodiy usullardan

foydalanganda teskari aloqalar samarali ishlay boshlaydi va yanada samaraliroq nazorat qilish mumkin bo'ladi. Menejment yangi vazifalarni amalga oshirishda xodimlarning inertsiasini engish zaruratidan xalos bo'ladi, boshqariladigan jarayonlar yanada moslashuvchan va moslashuvchan bo'ladi.

Ijtimoiy-psixologik usullar. Ijtimoiy-psixologik usullarning mohiyati mehnatkashlarning iqtisodiy bo'lmagan manfaatlariga ta'sir ko'rsatish orqali mehnatning samarali mexanizmidan foydalanishdir. Ijtimoiy-psixologik usullar inson va guruhning ehtiyojlari va manfaatlariga, ularning ierarxiyasiga ta'sir qiladi, ijodiy yoki ijro faoliyatini, muloqotni faollashtiradi. Bu usullar axloqiy rag'batlantirish, aloqaning maxsus usullari va shartlari, tasvirlar, metaforalar va odamlarning psixologik munosabati va hissiy sohasiga ta'sir qilishning boshqa usullaridan foydalanishni o'z ichiga oladi. Bu usullar orasida ishontirish, taklif qilish, "infeksiya", xatti-harakatlar namunalari ko'rsatish kiradi. Zamonaviy boshqaruv faoliyati boshqaruvning ijtimoiy-psixologik usullarini keng qo'llamasdan mumkin emas. Ular har doim boshqaruvning ham ma'muriy-buyruqbozlik, ham iqtisodiy usullarini to'ldiradi.

4. “Boshqaruv strategiyasi” tushunchasi va davlat va munitsipal boshqaruvdagi strategiya turlari.

Strategiya (yunoncha “general san’ati”) – murakkab maqsadlarga erishish yo‘lidir. Bu ma'lum bir davr uchun faoliyat tushunchasi bo'lgan strategik boshqaruv natijasidir. Strategiya deganda davlatlar ichida va global miqyosda turli faoliyat sohalarida (iqtisodiy, siyosiy, mafkuraviy va boshqalar) inqirozli vaziyatlarni prognozlash va inqirozga qarshi boshqarish tushuniladi. Inqirozli vaziyatga mos keladigan davlat kuchlari va vositalarini jalb qilish zarurati shuni anglatadiki, davlat strategik boshqaruvining vazifasi strategik maqsadlarni hisobga olgan holda boshqaruv yo'nalishini o'zgartirish, hukumat va boshqaruvni qayta tashkil etish va ularni birlashtirish bo'yicha sa'y-harakatlarini muvofiqlashtirishdir. (Konsolidatsiya - biror narsani mustahkamlash, birlashtirish, umumiy maqsadlar uchun kurashni kuchaytirish uchun shaxslarni, guruhlarni, tashkilotlarni birlashtirish) umumiy ijtimoiy va madaniy ahamiyatga ega g'oyalar asosida.[8]

Tanlangan strategik menejment ob'ektiga qarab quyidagilar ajralib turadi: korporativ strategiya - butun tashkilot strategiyasi; biznes strategiyasi - tashkilotning alohida strategik bo'linmasining strategiyasi; funktsional strategiya - boshqaruvning funktsional sohasi strategiyasi. [7]

Strategik menejment jamiyatning butun yoki muayyan sohalarda, hududlarda, ob'ektlarda, hududlarda rivojlanishiga uzoq muddatli yo'nalishni belgilaydi, maqsadlar, vazifalarni, jamiyatni rivojlantirish strategiyasini belgilaydi va boshqaruvning har bir bo'g'ini uchun faoliyat yo'nalishini belgilaydi. . Strategik menejmentning asosini strategik rejalar, rivojlanish konsepsiyalari va uzoq muddatli maqsadlarga erishish usullarini shakllantirish va aks ettiruvchi boshqa hujjatlar tashkil etadi. Sohaviy strategiyalar mavjud: bilim talab qiladigan tarmoqlarni rivojlantirish, resurslarni tejoychi texnologiyalardan foydalanish; funktsional, inflyatsiyani bostirish, investitsiyalarni jalb qilish; umumiy siyosiy, barqarorlashtirish, qayta qurish, ijtimoiy yo'naltirilgan siyosat va boshqalar.[6]

Strategiyalarni ko'p sabablarga ko'ra tasniflash mumkin, shuning uchun biz faqat asosiylarini ko'rib chiqamiz. Murakkablik darajasiga ko'ra strategiyalar oddiy va murakkablarga bo'linadi. Oddiylari bitta iqtisodiy jarayonga asoslanadi va qo'shimcha ta'sirlarni boshdan kechirmaydi. Murakkab - bir nechta jarayonlar bilan bog'liq va tashqi sharoitlarning kuchli ta'siriga duchor bo'ladi (ko'pincha juda noqulay). Yo'nalish bo'yicha tashqi imkoniyatlardan foydalanishga yo'naltirilgan tadbirkorlik tipidagi strategiyalar va ichki potentsialni amalga oshiradigan ratsionalistik turdagi strategiyalar ajratiladi. Ob'ektga ko'ra, strategiyalar moliyaviy, kadrlar, ishlab chiqarish, ijtimoiy, marketing va boshqalarga bo'linishi mumkin, mazmuniga ko'ra, ular faoliyat strategiyalari va rivojlanish strategiyalari haqida gapiradilar.[10]

5. Byurokratiya nazariyalari va ularni zamonaviy baholash

Agar dastlab "byurokratiya" tushunchasi faqat davlat organlari bilan bog'liq holda qo'llanilsa, hozirda u katta va keng boshqaruvchilar shtatiga ega bo'lgan har qanday yirik tashkilotni ("korporativ byurokratiya", "kasaba uyushmalari byurokratiyasi" va boshqalar) aniqlash uchun ishlatiladi. [11,12,13,14,15]

Maks Veber ideal byurokratiya kontsepsiyasining rivojlanishiga katta hissa qo'shdi. Shuning uchun ular shaxs tomonidan emas, balki qonunlar bilan boshqariladigan tashkilotni chaqirdilar. Byurokratiya so'zi endi nominal ma'noda qo'llaniladi. Biroq 20-asr boshlarida byurokratiya haqida yozgan M.Veber bu so'zni o'zining aniq ma'nosida – davlat xizmatchilari hukumati deganda ishlatgan. M.Veber nazariyasiga ko'ra, hokimiyatning uchta ideal turi mavjud: 1) xarizmatik, shaxsning favqulodda iqtidoriga asoslangan; 2) an'anaviy, urf-odatlariga asoslangan va ushbu odatlarga muvofiq hokimiyatga ega bo'lgan shaxslarning maqomining

qonuniyligini tan olish; 3) ratsional-huquqiy, "qonuniylik" asosida jismoniy shaxslarga "buyruqlar berish" huquqi berilgan.[5]

M.Veber byurokратиyani o'ziga xos me'yoriy model, tashkilotlar erishishga intilishi kerak bo'lgan ideal sifatida taklif qildi. Uning fikricha, agar tashkilotda ishlaydigan har bir kishi nima qilish kerakligini, qanday qilish kerakligini aniq bilsa va shu bilan birga hamma narsani ko'rsatmalarga muvofiq aniq bajarsa, butun tashkilot yaralangandek ishlay boshlaydi. soat mexanizmi. Ratsional byurokратиyaning asosiy belgilari quyidagilardan iborat:

1. Mehnatni aniq taqsimlash
2. Boshqaruv darajalarining ierarxiyasi
3. Umumiy qoidalarining doimiy tizimiga muvofiq vazifalarni bajarish
4. Mansabdor shaxslar kelishuv yoki shartnoma asosida tayinlanadi
5. Rahbarning formalistik shaxssizligi
6. Lavozimga tegishli texnik malakalar
7. Xizmat ko'rsatuvchi xodimlarning a'zolari shaxsan erkindir va faqat shaxsiy bo'lmagan xizmat vazifalariga nisbatan hokimiyatga bo'ysunadi.[1]

Byurokратиyani tahlil qilish, Veberning fikricha, boshqaruvning byurokratik turining quyidagi afzalliklarini aniqladi: 1) xodimlarning xatti-harakatlari qoidalar, me'yorlar, ko'rsatmalar bilan tartibga solinadi; 2) xodimlar o'rtasidagi nizolar kam uchraydi, chunki har birining doirasi tartibga solinadi; 3) xodimlarning xatti-harakatlarini oldindan aytish mumkin, chunki hamma boshqaruv ierarxiyasiga kiritilgan; 4) xodimlarni lavozimlarga tayinlash va ularning martaba o'sishi ularning xizmatlari va kasbiy malakasiga bog'liq; 5) ixtisoslashuv natijasida xodimlar yuqori malakali mutaxassislariga aylanadi; 6) tashkilotda shaxslar emas, balki lavozimlarga ustuvorlik beriladi, bu esa lavozimlarni almashtirish va xodimlarni almashtirishda tashkilotning barqarorligini ta'minlaydi. Byurokratik tashkilotning ushbu afzalliklariga asoslanib, tadqiqotchilar byurokratik tashkilot yirik ishlab chiqarish va ko'p sonli xodimlar bilan eng foydali degan xulosaga kelishdi. Byurokratik tashkilotning umumbashariy xususiyatga ega bo'lgan va ko'pincha davlat tuzilmalariga qoralashlar sabab bo'ladigan kamchiliklari hammaga ma'lum: 1. "Qog'oz" ishiga haddan tashqari e'tibor qaratilmoqda. 2. Xodimlar umuman tashkilot muvaffaqiyatidan unchalik qiziqmaydilar. 3. Ish joyidagi xodimlar o'zlarining shaxsiyatiga emas, balki faqat o'z pozitsiyasiga qiziqishni his qiladilar. 4. Vazifalarni tartibga solish xodimlarning xatti-harakatlarida konformizmga olib

keladi. 5. Ko'p qirrali qoidalar va qoidalar xodimlarning yuqori lavozimlarga ko'tarilish imkoniyatlariga to'sqinlik qiladi.[2]

6. Ma'muriy boshqaruvda boshqaruv qarorlarini ishlab chiqish, qabul qilish va amalga oshirish jarayoni: uning asosiy bosqichlari va mazmuni.[3]

Qarorni boshqaruv ta'sirini amalga oshirish usuli, kerakli natijalarni ta'minlaydigan harakat usuli, ongli tanlov natijasi, bir necha bosqichda amalga oshiriladigan jarayon sifatida qaralishi mumkin.[4]

Boshqaruv qarorlarini qabul qilish jarayoni murakkab, shuning uchun tizimli yondashuvni talab qiladi. Bunday holda, uni quyi tizimlarga bo'lish mumkin, ularning har biri o'z bosqichlarini o'z ichiga oladi, ularning ketma-ketligini yaratadi:

6. Xorijiy mamlakatlarda davlat xizmatining asosiy tizimlari.

4.Xulosalar

Hozirgi dunyoda davlat xizmatining turli tizimlari mavjud. Boshqaruv tizimlarining mavjud xilma-xilligini ratsionalizatsiya qilish va tizimlashtirishning tabiiy usuli ularni u yoki bu huquqiy oilaga mansublik tamoyiliga ko'ra katta guruhlarga birlashtirishdir. Shuning uchun kichik farqlarni hisobga olmaganda, huquqiy tizimlarni oilalarga guruhlash mumkin.

Farqlash:

1. Anglo-sakson huquqiy tizimi (Buyuk Britaniya, AQSH)

2. Romano-german huquq tizimi (Germaniya, Fransiya)

1. Buyuk Britaniya

Buyuk Britaniyada o'zini o'zi boshqarishning kuchli an'analari mavjud Buyuk Britaniyaning barcha okruglari va shaharlari o'z Kengashlarini saylaydilar, ular doimiy ma'muriy qo'mitalar tashkil etadi, ularning har biri o'ziga xos boshqaruv sohasi uchun javobgardir.

Ingliz davlat xizmati “karyera” xizmatidir, biroq so‘nggi o‘n yilliklarda xususiy sektordan menejerlarni jalb qilish tendentsiyasi kuzatilmoqda.[9] 60-yillardan boshlab. 20-asr xususiy sektordan maslahatchilarni jalb qilish vazirliklar amaliyotining bir qismiga aylandi. Davlat xizmatiga umumiy rahbarlik hozirda Bosh vazir tomonidan amalga oshiriladi. Qirollik g'aznachiligi moliya boshqaruvi, byudjet islohotlari, rejalashtirish tizimlari va xodimlarni boshqarishning moliyaviy jihatlari bilan shug'ullanadi. Davlat (davlat) xizmatiga qabul qilish uchun nomzodlarni tanlash Davlat xizmati masalalari bo‘yicha komissiya tomonidan, shuningdek, bevosita vazirlik va idoralar tomonidan amalga oshiriladi. Davlat xizmatiga

kirishning asosiy sharti sifatida umumiy turdagi yozma imtihon joriy etildi. Ishchilarni tayyorlash va qayta tayyorlash masalalariga katta ahamiyat berilmoqda. Ingliz davlat xizmati rasman “karyera” tamoyiliga asoslangan hayotiy xizmat sifatida qaraladi.[16]

Buyuk Britaniyada davlat xizmatchilarining huquqiy maqomi normativ hujjatlar asosida belgilanadi. Davlat xizmatchisi o'z vakolatlari doirasida harakat qilish huquqiga ega. Doimiy xizmatda bo'lgan xodim, shuningdek, ish haqi, kompensatsiyalar, nafaqalar va boshqa ijtimoiy nafaqalar olish, ta'tilga chiqish, pensiya olish huquqiga ega. Biroq, vaqtinchalik xodimlar pensiya olish huquqiga ega emaslar.[17]

Ingliz ma'muriy tizimining o'ziga xos xususiyati - siyosiy va ma'muriy sohalarini ajratishdir. Vazirliklarning barcha ishlari vazirliklarning o'zlari tomonidan amalga oshiriladi, mansabdor shaxslar esa faqat kotib sifatida qaraladi. Davlat xizmati siyosiy xizmatdan alohida mavjud.

2. AQSh

Qo'shma Shtatlarda "davlat xodimi" yoki "davlat sektori xodimi" federal, shtat yoki mahalliy hukumat tomonidan maosh oladigan har qanday shaxsdir.[18]

Umuman olganda, qonun hujjatlarida davlat xizmatchilarining quyidagi toifalari ajratilgan: - mansabdor shaxslar; - belgilangan muddatga (uch yilgacha) ishga qabul qilingan davlat xizmatchilari; favqulodda vaziyatlarda (18 oydan ortiq bo'lmagan muddatga) ishga qabul qilingan xodimlar; - zaxiraga olingan lavozimlardagi davlat xizmatchilari (lavozimlar ro'yxati har yili Davlat xizmati ishlari boshqarmasi tomonidan belgilanadi); - patronaj lavozimlarini egallab turgan xodimlar. Davlat xizmatchilarining lavozimlari 18 toifaga bo'lingan. Birinchi 8 tasi texnik ijrochilarga beriladi; 9 dan 15 gacha - yuqori malakali o'rta bo'g'in va yordamchi - texnik xodimlar; 16 dan 18 gacha - yuqori boshqaruv. “Homiylilik lavozimlari”ni prezident yoki vazirlik va idoralar rahbarlarining ishonchiga sazovor bo'lgan shaxslar egallaydi.

AQSh davlat xizmatining asosiy tamoyillaridan biri - ishga joylashishda imkoniyatlar tengligiga rioya qilish, imtiyozlar faqat ayrim toifalar, shu jumladan urush faxriylari, sobiq harbiy xizmatchilar, milliy ozchiliklar vakillari uchun belgilanadi. Davlat xizmatiga qabul qilish shartlari orasida fuqarolik masalalari muhim o'rin tutadi. Qonunga ko'ra, AQSh fuqaroligiga ega bo'lmagan shaxslar, agar mamlakat fuqarolari ushbu lavozimga ariza bermasa, davlat muassasalariga qabul qilinadi.

Xodimlarning malakasini oshirishga katta e'tibor qaratilmoqda. U kamida 3,5 yilda bir marta o'tkaziladi. Barcha vazirlik va idoralarda malaka oshirish kurslari tashkil etilgan. Ayniqsa, rahbar kadrlarni qayta tayyorlash ishlari jadal olib borilmoqda. AQSHning davlat xizmatini boshqarish bo'yicha ixtisoslashgan organlar davlat xizmati idorasi, xizmat ko'rsatish tizimini himoya qilish bo'yicha kengash va maxsus komissiya hisoblanadi.

1. Germaniya

Germaniyada "davlat xizmati" tushunchasi mavjud emas, u "davlat xizmati" (milliy boshqaruv vazifalarini bajarish bo'yicha faoliyat) deb ataladi.

Bugungi kunda Germaniyada 16 shtatning har biri o'z konstitutsiyasiga va o'z boshqaruv tashkilotiga ega. Viloyatlarning ma'muriy institutlari tegishli federal ma'muriy institutlar bilan yagona tizimni tashkil qiladi. Ularning maydoni Bosh vazir kotibiyatining bo'linmalaridan biri bo'lgan davlat xizmati. Prezident Davlat Kengashi a'zolarini, prefektlarni, elchilarni, oliy sud amaldorlarini, universitet professorlarini va boshqalarni fuqarolik va harbiy lavozimlarga tayinlaydi. Hukumat davlat xizmati siyosati to'g'risida farmonlar, mansabdor shaxslar lavozimiga oid qonun loyihalarini qabul qiladi, qonun loyihalarini ishlab chiqadi. ma'muriy xizmatlar uchun maxsus nizomlar. Vazirlar o'zlariga ishonib topshirilgan boshqaruvga rahbarlik qilish vakolatiga ega. Davlat xizmatining moliyaviy tomoniga ta'sir qiluvchi barcha hujjatlar ustidan nazoratni amalga oshiruvchi Moliya va iqtisodiyot vaziriga alohida o'rin tutadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1 Конституция Российской Федерации (принята всенародным голосованием 12.12.1993) (с учетом поправок, внесенных Законами РФ о поправках к Конституции РФ от 30.12.2008 N 6-ФКЗ, от 30.12.2008 N 7-ФКЗ, от 05.02.2014 N 2-ФКЗ, от 21.07.2014 N 11-ФКЗ) // «Собрание законодательства РФ», 14.04.2014, № 15, ст. 1691.

2 Гражданский Кодекс Гражданский кодекс Российской Федерации (часть первая) [Электронный ресурс]: Федеральный закон от 30.11.1994 № 51-ФЗ (ред. от 31.01.2016) – Доступ из справочно-правовой системы «КонсультантПлюс». – Режим доступа: <http://www.consultant.ru>.

3 Налоговый Кодекс Российской Федерации от 31 июля 1998 г. N 146-ФЗ (часть первая) [Текст] : «Российская газета», 06.08.1998 № 148-149

4. О развитии малого и среднего предпринимательства в Российской Федерации: Федеральный закон от 24 июля 2007 г. № 209-ФЗ (в ред. от 27.12.2018) // Российская газета. 2007. 31 июля.

5 Федеральный закон от 26.12.2008 № 294-ФЗ «О защите прав юридических лиц и индивидуальных предпринимателей при осуществлении государственного контроля (надзора) и муниципального контроля» (ред. от 27.12.2018) // «Российская газета» от 30.12.2008

6 Основные направления государственной поддержки малого и среднего предпринимательства на 2013 - 2030 годы [Электронный ресурс] : http://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_144190/c00f2876ab0dd093b178ab9ee67e1b4a609f34b6/

59

7 Постановление Правительства РФ от 15 апреля 2014 г. N 316 "Об утверждении государственной программы Российской Федерации «Экономическое развитие и инновационная экономика» [Электронный ресурс] : <https://base.garant.ru/70644224/>

8 Постановление Правительства РФ от 04.04.2016 N 265 «О предельных значениях дохода, полученного от осуществления предпринимательской деятельности, для каждой категории субъектов малого и среднего предпринимательства» [Текст] : «Российская газета», № 76, 11.04.2016

9 Послание Президента РФ Федеральному Собранию от 01.12.2016 «Послание Президента Российской Федерации Федеральному Собранию» [Электронный ресурс] : http://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_207978/

10 О развитии малого и среднего предпринимательства в Свердловской области: Областной закон от 04 февраля 2008 г. № 10-ОЗ (в ред. от 20 июля 2015 г.). В данном виде документ опубликован не был. Доступ из справ.-правовой системы «КонсультантПлюс»

11 Закон Свердловской области № 74-ОЗ от 14.07.2014 г. «Об оценке регулирующего воздействия проектов нормативных правовых актов Свердловской области и проектов муниципальных нормативных правовых актов и экспертизе нормативных правовых актов Свердловской области и муниципальных нормативных правовых актов» с изменениями от 22.06.2016 г. // Справочно-правовая система «Консультант-Плюс» [Электронный ресурс]. URL: www.consultant.ru.

12. Mamadjanova, T. A., & Baymirzaev, D. N. (2019). The possibility of increasing the export potential of fruits and vegetables in Uzbekistan. *Scientific and Technical Journal of Namangan Institute of Engineering and Technology*, 1(3), 120-124.

13. Mamadjanova, T. (2020). Uzbekistan's agricultural export competitiveness in Russia. *Архив научных исследований*, 33(1).

14. Mamadjanova, T. UZBEKISTAN'S AGRICULTURAL EXPORT COMPETITIVENESS IN RUSSIA.

15. Mamadjanova, T., & Normurodov, A. (2022). Improving the Efficiency of Cultivation and Export of Agricultural Products: In Case Surkhandarya. *Asian Journal of Technology & Management Research (AJTMR) ISSN*, 2249(0892).

16. Mamadjanova, T. A. (2020). Ways of the Marketing Strategy Forming of Fruit and Vegetable Products. *Asian Journal of Technology & Management Research [ISSN: 2249–0892]*, 10(01).

17. Mamadjanova, T. (2020). МЕВА-САБЗАВОТ КОРХОНАЛАРИДА ЭКСПОРТГА ЙЎНАЛТИРИЛГАН МАРКЕТИНГ СТРАТЕГИЯЛАРИНИ ИШЛАБ ЧИҚИШ. *Архив научных исследований*, 33(1).

18. Mamadjanova, T. (2020). ЎЗБЕКИСТОНДА ТАШҚИ САВДО ВА УНИНГ ИҚТИСОДИЁТНИ РИВОЖЛАНТИРИШДАГИ АҲАМИЯТИ. *Архив научных исследований*, 33(1).

Research Science and
Innovation House

ТЎҚИМАЧИЛИК КЛАСТЕРЛАРИ ФУНКЦИОНАЛ СТРАТЕГИЯНИ ТАДБИК ЭТИШ ХУСУСИЯТЛАРИ

Кадирходжаева Нилуфар

Тошкент давлат иқтисодиёт университети мустақил тадқиқотчиси

Аннотация. Тўқимачиликда корхона фаолиятини стратегик режалаштиришда функционал стратегиялардан бири - маркетинг стратегияси кўриб чиқилади. Тўқимачиликда корхонаси тузилмаси учун функционал стратегияни яратишнинг амалий мисоллари кўриб чиқилади.

Калит сўзлар: функционал стратегия; стратегик режалаштириш; тадбиркорлик фаолияти.

Ташкилотда ходимларни бошқаришнинг функционал стратегиясини амалга оширишнинг асосий муаммолари ходимларни ривожлантириш жараёнларини самарали бошқаришни ташкил этишдир. Ушбу ривожланиш зарурлигини тушунмасликнинг сабаблари ташкилот ёки унинг бўлинмаларини ривожлантириш бўйича расмий режаларнинг йўқлиги, шунингдек, ходимларни ривожлантиришни режалаштириш тизимининг ривожланмаганлиги бўлиши мумкин. Буларнинг барчаси, агар ходимларни ривожлантиришга қаратилган яхши шаклланган иш тизими мавжуд бўлса ҳам, ташкилотлар ходимларнинг инновацион ва ижодий салоҳиятидан фойдаланмасликлари, кадрлар ривожланишини режалаштирмасликлари ва кадр-қимматга эга эмаслигининг натижасидир. таъсир этувчи мотивацион омиллар.

Тўқимачилик саноатига интеграциянинг эволюцион ривожланиши енгил саноат кластер тизимини интеграциялашган бирлашмаларнинг истиқболли модели деб аташ, унинг шаклланиш самарадорлиги ва ривожланиш мақсадларини минтақавий даражада баҳолаш имконини беради. Кластер сиёсати интеграциянинг энг самарали шакллари ривожлантиришни ўз ичига олади.

Агросаноат кластер тизимини яратиш, бир неча босқичларни ўз ичига олади:

1. Лойиҳа тайёрлаш	•Иштирокчиларнинг ишлаб чиқариш йўналишини баҳолаш, манфаатларни мувофиқлаштириш, пилот лойиҳани ишлаб чиқиш, кластер лойиҳасини ишлаб чиқиш, унинг фаолият юритиш тамойиллари, кластер фаолиятининг меъёрий-ҳуқуқий базасини яратиш
2. Таҳлилий асос	•Кластер ҳудудда инновацион фаолиятни ривожлантириш муаммоларини аниқлаш, мақсад ва вазифаларни белгилаш, лойиҳани ресурслар ва вақт билан боғлаш, дастурни сошлаш мақсадида мониторинг ўтказиш
3. Стратегия ишлаб чиқиш	•Иштирокчилар кўшма фаолияти микёсини аниқлаш, кластер иштирокчиларини инновацион ривожлантириш концепциясини ишлаб чиқиш, инновацион ривожланиш дастурини яратиш, кластер кадрлар сиёсати асосларини ишлаб чиқиш
4. Лойиҳани амалга ошириш	•Кластерни бевосита жорий этиш босқичи
5. Узоқ муддатли ривожланишни режалаштириш	•Кластер алоҳалари самарадорлигини мониторинг қилиш, кластерни узоқ муддатли ривожлантириш сценарийсини ишлаб чиқиш

1-расм. Кластер яратишнинг асосий босқичлари

Амалиёт кўрсатадики, кластер тармоқларини жорий этиш ишлаб чиқариш муносабатларини оптималлаштириш, маҳсулот ва умуман саноатнинг рақобатбардошлигини ошириш, пировард натижада ҳудуд аҳолисининг турмуш даражасини ошириш учун мўлжалланган. Бошқарувнинг турли даражаларида намоён бўлувчи кластер тармоқларини ташкил этишнинг кўплаб – биринчи навбатда, ижтимоий, иқтисодий, экологик афзалликлари ажратиб кўрсатилади.

Шундай қилиб, агросаноат мажмуасида кластер тизимини жорий этишнинг афзалликлари миллий иқтисодиётнинг микро ва макродаражасида кўплаб жараёнларни такомиллаштириш имконини беради.

Кластерли бошқарув моделларининг бир нечта турлари мавжуд:

1-жадвал

Кластернинг бошқарув моделлари

Бошқарув модели	Ташаббускор бошқарув органи	Бошқарув усули
Директив модели	Давлат ва маҳаллий ҳокимият органлари	Агросаноат комплексида кластер ёндашувини ривожлантириш бўйича Қонунчилик ва меъёрий ҳужжатларни ишлаб чиқиш ва

		кўллаш, минтақавий ривожланиш стратегияси
Ҳамкорлик модели	Хусусий ва давлат кооператив ҳамкорлиги	Кластер субъектлари ташаббуси билан мувофиқлаштириш, ҳудудий даражада инновацион ва инвестиция кенгашлари, кўмиталар ва бошқарувнинг бошқа шакллари яратиш
Интеграция модели	Интеграциялашган агроформация	Кадрлар салоҳияти ва хомашёни шакллантиришдан кластернинг якуний маҳсулотини чиқаришгача горизонтал турдаги қишлоқ хўжалиги кластерларини яратиш ва фаолият юритиши
Хусусий модель	Қишлоқ хўжалиги холдинглар, йирик қишлоқ хўжалиги ва қайта ишлаш компаниялари	Йирик хусусий инвесторлар ташаббуси билан турли тармоқларни кластерлаштириш субъектларини мувофиқлаштирувчи агрокластерларни ташкил этиш

Кластер тизимларини жорий этишнинг афзалликлари иқтисодий салоҳиятни, шу жумладан, экспортни, ҳудудларни ва умуман давлатни юксалтириш имконини беради.

Шундай қилиб, агросаноат комплексининг экспорт салоҳиятини бошқариш самарадорлигини ошириш мақсадида экспорт салоҳиятини кенгайтириш лойиҳаларини (КПИ) амалга ошириш самарадорлиги кўрсаткичларини тизимлаштириш ва уларни баҳолашни норматив-ҳуқуқий тартибга солиш зарур. Самарадорликнинг асосий кўрсаткичлари сифатида қуйидагиларни тавсия этамиз: бундай турдаги агросаноат комплекси маҳсулотларини мазкур импорт қилувчи мамлакатга экспорт қилиш ҳажми (пул бирлиги); экспорт қилинадиган маҳсулотлар ҳажми. Экспорт салоҳиятининг миқдорий кўрсаткичларини ақс эттирувчи юқорида келтирилган омилларга қўшимча равишда, ҳосилдорлик ошиши, даромадлар кўпайиши, аграр ишлаб чиқаришнинг рентабеллигини ошириш сингари сифатли омилларни мониторинг қилиш зарур.

Кадрларни ривожлантириш режаларининг йўқлиги натижасида келажакда маълум муаммолар пайдо бўлиши мумкин, улар қуйидагилардан иборат:

- кадрларни ривожлантириш режаларини ишлаб чиқишнинг ҳал этилмаган масалалари;
- касбий билим ва кўникмалар устидан тизимли назоратнинг йўқлиги;
- меҳнат ресурсларини ривожлантириш самарадорлигини баҳолаш методологиясининг йўқлиги;
- корпоратив маданиятнинг ривожланмаганлиги;
- инновацияларнинг йўқлиги [5, п. 76].

Ходимларнинг меҳнат шароити, иш ҳақи даражаси ва жамоадаги вазиятдан қониқиш ҳосил қилиши юқори самарадорликка эришиш, мотивацияни ошириш ва иш натижаларини яхшилаш имконини беради.

Минтақада ва рақобатчилар ўртасида иш ҳақи даражасини кузатиб бориш, унинг камайиши ёки бажарилган вазифаларга мос келмаслигига йўл қўймаслик керак. Ташкилот ходимлари шаффоф меҳнат шароитлари, барқарор иш ҳақи тўловлари, ижтимоий кафолатлар ва меҳнат қонунларига тўлиқ риоя қилиш билан ҳимояланган бўлиши керак.

Ташқи муҳит имкониятлари ташкилотнинг кадрлар тизимининг кучли томонларидан тўлиқ фойдаланишга имкон беради, чунки кўплаб таълим муассасалари ва янги ходимларни топиш учун этарлича кенг каналлар мавжуд, бундан ташқари, ҳар доим ёшларни жалб қилиш имконияти мавжуд. бўш лавозимларга фаол мутахассислар. Бироқ, фақат йирик ташкилотлар университетлар билан ўзаро ҳамкорлик қилади ва меҳнат ярмаркаларида қатнашади.

Ташкилотни илгари суриш кадрлар тизимининг муваффақиятли ишлаши учун яна бир имконият яратади - потенциал номзодлар олдида ташкилотнинг қулай имиджини яратиш [2, п. 92]. Бу ишонччилик ва бундай ташкилотда ишлаш истагига таъсир қилади.

Ходимларни бошқариш тизимининг фаолиятидаги мавжуд муаммолар ташкилотларга ташқи муҳит имкониятларидан тўлиқ фойдаланишга ва ўз имкониятларини амалга оширишга имкон бермайди. Раҳбарият кадрлар тизимининг кўплаб тадбирларини амалга ошириш, иш берувчи сифатида ўз брендини илгари суриш учун этарли маблағ ажратмаяпти.

Кўпгина ташкилотларда ходимларнинг мартаба кўтарилиши учун имконият йўқ, чунки аксарият лавозимлар мартаба ўсишини англамайди. Натижада малака оширишга йўналтирилган ходимлар маълум бир лавозимда ишлагандан сўнг янги иш қидиришга мажбур бўлади. Бунинг сабаби шундаки, ташкилотлар иш учун юқори малакали номзодларни қидирмоқда ва жалб қилмоқда, аммо бундай ходимлар кўпинча лавозимга кўтарилишни хошлашади, лекин амалда буни олмайдилар [4, п. 161].

Бундан ташқари, кўпгина ташкилотлар самарадорлик кўрсаткичлари тизимини ишлаб чиқишга этарлича эътибор бермайдилар, бу бўлимлар фаолиятини мониторинг қилишда қийинчиликларга олиб келади, ходимлар томонидан аниқ мақсадлар ва кутилган натижаларни этарли даражада тушунмайди. Шунингдек, у кўрсаткичларнинг этишмаслиги туфайли ходимларни бошқариш стратегиясининг самарадорлигини тўлиқ баҳолашга имкон бермайди.

Шунинг учун ходимларни бошқаришнинг функционал стратегиясининг қуйидаги муаммоли масалалари энг муҳим ҳисобланади:

1. Ходимларни тайёрлаш тизимини такомиллаштириш, шунингдек, ходимларни рағбатлантириш ва ривожлантириш, чунки бу жиҳат инсон ресурсларини бошқариш доирасида этарлича ривожланмаган.

2. Абитуриентлар ўртасида бўш иш ўринларига талабни ошириш мақсадида потенциал абитуриентлар олдида ташкилотнинг қулай имиджини шакллантириш масаласи.

3. Турли бўлимлар учун иш фаолиятини баҳолаш кўрсаткичлари тизимини жорий этиш (КП1 тизимлари).

4. Ходимларни бошқариш фаолиятини молиялаштириш тизимини ишлаб чиқиш - манба танлаш, харажатларнинг оптимал миқдорини аниқлаш ва уларни назорат қилишни амалга ошириш [1, п. 138].

Санаб ўтилган муаммоли масалалардан келиб чиқиб, уни ишлаб чиқиш ва ундан фойдаланишни ошириш учун ходимларни бошқаришнинг такомиллаштирилган стратегиясини шакллантириш зарур.

Шундай қилиб, ходимларни бошқаришнинг функционал стратегияси маълум шахсий хусусиятлар билан тузилиши керак: ташкилот мақсадлари ва муносабатларига содиқлик, таваккал қилиш қобилияти, ташқи ёки ички таъсирлар шароитлари ўзгарганда тезда мослашиш қобилияти. Бироқ, иш ҳақи тизими адолатли иш ҳақига асосланиши керак.

Адабиётлар:

1. Архипова Н.И. Современные проблемы управления персоналом: монография / Н.И. Архипова, С.В. Назайкинский, О.Л. Седова. - Москва: Проспект, 2018. - 160 с.;
2. Баисова С.Р. Управления персоналом организации: его сущность, основные проблемы / С.Р.Баисова, С.Н.Блудова // Проблемы научной мысли. - 2019. - Т.2. - №1. - С.91-92.;
3. Близнюк А.С. стратегии управления персоналом / А.С. Близнюк, А.С. Галай, Н.В. Фирсанова // Вестник современных исследований. - 2019. - №1.5 (28). - С. 22-23.;
4. Гапоненко Т.В. Актуальные тенденции и проблемы в области управления персоналом / Т.В. Гапоненко, А.Е. Малхасян // Бизнес. Образование. Право. - 2019. - №4 (49). - С. 159-163.;
5. Саенко И.И. Стратегия управления персоналом / И.И. Саенко, О.С. Андреева // Экономика и бизнес: теория и практика. - 2019. - №10-2 (56). - С. 74-76

Research Science and Innovation House

QISHLOQ XO‘JALIGI KORXONASI RABOBATBARDOSLIKNI O‘RGANISHDA NAZARIY YONDOSHUVLAR

Bayxonov Baxodirjon Tursunbayevich

Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti professori, i.f.d.(DSc), dotsent

Rajabov Shuhrat Ismoyilovich

Termiz iqtisodiyot va servis universiteti magistranti

Annotasiya. Ushbu maqola zamonaviy iqtisodiy voqelikda tashkilotning raqobatbardoshligini o‘rganishda nazariy yondashuvlarni ko‘rib chiqishga bag‘ishlangan. Muallif “tashkilotning raqobatbardoshligi” tushunchasini talqin qilish bo‘yicha mualliflarning turli qarashlarini bayon qiladi va tahlil qiladi. Tadqiqot jarayonida ushbu ko‘p qirrali ta‘rifning turli xususiyatlarini hisobga olgan holda umumlashtirilgan tushuncha shakllantirildi. Bundan tashqari, muallif bozor kon'yunkturasini ekspert tahlilining usullari, maqsadi va xususiyatlarini ochib beradi. Tahlil va prognozlashning ekspert usullarining turlariga alohida e‘tibor beriladi. Prognozlash nazariyasini turli xil vazifalarning keng doirasiga moslashtirish natijasi bo‘lgan turli xil ekspert usullari guruhlari berilgan.

Kalit so‘zlar: raqobat, korxonalar raqobatbardoshligi, raqobatdosh ustunlik, raqobatbardosh salohiyat

Annotation. This article is devoted to the consideration of theoretical approaches in the study of the competitiveness of an organization in modern economic realities. The author outlines and analyzes the various views of the authors on the interpretation of the concept of "competitiveness of an organization". In the course of the study, a generalized concept was formulated, taking into account the various features of this multifaceted definition. In addition, the author reveals the methods, goals and features of expert analysis of market conditions. Particular attention is paid to the types of expert methods of analysis and forecasting. Various series of groups of expert methods are given, which are the result of the adaptation of the theory of prognostication to a wide range of different tasks.

Keywords: competition, enterprise competitiveness, competitive advantage, competitive potential

1.Kirish

Iqtisodiy rivojlanishning zamonaviy voqeliklari iqtisodiyotning alohida bo‘g‘ini sifatida mahsulotlar (tovarlar, xizmatlar), tashkilotlar, mintaqalar, mamlakatlar raqobatbardoshligi uchun alohida ahamiyatga ega bo‘lishiga yordam beradi. Kuchli raqobat sharoitida bozorda muvaffaqiyatga erishish uchun har qanday tashkilot o‘z imkoniyatlari va istiqbollari haqidagi ma'lumotlarni tahlil qilishi va bashorat qilishi kerak.

Iqtisodiy sohada hozirgacha iqtisodchilar o‘rtasida ko‘plab munozaralar va munozaralarga sabab bo‘ladigan bunday tushunchalar kam, ular orasida "raqobatbardoshlik" atamasi mavjud. Xorijiy va mahalliy olimlarning iqtisodiyot va menejmentga oid bir qator ishlarini nazariy tahlil qilib, fikrimizcha, ushbu tushunchaga ta'rif berishning mazmuniy bazasida birlik yo‘qligini ta'kidlash mumkin. Bu "tashkilotning raqobatbardoshligi" tushunchasini o‘rganishda nazariy xorijiy va mahalliy yondashuvlarni batafsil tahlil qilish va umumlashtirishning dolzarbligi va maqsadga muvofiqligini ko‘rsatadi.

2.Adabiyotlar sharhi

"Raqobatbardoshlik" atamasi va uning mexanizmlari rivojlangan mamlakatlarning iqtisodiy aylanmasida uzoq vaqtdan beri qo‘llanila boshlandi, masalan, K.R. McConnell va S.L. Bru, raqobat haqida gapirar ekan, quyidagilarni nazarda tutgan: "... bozorga erkin kirish va chiqish imkoniyatiga ega bo‘lgan ko‘plab mustaqil xaridorlar va sotuvchilarning mavjudligi" [5]. XX asrning 70-yillaridan boshlab M.Porter, A.Tompson, I.Ansoff va boshqalarning ilmiy izlanishlari tufayli raqobat va raqobatbardoshlik nazariyasi faol rivojlandi.

Rossiyada ushbu kontseptsiyaning kontseptual nazariyalari nisbatan yaqinda paydo bo‘ldi va qo‘llanila boshlandi va ko‘pincha faqat ikkita yondashuv bilan tor talqin qilinadi: mahsulot nuqtai nazaridan yoki korxonalar faoliyati nuqtai nazaridan. Biroq, bizning fikrimizcha, "raqobatbardoshlik" tushunchasi o‘zining ko‘p qirraliligi bilan qiziq va tashkilotning raqobatbardoshligi kontseptsiyasini o‘rganishdagi nazariy yondashuvlar integratsiyalashgan yondashuv nuqtai nazaridan asoslanishi va tahlil qilinishi va turli darajalarda ko‘rib chiqilishi kerak (mahsulot, korxonalar, texnologiya, sanoat, mintaqalar, mamlakat).

Mahalliy va xorijiy iqtisodiy adabiyotlarni tahlil qilish ushbu sohadagi ilmiy tadqiqotlarga bo‘lgan talabning yuqoriligini va shu bilan birga tashkilotning maqsad va vazifalariga qarab raqobatbardoshligini talqin qilishda ko‘plab ta'riflarni ta'kidlash imkonini beradi.

3. Nazariy tahlil va natijalar

"Tashkilotning raqobatbardoshligi" tushunchasini ta'riflashga ba'zi yondashuvlarni ko'rib chiqing.

Jahon Iqtisodiy Forumi (WEF) quyidagi ta'rifni beradi: "Raqobatbardoshlik - bu firmalarning o'zlari uchun mavjud bo'lgan sharoitlarda narxlari va narx bo'lmagan xususiyatlari bo'yicha tovarlarni loyihalash, ishlab chiqarish va sotishdagi real va potentsial qobiliyatidir. iste'molchi uchun raqobatchilarning tovarlaridan ko'ra jozibadorroqdir» [12]. Bizning nuqtai nazarimizdan, bu ta'rif mazmunli, ammo u faqat tashkilotning samaradorligiga ta'sir qiluvchi boshqa omillarni hisobga olmagan holda tovarlarga nisbatan qo'llaniladi.

Bu pozitsiya marketing lug'atining ta'rifiga o'xshaydi L.G. Azoev, bu erda tashkilotning raqobatbardoshligi mahsulotning raqobatbardoshligi kontekstida ko'rib chiqiladi va quyidagicha ta'riflanadi: "firma, kompaniyaning bozorlarda yuqori sifatli, arzon narxlardagi tovarlarni ishlab chiqaruvchilar va sotuvchilar bilan raqobatlasha olish qobiliyati. narxlar, xaridorlar, iste'molchilar uchun qulaylik yaratmoqda" [1, s. 89].

Katta entsiklopedik lug'atda raqobatbardoshlik "mahsulot, xizmat, bozor munosabatlari sub'ektining bozorda mavjud bo'lgan o'xshash tovarlar, xizmatlar yoki bozor munosabatlarining raqobatdosh sub'ektlari bilan teng ravishda harakat qilish mulki" deb ta'riflanadi [11].

"Rus tilining izohli lug'ati" nuqtai nazaridan S.I. Ozhegova: "Raqobatbardoshlik - bu raqobatga dosh berish, raqobatchilarga qarshilik ko'rsatish qobiliyati" [6, p. 290]. Bizning nuqtai nazarimizdan, bu tushunchada ushbu qobiliyatlarga ega bo'lgan sub'ekt yoki ob'ektning aniq ta'rifi yo'q.

X.A. Fashiev o'z asarlaridan birida talqinlarning xilma-xilligini uch guruhga ajratgan:

- "mahsulot haqida gapirmasdan kompaniyaning ichki va tashqi faoliyatini tavsiflash;

- raqobatbardoshlikning faqat tovar komponentiga asoslangan;
- sub'ektning tovar va ishlab chiqarish faoliyatini birlashtiruvchi» [10].

Ushbu tasnifga asoslanib, "tashkilotning raqobatbardoshligi" va "tashkilotning faoliyati" tushunchalarining o'ziga xosligini ta'kidlaydigan mualliflarni birinchi guruhga kiritish mumkin, jumladan: Barinov V., Zaxarov V.Ya., Kalashnikova L.M., Seleznev A., Kupriyanova T., Marakulin M.V., Starovoitov M.K., Fomin B.F., Svetunkov S.G., Zavyalov P.S. va boshqalar. Masalan, Zavyalovning fikricha

P.S. - "korxonaning raqobatbardoshligi - bu samarali iqtisodiy faoliyat va uni raqobatbardosh bozorda amaliy foyda bilan amalga oshirish imkoniyati" [4]. Starovoytov M.K. "Raqobatbardoshlik - bu bozor munosabatlari sub'ektining ichki mulki bo'lib, u raqobat jarayonida namoyon bo'ladi va takror ishlab chiqarishni kengaytirish uchun kapitalistik turdagi bozor iqtisodiyotida o'z o'rnini egallashga imkon beradi, bu barcha ishlab chiqarish xarajatlarini qoplash va foyda olishni o'z ichiga oladi. qonuniy iqtisodiy faoliyatdan" [8].

Olimlarning ushbu bayonotlari raqobatbardosh kurashda muvaffaqiyatga erishishning zaruriy sharti sifatida korxonalar samaradorligining yuqori darajasini asosli ravishda qayd etadi. Biroq, bizning fikrimizcha, bu talqinlar "tashkilotning raqobatbardoshligi" tushunchasining butun mohiyatini aks ettirmaydi, chunki mahsulot tushunchasi chiqarib tashlanadi, mahsulotning raqobatbardoshligi va korxonaning raqobatbardoshligi bir-biri bilan bog'liq.

Raqobatbardoshlik deb hisoblaydigan Fatxutdinov R.A.ning nuqtai nazaridan quyidagi yondashuvni ko'rib chiqamiz: "... ob'ektning o'ziga xos ehtiyojni real yoki potentsial qondirish darajasi bilan tavsiflangan mulki. bu bozor" [9]. "Tashkilotning raqobatbardoshligi" tushunchalarini "mahsulotning raqobatbardoshligi" bilan aniqlashni Mironov M.G., Erlich M., Xine J., Vasilyeva Z.A., Rou M. va boshqalar kabi mualliflarning asarlarida ham kuzatish mumkin. , bu yondashuv, avvalgi kabi, juda ziddiyatli, chunki mahsulotlarning raqobatbardoshligi tadbirkorlik sub'ektining raqobatbardoshligini belgilovchi yagona omil emas.[13]

Olimlarning nuqtai nazarlarini tahlil qilish Dontsova L.V., Rubin Yu.B., Shustov V.V., Fashiev X.A., Zaitseva N.L., Ivanova E.A., Mazilkina E.I., Panichkina T.G. Tashkilotning raqobatbardoshligini aniqlash bo'yicha ularning talqini sub'ektning tovarlari va ishlab chiqarish faoliyati kombinatsiyasi sifatida taqdim etilganligini ko'rsatdi. Masalan, H.A. Fashiyev ta'kidlaydi: "Korxonaning raqobatbardoshligi deganda kompaniyaning bozorning muayyan segmentlarida raqobatbardosh mahsulotlarni, ya'ni sifat va narx parametrlari bo'yicha o'xshashlaridan ustun bo'lgan tovarlarni ishlab chiqish, ishlab chiqarish, bozorga chiqarish va xizmat ko'rsatishning ham real, ham potentsial qobiliyati tushuniladi. va iste'molchilar orasida ustuvor talabga ega" [10].

"Tashkilotning raqobatbardoshligi" tushunchasini talqin qilishning zamonaviy xilma-xilligi, tabiiyki, raqobatbardoshlikka o'zaro bog'liqlik va vaqtni hisobga olgan holda korxonaning raqobatbardoshligining ko'p qirrali tomonlarini hisobga oladigan kompleks yondashuvning paydo bo'lishi va rivojlanishiga olib keldi. omillar –

menejment darajasi, boshqaruv tizimi, moliyaviy oqimlar, bozor sharoitlari, texnik jihozlar, xodimlarning malakasi va motivatsiyasi, moliyaviy barqarorlik va boshqalar. Bu omillar aniq o'lchov ko'rsatkichlari, shuningdek raqobatbardoshlikni boshqarish mexanizmlari sifatida ushbu ta'rifni quyidagicha izohlaydi. murakkab va o'zaro bog'liq holda, u qaysi darajada ko'rib chiqilishidan qat'i nazar - tashkilot, tarmoq, mintaqa yoki butun mamlakat darajasida.[14]

Bizning fikrimizcha, rus olimi-iqtisodchisi S.A. Demin ko'p qirrali va ko'p qirrali iqtisodiy toifa sifatida raqobatbardoshlikning eng nazariy asoslangan ta'riflaridan birini taqdim etadi: "korxonaning raqobatbardoshligi - bu korxonaning bozorda raqobatchilardan oldinda, o'z ichki imkoniyatlaridan samarali foydalangan holda va atrof-muhitni hisobga olgan holda ishlash qobiliyatidir. omillar, bozor sharoitlariga, mintaqaviy rivojlanishning o'ziga xos xususiyatlariga, tarmoqning o'ziga xos xususiyatlariga e'tibor berish, etarli foyda olish bilan birga, o'z salohiyatingizni oshirishga imkon beradi" [3, p. 40]. Ushbu ta'rif, bizning fikrimizcha, raqobat munosabatlarining butun majmuasiga to'liq mos keladi va o'ziga xos tarzda qiyosiy xarakteristikaga imkon beradi.[15,16]

Iqtisodchilarning "tashkilotning raqobatbardoshligi" tushunchasiga ta'rif berish bo'yicha turli qarashlarini tahlil qilish asosida quyidagi xulosalarga keldik:[17]

- bu nisbiy xususiyat bo'lib, u bozordagi raqobatchilar bilan tashkilotning turli asoslari bo'yicha taqqoslash natijalari bilan aniqlanadi;

- bu turli omillarga (tashqi va ichki) va vaqt o'tishi bilan o'zgarib turadigan doimiy bo'lmagan qiymat;

- resurslar va potentsialni samarali boshqarish bilan bir qatorda, bu ta'rif doimiy o'zgaruvchan atrof-muhit sharoitlariga tez moslashish va inqirozsiz ishlashni ta'minlashni ham o'z ichiga olishi kerak;

- Bu tashkilot faoliyatining turli sohalari samaradorligining ko'p qirrali kompleks ko'rsatkichidir.

4.Xulosa

Tadqiqot davomida ma'lum bo'ldiki, "tashkilotning raqobatbardoshligi" tushunchasi ko'pincha "mahsulotning raqobatbardoshligi" tushunchasi bilan birlashtiriladi, bu bizning fikrimizcha, noto'g'ri ko'rinadi, chunki ikkinchisi. muddat tashkilotning raqobatbardoshligi ko'rsatkichlarining quyi tarkibiga kiradi. Mahsulotning raqobatbardoshligi tashkilotning raqobatbardoshligi uchun zaruriy,

ammo etarli shart emas, ya'ni amalda raqobatbardosh mahsulotga ega bo'lgan korxonalar har doim ham raqobatbardosh bo'lavermaydi.

Yuqoridagilarni umumlashtirib, ko'rib chiqilgan ta'riflar asosida biz "tashkilotning raqobatbardoshligi" ning kompleks ta'rifining turli xususiyatlarini hisobga olgan holda kontseptsiyani shakllantiramiz - bu boshqaruv tizimini, mahsulot va xizmat sifatini o'z ichiga olgan murakkab tushunchadir. moliyaviy ahvoning barqarorligi, innovatsiyalarga tayyorligi, xodimlar bilan samarali ishlash, mahsulot taqsimoti va xizmat ko'rsatish darajasi, korxonalar imiji.

Xulosa qilib shuni ta'kidlash mumkin, tashkilotning raqobatbardoshligi iqtisodiyot sohasidagi ko'p qirrali kategoriya bo'lib, u umumiy qabul qilingan, yagona ta'rifga ega bo'lmagan, boshqalarni istisno qiladigan va bozor munosabatlarining barcha ishtirokchilarini qoniqtiradi.

Adabiyotlar ro'yxati

1. Azoev G.L. Marketing. Lug'at. - M.: OAJ NPO Iqtisodiyot, 2000. - 422 p.
2. Batasheva M.A. Korxonaning raqobatbardoshligi: mohiyati va uni samarali takomillashtirish yo'llari // Yosh olim. - 2015. - No 21 (101). - S. 355-358. - URL: <https://moluch.ru/archive/101/22986>.
3. Demin S.A. Zamonaviy sharoitda korxonaning raqobatbardoshligi kontseptsiyasi // Omsk universiteti axborotnomasi. - 2011. - No 3. - S. 325-329.
4. Zavyalov P.S. Diagrammalar, rasmlar, jadvallardagi marketing: Proc. Foyda. - M.: InfraM, 2010. - 280 b.
5. Makkonnel K.R. Iqtisodiyot: tamoyillar, muammolar va siyosat: darslik. - M.: 2003. - 972 b.
6. Ozhegov S.I. Rus tilining izohli lug'ati: 80 000 so'z va frazeologik iboralar. - 4-nashr, to'ldirilgan. - M.: Azbukovnik, 1999. - 944 b.
7. Rudoy E.V. Korxonaning raqobatbardoshligining mohiyati / E. V. Rudoy // Yosh olim. - 2017. - No 19 (153). - S. 152-154. - URL: <https://moluch.ru/archive/153/43305>.
8. Tolstikov E.A. Korxonaning raqobatbardoshligining mohiyati haqidagi bahsli savollar // Yosh olim. - 2016. - No 20 (124). - S. 443-446. - URL: <https://moluch.ru/archive/124/34199>.
9. Fatxudinov R. A. Strategik marketing: darslik. - M.: "Biznes maktabi, Intel-Synthesis" YoAJ, 2011. - 640 b.

10. Fashiyev X.A. "Korxonaning raqobatbardoshligi" toifasining ta'riflari // Rossiya va chet elda marketing. - 2009. - No 4 yil. - S. 75.
11. Iqtisodiyot va matematika lug'ati: Zamonaviy iqtisodiyot lug'ati. -M.: Kelishuv. L. I. Lopatnikov. 2009 yil.
12. Jahon iqtisodiy forumi. [<https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%>]
13. Mamajanova, T., & Otamurodov, S. (2016). Uzbekistan'S Agricultural Products Comparative Advantages In Russian Market.
14. Mamadjanova, T. A. (2019). ISSUES OF AGRICULTURAL CLUSTERS ORGANIZATION: FOREIGN EXPERIENCE. *Theoretical & Applied Science*, (9), 430-435.
15. Мамажоновна, Т. А. (2012). ПОВЫШЕНИЕ ЭКОНОМИЧЕСКОЙ ЭФФЕКТИВНОСТИ ФУНКЦИОНИРОВАНИЯ РЫНКА ПЛОДООВОЩНОЙ ПРОДУКЦИИ (НА ПРИМЕРЕ РЕСПУБЛИКИ УЗБЕКИСТАН). *Журнал научных публикаций аспирантов и докторантов*, (3), 12-15.
16. Мамаджанова, Т. А. (2017). Современное состояние и перспективы развития плодоовощеводства в Узбекистане: институциональные аспекты и механизмы развития маркетинга. *Проблемы современной экономики*, (1 (61)), 171-173.
17. Ahmadjanovna, M. T. (2020). Methodology forming the international marketing strategy of fruit and vegetable products. *International Journal of Psychosocial Rehabilitation*, 24(5), 4998-5010.

Research Science and Innovation House

MIRZACHO‘L TABIIY GEOGRAFIK OKRUGI YER USTI TUZILISHINI O‘RGANISH

Homroqulov Husan Hikmatulla o‘g‘li

Urganch davlat universiteti talabasi

Annotatsiya: Ushbu maqolada Mirzacho‘l tabiiy geografik okrugining yer usti tuzilishini va uning qishloq xo‘jaligini rivojlantirishdagi ahamiyati shuningdek, boshqa geografik xususiyatlari haqida ma‘lumotlar berilgan.

Kalit so‘zlar: o‘lka, okrug, sho‘rxoklar, sizot suvlar, asosiy suv manbalari, sovxozlar, “Bosh mirzacho‘l qurilish statistika”, genetik qatlam, erroziya.

Аннотация: В данной статье приведены сведения о строении поверхности Мирзачельского природно-географического района и его значении в развитии сельского хозяйства, а также о других географических особенностях.

Ключевые слова: страна, район, солончаки, фильтрационные воды, магистральные источники воды, совхозы, «Бош Мирзачол строительная статистика», генетический слой, эрозия.

Abstract: This article provides information about the surface structure of the Mirzachol natural geographical district and its importance in the development of agriculture, as well as other geographical features.

Key words: country, district, salt marshes, seepage waters, main water sources, state farms, "bosh Mirzachol construction statistics", genetic layer, erosion.

Kirish: Geograf K.Z.Zokirov O‘zbekiston Respublikasi tuproqlarini mintaqaga ajratishda tabiiy sharoitlarni – iqlim, tuproq qoplami, o‘simlik va hayvonat olamini asosiy omil sifatida olib, cho‘l, adir, tog‘ va yaylov mintaqalarga ajratgan. Mirzacho‘lning qumli tuproqlarida gumus miqdori juda kam (0.3 – 0.6% ni) va ayrim gilli joylarda esa 0.5 – 1 % ni tashkil qiladi. Bundan tashqari och va bo‘z tuproqlar, sug‘orma och bo‘z va bo‘z – o‘tloq tuproqlar mavjud. Mirzacho‘lning tog‘ yonbag‘irlarida to‘q bo‘z va jigarrang tuproqlar tarqalgan. Mirzacho‘lning iqlimi quruq kontinental, o‘rtacha yillik temperatura shimolda 12.5, janubda 150C ga yetadi. Yozi juda issiq +40+50 0C gacha, qishda esa sovuq – 4 0C gacha ayrim joylarida – 30 – 350C gacha pasayishi ham mumkin. Yillik yog‘in miqdori 200-300 mm, yoz kunlari suvning bug‘lanishi esa 1000 – 1200 mm bo‘lib, yog‘in miqdoridan 4 – 4.5 marta ko‘p. Sizot suvlari yerning yuza qatlamiga yaqinligi

sababli Mirzacho‘lning tuproqlari sho‘rxok, sho‘rtob, och bo‘z daryo vodiysida allyuvial – o‘tloqi, o‘tloqi tuproqlar tarqalgan. Bu okrugda shamolning tezligi 12 – 15 m/sek, bazida 46 m/sek ga yetishi mumkin. Bunday kuchli shamol tufayli tuproq erroziyalari va sho‘rlanish, suv bug‘latish ko‘p miqdorda bo‘ladi. Shamol ta‘sirida turli xil kattalikdagi qum barhanlari ham hosil bo‘ladi. Mirzacho‘lning ayrim joylari tuproqlari juda sho‘rlangan va sizot suvlari joylashgan chuqurligi tuproq yuza sathiga yaqin bo‘lganligi sababli meliorativ tadbirlar qo‘llaniladi.

Asosiy qism: Uning sho‘rlanmagan tuproqlarida oqquray, kovrak, qizil burgan, sho‘rlangan tuproqlarda esa yulg‘un, sho‘rxoklarda ajriq, kurmak kabilar o‘sadi. Mirzacho‘l okrugining asosiy suv manbai Sirdaryo hisoblanadi. Okrugning ayrim hududlari qor suvi bilan to‘yinadi. Bu hududlarda yozda suv ko‘p, qishda kam bo‘ladi. Shu sababli daryo suvini tartibga solib turish maqsadida sig‘imi 100 mln.m³ bo‘lgan Jizzax shaxri yaqinida Jizzax suv ombori qurildi. Bu okrugda Achchiqsoy, Zominsuv, Rovatsoy kabi soylari mavjud bo‘lib, ularda bahor oylari suv bir muncha ko‘p, yoz oylari esa birmuncha kam miqdorda bo‘ladi. Mirzacho‘lda gurund suvlari siljishi qiyin va yuza 1 – 5 m chuqurlikda joylashganligi sababli ayrim hududlardagi suvlar sho‘r, ichishga yaroqsiz. Tekislikning Aydar – Arnasoy ko‘li (O‘zbekistonning eng yirik ko‘l tizimi) tomon gurunt suvi chuqurligi 0.5 – 1.0 m ga yaqin bo‘lib, o‘ta sho‘rlangan. Okrugning tekislik qismida 200 – 300 m da chuchuk suv, 1500 – 3000 m chuqurlikda mineral termik suv qatlami borligi aniqlangan. XIX asrning 95-yillarida Mirzacho‘lda uzunligi 84 km bo‘lgan kanal qazilgan va sug‘oriladigan yerlar 76 ming gektar (ga) ga yetgan. 1910 – 1914 yillarda sug‘oriladigan yerlar miqdori 95 ming ga bo‘lgan, keyinchalik bu maydonning 60 ming ga sho‘rlanish va botqoqliklar hosil bo‘lishi tufayli yaroqsiz holga kelgan. O‘tgan asrning 30 – yillarida Mirzacho‘lga O‘zbekiston aholisining zich bo‘lgan qatlamlaridan yangi oilalar ko‘chirib keltirilgan va sovxozlar, yirik qishloqlar tashkil qilingan. 1939 – 40- yillarda sho‘rlangan, botqoq hosil bo‘lgan 60 ming ga yerlar qayta o‘zlashtirildi. Ikkinchi jahon urushi tugagach sovetlar mamlakatlarni iqtisodiyotini “bir tomonlama rivojlantirish” to‘g‘risida qaror qabul qildi. O‘zbekiston iqtisodiyotini rivojlantirish maqsadida paxta yakka hokimligi ya‘ni asosi paxta bazasiga aylantirish ittifoq hukumdolarining asosiy maqsadiga aylangan edi. 50 – yillardan boshlab markaz buyrug‘i bilan aholining mehnatga layoqatli barcha qismini e‘tibori taqir va bo‘z yerlarni o‘zlashtirishga qaratildi. 1956-yilda “Boshmirzacho‘l qurilish” tashkiloti tuzildi va sug‘oriladigan yerlar 205,5 ming ga yetdi. 1956–1965-yillarda 84 ming ga yerlar o‘zlashtirildi. 16 ta paxtachilikka

ixtisoslashgan, bitta bog'dorchilik, uzumchilikka ixtisoslashtirilgan sovxozlar tashkil 80 qilindi. Mirzacho'l yerlarini sug'orish va melerativ holatlari yaxshilandi va janubiy Mirzacho'l kanali qurildi. Hozirgi kunda aholi soning tobora ortib borishi tufayli ularning ehtiyojlari ham (oziq – ovqat, uy – joy va boshqalar) ortib bormoqda. Statistika bo'yicha O'zbekiston aholisi soni 2020 yil boshida 131.6 ming kishiga o'sgan. Aholi sonining bunday ko'lamda ortishi tufayli ularni ehtiyojlarini qondirish maqsadida yangi va nazoratdan chiqqan yerlar o'zlashtirilmoqda. Mirzacho'lning qumli cho'l tuproqlarida ham keng miqyosda o'zlashtirish ishlari olib borilmoqda. Mirzacho'l tabiiy o'lkasi voha landshaftlari qadimdan Sirdaryoning qadimgi qayir usti terrasalari, Turkiston va Nurota tizmalaridan oqib tushuvchi doimiy va Vaqtincha oqar suvlar olib kelib yotqizgan yotqiziqalaridan hosil bo'lgan konus yoyilmalarida vujudga kelgan. Mirzacho'l tabiiy geografik o'lkasi landshaftlarining shakllanishida ishtirok etuvchi omillardan biri uning relyefi. Hududning relyefi o'ziga xos bo'lib, shimoliy tomondan orografik jihatdan ochiq, janubiy tomondan tog' tizmalari bilan to'silgan. Yer yuzasining bunday orografik tuzilishi o'z o'rnida hudud iqlimining shakllanishida muhim rol o'ynaydi. Shimoldan kelayotgan havo massalarining janubdagi tog'larning to'sib qolishi tufayli bir nechta doimiy vaqtincha oqar suvlar - daryo va soylarning vujudga kelishiga zamin yaratgan. Bu soylarning tekislikka chiqaverish qismida qadimdan vujudga kelgan va daryo va soylarning tekis shakllangan prolyuvial ulangan prolyuvial tekisliklar - konus yoyilmalarida Zomin, Jizzax kabi vohalar ham vujudga kelgan. Tog' oldi prolyuvial tekisliklar geomorfologik jihatdan murakkab tuzilgan bo'lib, uning tuzilishi bir-biridan keskin farq qiluvchi ikki xil relyef shakli kompleksidan tarkib topgan. Birinchi relyef shakli qiyaligi bir xil yo'nalishda tog' tagidan tekislik yoki vodiy tomon asta-sekin pasayib boradigan prolyuvial tekislik-lardan tashkil topgan. Ikkinchi tipdagi relyef shakli majmuasi esa daryo va soylar tog-adirlardan chiqqan joylarda yarim doira shaklda yelpig'ichsimon taralgan va qabariqsimon ko'rinishga ega bo'lgan qiyalik hosil qilib, yuqoridan atrofga tomon pasayib boradigan konussimon yoyilmalardan iborat. Irrigatsiya to'ri bunyod etilishi va uning texnik holatini yaxshilash bilan birgalikda yangi yerlarni qishloq xo'jalik oborotiga kiritish bo'yicha ham ishlar olib borilgan. Natijada, eskidan sug'oriladigan Kirov nomli magistral kanal zonasida 1956-yilga kelib sug'oriladigan yerlar maydoni 206 ming gektarga yetkazilgan. Shu tariqa 40 yil davomida Mirzacho'l tabiiy geografik o'lkasida irrigatsion jihatdan 172 ming ga yerlar o'zlashtirilgan. 1956-yil avgustida

Mirzacho‘l tabiiy o‘lkasida eskidan sug‘oriladigan zonasida 300 ming ga qo‘riq yerlarni sug‘orish va xo‘jalikda o‘zlashtirish hamda meliorativ ishlarni olib borish to‘g‘risidagi hukumat qarori qabul qilinadi. Shundan 200 ming gektari Mirzacho‘lning O‘zbekistondagi qismiga to‘g‘ri keladi. Mirzacho‘lning eskidan sug‘orilib kelinayotgan hududi asosan allyuvial yotqiziqlar bilan murakkablashgan qismini o‘z ichiga oladi. Uning litologik tuzilishi hamda gidrogeologik sharoiti o‘zlashtirish va melioratsiya uchun qulay, chunki uning tabiiy drenaji asosan prolyuvial kelib chiqishga ega bo‘lgan, yaxshi drenajga egaligi bilan xarakterlanadigan yangidan o‘zlashtirilgan qismiga qaraganda ancha yaxshi hisoblanadi. Shunga ko‘ra yangi o‘zlashtirilgan yerlarning o‘zlashtirishda ancha qiyin bo‘lib ko‘rinadi Mirzacho‘l tabiiy o‘lkasining qo‘riq yerlarini o‘zlashtirish bo‘yicha ulkan tashkilotchilik ishlarni unga qiziqishi bo‘lgan respublikalar tomonidan olib borildi. 1975-yil oxiriga kelib Mirzacho‘l tabiiy o‘lkasida irrigatsiya jihatdan o‘zlashtirilgan 300 ming ga qo‘riq yerlar o‘zlashtirilgan bo‘lib, bu yerlarda 60 dan ortiq manzilgohlar barpo etilgan yuqori mexanizatsiyalashtirilgan davlat xo‘jaliklari tuzildi. Mirzacho‘l tabiiy geografik o‘lkasida qo‘riq yerlarni o‘zlashtirish bo‘yicha tajribalar V.V.Poslavskaya (1969), E.I.Ozerskiy (1967, 1971, 1973), V.A Duxovniy (1973), N.R.Hamraev (1973) va boshqalarning ishlarida yaxshi yoritilgan. Ushbu tajribalar katta ahamiyatga ega va boshqa irrigatsion o‘zlashtirish ob‘ektlariga tarqalishiga xizmat qiladi. Tajribalardan Qarshi va Jizzax cho‘llarini loyihalashda samarali foydalanildi va irrigatsiya-melioratsiya tizimlarini qurishda va yerlarni o‘zlashtirishda foydalanildi [4: 16 b]. Mirzacho‘l tabiiy o‘lkasi hududida sug‘orish natijasida quyidagi tuproq tiplari shakllangan: 1) ariq va kanallar bo‘yidagi qumli va qumoq irrigatsion yotqiziqlar bilan aralashib ketgan tuproqlar; 2) qadimdan sug‘oriladigan oddiy tuproqlar; 3) oddiy voha tuproqlari; 4) qadimgi sug‘oriladigan o‘tloq voha tuproqlari; 5) voha o‘tloq tuproqlari; 6) voha o‘tloq-botqoq tuproqlari; 7) voha botqoq tuproqlar; 8) ikkilamchi sho‘rlangan tuproqlar. Vohalarning asosiy tarkibiy qismini agrolandshaftlar tashkil etadi. Mirzacho‘l tabiiy o‘lkasi hududida ham agrolandshaftlarning qadimdan vujudga kelishida Sangzor, Zominsuy daryolari hamda tog‘lardan oqib tushuvchi mavsumiy oqar suvlarning roli muhim hisoblanadi. Mirzacho‘l tabiiy o‘lkasining qadimgi cho‘l qismini o‘zlashtirish uning shimoliy va shimoli-sharqiy qismidagi Sirdaryoning qadimgi qayir usti terrasalari o‘zlashtirila boshlangan. XX asrning 50-yillaridan so‘ng paxta maydonlarini kengaytirish maqsadida yerlarni o‘zlashtirish shimoli-g‘arbga tomon davom ettirildi. Sirdaryodan suv oluvchi Mirzacho‘l kanali ishga tushirilib, uning

tarmoqlari va bir qancha irrigatsion texnik inshootlar bilan jihozlangan antropogen gidrografik to‘r vujudga keltirildi. Aholi turar joylari, yo‘llar, transport-kommunikatsiya tizimlari vujudga keltirildi. Mirzacho‘l tabiiy o‘lkasining barcha sug‘oriladigan hududlarida sug‘orish inshootlarining ko‘payishi voha landshaftlari tarkibi va ko‘lamining o‘zgarishiga sabab bo‘ldi. Bu o‘zgarishlar o‘z navbatida ilgari cho‘lning landshaft-ekologik sharoitiga katta ta‘sir ko‘rsatdi. Sug‘oriladigan maydonlarda tabiiy o‘simliklar, tuproq tarkibidagi mikroorganizmlarning faoliyati, tuproqlarning morfologik, fizik, kimyoviy va biologik xossalari o‘zgardi, eng muhimi voha landshaftlarining tabiiy sharoiti optimallashtirildi. Mirzacho‘l tabiiy o‘lkasi yer resurslaridan samarali foydalanish eng avvalo tuproqlarning meliorativ holatiga bevosita bog‘liq. Tabiiy geografik rayoni hududidagi sug‘oriladigan yerlarning ko‘p qismi turli darajada sho‘rlangan va sho‘rlanmoqda. Bu esa o‘z navbatida joyning turli komponentlari - relyefi, yer usti va yer osti suvlari harakati, iqlim, tuproqning tarkibi hamda sug‘orish inshootlarining holati, sug‘orish madaniyati va boshqa bir qancha antropogen omillarga bevosita bog‘liq. Hozirgi kunda Mirzacho‘l tabiiy geografik o‘lkasi tuproqlari meliorativ holati, sizot suvlari sathi, sho‘rlanish darajasi, tuproq bonitirovkasi, yer kadastri bilan respublikamiz va viloyatlardagi tegishli ilmiy tashkilotlar o‘rganishib, olingan natijalar tahlil qilinmoqda. Mirzacho‘l tabiiy geografik o‘lkasining yer resurslarini o‘rganish borasida olib borilayotgan ilmiy tadqiqot ishlarida hududning sug‘oriladigan yerlarning meliorativ holatida kuzatilayotgan o‘zgarishlarni baholash va ularni kartalashtirish masalalariga qaratiladi. Yer resurslarini tadqiq qilish, ularni o‘rta va yirik masshtabli kartalashtirish, tasniflash, shakllanish tarixini o‘rganish, dinamik rivojlanishini kuzatish ilmiy va amaliy jihatda muhim ahamiyatga ega. Mirzacho‘l tabiiy geografik o‘lkasida qishloq xo‘jalik ekin turlarini yer resurslari tiplariga moslashtirib joylashtirish, hosildorlik darajasining oshishiga ijobiy ta‘sir ko‘rsatadi. Irrigatsiya inshootlari yirik suv havzalari sifatida atrof-muhit mikroiklimining o‘zgarishi va ekologik sharoiti o‘zgargan hududlarning ko‘lam jihatdan kengayishiga sabab bo‘ladi. Bunday irrigatsiya inshootlari inson va jamiyat manfaatlariga xizmat qilsada, ular uchun turli xil ekologik muammolarni yuzaga keltirishi mumkin. Suv soviganda o‘zidan havoga ancha miqdorda issiqlik chiqaradi, suv havodan isiganda esa undan ko‘p miqdorda issiqlik oladi. Bir sm kub suv 1°C soviganda chiqqan issiqlik 3134 sm kub havoni 1°C ga isitadi. Umuman suvning, jumladan yirik suv havzalarining mikroiklimga nihoyatda kuchli ta‘sir etishining sababi ana shundadir. Suv issiqlik sig‘imining kattaligi, sekin isib sekin sovishi

natijasida Mirzacho‘l tabiiy o‘lkasining yirik suv havzalari yaqinida harorat yozda odatdagidan pastroq (2-3°C), qishda esa biroz yuqoriroq (3-5°C) bo‘lishi kuzatiladi. Mirzacho‘l tabiiy o‘lkasi qurg‘oqchil iqlimga ega bo‘lganligidan yer yuzasidan 2000 mm atrofida. Havoda suv bug‘larining ko‘payishi o‘z navbatida nisbiy namlikni 10-15 % ga ortishiga olib keladi. Bu esa qish va bahor oylarida tumanli kunlarning cho‘zilishiga sabab bo‘ladi (40 kun va undan ortiq) Bundan tashqari tabiiy geografik rayonning tekislik qismida yarim asrdan ortiq intensiv sug‘orishdan foydalanish hamda ochiq va yopiq drenaj tizimlarining to‘la ishlamasligi yer osti suvlarining sathining ko‘tarilishiga, oqibatda tuproqlarning jadal sho‘rlanishiga olib keladi. Mirzacho‘l tabiiy geografik rayoni gidrotexnik inshootlarning atrof-muhitga ta‘sirini hamda ekologik sharoiti o‘zgargan hududlar muammosini hal qilish ularni to‘la va chuqur, ilmiy asoslangan tarzda tadrijiy ravishda monitoring tahlillarini o‘tkazish lozimdir. Mirzacho‘l tabiiy geografik rayonida sug‘oriladigan maydonlarda yer osti suvlarni ma‘lum bir sathda ushlab turish maqsadida ko‘plab kollektorzovurlar qazilgan.

Xulosa: Qumli tuproqlarni haydash va sug‘orish natijasida tuproqning yuza chim qatlam suvi bilan kelgan har xil keltirilmalar bilan aralashib 30 sm li gumus qatlamni hosil qiladi. Yangi o‘zlashtirilgan bunday tuproqlarga dastlab paxta, beda, g‘alla va boshqa mahsulotlar yetishtiriladi. Demak, Mirzacho‘l tabiiy okrugi iqlimi, sizot suvlari joylashuviga qarab turli meliorativ choralar qo‘llash, yangi o‘zlashtirilgan yerlarni strukturasi buzilmasligini nazorat ostiga olish lozim. Bunday yerlar sho‘rlanish va erroziyaga moyil bo‘lganligi uchun dastlab daraxt va butalar ekish maqsadga muvofiq bo‘ladi. Erroziyani oldini olish maqsadida ixotazorlarni (7 qatorli: dastlaki 2 qatorga uzun bo‘yli daraxtlar terak, mirzaterak, keyin 5 qator qilib mevali daraxtlar ekiluvchi maydon) tashkil qilish, sho‘rlanishni oldini oluvchi va sho‘rlangan yerlarda o‘sadigan o‘simliklarni keng miqyosda ekilishi lozim. Bunday chora – tadbirlar sho‘rlangan va nazoratdan chiqqan yerlarni yana unumdor qatlarga aylanishiga yordam beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar.

1. G‘ofurova L., Abdullayev S., Nomozov X. Meleorativ tuproqshunoslik. “O‘zbekiston milliy ensiklopediyasi” T 2003.
2. Namozov X., Toshpo‘latov S., Ro‘zmetov M. Mirzacho‘l hududi sug‘oriladigan tuproqlarining meliorativ holati va unumdorligini oshirish yo‘llari. -Toshkent: “O‘zbekiston Milliy ensiklopediyasi”-2004.

3. S.A.Abdullaev, X.Q.Namozov Tuproq melioratsiyasi va gidrologiyasi Toshkent – “Fan va texnologiya” – 2018. 13-14,186
4. X.Q. Nomozov, Sh.M. Turdimetov “O‘zbekiston tuproqlari va ularning evolyutsiyasi”. Toshkent 2016. 53-69 b
5. Рафиқов А. Географик прогнозлаштириш асослари. -Т: 2003 47-51
6. Go‘dalov, M. R. (2014). Nature of Jizzakh region and its protection.-Т.:“. Science and technology.
7. Gudalov M. Foundation of Aydar-Arnasay lakes system and their effects on the environmental landscape. Nature and Science. Volume 17, Number 11 November 25, 2019 USA New York.
8. Sharipov Sh, Gudalov M, Shomurodova Sh. Geologic situation in the Aydar-Arnasay colony and its atropy. Journal of Critical Reviews. Volume 7, Issue 3, 2020 Maleziya KualaLumpur.
9. Sharipov Sh, Shomurodova Sh, Gudalov M. The use of the mountain kars in the tourism sphere in cort and recreation zone of Chimgan-Charvak. Journal of Critical Reviews. Volume 7, Issue 3, 2020 Maleziya Kuala-Lumpur.
10. Mukhamedov, O. L., & Gudalov, M. R. (2021). Territorial Location Of Settlements Of

---

Research Science and Innovation House

MULOQOT JARAYONIDA MANIPULYATOR INSONLARGA NISBATAN QARSHI TURISH YO‘LLARI

Z.Sh.Alimardonov O‘zbekiston Respublikasi Jamoat xavfsizligi universiteti,
Xizmat faoliyatini tarbiyaviy psixologik ta‘minlash kafedrasini boshlig‘i, p.f.f.d
(PhD), dotsent

S. Eshtilovov – O‘zbekiston Respublikasi Jamoat xavfsizligi universiteti,
kursanti

Ma‘lumki, jamiyatda manipulyatsiya o‘z maqsadlariga erishishning keng tarqalgan usuli hisoblanadi. Bu orqali manipulyator sizning ehtiyojlaringiz, qiziqishlaringiz va nuqtai nazaringizni hisobga olmasdan, o‘z foydasini ko‘zlashga harakat qiladi. Bir so‘z bilan aytganda, siz boshqa odamlarning xohish-istaklarini qondirish vositasiga aylanasiz. Natijada ko‘p hollarda siz unga e‘tibor bermaysiz va juda kech ekanligini tushunasiz. Shuning uchun o‘zingizni manipulyatsiyadan himoya qilish asosiy vazifangiz ekanligini unutmang. Bunday vaziyatda ongli ravishda o‘z manfaatlaringiz va maqsadlaringizni rejalashtirishingiz hamda ularni amalga oshirishga e‘tibor qaratishingiz lozim. Shu o‘rinda barchamizda haqli savol tug‘iladi. Biz o‘zimizni manipulyator insonlardan qanday himoya qilishimiz va unda qanday himoya usullaridan foydalanishimiz maqsadga muvofiq. Bu borada insonlar manipulyator shaxsga to‘qnash kelganda o‘zlarida quyidagi himoya usullarini qo‘llashlari samarali hisoblanadi.

1. Emotsional o‘zini o‘zi nazorat qilish. Manipulyatsiya - bu insonning his-tuyg‘ulari va emotsiyalariga ta‘sir qilish orqali ularni hissiy o‘zini o‘zi boshqarishdir. Bu nima degani? Shu o‘rinda muhim qoida – hissiyotga berilmasdan aql-idrok orqali qaror qabul qilish shuningdek, oqilona fikrlashni afzal ko‘rish hisoblanadi. Bu qarorni qabul qilishda his-tuyg‘ularingizni e‘tiborsiz qoldirishingiz kerak emas, balki ularni ongingiz orqali muvozanatlashtirgan holda tizimlashtirishga harakat qiling. Har qanday vaqtda his-tuyg‘ularingiz va emotsiyalaringizdan xabardor bo‘lishni o‘rganing va qaror qabul qilishda ularni nazorat ostida saqlang. Shunday qilib, siz manipulyator insonlarni ular foydalanadigan asosiy quroldan mahrum qilasiz.

2. Vaqtni to‘g‘ri rejalashtiring. Taklifga rozi bo‘lishdan oldin o‘ylab ko‘ring. Vaqt cheklovlari ko‘pincha noto‘g‘ri qarorlar qabul qilish uchun sabab bo‘ladi va haqiqiy manipulyator buni biladi. U sizni o‘ziga jalb qilish va imkon qadar

tezroq rozi bo‘lishingiz uchun qo‘lidan kelganini qiladi. Shoshilmang! O‘ylashga vaqtingiz bo‘lsa, vaziyatni ehtiyotkorlik bilan baholashga harakat qiling. Natijada, bu o‘zingizdagi muammolardan qutilish imkonini beradi.

3. “Yo‘q” deyishni o‘rganing. Ko‘pincha osonlikcha manipulyatsiya qilinadigan odamlar qanday qilib rad qilishni bilishmaydi. Ular kimlar bilan muloqotga kirishayotganligini bilishadi lekin o‘zlarini himoya qilish uchun hech narsa qila olmaydilar. Ular oddiy narsalarga nisbatan ham yo‘q deyish imkoniyatiga ega bo‘lmaydilar. Bunday vaziyatda manipulyator insonlar samarali foydalanadilar. Chunki insonlarda rozi bo‘lishiga nisbatan moyillikni kuchli darajada ekanligi ularni boshqarish birmuncha oson kechishi kuzatiladi. Manipulyatorlarga yo‘q deyishni o‘rganish sizga o‘z ehtiyojlaringiz va istaklaringizga “ha” deyish imkonini beradi.

4. Manipulyatorning niyatlarini oshkor qilish. Manipulyatsiyadan himoya qilishning faol usuli - manipulyatorning niyatlarini aniq oshkor qilishdan iborat. Ovozengizda aql bovar qilmaydigan ohang bilan aniq savollar bering yoki raqibingiz ko‘zlayotgan maqsad haqida to‘g‘ridan-to‘g‘ri so‘rang. Savollar juda muhim. So‘rang! Siz muloqot qilayotgan boshqa odamlarning hulq-atvorlar haqida kinoyadan foydalanish ham yaxshi himoya yechimidir. Shuni yodda tutingki, kinoya faqat bu odam bilan bo‘lgan munosabatingizni qadrlamaydigan hollarda mos keladi.

5. E’tibor bermaslik. E’tibor bermaslik - oldingi usuldan farqli ravishda, bu yerda siz o‘zingizning passivligingizga tayanasiz. Bajarishingiz kerak bo‘lgan yagona narsa manipulyator aytgan yoki qiladigan narsalarni o‘tkazib yuborishdir. Siz xushmuomalalik bilan uning niyatlarini bilishingizni bildirishingiz mumkin. Uzoq va mazmunli pauzalar, sukunat daqiqalari va “Boshqa narsa haqida gaplashsak, sizga qarshimi?” degan iboralardan o‘rinli ravishda foydalanish kerak.

6. Manipulyatsiyaga qarshi turing. Suhbatdoshingizning yashirin niyatlarini tushunganingizda, ularni ko‘rsatishga shoshilmang. U sizni zulmatda deb o‘ylagancha harakat qilsin. Shunday qilib, vaziyat sizning nazoratingiz ostida bo‘ladi. Masalan, siz uning xohishiga rozi bo‘lishingiz mumkin, ammo ichkaridan fikriga qo‘shilmasligingiz tabiiy. Asosiysi, natija uning manfaatlariga mos keladi, shuning uchun u kashf etilganini tushunmaydi.

7. Oldindan aytib bo‘lmaslik. Manipulyatsiyaga qarshi ayniqsa samarali himoya - bu oldindan aytib bo‘lmaslikdir. Shu o‘rinda ta’kidlash joizki, oldindan aytib bo‘lmaydigan odam immunitetga ega ekanligi bilan ajralib turadi. Natijada u haqida biror bir fikrni shakllantirish yoki uning harakatlarini oldindan bilish qiyin. Ko‘p hollarda oldindan aytib bo‘lmaydigan odamlar o‘zini yuqori baholaydi, o‘ziga

nisbatan ishonch, zukkolik va topqirlikka ega. Ularda qiyin vaziyatlarda doimo adekvat va moslashuvchanlik xususiyati mavjud. Ular o‘zini o‘zi ta’minlash xususiyatining mavjudligi bilan ajralib turadi.

8. Muloqot ko‘nikmalarini rivojlantirish. Kommunikativ odamlarni manipulyatsiya qilish qiyin. Ular boy muloqot tajribasiga ega va kimdir ulardan foydalanishga harakat qilgan paytlarini osongina his qilishadi. Maqsadli muloqot odatlarini rivojlantiring va siz manipulyatorlardan himoyalanasiz.

Keltirilgan fikrlardan ko‘rinadiki, manipulyator insonlardan himoyalanişning asosiy usullarini bilish bugungi kun uchun eng muhim hisoblanadi. Darhaqiqat insonlar ommasini o‘z maqsadlari yo‘lida boshqarishga harakat qilishlar soni ortib borishi bilan birga ulardan himoyalaniş usullarini bilish ham maqsadga muvofiq. Albatta, bunday choralarni ko‘rishning birinchi va eng muhim sharti manipulyatorning niyatlarini va uning usullarini oshkor qilish, keyin esa himoya choralari ko‘rishdir.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Андреева Г.М. Психология социального познания. М: Аспект-Пресс, 1997
2. Базаров Т.Ю. Управление персоналом: учебник для вузов – 2 изд, М.: ЮНИТИ, 2002
3. Бочарова С.И., Землянская Е.В. Психология управления. Харьков ИК, 1998
4. Волков Е.Н. Методы вербовки и контроля сознания в деструктивных культах // журнал практического психолога, 1996, №3
5. Волков Е.Н. Основные модели контроля сознания (реформирование мышления) // журнал практического психолога, 1996, №5
6. Волков Е.Н. Существует ли контроль сознания (реформирование мышления) Теоретические и практические аспекты дискуссии // Электронная версия: [http:// www.scinnov.ru/socio/people/volkov/descult/dismind.html](http://www.scinnov.ru/socio/people/volkov/descult/dismind.html).

Internetning yoshlarga salbiy ta'siri

Nazarova Malohat Zayniddinovna

TATUSF TTKT fakulteti TT-21-05-guruh talabasi

Annotatsiya: Men bu maqolamda shuni ma'lum qilamanki, hozirgi rivojlangan davrda internetning foydasi shu bilan birgalikda salbiy jihatlarini o'sib, rivojlanib kelayotgan yosh avlodlarga berayotgan ta'sirini yoritib bermoqchiman.

Kalit so'zlar: internet, yoshlar, sizmsiz tarmoq, globallashuv, mobil aloqa

Hozirda global internet rivojlangan davrda, biz kunlik hayotimizni internetsiz tasavvur qilolmaymiz albatta. Bu bir tomondan juda ham quvonarli, lekin tanganing ikkinchi tomoni ham bor deganlaridek, achinarli jihatlar ham bor albatta...

Simsiz tarmoqlar hayotimizga shiddat bilan kirib kelmoqda. Oddiygina qilib aytadigan bo'lsak: Taxi xizmatini ham uyimizdan chiqmasdan mobil aloqa orqali buyurtma qilsak bo'ladi, yoki bo'lmasa kuryer orqali istagan taomimizni buyurtma qilsak bo'ladi. Hattoki, hozirda oliy ta'lim muassasiga kirmoqchi bo'lgan abituryentlar uchun ham juda katta qulayliklar yaratilmoqda, misol qilib aytadigan bo'lsak: Online juda ham ko'p darslik qo'llanmalar bor. Test yoki bo'lmasa har xil materiallar jamlamasi bor. Bu narsani istagan saytdan topsa bo'ladi. Hatto xalqaro materiallarni, istagan tilda ta'lim olsa bo'ladi.

Chegara bilmas bu simsiz tarmoqlar hayotimizni keskin qamrab oldi. Go'yoki simsiz tarmoqlarsiz hatto nafas ololmaydigandek nazarimda...

Allaqachon internet o'zining tezligi bilan, butun dunyo axborotlaridan boxabar qilib bormoqda. Siz Yevropada men esa Osiyoda bo'lsak ham yonma-yon turgandek muloqot qilaoladigan zamondamiz. Bu o'z o'zidan ko'rinib turibdiki, bu zamon yoshlarniki bo'lib bormoqda.

Internet bu insoniyatning ulkan yutug'idir. Uning yordami bilan biz filmlarni tomosha qilishimiz, uzoqda yashaydigan qarindoshlarimiz va do'stalarimiz bilan muloqot qilishimiz, bizni qiziqtirgan savollarga javob izlashimiz va biz uchun tushunarsiz va murakkab muammolarni hal qilishimiz foydali va qiziqarli ma'lumotlar topishimiz mumkin. Internet bizning rivojlangan va bilimdon bo'lishimizga yordam beradi.

Bazilar ko‘proq bilim olishlari uchun mustaqil ravishda chet tillarini o‘rganadilar, turli treninglar, online kurslardan foydalanadilar. Ko‘pchilik hatto munosib daromad bilan internet orqali yaxshi ish topishga muvaffaq bo‘lishadi. Internetning o‘zi allaqachon bugungi kunda yaxshi daromad hisoblanadi. Shu bilan bir qatorda takidlash joizki, internetning salbiy jihatlari ham bor albatta. Misol qilib aytadigan bo‘lsak...

Hozirgi kunda biz ko‘p kuzatayapmiz. Internet caffelarga ser qatnov bo‘lib qolgan yoshlarimizni (ayniqsa o‘smirlarimiz) u yerga borishib, har xil buzg‘unchi g‘oyalar ruhiyatiga sal‘biy ta‘sir qiladigan xolatlar, qotillikga jalab qiluvchi kompyuter o‘yinlarini tomosha qilayotganligini, ma‘naviyatimizga keskin tasir qiladigan narsalar bilan vaqtlarini besamar o‘tkazayotganligiga guvoh bo‘layapmiz. Bunday yoshlarni biz internet o‘z domiga tortib ketayotganini nahot sezmayotgan bo‘lsak? Eng achinarlisi, ayrim befarq ota-onalar farzandining bo‘sh vaqtlarida nimalar bilan bandligini bilishmaydi. Qo‘lida telefonni ko‘rishsa ham “Bolam jim o‘tiribdiku “deya e‘tiborni kam qilishmoqda. Shu o‘rinda aytish joyizki talabalarning ba‘zi dars paytlarida qo‘l telefonlari orqali internet saytlariga kirib, bemalol foydalanib o‘tirishlariga munosabat bildirmoqchiman. To‘g‘ri talaba mustaqil ta‘lim olishi kerak, lekin “Asalning ham ozi yaxshi“ deganlaridek. Online tarmoqlardan emas kitoblardan izlansa ham albatta bu yaxshi...

Hozirgi globallashuv deb nomlangan internet zamonda, kattayu kichik birday ishtimoiy tarmoqlardan muntazam ravishda foydalanib kelishmoqda. Bu esa yoshlarimizning ongiga keskin salbiy tasir qilmoqda, bu xolatga nahotki masullarimiz befarq bo‘lishsa?! Ahir bizdan ota-onamizning umidlariyu, orzu-istaklari boshqa emasmi?! Bizga ular buni har soniya ta‘kidlaydilarku ahir... Har narsaning meyor bo‘lgandek ishtimoiy tarmoqlardan ham zaruratlarimizni ossonlashtirish uchun foydalansak “Nur ustiga a‘lo nur” bo‘lar edi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. <https://www.amerikaovozi.com/a/uzbekistan-internet-new-law/1703691.html>
2. www.kun.uz sayti
3. <https://religions.uz/uz/news/detail?id=76>
4. <https://znaniya.com/task/50849720>
5. <https://uz.tierient.com/internetning-foydasi-va-zararlari/>

Main problems with cultural diversity and its solutions

Deputy Dean, English Language Faculty 2
Uzbekistan State World Languages University

Bazarov Ihtiyor Rahmatullayevich

Phone: +998 99 936 11 44

E-mail: rbozorov@gmail.com

Sophomore Student of State World Languages
University of Uzbekistan

Kenesova Jazira Bauirjan qizi

Tel.number: +998 99 221 06 04

E-mail: jkenesova@bk.ru

Annotation: The following article provides teachers with reasons of cultural diversity and proven ways to encourage it in schools.

Key words: background, environment, ethnicity, sexual orientation, students, teachers, race, culture, traditions.

If we start the topic of cultural diversity then it is surely be about different types of people from different backgrounds. Most people still confuse what cultural diversity consists. So, let's nail down what cultural diversity is. As each pupil is unique, educators' aim to bring them together should be started from learning each student's background which helps to identify them quickly.

First thing that makes one student different from the other is race. A person skin colour may have negative impact on some students' attitude if it is not treated from early years. It may have a huge impact on how a person is engaging in the classroom. In order to eliminate quarrels between students mentors should teach them to be equal to each other and behave well. However, it takes much time and effort for teachers to create that kind of environment.

Another one is ethnicity which is about an individual's culture and nationality. Most people often get confused about race and ethnicity. People may come from the same race but they might relate to different culture, that's why there are totally different things. For example, two black people may be alike in terms of skin colour but one can come from Africa while the other way from Arabia.

It is essential to note that people have the choice to choose which religion to follow. Force to follow religion is prohibited as it is only a person's preference. There can be a mix of religious beliefs in a classroom which ought to be respected by all. As long as I'm concerned religion should not be the barrier for students to interact, share ideas and become as one big family. On the other side, it should bring all students together.

Language is the next one that mostly prevents students to get closer. It is true that people who interact in the same language understand each other better even without moving your tongue. Nevertheless, teachers are to help them socialise with each other in one language respecting their own ones.

Another reason lies in socio-economic state of students which often leads to bullying or isolation. The reason behind is that some students cannot afford devices like laptop that is required in classroom participation. That's why considering a students' socio-economic status helps to know the condition of a student and try to support him or her financially. Sexual orientation and gender identity are the next ones that students ought to be recognised by others. It is quite essential to make this known to others so that they know how to refer to them.

Fostering inclusion and multicultural education would be quite necessary in the future of a child making it easy to build relationship no matter which gender, race or background he or she has. Both individuals from various culture will not take it seriously and refer to each other politely despite some cultural differences. But how is it achieved?

There are several ways teachers can ensure that students in a classroom are respectful of one's cultural particularities. The dominant action to take is to get to know students very well. Making sure that the teacher is learning every student individually, discovering their interests, hobbies making them feel special and valued. If students feel comfortable with a teacher there is a better chance for establishing strong connections with peers as well. Therefore, interaction with people helps you gain trust and become closer to a person. It is considered that communication is the main key to a successful and strong relationship both with a teacher and peers.

It is also important for teachers to celebrate all students' cultural holidays so pupils get used to mark those cultural holiday parties making the group unite. The person who the holiday belongs will also start to feel pleasant and safe among other students

with different cultural diversity. This teaches not to be selfish and to respect not only yours but other's culture as well.

Last but not least, incorporating diversity in the lesson plan is a great idea to make students feel safe with each other. Assignment for students to prepare presentation about their own culture can be a great idea to introduce themselves as a representative of this culture contributing to enhancement of their knowledge about other people's traditions. Once they are familiar with other cultural peculiarities they will not experience difficulties in the future dealing or working with people from a variety of backgrounds which would be the biggest advantage that makes you an extraordinary individual that may even lead to career prospects.

Reference:

1. <https://www.goguardian.com/blog/diversity-in-the-classroom>
2. <https://www.waldenu.edu/online-bachelors-programs/bs-in-elementary-education/resource/why-cultural-diversity-and-awareness-in-the-classroom-is-important>
3. <https://www.continentalpress.com/blog/cultural-diversity-in-the-classroom/>
4. <https://soeonline.american.edu/blog/benefits-of-inclusion-and-diversity-in-the-classroom/>
5. <https://blog.teachmint.com/fostering-cultural-diversity-in-classroom/>
6. <https://pce.sandiego.edu/10-ways-to-teach-diversity-in-the-classroom/>
7. <https://www.teachwire.net/news/cultural-diversity-why-primary-schools-need-to-be-teaching-diversity-and-tolerance-as-early-as-possible/>

Research Science and Innovation House

KISHILAR O‘RTASIDAGI SALOMLASHISH VA MUOMALA MADANIYATI

Umrizaqova Oynura Hamidovna Urganch davlat universiteti Pedagogika fakulteti Madaniyat va san’at muassasalarini tashkil etish hamda boshqarish yo‘nalishi 4-bosqich talabasi.

Annotatsiya: Ushbu maqolada insonlararo munosabatlarda madaniyat tushunchasining qay darajada ahamiyatligi, salomlashish va muomala madaniyatining madaniyatlikka muvofiq va muvofiq bo‘lmagan ko‘rinishlari ilmiy asoslab berilgan.

Tayanch tushunchalar: Jargonlar, madaniyat, etika, etiket.

"G'azal mulking sultoni", o'zbek tiliga yangi hayot baxshida etgan, uning qadr-qimmatini yuksaklarga ko'targan buyuk qalam sohibi Alisher Navoiy inson va hayvon o'rtasidagi farqli jihatlaridan biri sifatida birinchi o'rinda til, ikkinchidan esa tafakkur boyligi ekanligini asoslab bergan. Shu o'rinda inson va hayvonlar o'rtasidagi yashash sharoiti, turish-turmushini taqqosan olib qararak, yana bir tafovut yuzaga kelishiga guvoh bo'lamiz. Bu - MADANIYAT va MADANIYATSIZLIK tafovutlaridir. Qarabsizki, hammaga ma'lum, inson o'zidagi yana bir muhim jihat - madaniyatligi bilan hayvondan farq qiladi. Madaniyatli bo'lish uchun insondan ko'p narsa talab qilinmaydi, shunchaki, insonga xos yashash ko'nikmasiga ega bo'lsa shuning o'zi yetarli. Madaniyat insonlarning yurish-turishi, yashash sharoiti, muomala-munosabati jamiytdagi o'rni va hokozalarda o'zini namoyon etadi. Insondagi madaniyatlikning poydevori sifatida esa salomlashish va muomala madaniyati kabi ikki fazilatni alohida takidlash lozim. Xo'sh, kishining qay darajada madaniyatli ekanligini nima uchun aynan salomlashish va muomala jihatidan tahlil qilamiz. Chunki inson birinchi galda og'zidan chiqqan bir og'iz so'zi va kishilar bilan muomalasida kimligini namoyish qiladi. Jumladan, S.Ro'zimboyev "Madaniyat va madaniyatlik" risolasida salomlashish madaniyatiga xos va xos bo'lmagan unsurlarni farqlab: "Insonning madaniyatdan qay darajada xabardor ekanligi uning salomlashishidayoq darhol ko'zga tashlanadi. Shuning uchun har bir kishi, eng avvalo, salomlashish madaniyatini egallab olishi zarur... . Salomlashganda ilgari ikki qo'lini birga uzatish rasm bo'lgan. Hozir bu udum yo'qolib borayotir. Bir

qo‘l bilan salomlashsa ham bo‘laveradi. Lekin chap qo‘lni albatta ko‘krakka qo‘ygan yaxshi. Yoshlar kattalar bilan salomlashganda qo‘l uzatmasdan "Assalom-u alaykum" desa tuzuk bo‘ladi...¹" Risolada, shuningdek, qayerlarda, qanday vaziyatlarda salomlashish mumkin emasligi ham ta‘kidlangan: "Hojatxonada holahvol so‘rashish va salomlashish madaniyatsizlikdir. Yoshlarning bosh urishtirib salomlashishi ¹qadriyatlarimizga mutlaqo ziddir. Ba‘zilar qo‘lida qalam, kalit yoki boshqa predmetlarni tutgan holda ham salomlashadi, bu ham madaniyatsizlikdir...²". Shu jumladan salomlashish madaniyati buziladigan holatlarga quyidagilarni misol qilish o‘rinli:

1. Og‘izda biror narsani chaynayotib yoki ovqatlanib o‘tirganda salomlashish;
2. Ayol kishining begona erkak bilan qo‘l tutib, o‘pishib, bosh yoki oyoq urishtirib salomlashishi;
3. O‘zidan yuqorida o‘tirgan (mashinada, otda, yuqoriroq joyda) kishining pastdagi kishiga salom berishi. (Bunday hollarda pastda turgan kishi yuqoridagi odamga birinchi salom beradi).
4. Assalom-u alaykum so‘zini qisqartirish, talaffuzni buzish orqali salomlashish;
5. Qo‘lni siqib qo‘ymasdan shapaloq urib salomlashish;
6. Dasturxon atrofida birma-bir qo‘l berib ko‘rishish;
7. Chap qo‘l bilan salomlashish;
8. Hojatxonadan chiqqach qo‘lni yuvmasdan turib qo‘l berib salomlashish;

Shuningdek, "Professional etika va etiket" to‘plamida ham salomlashishning madaniyatga zid ko‘rinishlari: "Salomlashganda jargon, ko‘cha so‘zlarini, buzib talaffuz etiladigan “privetik”, “salyutik”, “chao”, “poka”kabi so‘zlarni ishlatmaslik maqsadga muvofiq. ayol kishini qo‘lini ko‘p ushlab turish mumkin emas, bu uni noqulay vaziyatga solib qo‘yishi mumkin. Ostonada, stol ustidan qo‘l berib so‘rashish xunuk ko‘rinadi³", - deya ta‘kidlangan.²

Salomlashish madaniyatidan keyin har doim ikkinchi o‘rinda muomala madaniyati turadi. Chunki har qanday shaxs atrofidagilarning diqqat -etiborini, hurmatini o‘zining chiroyli, xolisona muomalasi bilan o‘ziga jalb qiladi. Ayniqsa, samimiy tabassumi orqali. Ming afsuski, bugungi kunda kishilar o‘rtasidagi muomala madaniyatida sezilarlicha bo‘shliqlar yuzaga kelmoqda. Ko‘cha-ko‘yda, to‘y-bazmlarda,³ bozor yoki gavjum aholi maydonlarida kishilarning bir-biriga

¹ - Ro‘zimboyev Safarboy. "Madaniyat va madaniyatlilik". Risola. Urganch-2021. 4-bet

² - Ro‘zimboyev Safarboy. "Madaniyat va madaniyatlilik". Risola. Urganch-2021. 5-bet

³ - Professional etika va etiket. Toshkent-2017. 49-bet

³ - Professional etika va etiket. Toshkent-2017. 49-bet

bo‘lgan be⁴hurmatligiga guvoh bo‘lamiz. Ayniqsa, muomala madaniyatiga mutlaqo zid jargonlar, chet tilidan kirib kelgan qo‘pol so‘zlar, tag ma'noga ega buzuq iboralar quloqqa chalinadi. Bular insoniy muomala madaniyatining buzilayotgan ko‘rinishlaridir. "YUrish-turish vaziyatlari qanchalik ahamiyatga ega bo'lsa, so'zlashish ohangi ham shunchalik ahamiyatga ega. Bitta so'z yoki iboraning o'zi qanday ohangda aytilganligiga qarab bizga har xil ta'sir etishi mumkin. Ko'pincha aytilgan so'z emas, balki haqoratomuz ohang kishini ranjitadi. Go'zal muomala inson dilini qanchalik xushnud etsa, aksincha achchiq so'z, qo'pol muomala inson qalbini larzaga soladi. Agar suhbatdoshingizning nutqi jargon so'zlar bilan to'lib-toshgan bo'lsa, o'zi qiynalib poyma-poy gapirsa, talaffuzi yaxshi bo'lmasa, ohangi quloqqa yoqmasa, eng mazmundor suhbat ham o'z qimmatini yo'qotadi⁴" Muomala madaniyatida o‘zaro hurmat ham alohida ahamiyatga ega. O‘zaro suhbatlarda bir-birini kesatish, ustidan kulish, yoki yerga urish, mensimaslik ishoralarini qo‘llash odibsizlikdan nishonadir. Katta davralarda yoinki, o‘zaro bazmlarda kimnidir g‘iybat qilish, birovni -birovga yomon ko‘rsatishga harakat qilish avvalo, so‘zlovchining boshqalar oldidagi hurmatini yo‘qqa chiqarishi kundek ravshan. "G‘iybat gapdan saqlangan kishi obro‘ topadi. Birovni masharalash, kalaka qilish o‘ta madaniyatsizlik hisoblanadi⁵".

Hozirgi kunda yoshlar orasida bir-biri bilan o‘zlarining moddiy hayoti to‘g‘risida haddan ziyod maqtanib gaplashishlari, ayrimlarining ismlarini buzib yoki qisqartirib aytishlari kabi hodisalar odat tuyaylangan. Ismni qisqartirib aytish juda xunuk holat ham madaniyatsizlikning bir belgisidir. Bundan tashqari, kishilarning bir-biriga murojaat qilishlari bo‘yicha ham belgili va me‘yoriy qoidalar mavjud. "«Amaki», «xola», «tog'a», «opoqi», «kelinoyi» va boshqa qarindoshlar o'rtasida shevadan kelib chiqqan xolda murojaat qilish mumkin. «YAxshi yigit» yoki «yaxshi qiz» degan so'zlar yoshlarga qarata qo'llaniladi. Rasmiy murojaatlarda «xonimlar va janoblar» deb jamoatga murojaat qilinadi. Rasmiy murojaatlar mehnat jamoasida rahbarga, ishlab chiqarish korxonalarida etakchi mutaxassisga, ta‘lim muassasalarida ta‘lim beruvchi ustozga, harbiy va huquq tartibot organlarida unvoni katta zobitlarga, davlat ahamiyatiga molik tadbirlarda jinsga qarab yoki barchaga rasmiy murojaat qilinadi⁶". Har qanday munosabatning ijobiyiligini ta‘minlaydigan vosita bu murojaatning to‘g‘ri, xolis, chiroyli qilinishidir. O‘zingizdan katta yoshdagi ayollar yoki erkaklarga, keksalarga "hoj

⁴ - Professional etika va etiket. Toshkent-2017. 41-bet

⁵ - Ro‘zimboyev Safarboy. "Madaniyat va madaniyatlilik". Risola. Urganch-2021. 7-bet

xotin", "hey chol", "kampir" kabi murojaatlar umuman o‘rinsiz. Bu sizning oilada tarbiya ko‘rmaganligingizni anglatadi. "Keksa kishiga "Otajon", yoshga "yigitcha yoki o‘g‘lim" deb murojaat qilsangiz muomala tezda iziga tus⁵hib ketadi. Murojaatdan keyin gapni iltimosga moyil tarzda olib boring, ish bitgach, albatta, minnatdorchilik bildiring va uzr aytib xayrlashing⁷". Siz kim bilan qanday ishni boshlashingizdan, qanday aloqani yo‘lga qo‘ymoqchiligingizdan qati nazar muomalangiz sherigingizga manzur bo‘lmasa, yoki u sizning o‘z manfaatigizni oylashdek madaniyatsizlarcha munosabatingizni sezib qolsa qadr-qimmatingizdan umid qilmay qo‘yaving. Xullas, insonning inson maqomini saqlab qola olish yoki olmasligi uning Madaniyatiga bog‘liq. Madaniyatsizlik yarim hayvoniylikdan dalolatdir.

FOYDALANGAN ADABIYOTLAR:

1. Ro‘zimboyev Safarboy. "Madaniyat va madaniyatlilik". Risola. Urganch-2021.
2. Professional etika va etiket. Toshkent-2017.

Research Science and Innovation House

⁶ - Professional etika va etiket. Toshkent-2017. 51-bet

⁷ - Ro‘zimboyev Safarboy. "Madaniyat va madaniyatlilik". Risola. Urganch-2021. 6-bet

MELIORATIV RAYONLASHTIRISH PRINSIFLARI VA YERLARNING MELIORATIV HOLATI (XORAZM VILOYATI MISOLIDA)

Saparbayeva Go‘zaloy Ravshonbek qizi
Urganch davlat universiteti talabasi

Annotatsiya: Ushbu maqolada Xorazm viloyati yer yuzasini meliorativ rayonlashtirish prinsiplari va yerlarning meliorativ holatini o‘rganish haqida ma’lumotlar berilgan. Shuningdek vohaning meliorativ holatiga ta’sir etuvchi omillar haqida ham so‘z boradi.

Kalit so‘zlar: rayonlashtirish prinsiplari, areal, zona, hudud, sho‘rlanish, amudaryo, zovurlar, voqa,

Аннотация: В данной статье приведены сведения о принципах мелиоративного районирования земель Хорезмской области и изучения условий мелиорации земель. Также рассказывается о факторах, влияющих на мелиоративное состояние оазиса.

Ключевые слова: принципы районирования, район, зона, территория, соленость, Амударья, рвы, оазис,

Abstract: This article provides information on the principles of land reclamation zoning in Khorezm region and the study of land reclamation conditions. It also talks about the factors that influence the meliorative state of the oasis.

Key words: principles of zoning, area, zone, territory, salinity, Amudarya, ditches, oasis,

Kirish: Ma’lumki, tuproq qoplami, sizot suvlar qum barxanlari bevosita meliorativ tuproqshunoslik obyekti hisoblanadi. Bu holat tuproq-meliorativ tadqiqot ishlaridagi vazifalarni belgilaydi. Tuproq-meliorativ tadqiqotlarning asosiy hujjati tuproq-meliorativ xarita hisoblanadi. Tuproq-meliorativ xarita esa melioratsiyaga muvofiq, ya’ni melioratsiyalanadigan maydon to’g’risidagi deyarli barcha ma’lumotlarni qamrab oladi. Xarita kompleks xarakterga ega bo’ladi, ya’ni unda tuproq-meliorativ rayonlashtirish ma’lumotlari — demak, gidrogeologik, gidrokimyoviy, fizikaviy, kimyoviy tahlil materiallari o‘z aksini topgan bo’ladi. Meliorativ rayonlashtirishda tuproq rejimi, xususiyatlari sintezlanadi, tuproqlarni meliorativ nuqtayi nazardan o’zaro yaqinlari birlashtiriladi. Bu borada V.A.Kovda, A.N.Rozanov, A.Rasulov, B.V.Fedorov, M.M.Krilov, L.P.Rozov, L.A.G‘ofurova,

S.A bdullayev, O .K ornilov, O .R am azonov, S.A zim boyev, V.Y.Isoqov va boshqalarning ishlarini keltirish mumkin. Ular tomonidan rayonlashtirishning qator tamoyillari ishlangan bo‘lib, quyidagilarni kiritish mumkin:

- 1) hudud tuproqlarining sho‘rlanish jarayonlari va sabablari;
- 2) botqoqlanish jarayonlari va sabablari;
- 3) hudud tuproqlarining sho‘rlanganlik darajasi va sifati;
- 4) botqoqlashganlik darajasi - quritish maqsadida;
- 5) tuproqlarning va gruntlarning suv-fizik, kimyoviy xossalari;
- 6) sizot suvlarining sathi, mineralizatsiya darajasi va sifati;
- 7) tuproqning unumdorlik darajalari, qaysiki melioratsiyalash navbati uchun asos bo‘ladi;
- 8) tuproq rejimi va melioratsiyasining o‘zgarishini landshaftga kelgusidagi ta’siri to‘g‘risidagi tashxis ma’lumotlari va boshqalar. Har qanday holatda ham tuproqlarni rayonlashtirish tatbiqiy vazifalarni yechishga, yaxshilashga qaratilgan bo‘ladi.

Asosiy qism: Tuproq-meliorativ rayonlashtirish, odatda, sho‘rlanish, botqoqlanish kabi tuproqlarning salbiy xossalari bilan uzviy genetik bog‘langan bo‘ladi. Meliorativ rayonlashtirish maqsadi, shu hududdan, ya’ni meliorativ rayonlardan optimal miqdorda sifatli hosil olishga qaratilgan bo‘lishi kerak. Masalan, yer yuzasiga yaqin joylashgan qattiq sizot suvlari gidromorf tuproqlarining unumdorligiga, o‘simliklarni optimal darajada namlik bilan ta’minlash hisobiga ijobiy ta’sir ko‘rsatadi. Ma’lumki, tuproqning sho‘rlanish jarayoniga uning onalik jinsi xususiyatlari katta ta’sir ko‘rsatadi. Buning sabablaridan biri tuproq o‘z navbatida o‘zining qator xususiyatlarini onalik jinsidan oladi. Bu borada onalik jinslarini suv o‘tkazuvchanlik, hajm-massa, mexanik tarkibi, suv sig‘imi kabi kattaliklarning tuproqqa ta’siri katta ekanligini alohida ta’kidlash maqsadga muvofiq. Shunday qilib, hududni tabaqalashtirish, ya’ni mustaqil tuproq-meliorativ rayonlarga ajratish, bir xil tuproq hosil qiluvchi onalik jinsi ustida shakllangan, bir xil sharoitda hosil bo‘lgan, bir xil omillar ta’sirida sho‘rlangan yoki botqoqlashgan va boshqalarga asoslanadi. Tuproq-meliorativ rayon deb, sho‘rlanishi yoki botqoqlanishi umumiy bo‘lgan bir xildagi onalik jins ustida shakllangan, tuproqlarining genezisi bir xil bo‘lgan hududlarga aytiladi. Vohaning Qoraqum bilan chegarasida kollektor bilan bir-biriga ulangan yon ko‘llarning tizimini kuzatish mumkin. Bundan tashqari Xorazmda sug‘oriladigan yerlar ichida kichik qum to‘plamlarini, lagan shaklida sho‘rxok va ko‘lchalarni uchratish mumkin. Xorazm viloyati geomorfologik sharoitiga ko‘ra, Amudaryo vodiysiga, uning qadimgi deltasi

tekisligiga, Qoraqumning shimoliy yon bag‘riga ajratiladi. Vohaning geomorfologik o‘mi va jinslaming joylashishi, Xorazm viloyatiga xos bo‘lgan sug‘oriladigan dahalar alohida gidrogeologik sharoitni paydo qiladi. Havoning quruqligi va radiatsiyaning kuchliligi sug‘orish suvlarini va sizot suvlarining bug‘lanishiga va transpiratsiyalanishiga olib keladi.

Xorazm viloyati tuproqlari Amudaryo yotqiziqlari qatlamidan tashkil topgan. Hidromorf tuproq hosil bo‘lish jarayoni hukm suradi. Yer osti suvlari oqim ining tabiiy sustligi ularning minerallasuviga olib keladi. Sug‘orish suvlari bilan oqib kelgan loyqa hisobiga doimiy tuproq qatlami qalinligi ortib bormoqda. Chirindining taqchilligi, tuproqning strukturasisizligi yalpi azotning kamligiga sabab bo‘lgan. Sug‘oriladigan yerlarning bir qismini o‘tloqlar va sho‘rxoklar egallagan. Keyingi yillarda Qoraqalpog‘iston Respublikasi va Xorazm viloyati tuproqlarining sho‘rlanishi avj olmoqda. Bu hududlarda o‘rta va kuchli darajada sho‘rlangan yerlar miqdori 43—53% ni tashkil qiladi. Bog‘ot, Gurlan, Qushko‘pir, Xiva, Yangiariq tumanlarida sho‘rlangan yerlar maydoni ortganligi kuzatildi. Xorazm viloyatining meliorativ holatiga shamol eroziyasi ham ta‘sir qiladi. Bu viloyatni barcha tumanlari shamol eroziyasidan zarar ko‘radi. Yerlarning turli kimyoviy moddalar va elementlar bilan ifloslanishi kuzatilmoqda. R.Qurvontoyev va boshqalarning (2000- yil) ma‘lumotlariga ko‘ra 181 ming gektar yer ekologik jihatidan kritik 86,6 ming gektari esa undan ham past holatda hisoblanadi. Tabiiy va antropogen omillar ta‘sirida Xorazm vohasi tuproqlarining suv o‘tkazuvchanligi o‘zgarmoqda. Umumiy maydoni 449123 gektardan, yuqori va juda yuqori suv o‘tkazuvchanlikka ega maydonlar 31% ni tashkil qiladi. Yaxshi suv o‘tkazuvchanlik qobiliyatiga ega bo‘lgan tuproqlar 35% atrofida. Bu ko‘rsatkichga ko‘ra, qoniqarsiz tuproqlar viloyatning 21,6%i juda past suv o‘tkazuvchanlikka ega yerlar esa 4% ini tashkil qiladi. Shunday qilib, Xorazm viloyatidagi o‘tloqi voha tuproqlarining 32%i qumoq va yengil mexanik tarkibga ega bo‘lib, viloyatning unumdor tuproqlari ichida yuqori o‘rinda turadi. Bu tuproqlar yuqori dehqonchilik madaniyati mahsuli bo‘lib, nisbatan yuqori unumdorlikka ega. Qolgan guruhdagi tuproqlarni melioratsiyalashda sho‘rini yuvishdan tashqari ularning suv o‘tkazuvchanligini yaxshilashga qaratilgan choratadbirlarga ham muhtoj. Albatta, har qanday hosil taqdirini eng awalo inson omili, keyinchalik boshqa omillar hal qiladi. Bu borada Xorazm vohasi tuproqlarini tuproq-meliorativ tumanlarga ajratish va har bir tuman uchun maxsus agromeliorativ choratadbirlarni belgilash katta amaliy ahamiyat kasb etadi.

Kelib chiqishiga ko‘ra, Xorazm viloyati yer osti suvlarining shakllanishi platforma tipiga to‘g‘ri keladi. Sizot suvlarining to‘yinishi Amudaryo suvi va

sug'orish tizimiga bogliq. Lekin viloyatning Markaziy qismidagi sug'oriladigan dahalaridagi infiltratsiya hisobiga ham yer osti suvlari to'yinadi. Markaziy qishloq xo'jaligi tumanlarida to'plangan sho'r sizot suvlar uning atrofidagi rayonlarda sug'orish sur'ati, sizot suvlarining mineralizatsiyasiga ta'sir ko'rsatadi. Xorazm hududining gidrodinamik ko'rsatkichlariga ko'ra, ikki mintaqaga: qo'shimcha to'yinishi qum qatlamlaridan chekingan suv hisobiga to'yinadigan; yuqori qatlamdagi qum qatlamlaridan chekingan suv qatlamlaridan sizib o'tgan suvlarga to'yinadigan sizot suvlari mintaqalariga bo'linadi. Sizot suvlarining genetik manbayi sug'orish kanallari, sug'orish suvlari, Amudaryo suvi hisoblanadi. So'ngi yillarda yerlarning yoppasiga o'zlashtirilishi natijasida sug'orish jadallashib ketdi. Buning natijasida Gurlan va Urganch tumanlarida sizot suvlarining ko'tarilishi kuzatilmoqda. Sizot suvlari sathining eng yuqori bo'lgan davri may—sentabr, Amudaryo suvlarining maksimal darajaga ko'tarilgan vaqtlarga to'g'ri keladi. Agar sizot suvlarning qishki kamayishi mahalliy qayta taqsimlanishi hisobiga bo'lsa, bahorgisi (mart—aprel) bug'lanish hisobiga bo'ladi. Hidrogeologik ma'lumotlarga ko'ra, Gurlan va Urganch tumanlari butun voha yer osti suvlarining to'yinishi yoki yer osti oqimi vujudga keladigan viloyat hisoblanadi. Viloyatning markaziy, Amudaryo qismidagi delta tekisliklari atrofida asosiy sug'orish dahalari joylashgan. Vegetatsion sug'orish va sho'rxoklarni yuvish yer osti suvlarining vujudga kelishiga, ko'payishiga yana bir asosiy sabab bo'ladi. Bu boradagi muhim muammolardan biri hosil bo'lgan kollektor va zovurlar suvlaridan joyida foydalanishni hal qilish hisoblanadi. Bu muammoni hal qilish juda murakkab, lekin zarur. Bu ishda suv muammosi hal etilgan bo'lur edi. Lekin shuni unutmaslik kerakki, zovur suvlari sho'r, ya'ni turli darajada minerallashtirgan, ifloslangan, ayni chog'da oziqa elementlariga ega. Zovur suvlarini tashlamalar orqali chiqarib tashlanmasa yerlarning sizot suvlari sathi ko'tarilib ikkilamchi sho'rlanish rivojlanadi. Yuqoridagilarga qaramasdan chuchuk suv yetishmagan vaqtlarda ayniqsa iyul, avgust oylarida minerallashtirgan sizot suvlaridan sug'orish usuli, subirrigatsiya yordamida foydalanish yo'lga qo'yilgan. Bu tadbirdan eng avvalo mexanik tarkibi yengil va qumoq tuproqlarda chuchuk suv yetishmagan taqdirda foydalanish nisbatan yaxshi natija beradi. Sug'orish mavsumi davomida yerlar sho'rlanadi, lekin sho'r yuvish davrida tuproqlarning sho'rini yuvish orqali bundan, ya'ni tuproqdagi tuzlardan «vaqtincha» qutulish mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Abdullayev S. Tuproq melioratsiyasi. T., 2000.
2. Abdullayev H.A., Abdurahmonov A. Sho‘riangan tuproqlar va ularning melioratsiyasi. T., 1989.
3. Александрова Л.Н., Найденова О.А. Лабораторно-практические занятия по почвоведению. М., 1976.
4. Базилевич Н.И., Панкова Й.И.. Опыт классификации почв по засолению. Почвоведение, 1968, № 11.
5. Besedin P.N., Shodmonov K.Sh., Yo‘ldoshev G‘. Butunittifoq paxtachilik ilmiy-tadqiqot institutining «Pravda» davlat mo‘ljaliidagi tajriba maydoni tuproqlari. «Markaziy Farg‘onaning eroziyaga uchragan yerlarini o‘zlashtirish yo‘llari» kitobida (rus). M., 1975.
6. Егоров В.В., Минашина Н.Г. Изменение плодородия почв при орошении вновь осваиваемых земель. М., 1976.
7. Jabborov N. Ximiya va atrof muhit. T., 1992.
8. Зайдельман Ф.Р. Мелиорация почв. М., 1978.
9. Исаков В.Й. Свойства арзиковых почв Центральной Ферганы. Т., 1991.
10. Ковда В.А. Солончаки и солонца. М., — Л. 1937.
11. Костяков А.Н. Основы мелиорации. М., 1956.
12. Qo‘ziyev R., Yo‘ldoshev G‘., Akromov I. Tuproq bonitirovkasi. T., 2004.
13. Islambayevna M. M. et al. XORAZM VILOYATI TABIIY GEOGRAFIK O‘RNINING O‘ZIGA XOS XUSUSIYATLARI (GEOGRAFIK O‘RNINING QULAY VA NOQULAY TOMONLARI) HAQIDA //Eurasian Journal of Law, Finance and Applied Sciences. – 2022. – T. 2. – №. 2. – C. 50-53.
14. Sobirov J. X. O., Komiljanova E. U. Q., Sharifboyeva H. I. Q. XORAZM VILOYATIDA AGRAR SOHANING EKSPORT SALOHIYATINI KENGAYTIRISHDA AYRIM NOAN’ANAVIY TARMOQLARDAN FOYDALANISH ISTIQBOLLARI VA RIVOJI //Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences. – 2022. – T. 2. – №. 1. – C. 38-42.
15. Kuzibayevna K. D. et al. Drying of the Aral Sea and changes in the landscape of the Aral Sea region //Texas Journal of Multidisciplinary Studies. – 2022. – T. 4. – C. 108-110.

Boshlang'ich sinf o'quvchilariga noanaviy usullar asosida ta'lim berishning qulayliklari va ta'lim sifatini oshirishdagi o'rni

To'rayeva Fazilat Ikrom qizi

Otayeva Linura Dilshodovna

UrDU Pedagogika fakulteti BT yo'nalishi talabalari

Annotatsiya: So'nggi yillarda o'qituvchilar boshlang'ich sinf o'quvchilarini jalb qilish muammosi bilan kurashmoqda ularning darslarida. Ko'pgina an'aviy o'qitish usullari diqqatni jalb qilishda samarasizligini isbotladi va bu yosh o'quvchilarning qiziqishi, natijada aloqani yo'qotish va motivatsiyaning etishmasligi hamda boshqalar. Ushbu maqola boshlang'ich sinf o'quvchilariga noanaviy usullar asosida ta'lim berishning qulayliklari va ta'lim sifatining oshirishdagi o'rni hamda ahamiyati haqida ma'lumotlar berilgan.

Kalit so'zlar: ta'lim, tarbiya, metod, innovatsiya, noanaviy soha, xorij tajribasi, ta'lim sifatini oshirish

Аннотация: В последние годы учителя бьются над проблемой вовлечения учащихся начальных классов в свои занятия. Многие традиционные методы обучения оказались неэффективными в привлечении внимания и интереса к учащимся, что, среди прочего, приводит к отчуждению и отсутствию мотивации. В данной статье представлена информация об удобстве обучения учащихся начальных классов на основе нетрадиционных методов, а также о роли и значении повышения качества образования.

Ключевые слова: образование, воспитание, метод, инновация, нетрадиционная сфера, зарубежный опыт, повышение качества образования.

Abstract: In recent years, teachers have been struggling with the problem of engaging elementary school students in their classes. Many traditional teaching methods have proven ineffective in capturing attention and interest in young learners, resulting in disengagement and lack of motivation, among others. This article provides information about the convenience of teaching elementary school students based on non-traditional methods and the role and importance of improving the quality of education.

Key words: education, upbringing, method, innovation, non-traditional field, foreign experience, improving the quality of education

Kirish: Noan'anaviy usullar boshlang'ich sinf o'quvchilarini jalb qilishning samarali yechimi sifatida tan olingan. Amalga oshirish innovatsion yondashuvlar shunday kabi o'yinlashtirish va loyihaga asoslangan o'rganish mumkin. Boshlang'ich sinflarda noan'anaviy usullar o'quvchilarni darslarga jalb qilishning samarali usuli sifatida paydo bo'ldi. darslar. Misol uchun, o'z ichiga oladi texnologiyalar interaktiv doskalar va tarbiyaviy ilovalar mumkin bolalarning e'tiborini jalb qilish va o'rganish tajribasini yanada qiziqarli qilish. Bundan tashqari, tanishtirish amaliy mashg'ulotlar va tajribalar o'quvchilarda izlanish va qiziqish tuyg'usini uyg'otishi mumkin. O'quvchilar tomonidan faol ishtirok etish va manipulyatsiya qilish ob'ektlar, bolalarni rivojlantirish va chuqurroq tushuntirish mumkin bo'ladi. Ushbu maqolaning maqsadi noan'anaviy ta'limni amalga oshirishning mumkin bo'lgan afzalliklarini ta'kidlashdir boshlang'ich sinflarda o'quvchilarning darsga qiziqishini oshirish usullari. An'anaviy bo'lmaganlarni kiritish orqali o'yinlar, amaliy mashg'ulotlar va texnologiya integratsiyasi kabi yondashuvlar o'qituvchilarni yoqishi mumkin. yosh o'quvchilarda qiziqish va qiziqish hissi. Ushbu maqola qanday qilib noan'anaviy ekanligini muhokama qiladi o'qitish usullari o'quvchilarning motivatsiyasini, tushunishini va umumiy ta'lim tajribasini oshirishi mumkin. Bundan tashqari, u dinamik va interaktiv o'quv muhitini yaratish orqali, bolalar rivojlantirish mumkin.

Asosiy qism: Oxirgi yillarda ta'lim - tarbiya sohasida juda ko'p ishlar amalga oshirildi. Dunyo miqyosida hech kimdan kam bo'lmaydigan hayot barpo etish. Yoshlarimiz butun xalqimizning ma'naviy yuksalishi yo'lida mustahkam zamin yaratdi desak xato bo'lmaydi. Shunday ekan o'quvchilarga sifatli ta'lim berishda an'anaviy darslarda qotib qolmay, noan'anaviy darslar o'tish, ko'proq sifat samaradorligini oshirishda qo'l kelmoqda.

Quyida noanaviy darslar o'tishda foydalanish uchun bir nechta didaktik o'yinlarni tavsiya etiladi. Boshlang'ich sinflarda grammatik mavzu va o'quv faoliyati bilan bog'liq ta'limiy o'yinlar o'quvchilarni bilish faoliyatini oshiradi. Aqliy charchoqlikni oldini oladi. Shuningdek olingan bilimlarni mustahkamlash va nazorat qilishda samarali vosita hisoblanadi, Ayniqsa ona tili darslarida olib boriladigan ta'limi o'yinlarining ahamiyati nihoyatda katta bo'lib, ular mazmuniga ko'ra bir necha turga bo'linadi. Grammatik topshiriqlar o'quvchilarning darsda faolligini oshirish bilan birga, bilimlarni o'zlashtirish jarayonini yengillshtirish va mustahkamlash nutq o'stirishga yo'naltirilgan har bir mashg'ulotni qiziqarli tashkil etishga xizmat qiladi.

Boshlang'ich sinf o'quvchilarini darsga jalb qilishning yana bir noan'anaviy usuli - bu virtual sayohatlarni amalga oshirish. Virtual sayohatlar talabalarga turli joylarni va jismoniy sayohatga muhtoj bo'lmagan muhitlar. Bu usul darslarni yanada qiziqarli va qiziqarli qilishi mumkin interaktiv, chunki talabalar virtual haqiqat texnologiyasi orqali narsalarni ko'rishlari va boshdan kechirishlari mumkin. Uchun Masalan, turli ekotizimlarni o'rganayotgan talabalar tropik o'rmon, cho'l yoki marjonga deyarli tashrif buyurishlari mumkin rif, ta'minlash ular bilan a yaxshiroq tushunish ning the mavzu. Virtual maydon sayohatlar shuningdek taklif imkoniyatlar uchun talabalar uchun so'rang savollar, ishtirok etish ichida tadbirlar, va o'zaro ta'sir qilish bilan virtual eksponatlar, oshirish ularningo'rganish tajribasi. Umuman olganda, virtual sayohatlarni amalga oshirish birlamchi qilishda qimmatli vosita bo'lishi mumkin sinflar talabalar uchun qiziqarli va qiziqarli.

Didaktik o'yinlar bolalar aqliy faoliyatini rivojlantiribgina qolmay ,ularning fikrlarini bir joyga to'plab,tez va aniq bayon etishga mashg'ulotlarda o'zaro hamjihatlikdafaol harakat qilishga undaydi.O'quvchilarda bilim olishda tengqurlaridan ortda qolmaslik hissi kuchayadi. Dars jarayonida jo'shqin vaziyat yuzaga keladi.Eng muhimi bolalardagi iqtidor, salohiyat maqsadga intiluvchanlik yuzaga chiqadi va mukammallashib boradi.Yosh avlodga ta'lim tarbiya berish asoslarini puxta o'rganish ular keng dunyoqarash tafakkur ko'lamini kengaytirish ma'naviy axloqiy sifatlarini shakllantirish borasidagi ta'limiy. tarbiyaviy ishlarni samarali tashkil etishga bog'liqdir. .Boshlang'ich ta'lim darslarini mavzu harakteriga qarab xilma-xil qiziqarli fikr yuritishga da'vat etiladi.O'quvchilardan mustaqil ijodiy mushohada yuritish o'z fikrini aniq, ravon, ixcham holda o'zgalarga yetkaza bilish ko'nikma malakalarini shakllantirishda yordam beradi.Q uyida 4-sinflarda mavzularni o'rganishga doir bir nechta ta'limiy o'yinlarni e'tiboringizga havola qilamiz "O'z vazifasida qolsin o'yini "O'qituvchi xattaxtada guruhlar uchun bosh va ikkinchi darajali bo'laklarga oid so'zlarni yozadi. Masalan paxta ega vazifasida ko'paysin kesim vazifasida Ra'noga (ikkinchi darajali bo'lak vazifasida) bolaginam (undalma vazifasida) O'quvchilar shu so'zlar ishtirokida gaplar tuzadilar O'yin orqali gaplarni tuzish ,bo'laklarni o'z o'rnida qo'llay olish,mustaqil fikrlash qobiliyati shakllanadi."Topingchi" o'yini;O'qituvchi bir necha gap yozilgan tarqatma materiallarni guruhlariga beradi,O'quvchilar ularni aniqlash va gap oxiriga tinish belgilarini qo'yish kerak bo'ladi.O'yin orqali ular gaplarning mazmuniga ko'ra turlarini bir –biridan farqlay turib ,olgan nazariy bilimlarini ham

mustahkamlaydilar. Masalan; -Osmonni qora bulut qopladi(,) Sovuq yaxshimi issiqmi (?) Eh, muzdek suvda cho‘milish qanday rohat(!).” Sen hammasini eslab qol “o‘yini; Rasm asosida matn tuzing va sarlavha qo‘ying deb o‘qituvchi o‘yin shartini e‘lon qiladi. Guruhlarga rasmi kartochkalar tarqatiladi va ma‘lum bir muddatdan keyin yig‘ib olinadi. O‘quvchilar matn tuzayotganda grammatik xatolarsiz gapning tuzilishi va joylashish o‘rnini hisobga olish kerak bo‘ladi. O‘yin orqali ularning xotirasi, ijodkorligi, mustaqil fikrlash qobiliyati rivojlanadi. Bayon, insho mustaqil yozma ish yozish ko‘nikmasi hosil bo‘ladi. Hamda so‘z boyligi ortadi.” Sirli sharlar yoki aralash so‘zlar asosida gap tuzish o‘yin. Bunda o‘quvchilar sirli sharlar ichidagi so‘zlar orqali gaplar tuzadilar. ”Pinbod” usuli bu usulning mohiyati shundan iboratki, unda munozara yoki suhbat amaliy usul bilan bog‘lanib ketadi. Uning afzalliklari tomonlari rivojlantiruvchi va tarbiyalovchi vazifasini bajaradi. O‘quvchilarda muomulaga kirishish, muomula madaniyati shakllanadi, o‘z fikrlarini faqat og‘zaki emas balki yozma ravishda bayon etish mahorati, mantiqiy va tizimli fikr yuritish ko‘nikmasi rivojlanishi. Geografik termin va tushunchalar geografik ob‘ektlarning to‘g‘ri yozilishi, talaffuz qilinishi ba yozilishida bu usul juda qo‘l keladi. Ta‘limning interfaol usullari quyidagi turlarga bo‘linadi; ”Kichik guruhlarda ishlash ”To‘g‘ri top” Uchinchi ortiqcha ”Pochta” va shu kabilar. ”Klaster” usuli. Bu usul o‘quvchiga berilgan mavzu bo‘yicha erkin fikr yuritish imkonini yaratadi. Bu usulda o‘quvchi nimani o‘ylagan bo‘lsa, belgilangan vaqt tugagunga qadar shuni aytadi va yozadi. Bu sinfning har bir o‘quvchisi tomonidan ilgari surilayotgan g‘oyalarni uyg‘unlashtirib, ular o‘rtasidagi aloqalarni yanada mustahkamlash imkonini yaratadi. ”Klaster” usuli yangi mavzuni boshlashdan avval o‘quvchini darsga qiziqtirib, shu mavzu bo‘yicha oldin egallagan bilimlarni aniqlash maqsadida hamda o‘tilgan mavzuni mustahkamlash uchun o‘tkaziladi. Masalan; geometrik figuralar o‘rta markazga yozib qo‘yib, o‘quvchilar atrofiga bilgan figuralarini yozib chiqadilar. Shunda o‘quvchilar o‘zlari bilgan shakllar geometrik figura deb atalishini bilib oladilar. Va o‘zlari bilgan figuralarni o‘rtoqlariga tanishtiradilar. Sinfda hamjihatlik, ahillik samiyiy do‘stlik sifatleri, bitta guruh bo‘lib muammoni hal etish sifatleri shakllanib boradi. ”Mozaika” usuli. Mozaika ya‘ni mayda bo‘laklardan yaxlit ko‘rinishni hosil qilish O‘yinni o‘tkazish tartibi; O‘quvchilarni gurhlarga ajratiladi.

O‘qituvchi o‘yin tartibini tushuntiradi. Har bir guruhga qushlar, hayvonlar, daraxtlar, mevalarning rasmlari bo‘laklarga bo‘linib, alohida tarqatiladi, Vaqt belgilanadi. Belgilangan vaqtda bajarilgan ishlarning taqdimoti o‘tkaziladi. Guruh

sardorlari yaxlit holga kelgan meva yoki daraxt yoki hayvon to'g'risida ma'lumot beradilar. “To'xtab o'qish” usuli. O'qituvchi matni tanishtirish jarayonida bir necha marta to'xtab ,o'quvchilarga savollar bilan murojaat qiladi. Savollar aynan matnga tegishli bo'lishi zarur. Yoki o'quvchi matni o'qish jarayonida to'xtatilib, nima xaqda o'qiganligi so'raladi, Bu usul orqali o'quvchining diqqati jamlanadi. mustaqil fikrlash ko'nikmalari shakllanadi. “Bilimdon” Usuli. (Bilaman,bilishni hohlayman,bilib oldim usuli)Ushbu texnologiya yangi mavzuni jamoa bo'lib fikrlab o'zlashtirish,yechimini topish,kerakli ma'lumotlarni tanlash, fikrlash ,guruhlarga ajratish,yangi o'zlashtirilgan mavzuni umulashtirishga o'rgatadi.O'quvchilar guruhlarga ajratiladilar.O'qituvchi doskaga uch qatordan iborat jadval chizadi.O'qituvchi jadvalning har bir ustuniga “bilaman”,”bilishni hohlayman”,”bilib oldim” kabi so'zlarni yozib chiqadi va shu so'zlar tagiga mos ma'lumotlarni fikrlab ,tanlab yozishni tushuntiradi.O'qituvchi mavzuni e'lon qilib,o'quvchilardan mavzu bo'yicha qanday ma'lumotga ega ekanliklarini so'raydi. O'quvchilar tomonidan bildirilgan fikrlar” Bilaman “ nomli qatorga yoziladi. O'qituvchi o'quvchilardan yangi mavzu yuzasidan qanday ma'lumotlarni bilishni hohlashlarini so'raydi. O'quvchilar tomonidan aytilgan fikr “Bilishni hohlayman” nomli qatorga yoziladi. Har ikki qator bo'yicha faoliyat yakunlangach o'qituvchi yangi mavzu bo'yicha ma'lumotlar yozilgan matnlarni tarqatadi yoki mavzuni tushuntiradi. Matn bilan tanishgach,o'qituvchi o'quvchilardan nimalarni bilib olganliklarini so'raydi.Yig'ilgan ma'lumotlar “Bilib oldim”nomli qatorga yoziladi. Ushbu tavsiyani aynan shu tarzda bo'lmasa ham, mavzuga va yoshga qarab islatish mumkin.Eng muhimi o'quvchi mavzuni oson va tez o'zlashtirib olishi, eski an'anaviy dars berish usulidan noan'anaviy usul samaraliroq ekanini tushunib yetmog'imiz lozim. Bundan tashqari, boshlang'ich sinflarda o'quv dasturlari va o'yinlardan foydalanish o'quvchilarni sezilarli darajada yaxshilaydi darsga faollik va qiziqish. Ta'limga oid ilovalar va o'yinlar talabalarga qiziqarli va qiziqarli narsalarni taqdim etadi.

Ma'lumki, boshlang'ich sinf o'quvchilariga ta'lim-tarbiya berishdagi muhim vazifalarning asosiy qismi o'qish darslarida amalga oshiriladi. O'qish va nutq o'stirish darslari jarayonida dasturda belgilangan mavzular asosida o'quvchilarga muayyan bilim beriladi. O'qish ko'nikmalarini takomillashtira boorish bilan bir qatorda o'quvchilarni ma'naviy barkamol inson ruhida tarbiyalash vazifasi ham diqqat markazida bo'ladi. Boshlang'ich ta'limda o'qish va nutq o'stirish darslari jarayonida dasturining maqsad va vazifalariga ko'ra o'qish darslari orqali

o‘quvchilar to‘g‘ri, ongli, ravon, tez va ifodali o‘qishga o‘rgatiladi. Bolalar bu jarayonda kitob bilan ishlash ko‘nikmasiga ega bo‘lib boradilar va ularda kitobga muhabbat tuyg‘usi uyg‘otiladi. Mazkur jarayonning sifatli va samarali amalga oshirilishi bevosita o‘qish darslarida innovatsion pedagogik texnologiyalardan foydalanish o‘quv innovatsion pedagogik texnologiyalardan foydalanishga bog‘liqdir.

Xulosa. Xulosa qilib shuni aytish mumkinki kelajagimiz egalarni bo‘lgan yosh avlodni ilm bilan tarbiyalab mana shunday vazifalarni amalga oshirishda yangi interfaol va noan‘anaviy pedagogik texnologiyalar juda qo‘l kelishini tadqiqotchilar tomonidan turli ta‘lim muassasalarida o‘tkazilayotgan ko‘pgina pedagogik tajribalarning natijalari tasdiqlanmoqda. Shunnig uchun ham ta‘lim muassasida faoliyat yuritayotgan o‘qituvchilar dars jarayonlarida noan‘anaviy usullarni o‘z o‘rnida qo‘llashni bilishlari juda muhim hisoblanadi. Xulosa o‘rnida aytish mumkinki, boshlang‘ich sinf o‘quvchilarini qiziqtirishda noan‘anaviy usullar yuqori samaradorlikni isbotladi va ularning darsga qiziqishini oshirish. Amaliy faoliyatni, interfaol texnologiyani o‘z ichiga olgan holda, va hayotiy misollar, o‘qituvchilar yosh o‘quvchilarning qiziqishi va tasavvuriga kirishlari mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar.

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Miromonovich Mirziyoyev nutqi.
2. R.A.Mavlonova, N.H.Rahmonqulova va boshqalar. Umumiy pedagogika – T.: “Fan va texnologiya” nashriyoti, 2018. 190-bet
3. R.A.Mavlonova, N.A.Rahmonqulova va boshqalar. Umumiy pedagogika – T.: “Fan va texnologiya” nashriyoti, 2018. 460-461-betlar
4. Pedagogik axborotnoma Chinoz 2009 yil
5. Saidaxmedov N” Yangi pedagogik texnologiyalar”2003 yil
6. Boshlangich ta‘lim 2008 yil

BOSHLANG‘ICH SINIF O‘QUVCHILARIDA KOGNITIV KOMPETENSIYALARNI SHAKLLANTIRISHDA MANTIQUIY MASALALAR YECHISHGA O‘RGATISHNING AHAMIYATI

Sobirova Bakposhsha Maqsud qizi
Urganch davlat universiteti talabasi

Annotatsiya: Ushbu maqolada boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida kognitiv kompetensiyalarni shakllantirishda mantiqiy masalalar yechishga o‘rgatishning ahamiyati haqida ma’lumotlar berilgan. Shuningdek ta’lim sifatini oshirishda mantiqiy masalalardan foydalanib dars o‘tish haqida ma’lumotlar berilgan.

Kalit so‘zlar: Ijtimoiy omillar, psixologik omillar, mnemonik qobiliyat, diqqatni idrok etish, xotira, kognitiv jarayon, mantiqiy fikrlash,

Аннотация: В данной статье представлена информация о значении обучения учащихся решению логических задач в формировании познавательных компетенций у учащихся начальных классов. Также дается информация об обучении с использованием логических задач для повышения качества обучения.

Ключевые слова: Социальные факторы, психологические факторы, мнемонические способности, восприятие внимания, память, познавательный процесс, логическое мышление,

Abstract: This article provides information about the importance of teaching students to solve logical problems in the formation of cognitive competencies in elementary school students. Also, information is given about teaching using logic problems to improve the quality of education.

Key words: Social factors, psychological factors, mnemonic ability, attention perception, memory, cognitive process, logical thinking,

Kirish: Kognitiv kompetentsiya shaxsiy kompetentsiyasining asosiy turlaridan biridir, shuning uchun zamonaviy sharoitda har bir mutaxassis uni o‘zlashtirishi kerak. Bu boshqa kompetentsiya turlarining tarkibiy qismi, uzluksiz ta’limning shaxsiy asosi sifatida qaralishi mumkin. Kognitiv kompetentsiya J.A.Mardonqulov, A.A.Ibragimov, G‘.A.Nafasov, J.S.Otepbergenov, K.Kudratov, A. V. Xutorskiy, E. R. Antonenko, A.Gilev, E. V. Vyazova, N. I. Samoylova, O. V. Xaritonova kabi tadqiqotchilar tomonidan o‘rganish obyekti bo‘lgan. Zamonaviy ta’lim sharoitida ta’limning eng muhim vazifalaridan biri o‘quvchilarning

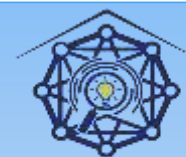
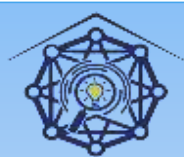
kompetensiyalarini rivojlantirishdir. Hozirgi kunda ta'limning maqsadi faqat bilim olish va to'plash jarayoni emas, balki faoliyatni o'zlashtirish, ya'ni, bilimlardan amaliy foydalanish ko'nikmalarini amalga oshirishdir. Kompetensiya turli vaziyatlarda bilim va ko'nikma elementlarini qo'llash qobiliyatini ifodalaydi. Bu yondashuv nafaqat ta'limning amaliy, kasbiy yo'nalishini mustahkamlaydi, balki bo'lajak mutaxassisning rivojlanish darajasiga nisbatan yuqori talablarni qo'yadi. Bo'lajak mutaxassislarning intellektual va kognitiv rivojlanishi hozirgi kunda oliy ta'limning eng dolzarb vazifalaridan biriga aylanib bormoqda. Buning sababi shundaki, birinchidan, iqtisodiy taraqqiyotning hal qiluvchi omillaridan biri intellektual mahsulot, mulkchilikning asosiy shakli esa intellektual va kognitiv komponent hisoblanadi. Aynan shaxsning aql-zakovati va bilimi, uning malakasi ishlab chiqarish va ilm-fan rivojini, davlatning xalqaro hamjamiyatdagi o'rnini ko'p jihatdan belgilaydi. Ikkinchidan, intellektual ijodkorlik va kognitiv mahsuldorlik jamiyat taraqqiyotidagi regressiv yo'nalishlarga qarshi turadigan ijtimoiy mexanizm sifatida harakat qiladi: intellektual va ijodiy rivojlangan odamlar qanchalik kam bo'lsa, jamiyatdagi buzg'unchilik tendensiyalari shunchalik namoyon bo'ladi. Uchinchidan, aqliy mehnat insonning shaxsiy erkinligi va shaxsiy taqdirining o'zini o'zi ta'minlash kafolatidir. Inson sodir bo'layotgan voqealarni tahlil qilish va baholashda o'z aql-zakovatidan qanchalik ko'p foydalansa, uni tashqaridan manipulyatsiya qilish imkoni shunchalik kam bo'ladi. Ilmiy terminologiyaga "kognitiv kompetensiyalar" tushunchasining kiritilishi ularning xususiyatlari va rivojlanish qonuniyatlarini tizimlashtirishga, ularni oliy ta'lim tizimida shakllantirish va rivojlantirishning uslubiy asoslarini ishlab chiqishga va ta'lim dasturlarini loyihalashda talabalarning intellektual rivojlanishiga e'tiborni o'zgartirishga imkon beradi.

Asosiy qism: Kognitiv kompetensiyalar - bu ma'lum bir maqsadga erishish uchun, odatda, muammo yoki vazifalarni hal qilish uchun ma'lumotni qayta ishlash bilan bog'liq kognitiv faoliyat jarayonida namoyon bo'ladigan kompetensiyalar. Ular idrok, xotira, fikrlash va tasavvurning kognitiv jarayonlarini, shuningdek, axborotni qayta ishlash va tushunish, muammo va vazifalarni hal qilish, yechim natijalarini uzatish jarayonlarini amalga oshirish imkoniyatini tavsiflashi kerak. Kognitiv kompetensiyalar idrok etish, fikrlash, shuningdek, ma'lumotlarni qayta ishlash va tushunish jarayonlarini, muammolar va vazifalarni hal qilish jarayonlarini, qaror natijalarini uzatish jarayonlarini amalga oshirish imkoniyatini tavsiflaydi. Kognitiv kompetensiyalar deganda biz quyidagi xatti - harakatlarning zarur standartlariga rioya qilish imkoniyatini tushunamiz:

- 1) axborotni idrok etish va saqlash;
- 2) maqsadni belgilash va unga erishish yo‘llarini rejalashtirish;
- 3) muammolar va ularni hal qilishda ma’lumotlarni tushunish va qayta ishlash;
- 4) qabul qilingan qaror natijalarini uzatish.

Kognitiv kompetensiyalar strukturasi

№	Kognitiv kompetensiya	Kompetensiya tavsifi	Kompetensiya asosi
1	Axborotni idrok etish vasaqlash.	<p>Idrok qila oladi.</p> <p>Vaziyatning turli jihatlarini yodda tutadi, biridanboshqasiga erkin o‘tadi.</p> <p>Idrok qilingan yaxlitlikni qismlarga ajratadi.</p> <p>Yaxlitlikning qismlarini taqqoslaydi.</p> <p>Qabul qilingan axborotni takrorlay oladi va uniboshqa shaklga aylantira oladi.</p> <p>Qabul qilingan axborotni tasniflaydi, tizimlashtiradi, umumlashtiradi.</p> <p>Ma’lumotni yodlash va saqlash strategiyalariga ega.</p>	<p>Umumiy va kasbiy bilimlar: xotira, matnlar bilan ishlash ko‘nikmasi;</p> <p>ravon og‘zaki va yozma nutq;</p> <p>kognitiv operatsiyalarni (ma’lumotni qayta ishlash) tahlil qilish, sintez qilish, taqqoslash, mavhumlashtirish, konkretlashtirish, umumlashtirish, tizimlashtirish va tasniflash.</p>

2	Maqsadni belgilash va unga erishish yo‘llarini rejalashtirish	<p>Qarama-qarshiliklarni birlashtirib, dolzarb muammo haqida aniq tasavvur hosil qila oladi.</p> <p>Muammoning asosiy belgilarini ajratib ko‘rsataoladi.</p> <p>Kattalashtirilgan yechim sxemalarini ko‘radi.</p> <p>Natijaga erishish variantlarini biladi va ishlabchiqadi va ularni "ongda" taqdim eta oladi.</p> <p>Muammoni hal qilish uchun mavjud resurslarni realbaholay oladi.</p> <p>Maqsadga erishish uchun aniq taqdim etilgantexnologiya doirasida o‘z xatti-harakatlarini rejalashtiradi.</p>	<p>Umumiy va kasbiy bilimlar; amaliy tajriba; gipotezalarni yaratish va sinab ko‘rish qobiliyati; kognitiv operatsiyalarni tahlil qilish, sintez qilish, taqqoslash, mavhumlashtirish, konkretlashtirish, umumlashtirish, tizimlashtirish va tasniflash.</p>
3	Muammolar va ularni hal qilishda ma’lumotlar nitushunish va qayta ishlash	<p>Mavjud bilimlarga asoslanib tushunchalar vatasvirlarning assotsiatsiyalangan komplekslarini yaratadi.</p> <p>Modellarni yaratadi, modellarning tarkibiy qismlari o‘rtasida sabab-oqibat va funksional aloqalarni shakllantiradi.</p> <p>Farazlarni ilgari suradi va sinovdan o‘tkazadi.</p> <p>Tanish bo‘lgan yechim variantlarini taqdim etadi.</p> <p>Tayyor echimlardan foydalanish imkoniyatlarini tahlil qiladi, shablonlardan qochishga tayyorligini ko‘rsatadi.</p> <p>Og'zaki va yozma ma’lumotlarga asoslanib xulosalar chiqaradi.</p> <p>Olingan natijalarni tekshirish strategiyalariga ega.</p>	<p>Umumiy va kasbiy bilimlar; matnlar bilan ishlash ko‘nikmalari, og'zaki va yozma shakllarda taqdim etilgan ma’lumotlar bilan ishlash ko‘nikmalari; fikrlash madaniyati; kognitiv operatsiyalarni tahlil qilish, sintez qilish, taqqoslash, mavhumlashtirish, konkretlashtirish, umumlashtirish, tizimlashtirish va</p>

			tasniflash.
4	Qaror natijalari ni uzatish.	<p>Og'zaki va yozma nutqni mantiqiy, asosli va aniqqura oladi.</p> <p>Javobni puxta tayyorlaydi va uzatadi, to'g'riligiga ishonch hosil qiladi.</p> <p>Qaror natijasining qiymatini turli pozitsiyalarda baholaydi.</p> <p>Natijani oldindan taxmin qila oladi.</p> <p>Bashorat qilingan xatti-harakatlarni namoyish etadi.</p>	<p>Umumiy va kasbiy bilimlar, og'zaki va yozma shakllarda taqdim etilgan ma'lumotlar bilan ishlash ko'nikmalari; ravon og'zaki va yozma nutq, fikrlash madaniyati va kognitiv operatsiyalarni tahlil qilish, sintez qilish, taqqoslash, mavhumlashtirish, konkretlashtirish, umumlashtirish, tizimlashtirish va tasniflash.</p>

Mantiqiy masalalar bolalarning tafakkurini shakllantirishda o'ta muhim hodisadir. Masalalarni yechish o'quvchilarda umumiy xulosadan aniq dalillarga o'tish ko'nikmasini hosil qilishga yordam beradi. Masalalarni yechish orqali bolalar fikrlashga va o'z xulosalarini asoslab berishga ham o'rganib oladilar. Va, albatta,

masala yechish katta tarbiyaviy ahaimiyat kasb etadi. U o'quvchilarda sabr-toqat, iroda, qat'iylik kabi insoniy fazilatlarining shakllanishiga zamin yaratadi. Mamlakatimiz iqtisodiyoti va madaniy hayoli haqidagi ko'rsatkichlarishlatilgan masalalar o'quvchilarning saviyasini oshiradi, o'z mamlakatiga nisbatan g'urur hissini uyg'otadi. Mantiqiy masalalar va umuman masalalar yechishga o'rgatishda quyidagi bosqichlarda amal qilish maqsadga muvofiqdir.

1-bosqich. Masala mazmuni bilan tanishtirish;

2-bosqich. Masala yechimini izlash;

3-bosqich. Masalani yechish;

4-bosqich. Masala yechimini tekshirish. Bu bosqichlarning barchasi bir-biriga uzviy ravishda bog'langan bo'lib, ketma-ketlikda amalga oshiriladi. Bu bosqichlarni mantiqiy masalalar yechish barobarida batafsil ko'rib chiqamiz. Biz ushbu boshqichlardan 1-ko'rib chiqamiz. Masala mazmuni bilan tanishtirish. Masala mazmuni bilan tanishtirish uni o'qib, masalada aks ettirilgan hayotiy vaziyatni ko'z oldiga keltirish demakdir. Masalanui odatda bolalar o'qiydilar. Bolalarni masalani to'g'ri o'qishga o'rgatish juda muhimdir. Amalni tanlashni belgilab beradigan “bor edi”, “jo'nab ketdi”, “qoldi ”baravardan bo'ldi” kabi so'zlarga va soni ma'lumotlarga urg'u berib o'qish masala savolini intonatsiya bilan ajratib o'qish. Agar masala tekstida tushunarsiz so'zlar uchrasa ularni tushuntirish yoki masalada gap ketayotgan predmetni ko'rsatish mumkin. Masalani bolalar bir-ikki marta, ba'zan bir necha marta o'qiydilar, biroq masalani bitta o'qiganda esda qolishga ularni asta-sekin o'rgatib borish kerak, chunki bu holda ular masalani ko'proq diqqat bilan o'qiydilar. Masalani o'qiganda, bolalar masalada aks ettirilgan hayotiy vaziyatni tasavvur qila olishlari lozim. Shu maqsadda bolalar masalani o'qib bo'lishganidan keyin masalada nima to'g'risida gap ketayotganini tasavvur qilib ko'rishlari va hikoya qilib berishlarini taklif qilish maqsadga muvofiq bo'ladi. Har qanday bilim qiziqarli usullarda bayon qilingandagina boshlang'ich sinf o'quvchilarining diqqat e'tiborini tortishi va xotirasida saqlanib qolishi mumkin. Shu sababli ham boshlang'ich sinflarda o'qitishning samarali metodlari haqida ko'plab gap ketadi. Ta'lim metodlari o'rganish jarayonini samaradorligini oshirishga xizmat qiladi. Ta'lim metodlari muayyan pedagogik jarayondan ko'zda tutilgan maqsadlarga erishish uchun bajarish lozim bo'lgan vazifalarini amalga oshirishda qo'llaniladigan turli-tuman ish usullari va shakllarni o'z ichiga oladi. Bu ishlarni amalga oshirishning shakllangan va amaliyotda qo'llanilayotgan har turli

usullari va shakllari asosida ko‘plab ta’lim metodlari hosil bo‘lgan va bu jarayon davom etmoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar.

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 8-oktabrdagi PF-5847-son Farmoni bilan tasdiqlangan “O‘zbekiston Respublikasi Oliy ta’lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish Konsepsiyasi”.
2. Гилев А.А. Структура кластера когнитивных компетенций // Вестник Самарского государственного технического университета. Серия «Психологопедагогические науки». – 2010. – №4(13). – С. 27 – 31
3. www.wikipediya.uz internet sayti
4. www.fayllar.org internet sayti

Research Science and Innovation House

XORAZM VILOYATI XO‘JALIGINI RIVOJLANTIRISHNING ISTIQBOLLARI

Karimova Shirinoy

Urganch davlat universiteti talabasi

Annotatsiya: Ushbu maqolada Xorazm viloyati qishloq xo‘jaligini rivojlantirishning istiqbollari haqida ma’lumotlar berilgan.

Kalit so‘zlar: qishloq xo‘jaligi, dehqonchilik, chorvachilik, barqaror o‘shish, ishl ab chiqarish, qishloq xo‘jaligi rivojlanishi,

Аннотация: В данной статье представлена информация о перспективах развития сельского хозяйства Хорезмской области.

Ключевые слова: сельское хозяйство, фермерство, животноводство, устойчивый рост, продуктивность, развитие сельского хозяйства.

Abstract: This article provides information about the prospects for the development of agriculture in the Khorezm region.

Key words: agriculture, farming, animal husbandry, sustainable growth, productivity, agricultural development

Kirish: Xorazm viloyati respublika iqtisodiyotida o‘ziga xos o‘ringa ega. Viloyat hissasiga respublikaning 1.4 foiz hududi va aholisining 5.4 foizi to‘g‘ri kelgani holda, qishloq xo‘jalik mahsulotining 7.8, sanoat mahsulotlarining 2.8 foizini beradi. YAIMning aholi jon boshiga mujassamlashuvi bo‘yicha viloyat respublikada 6 o‘rinda turadi. Ammo, viloyat mamlakatning tabiiy va mineral resurslari chegaralangan, ekologik sharoiti buzilgan hududlari qatoriga kiradi.

Bozor iqtisodiyoti sharoitida, respublikaning boshqa ma‘muriy tizimlarida kuzatilganidek, viloyat iqtisodiyotida ma‘lum o‘zgarishlar ro‘y berdi. Qishloq xo‘jaligi asosi bo‘lgan paxtachilikda mahsulot etishtirish 2003 yilgacha asta - sekinlik bilan kamayib, g‘alla etishtirish esa, aksincha, oshib bordi. Sohada iqtisodiy islohotlar bosqichsa – bosqich amalga oshirilib, 2006 yilda deyarli barcha ekin maydonlari fermer xo‘jaliklari ixtiyoriga o‘tkazildi. Xo‘jalik sohasida mahsulot etishtirishning tarkibiy turlanishi bilan birga ayrim salbiy holatlar ham yuzaga keldi. Tarmoqda iqtisodiy muammolar tufayli ekin maydonlarining meliorativ holati ancha yomonlashdi, o‘rtacha hosildorlik 80 – yillarga nisbatan sezilarli darajada pasaydi.

Sanoatning deyarli barcha tarmoqlarida ishlab chiqarishning hajmi 80 – yillarga nisbatan qisqardi. Bu, eng avvalo, viloyat sanoat tarmoqlarining bevosita qishloq

xo‘jaligi bilan bog‘liqligi bo‘lsa, ikkinchidan, ichki buyurtmaning kamayishi (qurilish sanoati), gorizont al oqalarning (mashinasozlik) buzilishi, texnologiya darajasining pastligi (engil sanoatning qator tarmoqlari) bilan bog‘liqdir. Ushbu va shunga o‘xshash muammolarning oldini olish maqsadida viloyatda qator qo‘shma korxonalar tashkil etildi. Biroq, ularning ayrimlari viloyat iqtisodiyoti bilan bog‘liq bo‘lmaganligi sababli o‘z faoliyatini to‘xtatdi. Sanoatning bevosita xom ashyo bazasi mavjud (to‘qimachilik) yoki energiya ishlab chiqarish hajmining quyi qavati yaratilgan (qand – shakar sanoati) tarmoqlarigina bir tekis faoliyat yuritib keta oldi.

Xo‘jalikning uzoq davr davomida rivojlanib, ixtisoslashtirilgan tarmoqlar darajasiga ko‘tarilgan sohalari uning kelgusi taraqqiyotida asosiy o‘rin tutishi hamda ishlab chiqarishni tashkil etishda joylanish omillarini e‘tiborga olmaslikning katta iqtisodiy yo‘qotishlarga olib kelishi kelgusi taraqqiyotda inobatga olinishi lozim. Yuqorida ta‘kidlaganimizdek, viloyatning resurs salohiyati, ayniqsa mineral resurs salohiyati respublikaning ko‘pgina boshqa viloyatlarinikiga qaraganda ancha cheklangan. Ayni vaqtda, Evropaning rivojlangan mamlakatlari ga respublikaning boshqa hududlariga nisbatan yaqinroq bo‘lsada, O‘rta Osiyo miqyosida iste‘mol bozori cheklangan qoloq hududlari bilan chegaralangan.

Asosiy qism: Ma‘lumki, o‘z taraqqiyotida ortda qolayotgan mintaqalar iqtisodiyotini taraqqiy qildirishda rivojlangan hududlar salohiyatiga suyanish tajribasi unchalik samara bermagan. Shu bois, etakchi mamlakatlarda mintaqaviy muammolarni hudud ichki resurslariga tayangan holda bartaraf etish siyosati yurgizilmoqda. Viloyat iqtisodiyotini rivojlantirish masalalarini bosqichma – bosqich olib borish, ya‘ni ishlab chiqarishni “pastdan yuqoriga” qarab rivojlantirish maqsadga muvofiqdir.

Xorazm respublikaning yirik paxta, qishloq xo‘jalik mahsulotlari etishtiruvchi hududlaridan biridir. Viloyatda sanoat ishlab chiqarishning rivojlanitirilishi mavjud qishloq xo‘jaligi xom – ashyolarini darajada qayta ishlash bilan bog‘liqdir. Bu hozirda, viloyat qayta ishlovchi sohalari orasida, paxta tozalashni hisobga olmaganda, to‘qimachilik va oziq – ovqat sanoati tarmoqlari etakchilik qilayotganligidan ham ko‘zga tashlanadi. Ushbu tarmoq korxonalarining ko‘pchiligi, xususan to‘qimachilik korxonalari mustaqillik yillarida barpo etildi.

Xorazmda yiliga o‘rtacha 100 – 110 ming tonnagacha paxta tolasi tayyorlanadi. Uning 10 – 11 ming tonnasi “Gurlan”, “Bog‘ottekstil” kabi yirik to‘qimachilik korxonalari tomonidan (10,3%) qayta ishlanmoqda. Ushbu miqdorining 2/3 qismi tayyor mahsulot holatiga etkaziladi. Ko‘rinib turibdiki, viloyatda to‘qimachilik

sanoatini rivojlantirish, “Bog‘ottekstil” QK kabi, har biri 5 ming tonna paxta tolasini qayta ishlovchi 10 dan ortiq to‘qimachilik majmualarini barpo etish imkoniyatlari mavjud.

Mintaqada har yili 200 – 220 ming tonna sabzavot va poliz mahsulotlari, 82 – 85 ming tonna meva va uzum etishtiriladi. Ular orasida ayrim turlarigina ma’lum darajada qayta ishlovga tortilgan, xolos. Bu esa, o‘z navbatida, oziq – ovqat sanoatini rivojlantirish uchun imkoniyatlar katta ekanligidan dalolat beradi. Viloyat sanoatining boshqa tarmoqlari asosan mintaqa va respublika agrosanoat majmuiga xizmat qiluvchi xususiyatga ega bo‘lib, ularning rivojlanishi ichki talabga bog‘liq.

Sanoat ishlab chiqarishini viloyat resurs salohiyatidan foydalangan holda rivojlantirish uning xo‘jalik tizimiga kompleks ta’sir etuvchi mexanizmga ega bo‘lishi lozim. Bu borada mahalliy xom ashyoni yuqori darajada qayta ishlashni yo‘lga qo‘yilishi iqtisodiyotning agrar sohasida mahsulot tayyorlashning intensivlashishiga ta’sir o‘tkazadi. Talabning kuchayishi mahsulot hajmi va sifati ortib borishiga, agrar sektorda faoliyat yurituvchilar daromadining ortib borishiga olib keladi. Iqtisodiyot sohalari o‘rtasida bog‘liqlikning kuchayishi ichki daromadning ortishi, sarmoya yig‘ilishi, ishlab chiqarishning yangi tarmoqlariga asos solinishi, mavjudlarini samarali faoliyat ko‘rsatishiga zamin tayyorlaydi. Viloyat iqtisodiyoti sanoatlashuvining ikkinchi bosqichi ushbu shart – sharoitlar yaratilgandagina yuzaga keladi. SHu o‘rinda ta’kidlash lozimki, birinchi bosqichda asosan eksportga yo‘nalgan sanoat tarmoqlari shakllanadi.

Ikkinchi bosqichda esa keng iste’mol mollari ishlab chiqarish tarmoqlarini taraqqiy qildirish maqsadga muvofiqdir. Bular nafaqat engil va oziq – ovqat sanoat tarmoqlarining davomi bo‘lishi, balki mashinasozlikning kam xom ashyo talab, ammo serdaromad sohalarini, maslan, elektrotexnika, maishiy mashinasozlik kabi sohalarini qamrab olishi lozim. Hozirda mashinasozlikning keng omma uchun xizmat qiluvchi sohalari etakchi mamlakatlarda tez rivojlanmoqda. Yevropadagi kamroq taraqqiy qilgan davlatlarda (Finlandiya, Vengriya, Chexiya), Janubi – sharqiy Osiyo mamlakatlarida (J.Koreya, Xitoy, Tayvan) mashinasozlikning ushbu sohalarini rivojlantirishga katta e’tibor qaratmoqda. Sanoat rivojlanishining uchinchi bosqichi bevosita respublikaning jahon iqtisodiyoti integratsiyasiga qo‘shiluv jarayonining davriy xususiyatlari bilan bog‘liqdir.

Viloyatda yer resurslarining cheklanganligi, fermerchilikning joriy etilishi hamda yaqin kelajakda qishloq xo‘jaligining texnologik qurollanish darajasining ko‘tarilishi tufayli ortiqcha mehnat resurslarining vujudga kelishi sababli sanoatda

o'sish qutblarini shakllantirish, urbanizatsiya jarayonini boshqaruv mexanizmlari orqali kuchaytirish dolzarb masalalardan sanaladi. SHuningdek, qishloq xo'jaligidan bo'shagan ortiqcha mehnat resurslarini yangi quvvatlar tashkil etish orqali sanoat ishlab chiqarishiga jalb etish chora – tadbirlarini ishlab chiqish lozim. Aks holda, viloyat respublikaning ijtimoiy – iqtisodiy jihatdan sust rivojlangan hududlaridan biri bo'lib qolaveradi.

Xorazm viloyatida sanoat ishlab chiqarishning sekin rivojlanishi urbanizatsiyalash darajasini pasayib borishiga olib kelmoqda. Xo'jalik monotsentrik ko'rinish (tuman markazlari aksariyatining sanoat salohiyati juda past) kasb etib borayotgan bir paytda viloyat markazi iqtisodiyoti asosini xizmat ko'rsatish sohalari tashkil etib kelmoqda.

Xulosa Yuqorida ko'rib o'tilganidek, viloyat xo'jaligini bosqichma – bosqich ichki resurs imkoniyatlariga tayangan holda rivojlantirish, tuman markazlari va yirik qishloqlarda ishlab chiqarish quvvatlarini barpo etish, ko'p markazli iqtisodiy makonni yaratish mavjud muammolarning echimini beradi. Ishlab chiqarishning hududiy tarkibini takomillashtirish, sanoatlashuv jarayoni evolyusion yo'l bilan kuchaytirish viloyatning keyingi iqtisodiy taraqqiyotida katta ahamiyat kasb etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar.

1. Soliev A. S., Ahmedov E. A. va boshq. Mintaqaviy iqtisodiyot.-T.: Universitet. 2003
2. Soliev A. S., Mahamadaliev R. Y. Iqtisodiy va ijtimoiy geografiya asoslari. – T.: Universitet. 2005
3. www.ziyonet.uz
4. Madrimov A Xorazm vohasida mo'l paxta hosili etishtirish agrotexnologiyasi T.: Mexnat. 1999. 17 b

QARSHI DAVLAT UNIVERSITETI TARIXI

Shahzod Mingboyev Axror o‘g‘li

Qarshi Davlat Universiteti Tarix fakultet 3-bosqich talabasi

@shahzodmingboyev.com

+99897 293 51 52

Annotatsiya. Maqolaning mazmuni shundan iboratki Qarshi Davlat Universiteti kelib chiqish tarixi, talabalar uchun qulayliklar turar joylari haqida ma’lumot berilgan. Jumladan Qarshi Davlat Universiteti xalqaro rasmiy hamkorlari va fakultetlar haqida yoritilib o‘tilgan.

Kalit so‘zlar: QDU, Qarshi, MChJ, Rossiya, Belarus, Germaniya, Niderlandiya, AJ, Buyuk Britaniya, AQSh, Dongduk, Koreya, Belgorod, Sofiya.

Аннотация. Содержание статьи заключается в том, что дается информация об истории Каршинского государственного университета, средствах размещения студентов. В частности, были освещены международные официальные партнеры и факультеты Каршинского государственного университета.

Ключевые слова: QDU, Карши, ООО, Россия, Беларусь, Германия, Нидерланды, ООО, Великобритания, США, Тондук, Корея, Белгород, София.

Abstract. The content of the article is that information is given about the history of Karshi State University, accommodation facilities for students. In particular, international official partners and faculties of Karshi State University were covered.

Keywords: QDU, Karshi, LLC, Russia, Belarus, Germany, Netherlands, JSC, Great Britain, USA, Dongduk, Korea, Belgorod, Sofia.

1945 yil 1-sentyabrda Buxoro birlashgan pedagogika va o‘qituvchilar institutining Qarshi filiali sifatida faoliyat boshlagan. 1992 yil 28 fevralda Prezident Qarori bilan Qarshi davlat universiteti maqomi berildi. QarDU Janubiy mintaqa ta’lim bozorida yetakchi o‘rinni egallaydi.

Ta’lim muassasasida shu davr mobaynida mamlakatimiz iqtisodiyoti soha va tarmoqlari uchun 70 ming nafardan ortiq, shundan 30 ming nafarga yaqini mustaqillik yillarida malakali kadrlar tayyorlandi.

Ish beruvchilarning fikriga ko‘ra, u O‘zbekistonning eng yaxshi oliy ta’lim muassasalari TOP-30 taligiga kiritilgan. Qarshi davlat universitetining korporativ

mijozlari orasida Sho‘rtan gaz-kimyoy majmuasi” MChJ, Muborak gazni qayta ishlash zavodi, Dehqonobod kaliy zavodi” AJ, Qashqadaryo viloyati xalq ta’limi boshqarmasi, Qashqadaryo viloyati maktabgacha ta’lim boshqarmasi, “Qarshi Agrokalaster” MChJ boshqa taniqli korxonalar bor. QarDU xalqaro dasturlari Rossiya, Belarus, Germaniya, Niderlandiya, Fransiya, Buyuk Britaniya va AQSh universitetlari va biznes maktablari bilan hamkorlikda amalga oshiriladi.

Qarshi davlat universiteti o‘z tarixi davomida o‘n minglab yuqori malakali mutaxassislarni tayyorladi. Universitet bitiruvchilari davlat xizmatida, iqtisodiyotda, siyosatda muhim o‘rinlarni egallaydilar: ular hukumat a’zolari, Oliy majlis palatalari deputatlari, O‘zbekistondagi eng yirik korporatsiyalar va banklarda faoliyat ko‘rsatadilar va boshqaradilar. Uning bitiruvchilaridan universitet rektorlari va fan doktorlari chiqishdi.[1]

Universitetda 13 ft (matematika va axborot texnologiyalari, fizika, kimyogeogr., iqtisodiyot, biol.tuproqshunoslik, kasbiy ta’lim, tarix va o‘zbek filol.si, xorijiy tillar, ped.psixologiya, jismoniy madaniyat, sirtqi ta’lim, maxsus sirtqi ta’lim, malaka oshirish), 53 kafedra, 16 o‘quv laboratoriya, 5 ilmiy laboratoriya, 8 ilmiy markaz, „Yoshlar markazi“, xalqaro aloqalar bo‘limi, kutubxona (550 mingdan ortiq asar), bosmaxona bor (2005). Universitetda 31 yo‘nalish (geogr. Va iqtisodiy bilim asoslari; ped. Va psixologiya; transport vositalarini ishlatish va ta’mirlash; yengil sanoat mahsulotlari texnologiyasi, materialshunoslik va yangi materiallar texnologiyasi; mashina texnologiyalari; mashina ishlab chiqarish jihozlari va avtomobil sozlash; muhandislik kommunikatsiya qurilmalari; issiqlik energetikasi; musiqiy ta’lim; huquq va ma’naviyat asoslari; boshlang‘ich ta’lim; jismoniy madaniyat; o‘zbek tili; ingliz tili; fransuz tili; nemis tili; rus tili; tarix; psixologiya; iqtisodiyot; moliya; biol.; fizika; astronomiya; kimyo; geografiya; matematika; amaliy matematika; informatika va axborotlash texnologiyasi; agrokimyo va agrotuproqshunoslik; ekologiya va tabiatdan foydalanish) bo‘yicha bakalavrlar, 17 ixtisoslik bo‘yicha magistrlar tayyorlanadi. 1993-yildan aspirantura faoliyat ko‘rsatadi (9 mutaxassislik bo‘yicha). 2004/05 o‘quv yili untda 7300 talaba ta’lim oldi, 535 o‘qituvchi, jumladan, 22 fan doktori va professor, 169 fan nomzodi va dotsent ishladi. Universitet faoliyati G.Xudoyberganov, M. Ochilov, O. Jo‘raqulov, B. Aminov, Sh. Qurbonov, B. Hayriddinov, A.Vardiyashvilli, S.Mustafoyev, D. To‘rayev, P. Ravshanov, B.Yo‘ldoshev, A. Jabborov va boshqalar professoro‘qituvchilar nomi bilan bog‘liq. Universitetda „Qarshi universiteti“ gaz. (1966-yildan), „Nasaf ziyosi“ jurnal (2004-yildan) nashr etiladi. 2001-yildan

noshirlik markazi faoliyat yuritadi; u universitet professoro‘qituvchilarining monografiyalari, darslik, o‘quv va uslubiy qo‘llanmalarini nashrga tayyorlaydi. 2005-yilgacha universitet 40 mingga yaqin mutaxassis tayyorladi.[2]

Qarshi davlat universiteti (QDU)ga Qabul 2023/2024 : Qarshi davlat universitetida 2022-2023-o‘quv yili uchun umumiy hisobda 1515 o‘rin ajratilgan. Shundan 500 tasi grant joylari uchun, 1015 tasi esa kontrakt uchun. QarDU shuningdek, talabalarga bir nechta akademik va akademik bo‘lmagan muassasalar va xizmatlarni, shu jumladan kutubxonani, shuningdek ma‘muriy xizmatlarni taqdim etadi.[3]

Magistratura bosqichida xotin-qizlar uchun to‘liq grant asosida o‘qish imkoniyati mavjud.

Xorijiy hamkorliklar: Qarshi davlat universiteti 70 dan orti xorijiy oliy ta‘lim muassalari bilan memorandum va hamkorlik shartnomalari imzolagan va samarali hamkorlik olib bormoqda.[4]

Tadqiqot universitet faoliyatining muhim qismidir. Bu erda oltita ilmiy kengash, beshta o‘quv laboratoriyasi, bitta ilmiy laboratoriya va bitta tadqiqot markazi joylashgan. Ushbu muassasalar universitetga Markaziy Osiyo va butun dunyoga tegishli muhim va murakkab masalalarni hal qilishda yordam beradi.[5]

Qarshi Davlat Universiteti 14 ta fakultetni o‘z ichiga oladi bo‘lar:

- 1 Matematika va Informatika fakulteti;
- 2 Kimyo va Biologiya fakulteti;
- 3 San‘at fakulteti;
- 4 Jismoniy tarbiya fakulteti;
- 5 Filologiya fakulteti;
- 6 Tarix fakulteti;
- 7 Roman-German filologiyasi fakulteti;
- 8 Pedagogika fakulteti;
- 9 Xalqaro ta‘lim dasturlari fakulteti;
- 10 Fizika fakulteti;
- 11 Ingliz filologiyasi fakulteti;
- 12 Geografiya va Agronomiya fakulteti;
- 13 Tibbiyot fakulteti;
- 14 Iqtisodiyot Fakulteti.

Talabalar yotoqxonasiga keladigan bo‘lsak. Talabalar yotoqxonasidagi barcha xonalar to‘liq jihozlangan va jihozlangan: bitta karavot, matras, yostiq, adyol, stulli o‘quv stoli, shkaf va boshqalar. Har bir kvartirada o‘qish uchun doimiy kirishni

ta'minlash uchun cheksiz Internet mavjud. Supermarketlar va savdo markazlarining aksariyati yaqin atrofda joylashgan, shuning uchun sizga kerak bo'lgan hamma narsani sotib olishda hech qanday muammo bo'lmaydi. Qarshi Davlat universiteti talabalarga qulaylik va xavfsizlik hissini berish uchun 24/7 xavfsizlikni ta'minlaydi.

Xalqaro Hamkorlik:

Qarshi Davlat universitetida 45 ta xorijiy universitet bilan hamkorlik shartnomalari imzolandi. Universitet xalqaro ta'lim dasturlarining faol ishtirokchisidir. Hozirgi kunda universitetda 70 dan ortiq xorijiy ta'lim muassasalari bilan fan va ta'lim sohasida hamkorlik to'g'risida shartnomalar imzolangan. Universitet miqdorida gumanitar xalqaro ta'lim dasturlarini keng ko'lamli amalga oshiradi 6 bakalavr va 3 ikki tomonlama magistrlik dasturlari.

Chet elda o'qish-o'zingizni boshqa mamlakatda topish uchun ajoyib imkoniyat. Talabalar yuqori darajadagi xabardorlik va madaniy xilma-xillikni qabul qilish va madaniy kapitalining ko'payishini namoyish etadilar. Talabalar, shuningdek, boshqa mamlakatlarda o'qish va yashashni boshdan kechirishadi, ular mahalliy tilni o'zlashtirishlari, talabalarda o'ziga bo'lgan ishonchni rivojlantirishlari va o'zlarini universitetga tayyorlashga yordam berishlari mumkin. Qarshi Davlat universiteti o'z talabalariga o'qish natijalarini barcha almashinuv jarayonlarida hayotga tatbiq etish imkoniyatini beradi.

Qarshi Davlat universiteti xalqaro asosiy hamkorlari:

Dongduk ayollar universiteti;

Koreya Xalqaro Hamkorlik Agentligi;

Qirollik texnologiya instituti;

Belgorod Davlat Universiteti;

Kimyo-texnologiya va metallurgiya universiteti, Sofiya va boshqalar.[6]

Qarshi Davlat Universiteti O'zbekistondagi eng qadimiy oliy o'quv yurtlaridan biri hisoblanadi.

Xulosa

Xulosa qilib aytish joyizki Qarshi Davlat Universiteti O'zbekiston bo'yicha o'z nufuzini yoqotmagan Universitetlaridan biridir hamda O'zbekistondagi eng qadimiy oliy o'quv yurtlaridan biri hisoblanadi. QarDu o'z tarixi davomida o'n minglab yuqori malakali mutaxassislarni tayyorladi. Qarduni hozirgi kunda nufuzi yanada oshib bormoqda.

Adabiyotlar

- 1 <https://qarshidu.uz/oz/page/universitet-tarixi>.
- 2 O‘zbekiston milliy ensiklopediyasi (2000-2005) ma’lumotlaridan foydalanilgan.
- 3 <https://www.4icu.org/reviews/universities-urls/11929.shtm>
- 4 <https://mentalaba.uz/universities/qabul-2023/qarshi-davlat-universiteti>
- 5 <https://www.timeshighereducation.com/sites/default/files/university/rankings/715066-en.json>.
- 6 <https://www.edugainoverseas.com/karshi-state-university/>

Research Science and Innovation House

QISHLOQ XO‘JALIGI MAHSULOTLARINI QURUTISH VA SIFATLI SAQLASH USULLARI

Yulduz Zaripboyevna Yuldasheva
Urganch davlat universiteti talabasi
Farangiz Mahmud qizi Raximova
Urganch davlat universiteti talabasi

Annotatsiya. Ushbu maqolada yurtimizda aholi ehtiyojidan kelib chiqib, qishloq xo‘jaligi mahsulotlarini qurutish usullari va uni yil davomida sifatli saqlash chora-tadbirlari xususida so‘z boradi.

Kalit so‘zlar: meva, sabzivot, qishloq xo‘jalik, mahsulot, qayta ishlash, qurutish, qaysa, quraga, vaqtinchalik ombor, doimiy ombor, saqlash, texnologiyalar

Аннотация. В данной статье, исходя из потребностей населения нашей страны, мы расскажем о способах сушки сельскохозяйственной продукции и мерах по ее сохранению в хорошем качестве в течение всего года.

Ключевые слова: фрукты, овощи, сельское хозяйство, продукция, переработка, сушка, сушка, временное хранение, постоянное хранение, хранение, технологии.

Abstract. In this article, based on the needs of the population of our country, we will talk about ways to dry agricultural products and measures to keep them in good quality throughout the year.

Keywords: fruits, vegetables, agriculture, products, processing, drying, drying, temporary storage, permanent storage, storage, technology.

Kirish. Hozirgi kunda meva-sabzavotlar, don va don mahsuloiilari hamda texnik ekinlar, umuman olganda qishloq xo‘jaligi mahsulotlarini sifatli saqlash va birlamchi qayta ishlash texnologiyasi bo‘yicha amaliy, ilmiy izlanishlar chuqur olib borilmoqda. Meva-sabzavot, don, texnik ekinlar va omixta yemni saqlash va birlamchi qayta ishlash turlari va usullari, qo‘llaniladigan idish-anjomlar va materiallar, xomashyo va qayta ishlangan mahsulotlarga qo‘yiladigan talablar, ulami tayyorlash va mahsulot chiqishi me‘yorlari, mahsulotlarni saqlashga joylashtirish, qayta ishlash (quritish va yorma ohsh, konservalar tayyorlash va h.k.) va boshqa tadbirlarni amalga oshirishga doir bir qancha qarorlar mavjud bo‘lib bunga O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 29-iyuldagi PQ-4406-son qarori bilan mazkur qarorda oziq-ovqat sanoatini, jumladan, qishloq xo‘jaligi

mahsulotlarini chuqur qayta ishlashni yanada rivojlantirish bo'yicha chora-tadbirlar va yo'l xaritalari kelishilgan.

Asosiy qism. Mahsulotni qayta ishlash darajasi turlicha, ya'ni dastlabki qayta ishlash yoki chuqur qayta ishlash bo'lishi mumkin. Dastlabki qayta ishlashga quritish kabi oddiy amaliyotlar kirsa, chuqur qayta ishlash mahsulotga bir necha bosqichlarda ishlov berish, ya'ni konsyervatsiya qilish, sharbat olish, qadoqlash kabi amaliyotlarni o'z ichiga oladi. Masalan chuqur usulda mevani qurutishni oladigan bo'lsak bu jarayon quyidagi bosqichlardan iborat: O'rik (turshak) quritish. O'rikni quyidagi navlari turshakbop hisoblanadi: Yubileyniy Navoiy, Ko'rsodiq, Komsomolskiy, Isfarak, Xandon, Gulongi bodomi, Turshak tayyorlash texnikasi. Turshak danagi bilan quritilgari o'rikdir. Olib kelingan mevalar olchamiga qarab navlarga ajratiladi (salaranadi). Shu maqsadda har xil kalibrlash mashinalaridan foydalaniladi. O'rikni yetilish darajasiga qarab salaranadi, chunki, xomashyoni qayta ishlash - dudlash, quritish rejimi mevalarning yetilish darajasiga uzviy bog'liq. Qurtiladigan o'rik chang va loydan tozalash uchun yuviladi. O'rikni qaynagan suvda yoki eritmada blanshirlanadi. Bu ish oltin gugurt bilan dudlash va quritish jarayonlarini tezlashtiradi. Keyin mevalar darhol taxta patnislarga bir qator qilib qo'yiladi va dudlash kamerasiga yuboriladi. Dudlash uchun 1 kg mahsulotga 2-2,5 gram oltingugurt va 1,5 soat vaqt kerak boladi. Dudlangan mevalar ochiq joyda 3-4 kun quritiladi. Oradan 2 kun olgach mevalar ag'darib qo'yiladi. Hammasi bolib quritish kun davom etadi. Mevalar bir tekis qurib po'sti ajralmaydigan bolganda quritish tugallanadi. Narni 16 foizga keltiriladi, mahsulotlar kilogramm sig'imli karton qutilarda yoki kraft qoplarga joylashtiriladi. Mahsulot harorati 0-10 °S, nisbiy namligi 60-65 foizli omborlar saqlanadi.

O'rik mevasidan (qaysa) tayyorlash texnologiyasi. Qaysa - danagi olib quritilgan o'rikdir. Qaysa yirik o'rik mevalaridan tayyorlanadi. Qaysa tayyorlanish taxnikasi turshak tayyorlashdan deyarli farq qilmaydi. Masalan: pataislarda dudlangan mevalar quritish maydoniga qo'yiladi va ular bir-ikki kunda bir oz soligandan keyin bandi tomonidagi kesigidan danagi olib tashlanadi va yana patnislarga terib ochiq maydonga qo'yiladi. Bir ikki kundan keyin mevalar soyada quritiladi. Keyingi ishlar turshak tayyorlashdan farq qilmaydi. Qaysa 8-13 kunda yetilib, xomashyodan 20-27 foiz quruq mahsulot olinadi. O'rik mevasidan (quraga) tayyorlash texnologiyasi. Quraga ikkiga yorib daaagi olib tashlanib quritilgan o'rikdir, u yirik mevalardan tayyorlanadi. Meva ikki pallaga kesilgandan keyin qaynoq suvda 45-60 soniya tutiladi, ichki tomoni yuqoriga qaratib patnislarga

teriladi va oltingugurt bilan dudlanadi. Har bir kilogramm mevaga 1,5-2 gramm oltingugurt ishlatiladi. Dudlash 45-60 daqiqa davom etadi. Dudlangan meva patnisi bilan birga so‘kchaklarga olib quritiladi. Namning 2-2/3 qismi qochgandan so‘ng o‘rik pallachalari ag‘darilib qo‘yiladi. Soyada quritilgan o‘rik qovjirab eti burishib qolmaydi, vitaminlar yaxshi saqlanadi, ranggi aynimaydi. Quraga 5-7 kunda obdon qurib bo‘ladi. Qishloq xo‘jalik maxsulotlarining.uziga xos xususiyatlariga qarab, qishloq xo‘jalik maxsulotlari turli xil usullarda saqlanadi. Meva va sabzavotlar, bundan tashqari turli xil urug‘liklar va boshqa mahsulotlar saqlanadigan inshoat va binolar, qishloq xo‘jalik maxsulotlarini saqlash omborlari deb yuritiladi. Ular vaqtinchalik va doimiy bo‘ladi. Vaqtinchalik omborlarga uyum, xandaq, o‘ra va boshqalar kiradi.

Doimiy omborlar bir qavatli to‘g‘ri burchak shaklida va ustiga yoki erdan chuqurroq (1,5- 2 m) qilib, betondan yoki g‘ishtdan quriladi. Har bir mahsulot turini saqlash usullarini tanlashda joy sharoiti va mavjud ombor hajmlari inobatga olinadi. Masalan, turli ob-havo sharoitlariga bog‘liq ravishda kartoshka saqlash uchun uyum va xandaq o‘lchamlari turlicha bo‘lishi mumkin. Vaqtinchalik omborlarni tashkil etishda mahsulot turi va miqdoriga ko‘ra qancha uyum yoki o‘ralar zarurligi, ulami barpo etish tadbirlari, ularga mahsulotlarni joylashtirish va ustini berkitish tartibilari bo‘ladi va bular turli xil qishloq xo‘jaligi mahsulotlarida turlicha bo‘ladi. Markaziy Osiyo oshxonasining ba'zi taomlari o‘rtacha ruslarning ratsioniga qat‘iy kirib keldi. Deyarli har bir kishi kamida bir marta quritilgan o‘rikni iste‘mol qilgan, ammo o‘rik nima ekanligini kam odam biladi. Ammo foydali fazilatlar uchun ikkinchisi kelib chiqqan mamlakatlarda uning og‘irligi oltin bilan baholanadi. Quritilgan o‘rik haqida qisqacha ma‘lumot

Tropik mamlakatlarda o‘rik nafaqat tabiiy yangi shaklda, balki quritilgan holda ham iste‘mol qilinadi. Bunday mahsulotning saqlash muddati pishgan mevalarga qaraganda ancha yuqori va bundan tashqari, u o‘ziga xos ta‘mga ega.

Xulosa. Qayta ishlashni yo‘lga qo‘yishni rejalashtirgan xo‘jalik yoki tadbirkorlar, avvalo, o‘z atrofida xomashyo bazasining yetarli bo‘lishiga va mavjud xomashyo hajmidan kelib chiqqan holda xarid qilib, o‘rnatiladigan qayta ishlash uskunasining quvvatini to‘g‘ri tanlanishiga e‘tibor qaratishlari lozim bo‘ladi. Yana bir asosiy jihat ishlab chiqarilgan mahsulot uchun bozor masalasidir. Ya‘ni, ishlab chiqarilgan mahsulot tashqi bozorda sotiladimi (eksport) yoki ichki bozorda sotiladimi, buni aniq rejalashtirish kerak. Hozirgi kundagi respublikamiz sharoitidan

kelib chiqqan hol barcha turdagi qishloq xo‘jaligi mahsulotlarini ma’lum bir muddatga va o‘ziga xos usullarda qayta ishlab sifatli saqlash mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar.

1. X.B.Shoumarov, S.Ya.Islamov. “Qishloq xo‘jaligi mabsuotlarmi saqlash va birlamchi qayta ishlash texnologiyasi”. Toshkent: «Inovatsiya-Ziyo”, 2020, 200 bet.
2. H.Ch.Bo‘riyev. O.A.Ashurmetov. Poliz ekinlari biologiyasi va yetishtirish, saqlash texnologiyasi.– T.: “Mehnat”, 2000. 114b.
3. O‘zbekiston Respublikasi hududida yetishtirish uchun tavsiya etilgan qishloq xo‘jalik ekinlari davlat reestri, Toshkent, 2006.
4. Maxmudov T., Adilov B., Qodirova Z. АРПАНИНГ САРИҚ ПАКАНАЛИК ВИРУСИ ШТАММЛАРИ ИДЕНТИФИКАЦИЯСИ ВА МОЛЕКУЛЯР ДИАГНОСТИКАСИ //Science and innovation. – 2022. – Т. 1. – №. D4. – С. 147-154.
5. Behzod G., Su-Chin C., Tohir M. An Ecological Disaster of the Aral Sea //Journal of Soil and Water Conservation. – 2009. – Т. 41. – №. 3. – С. 325-338.
6. Sherimbetov, A. G., ADILOV, B. S., Kadirova, Z. N., Makhmudov, T. X., Mambetnazarov, A. B., Ruzmetov, D. R., ... & Karimov, E. Y. (2020). Molecular verification of species identity of some isolates of the genus *Fusarium* deposited in the phytopathogen collection in Uzbekistan. *Plant Cell Biotechnology and Molecular Biology*, 94-98.

Research Science and
Innovation House

MIRZO ULUG'BEKNING ILM FANGA QO'SHGAN HISSASI

Davlatmurodov Azizbek Masharif o'g'li

Urganch davlat Pedagogika instituti 1-bosqich talabasi

azizbekdavletov55@gmail.com

Saburova Risolat Xaytboy qizi

Urganch davlat Pedagogika instituti 1-bosqich talabasi

risolatsabirova01@gmail.com

Annotatsiya: Mazkur maqolada Mirzo Ulug'bek hayot faoliyati va hukmronlik davrida qilgan ishlari, davlat boshqaruvi, nodir asarlari va ularning hozirgi kundagi ahamiyati haqida ma'lumotlar berib o'tilgan.

Kalit so'zlar: Hukmdor, imperiya, trigonometriya va sferik geometriya, rasadxona, astronomiya, madrasa, hokimiyat, „Ziji jadidi Ko'ragoniy“, a'shorya

Temuriylar davlatining hukmdori, Shohruxning o'g'li. Buyuk o'zbek astronomi (yulduzshunos) va matematigi. U otasi Shohrux Mirzo davrida Mavarounnahr hokimi va otasi vafot etgach butun Temuriylar imperiyasi sultoni(1447—1449) bo'ldi. Ulug'bek trigonometriya va sferik geometriya kabi astronomiya bilan bog'liq matematika sohasidagi ishlari, shuningdek, san'at va intellektual faoliyatga umumiy qiziqishlari bilan ajralib turardi. U besh tilda: turkiy, arab, fors, mo'g'ul va oz miqdorda xitoy tillarini bilgan deb taxmin qilinadi. Uning hukmronligi davrida (avval hokim, keyin to'g'ridan-to'g'ri) uning e'tibori va homiyligi tufayli temuriylar uyg'onish davrining madaniy cho'qqisiga erishdi. Samarqand hokimligi, otasi Shohrux Mirzo tomonidan Ulug'bekga berilgan. U 1424-1429-yillarda Samarqandda buyuk Ulug'bek rasadxonasini qurdirdi. Olimlar nazarida bu rasadxona o'sha davrda islom olamidagi eng yaxshi, Markaziy Osiyodagi eng yirik rasadxona bo'lgan. Ulug'bek keyinchalik ko'plab olimlar tomonidan 15-asrning eng muhim astronomi sifatida tan olingan. U Samarqand va Buxoroda Ulug'bek madrasasini ham (1417-1420) qurdirib, ushbu shaharlarni O'rta Osiyoning madaniy ilm markazlariga aylantirdi. Biroq Ulug'bekning davlat boshqaruvidagi mahorati uning ilmiy tajribasi bilan teng kelmasdi. O'zining qisqa hukmronligi davrida u o'z kuch va hokimiyatini o'rnatolmadi.

Natijada, uning nazoratsizligidan boshqa hukmdorlar, jumladan, uning oilasi foydalanishdi va keyinchalik u ag‘darilib, o‘ldirildi. Temuriylar davlatining hukmdori, Shohruxning o‘g‘li. Buyuk o‘zbek astronomi (yulduzshunos) va matematigi. U otasi Shohrux Mirzo davrida Mavarounnahr hokimi va otasi vafot etgach butun Temuriylar imperiyasi sultoni(1447—1449) bo‘ldi. Ulug‘bek trigonometriya va sferik geometriya kabi astronomiya bilan bog‘liq matematika sohasidagi ishlari, shuningdek, san‘at va intellektual faoliyatga umumiy qiziqishlari bilan ajralib turardi. U besh tilda: turkiy, arab, fors, mo‘g‘ul va ozmiqdarda xitoy tillarini bilgan deb taxmin qilinadi. Uning hukmronligi davrida (avval hokim, keyin to‘g‘ridan-to‘g‘ri) uning e‘tibori va homiyliги tufayli temuriylar uyg‘onish davrining madaniy cho‘qqisiga erishdi. Samarqand hokimligi, otasi Shohrux Mirzo tomonidan Ulug‘bekga berilgan. U 1424-1429-yillarda Samarqandda buyuk Ulug‘bek rasadxonasini qurdiridi. Olimlar nazarida bu rasadxona o‘sha davrda islom olamidagi eng yaxshi, Markaziy Osiyodagi eng yirik rasadxona bo‘lgan. Ulug‘bek keyinchalik ko‘plab olimlar tomonidan 15-asrning eng muhim astronomi sifatida tan olingan. U Samarqand va Buxoroda Ulug‘bek madrasasini ham (1417-1420) qurdirib, ushbu shaharlarni O‘rta Osiyoning madaniy ilm markazlariga aylantirdi. Biroq Ulug‘bekning davlat boshqaruvidagi mahorati uning ilmiy tajribasi bilan teng kelmasdi. O‘zining qisqa hukmronligi davrida u o‘z kuch va hokimiyatini o‘rnata olmadi. Natijada, uning nazoratsizligidan boshqa hukmdorlar, jumladan, uning oilasi foydalanishdi va keyinchalik u ag‘darilib, o‘ldirildi.

U Turon hukmdori Amir Temurning nabirasi va Shohrux Mirzoning o‘g‘li edi. Onasi turkiy qabila zodagonlaridan Gavharshod begim edi. U bobosining Eronga yurishi paytida Sultoniya shahrida tug‘ilgan. Unga Mirzo Muhammad Tarag‘ay ismi berildi. Ulug‘bek asli ism emas, balki „Buyuk hukmdor (bek)“ ma‘nosini beruvchi taxallus edi. Bolaligida u Yaqin Sharq va Hindistonning katta qismini kezib chiqdi, chunki bobosi bu hududlarda fathlarni kengaytirdi. Temur vafotidan keyin Shohrux imperiya poytaxtini Hirotga (zamonaviy Afg‘onistonda) ko‘chirdi. O‘n olti yoshli Ulug‘bek keyinchalik, 1409-yilda Samarqandning hokimi bo‘ldi. 1411-yilda u butun Movaronnahrning hokimi deb topildi, amalda esa poytaxtga bo‘ysungan. 1447-yilda otasi Shohruxning vafotidan xabar topgan Ulug‘bek Balxga jo‘nadi. Bu yerda u o‘zining marhum akasi Boysung‘urning o‘g‘li Alovuddavlaning Hirotga Temuriylar saltanati hukmronligini da‘vo qilganini eshitdi. Binobarin, Ulug‘bek Alouddavlagga qarshi yurish qildi va Murg‘obda jangda u bilan

uchrashdi . U o‘z jiyani ustidan g‘alaba qozonib, 1448-yilda Hirotga qarab yurdi. Biroq Alouddavlaning ukasi Abulqosim Bobur Mirzo unga yordamga keldi va Ulug‘bekni mag‘lub etdi. Ulug‘bek Balxga chekindi va u yerda uning hokimi, to‘ng‘ich o‘g‘li Abdullatif Mirzo isyon ko‘targanini bildi. Yana ichki urush boshlandi. Abdullatif Amudaryo bo‘yida otasining qo‘shinini kutib olish uchun qo‘shin to‘pladi . Biroq Ulug‘bek shahardagi notinchlik xabarini eshitib, hech qanday jang bo‘lmasdan turib Samarqandga chekinishga majbur bo‘ladi. Abdullatif tez orada Samarqandga yetib boradi va Ulug‘bek beixtiyor o‘g‘liga taslim bo‘ladi. Abdullatif otasini hibsdan ozod qilib, Makkaga haj qilishiga ruxsat berdi . Biroq, manziliga yetib bormasdan turib otasi va ukasi Abdulazizni ham 1449-yilda qatl qildirdi. Mirzo Ulug‘bek davrida Samarqand gullab-yashnadi. Uning farmoyishi bilan 1417-yilda Buxoroda, 1420-yilda Samarqandda va 1433-yilda G‘ijduvonda madrasalar barpo etildi. Marv shahrida xayriya muassasalari qurildi. Bibixonim masjidi, Amir Temur maqbarasi, Shohi Zinda ansambli qurilishlari nihoyasiga yetkazildi. Shuningdek, Ulug‘bek karvonsaroy, tim, chorsu, hammom kabi talay jamoat binolari ham barpo ettirgan. Samarqanddagi XV asr me‘morchiligining nodir namunalaridan biri Ulug‘bek rasadxonasidir. Bu inshoot Ulug‘bek farmoyishi bilan 1428-1429-yillarda Ko‘hak tepaligida bunyod etilgan.

O‘smir hukmdor shaharni imperiyaning intellektual markaziga aylantirishni maqsad qilgan. 1417-1420-yillarda Samarqanddagi Registon maydonida madrasa („universitet“) qurdirdi va ko‘plab islom astronomlari va matematiklarini o‘qishga taklif qildi. Ulug‘bekning astronomiya bo‘yicha eng mashhur shogirdi Ali Qushchi (1474-yilda vafot etgan) edi. Qozizoda Rumiylar Ulug‘bek madrasasining eng ko‘zga ko‘ringan muallimi bo‘lgan va keyinchalik bu o‘ringa astronom Jamshid al-Koshiy kelgan[1]Ulug‘bek ilm-fan olamida buyuk astronom sifatida mashhur. Bu borada u amalga oshirgan eng buyuk ish „Ziji jadidi Ko‘ragoniy“ deb nomlangan astronomik jadval sanaladi. Ulug‘bek tibbiyot va musiqaga ham qiziqqan, she‘rlar ham yozgan. Alisher Navoiyning „Majolis un-nafois“ asarida uning she‘rlaridan namunalar keltirilgan. Olimdan bizga 4 ta asar meros qolgan: 1) „Ziji jadidi Ko‘ragoniy“ — astronomiyaga oid; 2) „Bir daraja sinusini aniqlash haqida risola“ — matematikaga oid; 3) „Risolayi Ulug‘bek“ — yulduzlarga bag‘ishlangan; 4) „Tarixi arba’ ulus“ (To‘rt ulus tarixi) — tarixga oid. U 1437-yilda 1018 yulduz to‘plamini „Ziji sultoniy“ asarida tartib berganki, u hozirgi paytda ham yulduzlar bilimi sohasida dunyoning eng buyuk asarlaridan biri sanaladi. Ushbu asar 1665-yilda Oxfordda Thomas Hyde tamonidan, 1843-

yilda Fransiya Bailly tamonidan va 1917-yilda Edward Ball Knobel tamonidan yangidan tahrirlanib bosilgan. Ulugʻbek undan keyin bir yilni 365 kun, 5 soat, 49 daqiqa va 15 soniya deb belgilagan. Ulugʻbek ushbu hisobida faqatgina 25 soniya xato qilgan ekan. Undan boshqa Ulugʻbek yer yuzini oʻrtalik kajligini 23.52 daraja deb belgilagan va bu yuz yillar davomida eng toʻgʻri va aniq oʻlcham deb topilgan. Uchburchaklar bilimida esa Ulugʻbek soya va tanjont qiymatlarini sakkiz oʻnlik kasr va sakkiz xona aʼshoryagacha aniq belgilagan. Ulugʻbek davrida koʻpgina asarlar arab va fors tilidan eski oʻzbek tiliga tarjima qilingan. U tashkil etgan boy kutubxonada 15000 dan ortiq kitob boʻlgan.

Otasi Shohrux Mirzo oʻlimidan keyin Ulugʻbek Balxga yurish qildi, chunki Mirzo Alavuddavla ibn Boysunqur Mirzo Hirotidagi Temuriylar hukmdorligiga daʼvogʻarlik qilgan edi. Murgʻobda boʻlib oʻtgan ushbu toʻqnashuvda Ulugʻbek gʻolib boʻlib Hirot tomon harakat qildi, ammo Alauddavlaning akasi Mirzo Abul Qosim Babur bilan boʻlgan toʻqnashuvda magʻlubiyatga uchrashib, Balxga qaytib kelgach oʻz oʻgʻli Abdullatifni fitnasi tufayli 1449-yilda oktyabrning 27-sanasida, yaʼni 55 yoshida Samarqand yaqinida oʻldirildi Ulugʻbekning yaqinlaridan biri Abdulloh, uni Samarqandning Amir Temur maqbarasi ziyoratgohida keltirgan. 1830-yilda osmon Yulduzshunoslari Johann Heinrich von Mädler oyda bor boʻlgan kraterlarning birini Ulugʻbek nomiga musammo qildi. Buyuk Britaniya kutubxonalarida saqlangan 8 ta qoʻlyozmani oʻrganish asosidagi Ulugʻbek jadvalining aniqroq tahlili 1917 yil AQShda E. B. Nobl tomonidan “Ulugh Beg's Catalogue of Stars. Revised from all Persian Manuscripts Existing in Great Britain” nomi ostida chop etilgan. Aytish joizki, Ovrupa va Osiyo kitob saqlanuvchi omborlarda “Zidjiy”ning oʻnlab qoʻlyozmalari mavjud. Ulugʻbekning yulduzlar jadvali oʻrta asrlar astronomiyasining soʻng soʻzi boʻldi. Mazkur jadval teleskop ixtirosidan avvalgi, oʻrta asrlar astronomiya fanining eng yuqori poyasi boʻldi. Ulugʻbekning boy ilmiy merosi u faqatgina buyuk musulmon oʻgʻloni boʻlmaganligini tasdiqlaydi. Ijodiy tafakkur dahosi butun insoniyat ilm-fani va sivilizatsiyasi rivojiga bebaho hissa qoʻshgan. Shu sababli, koʻp asrlar oʻtib, hatto bugun ham Ulugʻbekning ismi savob maqsadlarga erishish niyatida Sharq va Gʻarb xalqlarini birlashtirgan timsol boʻlib qoladi. Mirzo Ulugʻbekning yuqori maʼnaviy va sezilarli merosi dunyoning yetakchi oʻquv muassasalarida va ilmiy markazlarida oʻrganib kelinadi. Oʻzbekiston Respublikasining Birinchi Prezidenti Islom Karimovning tashabbusi bilan, Oʻzbekiston Milliy universiteti ushbu atoqli olim sharafiga nomlanganligi respublikaning bugungi yuqori ilmiy-maʼnaviy qudratini

tasdiqlaydi. 1994 yil olim tavalludining 600 yillik yubileyi xalqaro miqyosda nishonlangan, shu sabab, xorij olimlari, mutaxassislari va jamoat arboblari ishtirokida bir qator tadbirlar o‘tkazilgan. 2009 yil Parijda Mirzo Ulug‘bek tavalludining 615 yilligiga bag‘ishlangan xalqaro ilmiy anjuman o‘tkazilgan. Anjumanda 130 dan ziyod olimlar va turli xalqaro tashkilot vakillari ishtirok etgan. O‘tkazib kelinayotgan tadbirlardan butun dunyoda Mirzo Ulug‘bekning ilmiy va ma’naviy merosiga bo‘lgan qiziqish naqadar ulkanligi yaqqol ko‘rinib turibdi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Mirzo ulug‘bekning “To‘rt ulus tarixi “ nomli asaridan.
2. 7-sinf “O‘zbekiston Tarixi” 2017-yil to‘ldirilgan nashr.
3. Vikipediya.

Research Science and
Innovation House

BORLIQ VA RIVOJLANISH FALSAFASI

Ruzimov Izzatbek Oybek o‘g‘li

Urganch davlat pedagogika instituti 1-bosqich talabasi

Annotatsiya: Ushbu maqola borliq qanday yaralganligi, falsafiy muommalarga qanday yechim topish va falsafiy kategoriyalar, shuningdek, Falsafa tarixida borliq haqidagi qarashlar evolyusiyasi to‘g‘risida ma‘lumotlar bilan yoritilgan.

Kalit so‘zlar: Borliq, Ontologiya, biosfera, substansiya, noklassik, harakat, qonun, ayniyat qonuni, kategoriya, yakkalik, xususiylik, umumiylik, organik va noorganik tabiat

Biz dunyo, materiya tuzilishi, makon, vaqt, harakat, hayot, ong va shu kabilar haqida tasavvur hosil qilish uchun asosan fizika, astronomiya va biologiya kabi tabiatshunoslik fanlariga murojaat etamiz. Lekin bu falsafada borliq muammolari o‘rganilmaydi, degan ma‘noni anglatmaydi.

Bugungi kunda olimlar notirik, tirik dunyo va ijtimoiy dunyo nima, degan savollarga javob topishda jiddiy yutuqlarga erishganlar. Ular dunyo haqida o‘tgan asrlarda yashagan o‘z hamkasblariga qaraganda to‘laroq va teranroq tasavvurga egadirlar. Ammo, dunyoning mohiyati haqidagi ko‘pgina muhim savollarga hozir ham aniq va uzil-kesil javoblar mavjud emas. Masalan, nafaqat makon yoki vaqt tushunchalariga, balki nisbatan soddaroq hodisa bo‘lmish gravitatsiya tushunchasiga ham dunyoda biron-bir fizik bugungi kunda ham aniq (ayni paytda tajribada tasdiqlanadigan) ta‘rif bera olmaydi.

Shu sababli insonning dunyo haqidagi qarashlarida muhim rol o‘ynaydigan, biroq ilmiy echimini topmagan muammolarni falsafiy anglab etishga kuchli ehtiyoj doimo mavjud bo‘lgan va hozir ham saqlanib qolmoqda. Bu muammolarning aksariyati haqli ravishda «boqiy» muammolar deb ataladi, chunki ular predmeti mos kelsa ham bilish metodlari va vositalari har xil bo‘lgan fan va falsafa e‘tiborini o‘ziga jalb qilmoqda. Shuni ta‘kidlash lozimki, fizika va boshqa muayyan fanlarga joiz bo‘lmagan narsalar falsafa uchun joizdir. Aniq dalillarga tayanadigan va ularga muvofiq qarashlar birligiga erishishga harakat qiladigan tabiatshunoslikdan farqli o‘laroq, falsafa yakdillikka intilmaydi va ayni bir muammolar bo‘yicha ba‘zan qarama-qarshi, bir-birini istisno etuvchi javoblar beradi. Shu tariqa u dunyoqarashni

kengaytiradi, eski muammolarning odatdagi talqinini o‘zgartiradi, aniq fanlarning metodlari bilan amalga tatbiq etiladigan yangi echimlar ustida ijodiy izlanishga da’vat etadi.

Borliq-obyektiv mavjud reallikni ifodalovchi falsafiy tushuncha. U moddiy predmet olamidangina iborat emas. Borliq turli darajada namoyon bo‘ladi, organik va noorganik tabiat, biosfera, ijtimoiy borliq, obyektivideal borliq, inson turmushi. Borliq falsafa tarixida turlicha talqin qilingan. Yaqin va O‘rta Sharq falsafasida Kindiy, Forobiy, Ibn Sino, Umar Xayyom, Ibn Rushd kabi mutafakkirlar borliqni ikkiga — vujudi mumkin va vujudi vojibga bo‘ladilar. Ularning falsafasida borliqning dastlabki sababchisi Alloh (vujudi vojib), lekin Alloh bilan borliq ni bir-biridan ajratib tasavvur qilib bo‘lmaydi, bular sababoqibat shaklida bir-birlari bilan uzviy bog‘liq, degan tushuncha yotadi.

O‘quv kurslarida asosiy falsafiy muammolarni o‘rganish odatda ontologiyadan boshlanadi. Ontologiya falsafiy bilimlarning alohida sohasi bo‘lib, unda borliq va yo‘qlik, mavjudlik va nomavjudlik muammolariga doir masalalarning keng doirasi o‘rganiladi, shuningdek mavjudlik sifatiga ega bo‘lgan barcha narsalarning mohiyati aniqlanadi. «Ontologiya» atamasi falsafada faqat XVII asrdan beri ishlatiladi, lekin u yunoncha o‘zaklarga ega bo‘lib (ontos – borliq, logos – so‘z, ta’limot), borliq haqidagi ta’limot degan ma’noni anglatadi. Ontologiya falsafada alohida o‘rin egallaydi. Ikki yarim ming yillik faol falsafiy izlanishlar natijasida falsafiy bilim tizimida ontologiyadan tashqari falsafaning muhim falsafiy mazmun kasb etadigan gnoseologiya, aksiologiya, ijtimoiy falsafa, axloq, estetika, mantiq kabi tarkibiy qismlari paydo bo‘ldi. Lekin ularning barchasi zamirida ontologiya yotadi. O‘z navbatida ontologiya har qanday falsafiy dunyoqarashning negizi hisoblanadi va shu tariqa o‘z tarkibiga kirmaydigan boshqa falsafiy muammolar talqinini ko‘p jihatdan belgilaydi.

Ayniyat qonuni – to‘g‘ri, mantiqiy fikrlashning muhim qonunlaridan biri. Ayniyat qonuni mantiq fani (formal mantiq)da o‘rganiladi. Ayniyat qonuni ham tafakkurning boshqa qonun va shakllari singari predmet, hodisalarning ma’lum ob’ektiv xususiyat va munosabatlarini aks ettiradi. Predmetlarning nisbiy mustaqillikka ega bo‘lish xususiyati, ma’lum davr ichida ma’lum muayyanlikni saqlab qolishi, ma’lum aniq mazmun va shaklga ega bo‘lishi, boshqa narsalardan farq qilib turishi inson tafakku-rida bir necha minglab yillar davomida qayta-qayta aks etishi jarayonida Ayniyat qonuni shaklida ifodalangan.

Aksariyat falsafiy tizimlarning kategoriyalar apparatini tashkil etadigan ko‘p sonli falsafiy kategoriyalar orasida «borliq» kategoriyasi doimo markaziy o‘rinni egallaydi. Chunki u har qanday predmet, hodisa, voqea va shu kabilarning eng muhim xususiyatini, aniqroq aytganda, ularning mavjud bo‘lish, bevosita yoki bilvosita namoyon bo‘lish, o‘zaro ta’sirga kirishish qobiliyatini aks ettiradi. Bu inson o‘zligini va o‘zini qurshagan borliqni anglashga ilk urinishlaridayoq duch keladigan har qanday ob’ektning, borliq har qanday qismining umumiy xossasidir. Inson aqlli jonzot sifatida shakllanish jarayonining ilk bosqichlaridayoq o‘z dunyoqarashining negizini tashkil etadigan muhim savollarga javob topish zaruriyati bilan to‘qnash keladi:

«Men kimman?»

«Meni qurshagan borliqning mohiyati nimada?»

«Borliq qanday va qaerdan paydo bo‘lgan?»

«Dunyoni nima yoki kim harakatlantiradi?»

«Dunyoning rivojlanishida biron-bir maqsad, maqsadga muvofiqlik, mo‘ljal bormi?»

Inson bunday savollarga javob berishga kirishar ekan, uning ongi avvalo o‘zi nima bilan bevosita ish ko‘rayotganini qayd etadi. Buni aniq anglamasdan, u o‘zining dunyo haqidagi mulohazalarini aniq-ravshan narsalarni qayd etishdan boshlaydi. Shu tariqa inson va uning ongi o‘zini qurshagan barcha narsalar avvalo mavjud bo‘lish qobiliyatiga ega ekanligiga ishonch hosil qiladi.

Borliq muammosini falsafiy anglab etishga ilk urinishlar miloddan avvalgi birinchi ming yillikda vujudga kelgan qadimgi hind va qadimgi xitoy falsafalaridayoq kuzatiladi. Xususan, Vedalar (qadimgi hind tafakkurining ilk yodgorliklari) va ularga diniy-falsafiy sharhlar – Upanishadalarda yaxlit ma’naviy substansiya, o‘lmas jon haqidagi g‘oyalar, shuningdek dunyo haqidagi materialistik va ateistik tasavvurlar o‘z aksini topgan. So‘nggi zikr etilgan tasavvurlarga muvofiq butun borliqning negizini tabiiy asoslar – olov, havo, suv, yorug‘lik, makon, vaqt tashkil etadi. Qadimgi Hindiston mutafakkirlari borliq sirining tagiga etishga harakat qilganlar, quyosh tunda qaerga ketadi, yulduzlar kunduzi qayoqqa yo‘qoladi kabi savollarga javob topishga uringanlar va bu tasavvurlarni eng qadimgi kitob – Rigvedalarda aks ettirganlar.

Xulosa o‘rnida shuni aytishimiz joizki, inson tug‘ulgandan to katta bo‘lguniga qadar uning ongi rivojlanib boradi, shakllanadi, turli xil tanish notanish boshliqlarga duch keladi, unda turli xil savollar paydo bo‘la boshlayd, ana o‘sha payt insonning ongi

yuksala yotgan payt hisoblanadi. Demak vaqtimizni ko‘proq ongimizni yanada rivojlantira oladigan mashg‘ulotlarga bag‘ishlay olsak, biz onggimizdagi har xil bo‘shliqlarni to‘ldira olishimiz, savollarimizga javob topa olishimiz mumkun.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Falsafa fanidan o‘quv-uslubiy majmua

Internet saytlar:

1. <https://uz.m.wikipedia.org/wiki/Borliq>

2. https://uz.m.wikipedia.org/wiki/Ayniyat_qonuni

Research Science and Innovation House

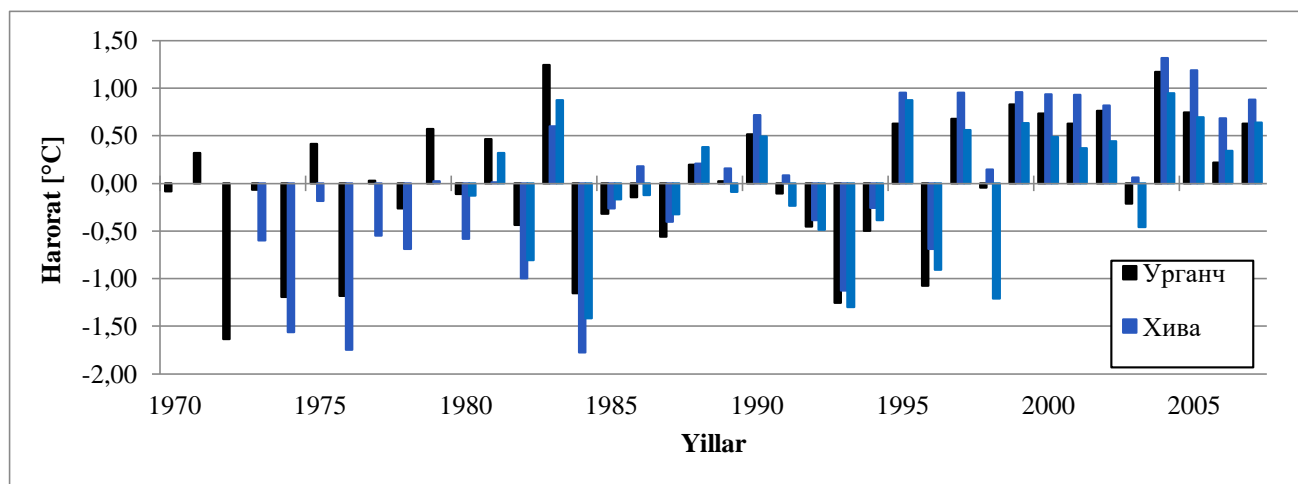
XORAZM IQLIMIGA UMUMIY TAVSIF VA TAHLILI

Hayitova Onaxon Abdirim qizi
Urganch davlat universiteti talabasi

Annotatsiya: Ushbu maqolada Xorazm vohasining geografik o‘rni, yer usti tuzilishining tekislikdan iborat bo‘lishi va cho‘l zonasida joylashganligi bu joyda tarkib topgan iqlim xususiyatlarida ham o‘z aksini topganligi va boshqa ma’lumotlar berilgan.. Hududning hamma tomondan ochiqligi unda katta tabiiy to‘siqlarining yo‘qligi shimoliy, shimoliy-sharqiy va shimoliy–g‘arbiy havo massalarining bemalol kirib kelishiga sharoit yaratadi. Mazkur havo massalari yilning katta qismida hukmronlik qilishi, viloyat hududidagi iqlim ko‘rsatkichlariga uning harorat va yog‘inlar rejimiga, shamollar yo‘nalishiga bevosita ta’sir qiladi.

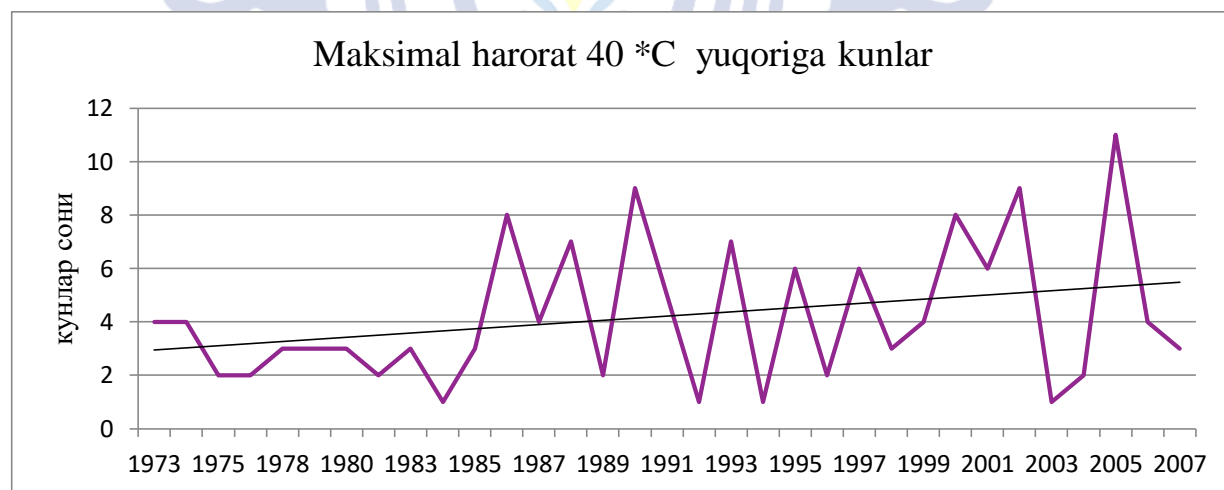
Kalit so‘zlar: Havo namligi, bug‘lanish, yog‘inlarning yillik taqsimlanishi, iqlim, keskin kontental iqlim, meteorologik ko‘rsatkich, amplituda, quyoshli kunlar, havo massasi, havo harorati, «Vegetatsiya» li qish, quyosh radiatsiyasi, qurg‘oqchilik

Xorazm viloyatining shimoliy va Sharqiy tomonlarida tabiiy to‘siqlarning yo‘qligi Arktikadan va Sibirdan sovuq havo massalarining bemolol kirib kelishi uchun qulay imkoniyatlar yaratadi. Viloyat iqlimi keskin kontinental bo‘lib, yillik amplituda juda yuqori. 1997-2014 yillar oralig‘idagi issiq va sovuq oylarning kunlik maksimal va minimal haroratlar orasidagi o‘rtacha ko‘rsatkich – $25.6 + 45.2$ °S ga etadi. Shuningdek, issiq va sovuq oylarning o‘rtacha kunlik haroratlari orasidagi mutloq farqi $-13.3 + 34.0$ °S ni tashkil qiladi hamda issiq va sovuq oylarning o‘rtacha oylik haroratlari orasidagi mutloq farqi $-12.4 + 29.7$ °S ni tashkil qiladi. Xorazm viloyati Urganch, Xiva va Tuyamo‘yin stansiyalaridagi yillik haroratanamoliyasi (1-rasm). Ushbu ma’lumot haroratning hududiy farqlarini hamda davriy o‘zgarib borishini ko‘rsatadi.

1-rasm. Yillik harorat anamoliyasi

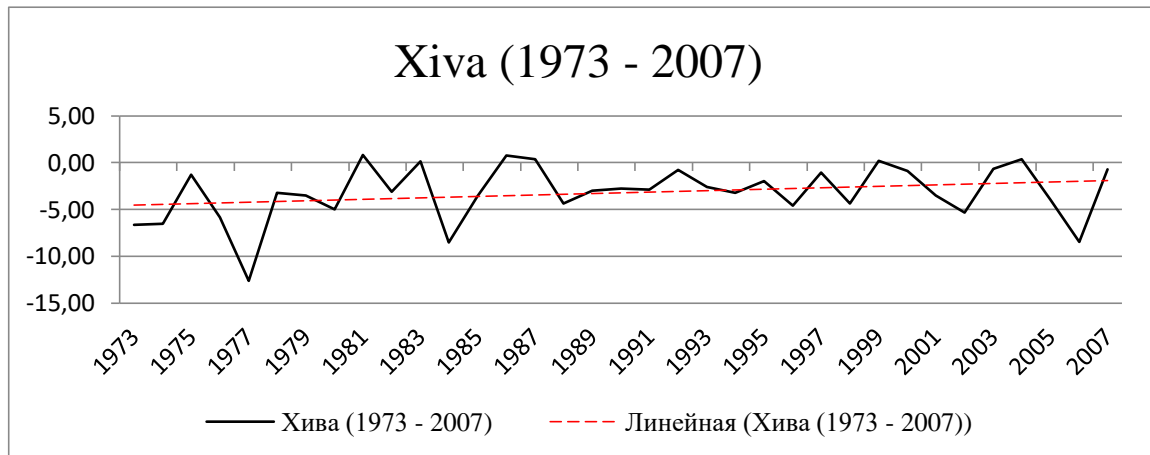
Viloyat iqlimining tashkil topishida Qizilqum va Qoraqum cho‘llari juda katta rol uynaydi. Viloyat hududining qumlar bilan o‘ralganligi havo haroratining 43° - 45° S darajaga ko‘tarilishgacha imkon yaratib, 40° S darajadan oshiq havo harorati kuzatilgan kunlar soni o‘rtacha 5-6 kundan 12-13 kungacha kuzatilishi ob-havo ma’lumotlarining tahlil natijalari ko‘rsatadi (2- rasm).

2- rasm. Yoz fasida maksimal harorat kuzatilgan kunlar.

Yillik o‘rtacha harorat $+13.9^{\circ}$ S, cheka janubiy qismda $+15^{\circ}$ S ga etadi. Eng past harorat -32° - -33° S gachaboradi. Qish faslida -20° S dan past harorat kuzatilgan kunlar soni o‘rtacha 4-5 kun bo‘lib, ayrim yillari 10 kungacha davom qilishi kuzatiladi. Qish faslida o‘rtacha haroratning o‘zgarish dinamikasini tahlil qilganda 1973 yilda -4° S dan 2007 yilda -2° S ga kamayganligini kuzatish mumkin (3- rasm).

3- rasm. Qish faslida o‘rtacha harorat o‘zgarish dinamikasi.

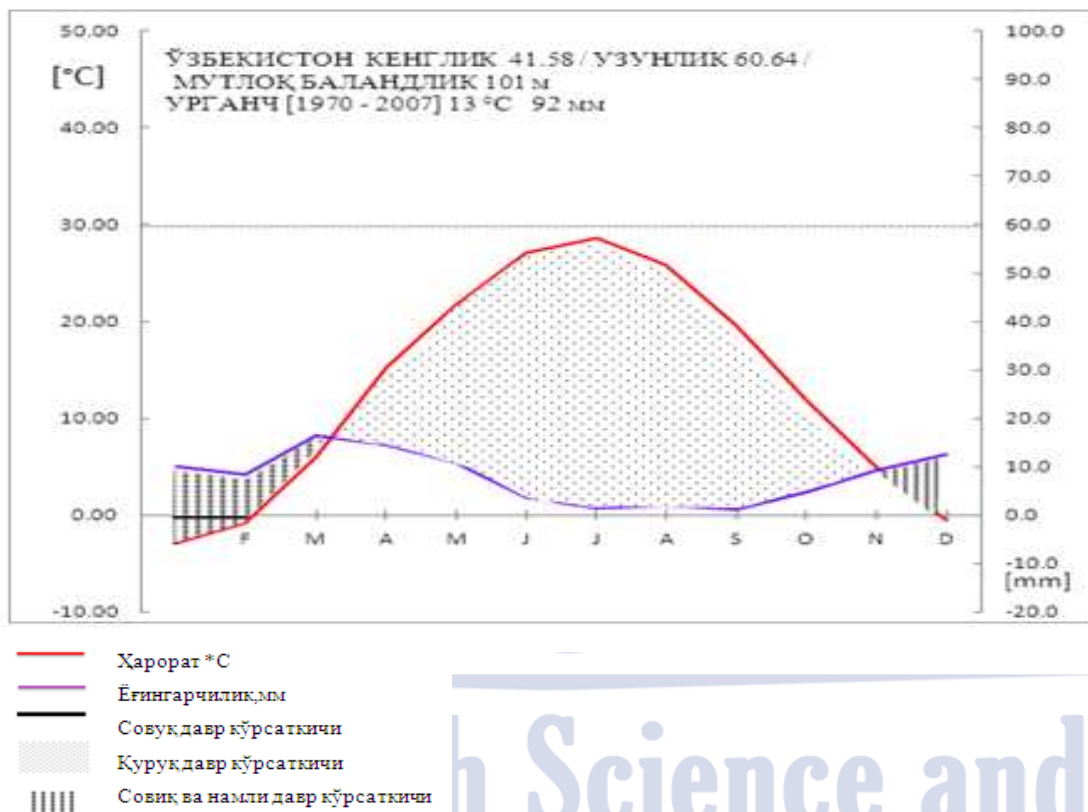
Viloyat hududida yillik sovuqsiz yani 0°S dan pastga tushmaydigan kunlar soni o‘rtacha 262 kunni tashkil etgan holda, janubiy qismda 266 shimoliy qismlarda esa 258 kunni tashkil qiladi. Viloyatda yozning issiq, qishning sovuq kelishi ob-havoning sutka davomida keskin o‘zgarib turishi, yog‘in-sochinning kamligi, havoning quruqligi, iqlimning asosiy xususiyatlaridir.

Viloyat quyoshli kunlar eng ko‘p bo‘ladigan o‘lkalardan biridir. O‘rtacha kunlik harorat 5°S dan yuqori bo‘lgan haroratlar yig‘indisi $2600\text{--}3800^{\circ}\text{S}$ darajani tashqil qilib, o‘rtacha 3607°S ga tengdir. Ushbu ko‘rsatkich 2010-2014 yillarda turlicha bo‘lishi kuzatilgan. Xususan, 2010 yili 3590°S va 2014 yili 3587°S bo‘lib, ko‘p yillik o‘rtacha ko‘rsatkichdan kamroq bo‘lishi kuzatilgan. 2014 yili ushbu ko‘rsatkich ko‘p yillik o‘rtacha ko‘rsatkichdan ko‘proq bo‘lishi kuzatilgan. Ushbu uch yillik ko‘rsatkichlarning umumiy farqi uncha katta bo‘lmasdan 95°S kuzatilgan bo‘lsa, so‘ngi 15 yillik ko‘rsatkichlarning umumiy farqi esa juda katta bo‘lib, 1182°S ni tashkil qiladi. Lekin statistik tahlillar shuni ko‘rsatadiki, ko‘p yillik o‘rtacha ko‘rsatkichlarning farqi 2008 yil qishki havoning juda sovuq kelishi sabablidir. Chunki ko‘p yillik o‘rtacha haroratning maksimum harorat ko‘rsatkichidan farqi uncha katta bo‘lmasdan 253°S ni va minimum haroratdan farqi esa juda katta bo‘lib, 929°S ni tashkil qilgan.

Viloyat Respublikada yog‘in eng kam yog‘adigan hududlardan biridir. SHu sababdan bu yerda sug‘ormasdan hech qanday dehqonchilik qilib bo‘lmaydi. Viloyat hududi bo‘ylab ko‘p yillik o‘rtacha yillik yog‘in miqdori 92 mm bo‘lib, minimal va maksimal ko‘rsatkichlarning hududiy o‘rtacha ko‘rsatkichi 37–195 mm. ni tashqil qiladi. Bug‘lanish esa yog‘in miqdoridan 18–20 barobar kattadir. Shuningdek, vegetatsiya mavsumida issiq va qurg‘oqchil kunlarning ko‘p yillik o‘rtacha ko‘rsatkichi 140 kun davom qilishini ko‘rsatgan holda, ushbu

ko‘rsatkichning minimal darajasi ya’ni yog‘ingarchilik ko‘proq kuzatilgan yili 101 kun va yog‘ingarchilik kamroq kuzatilgan yili esa 185 kun davom qilganligini ko‘rsatadi. Namgarchilik va qurg‘oqchilik yillari orasidagi umumiy farq 84 kun bo‘lsa o‘rtacha ko‘rsatkichning maksimal ko‘rsatkichdan farqi 45 kun va minimal ko‘rsatkichdan farqi esa 39 kunga tengligini ko‘rsatdi. Ushbu tahlil natijalari shuni ko‘rsatadiki, qishloq xo‘jaligi va ziroatchiligi uchun sezilarli ta’sir qiluvchi ushbu omilning yillar bo‘yicha davriy taqsimotida ham katta tafovutlar mavjuddir.

Ko‘p yillik iqlim ma’lumotlarining grafigida berilgan harorat va yog‘ingarchilikning davriy o‘zgarishi natijasida hosil bo‘ladigan issiq va quruk davr, yog‘ingarchilikli davr hamda sovuq davr xolatlari keltirilgan

4-rasm. Namgarchilik va qurg‘oqchilik yillari orasidagi umumiy farq

Iqlim ko‘rsatkichi o‘rtacha oylik harorat va oylik yog‘ingarchilik ko‘rsatkichlari Urganch gidrometeorologiya markazi ma’lumotlari asosida Nemis olimlari Walter va Leith ko‘rsatmalari asosida tuzilgan (1967).

5-rasm ko‘p yillik yog‘ingarchilik miqdorining hududiy o‘rtacha ko‘rsatkichlari.

Hududda yog‘ingarchilik miqdori kam bo‘lib, yog‘inning taxminan 45% i bahorga, 22% i qishga, 16% i kuzga, atigi 8% i esa yoz fasliga to‘g‘ri keladi. Yog‘ingarchilikning fasllar bo‘yicha bunday taqsimlanishi qishloq xo‘jaligi ekinlari vegetatsiyasiga hech qanday ta‘sir qilmaydi. SHu sababli qishloq xo‘jaligini sug‘orma dehqonchilik usuli orqali tashkil qilish mumkin. Viloyat hududida shamollar unchalik kuchli bo‘lmaydi. SHamollarning o‘rtacha tezligi soniyasiga 3,5–4,0 metrni tashkil qiladi. Bohor oylarida qishloq xo‘jalik ekin erlarida o‘simlik qoplami kam bo‘lgan davrda shamol ta‘sirida tuproq eroziyasi kuzatilishi mumkin. SHuningdek, tuproq eroziyasi va tuproq ustki qatlamidagi namlikning qurib qolishidan saqlash uchun ekin dalalarining atroflarida ixotazorlar tashkil qilinadi. Viloyatning Janubiy va Janubiy – G‘arbiy chekka hududlari cho‘llashish ehtimoli ancha katta bo‘lib, buni shamol tezligini kattaligi va haroratning ancha yuqori bo‘lishi bilan asoslash mumkin. Shuningdek, irrigatsiya tarmoqlari orqali olib boriladigan suv miqdorining kamligi ham cho‘l zonasi hududlariga to‘g‘ri keladi.

Viloyat hududi Yevrosiyo materigining ichkarisida, dengiz va okeanlardan yiroqda, shuningdek, Qoraqum va Qizilqum orasida joylashganligi unda iqlimning quruq va keskin kontental bo‘lishiga sabab bo‘ladi. Iqlimning quruqligi havo namligini va yog‘inlar miqdorining kichik ko‘rsatkichlariga ega ekanligi bilan xarakterlansa, kontinentalligi meteorologik ko‘rsatkichlarining sutka, oy, yil davomida, va yildan-yilga o‘zgarishlaridagi katta tebranishlardan o‘z akini topadi. (o‘rtacha amplituda 33⁰, eng yuqori va past haroratning farqi 78⁰ga to‘g‘ri keladi.)

Xorazm viloyatining ko‘p yillik iqlim ko‘rsatkichlari meteorologik stansiyalari ma‘lumotlari bo‘yicha o‘rtacha yillik havo harorati quyidagicha bo‘lgan. Urganch 13⁰S, Xiva 13,6⁰S, Tuyamuyin 14,2⁰S

Xorazm viloyati iqlimining o‘ziga xos tomoni Qizilqum va Qoraqum orasida joylashganligi sababli yozi juda issiq, osmoni nihoyatda ochiq, quyoshli kunlar yil davomida 200-220 kunga boradi. (Respublikaning janubiy viloyatlarda quyoshli kunlar yil davomida 210-240 kungacha bo‘ladi.) Iyun, Iyul, Avgust, Sentyabr oylarida bulutli kunlar deyarli bo‘lmaydi. Musbat o‘rtacha sutkalik harorat yig‘indisi 4507⁰-4683⁰ S ni, 10⁰S dan yuqori bo‘lgan o‘rtacha sutkalar 120 kunni tashkil etadi. Bu esa o‘rtacha issiqsevar ekinlarni ekishga imkon beradi.

Yillik sovuq kunlar 80-84 kunga borib yanvarning o‘rtacha havo harorati -4,9,-5,1⁰Sga teng. Ba‘zan shimoldan va shimoliy sharqdan sovuq havo massasi kirib kelib, turib qolib, eng past haroratni -25⁰-32⁰ gacha pasaytirib yuboradi.

Meteorologik stansiyalar ma‘lumotlariga qaraganda qishda quruq va qattiq sovuqlar 1930 yil dekabrda, 1950-1951, 1968-1969, 1993-1994, 2007-2008 yillarda bo‘lib, tuproqning ustki qatlami 30-75 sm.gacha muzlagan. Qish 1949-1970 yillar ichida 4-6 oy atrofida bo‘lib, tuproqni ustki qismi muzlashi 20-60 sm.gacha o‘zgarib turgan.

Ma‘lumotlarga qaraganda qish oylarida (noyabr oxiri, dekabr, yanvar, fevral va mart oyining birinchi yarmida) sovuq bo‘lishiga va tuproq tuzilishiga qarab 27 kun atrofida dala ishlarini bajarish aniqlangan. Ba‘zi yillari qish iliq kelib, o‘simliklarni yil bo‘yi o‘sishi davom etgan. Bunday qishni L.N.Babushkin «Vegetatsiya» li qish deb atagan. Vegetatsiyali qish Termizda 94%, Qarshida 51% , Toshkentda 46%, Urganchda 4%, Qo‘ng‘irotda 0% ni tashkil etadi. Yilning mart oyi oxirlaridan boshlanib o‘rtacha sutkalik harorat 5⁰S dan oshadi. Xorazm vohasida bahor Surxon- Sherobod vodiysidan 20-25 kun, Buxoro-Qoraqum vohasidan 10-15 kun keyin boshlanadi. Aprelning oxiri, may oyi boshlaridan harorat ko‘tariladi va 21⁰ S ga etadi. Ba‘zan sovuq bo‘lib, tuproq ustki qatlamining muzlashi kuzatilgan. Masalan 1973 yil 26-30 aprelda havo-harorati pasayishi kuzatilgan. Endi unib chiqqan yosh maysalarni sovuq shikaslantirgan, oqibatda ekinlar siyraklashgan va nimjonlashgan.

Havo haroratining o‘rtacha yillik taqsimlanishi va uning qishloq xo‘jaligiga ta‘siri. Ko‘p yillik ma‘lumotlarga ko‘ra, vohada mart oyining 10 kun atrofida tuproqni ekishga tayyorlash ishlarini bajarish mumkin. Tajribalardan ma‘lumki asosiy ekish mavsumi 15-20 apreldan boshlanadi.

Bahor voha uchun sernam fasl hisoblanadi. Yillik yog‘inning 40-43% bahorga to‘g‘ri keladi. 2003 yil may oyida 74 mm yog‘in yog‘ib ekinlarni qaytadan ekishga to‘g‘ri kelgan. YOg‘inlar mavsumining bahorga to‘g‘ri kelishi ba‘zi-ba‘zida esa jala tarzida yog‘ishi qishloq xo‘jaligi uchun katta zarar keltiradi. Xususan paxta uchun xavfli bo‘lib, uning unib chiqishiga to‘sqinlik qiladi va ko‘pgina maydonlardagi paxtani qaytadan ekilishiga sabab bo‘ladi. Ahyon-ahyonda yog‘adigan do‘l va muz esa unib chiqqan nihollarni nobud qiladi.

April oyining oxiri va may oyida g‘o‘zani unib chiqqandan so‘ng yog‘adigan yog‘inlar qatqaloq hosil qilib, g‘o‘zaning ildizi chirish kasalligiga olib keladi va bu o‘z navbatida tuproqqa qo‘shimcha ishlov berish va boshqa agrotexnik tadbirlarni o‘tkazilishini talab etadi. Biroq bu davrda yog‘adigan yog‘inlar bug‘doy, piyoz kabi ekinlarning va tut daraxtlarining yaxshi rivojlanishi uchun va yaylovlarda chorvachilik uchun o‘tlarni o‘sishiga imkoniyat yaratadi.

Yoz oylarida viloyatning cho‘lli zonalar orasida joylashganligi hududning normadan ortiq isib ketishiga olib keladi. Yoz fasli kunduzi havo haroratining yuqoriligi (43° - 45°) tuproq ustki qatlaminig harorati 55° dan 68° gacha ko‘tarilishi bilan xarakterlanadi. Keyingi o‘n yilliklarda Orol bo‘yi hududlarida yuqori temperatura kunlar soni (40° va undan yuqori) 2 marta, O‘zbekistanning boshqa hududlarida esa 1,5 marta oshgan.

Vohada yoz quruq va issiq bo‘ldi. Quyoshli davr 2900-2950 soatdan ziyod bo‘lib, Xorazm viloyati quyoshli kunlar ko‘p bo‘ladigan o‘lkalardan biri sanaladi. Quyosh radiatsiyasi iqlimning tarkib topishida muhim rol o‘ynashi bilan birga viloyatning eng yirik tabiiy boyligi hisoblanadi va shu bois bu erda dehqonchilikni barcha sohalari (paxtachilik, bog‘dorchilik uzumchilik, sholichilikning) rivojlanishiga imkon bergan.

Yozda haroratning yuqoriligi issiqsevar qishloq xo‘jalik ekinlari uchun foydali bo‘lsada uning salbiy ta‘siri ham mavjud. Yozda jazirama issiq oqibatida va yog‘in yog‘masligi tufayli qurg‘oqchilik bo‘lib, o‘simliklar sarg‘ayib qovjirab, qoladi. Issiq shamol (garmsel)ning esishi tufayli chang ko‘tarilib havo xiralashib qoladi. Bunday chang to‘zonli kunlar 3-4 kun davomida bo‘lib o‘tadi. Mutaxassislarning fikricha, havo harorati 36° - 37° S dan oshganda g‘o‘zani xujayralari haddan tashqari qizib, uning oziqlanish rejimi buziladi. Natijada, g‘o‘za hosil nishonalarini tashlab yuboradi, bu esa o‘z navbatida, bo‘lajak hosilning sifati va miqdorida o‘z aksini topadi. Biroq bu davrda ekinlar o‘z vaqtida sug‘orib turilsa, ularga hech qanday zarar etmaydi, aksincha paxta tolasining sifati, poliz va sabzovot

ekinlarning hosilasidagi qand, kraxmal miqdori oshadi. 2000, 2001, 2008 yillari Amudaryo suvi ancha kam bo'ldi. SHu yillarda yozda havo xarorati ham normadan oshib ekinlarni nobud bo'lishiga olib keldi.

Kuzdagi o'rtacha havo harorati 20°S dan 5°S chegarasida bo'ladi. Vohada kuz sentyabr oyida boshlanadi. Oktyabr oyidan boshlab sovuq havo oqimining kirib kelishi natijasida harorat pasayib, ba'zan 0°S ga tushib qolishi ham mumkin. Kuzning ikkinchi yarmidan boshlab shimoli g'arbdan va shimoldan sovuq qutbiy kontinental havo massalari kirib kelib ob-havoni o'zgartiradi. Harorat pasayadi, yog'in yog'ib, kuchli shamollar vujudga keladi., so'ngra kun ochilib yana harorat goh ko'tarilib goh pasayib turadi. O'rtacha havo harorati 11°S - 13°S , noyabrda 3°S - 5°S bo'ladi. YOg'in miqdori o'rtacha (Xiva, Urganch meteostansiyalari ma'lumoti bo'yicha) 16 mm atrofida bo'lib, yillik yog'inning 20% ni tashkil qiladi.

O'lka hududida eng yaxshi davr kuz faslining birinchi yarmi, ya'ni sentyabr oyi hisoblanadi. Chunki , bu davrda havo issiq , quruk va ochiq bo'lib, daraxtlarning barglari ham sarg'aymaydi, meva, uzum va poliz ekinlari pishib etiladi. Ko'p yillik kuzgi o'rtacha sovuq tushishi (urishi)10–15 oktyabrlarga to'g'ri keladi. Ba'zi yillari sentyabr oxiriga to'g'ri kelgan. (1973 yil 27 sentyabr, 1992 yil.) Oqibatda ekinlar pishib etilmasdan shikastlanib, hosilning barakasi bo'lmay qolgan. SHuning uchun ham Xorazm sharoitiga to'g'ri keladigan ertapishar, serhosil navlar ekish zarur. 2002-2008 yillarda sovuq tushishi noyabr oyining birinchi o'n kunligiga to'g'ri keldi. Bu barcha ekinlarni pishib etilishiga imkon yaratdi. Vohada yog'in Qoraqum va Qizilqumda bo'lgani kabi faqat qish va erta bahorda tushadi. YOg'inning eng kam miqdori yiliga 40 mm dan 100 mm gacha ba'zi yillari (1982-2003) yog'ingarchilik ko'p bo'lib , 160-180 mm gacha goh kam bo'lib 40-50 mm atrofida bo'ladi. O'rtacha yog'in 85-90 mm atrofida bo'ladi. Yog'inning 40% dan ortig'i bahorda, 20-25% kuzda, 30-35 % qishda, atiga 10% esa yoz faslida tushadi. YOg'ingarchilikning fasllar bo'yicha bunday taqsimlanishi qishloq xo'jalik ekinlari vegetatsiyasini tezlatish yoki pasaytirishga unchalik ta'sir qilmaydi. Yomg'irli kunlar yil davomida 35-40 kun atrofida bo'lib viloyat respublikaning eng kam yog'in yog'adigan hududlaridan biri hisoblanadi. Viloyatdagi bug'lanish yog'in miqdoridan 18-19 marta yuqoridir. Ko'p yillik ma'lumotlarga qaraganda o'rtacha yillik bug'lanish 1380-1400 mm.ni tashkil etadi. (ayrim yillari 2000 mm.gacha oshishi kuztilgan) bu esa erlarni su'niy sug'orish va kollektorlarni ish maromini boshqarish evaziga ekin maydonlari tuproqlarini namligi miqdorini saqlab turishini talab etadi.

Havo namligi, bug‘lanish, yog‘inlarning yillik taqsimlanishi va ularning qishloq xo‘jaligidagi ahamiyati. O‘rganilayotgan hududdagi yomg‘irlar miqdorining kamligi va ularning oz-ozdan bir necha marta takrorlanib, yog‘ishi tuproqning chuqur qatlamlariga etib bormaganligi sizot suvlari zahirasining to‘ldirmasligiga olib keladi. Havoning o‘rtacha nisbiy namligi 30 % dan oshmaydi. Havoning quruq bo‘lishi va quyoshning intensiv radiatsiyasi natijasidagi bug‘lanish yuqori bo‘ladi. Viloyat hududida yil davomidagi havo haroratining turlicha bo‘lishi bu erdagi shamollarning yo‘nalishiga o‘z ta‘sirini ko‘rsatadi. Tadqiqot ishlari olib borilayotgan mintaqada shimoliy va shimoliy g‘arbiy shamollar ustun bo‘ladi. SHamollarning o‘rtacha tezligi 3-4 m/s, bazida changli bo‘ronlar bo‘ladi va shamolning tezligi 20-25m/s ga etib xalq xo‘jaligiga katta zarar etkazishi mumkin. Jami shamolli kunlar 300-320 kunlar atrofida. Faol shamollarning bahorda uzoq davom etishi pillachilikka, uning ozuqaviy bazasiga bo‘lgan tut darxtlariga katta zarar etkazadi. Pilla hosilining mo‘l-ko‘l bo‘lishi ko‘p jihatdan shamollarning aprel may oylaridagi tezligi va davom etish vaqtiga bog‘likdir.

Xulosa qilib aytganda Xorazm viloyati qishloq xo‘jalikni tarmoqlar tarkibini joylashtirish, takomillashtirish va rivojlantirishda asosiy ta‘sir ko‘rsatadigan omillardan biri tabiiy-iqlim sharoitlaridir.

- Yuqoridagilardan ma‘lumki viloyatning tabiiy sharoiti; geologik va er usti tuzilishi, iqlimi, tuproq hamda ekologik sharoitlari boshqa qishloq xo‘jaligi mintaqalardan keskin farq qilish bilan birga mintaqqa ichki qismida ham bu farqlar ko‘zga yaqqol tashlanadi. Tuproqlari ham har xil sifat va darajada sho‘rlanganligi, er osti sizot suvlarining er yuziga yaqin joylashganligi, qishning uzoq davom etishi kuzda, qishda va bahorda sho‘r yuvishishlarini muntazam olib borilishi, bunga bog‘liq ravishda kollektorlarni qazish ishlarini bajarilishi bilan farqlanadi.

Shulardan kelib chiqib viloyat qishloq xo‘jaligini hududiy joylashtirishda litologik, geomorfologik, gidrologik, jihatlarini hisobga olish maqsadga muvofiqdir.

- Viloyatdagi iqlimning quruqligi va issiqligi, foydali havo haroratining yig‘indisi, shamolning kuchi va yo‘nalishining o‘zgartirib turishi, yog‘in miqdorining kamligi sababli, bu erda qishloq xo‘jaligi ishlab chiqarishini, uning asosi bo‘lgan dehqonchilikni sun‘iy sug‘orish yordamidagina tashkil etish mumkin. SHuning uchun qishloq xo‘jaligini rivojlantirish, uning ixtisoslashishini va joylashishini takomillashtirish ko‘p jixatdan viloyatning suv resurslari bilan ta‘minlanganligi, ularning hudud bo‘ylab qanday taqsimlanishiga bog‘liqdir.

Bu borada mintaqada quyidagi asosiy jihatlarni hisobga olish maqsadga muvofiqdir

- Oqar suvlar mineralizatsiyasi yuqori ekanligini xisobga olgan holda, vegetatsiya davrida qishloq xo‘jaligi ekinlari talabini qondiradigan miqdordagi suvni olish;

- Vegetatsiya davrida sug‘oriladigan yerlarda yer osti suvlarini yer yuzasidan 1,5-1,7 metr oralig‘ida saqlab turish;

- Viloyatdagi katta-kichik kollektorlarni xar 3 yilda bir marta loyqadan tozalash va ta‘mirlash;

- Qishloq xo‘jaligi ekinlarining hosildorligi past bo‘lgan yerlarning meliorativ holatini yaxshilash, unumdorligini oshirish, qum, ko‘l oldi hududlarida, daryo qayirlarida bo‘sh yotgan erlardan ham foydalanish.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Soliev A.S., Ahmedov E.A. va boshq. *Mintaqaviy iqtisodiyot*. - T.: Universitet, 2003. - 304 b.

2. Soliev A., Nazarov M., Qurbonov SH. *O‘zbekiston hududlari ijtimoiy – iqtisodiy rivojlanishi*. – T.: Mumtoz so‘z, 2010.

3. *Qurbonniyozov R. Xorazm geografiyasi*. - Urganch: Xorazm, 1997.

4. *Nogyo xakusyō fudzoku tokeyxyō, Tokio, 1982, 37 b., Nixon nogyo nenkan, 1981, 276 b.*

5. *Aytbaev D.P., Pirnazarov R.T., Maxmudov I.M., yer usti suvlarining sifati «Ekologiya xabarnomasi» jurnali №3 2007y. 30-37 b*

6. *Jalilova T., Matkarimov M. «Tomchilatib sug‘orish usuli – Orol bo‘yi mintaqasi muammolari echimining asosiy omillaridan biridir// Materialı Resp. Nauch-prak. Konf. Toshkent -2008. 60 b.*

7. *Soliev A., Abdunazarov H. Engil va ozik-ovkat sanoatining mintakaviy muammolari*. - Toshkent: Fan, 2007.-B. 63.

Gandbolchilarda sakrovchanlikni rivojlantiruvchi mashqlar

Xalillayev O‘ktam Sobir o‘g‘li
Urdu jismoniy madaniyat fakulteti

Annotatsiya: Ushbu maqolada gandbolchilarda sakrovchanlik qobiliyatini rivojlantirishning turli xil usullari yoritilgan.

Kalit so‘zlar: Gandbol, sakrash, yuqori, aylanma, mashg‘ulot, dinamik, kuchlanish, mushak, qobiliyat.

Gandbol keng tarqalgan sport turlaridan biri bo‘lib, u o‘quvchi yoshlarni jismoniy rivojlantirish, ularning salomatligini mustahkamlashning eng ommabop, binobarin, eng qulay vositalaridan biridir. Bu kattalar uchun ham, o‘smir yoshlar uchun ham birdek ma‘qul bo‘lgan chinakkam xalqchil o‘yin hisoblanadi. O‘yinda qatnashuvchi jamoa o‘yinchilarining maqsadi—to‘pni egallab olib, dastlabki himoya qilinib turgan darvozaga kiritish. To‘p bilan barcha harakatlar faqat qo‘lda bajariladi. To‘p uchun kurashda, qarshilik ko‘rsatishda qo‘pollik va sportchiga xos bo‘lmagan harakat qilmasdan, qoidaga rioya qilinib bajarilishi lozim. Gandbol o‘yining asosini yugurish, sakrash, to‘pni uzatish, darvozaga to‘p otish kabi shug‘ullanuvchilarning har jihatdan uyg‘un rivojlanishiga yordam beradigan tabiiy harakatlar tashkil etadi. Yuklamalar organizmdagi barcha funksional tizimlarning rivojlanishiga ijobiy ta‘sir etadi¹. Mashg‘ulotlar ta‘sirida, shuningdek, musobaqalarda shug‘ullanuvchilarning ruhiy faoliyati takomillashadi, tezlik reaksiyasi, chamalash, ijodiy fikr yuritish, diqqatning ko‘lami, tashabbuskorlik, irodaviy sifatlar, jismoniy sifatlardan: tezlik-tezkorlik, kuch, sakrovchanlik, tezkor-kuch, chaqqonlik, chidamlilik va egiluvchanlik kabi sifatlari rivojlanadi.

Gandbolchilarda sakrovchanlikni rivojlantirish uchun muvaffaqiyatli hisoblanib, dinamik (rivojlantiruvchi) mashqlar (narsalar ustidan sakrash, sakrashdan keyin chuqurlikka qayta sakrash 40-50 sm yuqorilikdan qayta sakrash yarim o‘tirgan holatda va boshqalar) uncha katta bo‘lmagan tortuvchilar bilan (gantellar, qo‘rg‘oshin belbog‘, qum solingan xaltachalar) bajarish. Bu mashqlar katta darajada katta yoshdagi sportchilarga to‘g‘ri keladi. Doimiy tarzda esda saqlash kerak, sportchini sakrovchanligi yaxshilanadi shunda, qachonki

¹ Платонов, В.Н. Система подготовки спортсменов в олимпийском спорте. Общая теория и ее практическое приложение / В.Н. Платонов. – К. : Олимпийская литература, 2004. – 808 с.

mashqlantirish davomida uni bir vaqtda kuchi va tezligi mukammallashib boradi. Shuning uchun boldir buklanish mushaklari kuchlarini, o'kchalar va mushaklarini rivojlantirish zarur, ular sakrashni amalga oshirishda o'ziga xos ishtirokni amalga oshiradi. Kuchlanish mashqlari tezlik-kuchlanish mashqlaridan ilg'orlashishi zarur. Sakrash mashqlari aynan sakrashdan keyin qayta chuqurlikka sakrash yugurish tezlanishini yaxshilaydi. Ba'zi bir tadqiqotcholar, aynan xorijiyalar tasdiqlashicha vertikal sakrash balandligi gandbolchini umumiy kuchlanish tayyorgarligini to'liq aniqlaydi deb ifodalaydilar.

Huddi shunday tezlik-kuchlanish imkoniyatlarini rivojlantirish uchun o'z tana og'irligini yengib o'tish mashqlaridan foydalanadilar (masalan, sakrashlarda) va tashqi tortuvchanlik vositalari bilan (masalan, siqimlashtirilgan to'pni uloqtirish).

Mashqlar tezlik-kuchlanish sifatlarini rivojlanishiga ta'sir qiluvchi shartli turga bo'lish mumkin:

- 1.Aslan yuqori darajadagi tezlik xarakteriga ega bo'lgan mashqlar;
- 2.Mashqlar asosan yuqori darajada kuchlanish xarakteriga ega bo'lganlari.

Tortish kuchiga ega bo'lgan mashqlar asosan doimiy, almashuvchanlik bo'lishi kerak. Maqsadga muvofiq tezlik-kuchlanish imkoniyatlarini rivojlantirishda uslubiy qoidalardan qo'llanish; barcha mashqlarni kattaligidan va tortilish tasnifidan tashqari holatda imkoniyatiga xos yuqori darajada bajarilish zarur.

Ma'lumki, ya'ni kuch va sakrash balandligi ko'pincha kuchlar va mushaklar ikro foydalanuvchi kuchlariga bog'liq va oyoq bo'g'in suyaklariga bog'liq. Sakrovchanlikni rivojlantirishda birinchidan, oyoq buklanish tizimini mustaxkamlash, ularni kuchli, egiluvchan, jaroxatlanishga qarama-qarshi tarzblini mustaxkamlashga e'tiborni qaratish kerak. Bu maqsadda V.I.Jukov tavsiyasiga ko'ra har kun ertalab 5 daqiqadan kam bo'lmagan vaqtni axillov (o'kcha) tomirlarini mustaxkamlashga va oyoq panja suyaklarini mustaxkamlashga ajratish zarurligini tavsiya qiladi. Oddiy lekin foydali mashqlar tavsiya qilinadi.

Panjalarni amortizator (egiluvchanlik bilan) tortilish kuchida buklash yoki sherikini qarshilikini yengib o'tish. Tibbiyot koptoklaridan yaxshi foydalanish-ularni o'kcha orqali aylantirish. Yurish va sakrash panjada tortilish bilan qo'lda yoki yelkada. Panjalarni va oyoq bo'g'imini mustaxkamlash uchun qumda sakrash, sakrash ipi bilan sakrash, to'siqdan oyoq uchida sakrash, bir yoki ikki oyoqda sakrashdan foydalanish mumkin. Oyoq bo'g'inlari suyaklari uchun oyoqlarni birgalikdagi harakatlardan foydalanish va oyoq bo'g'inlarini almashtirish ikki tomonga 30-40 marta. Bulardan tashqari oyoq buklanish qismida oyoqlarni buklash

tortilish bilan sakrash, yarim buklangan oyoqda shtanga bilan yurish-o‘tirib turish holatida, yarim o‘tirgan holatda har bir qadamda aylana bilan harakatlanish. Panja va oyoq buklanish suyaklarini mustaxkamlashni sakrovchanlik mashqlarini tezligini oshirish orqali erishish mumkin. Sakrovchanlik mashqlantiruvchi uslublari barcha o‘yin ko‘rinishlarini tezlatishlari asosida bir qancha o‘zgarishlarni keltirib chiqardi². Past darajadagi gandbol tayanchidan sakrash muvaffaqiyat keltirmaydi: to‘g‘rilanishda, oyoqlarni buklash suyaklarida qimmatli vaqt yo‘qotiladi, ko‘pincha to‘p raqibiga, ko‘proq bo‘shashganlikda (ittarishga tayyorgarlikda) o‘kchada va tizza qismlarini kamroq egilgan holatda yetkaziladi. O‘kchalarni va tizzalarni sakrashni qumda yoki sakrash ipi asosida, to‘siqlardan panjada sakrash, bir va ikki oyoqda amalga oshiriladi. Tizza suyaklari uchun tvist harakatlari (oyoqlar birgalikda) foydali va tizzalarni aylanishi ikki tomonlama 30-40 marta. Bundan tashqari, oyoqlarni buklash tizza suyaklarida tortilish bilan, yarim buklangan oyoqlarda yurish shtanga bilan-o‘tirib yurishdi, yarim o‘tirishda har bir qadamda aylana bilan tavsiya qilinadi.

Tizza panja suyaklarini mustaxkamlab sakrovchanlik mashqlarini intensivlik-tezlik holatlarini oshirish mumkin.

Adabiyotlarni o‘rganish natijalariga ko‘ra umumlashtirishda, gandbolchilarda sakrovchanlikni rivojlantiruvchi mashqlardan ko‘proq uchraydiganlarini:

1. Krossdan va gimnastikadan keyin mashqlantirishlarda o‘yinchilar to‘g‘ri oyoqlarida qo‘llar balandlikda balandlikka sakraydilar 3-4 marta 1 daqiqa davomida (oralik 5-7 daqiqa). Oraliqlar boshqa o‘yin sifatlarini rivojlantirish uchun foydalaniladi, tezlik, kuchlanish, epchillik, harakatlarni muvofiqlashtirish yoki o‘yin teznikasini rivojlantirish uchun qo‘llanadilar. Sakrashlar ikki oyoq ittarilishi bilan bajariladi, yerga qo‘nish “o‘qlangan” oyoq tayanchida. Poldan ittarish uchun sarf qilgan vaqt past darajada.

2. Huddi shu mashq birinchidagi kabi, lekin ittarish va yerga qo‘nish chap oyoqdan o‘ng oyoqda bajariladi, aksincha navbatma-navbat (oyoqlar yelkadan salgina kenglikda). Huddi shunday olg‘a-orqaga normal qadam masofasida “mayatnik-soat tili” sifatida.

3. Huddi shunday birinchi va ikkinchi mashqlardagi kabi, juftlikda bajariladi: o‘yinchilar sakrashda bir-biridan ittariladi qo‘lini cho‘zgan holatda.

4. Sakrash 180, 360 aylanada qo‘llarni balandga ko‘targan holatda.

² Баскетбол: 100 упражнений и советов для юных игроков: пер. с англ./ Ник Сортэл. – М. : АСТ: Астрель, 2005. – 237[3]с.: ил.

5. Huddi shunday uchinchi mashqdagi kabi, lekin to‘pni chap va o‘ng qo‘lda etaklashda;

6. O‘tirgan holda sakrash (nafaqat boldirlarni mustaxkamlash uchun foydali, balkim bel va orqa qismini). Ularni juftlikda bajarish mumkin-orqa tomon bilan bir-biriga nisbatan qo‘llar tirsaklarga yopishgan. Harakat tomonlarga, oldinga-keyinga.

7. Yon tomon, orqa, ko‘krak bilan ittarish, ikkita o‘yinchi tomonidan bajariladi, ular bir bo‘y o‘shishida va og‘irlikda.

8. Shitda chap va o‘ng qo‘llar bilan yoki ikki qo‘l bilan bir vaqtda sakrash. Mashq vaqtga bajariladi-1,5 daqiqagacha.

9. Yopiq aylanada saqlanish mashqi. 1,5 daqiqagacha.

10. To‘siqlardan bir yoki ikki oyoqda bir vaqtda to‘pni yetaklash yoki sakrashni yuqori nuqtasiga yetkazish bilan sakrash. 10-15 to‘siqlar 60-70-80 sm balandlikda foydalaniladi, bir-biridan 1 metrdan 1,5 metrgacha uzoqlikda joylashgan to‘siqlar. To‘siqlarni kesishuvini ifodalovchi shaklda qo‘yish mumkin (4 to‘siq) va shunda yon tomon bilan yuz qismi, orqa tomoni bilan bir-ikki to‘pni yetaklash, 4-6 yondashishda.

11. Yuqoriga plankadan (ipdan ko‘rsatishdan) qo‘lda to‘p bilan sakrash: o‘yinchi to‘pni egallashda yuguradi va qo‘lda to‘p bilan plankani (chiziqni) yengib o‘tadi, sakrash davomida to‘pni murabbiyga yoki boshqa o‘yinchiga beradi. Planka ko‘rsatkichi (balandligi) o‘yinchini shaxsiy imkoniyatlariga bog‘liq.

12. 11-mashqdagi kabi, lekin uzunasiga sakrashda uch karra sakrashdi.

13. Zinadan bir va ikki oyoqda balandga va pasyga sakrash. To‘pni yetaklash bilan ham bajarish mumkin.

14. O‘rin ajratib beruvchi yuqori darajadagi ta’sirchanlik bilan amalga oshiriladigan sakrashlar tumba ustiga va undan pastga sakrash.

15. Gimnastik skameyka ustidan sakrash bir va ikki oyoqda to‘pni oldinga-orqaga, yuz tomon, yon qismda yetaklash.

16. Giryalar bilan (yuk) gantellar bilan sakrash. Aldovchi harakatlarni ifodalash mumkin (to‘pni uloqtirish)sakrash davomida.

17. Oddiy ip sakrovchanligidan bir va ikki oyoqda sakrash-5 daqiqagacha. Sakrovchanlikdan 3 dan 7 kg gacha, 30 soniyadan-1,5-3 daqiqagacha sakrash.

18. Doira ostida to‘xtamasdan to‘pni yuqoriga urish-yuqori darajadagi sonda yugurmasdan.

19. To‘siqlar ustidan 50 sm gacha oyoq kuchlari asosida sakrash, ya’ni oyoqlarni tizzagacha bukish ko‘rinishida. 23-30 daqiqa seriyalari bilan izchil sakrash.

20. ”O‘tirib turish” tantsasi bir yoki ikki to‘pni yetaklash bilan. O‘yinchi oyoqlarni navbatma-navbat oldinga va tomonlarga yo‘naltiradi. Mashq vaqtga bajariladi 25-30 soniya.

21. Tizimli ko‘rinishdagi mashqlar-“qaychi” bir yoki ikki to‘pni yetaklash bilan. Har bir sakrashda o‘yinchi oyoqlarni silkitadi-oldinga, orqaga.

22. Tizimli sakrash-bir yoki ikki to‘pni yetaklash bilan sakrash. Har bir sakrashda o‘yinchi oyoqlarni tomonlarga silkitishni bajaradi.

23. Bir oyoqda to‘pni yetaklash bilan ko‘p sakrash. Vazifa-imkoniyatga ko‘ra ko‘proq uzoq mashqlarni bajarish. Mashq musobaqa tarzida o‘tkaziladi: maydon tomon kim kamroq sakrash sonini amalga oshirishda baxolanadi.

24. Uzun sakrovchanlik ipi ustidan sakrash. To‘pni nafaqat o‘yinchi balki sakrash ipini faoliyatga keltiruvchilar ham to‘pni yetaklashlari mumkin.

25. Oyoq qismini qorin tomon tortilishda tizimli sakrashlar. O‘yinchi sakrashlarni, bir vaqtning o‘zida boshi ustida qo‘llarini uzatgan holatda to‘pni ushlashni amalgam oshiradi. 30-35 soniya seriyalar tizimida.

26. Tizimli seriyali sakrashlar ikki oyoqda aniq shitdagi ko‘rsatkichga yetish. 20-25 soniya seriyasida. Shitdagi belgi balandligi har bir o‘yinchini bo‘yi balandligi bilan bog‘liq.

27. Shit oldida to‘pni egallash. O‘yinchilar juftlikda shit oldida turadilar, doirani turli tomonida va murabbiyni signaliga asosan to‘pni shitdan bir-biriga uloqtirishni boshlaydi. Mashq vaqtga bajariladi 30-40 soniya.

28. To‘pni butun maydon bo‘ylab yuritish. O‘yinchi to‘pni shitdan tutadi va sakrab qarama-qarshi doiraga harakat qiladi 3-4 marta to‘pni yetaklab maydonni kechib o‘tadi va ikki qadamda to‘pni aylanaga tashlaydi. Keyin shu vazifa ikki marta yetaklash va oxirida bir marta yetaklash. Mashq mukammal, lekin gandbolchilarni tayyorgarliklari uchun foydali va qiziqarli.

29. Gimnastik ot ustidan qo‘lda to‘p bilan sakrash. Otda sakrashni uzunasiga yoki qarama-qarshi yo‘nalishda qo‘yilishi mumkin.

30. To‘pni irg‘itish ko‘priksidan qo‘lda to‘p bilan sakrash, aylanaga balanddan ikki qo‘l bilan uloqtirish.

31. Batut ustida 180 va 360 gradus aylanishda sakrash oyoqlar bukishida yerga qo‘nish, orqaga, qoringa, oyoqqa qo‘nish keyin dumalash bilan olg‘a. Sakrash vaqtida o‘yinchi sherigi bilan to‘p almashishlarini amalga oshirishi mumkin.

32. Aylanaga yuqoridan ikki yoki bir qo‘l bilan to‘pni tashlash sakrashi, sakrashdan keyin sakrash tizimli 10-12 marta to‘pni tashlash aylanani turli tomonlaridan (to‘g‘ri, o‘ngdan, chapdan).

33. Aylanaga to‘pni urish ikki to‘pni bir sakrashda.

34. Aylanaga to‘pni tashlash yuqoridan 180 va 360 gradus aylanada.

35. Bir sakrashda juftlikda to‘pni tutish va uloqtirish. Sheriklar to‘pni tutadilar va uloqtiradilar (yoki ikki to‘pni) bir sakrashda, bir aylanadan ikkinchi aylanaga tomon harakat qiladilar va uloqtirishni aylana ostida amalga oshirishda mashqni yakunlaydilar.

36. To‘pni kvadratda yetkazish bilan bir yoki ikki himoyachini qarama-qarshiligida. Barcha to‘p yetkazishlar bir sakrashda amalgam oshiriladi. Himoyachilar almashishi har bir xatodan keyin amalga oshiriladi.

37. To‘pni uch yoki besh o‘yinchi orasida “sakkiz” ko‘rinishida bir-biriga uzatish. Tutib olish va uzatish faqat bir sakrashda amalga oshiriladi.

38. Oldinga va orqaga 50 sm dan katta bo‘lmagan uzunlikda sakrash. Mashqlar musobaqa turida vaqtda bajariladi: kim bir daqiqa ichida qancha ko‘p sakrashini hisobga olinadi.

39. To‘pni yuqoridan doiraga tushirish 10,15,20 marta tizimli ravishda yoki vaqtga nisbatan 30-40 soniyada.

40. Tortuvchi kuch shtanga, tosh, tibbiy bol bilan tizimli sakrashlar 25-30 soniya davomida bajariladi.

Sakrashlar turlari, ular orasidagi to‘xtalish, bajarilish tezligi, balandligi va tortilish yukini murabbiy aniqlaydi, bu esa mashqlantirish darajasidan kelib chiqiladi, tayyorgarlik bosqichi, har bir o‘yinchini shaxsiy hususiyatlari hisobga olinadi. Huddi shunday adabiyotlarda oyoq kuchini rivojlantirish uchun va shunga xos o‘yinчилarni sakrovchanligini oshirish uchun shtanga bilan katta hajmdagi shaxsiy ishlarni bajarish taklif etiladi, haftada 3-4 martadan kam bo‘lmasligi kerak. Sakrovchanlikni rivojlantiruvchi mashqlar juda ko‘p va qanday yo‘l bilan natijaga erishish mumkinligi tasdiqlanishicha eng avvalo sifat, tezlik va ularni bajarishda doimiylik nazarda tutiladi. Turli mashqlar ularga nisbatan o‘yinчилarni qiziqishlari o‘sishi mashqlantirish davomida yaxshi emotsional hissiyotni keltirib chiqaradi. Shunday qilib, gandbolчилarni umumlashgan tezlik kuchlanish hususiyatlaridan eng

zaruri sakrovchanlik hisoblanib uni ko‘rinishi oyoqni portlovchi kuchida ifodalanadi. Uni rivojlantirish uchun amaliyotda dinamik (o‘sovchi) tezlikdagi tartibdagi mashqlardan foydalaniladi: maxsus sakrovchanlik mashqlari, og‘ir narsalarni oyoqlar bilan itarish va uloqtirish, tortuvchanlik yuklar bilan bajariladigan mashqlar va katta tezlikni talab qiladigan mashqlardan iboratdir. Bizni mavzuga bog‘liq holatda kelgusi bo‘limlarda differentsial mashqlardan eksperimental tajribalarni tasdiqlashi gandbolchilarni jismoniy tayyorgarligini mustaxkamlash va sakrovchanlikni yuqori darajaga ko‘tarish nazarda tutiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2018 yil 5 martdagi “Jismoniy tarbiya va sport sohasida davlat boshqaruvi tizimini tubdan takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi PF-5368-sonli Farmon.
2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti SH.M.Mirziyoevning O‘zbekistonda 2017-2021 yillar uchun jismoniy tarbiya va ommaviy sportni rivojlantirish dasturi. – Toshkent, 2017.
3. Баскетбол: 100 упражнений и советов для юных игроков: пер. с англ./ Ник Сортэл. – М. : АСТ: Астрель, 2005. –237[3]с.: ил.
4. Грасис, А.М. Специальные упражнения баскетболистов / А.М. Грасис. – М. : Физкультура и спорт, 1967 – 85 с.
5. Сарапкин, А.Л. Эффективность построения учебно-тренировочного процесса на начальных этапах подготовки юных баскетболистов /А.Л. Сарапкин // Физическая культура: воспитание, образование, тренировка: Детский тренер: Журнал в журнале. – 2004. – N 3. – С. 29-31.
6. Платонов, В.Н. Система подготовки спортсменов в олимпийском спорте. Общая теория и ее практическое приложение / В.Н. Платонов. – К. : Олимпийская литература, 2004. – 808 с.
7. Железняк, Ю.Д. Основы научно – методической деятельности в физической культуре и спорте: Учеб. пособие для студ. высш. пед. учеб. заведений / Ю.Д. Железняк, П.К. Петров. – М.: Издательский центр «Академия», 2002. – 264 с.

Mahalliy xomashyolar asosida suyuq o‘g‘itlar olish texnologiyasi

Rajabova Ozoda Matqurbon qizi

Kimyoviy texnologiyalar fakulteti 201-XTF talabasi

Annotatsiya: Suyuq mineral o‘g‘itlar bugungi kunda mashhur bo‘lib, ular asosan kichik bog‘ va bog‘ uchastkalarida qo‘llaniladi. Bundan tashqari, uchta o‘z ichiga olgan to‘liq mineral o‘g‘it mavjud muhim element o‘simliklarning oziqlanishi azot, fosfor, kaliydir. Ushbu maqolada mahalliy xomashyolar asosida suyuq o‘g‘itlar olish texnologiyasi haqida ma’lumotlar berilgan.

Kalit so‘zlar: kaliy, azot, fosfor, gumus, biogumus, kaliforniya chuvalchangi, mahalliy xomashyolar, xorij tajribasi,

Аннотация: Жидкие минеральные удобрения сегодня популярны, их в основном используют в небольших садах и приусадебных участках. Кроме того, существует полное минеральное удобрение, содержащее три важных элемента питания растений: азот, фосфор, калий. В данной статье представлена информация о технологии получения жидких удобрений на основе местного сырья.

Ключевые слова: калий, азот, фосфор, гумус, биогумус, калифорнийский дождевой червь, местное сырье, зарубежный опыт,

Abstract: Liquid mineral fertilizers are popular today, they are mainly used in small gardens and garden plots. In addition, there is a complete mineral fertilizer containing three important elements of plant nutrition: nitrogen, phosphorus, potassium. This article provides information on the technology of obtaining liquid fertilizers based on local raw materials.

Key words: potassium, nitrogen, phosphorus, humus, biohumus, California earthworm, local raw materials, foreign experience,

Kirish: Mineral o‘g‘itlar va ularni ishlab chiqarishda qo‘llaniladigan xomashyoning turlari ko‘p bo‘lgani sababli ishlab chiqarishda har xil usullar qo‘llaniladi. Ishlab chiqarish texnologiyasining omillari ko‘p. Biroq ularning

sxemalari bir xil texnologik jarayonlardan iborat. Xususan: 1. Termik yoki termo kimyoviy xomashyoni qayta kuydirish yoki pishirish. 2. Eritish, kristallash, eritmalarni aralashmalardan turli usullar bilan tozalash, qattiq va suyuq aralashmalarni dekantatsiya qilish, filtrlash, sentrifuga usullari bilan ajratish, bu g'latish yo'li bilan suyuq eritmalarini quyulqashtirish va boshqalar. Mineral xomashyolarni mineral o'g'itlarga qayta ishlash ikki usul bilan olib boriladi. Birinchisini «ho'l», ikkinchisi «termik» usul. Ho'l usulga misol qilib fosforitlarni kislotalar bilan qayta ishlash, azot kislotasi bilan ammiakdan azot birikmalarini olish, kaliy tuzlarini kaliy minerallaridan ajratib olishni ko'rsatish mumkin. Ba'zi o'g'itlarni tabiiy xom ashyoni yuqori temperaturada ishlash yo'li bilan olish mumkin. Termik usul bilan turli termofosfatlar nomi bilan atalgan o'g'itlar ishlab chiqariladi. Ushbu maqolada esa mahalliy homashyolar asosida suyuq o'g'itlar ishlab chiqarish texnologiyalari haqida ma'lumotlar berilgan.

Asosiy qism: Suyuq o'g'itlar — sanoatda ishlab chikariladigan va tuproqqa suyuq holda solinadigan mineral moddalar. Suyuq o'g'itga suvsiz ammiak (82% azotli), suvli ammiak (18—20% azotli), ammiakatlar (30—50% azotli), kaliy tuzlarining eritmaları (14% K_2O li), fosfat kislotasi, suyuq kompleks o'g'itlar kiradi (qarang Kompleks o'g'itlar). Suyuq o'g'itni asosiy o'g'it hrlida va vegetatsiya davrida o'simliklarni oziqlantirish uchun ishlatish mumkin. Ular tuproqqa shudgorlash yoki ekishdan oldin solinsa, tuproqqa yaxshi aralashadi, suv ta'sirida yuvilib ketmaydi, hosilni ammiakli selitra solingandagiga nisbatan oshiradi. O'zbekistonda suyuq kompleks o'g'itlar ishlab chiqarilishi 1979-yildan boshlangan. Suyuq kompleks o'g'itlarning kimyoviy tarkibi: 10% N, 34% R_2O_5 , 0,6% $G'eO_3$, 0,7% Al_2O_3 , 0,1% SaO , 0,01% Mg, 0,02% F dan iborat. Suyuq kompleks o'g'itlar konsentratsiyali polifosfat kislotani yuqori qaroratda (280—350°) gaz holdagi ammiak bilan neytrallab, keyin ammiakli suvda eritib olinadi. Suyuq kompleks o'g'itlar fosforni qiyin o'zlashtiruvchi ekinlar uchun juda qo'l keladigan fosforli o'g'itdir. Tarkibida 27% gacha azot, fosfor, kaliy bo'lgan suyuq kompleks o'g'itlarning ekinlar uchun agrokimyoviy samaradorligi darajasi ularning qo'llanish texnologiyasiga bog'liq. Suyuq kompleks o'g'itni yozning oxiri va kuzda ham yerga solish mumkin. Su. plug yoki kultivatorga maxsus o'rnatilgan o'g'itlagichlarda yerga (yengil tuprokli yerlarga 16—20 sm, og'ir tuprokli yerlarga 12—5 sm chuqurlikda) solinadi.

Humik o'g'itlarni shakllantirish jarayonida oqsil tanalarining biologik o'zgarishi sodir bo'ladi - hayvonlarning qoldiqlari, o'simlik qismlari va boshqalar.

Agar bu moddalar sun'iy ravishda tuproqqa kiritilsa, siz quyidagilarni olishingiz mumkin:

- tuproqning optimal havo-suv balansiga erishiladi;
- o'simlik tuproqqa qo'llaniladigan barcha mineral o'g'itlarni yaxshiroq o'zlashtiradi;
- mahalliy ekinlarning turli kasalliklarga chidamliligi oshadi;
- o'simliklar tezroq o'sadi va kerakli hajmga etadi.

Humik birikmalar tarkibiga azot, kaliy va fosfor kiradi, ammo ularning miqdori ahamiyatsiz. Shuning uchun bu o'g'itlarni NPK turi deb hisoblash mumkin emas. Shunga qaramay, ular juda samarali. [belgi](#) gumusli o'g'itlarni ularning yuqori uglerod miqdori deb hisoblash mumkin. Ushbu moddalarni qo'llashdan keyin engil va og'ir tuproqlarning xususiyatlari yaxshilanadi.

Suyuq gumusli o'g'itlarni olish uchun biologik chiqindilarni qayta ishlash, ichida kislorodsiz muhit bo'lgan maxsus yopiq idish yordamida mumkin. U bioaktivator deb ataladi.

Ushbu turdagi har bir konteyner qo'shimcha ravishda chiqindilarni qayta ishlash jarayonida hosil bo'lgan metanni qonga chiqarish uchun maxsus valf bilan jihozlangan. Bioaktivatorning qopqog'i ham bor. U orqali tayyorlangan xom ashyo suv bilan 1: 1 nisbatda yotqiziladi. Shuningdek, o'g'it ishlab chiqarish jarayonini tezlashtirish uchun har bir idish kuchli isitish elementlari bilan jihozlangan.

Research Science and Innovation House

O‘rtacha biomasaning parchalanishi 2-3 hafta davom etadi. Bu jarayonning tugallanganligini aniqlash mumkin, agar metan oqimiga saqlash hajmi. Olingan suyuq gumusli o‘g‘itni shishaga solib, maqsadga muvofiq ishlatish mumkin.

Ishlab chiqarish liniyasining xususiyatlari

- asosida suyuq gumusli o‘g‘itlar ishlab chiqaradigan mini zavod ishlashi mumkin tayyor to‘plam uskunalari. BUG birliklari bozorda mashhur turli kuch. Ular quyidagi xususiyatlarga ega: bioaktivatorning hajmi 0,5-12 kubometrni tashkil qiladi. m;
- gaz tankining hajmi - 1-2 kubometr. m;
- kuniga xom ashyoni yuklash hajmi (suv bilan 1: 1 nisbatda) - 50 dan 2400 l gacha;
- biogazning kunlik chiqishi - 1-12 kubometr. m.;
- 24 soat davomida elektr energiyasi iste‘moli - 2 dan 40 kVt gacha;
- bioaktivatorni o‘rnatish uchun zarur bo‘lgan maydon 3 dan 50 kvadrat metrgacha. m.

Bunday mini-zavod ishlab chiqarish bazasida yoki ko‘chada ishlashi mumkin. Har bir BUG qurilmasi ko‘p qatlamli termal himoyaga ega. Shuningdek, uskunalari isitish jarayonini avtomatlashtirish uchun qurilmalar bilan jihozlangan. Substratni harakatlantirish uchun haydovchi elektr yoki qo‘lda bo‘lishi mumkin.

O‘zbekiston hududida quyidagi muhim suyuq mineral o‘g‘itlar ishlab chiqariladi. Bular

1. Ammiakli suv (NH_4OH) -ammiak gazini suvda eritish orqali olinadi. Asosiy azot manbai hisoblanadi. Qishloq xo‘jaligida eng ko‘p ishlatiladigan suyuq azot o‘g‘iti. O‘zbekistonda «Navoiyazot»AJ zavodida ishlab chiqariladi.
2. Karbamid-formaldegid o‘g‘iti (KF) -kרבamid va formaldegid aralashmasidan olinadi. Polimer strukturasi ega bo‘lgan suyuq azot-uglerod o‘g‘iti. «Navoiyazot»AJ zavodida ishlab chiqariladi.
3. Kalsiy nitrat $\text{Ca}(\text{NO}_3)_2$ -kalsiy tuzi va nitrat kislotasi reaksiyasidan hosil bo‘ladi. Asosiy fosfor va kalsiy manbai hisoblanadi. «Farg‘onaazot»AJ zavodida ishlab chiqariladi.
4. Ammofos (NPK) -ammiakli suv, fosfor kislotasi va kaliy tuzlaridan tayyorlanadi. Kompleks suyuq azot-fosfor-kaliy o‘g‘iti. «Farg‘onaazot»AJ va JSC «Navoiyazot»AJ zavodlarida ishlab chiqariladi.
5. Magniy nitrat -magniy oksid va nitrat kislotasi reaksiyasidan hosil bo‘ladi Bu o‘g‘it asosan «Farg‘onaazot»AJ zavoda ishlab chiqariladi. Yuqorida keltirilgan korxonalar

va zavodlar O‘zbekistonning suyuq mineral o‘g‘itlar ishlab chiqarishda yetakchi o‘rinni egallaydi. Ular qishloq xo‘jaligi uchun zarur bo‘lgan barcha turli suyuq mineral o‘g‘itlarni yetarli miqdorda ishlab chiqaradi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. A.M. Kutepov va boshqalar. Umumiy kimyoviy texnologiya: Proc. universitetlar uchun / A.M. Kutepov, T.I. Bondareva, M.G. Berengarten. - 3-nashr, Qayta ko‘rib chiqilgan. - M.: ICC "Akademkniga". 2003. - 528s.
2. I.P. Muxlenov, A.Ya. Averbux, D.A.Kuznetsov, E.S. Tumarkin, I.E. Furmer. Umumiy kimyoviy texnologiya: Proc. kimyo muhandisligi uchun. mutaxassis. universitetlar.
3. Eng muhim kimyoviy ishlab chiqarish / I.P. Muxlenov, A.Ya. Kuznetsov va boshqalar; Ed. I.P. Muxlenov. - 4-nashr, qayta ko‘rib chiqilgan. va qo‘shimcha - M.: “Yuqori. maktab”, 1984.-263 b., kasal.
4. Beskov V.S. Umumiy kimyoviy texnologiya: Universitetlar uchun darslik. - M.: ICC "Akademkniga", 2005. -452 b.:

Research Science and Innovation House

INSON EKOLOGIYASI VA EKOLOGIK MADANIYAT

Yusupboyev Bobojon Azamat o‘g‘li

Urganch Davlat Universiteti, Tabiiy fanlar fakulteti, Ekologiya va atrof
muhit muhofazasi yo‘nalishi talabasi.

Annotatsiya: Ekologiya befarq bo‘lmagan, yuksak ekologik madaniyatga ega bo‘lgan, insonlar va jamiyatni shakllantirish. Buni ta‘lim tizimida va hayotda tadbqiq etish.

Kalit so‘zlar: Ijtimoiy taraqqiyot, yuqori texnologiya, individual resurs, antropoekologiya, ekologik inqiroz.

Bizning davrimizda inson ekologiyasi nafaqat yer va inson haqidagi fan, balki yangi ma‘no va yangi ijtimoiy taraqqiyot bo‘lib, uning natijasi hayvonot dunyosi va atrof-muhitga qadrlil munosabatda bo‘lgan ekologik madaniyatdir. Ekologik madaniyat ilmiy va badiiy tizim sifatida tasniflanadi, insonning atrof-muhit sohasidagi qadriyat yo‘nalishi, shuningdek, ma‘lumotlarni faol himoya qilish va takomillashtirish. Ekologik madaniyatning rivojlanishi turli muammolarni hal qilish va texnologiyani ishlab chiqish jarayoni bilan bog‘liq.

Yuqori texnologiya, ishlab chiqarish, ilmiy bilim va aql bovar qilmaydigan energiya bilan jihozlangan hozirgi darajadagi jamiyat nafaqat sayyoraga, balki uning individual resurslariga ham ta‘sir ko‘rsatadigan kuchli elementdir.

Bunday ta‘sir har doim ham atrofda dunyo qonunlarini hisobga olishga qodir emas va ko‘pincha uning natijalari inson va tabiatning o‘zaro ta‘sirida juda salbiy bo‘lishi mumkin. Inson faoliyati natijasida yuzaga keladigan tabiiy ofatlar kam uchraydi va bu barcha ekologik muammolarning dolzarbligini yana bir bor ta‘kidlaydi.

Ekologiya ilmiy fan sifatida hozirgi va o‘sib borayotgan inqirozli vaziyatdan chiqish imkoniyatlarini ko‘rsatishga qodir. Ekologiya fundamental mavjudlikning asosi bo‘lib xizmat qiladigan o‘zaro munosabatlarning barcha qoidalari va qonuniyatlarini muvaffaqiyatli ochib beradi. Ammo atrof-muhit bilan munosabatlarning ahamiyatini va ularning faoliyat ko‘rsatishning barcha

tamoyillarini batafsil tushunish uchun, eng avvalo, ekologiya sohasida yuksak madaniyatni tashkil etish jarayonini shakllantirish va kengaytirish kerak.

Inson ekologiyasi - bu fanlararo bog‘liq fan bo‘lib, u ijtimoiy ekologiyaning ajralmas elementi bo‘lib, ilmiy ma‘noda insoniyat va uning atrofidagi kosmos o‘rtasidagi o‘zaro ta‘sir qonuniyatlarini o‘rganishga mo‘ljallangan kompleks sifatida qaraladi. Shuningdek, aholining jismoniy va ruhiy resurslarini yaxshilash bilan birga aholini shakllantirish va aholi salomatligini saqlash masalalari bilan ham shug‘ullanadi.

Inson ekologiyasining va asosiy maqsadi o‘tgan asrning 80-yillarida bo‘lib o‘tgan Butunittifoq konferentsiyasida aniqlangan bo‘lib, unda inson ekologiyasining quyidagi vazifalari shakllantirildi:

- tabiiy-tarixiy va iqtisodiy shakllanish momentlarini hisobga olgan holda aholi salomatligi holatini va dinamikasini tahlil qilish;
- kelajak avlodlar salomatligini bashorat qilish, muayyan ekologik omillar va ularning tarkibiy qismlarining aholi hayoti va uning salomatligiga ta‘sirini o‘rganish;
- nafaqat tejash, balki aholi salomatligini tiklash jarayonlarini, shu jumladan ijtimoiy va mehnat imkoniyatlarini tahlil qilish;
- antropoekologiyaning global va mahalliy (mintaqaviy) muammolarini o‘rganish;
- inson salomatligi va salohiyati ko‘rsatkichini oshirish yo‘llarini amalga oshirish.

Fan sifatida inson ekologiyasining maqsadi jamiyatni aholining yashash muhitini optimallashtirishga yordam beradigan zarur ma‘lumotlar bilan qo‘llab-quvvatlash, shuningdek, biologik va ijtimoiy mavjudot sifatida insonning ichki jarayonlari, jamiyat va atrof-muhitdagi jarayonlarni qo‘llab-quvvatlashdir.

Inson ekologiyasi tadqiqotining predmeti insonning yashash maydoni (ham tabiiy, ham ijtimoiy), uning barcha xususiyatlarini o‘z ichiga oladi. Bu fan insonni tevarak-atrofdagi makon omillariga moslashtirishga, shuningdek, antropogen ekotizimlarning tuzilishi va shakllanishi uchun shart-sharoitlarni yaratishga qaratilgan.

Ekologik madaniyat kontsepsiyasi inson ekologiyasi bilan uzviy bog‘liq bo‘lib, u har birining atrofdagi makonning pozitsiyasi uchun shaxsiy javobgarligini, shu jumladan har birining faoliyati va moddiy manfaatlarni maqsadli ravishda cheklashni anglatadi.

Ekologik madaniyat va inson ekologiyasi, shuningdek, olingan ma'lumotlarni odatiy faoliyatda qo'llash qobiliyati bilan bog'liq, chunki axborotning ishlashi yakuniy maqsad emas - bunday ma'lumotlar hali ham amaliyotga tatbiq etilishi kerak. Shunga asoslanib, inson ekologik madaniyati bir nechta muhim tarkibiy qismlar bilan ajralib turadi.

Ekologik ong - bu atrofda makonga nisbatan dunyoqarashlar, pozitsiyalar va g'oyalar to'plami, shuningdek, ko'plab tabiiy tuzilmalarga ta'sir qiladigan faoliyatda bunday strategiyalarni yaratish.

Ekologik xulq-atvor, ya'ni insonning resurslardan foydalanish bilan bevosita bog'liq bo'lgan va tabiatga maksimal ta'sir ko'rsatadigan harakatlari majmui.

Bugungi kunda inson ekologik madaniyatining yuqori darajasining asosiy belgilaridan biri ijtimoiy va tabiiy birlikning maksimal ko'rsatkichiga erishish qobiliyati, shu jumladan tabiatni muhofaza qilishni ta'minlashning birinchi vositasi ekanligini anglashdir. Shuni yodda tutish kerakki, ekologik madaniyatning shakllanishi doimo insonning shaxsiy ishtiroki bilan bog'liq.

Jamiyat ekomadaniyati umumiy kontseptsiya sifatida faqat o'tgan asrning oxirida faol ravishda jadal rivojlana boshladi hamda insoniyatning ilm-fan yutuqlariga qayta ko'rib chiqilgan munosabati va tabiat holatining roli tufayli bu masalaga ishtiyoq sezilarli darajada oshdi.

Ekologik inqiroz va uning yaqinlashib kelayotgan tahdidi esa aholini insoniyatning omon qolish jarayoni faqat o'z-o'zidan belgilanishidan ustun qo'yadi. Va bu shuni anglatadiki, faqat ong uslubining maksimal darajada o'zgarishi - har bir insonning ekologik yo'naltirilgan faoliyati tufayli o'zini ekologik halokatdan himoya qilish mumkin.

Ekologik madaniyatni shakllantirish jahon hamjamiyati uchun katta ahamiyatga ega, chunki uning ta'sirisiz insoniyatning mavjudligi ekokrizisda juda muammoli bo'ladi.

Qolaversa, qiyinchiliklar ko'lamini tushuntirish, axborotni jamiyatga joriy etish borasidagi ishlar ham xalqaro darajaga yetib kelgan. Shunday qilib, dunyo xavfsizligi va xalqaro hamkorlik masalalarini ta'minlovchi BMTning "Ekologik madaniyat" dasturini azaldan o'zining asosiy va yetakchi loyihasi deb atagan.

Ekologik madaniyatni tarbiyalash, uni amalga oshirish va jamiyatda faoliyat yuritish har bir davlat darajasida alohida ta'minlanadi, bu qonunchilik darajasida va ushbu sohada faoliyat yuritayotgan ko'plab jamoat tashkilotlari faoliyatini hisobga olgan holda qo'llab-quvvatlanadi.

Mamlakatimizda atrof-muhitni muhofaza qilish masalalarini tartibga soluvchi qonun hujjatlarini shakllantirishga azaldan jiddiy e'tibor qaratib kelinmoqda. Shu maqsadda tabiatni muhofaza qilish va ekologiya sohasidagi normativ-huquqiy hujjatlar bilan shug'ullanadigan Ekologiya va atrof-muhitni muhofaza qilish davlat qo'mitasi hamda uning negizida Tabiiy resurslar vazirligi faoliyat olib bormoqda. Mustaqillik yillarida ekologik ta'lim konsepsiyasi, muhofaza etiladigan hududlar to'g'risida, ekologik nazorat, ekspertiza va boshqa ekologik masalalar bo'yicha me'yoriy – huquqiy hujjatlar qabul qilindi.

Jamiyatda ekomadaniyatning shakllanishi aholiga tabiatdan foydalanish jarayoni va uni asrab-avaylash, inson ekologiyasi va ekoqoidalarni qo'llashdagi o'rni, shuningdek, ekologik ma'lumotni maqsadli va uslubiy tarzda yetkazish bilan chambarchas bog'liq. Tabiatni asrashda har kimning nafaqat o'zi, balki sayyora va uning aholisi oldidagi mas'uliyati bo'lishi kerak.

Xalqaro darajadagi amaliy ko'rsatkichlar shuni ta'kidlaydiki, bu darajaga erishish uchun quyidagilar zarur:

- nafaqat yaxshi o'ylangan, balki amalda bo'ladigan me'yoriy-huquqiy bazaning mavjudligi;
- ekologik ta'lim masalalarini hal qilish (birinchi navbatda, ta'lim muassasalari uchun);
- ekologik ta'limning etarli darajasi.

Mamlakatimizda inson ekologiyasi va ekologik madaniyati masalalari murakkab jarayonlar – maktabgacha ta'limdan tortib, umumiy o'rta ta'lim va professional ta'limgacha bo'lgan jarayon orqali hal etiladi. Shu maqsadda ta'lim muassasalarida olimpiadalar, tanlovlar, ekologik sanalarga bag'ishlangan tadbirlar tashkil etiladi.

Zero, ekologik madaniyat inson va tabiat o'rtasidagi munosabatlarni keskinlashuvini oldini olish bilan birga tabiat rivojiga va gullab yashnashiga munosib xissa qo'shadigan shaxslar ijobiy faoliyatidir

FOYDALANGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Shodimetov Yu. Ijtimoiy ekologiya. Toshkent, 2015.
2. Ergashev A.E., Ergashev T.A. Inson ekologiyasi. «Chinor ENK». T. 2009. 215
3. Tursunov X.T., Shojalilov Sh.Sh., Egamberdieva L.Sh., v.b. Ekologiya. Toshkent, 2017.
4. Ergashev A., Ergashev T. Ekologicheskaya bezopasnost. Sreda jizni cheloveka. «Chinor ENK» T. 2007. 153s.

Krepelin jadvali va uning tahlili

Rajabova Zamira Ravshanbekovna

Urganch davlat universiteti 212- guruh pedagogika va psixologiya yoʻnalishi talabasi

ANNOTATSIYA

Ushbu maqolamda men Krepelin jadvali haqida toʻhtalib oʻtmoqchiman. Mazkur maqolada krepelin jadvali qanday maqsadlarda va aynan qanday psixik jarayonlar faoliyatini oʻrganishda qoʻllanilishi haqida hamda mazkur testing tahlili keltirib oʻtilgan.

Kalit soʻzlar: E.Krepelin, diqqat, jismoniy harakat, psixik temp, diqqat koʻlami.

АННОТАЦИЯ

В этой статье я хочу рассказать о таблице Крепелина. В данной статье описаны цели, для которых используется таблица Крепелина для исследования активности психических процессов, а также анализ данного теста.

Ключевые слова: Э. Крепелин, внимание, физическое движение, мыслительный темп, объем внимания.

KIRISH

E.Krepelin 1895-yil ikki qatorda qoʻshilishi kerak boʻlgan sonlar aks etgan jadvali metodikani taklif etdi. Texnika ixtiyoriy harakatlar, jismoniy harakatlar va charchoqni oʻrganish moʻljallangan edi. Hozirgi kunda ushbu metodika yanada kengroq qoʻllanilishga ega boʻldi: u yana diqqatni(barqarorlik va koʻchuvchanlik) aqliy faoliyatni va psixik tempni tatqiq qilishda qoʻllaniladi.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODOLOGIYA

Bu metodikadan murakkab sezgi harakat reaksiyalarini, ish qobiliyatini, ixtiyoriy diqqatning barqarorligini, diqqatning koʻlami, koʻchuvchanligi, psixik jarayonlar kechishining tezligini aniqlashga qaratilgan

Diqqat - subyekt faoliyatining biror obyekt yoki hodisaga jalb qilinishi. U har qanday ongli faoliyat samaradorligining zarur shartidir. Bosh miya poʻstlogʻining muayyan joylaridagi optimal qoʻzgʻalish manbalari Diqqatning fiziologik asosini tashkil qiladi. Diqqat ikki turga boʻlinadi: ixtiyorsiz (passiv) Diqqat va ixtiyoriy (aktiv) Diqqat Ixtiyorsiz Diqqat biron tashqi sabab taʼsirida kishi xohishidan qatʼi nazar hosil boʻladi. Bunday Diqqat odamdan iroda kuchini talab qilmaydi. Diqqatni

jalb qilish uchun qo‘zg‘atuvchining kuchi katta ahamiyatga ega; mas, narsaning chiroyliligi, yorqinligi, o‘tkir hidliligi va b. xususiyatlari Diqqat ni beixtiyor tortadi. Ixtiyoriy Diqqat da psixik faoliyat oldindan belgilangan maqsad bilan muayyan narsaga ongli ravishda jalb etiladi. Diqqatning bu turi iroda kuchini talab qiladi; shuning uchun bu Diqqat irodaviy Diqqat deb ham ataladi.

Diqqatning barqarorlik, ko‘chuvchanlik, bo‘linuvchilik kabi xususiyatlari, ko‘lami bor.

Diqqatning barqarorligi-bir faoliyat ustida uzoq muddat saqlanib turishi.

Ko‘chuvchanligi- bir faoliyatdan boshqa faoliyatga jalb qilinishi.

Ko‘lami- bir vaqtda diqqat markazida bo‘lishi mumkin bo‘lgan obyektlar soni.

E.Krepelin metodikasi

Karakli jihozlar: metodika blankasi, soat yoki sekundomer, ruchka yoki qalam.

Metodikadan foydalanish tartibi: sinaluvchiga Krepelin jadvali blanki berilgach unga shunday yo‘riqnoma beriladi: “ bir xil va ustma ust tartibda kelgan sonlarni bir biriga qo‘shing va natijani ularning ostki qismiga yozib qo‘ying”. “Ishni tez va xatosiz bajarishga harakat qiling”. Tekshiriluvchi eksperimentator “To‘xtang! Va navbatdagi qatorga o‘ting” buyrug‘ini bermaguncha, sonlarni qo‘shishni davom ettiraveradi. Eksperimentator har 20 soniya oralig‘ida ushbu signal nilan ogohlantiradi.

E.Krepelin jadvali

3	4	3	4	4	8	6	6	2	4	4	7	3	4	8	9	6	7	2	9	8	7	4
2	5	9	7	8	4	3	2	4	7	6	5	3	4	4	7	9	7	3	8	9	2	4
3	8	5	9	3	6	8	4	2	6	7	9	3	7	4	3	9	7	4	7	2	9	7
9	5	4	7	5	2	4	8	9	8	4	8	4	7	2	9	3	6	8	9	4	9	4
9	5	4	5	2	9	6	7	3	7	6	3	2	9	9	5	6	9	4	7	7	9	3
2	9	8	7	2	9	4	8	4	4	5	4	4	8	7	2	5	9	2	2	6	7	4
9	2	3	6	3	5	4	7	8	9	3	9	4	8	9	2	4	2	7	5	7	8	4
7	4	7	5	4	4	8	6	9	7	9	2	3	4	9	7	6	4	8	3	4	9	6

8	6	3	7	6	6	9	2	9	4	8	2	6	9	4	4	7	6	9	3	7	6	2
9	8	9	3	4	8	4	5	6	7	5	4	3	4	8	9	4	7	7	9	6	3	4
5	8	5	7	3	9	7	2	6	9	3	4	7	4	2	9	8	4	3	7	5	8	3
3	4	6	5	4	8	4	3	5	5	4	2	9	6	2	4	2	9	2	7	2	5	8
5	2	9	9	4	4	5	3	2	8	2	9	8	9	4	2	8	7	8	5	4	3	5
3	4	3	2	7	7	8	5	2	9	6	4	4	7	6	7	5	6	9	8	6	4	7
4	9	6	3	4	9	9	4	8	6	5	7	4	9	3	2	4	7	4	9	8	3	8
8	4	7	8	9	4	3	9	3	7	6	5	2	4	4	3	4	8	7	5	9	2	4

Natijalar tahlili: tekshiriluvchining har 20 soniyada qancha to‘g‘ri va noto‘g‘ri qo‘shish amalini bajarganligi hisoblab chiqiladi.

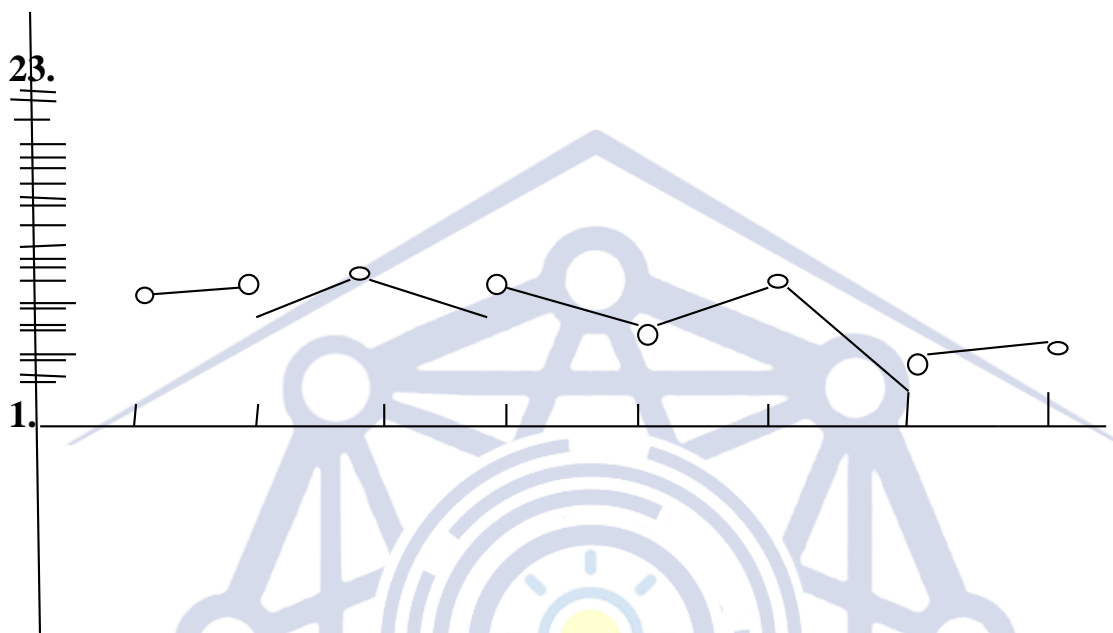
Metodika ishga layoqatlilik koeffitsiyentini qo‘lga kiritishga imkon beradi:

$$K_{u/\pi} = s_2 / s_1$$

C_2 –ohirgi 4 qatordagi juft sonlarni to‘g‘ri qo‘shishlar yig‘indisi

C_1 –oldingi 4 qatordagi juft sonlarni to‘g‘ri qo‘shishlar yig‘indisi

Shuni qayd etish kerakki bu metodika aqliy ish qobiliyati jadalligini o‘rganishga ham mo‘ljallangan. Quyidagi grafik asosida insonning ish faoliyatidagi kasbiy faollik statistikasi aniqlanadi. Bunda ishning boshlanishi ya’ni ertalab, tushlik vaqti, peshin va ishning yakuni kabi vaqtlarda shaxsning ishchanlik qobiliyati aniqlanadi. Mazkur grafikda vertikal liniyada bitta qatordagi sonlar yig‘indisi(23), gorizontal holatda esa barcha juft ustunlar yig‘indisi(8) belgilab olinadi va har bir ustundagi to‘g‘ri javoblar yig‘indisi hisoblab chiqiladi va vertical holatdagi sonlardan qaysi biriga teng bo‘lsa nuqta orqali belgilab boriladi. Gorizontal holatdagi 8 ta qatorning hammasi belgilab bo‘lingan barcha nuqtalar uzun chiziqlar orqali birlashtirib chiqiladi. Bu grafik har kimda har xil shaklda hosil bo‘ladi. Aqliy ish qobiliyati jadalligi har bir insonda turlicha bo‘ladi, ayrim insonlarda ishchanlik qobiliyati kunning birinchi yarmida yuqori bo‘lsa, boshqa insonlarda esa bu holat kunning ikkinchi yarmiga to‘g‘ri keladi.

Xulosa

Xulosa qilib aytadigan bo'lsak ushbu metodika bir vaqtning o'zida bir qancha psixologik holatlarni ya'ni diqqat barqarorligini, ko'lamini, kundalik ishchanlik qobiliyati tempini aniqlashga yordam beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Z. Nishonova, Z. Qurbonova, S. Abdiyev "PSIXODIAGNOSTIKA VA EKSPERIMENTAL PSIXOLOGIYA" Tosh-2011.
2. E. G'oziyev "UMUMIY PSIXOLOGIYA" Tosh-2002.
3. <https://uz.wikipedia.org/wiki/Diqqat>
4. <https://studfile.net/preview/9759365/page/5/>

Research Science and
Innovation House

Agrar sohani raqamlashtirishning o‘ziga xos xususiyatlari

Shahzodbek Otajonov Xushnudovich

Urganch davlat Universiteti Iqtisodiyot faqulteti 222-guruh talabasi

Annotatsiya: Maqolada raqamlashtirishning bugungi holati va uni mamlakatimiz agrar sektorida amalga oshirish masalalari muhokama qilinadi. O‘zbekiston Respublikasi iqtisodiyotiga IT-texnologiyalarni joriy etishning ayrim muammolari va istiqbollari ko‘rsatilgan. Axborot-kommunikatsiya texnologiyalarining tayyorgarligi va ulardan foydalanish darajasi o‘rganildi. O‘zbekiston qishloq xo‘jaligiga raqamlashtirishni joriy etishning asosiy imkoniyatlari va xavflari aniqlandi

Kalit so‘zlar: raqamlashtirish, IT texnologiyalari, qishloq xo‘jaligi, axborotkommunikatsiya texnologiyalari, davlat tomonidan qo‘llab-quvvatlash

Kirish

Qishloq xo‘jaligi va umuman agrar sektor yaqin va uzoq muddatli istiqbolda O‘zbekiston iqtisodiy rivojlanishining ustuvor yo‘nalishlaridan biridir. Qishloq xo‘jaligi sanoatida mahsulot tannarxining yuqori bo‘lishiga olib keladigan ko‘plab kamchiliklar va qiyinchiliklar mavjud. Raqamlashtirish orqali qishloq xo‘jaligi va qishloq xo‘jaligi ishlab chiqarishining raqobatbardosh rivojlanishini ta‘minlash mumkin. Ma‘lumki, dunyo raqamli texnologiyalarga qaram bo‘lib, bugungi kunda barcha ijtimoiy-iqtisodiy jarayonlar raqamli makon orqali amalga oshirilmoqda. Bu vaqtni sezilarli darajada qisqartiradi, shuningdek, haqiqiy pulni yo‘qotish xavfini kamaytiradi. Raqamlashtirish uzoq va mashaqqatli jarayon bo‘lib, kelajakda ham davlat, ham iqtisodiyotning alohida tarmoqlari, xususan, qishloq xo‘jaligi uchun real rivojlanish imkoniyatlarini beradi. Raqamlashtirish barcha iqtisodiy tuzilmalar, shuningdek, davlat boshqaruvi organlarining muvofiqlashtirilgan ishini ta‘minlash orqali davlatlar va butun mintaqalar iqtisodiyotini rivojlantirishning yangi yo‘nalishlarini tanlash uchun zarur shart-sharoit yaratadi. O‘zbekistonda raqamlashtirishning rivojlanishi dastlabki bosqichda. Raqamlashtirishning rivojlanishini tavsiflovchi xalqaro reytinglarda respublikaning o‘z iqtisodiyotini raqamli iqtisodiyotga aylantirayotgan boshqa davlatlar bilan solishtirganda o‘mi nisbatan past. Raqamlashtirish jarayoni katta moliyaviy investitsiyalar, IT-texnologiyalar sohasida malakali kadrlar mavjudligi, qishloq xo‘jaligi ishlab chiqaruvchilarining ma‘naviy va psixologik tayyorgarligini talab qiladi, shuning

uchun agrosanoat majmuasiga axborot-kommunikatsiya texnologiyalari kirib kelishining dastlabki bosqichida, davlatning faol ishtiroki zarur. Axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini joriy etish hamda “Raqqamli O‘zbekiston — 2030” raqqamli transformatsiya konsepsiyasini amalga oshirish maqsadida respublika hukumati raqqamli texnologiyalarni strategik tarmoqlarga joriy etish va o‘zgartirish vazifasi ko‘rib chiqildi. Qishloq xo‘jaligini innovatsion rivojlantirish bo‘yicha asosiy tadbirlardan biri “Qishloq xo‘jaligini raqqamlashtirish va innovatsiyalarni rag‘batlantirish”dir. Qishloq xo‘jaligini rivojlantirishda bir qancha say harakatlar va uskunalar va ukunalarda tadqiqotlar o‘tkazildi.

JayhunTrap Автоматик феромон тутқич

JayhunTrap - bu avtomatik intellektual feromon тутқич ечими. У тутилган хашаротлар тасвирини олади, турини аниқлайди ва уларни AMUDARIO серверига юқлайди.

JayhunTrap ечимининг афзалликлари куйидагилардан иборат:

- Феромон тутқичлар маълум зараркунанда турини сунъий хид ёрдамида ўзига жалб қилади.
- Зараркунанда Феромон тутқичга тушгач, JayhunTrap интеллектуал тизими сунъий интеллект ёрдамида хашарот турини ва сонини аниқлайди.
- Феромон тутқичга тушган зараркунанда сонига караб, JayhunTrap интеллектуал тизими зараркунданинг ривожланиш босқичи ва тарқалиш хавфини аниқлаш имконини беради.
- Курилма барча иқлим шароитига мос чидамли материаллардан ишланган.

Jayhun Trap avtomatik feromon тутқич-Qishloq xo‘jaligini rivojlantirishda da poliz ekinlarni har qanday xasharotlardan va zararkurandalarni tutishda va ularni turini aniqlashda va ularning sonini aniqlashda yordam beradi. Qishloq xo‘jaligini rivojlantirishning asosiy vazifasi sanoatni intensivlashtirish, uni avtomatlashtirish, zamonaviy mexanizatsiyalash, axborot texnologiyalarini rivojlantirish, texnologik jihozlarni takomillashtirish va kadrlar malakasini oshirishdan iborat bo‘lib, bu mahalliy iqtisodiyotning o‘zgarishiga ijobiy ta'sir qiladi. Bir tomondan, qishloq xo‘jaligi qishloq xo‘jaligi mahsulotlari ishlab chiqaruvchisi sifatida sayyoramizning doimiy o‘sib borayotgan aholisining oziq-ovqatga bo‘lgan talabi muammosiga duch kelsa, ikkinchi tomondan, eng yirik yerdan foydalanuvchi sifatida unga katta mas’uliyat yuklanadi Arzon, ammo sifatli oziq-ovqat mahsulotlarini yetarli miqdorda ishlab chiqarish va atrof-muhitni muhofaza qilish bir-biriga nisbatan sezilarli darajada to‘qnashuvi mumkin bo‘lgan maqsadlardir. Raqqamlashtirish ushbu maqsadlar to‘qnashuvini hal qilishda muhim rol o‘ynaydi. Raqqamlashtirish bugungi

kunda axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini iqtisodiyot va jamiyatda kompleks va yaxlit qo'llash sifatida tushuniladi. Biz texnologiyalardan unumli foydalanishimiz va qishloq xo'jaliklarga yengillik olib keluvchi uskunlarni fermerlarga yordam beradigan uskunlarni tarqatishimiz kerak.

OXUS-WS Автоматик агро-метеостанция

OXUS-WS метеостанцияси атроф-мухитни узлуксиз кузатиб боради ва 10 дан ортиқ параметр буйича маълумотларни йиғади. Қурилма энергияни қуёш панелларидан олади ва тўла автоном режимида ишлайди.

Метеостанциянинг афзалликлари қуйидагилардан иборат:

- Ўсимликларнинг иқлимга оид ҳолатини доимий назорат қилиб боради.
- 7 кунлик об-ҳаво башоратига қараб қилинажак ишларни режалаштиришга ёрдам беради.
- Қасалликлар ва зараркундаларнинг ривожланиш эҳтимоллиги, ва уларга қарши чоралар ҳақида олдиндан маълумот беради.
- Агрономлар учун қўшимча маълумот манбаи ҳисобланади ва шу асосда улар аниқроқ тавсиялар бера олади.
- Европа саноатида қўлланиладиган юқори сифатли ва ўта-сезувчан датчиклардан ташкил топган.
- Қурилма барча иқлим шароитига мосчидамли материаллардан ишланган.

OXUS-WS avtomatik agro-meteostonsiya bu uskuna atrof muhitni uzluksiz kuzatib boradi va 10 dan ortiq parameter bo'yicha ma'lumotlarni yig'ib boradi. Qurilma energiyani quyoshdan panelidan olib to'la avtonom rejimida ishlaydi.

Oxus-WS meteostansiyasi texnik tarifi

Охус-WS метеостанциянинг техник таърифи

Кўрсаткич номи	Диапазон
Ҳаво ҳарорати	-40 °C ~ +90 °C , ±0.3 °C
Ҳаво намлиги	0 ~ 100 % , ± 3 %
Шамол йўналиши	8 томон, 45° дан
Шамол тезлиги	0 ~ 40 m/s
Ёғингарчилик миқдори	0.3mm
Тупроқ намлиги	0 ~ 100 %
Тупроқ ҳарорати	-20 ~ 80 °C , ±0.5 °C
Тупроқ электрўтказувчанлиги	0-10'000us / см
GPS антенна	6 ~ 8 м аниқликда
GSM алоқа модули	2G ёки ундан юқори
Қуёш панеллари ва аккумулятор	12 В (кучланиш)

Bu uskunalar ishlab chiqarish resurslarini tejash, hujjatlarni soddalashtirish va qarorlar qabul qilish va biznesni boshqarish sifatini oshirishda katta imkoniyatlarni

taqdim etadi. Raqamlashtirish qishloq xo‘jaligini unumli, barqaror va ekologik toza bo‘lishiga yordam berish, ya’ni yuqori sifatli va atrof-muhitga minimal ta’sir ko‘rsatadigan oziq-ovqat mahsulotlarini ishlab chiqarish uchun minimal chiqindi bilan ishlab chiqarish resurslaridan maqsadli foydalanishga yordam berish uchun mo‘ljallangan. Qishloq xo‘jaligi asosan ochiq havoda ishlab chiqariladi va tirik organizmlar bilan ishlaydi, ya’ni ishlab chiqarish jarayonlarida uzilishlarga olib kelishi mumkin bo‘lgan, oldindan aytish va nazorat qilish qiyin bo‘lgan murakkab va dinamik ishlab chiqarish sharoitlari bilan tavsiflanadi. Iqtisodiyot sohalarida va aholi punktlarida hosil bo‘ladigan maishiy va qurilish chiqindilari bilan bog‘liq ishlarni boshqarish tizimini yana-da takomillashtirish, chiqindilarni qayta ishlashda yuqori texnologiyalar qo‘llaniladigan ishlab chiqarishlarni joriy etish, shuningdek, qulay investitsiya muhitini yaratish orqali ushbu sohaga tadbirkorlik subyektlarini keng jalb qilish hamda davlat-xususiy sheriklik loyihalarini amalga oshirish uchun qulay shart-sharoitlar yaratish maqsadida:

Hozirgi vaqtda qishloq xo‘jaligida texnologik inqilob sodir bo‘lmoqda, shu munosabat bilan qishloq xo‘jaligi mahsulotlarini Yevroosiyo agrooziq-ovqat bozorining tegishli standartlari bo‘yicha ishlab chiqarish zarur. O‘zbekiston qishloq xo‘jaligining bugungi ahvoli jiddiy tashvish uyg‘otmoqda; innovatsion zamonaviy qishloq xo‘jaligi texnologiyalari va metodologiyasi bo‘yicha ilmiy va amaliy bilimlarning etishmasligi, qishloq xo‘jaligi narxlarining global prognozining yo‘qligi, shuningdek, logistika, saqlash va etkazib berish tizimining rivojlanmaganligi yuqori ishlab chiqarish xarajatlariga olib keladi. • Agrosanoat majmuasining o‘ziga xos xususiyatlarini hisobga olgan holda, qishloq xo‘jaligini raqamlashtirishning hozirgi darajasi bir qator kamchiliklar bilan tavsiflanadi: • qishloq xo‘jaligi mahsulotlari narxlari bo‘yicha mobil prognozning yo‘qligi; • logistika, mahsulotlarni saqlash va yetkazib berish tizimining rivojlanmaganligi; • yuqori ishlab chiqarish xarajatlari; • ko‘pchilik qishloq xo‘jaligi ishlab chiqaruvchilari uchun yangi texnika sotib olish, IT-uskunalar va platformalardan foydalanish uchun moliyaviy imkoniyatlarning yo‘qligi; - innovatsion, zamonaviy qishloq xo‘jaligi texnologiyalari va metodologiyasi bo‘yicha ilmiy va amaliy bilimlarning etarli emasligi. Yuqoridagi muammolarga qaramay, raqamli ilovalar yordamida nafaqat individual jarayonlarni, balki butun qiymat zanjirlarini ham optimallashtirish mumkin. Raqamli iqtisodiyot ekin maydonlari tuzilmasini optimal rejalashtirish, o‘simliklarni sug‘orish va bargidan oziqlantirish muddatlarini avtomatlashtirish, ekinlar hosildorligini raqamli modellashtirish, hayvonlarning

ozuqa ratsionini optimallashtirish va hokazolar hisobiga qishloq xo‘jaligi samaradorligini oshiradi. Ya’ni, raqamlashtirish juda ko‘p imkoniyatlarni taqdim etadi, lekin boshqa tomondan, u xavf-xatarlarga ham to‘la.

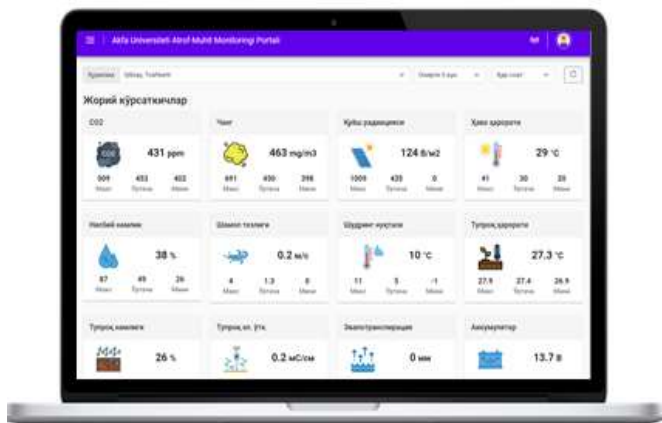
Raqamlashtirish imkoniyatlari va xatarlari Qishloq xo‘jaligida raqamlashtirish resurslarni tejash va iqlimni muhofaza qilish, hayvonlar farovonligini yaxshilash va byurokratiyani kamaytirishga yordam beradi. Shu bilan birga, ma'lumotlar xavfsizligi va ma'lumotlar suvereniteti (egalik) masalalarini hal qilish kerak. Qishloq xo‘jaligini raqamlashtirish imkoniyatlari juda katta va hozirda uni to‘liq ishlatib bo‘lmaydi. Iste'molchilar huquqlarini himoya qilishni yaxshilash: Fermerlar tabiat, hayvonlar va oziq-ovqat, shuning uchun juda sezgir tovarlar va mavjudotlar bilan o‘zaro munosabatda bo‘lishadi. Bu erda oziq-ovqat ishlab chiqaruvchilari va qayta ishlovchilarning yanada ehtiyotkorlik va aniq ishlashi muhimdir. Oxir oqibat, bu aniqlik oziq-ovqat xavfsizligiga xizmat qiladi va shuning uchun faol iste'molchi himoyasi hisoblanadi. Oshkoralikni oshirish: Raqamlashtirish oziq-ovqat iste'molchilariga yanada ko‘proq ma'lumot, ko‘proq bilim beradi va shu bilan ishonchni mustahkamlashi mumkin. Raqamli texnologiyalardan foydalanish iste'molchilar va qishloq xo‘jaligi o‘rtasidagi mavjud ziddiyatlarni bartaraf etishga va axborot taqchilligini bartaraf etishga yordam beradi. Resurslarni tejash va iqlimni muhofaza qilishni oshirish: Qishloq xo‘jaligi va oziq-ovqat sanoatining qiymat zanjirlarida raqamlashtirish resurslarni tejash va iqlimni himoya qiluvchi ishlab chiqarish usullari uchun katta imkoniyatlarni taqdim etadi. Hayvonlarning farovonligini yaxshilash: Sensor texnologiyalari hayvonlarning farovonligi jarayonlarini qo‘llab-quvvatlashi mumkin. Yuqori texnologiyalar hayvonlarning eng yaxshi salomatligi va farovonligi uchun nima kerakligini aniqroq bilishga yordam beradi. Byurokratiyani qisqartirish: raqamlashtirish va sun'iy yo‘ldosh texnologiyalari ma'muriy organlar bilan ishlashni sezilarli darajada soddalashtiradi va bugungi kunda davlat tomonidan qo‘llab-quvvatlash uchun ariza topshirish va ularni tekshirishning murakkab tartiblarini osonlashtiradi. Avtomatik ma'lumotlarni yig'ish va ma'lumotlarni integratsiyalashgan qayta ishlash, shuningdek, nazorat va risklarni boshqarishni takomillashtirish orqali korxonalarda buxgalteriya hisobi va boshqaruv hisobini soddalashtirish va osonlashtirish uchun web sayt yaratildi bunda Yer tayyorlashdan to hosil yetishtirib, yakuniy hisob-kitoblarini amalga oshirishgacha bo‘lgan zanjirdagi jarayonlarda fermer xo‘jaligi, ta‘minotchi va xizmat ko‘rsatuvchi tashkilotlar bilan o‘zaro hisob-kitob munosabatlari hamda to‘lov intizomini tizimli tartibga solishning yagona davlat axborot tizimi yaratildi.

Zamonaviy qishloq xo'jaligining e'tirof etilishi ortib bormoqda: birinchi navbatda, raqamlashtirish zamonaviy va barqaror qishloq xo'jaligiga oid tanqidiy jamoatchilik muhokamasini ob'ektivroq qilish va ortiqcha byurokratik talablarni kamaytirishga yordam berish uchun ajoyib imkoniyatni taqdim etadi. Biroq, xavflar ham mavjud. Qishloq xo'jaligi ishlab chiqaruvchilari o'z ma'lumotlari uchinchi shaxslar tomonidan qishloq xo'jaligi korxonalariga zarar etkazishidan xavotirda. Bu ishlab chiqarish materiallarini ishlab chiqaruvchilar yoki savdo kompaniyalari bilim afzalliklari orqali iqtisodiy foyda olish uchun qishloq xo'jaligi korxonalarini ma'lumotlaridan foydalanganda mumkin. Shu bilan birga, qaramlik kuchayishi mumkin, bu esa, umuman olganda, ular uchun salbiy iqtisodiy oqibatlarga olib keladigan muzokaralar jarayonida qishloq xo'jaligi ishlab chiqaruvchilarining pozitsiyasini yanada zaiflashtiradi. Ushbu potentsial qaramlikka qarshi kurashish kerak. Yuqoridagilardan kelib chiqib, raqamli texnologiyalardan foydalanish, ayniqsa, yirik qishloq xo'jaligi korxonalarini uchun iqtisodiy jihatdan foydali, degan xulosaga kelishimiz mumkin. Ilmiy tadqiqotlarni davlat tomonidan qo'llab-quvvatlash ham qishloq xo'jaligiga raqamlashtirishni joriy etishning muhim qismidir. Maqsad, resurslardan foydalanish samaradorligini oshirish uchun raqamli qishloq xo'jaligi texnologiyalari sohasidagi innovatsiyalarni qo'llab-quvvatlashdir. Ushbu maqsadga erishish uchun qishloq xo'jaligi korxonalarini bilan hamkorlikda turli xil texnik yechimlar va mahsulotlar sinovdan o'tkazilishi va baholanishi kerak. Shu bilan birga, qishloq xo'jaligi korxonalarini uchun o'simlikchilik va chorvachilik bo'yicha tipik asosiy vazifalar belgilanishi kerak, ular tajriba maydonlarida

ko'rsatilishi kerak. Ushbu eksperimental maydonlarning (raqamli innovatsion parklar) vazifasi qishloq xo'jaligi amaliyotiga, shuningdek, urug'lik, o'g'itlar, kimyo, mashinasozlik, boshqa sohalar va oziq-ovqat sanoatini etkazib beruvchi kompaniyalar uchun berilgan texnologiya va bilimlarni uzatish bo'lishi kerak. keng jamoatchilik. Qishloq xo'jaligini raqamlashtirishda olib borilayotgan say harakatlarimizda bizning agror sohalarni dasturiy ta'minotlar ham yaratildi bu dasturiy ta'minotda atrof muhitning meteo,eko va gidro hotlatining doimiy va uzliksiz online kuzatish imkonini beradi ma'lumotlar o'zbek tilida tushunarli ko'rinishda taqdim etiladi.

Milliy dasturiy taminot

OXUS-WS Milliy dasturiy taminoti atrof muxitning meteo,eko va gidro xolatining doimiy va uzliksiz online kuzatish imkonini beradi.Ma'lumotlar o'zbek tilida tushunarli ko'rinishda taqdim etiladi.

Tizim professional ob-xavo ma'lumoti xizmatiga ulanoan:

- 14 kunlik 10 dan ortiq parametrlar uchun ob-xavo prognozi
- Meteogrammalar
- Atmosferadagi xavo sifati ko'rsatkichlari

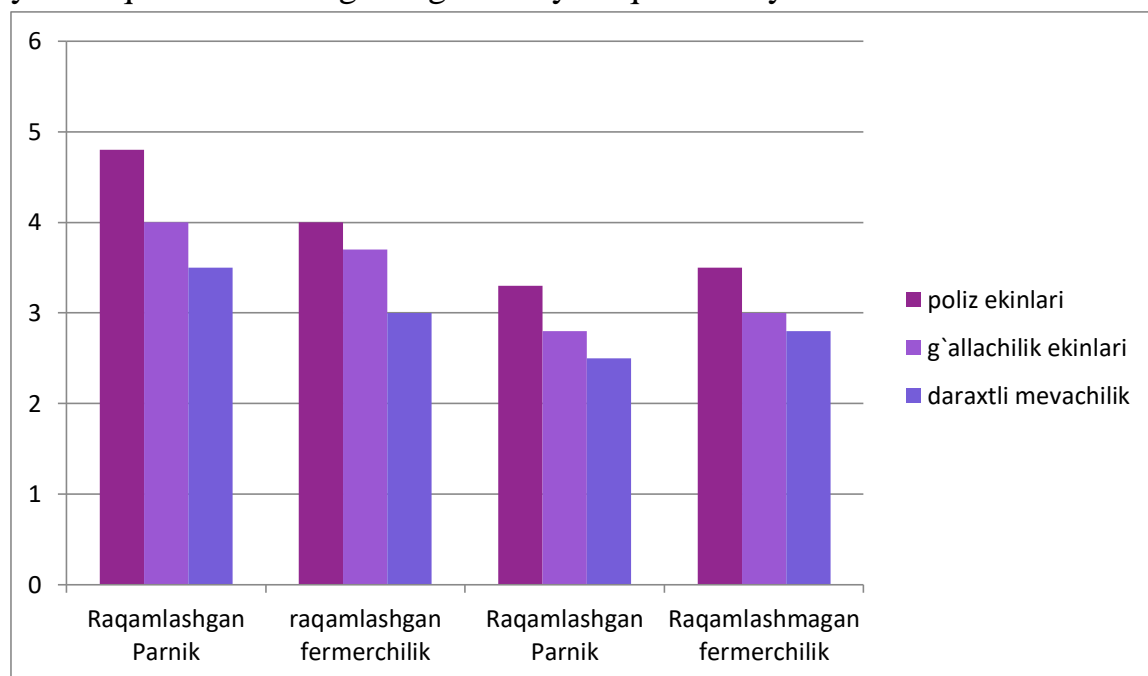
Tizimda kasallik va zararkuandalarning 30 dan ortiq modellari kutubxonasi mavjud:

- Olma kuyasi (*Sydia pomonella*)
- Obo'ri kuyasi (*Grapcolita funebrana*)
- Shakriv kuya (*Grapxalita molesta*)
- Va boshqalar

Xulosa: Axborot texnologiyalarini joriy etish uchun tegishli idoralar vakillari ishtirokida davlat agrosanoat majmuasini, ayniqsa, qishloq xo'jaligini to'liq nazoratga olishi, buning uchun tegishli qonunchilik bazasini yaratishi zarur. Respublikaning deyarli barcha qishloq aholi punktlarida mobil aloqa tarmog'i va keng polosali internetdan foydalanish imkoniyati mavjud bo'lib, bu qishloq joylarni raqamlashtirish uchun ustuvor shart-sharoitlar yaratmoqda. Qishloq xo'jaligi korxonalarida elektron komponentlardan intensiv foydalanish bugungi kunda ishlab chiqarishning turli sohalaridan turli xil ma'lumotlarni to'plash va taqdim etish imkonini beradi. Ularni tahlil qilish va ulardan foydalanish, masalan, ishlab chiqarish resurslarini tejashga erishish, hujjatlarni soddalashtirish va qarorlar qabul qilish va iqtisodiy boshqaruv sifatini oshirish uchun katta imkoniyatlarni ochib beradi. Shu bilan birga, qishloq xo'jaligi korxonalarining buning uchun zarur bo'lgan ma'lumotlari va ma'lumotlari keyinchalik ulardan foydalanish uchun

yoziqlishi va ma'lumotlarni saqlash uchun maxsus joyda saqlanishi kerak. Ammo ma'lumotlarni birlashtirish va uni hujjatlashtirilgan shaklda saqlash bugungi kunda oson emas. Agar qishloq xo'jaligini raqamlashtirsak qanday natijalarga erishamiz yoki raqamlashtirilmagandagi faraziy farqini ko'raylik.

Yagona interfeyslar va ma'lumotlar standartlari yo'qligi sababli, ilg'or texnologiyalarga qaramasdan, ayniqsa, turli ishlab chiqaruvchilar o'rtasida ma'lumotlarni qoniqarli saqlash uchun katta to'siqlar mavjud. Biroq, texnologiya tez sur'atlar bilan rivojlanmoqda. Sensorlarning sezgirliigi ortib bormoqda, ular yangi ilovalar uchun ishlab chiqilmoqda, ular arzonroq va ixcham bo'lib bormoqda. Shu bilan birga, ma'lumotlar tezligi, ayniqsa so'nggi yillarda juda tez o'sib bormoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Aitpaeva A.A. Mahalliy agrosanoat kompleksining raqobatbardoshligini oshirish sharoitida qishloq xo'jaligini raqamlashtirish // Astraxan davlat texnika universitetining xabarnomasi. Seriya: Iqtisodiyot. - 2019. - No 3. - b. 56-63. – doi: 10.24143/2073- 5537-2019-3-56-63 .
2. Aitpaeva A.A. Raqamlashtirish sharoitida mintaqada qishloq xo'jaligini rivojlantirish istiqbollari // Mintaqaviy xususiyatlar va biznes va iqtisodiyotni rivojlantirishda Rossiya tajribasi: X yubiley xalqaro ilmiy-amaliy konferentsiya materiallari. Astraxan, 2019. - b. 75-79.
3. Fetisova A.V., Krujkova T.I. Qishloq xo'jaligini raqamlashtirish qishloq xo'jaligi korxonalarining samaradorligi va raqobatbardoshligini oshirish vositasi sifatida // Zamonaviy dunyoda ijtimoiy-gumanitar ta'lim: muammolar, izlanishlar, echimlar:

Butunrossiya ilmiy-amaliy konferentsiyasi materiallari. Yekaterinburg, 2019. - b. 421.

4. Baratov, S. (2021). WAYS TO IMPROVE THE USE OF FISCAL POLICY TO REDUCE POVERTY. Economics and Innovative Technologies, 2021(5), 1.

5. Abdikobilov, S., Baratov, S., & Rakhmonova, A. (2021). INVESTMENTS IN INNOVATIONS IN THE MODERN WORLD: PROBLEMS AND PROSPECTS. Academic research in educational sciences, 2(7), 211-217.

6. Фазлиев, С. Ш. (2016). Маркетинг туристического бренда на современном этапе. Проблемы современной науки и образования, (18 (60)), 36-40.

7. Фазлиев, С. Ш. Marketing of tourism brand in the modern stage Fazliyev S. Маркетинг туристического бренда на современном этапе.

Research Science and
Innovation House

XORAZM JADIDLARINING HARAKATLARI VA PEDAGOGIK QARASHLARI (POLVONNIYOZ YUSUPOV XOTIRALARIDA)

Ahmedov Temurjon Yusubbayevich-UrDU, Pedagogika fakulteti

“Maktabgacha ta’lim metodikasi” kafedrası o’qituvchisi

Davlatboyeva Nodira Zokirjon qizi

Urganch davlat universiteti, Pedagogik fakulteti Maktabgacha ta'lim yònalishi
213-guruh talabasi

ANNOTATSIYA

Maqolada O’rta Osiyo tarixi, madaniyati, ma’naviyati, jadidchilik, haqida ulkan meros qoldirgan Polvonniyoz Hoji Yusupovning hayoti va ijodi, uning Xorazm tarixida va ilmida nihoyatda ulkan meros qoldirganligini guvohi bo’lamiz. Polvonniyoz Hoji Yusupov “Xotiralar”ida O’rta Osiyo, xususan Xorazm xalqining ma’naviy, tarixiy, diniy - falsafiy merosini o’rganishda o’ziga xos konseptual - metodologik asosda tadqiq etilishini alohida qayd qilgan.

Kalit so’zlar: *O’rta Osiyo, Turkiston, turkiy, tadqiqot, ma’naviyat, milliy, madaniyat, tarix, hudud, xalq, sayyohat, xorij, sharq, jadid, ma’rifat, usuli jadid, milliy ko’tarilish, matbuot, muxtoriyat, milliy g’oya.*

ДВИЖЕНИЯ И ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ ВЗГЛЯДЫ ХОРЕЗМСКИХ ДЖАДИДОВ (ПО ВОСПОМИНАНИЯМ ПОЛВОННИЕЗА ЮСУПОВА)

АННОТАЦИЯ

В статье мы станем свидетелями жизни и творчества Полвонниеца Хаджи Юсупова, оставившего большое наследие в истории, культуре, духовности, модернизме Центральной Азии, и его большое наследие в истории и науке Хорезма. Полвонниец Хаджи Юсупов в своих «Воспоминаниях» особо отмечает, что при изучении духовно - исторического, религиозно-философского наследия Средней Азии, в частности народа Хорезма, оно исследуется на уникальной концептуальной и методологической основе.

Ключевые слова: Средняя Азия, Туркестан, тюрки, исследование, духовность, национальность, культура, история, регион, люди, путешествия, зарубежный, восток, модерн, просвещение, новый метод, национальный подъем, пресса, автономия, национальная идея.

THE MOVEMENTS AND PEDAGOGICAL VIEWS OF KHORAZM'S JADIDS (IN THE MEMORIES OF POLVONNIYOZ YUSUPOV)

ANNOTATION

In the article, we will witness the life and work of Polvonniyoz Haji Yusupov, who left a great legacy on the history, culture, spirituality, modernism of Central Asia, and his great legacy on the history and science of Khorezm. Polvonniyoz Haji Yusupov in his "Memoirs" specifically mentions that in the study of the spiritual, historical, religious - philosophical heritage of Central Asia, in particular, the people of Khorezm, it is researched on a unique conceptual and methodological basis.

Key words: Central Asia, Turkestan, Turkish, research, spirituality, national, culture, history, region, people, travel, foreign, east, modern, enlightenment, modern method, national rise, press, autonomy, national idea.

“Xorazm Xalq Respublikasi” ning birinchi raisi Polvonniyoz Hoji Yusupov 1926 - yilda “Yosh xivaliklar tarixi” (xotiralar) - kitobini yozgan.

Muallif asosan 1910 - 1924 - yillar mobaynida Xorazmda, Turkistonda ro‘y bergan tarixiy voqealarni o‘ziga xos uslubda o‘zbek tilining Xorazm shevasida, juda qiziqarli ravishda bayon qiladi.

Polvonniyoz Hoji Yusupov asarining qimmatini va o‘sha davr tarixi haqida chop etilgan boshqa kitoblardan farqi shundaki, muallif kommunistik g‘oya va aqidalardan xolis holda, o‘z ko‘zi bilan ko‘rgan, bilgan, eshitgan, bevosita ishtirok qilgan tarixiy voqea va hodisalarni o‘zicha baholab, ro‘y - rost hikoya qiladi.

Polvonniyoz Hoji Yusupov “Xotiralar” qo‘lyozmasi 644 betdan iborat bo‘lib, u haligacha chop qilinmagan edi. Lekin muallifning o‘zi hayot vaqtida taxminan 30 - yillarning o‘rtalarida Xorazm “inqilobi”ning ishtirokchisi Boris Cheprunov tomonidan rus tiliga tarjima qilingan. “Xotiralar”ning rus tiliga tarjima qilingan nusxasining hajmi mashinka yozuvida 256 betni tashkil qilgan.

Xorazm tarixi bilan qiziquvchi tadqiqotchilar, jumladan turkman tarixchi olimlari G.Nepesov, K.Muhammadberdiyev, rus tarixchi olimi I.V. Pogorel’skiy, N.Qalandarov va boshqalar o‘zlarining ilmiy ishlarida bu tarjima nusxasidan tarixiy manba sifatida foydalanganlar. Lekin bu tarixiy asar haqida bironta yaxshi so‘z aytmaganlar. Chunki ular haqiqatni aytishga qo‘rqar edilar.

Yosh xivaliklar harakati XX - asr boshlarida Xivada shakllangan jadidchilik harakatining bir oqimi sifatida vujudga keladi.

Xivada jadidchilik harakatining ikki oqimi mavjud bo‘lgan.

Xiva jadidlar harakatining soʻl oqimi avval boshdanoq Xiva xonligida yangi uslubdagi jadid maktablari ochish orqali xalq ommasini siyosiy ongini va faolligini oʻstirishni oʻz oldiga maqsad qilib qoʻygan. Progressiv kayfiyatdagi savdo-sotiq doiralari jadidlarning soʻl oqimini quvvatlab, 1904 - yilda “Jamiyati hayriya” ni tuzdilar. Bu jamiyatning maqsadi jadidlarga yangi tipdagi maktablar ochishga yordam uyushtirishdan iborat edi. Keyinchalik Xiva jadidlari maʼrifiy ishlar bilan kifoyalanib qolmasdan, xon tuzumiga qarshi kurash ishi bilan ham shugʻullanganlar. Xiva xonligida jadidchilik harakati juda katta ijtimoiy-siyosiy kuchga aylanib, 1914 - yil avgustidan boshlab “yosh xivaliklar harakati” deb nomlana boshladi. Bu harakatning gʻoyaviy va tashkiliy jihatdan shakllanishi va mustahkamlanishida Polvonniyoz Hoji Yusupov, Bobooxun Salimov, Husainbek Matmurod devonbegi oʻgʻli, Nazir Sholikorov, Mulla Jumaniyoz Sultonmurodov, Mulla Bekjon Rahmonov, Xudoybergan Devonov, Otajon Safojev va boshqalarning xizmatlari katta.

Yosh Xivaliklarning ijtimoiy - siyosiy harakati rahbarlarining deyarli barchasi Xiva xonligida sotsial - iqtisodiy, siyosiy oʻzgarishlar qilishning obʼyektiv zarurligini tushunib yetgan bilimli, ongli kishilar edi.

Polyozhoji Yusupov 25 yillik voqealarni yoritish jarayonida voqealarning jonli guvohi sifatida asarga qoʻl urarkan, ayrim hodisalarni qisqa, baʼzilarni qoldirib tasvirlagan boʻlishi mumkin. Ammo u 20 - asrdagi Xorazm tarixining chorak asrini oʻquvchi koʻz oldida gavdalantira olishga erishgan.

Asar 1926 - yilda, shoʻro mafkurasi kuchga toʻla boshlagan paytda yozilgani uchun ayrim voqealar, masalan 1924 - yildagi Qalandar Odinaevdek jasoratli arbob, XXR rahbarining faoliyatiga qisqa toʻxtalgan. Shuningdek, 1920 - yil kuzida Xivada yashirincha toʻrt oycha boʻlgan Zakiy Validiy toʻgʻrisidayam biron satr yozib oʻtmagan. Vaholanki, Mulla Bekjon, Xudoybergan Devonov, Polyozhoji Yusupovlar har kuni, Zakiy Validiy bilan borayotgan jarayon, kelajak istiqbollari toʻgʻrisida suhbat qurishgan. Oradan vaqt oʻtib Zakiy Validiyning 1969 - yilda Istambulda chop etilgan “Xotiralari”da bu suhbatlar qisqacha boʻlsada yoritib oʻtildi. Shuningdek, 1937 - yilda qamoqqa olingan Polyozhojining safdoshi Nazir Sholikorovning tergov koʻrsatmalarida Zakiy Validiyning Xivada kechirgan hayoti aks etgan.

Asarning yana bir qimmatli tomoni unda Bobooxun Salimovning Rossiyaga qilgan safari, Kremlda Lenin, Chicherin, Karaxan, Broydolar bilan olib borilgan muzokaralar, XXR va RSFSR oʻrtasidagi shartnomaning aks ettirilganidir.

Polyozhoji XXR rahbari, qolaversa Boboovning do‘sti bo‘lganidan delegatsiya rahbarining safarnomasi unga taqdim qilingandi.

Shu o‘rinda balki Boboov Salimovdek xonlik davrida qozikalon, XXR davrida nozir bo‘lgan shaxs ham faqat sayohatnoma emas, Polyozhojiga o‘xshash o‘z boshidan kechirgan “Xotiralar” yozgandir, degan taxmin ham paydo bo‘ldi. Xudoybergan Devonovlar sulolasiga mansub 74 yoshli Abdulla Yusupovning so‘zlariga ko‘ra, u 1983 - yilda Qoraqalpog‘istonda yashovchi Boboovning o‘g‘li Soataddin buvaning uyida bo‘lgan. O‘shandagi suhbat chog‘ida hajmi ancha katta, arab alifbosidagi Boboovning qo‘lyozmasini u A.Yusupovga ko‘rsatgan. Abdulla Yusupov arab alifbosini yaxshi bilganidan Boboovning yozganlarini o‘qib ko‘rgan. Unda Boboovning Lenin bilan uchrashganiga oid tafsilotga qiziqib, shu mavzugagina ko‘z yugurtirgan.

- Hozir oradan ancha yillar o‘tib katta hajmli asar Boboov boshidan kechirgan xotiralarmidi, yoki Polyozhoji “Xotiralari”ga kiritilgan safarnomamidi, eslolmayman. Afsuski, Soataddin buva ham olamdan o‘tib ketdi, - deydi Abdulla ota.

Menim Gurlanlik Boboov avlodlaridan surishtiruvim va ularning Qoraqalpog‘istondagi izlanishlariga ko‘ra, Abdulla Yusupov ko‘zdan kechirgan qo‘lyozma saqlanmagan. Afsus..

Shu o‘rinda Polyozhoji “Xotiralari” kabi Xorazm tarixiga doir yaratilgan qo‘lyozmalar ko‘pchilikni tashkil etishini aytib o‘tish kerak. Masalan Muhammad Yoqub Axangarovning “Xorazm tarixi materiallari”, Jumaniyoz hoji Boboniyozovning “Xiva inqilobiy harakati tarixiga oid materiallar”, Hasan Madaminovning “Xiva xonligi tarixidan lavhalar” (1910 - 13 yillar), Abdulla Boltaevning 85 daftardan iborat, qariyb 50 jildni tashkil etuvchi, hozirgacha umuman chop etilmagan, judayam noyob, voqealar xolislik asosida yoritilgan asarlari, Bobojon Safarovning “Xorazm tarixi”, Matyoqub Otajonovning “Xorazmni o‘rganish uchun materiallar” shular jumlasidan. Ushbu qo‘lyozmalar Xorazmning 20 - asrning birinchi choragiga doir voqealar yoritilgan, manbalarni bir-biriga taqqoslab o‘rganuvchi asarlar hisoblanadi. Qolaversa, mualliflarning ayrimlari aynan shu davrda Xorazmda rahbarlik vazifasida, ba‘zilari voqealarning jonli guvohi sifatida ko‘rgan - kechirganlarini qog‘ozga tushirgan ziyoli shaxslardir.

Xivada turklar, toshkentliklar va boshqirdlar. Xivada ko‘p ishladim. 1917 - yildan buyon bizning armiya tuzish ishimizda eng yaqin do‘stim, ba‘zi vaqt yordamchim bo‘lgan Usmon Tereg‘ulovning bu yerda Harbiy nozir yordamchisi bo‘lishi juda muhim edi. Xivada bo‘lgan vaqtimda tanishgan turkman begi bilan

ham aloqa o‘rnatdim. Xivada bo‘sh qoldim deguncha qadimgi yodgorliklarni, madrasalarni, machit va xarobalarni borib ko‘rardim. Xivada turkiyalik bir necha harbiy asir ofitserlar ham bor edi. Pahlavon Niyoz hukumati ularni Toshkentdan olib kelib, bir harbiy maktab tashkil qildi. Rahbarlari — uskudarli (10) Ridvonbek bilan Hasanbek. Ular maktabda bizning boshqird askarlardan Usmon Tereg‘ulov va Husain Alikaev bilan birga ishladi. Maktablarida yuzga yaqin o‘zbek o‘qidi. Ammo Xiva rahbarlari orasida har xil ig‘vo hukm surdi. Moskva vakili bo‘lgan Safonov esa bu turk ofitserlarini chetlashtirib, maktabni yopishga harakat qildi. Turk ofitserlari Rossiyadan vatanlariga qaytgach, Istambulda menga juda hurmat ko‘rsatdilar. O‘zbeklardan Mirsharopov va Farg‘onadan Qirg‘izov degan ofitserlar ham shu yerda edilar. Bu kishilar va Mulla Bekjon Xivada zamonaviy madaniyatni rivojlantirish uchun katta fidoyilik ko‘rsatdi. Xalaqit bermaganlarida ular yosh Xiva hukumatiga katta xizmat qilgan bo‘lur edilar. Xiva temiryo‘ldan chetda, uzoqdagi bir o‘lka bo‘lganlikdan, men ularga Turkistonning boshqa tomonlarida keng yoyila boshlagan bosmachilik harakatiga hozircha faol qo‘shilmay, imi-jimida ish olib borishni maslahat berdim. Buxoroga kelishlarini tavsiya qildim. Ba‘zi vaqtlarda Xiva xonlaridan qolgan yozma asarlarni o‘rgandim. Shunday bo‘lsa ham bu xazinada men kutgan qo‘lyozmalar topilmadi. Muhim tarixiy manbalardan faqat Qo‘ng‘irot beklari, Xiva xonligi zamoniga oid arxiv ashyolari bor edi. Maorif vakili bo‘lgan Mulla Bekjon Istambulda o‘qib kelgan bir yigit. Hukumat ishlaridan bo‘sh vaqtlarida madrasadagi - hujrasiga kelar, o‘z qo‘li bilan palov pishirar, o‘sha vaqt uzoq suhbatlashar edik. U bir qator asarlar yozdi. Shulardan Xorazm o‘zbeklarining musiqasi tarixiga bag‘ishlangan va boshqa ayrim asarlari bosilib chiqdi. Yosh Xiva hukumati tarqatilgach, Buxoroga, oldimizga keldi. Ammo rasmiy yo‘ldan chekinmadi, kommunist bo‘lib qoldi, oqibat 1937 - yilgi qatli omda Toshkentda jazoga tortildi.

Xorazmdan ketish. Xivadalik vaqtimda, ba‘zi o‘rtoqlarim Toshkent va Buxorodan, Qozog‘istondan yangi xabarlar yubordi. 1921 - yilning yanvar boshida Buxoroda bo‘lg‘usi kongressga kechikmaslikni taklif qildilar. Yo‘lga hozirlik ko‘rdim. Chorjo‘y yo‘li qizil askarlar qo‘lida, juda qo‘rqinchli, atrofda turkman bosmachilari xo‘jayinlik qiladi. Soqchilar olsang, bosmachilar bilan to‘qnashuving mumkin.

Xivada butun xalq hurmat qilgan eng buyuk avliyo — Pahlavon ota. Qabri ham juda yaxshi qaralgan va tartibli. U shunday degan: “Yo‘lovchi bo‘lsang yo‘lda bo‘l,

qo‘rqoq bo‘lsang, uyda o‘tir”. Men ham uning gaplariga ergashib, hech bir soqchi olmay, yo‘lga chiqdim.

Harbiy nazorat yordamida Xiva askariy qismlarining biridan qizil armiya qog‘ozi, kiyim va miltiq oldim. Chorjo‘y yo‘lidagi ikkinchi stansiya bo‘lgan Sadvor degan turkman qishlog‘ida, Mahmud degan odamni Chorjo‘yga chiqarib qo‘yishga yolladim. Xotinim, bolam, soqchilarim - Xaris Sasonboy bilan Ahmadjon Buxoroga borish imkoniyati tug‘ilganga qadar, yozgacha bu yerda qoldi. 19 - dekabrda Xivadan chiqib ketdik. Bir kechasi Hazorasp shahrida, ikkinchi kecha yo‘lboshlovchi turkmanning Shahverdagi uyida uxladik. Bundan keyin qizillar qo‘liga tushmaslik uchun Qoraqum cho‘liga chiqib, biroz aylanma yo‘ldan o‘tib, 7 kunda Chorjo‘yga kelishimiz kerak edi. Turkman menga: “Qizil askarsan, qo‘lingda miltig‘ing bor, seni bosmachilar o‘ldiradi, meni ham tirik qo‘yishmaydi, bormayman, boshqa bir yo‘lboshlovchi ol”, dedi. Biroz rozi qilgach, oxiri eltib qo‘yishga ko‘ndi. So‘l tomondagi yo‘lni juda yaxshi bilarkan. Ikkinchi kecha turkmanlarning uvada bir to‘shagida uxladik... Ertasi choyimizni ichib yo‘lga tushdik. Har doim ko‘chib yuradigan qumlar orasidan o‘tib borardik, yo‘l oxiri ko‘rinmasdi. Izlarimiz bir daqiqadayoq yo‘qolib ketardi. Qum uyumlaridan hosil bo‘lgan bir yerda kiyik ko‘rindi. Ko‘zoynagimni olib qaradim, ora uzoq bo‘lganligidan u qochmadi. Mo‘ljallab otdim, tekkan bo‘lsa kerak. Qum orasida ora - chora qor yotibdi. Kiyik qochgan tomonga yo‘naldim. Yo‘lboshlovchim Mahmud: “Hech ham borma, yo‘ldan adashib qolasan, otingdan ajralib qolasan. Otib yiqitdim, degan kiyiging pari, u odamlarga kiyik bo‘lib ko‘rinadi-da, yo‘l ichiga qochib, ergashgan odamni halok qiladi”, deb yolvordi. So‘ziga quloq solmay kiyik ortidan ketdim. Turkman mendan ham ko‘ra otiga achinardi. Kiyik yotgan tepaga keldim, yaralanib, qon izlari qolgan, olis ketolmay yiqilgan. Turkmani chaqirdim. Kiyik mana bu yerda, hali o‘lmabdi, so‘yish kerak, dedim. Turkman kelib, so‘ydi, ikki oyog‘ini kesib, qopga solib otga ortdi. “Mergan ekansan. Kechasi biror yerda o‘t yoqib, kabob qilib yermiz”, dedi u. Yo‘lda davom etdik.

Fayzulla bilan Bekjon mulla tipidagi shaxslar. Xorazm va Buxoro arboblarining... xalq oldidagi obro‘lari yuqori bo‘ldi, ulardan odamlarning umidi katta edi. Har ikki hukumat shoyi matoga bosib pul chiqardilar. Xonlar xazinasini ruslar tashib ketdilar, xazina bo‘shab qoldi. Shunday bo‘lsa ham bu ipak pullar Kerenskiy bilan Sovet pullariga qaraganda qadrliroq bo‘ldi. Lekin bu yerga ham, Turkiyadagi kabi so‘l yo‘nalishdagi siyosatda ozodlik yo‘lini topish umidi yashardi.

Qizillarning har bir harakatini ma'qullab, shularga do'st bo'lish, Sovetlarga yaqinlashish, dunyoga boshqacharoq qaraydigan doiralarni yo'qotishning juda oson yo'llari izlab topildi. Fayzulla Xo'ja va uning yaqin kishilari shunday zotlardan bo'ldi, o'zlari juda katta millioner boylar edilar. Bolsheviklar Fayzulla Xo'jani uning singari boshqa millionerlarga qiyoslaganda yaqinroq va ustunroq qo'yishlarini sezdirishga urindilar. Aldanganini ko'rib vijdon azobiga tushgan Fayzulla, bundan avval bir qancha do'stlarining boshiga yetganidan keyin, o'zi ham qiynalib o'ldi.

Xivadagi shu tipdagi faollarning biri Bekjon Mulla edi. O'zi faqir bir idealist muallim edi. Hamma so'l fikrlardan xursand bo'lardi. Ruscha bilmaganidan, RKPdagi rus so'llarining kimligini, ularning fikrlarini yaxshi tushunmasdi. 1918 - yilda Orenburgga bizning hukumat bilan gapirishga kelgan edi. Yo'l topilsa, Moskvaga bormoqchi bo'ldi. O'zini bir baynalmilalchi qilib ko'rsatishga harakat qildi va shuning uchun Moskvada ham ishi yurishishiga ishondi. Butun maqsadi Xiva xonligini yo'qotib, Sovetlar yordamida, yosh xivaliklar bilan birgalikda Sovetlarning bir sharq hukumatini tuzish edi. Xalqimizning Sovet tuzumini Boshqirdistonda o'rnatmayajagini tushuntirgan birinchi farmonni Bekjon Mullaga ham o'qitdim. Sovetlar bilan birga ishlab, keyinroq ulardan yuz o'g'irgan millatchi boshqird kommunisti Saloh Asnag'ulov bilan uchrashtirdim. So'ngroq: “Nima qilish kerak. Siz bu rejimga ishonmaysiz. Xivada tajriba o'tkazib ko'rmoqchi edik. U yerda shartlar boshqacharoq. Men o'zim adabiyot va tarix muallimiman. Sovet rejimi davrida ham shu ish bilan shug'ullanmoqchiman”, dedi u. Men unga: “Sovetlarning fikricha, milliy turk tarixi va adabiyoti yo'q. Ular bizning millatimizning eng go'zal davri Rossiya bosib olgandan keyingi davr deb tushuntirajaklar. Birdan-bir baxt yo'lingiz Sovet hokimiyati bergan yo'l, deb sizlarni siyosiy minbarlarda gapirishga majbur qiladilar. Xiva xoni Afsandiyorni yiqitib, o'rniga milliy hukumat tuzsangiz juda yaxshi. Lekin, bularni Sovetlar yordamida amalga oshirib bo'lmaydi”, dedim. Uning Moskvaga borishiga hojat qolmadi. Balki bizning so'zlarimiz ta'sir etgandir, orqaga qaytib ketdi. 1920 - yil oxirida, Xivadan ketishimizdan uch kun oldin, jumhuriyat uyining ichkari xonalarida uchovimiz juda ochiq gaplashdik. Xo'ja Niyoz Sovetlarning jumhuriyatni uzoq vaqt yashatib qo'ymasligini tushungan edi.

Sho'rolar Xiva hukumatini yo'qotgandan keyin Bekjon Mullaga: “Kel, sen so'l siyosiy arbob eding, birgalashib ishlaylik”, deb o'tirmadilar. Qamoqqa tushdi, ko'p azoblar ko'rdi, keyinroq jazoga tortildi. Qrimning mashhur yozuvchisi va shoiri

Shafqi Bekto‘ra Turkiston va Sibir avaxtalari va lagerlarini uzoq kezib o‘tgandan keyin, qutulib, Istambulga yetib keldi. U boshqa bir do‘sti bilan Xiva yosh so‘l sotsialistlarini, shu jumladan, Bekjon Mullani ko‘rgan ekan. Bekjon Mulla bizning Xivada uchrashganligimizni eslab: “Chet mamlakatlarga chiqib, Turkiston ozodligi uchun foydali bo‘la olmadim”, deb yig‘lagan ekan. Buni menga Istambulga kelgan Bekto‘ra aytib berdi.

1920 - yil sentabr oyining o‘rtalarida Xivada XXShR nozirlar sho‘rosining ikkinchi muovini Qo‘shmamadxon Sapiyev va uning yigitlaridan 100 nafar turkman askarlarining sudsiz, so‘roqsiz otib tashlanganligi bunga yorqin dalil bo‘la oladi. Ana shu ayanchli fojia oqibatida o‘zbeklar bilan turkmanlar o‘rtasida milliy nizo kuchayib keskinlashdi. Ayniqsa RSFSR vakolatxonasining Xorazmdagi to‘la huquqli xodimlaridan yana biri S.V.Malishhev haddidan juda ham oshgan. U qo‘shma majlis chaqirib “mustaqil” Xorazm hukumati rahbarlaridan Xivada turgan qizil askarlar va ularning otlari uchun juda ko‘p miqdorda bug‘doy, guruch, jo‘xori, yog‘, yem - xashak va boshqa mahsulotlarni aholidan zudlik bilan yig‘ib berishni talab qilgan. U hatto bu oziq - ovqat mahsulotlari va yem - xashaklarni vaqf yerlaridan tushadigan daromadlardan undirib olish lozimligini surbetlarcha ko‘rsatib, o‘z talabini qo‘yadi. Albatta bu hol xalqning ko‘pchiligini g‘azablantirdi. Xususan, hukumat rahbari Polvonniyoz Hoji Yusupov bunday haqoratga chiday olmay quyidagi javobni bergan edi: -“Siz xotirjam bo‘ling, men hukumat boshida o‘tirgan vaqtimda, ko‘p asrlardan buyon bo‘lib kelgan vaqf hamon o‘z o‘rnida bo‘lib, madrasa, masjidlarda o‘qib, yashab, xizmat qilib yurgan mulla va muazzinlarga muvofiq vaqfnoma berilib turiladi. Hamda, tarixlarda falon odam hukumat boshida o‘ltirgan vaqtimda ko‘p asrlardan buyon bo‘lib kelgan vaqflar barham topib, masjid va madrasalar xarob bo‘lib qoldi - degan so‘zni eshitmoqqa toqatim yo‘q turur. Hozirdan sizga ma‘lum qilurman, siz bu ish haqida hech bir taraddud qilmang. Agar mundin ziyoda zo‘rluk qilsangiz, men sizni ham, o‘zimni ham o‘ldurub, Xorazmda qo‘ygan to‘la huquqli vakilni qilgan nomuvofiq harakatlariga toqat qilolmay o‘zini o‘ldirgan degan so‘zni eshiturman”. RSFSR va Kompartiyaning Turkiston va Xorazmdagi vakillarining asosan “yosh xivaliklar”dan tashkil topgan XXShRsiqa bosimi kuchaygandan kuchayib bordi. Yosh xivaliklar hukumati bunday bosim ta’sirida dushman tuzog‘iga tushib aldanganliklarini anglab yetdilar. Bu hol “yosh xivaliklar”ning milliy his, g‘urur va ongining yanada o‘shishiga sabab bo‘ldi. Natijada ular sho‘ro - kommunistik bosqiniga qarshi milliy istiqlol va ozodlik uchun kurashga otlandilar. “Yosh xivaliklar” zimdan Sho‘ro hokimiyati va bosqinchi

kommunistlarga qarshi kurash olib borayotgan Junaidxon va boshqa istiqlol uchun oyoqqa turgan milliy - ozodlik kuchlari bilan aloqa o‘rnatdilar va ularga yordam berdilar. Bu kurashni butun Xorazm xalqi qo‘llab - quvvatladi.

Respublikamiz o‘z mustaqilligini qo‘lga kiritgach, jadid tarbiyashunosligini tadqiq etish va o‘rganish imkoniyatiga ega bo‘lindi. Pedagogikamiz tarixida o‘chmas iz qoldirgan jadidlar pedagogikasini atroflicha o‘rganish maqsadga muvofiqdir. Demak, bizning vazifamiz, avvalambor, mana shu ma’naviyatimiz sarchashmalarini va bobokalonlarimizning boy an’alarini davom ettirishdir.

XX - asr, avvalo, ko‘pchilik xalq ommasini savodxon qilish va ayni paytda yangilanayotgan zamonning munosib farzandlarini tarbiyalash masalasini kun tartibiga qo‘ydi. Boshqacha aytganda, ma’rifat, tenglik, ozodlik degan va xuddi shu davrda aniq mazmunga ega bo‘lgan yuksak tushunchalar bilan birgalikda talqin qilinishi shart bo‘lib qoldi, Turkistonda qisqamuddatda o‘zbek ma’rifatchilarining butun bir avlodi yetishib chiqdi. Faoliyati o‘tgan asrning so‘ngidan boshlanib, inqilobdan keyingi yillargacha kelib ulangan bu avlod xalqimizning umumiy ma’rifatidagina emas, ijtimoiy - siyosiy ma’rifatida yangi turmushga tayyorlashda hambuyuk xizmat edi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati

1. Baratov M. O‘zbekistonda ma’rifat uchun kurash tarixidan, - T, : O‘zbekiston, 1989, - 178 b.
2. I.V.Pogorelskiy. Istoriya Xivinskoy revolyutsii I Xorezmskoy narodnoy sovetsoy respubliki. –L. iz. Leningradskogo universiteta, 1984.;
3. Karimov N. Jadidchilik nima? // San’at. - 1991. - N1. - B. 5-6.
4. K.B.Muxammadberdiyev. Istoriya Xorezmskoy revolyutsii, -Tashkent, Fan, 1986;
5. Napesov. Pobeda Sovetskogo stroya v Severnom Turkmenistana /1917-1936gg/. Ashxabad, 1951; Iz istorii Xoezmskoy revolyutsii, -Tashkent, 1962;
6. N. Qalandarov. Obrazobaniye I deyatel’nost’ Xorezmskoy Kommunisticheskoy partii. –Tashkent: Uzbekistan, 1975.

Otkir Hoshimov's "Lifes passed in a dream"

Odambaeva Yulduzxon Ahmad qizi

The student of Foreign language and literature department

Kamilova Rozakhon Dilshod qizi

The teacher of Foreign language and literature department

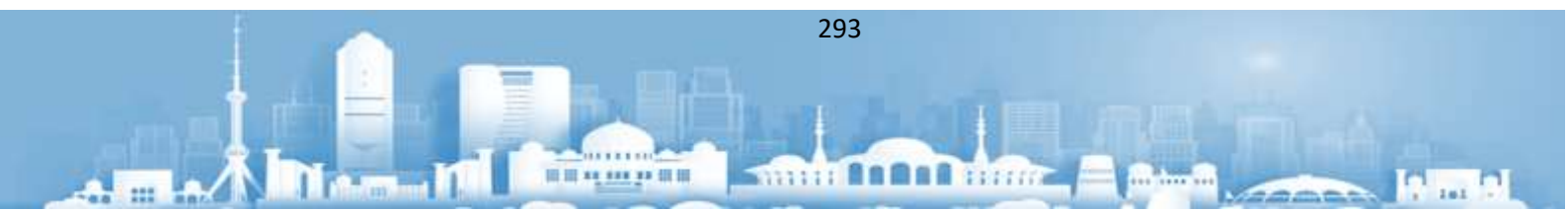
Urgench State Pedagogical Institute

Khorezm, Uzbekistan

Abstract: Otkir Hoshimov is one of the great Uzbek writers whose works are still the favourite ones for every booklover. His works are like water for the soul. While reading Hoshimov's novels a reader imagines oneself as the main character. His works open a new world for every reader. Regardless of the topic of his novel and story, he awakens a deep feeling in the soul of every reader.

Keywords: dream, nightmare, diary, Rustam, Shaxnaza, army, repression, government, cotton issue.

Otkir Hoshimov is one of the writers who made a great contribution to Uzbek literature of the twentieth century. His works such as "Between Two Doors", "Works of the World", and "Spring will not return" are in the hearts of readers. One such work is the novel "Lifetimes spent in a dream". The work was written in 1991-1992. The work has a unique structure. It contains clips from Rustam's diary and information from investigative documents. The story begins with the image of autumn and ends with the same image: Autumn is like a patient on his deathbed. Sick hazans groan under his feet... Realizing that all his efforts have been wasted, he looks at the world sadly. A white mist like a shroud covers the earth. From the white darkness, the uncharacteristic squawk of crows is heard." The likeness of autumn to a patient lying on the death bed, the moaning of hazans, the white fog covering the earth and the sky like a shroud, the careless crowing of crows indicate that there are some unconscious situations in the work. One of the main characters of the play, Rustam, quits his studies and joins the army. From the army, he is sent to Afghanistan, where the war is going on. He fought not for his country and people, but for the political interests of the Soviet government, which consisted of occupation. He witnessed how young men like him, like Timur, Hayriddin, died for nothing in the territory of Afghanistan, and how Afghans suffered greatly from the war. As a result of the war, he fell ill. Rustam could not get rid of the memories of

the Afghan war. ... Even though he married Shahnoza, the girl he loved, and even though they loved each other very much, they could not be happy. The main reason for these misfortunes was the negative impact of the war. After returning home, witnessing injustices and injustices, feeling guilty for his wife's misfortune, led to his tragic death.

Commissioner Soat Ganiyev arouses hatred in the heart of every reader. He followed in his father's footsteps and became a Soviet commissar. This man, who has caused many people (Mahalladoshi Husan, Tolagan) to be unjustly punished since his youth, who defiled a woman, will not regret it even in his old age. He does not regret his past life. does not change the world view. The commissioner is a symbol of the 70-year reign of oppression. He is not ordinary, he is a very dangerous manqurt.

Aunt Qurbanoy does not know what she has spent her life on, even if her health deteriorates and she is unable to work, she does not stop her daily chores. Doctors are busy with their daily worries, even if they don't know what they know. This woman's life was as meaningless and miserable as in a dream. Why is the work called Lifetimes in the Dream?

In the process of reading the work, I witnessed that it reflected the sad nightmare of the life of the characters, that is, the darkness of life. Rustam's participation in the Afghan war and the details of the war, the successive tragic deaths of people who managed to be close to him, the death of Rustam, who could not achieve a happy life due to the disease he acquired in the war, and the life of Shahnaza, who has not yet felt what happiness is.

The life of aunt Kurbanoi, who lived only in sorrow throughout her life. The life of a commissar who believes that what he does is right, that his heinous deeds are the most righteous way. It is because of this commissioner that the life of a sincere, honest and pure teacher whose life ended tragically.

The work clearly reflects the unjust injustices inflicted on people during the period of repression.

In the mid-1980s, under the guise of combating and eliminating bribery under the guise of "cotton work" and "Uzbek work", the center carried out "political cleansing" in Uzbekistan. such "cleaning works" were carried out every ten years during the era of the Rolar period. In the mid-80s, thousands of Uzbeks were imprisoned in the "Uzbeks' case" led by H. Gdlyan and I. Ivanov from Moscow. Thousands of specialists from the center were transferred to Uzbekistan. All possibilities were used to keep the people in slavery. It should be noted that the

former alliance was fake from the beginning. Republics were forced to join him. The problems accumulated during the nearly seventy-year rule of the Soviet system began to emerge in the eighties. It is no longer possible to control the union by force. When Mikhail Gorbachev came to the top of the government, he began to implement the policy of "Reconstruction" to solve the accumulated problems. Repressions during Stalin's time covered the entire union, but during the period of reconstruction, the cloud of repressions only discredited one nation. False fictions such as "Cotton case" and "Uzbeks case" were invented. The aim was to eliminate problems such as headship, corruption, and corruption, which have escalated in the Union, on the example of Uzbekistan. The leaders of the Communist Party set themselves the goal of discrediting Uzbekistan and intimidating other republics. In 1985, the next plenum of the Communist Party analyzed the situation in the country and issued instructions on the need to renew the Soviet society.

As a result, "Personnel landing" was sent to Uzbekistan. A group of investigators led by Gdlyan and Ivanov, employees of the USSR Prosecutor's Office, rolled up their sleeves and got to work. The investigators accused the Uzbek people of fraud, bribery, plagiarism, hooliganism, etc.

As a result of the "Cotton Affair", about twenty-five thousand citizens of our republic were tortured and imprisoned without trial. The repressions that have been carried out continuously for years, the tense situation that has arisen in the former union and our republic, the trampling of national customs and traditions, and even the inability to follow a close relative to his last destination when he dies, and other situations open people's eyes. started A mood of protest began to appear among the people. O'tkir Hashimov, who saw these events with his own eyes and was moved, turned these events into a work of art. The novel is written with intense pain, in which we see a creator whose thoughts have deepened and social pains have matured. A deep penetration into the life of society, a subtle description of the psyche of people is clearly visible in "Lifes passed in a dream r" compared to other novels of the writer.

. Rasulov explains that the effect of independence is felt in the spirit and content of the work as follows: O'Hoshimov did not limit himself in illuminating the character of people in "Dream of Lives". As in the time of the Shura, it is impossible to reflect this, there is no longer the pressure of unwritten laws, which say that a person should be illuminated mainly in his social essence." If this work had been written during the Shura era, it would not have been published. Because people like Saat Ganiyevich, who devoted his whole life to serving the state of the Soviets, turned

the children of our nation into "alien elements" with his own hands, rose to the top during the autocratic regime. Saat Ganievich is not just an image. The writer also reflected the social system of the Soviet era in his image. The concept of religion and nation is completely foreign to him. He is a Chekist who is suspicious of his wife and child. The Mustabid regime raised such people.

The novel portrays real-life scenes by gathering Rustam, his beloved wife Shakhnoza, and Rustam's parents into the main plot line. The play begins with the death of Rustam. During the development of events, the writer reveals the essence of the system that caused the tragedy of the Rustams while determining the details of the main character's death. It skillfully shows that the human child has no dignity and that their fate is decided in the hands of the commissars who created the system. It seems illogical for a noble and brave young man like Rustam to commit suicide in the prime of his youth. But if you think carefully, the Afghan war, its thousands of innocent victims, and the repressions imposed on the people under the pretext of "Uzbek affairs" are illogical. Rustam is a victim of this irrationality. In one of his interviews, the writer says about this: "Those were the times when the time of the Shura came to an end. On the one hand, there is an Afghan war. On the other hand, under the pretext of "Uzbek affairs", our people are playing with the sword of repression. "Iron coffins" of our young soldiers arrive one day from Afghanistan and one day from inside the country. Just like a nightmare..."

The writer said that when a number of chapters from the novel "Late Lives in a Dream" were being published in English in the foreign magazine "Ikarus", he asked, "What do you like about him?" I asked. "There is no politics in it, i.e. there is no saying that this is communist, this is fascist, this is red, this is white, this is friend, this is enemy. In this work, there are three things: war, man, and death," the publishers answered. Indeed, it is about war and its harmful effects on ordinary people.

Said Ahmed gives the following assessment to the work "Lifes passed in a dream". "A novel cannot be read without apathy, it shakes the reader. He curses from the bottom of his heart to the crazy warmongers who started a bloody war that brought nothing but death upon the people.

O'tkir Hoshimov, one of the outstanding creators of Uzbek prose of the 20th century, brought the word to the level of art, sought novelty and artistic excellence from its every layer, and considered this excellence as the core of creativity. is a knowledgeable writer. The study of literary works, the unique style and artistic skills of the writer, the plot of the work, the system of images, the writer's style, and skills

are the main tasks of our graduation-qualification work. was studied. O‘tkir Hashimov's novel, "Dreams of the past" in a wider and more detailed way, in the middle of the book, the "cotton issue" that defames the Uzbek people, and the "Uzbek issue" is the fire that burned the land. The fact that Gdlyans from the center made full use of the "unlimited right" given to them and made thousands of families happy, allows one to get a broad idea of the horrors and tragedies of the Afghan war.

References

1. <https://www.literature.com//> Otkir Hoshimov as an uzbek novelist.
2. <https://www.ziyo.uz//> "Lifes passed in a dream" review
3. Tushda kechgan umrlar. O‘tkir Hoshimov. Toshkent 2023

Research Science and
Innovation House

SLANG AS A BASE OF YOUTHS LANGUAGE

Odambaeva Yulduzxon Ahmad qizi

The student of Foreign language and literature department

Kamilova Rozakhon Dilshod qizi

The teacher of Foreign language and literature department

Urgench State Pedagogical Institute

Khorezm, Uzbekistan

Abstract: Slangs are one of the most-used language variations. The bigger proportion of people who use slangs are youths. This research deals with slang and its interpretations. The study also counts reasons why nowadays teenagers choose colloquialisms for expression thoughts and feelings.

Keywords: slang, reasons, communication, feelings, emotions, teenagers, youths, language, spoken and written language, colloquial.

Our language is loaded with various types of vocabulary. There are so many "new things" that can be nonunderstandable for elder people. The most common one is slangs. It may seem easier to express our feelings and emotions by using informal words. Some people find it as unpolite way of expression oneself. What is slang by itself? Slang, according to Oxford vocabulary, is very informal words used more in spoken language than in written language. Slangs are restricted to particular context and even a group of people. Take a look at the history of "new words".

The term "slang" was first recognized by lexicographer Francis Grose in 1785. He defined it as "cant" or "vulgar" language. Interestingly enough, slang actually appeared before it was labeled as such, under the name of Thieves' Cant. This secret cryptic language – now fallen into disuse – was created in 1600 England by thieves, tramps, criminals and vagabonds as a way of excluding or confusing a particular group of people, namely the authorities.

For decades, the word "slang" referred to the vocabulary of "low" or "disreputable" people. By the early nineteenth century, it was no longer exclusively associated with such groups, but continued to be applied to usages below the level of standard educated speech.

Slang is often short-lived: what's new and exciting for one generation is soon old-fashioned for the next. Some former slang words have even been accepted into the standard language, therefore losing part of their eccentricity. Such is the case for

the 1930 slang word “swell” or the word “gnarly”, a former Australian surfer slang term used to describe dangerous waves. Much American slang has gone mainstream after being invented by African Americans. And slang terms are often used to forge bonds in subcultures, as well as in-crowds and youth. The history of a word like cool, for one, is not just about a gap between generations but representation and appropriation.

Slang, as linguist and lexicographer Ben Zimmer explains, allows “cultural groups to create their own kind of territory through language.” When a word seeps beyond the original group who uses it to signal shared attitudes, that can be just as hurtful for the old speakers as it is exciting for the new ones. The earliest known slang was used among criminal groups centuries ago, as a way to keep their communication from being understood by authorities. It has always been used, on some level, to say “we are the marginal folk,” as he puts it. Slang can be mean and uncaring and disgusting. It can also bind people and define the boundaries of the gang. “It confirms that we’re together and it confirms that you’re not one of us.”

Nowadays, slangs are the main language in which teen-agers make conversations. They use slangs as their own way to differentiate among others.

So for most people slang is language too. It is a language of glitters and sparkles, of words that dazzle, die and turn to ash within a month, so protean that even its most practiced users are unsure of what it means at any given time, for meaning is its least conspicuous element.

Like all slang, that of the teen-agers is language on a certain level, below both standard, formal English and colloquial speech, but above vulgarisms and illiterate usages. But it is language, and if part of the job of English teacher today is to assist his students to awareness of the nature and purpose of language, then an illuminating investigation of slang may have a legitimate place within the classroom.

The purpose of language is communication, language implies a certain type of social relationship between the speaker and his audience, language is influenced by time, by place, and by the gender of the speaker. Socially, temporally, geographically, and educationally language characterizes its speaker. Slang is an excellent vehicle for teaching all of these concepts. Practically speaking, the utilisation of slang to teach basic concepts about language has one tremendous advantage: Slang is language in which teenagers are demonstrably interested.

Language variation, slang, is one of the recently language uses in mostly teenager interaction. They use this language variation in having various types and reasons. Recently, an experiment was carried out on determining the types of slangs.

The study found that the types of slang language used in teenager interaction showed various results in each type. The first highest result was acronym with total 33 words or 37.93%. Then, the second was clipping with the total 25 words or 28.75%. Next, the third was fresh and creative with the total 16 words or 18.39%. After that, the fourth was compounding with the total eight words or 9.19%, and the lowest was imitative with the total five or 5.74%. In line with the result of slang language used types, the result of teenagers' reason in using slang on their interaction also showed impressive results. There were seven reasons of why teenagers were using slang language in their interaction. The first highest result was the reason of to enrich the language by inventing new words with the total 15 frequencies or 17.85%. Then, the reason was to induce either friendliness with the total 14 frequencies or 16.70%. Next, the reason was to be different and for easing of social intercourse with the total 13 or 15.47%. The reasons of to be different and for easing of social intercourse had the same frequencies and percentage in this result. After that, the reason was to reduce seriousness of a conversation with the total 11 frequencies or 13.09%. Next, the reason was just for fun of the thing with the total 10 frequencies or 11.90%, and the last reason was for delights in virtuosity with the total eight frequencies or 9.52%.

The study of word origins enjoyed considerable popularity in the past, and etymologies, a traditional component of a dictionary entry, were often hotly debated, even though 'the amateurs who, as late as 1900, filled the pages of popular journals with their conjectures on word origin, had no idea that they should have used their time reading rather than writing'.

New borrowing words appeared by the development of world trade, the international tourism, cultural connections. The youth is an integral part of any society, irrespective of his intrinsic characteristics. It represents the social and demographic group united on certain signs: to age, the social status and social and psychological properties, and the youth culture is among the particularly complex phenomena. In our modern world using slangs among youths is a reason of being unaware of the history of country and society. Young people use this language variation as something modern, trend. Most people for whom using colloquialisms is normal do not know anything about history of language. In past, elite tried to use mostly the highest level words in language that were challenging to understand for low class people. Learned people spent money for education, learning languages and morals of high society. It was impossible to notice "new words" or slangs in their speech. That was the highlight of their society. So the slangs were the highlight of

low society. Poor or uneducated people used their own language for making conversations that were easy for them to understand. Their language was nonunderstandable for wealthy, educated people.

The youth culture is one of consequences of process of socialization in general and cultural in particular. Its social and psychological sources are in aspiration of youth in general and its certain representatives to consciousness, self-affirmation, self-expression and self-realization. These natural aspirations not always get necessary support. The main aspiration of youth subculture practically always is fixing of the most important for them of world outlook concepts of a bright expressional form, perhaps, unclear for the most people in society. Use of slang in the speech of teenagers gives it beauty and emotionality, according to young people. Teenagers use also English-speaking slang which sometimes is clear only to youth for expression of the thoughts.

For saving the pure content of our language we must avoid using slangs in our speech. Even without those "beautiful new words" we have tremendous amount of old words for expression thoughts. With pure old-aged words our speech is even more attractive and effective.

References

1. [https://time.com//why slang is more revealing than you may realise?](https://time.com//why-slang-is-more-revealing-than-you-may-realise/)
2. [https://www.frontiersin.org//good slang or bad slang? Embedding internet slang](https://www.frontiersin.org//good-slang-or-bad-slang?Embedding-internet-slang)
3. [https://www.jstor.org//slang is a lan](https://www.jstor.org//slang-is-a-lan)

Research Science and Innovation House

Jack London's "Martin Eden" : Not everything you aspire to can be truly yours

Odambaeva Yulduzxon Ahmad qizi

The student of Foreign language and literature department

Kamilova Rozakhon Dilshod qizi

The teacher of Foreign language and literature department

Urgench State Pedagogical Institute

Khorezm, Uzbekistan

Abstract: Jack London is one of the great writers of all time. There is no booklover who has not read his books. The novels written by him attract people from all over the world. Especially his "Martin Eden" deserves special attention. This book is still a lantern for dried up souls, as it motivates to act.

Keywords: Martin Eden, poor, society, motivation, poems, elite, Ruth, love, true

American novelist and short-story writer Jack London, who is best-known for *The Call of the Wild* and *White Fang* mostly tried to describe his life in his novels and stories. It is hard to realise which part of his biography is written in his certain story or novel. After reading his works every reader can feel absolutely vice versa feelings and thoughts: if someone feels sorrow for characters, another person can feel anger. Now I want to share my feelings and emotions about Jack London's "Martin Eden". My opinion can differentiate from others, but still I am true to it.

Firstly, I want to make a brief review of the novel. *Martin Eden* is about a low class guy, who falls in love with a girl from elite. In order to get to the same level as her he tries to get self-education using all the tools in libraries. Ruth, the name of Martin's love, tries to help him to be the same as people in her society. She teaches him to basic laws of linguistic. Because of Martin's passion to the education and poetry he becomes educated and aware of things that are "hidden" in Ruth's society. Then the main character of the novel starts to write poems that are foolish and meaningless in the eyes of Ruth. Martin tries so hard to prove that he is a good poet, but Ruth repeats it is best for him to earn money rather than wasting time for useless things.

Martin never gives up. He sends his works to all possible newspapers and journals even if his stories and poems were rejected.

All in all Martin gets rid of all the thoughts about making money by other ways rather than writing. He made a name for himself. He becomes a well-known poet and story writer whose poems and stories get published in famous newspapers over and over. But is Martin happy after all he achieved?

There are several main ideas in this novel.

Firstly, this novel about having passion in life. While reading this book a reader gains more and more motivation. Martin Eden, being poor sailor, never makes a step back. He works on his weaknesses, reads books he does not know exist - he does anything just to be the one he dreams of. Even after all the rejections he continues to write.

The second main idea is to be true to yourself. Martin after hundreds of negative feedbacks does not lose his faith in himself. Nothing can decrease his self-assessment. This is what makes him Martin Eden. He deeply believes that the hope

swarming in his soul is not in vain. Martin is passionate person who has no one to trust, but himself. Martin spends days, months, years for improvement. He writes, sends, writes, sends - he repeats his actions in hope to get something. And finally he climbs step by step up the mountain that he dreamed of for years. So whenever we try to achieve something it is really important to understand that not anything can be easily taken. It may take days, months, even years to be someone we dream about.

The third idea of "Martin Eden" is to love people the way they are. Martin falls in love with Ruth and devotes all his attention to being a worthy person for her. But what does he get in return? Ruth uses every single chance to change Martin's personality. It may seem that she loves him, she wants him to be better, educated, wealthy, but does she support him in doing what he loves? "Limited minds can recognize limitations only in others." Martin truly loves her, he never hides his feelings, he shares his poems with her. But his poems mean nothing to her. Ruth wants a strong rich man by her side, a man who meets all the standards of her high society. The most-given question of Martin Eden is "Why didn't you dare it before? When I hadn't a job? When I was starving? When I was just as I am now, as a man, as an artist, the same Martin Eden?" Here he shows that all we need is love - a person who loves us the way we are.

The last, but not least idea of the novel is not everything we aspire to can be truly ours. Martin always dreamt of being well-known, being rich, but when he got it was he happy? No! The life he aspired to, the wealth of which he cherished, the people he admired - everything that seemed to him a sweet dream turned out to be nonsense, everything that he strove for so long and diligently was not worth his losses, his spent forces, was not worth the passed way.

Martin Eden is a sad story of a sad man who lacks the capacity for happiness and who is astonished to find that artistic success is as compromised as any other kind. But there is a kind of thrill in tracing his progress from rags to riches to annihilation.

This novel is very realistic. There are too many Martin Edens in our world, people who try their best, who are starving, who are ready for losses just to become what they are not.

This book about life, about love, about success, popularity, wealthiness - anything that is important for living. But can everyone survive without one of them or with all? Martin is an example of a person who cannot live with all of them. It is too much for him to be rich, famous, loved. Finally he feels unhappy. He has anything he needs to be happy, but he is not. So another lesson we can learn is to be grateful. Yes, we can be grateful and ask for more. But it is wrong to think that if we are not like this or like this, people will not accept us. We are perfect the way we are, and nothing deserves our piece of mind. If it takes away our piece, so it is worthless.

References

1. Мартен Иден. Дек Лондон. Book media nashr. Тошкент 2021
2. Martin Eden. Jack London. Mackmillan. USA. 1909

Research Science and
Innovation House

Xorazm viloyati transporti va iqtisodiy aloqalari

Mahmudova Madina Mahmudovna

Urganch davlat universiteti talabasi

Annotatsiya: Har bir hududni ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirishda eng asosiy ro‘llardan birini ushbu hududning transport bilan taminlanganligi hamda iqtisodiy aloqalardagi munosabatlar o‘ynaydi. Ushbu maqolada Xorazm viloyati transporti va tashqi iqtisodiy aloqalari haqida ma’lumotlar keltirilgan.

Kalit so‘zlar: transport, tashqi iqtisodiy aloqalar, MDH, transport tuguni, magistral, tranzit, investitsiya, investor, eiz,

Аннотация: Одну из главных ролей в социально-экономическом развитии каждого региона играет обеспечение транспортно-экономических связей этого региона. В данной статье представлена информация о транспорте и внешнеэкономических связях Хорезмской области.

Ключевые слова: транспорт, внешнеэкономические связи, СНГ, транспортный узел, автомагистраль, транзит, инвестиции, инвестор, ЭИЗ,

Abstract: One of the main roles in the socio-economic development of each region is played by the provision of transport and economic relations of this region. This article provides information on transport and foreign economic relations of Khorezm region.

Key words: transport, foreign economic relations, CIS, transport hub, highway, transit, investment, investor, eiz,

Viloyat transporti va uning rivojlanishi. Bugungi kunda viloyat transport tarmoqlari ham tez sur‘atlarda rivojlanmoqda. Jumladan, viloyatda qattiq qoplamali yo‘llarning umumiy uzunligi – 2 300 km, temir yo‘llarining umumiy uzunligi 130 km dan ortiq, shoh ko‘chalar esa 2 000 km. ni tashkil qiladi. Viloyat Rossiyaning Evropa qismi va Kavkaz bilan temir yo‘l orqali bog‘langan.

Viloyat aviareyslari Xorazmni butun Markaziy Osiyo, shuningdek Rossiya mintaqalarining katta qismi va MDH bilan birlashtiradi. Bugungi kun nuqtai nazardan qaraladigan bo‘lsa Urganch xalqaro aeroporti o‘nga yaqin davlatlar bilan havo yo‘llari orqali bog‘langan.

Viloyat tashqi iqtisodiy aloqalari. Mamlakatda tashqi iqtisodiy aloqalarni rivojlantirish va tartibga solish maqsadida Tashqi iqtisodiy aloqalar agentligi, Tashqi iqtisodiy aloqalar milliy banki, bojxona qo‘mitasi tuzildi.

Tashqi iqtisodiy aloqalar sohasida yangi strategiya ishlab chiqilib, unda eksportning xom ashyoviy yo‘nalishini bartaraf etish hamda xorijiy investitsiyalar oqimi kengayishiga ko‘maklashish kabi yo‘nalishlar belgilab olindi. Mamlakatda tashqi iqtisodiy aloqalar tizimi, ularni yo‘lga qo‘yishdagi asosiy tamoyillar ishlab chiqildi. Xorijiy davlatlar firma, bank tizimlari bilan aloqa poydevori barpo etish yo‘lida siyosiy, huquqiy va tashkiliy omillar yaratildi. “Tashqi iqtisodiy faoliyat to‘g‘risida”, “Chet el investitsiyalari va xorijiy sarmoyadorlar faoliyatining kafolatlari to‘g‘risida”gi va boshqa bir qator qonun va meyoriy hujjatlar qabul qilindi. Ular tashqi iqtisodiy aloqalarni amalga oshirish, tashqi iqtisodiy faoliyat sohasida xalqaro shartnomalar tuzish va ularni bajarish uchun sharoit yaratdi. O‘zbekiston jahon hamjamiyatiga dadil kirib borib, ko‘pchilik davlatlar bilan iqtisodiy, texnikaviy, savdo-sotiq va madaniy aloqalarni amalga oshirmoqda. Tashqi aloqalar ham ko‘p tomonlama, ham ikki tomonlama rivojlanmoqda. Vatanimizda iqtisodiy faoliyatni keng ko‘lamda rivojlantirish, yuksak taraqqiy etgan davlatlardagi ishlab chiqarishning texnologiya va iqtisodiy jarayonlari bilan tanishish, xorijiy sarmoyadorlar bilan hamkorlikda qo‘shma korxonalar, supermarketlar, savdo filiallari tashkil qilish imkoniyati yaratilmoqda.

Umuman olganda bugungi kunda dunyo mamlakatlari va ularning rivojlanishini iqtisodiy aloqalarsiz tasavvur etib bo‘lmaydi. Shu jumladan, viloyat iqtisodiy o‘rnatish sur‘atlarini ham savdo va investitsiya aloqalarsiz amalga oshirib bo‘lmaydi. Mamlakat iqtisodiyoti rivojlanishida viloyatlarning ham har birining o‘z o‘rni mavjud. Jumladan, Xorazm viloyati ham mamlakat tashqi iqtisodiy aloqalarida o‘zining o‘rniga ega.

Xorazm juda qadim zamonlardan ko‘hna karvon yo‘li-Buyuk ipak yo‘lida joylashib, tashqi dunyo (g‘arb bilan Sharq) bilan faol iqtisodiy aloqalar olib borgan. Mustaqillik sharofati bilan esa viloyat iqtisodiyotida yangi yo‘nalish-tashqi dunyo bilan turli sohalarda hamkorlikka keng yo‘l ochildi. Endilikda Viloyat tovarlar, ishchi kuchi eksporti hamda, savdo va boshqa sohalardagi halqaro aloqalarni amalga oshirishda Respublikada o‘z o‘rniga ega.

Bugungi kunda nafaqat mamlakatning, balki viloyatning tashqi iqtisodiy faoliyati keng qamrovli bo‘lib bormoqda. Xorazmda chet el firma va kompaniyalari mablag‘i ishtirokida tuzilgan qo‘shma korxonalar soni 50 ga yaqin. Ular orasida dunyoga tanilgan “Samsung”, “DEU”, “Nyumont-Mayning”, “Xexst”, “Siba-Geygi”, “Renk kseroks”, “Filips” va boshqalar samarali faoliyat ko‘rsatmoqda. Tashqi iqtisodiy aloqalar milliy banki chet mamlakatlardagi 180 dan ortiq banklar

bilan bog‘lanib, korrespondent munosabatlarini olib bormoqda. U Markaziy Osiyoda birinchi bo‘lib jahon banklararo moliya telekommunikatsiyasi tizimi (SVIFT)ga qo‘shilgan. Hozirgi vaqtda O‘zbekistonni dunyoning 170 ga yaqin mamlakati tan olgan, shundan 130 ga yaqini bilan diplomatik munosabatlar o‘rnatilgan. Poytaxt-Toshkentda 50 ga yaqin mamlakatning elchixonalari faoliyat ko‘rsatmoqda. O‘zbekistonning chet mamlakatlarda elchixonalari, konsulliklari va 30 dan ortiq vakolatxonalari ishlab turibdi.

O‘zbekiston BMTning ko‘p tashkilotlari haqida 50 dan ortiq xalqaro va regional (hududiy) tashkilotlarning azosidir. Jumladan, ular orasida xalqaro Valyuta jamg‘armasi, Jahon banki, Xalqaro mehnat tashkiloti, Xalqaro elektr aloqa Ittifoqi, Evropa tiklanish va taraqqiyot banki, Xalqaro moliya korporatsiyasi, Bojxona hamdo‘stligi kengashi va h. k.lar bor. SHuningdek, bir qator nufuzli xalqaro tashkilotlar mamlakatimizda hududiy vakolatxonalarini ochishgan. Ular respublikaning ko‘p qirrali aloqalarini rivojlantirishga salmoqli hissa qo‘shib kelishmoqdalar.

O‘zbekistonning xorijiy kompaniya va firmalar bilan hamkorligi, ularning hududimizda to‘la faoliyat ko‘rsatib ishlashiga kafolat berilganligi tashqi savdoga ijobiy tasir ko‘rsatmoqda.

Shunday qilib, mamlakatimiz tashqi aloqasi, savdo geografiyasi juda kengayib bormoqda. O‘zbekiston barcha qitalarda joylashgan davlatlar bilan keng qamrovli savdo-sotiq aloqalarini olib bormoqda. Tashqi savdoda Evropa-66,3 foiz, Osiyo-28,0, Amerika qitasi-5,4, Afrika-0,1, Avstraliya va Okeaniya-0,2 foizni egallaydi. Keyingi yillarda O‘zbekiston eksporti va importida MDH va xorijiy mamlakatlar hissasida birmuncha o‘zgarishlar sodir bo‘ldi. 1996-2002 yillar o‘rtasida uzoq xorijiy mamlakatlarning O‘zbekiston eksportidagi salmog‘i 77,1 foizdan 72,0 foizga pasaydi, importdagi salmog‘i esa 67,9 dan 62,2 foizga pasaydi. 2002 yilda MDH mamlakatlarining O‘zbekiston tashqi savdo aylanmasidagi salmog‘i 36,9 foiz, uzoq xorijiy mamlakatlarniki-63,4 foizni tashkil etdi.

O‘zbekistonning eksportida Buyuk Britaniya-10,6, SHveytsariya-8,7, Turkiya-4,7, importda esa, AqSH-19,2, Koreya-15,1, Germaniya-12,3, Xitoy-6,6 foizni egallaydi.

Viloyatning eksport va import tarkibi va Respublika tashqi savdo dinamikasidagi o‘rni.

Eksportda mashina va asbob-uskunalar salmog‘i ancha o‘sdi. Mamlakatimiz neft mahsulotlarini import qilishdan eksport qiluvchiga aylandi. Eksport tarkibida mashinasozlik mahsulotlari orasida turli rusumdagi engil avtomobillar, avtobuslar,

traktor va boshqa qishloq xo‘jaligi mashina asbob-uskunalari, televizor va boshqa radiotexnika mahsulotlari salmog‘i asta-sekinlik bilan oshib bormoqda. O‘tgan davr ichida respublikada import yataribida birmuncha o‘zgarishlar sodir bo‘ldi. Jumladan, oziq-ovqat mahsulotlari importi 5 barovar qisqardi. SHunga qaramasdan, mamlakatimiz chetdan oladigan jami tovarlar tarkibida hamon oziq-ovqat mahsulotlari ulushi anchagina. SHu sababdan bunday tovarlarga bo‘lgan ehtiyojlarni mamlakatning o‘zida ishlab chiqarilgan mahsulotlar hisobiga qondirishning uzoq muddatli rejasi amalga oshirilmoqda, chet ellik sarmoyadorlar uchun qulay iqtisodiy, huquqiy investitsiya muhiti yaratilmoqda.

1-jadval tahlili natijasida shuni takidlash lozim eksport hajmida oziq-ovqat mahsulotlari hajmi 2008-yilda 2,1 foiz bo‘lgan bo‘lsa, 2009-yil 0,6 foizni tashkil etgani holda 2008-yilga nisbatan - 70, 4 foizga kamaygan. Eksport hajmida asosiy o‘rinni paxta tolasi ya‘ni 2009 yili umumiy eksport hajmining 85,1 foini tashkil etgan va paxta tolasi eksporti 2008-yilga nisbatan 11,8 foizga ortgan.

1- jadval.

Mahsulot ishlab chiqarishda eksport va import hajmi va tarkibidagi o‘zgarishlar dinamikasi. (2009 y.)

	Eksport va importning umumiy hajmdagi ulushi foiz his.		2008 yilga nisbatan foiz hisobida
	2008 y	2009y	
Eksport tarkibi	100	100	106,1
paxta tolasi	80,8	85,1	111,8
oziq-ovqat mahsulotlari	2,1	0,6	29,6
shundan iste‘mol mahsulotlari			
kimyo va undan tayyorlangan mahsulotlar	0,1	-	18,3
qora va rangli metallar	-	-	-
mashina va uskunalar	2,3	0,8	39,9
Xizmatlar	3,3	3,1	98,8
Boshqalar	11,4	10,4	96,3
Import tarkibi	100	100	92,2
oziq-ovqat mahsulotlari	5,4	6,5	112,0
shundan ishlab chiqarishga mo‘ljallanmagan iste‘mol mahsulotlari	-	-	-
kimyo va undan tayyorlangan mahsulotlar	18,1	18,2	92,7
energiya manbalari va neft mahsulotlari	0,1	-	-
qora va rangli metallar	1,0	0,7	64,3

mashina va uskunalar	27,1	27,5	93,6
Xizmatlar	0,1	0,2	127,6
Boshqalar	48,2	46,9	89,7

*Manba: viloyat statistika boshkarmasi ma'lumotlari asosida tuzilgan.

Import tarkibida oziq-ovqat mahsulotlari hajmi 2008 yilda 5,4 foiz bo'lgan bo'lsa, 2009 yil 6,5 foizga ortgan. 2008 yilga nisbatan 12, 0 foizga ko'paygan. Demak hozirgi vaqtda oziq-ovqat mahsulotlarini ishlab chiqarishda eksport hajmi, import hajmiga nisbatan ancha past ko'rsatgichga ega. Aksincha biz tarmoqlar ichida oziq-ovqat mahsulotlarini ishlab chiqarishni kengaytirish eksport hajmini oshirib import tovarlar hajmini kamaytirishimiz zarur hisoblanadi.

Respublikamiz uzoq muddatli va imtiyozli kreditlar ham olmoqda. Bu investitsiyalar sanoatning ustuvor tarmoqlarini, aholini oziq-ovqat bilan taminlashni yaxshilashga xizmat qiladigan agrosanoat majmuini jadal rivojlantirishga, xom ashyo eksportidan tayyor mahsulotlar eksportiga o'tish, kichik va o'rta tadbirkorlikni rivojlantirish, eksport imkoniyatlarini kuchaytirish, mahsulotlarining raqobatbardoshligini ko'tarish sohalariga yunaltirilmoqda. Xalqaro tashkilotlar, xorijiy firmalar, turli bank tizimlari mamlakatimiz oltin, neft, gaz, kimyo, rangli metallurgiya, sanoati, agrosanoat majmuasini rivojlantirish bo'yicha yirik investitsiya loyihalarida ishtirok etib kelmoqdalar. Xorijiy sarmoyadorlar Ko'kdumaloq gaz-neft konini o'zlashtirish, Buxoro neftni qayta ishlash zavodini qurish, oltin ishlab chiqaradigan “Zarafshon-Nyumont”, O'zbekiston AqSH qo'shma korxonasini qurish, Farg'ona neftni qayta ishlash zavodni batamom qayta qurish, SHo'rtan gaz-kimyo majmuasini zamonaviy texnika bilan jizohlash kabi loyihalarni moliyalashtirishda faol qatnashdilar. SHuningdek, yangi qurilayotgan va qayta tamirlanayotgan obektlar qurilishida, ularni zamonaviy texnika va texnologiya bilan jihozlashda va avvalo, ishlab beruvchi sanoat tarmoqlarini rivojlantirishda katta moliyaviy texnikaviy yordam bermoqdalar. Ular paxtani takror-takror qayta ishlab tayyor mahsulot darajasigacha qayta ishlashning majmuini qamraydigan, yangi texnologiya asosida ishlaydigan, raqobatbardosh mahsulotlar ishlab chiqaradigan loyihalarda faol ishtirok etishmoqda. Mavjud korxonalarni qayta tamirlash va jihozlash asosida bosqichma-bosqich davlat tasarrufidan chiqaradigan holding kompaniyalarini shakllantirish va rivojlantirish yo'lida ko'p ishlar qilinmoqda. Chet el investitsiyalari o'rta va kichik tadbirkorlikni rivojlantirishni har tomonlama qo'llab-quvvatlab turli banklarda kredit yo'llarini ochmoqdalar. Natijada asosiy kapitalga kiritilayotgan investitsiyalar tarkibida nodavlat mulk shakllarining salmog'i tobora oshib bormoqda.

Chet el investitsiyalari bilan ishlagan korxonalar soni 2001 yilda 1958 bo‘lsa, 2002 yilda 2087 ga etdi. Ularning ishlab chiqargan mahsulotlari va ko‘rsatish xizmatlari 610,2 dan 1044,2 mlrd. so‘mga ko‘tarildi, ishchi va xizmatchilar soni esa 90,4 dan 94,1 ming kishiga etdi.

Mamlakatning ayrim mamuriy rayonlarida, jumladan, qoraqalpog‘iston Respublikasi hamda Jizzax, Sirdaryo, Surxondaryo, Buxoro viloyatlarida nodavlat mulklarini rivojlantirishga yunaltirilayotgan chet el investitsiyalari salmog‘i hanuz ancha kam. Nazarimizda mamlakat tashqi iqtisodiy faoliyatini rivojlantirishda uning har bir mamuriy rayoni (viloyat, tuman) hamda turli mulk shaklidagi korxonalar ishtirokini taminlash vatanimiz iqtisodiyotini yuksaltirishga, xalqning turmush sharoitini yaxshilashga malum hissa bo‘lib qo‘shiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Soliev A.S., Ahmedov E.A. va boshq. Mintaqaviy iqtisodiyot. - T.: Universitet, 2003. - 304 b.
2. Soliev A., Nazarov M., Qurbonov SH. O‘zbekiston hududlari ijtimoiy – iqtisodiy rivojlanishi. – T.: Mumtoz so‘z, 2010.
3. Qurboniyozov R. Xorazm geografiyasi. - Urganch: Xorazm, 1997.
4. Nogyo xakusyo fudzoku tokeyxyo, Tokio, 1982, 37 b., Nixon nogyo nenkan, 1981, 276 b.
5. Aytbaev D.P., Pirnazarov R.T., Maxmudov I.M., yer usti suvlarining sifati «Ekologiya xabarnomasi» jurnali №3 2007y. 30-37 b
6. Jalilova T., Matkarimov M. «Tomchilatib sug‘orish usuli – Orol bo‘yi mintaqasi muammolari echimining asosiy omillaridan biridir// Material Resp. Nauch-prak. Konf. Toshkent -2008. 60 b.
7. Soliev A., Abdunazarov H. Yengil va oziq-ovqat sanoatining mintakaviy muammolari. - Toshkent: Fan, 2007.- B. 63.
8. Islambayevna M. M. et al. PROSPECTS FOR SOCIO-ECONOMIC DEVELOPMENT OF THE ECONOMY OF KOSHKOPIR DISTRICT //Galaxy International Interdisciplinary Research Journal. – 2021. – T. 9. – №. 12. – C. 1375-1378.
9. Amanov A. K. et al. ECONOMIC AND GEOGRAPHICAL FEATURES OF THE FORMATION OF NAVOI FREE ECONOMIC ZONE //Thematics Journal of Geography. – 2021. – T. 6. – №. 1.

AHOLIGA XIZMAT KO‘RSATISH SOHALARI GEOGRAFIYASI

Sadullayeva Alfiya Dilshod qizi
Urganch davlat universiteti talabasi

Annotatsiya: Ushbu maqolada Xorazm viloyatida aholiga xizmat ko‘rsatish sohalari geografiyasi va xizmat ko‘rsatish sohasi rivojlanishining istiqbollari haqida ma’lumotlar berilgan.

Kalit so‘zlar: turizm, rekratsiya, xizmat ko‘rsatish, iqtisod, xorij tajribasi, infratuzilma,

Аннотация: В данной статье представлена информация о географии сферы государственных услуг и перспективах развития сферы услуг в Хорезмской области.

Ключевые слова: туризм, рекреация, сервис, экономика, зарубежный опыт, инфраструктура,

Abstract: This article provides information about the geography of public service sectors and the prospects for the development of the service sector in Khorezm region.

Key words: tourism, recreation, service, economy, foreign experience, infrastructure,

Kirish: Xorazm viloyati xizmat ko‘rsatish sohasi rivojlanishining istiqbollari. Viloyat hududini iqtisodiy-geografik jihatdan chuqur tahlil etish, ijobiy natijalarga erishish imkonini beradi va natijada aholi turmush darajasining rivojlanishida, ko‘plab yangi turdagi korxonalarining ortishi, ishlab chiqarish ko‘lamining kengayishi, xizmat ko‘rsatish tarmoqlarining rivojlanishi uchun imkoniyat yaratadi.

Viloyatda 30 ga yaqin xorijiy investitsiyali qo‘shma korxonalar faoliyat yuritadi. Ular byudjeti 1997-yilda 301,7 million AQSH dollarini tashkil etdi. Viloyat iqtisodiyoti paxtani qayta ishlash va oziq-ovqat sanoatiga asoslangan. Ko‘p sonli paxta tozalash zavodlari, neft qazib oladigan va ipak yigiradigan fabrikalar, to‘qimachilik va vinochilik korxonalari va h.k. bor. Shuningdek qurilish materiallarini ishlab chiqarish taraqqiy etgan. Xiva gilam fabrikasida tayyorlangan gilamlar butun dunyoga mashhur.

Mashinasozlik va to‘qimachilik tarmoqlari rivojlanib bormoqda. Mahalliy qishloq xo‘jaligining asosiy yo‘nalishi – albatta, paxtadir. Boshoqlilar, ayniqsa, guruch etishtirish so‘nggi bir necha yilda keskin oshdi. Shuningdek, ko‘plab bog‘ va uzumzorlar, qovun va qovoq plantatsiyalari bor, kartoshka dalalarini butun viloyat hududi bo‘ylab kengaytirish imkoniyati mavjud. Viloyatning tabiiy va iqtisodiy salohiyatidan kelib chiqib qayta ishlash va yangi turdagi korxonalarni rivojlantirish uchun quyidagilarni amalga oshirish lozim:

- paxta, ipak xom ashyosi va boshqa mahalliy zaxiralardan foydalanadigan mavjud korxonalarni ta‘mirlash, texnik zamonaviylashtirish va kengaytirish;

- paxta tolasini qayta ishlash jarayonini yaxshilash va oshirish, ip, gazlama, paxta yigiruv ipi, gilamlar tayyorlash va eksport qilish;

- mavjud oziq-ovqat sanoati tarmoqlarini yangilash va yangilarini, ayniqsa, mevalar, uzum, sabzavot, qovun va qovoq bilan bog‘liq korxonalarni tashkil etish;

- go‘sht-sut mahsulotlariga asoslangan korxonalarni kengaytirish;

- o‘rab-joylash uskunalari ishlab chiqarish. Idish materialarining etishmasligi – eksportga mo‘ljallangan tomat pastasi, o‘simlik yog‘i, turli turdagi jem va marmeladlar ishlab chiqarish yo‘lida jiddiy ish olib borish talab etiladi.

Qishloq xo‘jaligi mahsulotlarini qayta ishlash uchun sanoat ishlab chiqarishini rivojlantirish bilan bog‘liq loyihalarni amalga oshirish uchun viloyatga xorijiy investitsiyalar ko‘rinishida qariyb 50 milliondan ortiq AQSH dollari zarur.

2008 yilning 15 fevralida Xalq deputatlari Xorazm viloyati kengashining navbatdan tashqari sessiyasida O‘zbekiston Respublikasi birinchi Prezidenti Islom Karimov o‘z nutqida shunday dedi: -«Xorazm viloyatining iqtisodiy va ijtimoiy rivojlanishi, bu o‘lkada mavjud bo‘lgan barcha imkoniyatlarni ishga solish, er osti, er usti boyliklaridan oqilona foydalanish, yangi ish joylarini tashkil qilish va shular hisobidan shu zaminda yashayotgan odamlarning hayot darajasi va madaniyatini yuksaltirish, ularni rozi qilish har doim bizning eng muhim va dolzarb vazifamiz bo‘lib kelmoqda. Ana shu maqsadlarga erishish yo‘lida respublikada amalga oshirilayotgan islohatlarga monand ravishda Xorazmda ham katta ishlar amalga oshirilmoqda, ularning sur‘at va samarasi viloyat hayotida, odamlarning kundalik turmushida o‘z ifodasini topmoqda!».

Xorazm vohasining oxirgi yillarda erishgan marralari bu iqtisodiyotning o‘sish sur‘atlari, keng ko‘lamda olib borilayotgan islohotlarning amaliy natijalari, yangi-yangi qurilishlar, viloyat markazi, shahar va tumanlarning qiyofasi tobora obod bo‘lib borayotgani, qishloq xo‘jaligi sohasida nisbatan og‘ir sharoitga qaramasdan, hosildorlik va mehnat unumdorligini ko‘tarish borasida qo‘lga

kiritilayotgan yutuqlar Xorazmning izchil rivojlanayotganidan dalolat beradi. Shu borada ba’zi bir raqamlarga murojaat qiladigan bo’lsak, 2007 yilda viloyatda yalpi hududiy mahsulot salkam 8 foizga, sanoat – 11,8 foizga, kapital qurilish – 11,6 foizga, pullik xizmat ko’rsatish sohasi – 19,7 foizga o’sdi.

Qishloq xo’jaligi sohasida olib borilayotgan tub islohotlar natijasida bugun viloyatda 19 mingdan ortiq fermer xo’jaliklari faoliyat yuritmoqda, eng muhimi, ularga xizmat ko’rsatish bo’yicha zarur shart-sharoit, ta’minot shoxobchalari va infratuzilma yaratib berilgan.

Xorazm viloyatida ijtimoiy sohani rivojlantirish, aholining kundalik ehtiyojlarini ta’minlash bilan bog’liq dolzarb muammolarni echish yo’lida ham ko’pgina ishlar qilinmoqda. Vohaning murakkab tabiiy sharoitida qishloq joylarda yashayotgan odamlarning og’irini engil qilish, aholini tabiiy gaz va toza ichimlik suvi bilan ta’minlash masalalariga ustuvor ahamiyat berilmoqda.

Shu borada 2007 yilda viloyatda 490 ming kvadrat metr uy-joy barpo etildi, 46 kilometrlik ichimlik suvi, 46,4 kilometrlik tabiiy gaz tarmoqlari foydalanishga topshirilgan. Ayniqsa, aholini sifatli ichimlik suvi bilan ta’minlash, hududning sanitariya va gigiena holatini yaxshilashga qaratilgan “Toza suv, sanitariya va aholi salomatligi” loyihasi doirasidagi tadbirlar amalga oshirilmoqda.

Qadimdan ilmu ma’rifat, yuksak ma’naviyat maskani bo’lib kelgan Xorazm zaminida yoshlarini har tomonlama sog’lom va barkamol etib tarbiyalash, eng avvalo, ularga zamonaviy bilim berish, zarur kasb-hunarlariga o’rgatish borasida qo’lga kiritayotgan ulkan yutuqlar e’tiborga molikdir. Xususan, 2007 yilning o’zida viloyatda 5 ming 400 nafar o’quvchiga mo’ljallangan 8 ta kasb-hunar kolleji, 555 o’quvchi ta’lim oladigan 1 ta akademik litsey barpo etilgan, 9 ming 800 o’rinli 32 ta maktab yangitdan qurilgan va kapital ta’mirlangan.

Inson salomatligini muhofaza qilish bo’yicha ham keyingi yillarda viloyatda e’tiborga loyiq ishlar qilinmoqda. Jumladan, Respublika ixtisoslashgan urologiya markazi va SHoshilinch tibbiy yordam markazining Urganch filiallari, viloyat markaziy bolalar shifoxonasi, kardiokirurgiya bo’limi, onkologiya shifoxonasi, “Xonqa sanatoriysi” kabi zamonaviy tibbiyot maskanlari foydalanishga topshirilganini sog’liqni saqlash sohasida olib borayotgan islohotlarimizning amaliy natijasi sifatida e’tirof etish o’rinlidir.

Shular qatorida 2015 yilda 2 ta qishloq vrachlik punkti barpo etilib, ularning umumiy soni 65 taga etgani aholiga malakali tibbiy xizmat ko’rsatish sifatini oshirishda alohida ahamiyat kasb etmoqda.

Xorazm viloyatining iqtisodiy taraqqiyotini ta'minlash, aholining hayot sifatini yaxshilash yo'lida qilingan ana shunday ishlarni qayd etish bilan birga, bu erda hali echilmagan masalalar ham mavjud. Jumladan, sanoat ishlab chiqarishining boshqa tarmoqlarga nisbatan sust rivojlanishda ekanligini takidlash lozim. Buni yalpi hududiy mahsulot tarkibida sanoatning ulushi o'zgarishsiz qolib kelayotgani, hatto ba'zi yillarda ko'rsatkichlarning tushib ketishi ham isbotlaydi.

Bugungi kunda viloyatda aholini ish bilan ta'minlash ham kun tartibida dolzarb bo'lib turibdi. Shu borada birinchi navbatda kasb-hunar kollejlari bitiruvchilarini ishga joylashtirish bilan bog'liq muammolarni hal etishga alohida e'tibor qaratish kerak. Bu masala bo'yicha mavjud ahvolning tahlili shuni ko'rsatadiki, 2007 yilda kasb-hunar kollejlari tugatgan qariyb 15 ming 900 nafar o'quvchining faqat 9 ming nafari ishga joylashtirilgan, xolos.

Vazirlar Mahkamasining 2007 yil yakunlari va 2008 yilda mamlakatimizni ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirishning eng muhim ustuvor yo'nalishlariga bag'ishlangan majlisida qabul qilingan qarorga asoslanib kelgusi yilda respublikamizni barqaror sur'atlar bilan rivojlantirish, aholining hayot darajasi va sifatini oshirish bo'yicha maxsus dasturlar ishlab chiqilmoqda. Bu dasturlarda barcha hudud va mintaqalarimiz qatori Xorazm viloyatini har tomonlama rivojlantirishga doir reja va loyihalar ham – bu sanoat yoki qurilish, qishloq xo'jaligi sohasi, yangi yo'llar, gaz va suv tarmoqlari, ta'lim-tarbiya, madaniyat va shifo maskanlari yoki turarjoylar barpo etish kabi ishlarni amalga oshirishni ko'zda tutilmoqda.

O'zbekiston Respublikasi Vazirlar mahkamasining mahalliy xom ashe negizida tayyor mahsulotlar, butlovchi buyumlar va materiallar ishlab chiqarishni mahalliyashtirish dasturiga tuzatishlar kiritish tartibi to'g'risidagi Nizomini tasdiqlash haqida 13.08.2004 yil 391- sonli qarori qabul qilingan edi. Shuningdek ishlab chiqarishni modernizatsiyalash, texnik va texnologik qayta jihozlashni amalga oshiruvchi xo'jalik yurituvchi sub'ektlar tomonidan imtiyozlarni qo'llash tartibi to'g'risida Nizom (O'zRAV 11.06.2007y. 1688-son bilan ro'yxatga olingan O'zRMV 27.04.2007y. 47 son, O'zRIV 21-son, O'zRDSK 2007-29-son, va O'zRDBK 01-02/8-11-son qarori bilan tasdiqlangan.

Mazkur Nizom O'zbekiston Respublikasi soliq kodeksi va O'zbekiston Respublikasi Prezidentining «Ishlab chiqarishni modernizatsiyalash texnik va texnologik qayta jihozlashni rag'batlantirishga oid qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida» gi 2007 yil 14 martdagi PF-8660-son farmoniga muvofiq, ishlab chiqarishni modernizatsiyalash, texnik va texnologik qayta jihozlashni amalga

oshiruvchi xo‘jalik yurituvchi sub’ektlar tomonidan imtiyozlarni qo‘llash tartibini belgilaydi.

Nizomda Umumiy qoidalar belgilanishi bilan birga II-bandida soliq va bojxona to‘lovlari bo‘yicha imtiyozlar va ularni qo‘llash tartibi kiritilgan. Ular qo‘yidagilar

- Daromad solig‘i bo‘yicha imtiyozlar;
- Yagona soliq to‘lovi bo‘yicha imtiyozlar;
- Mol-mulk solig‘i bo‘yicha imtiyozlar;
- Bojxona to‘lovlari bo‘yicha imtiyoz

Xorazm viloyatida kichik biznes va xususiy tadbirkorlikni rivojlantirish borasida qator ishlar amalga oshirilmoqda.

Ayni paytda vohaning ishlab chiqarish va servis sohasida 28 mingdan ortiq xususiy tadbirkorlik subektlari faoliyat ko‘rsatmoqda. Qishloq xo‘jaligi, chorvachilik, sanoat, qurilish, savdo xizmati ko‘rsatish tarmoqlarini rivojlantirish orqali tadbirkorlarni qo‘llab-quvvatlash maqsadida kredit mablag‘larini ajratishga alohida e‘tibor qaratilmoqda. Tijorat banklari tomonidan joriy yilning o‘tgan davrida tadbirkorlarga o‘n milliard so‘mga yaqin kredit berilgani bunga dalildir.

Bundan tashqari, kichik biznes va xususiy tadbirkorlik subektlarining moddiy-texnika resurslarini sotib olish yo‘lini soddalashtirish, viloyatda ishlab chiqarilayotgan xaridorgir mahsulotlarni sotish bo‘yicha maxsus auksion savdolari o‘tkazilmoqda.

Qo‘shko‘pir, Shovot, Urganch, Yangiariq tumanlarida to‘g‘ridan-to‘g‘ri xorijiy investitsiyalarni jalb etish, sifatli mahsulot ishlab chiqarish, go‘sht-sut, meva-sabzavot mahsulotlarini qayta ishlash masalalariga etarli e‘tibor qaratilmayotgani tanqid qilindi. 2015 yilda Xorazmga 197 mingdan ziyod sayyoh tashrif buyurdi

Sayyohlik sohasida ulkan salohiyatga ega mamlakatimizda turizm industriyasini rivojlantirishga katta e‘tibor qaratilmoqda. Ko‘hna obidalar bilan dovrag‘ qozongan Xorazm hamisha sayyohlar e‘tiborini jalb etib kelgan. Navbatdagi charter reysi bilan kelgan 100 dan ziyod italiyalik sayyohlar Urganch va Xiva shaharlarining bugungi jamoli, noyob yodgorliklari, osori-atiqalari bilan yaqindan tanishish imkoniga ega bo‘ldi.

– Yurtingizdan ulkan taassurotlar bilan qaytmoqdamiz, – deydi Italiyaning “Atakama” sayyohlik kompaniyasi raisi Emiliya Chitolini. – Sayyohlarimizni o‘ziga maftun etgan O‘zbekistonni, mo‘jizaviy shaharlaringizni ko‘rib, milliy urf-odatlarinigiz bilan tanishib hayratga tushdim. Xaqiqatan ham, Xiva ochiq osmon ostidagi muzey – ertaklar shahri ekan. Bu erdagi hayratomuz minoralar, Pahlavon

Mahmud maqbarasi, Juma masjidi va ajdodlaringiz aql-idroki, noyob muhandislik loyihalari asosida yaratilgan boshqa obidalar, xalq amaliy san’ati durdonalarini ko‘rib hayratlandim. Xorazm nonlari, qovunlari, mevalarining mazasini ta’riflashga so‘z yo‘q. YUrtingizga oilam bilan kelishni niyat qildim.

2014 yilda Xorazmga 186 mingdan ziyod sayyoh tashrif buyurgan. “O‘zbekturizm” milliy kompaniyasining ma’lumotlariga ko‘ra, ularning 57 ming nafari xorijliklardir. Ularga Urganch shahridagi “Xorazm palas”, “Xiva sayyohlik markazi”, “Aziya-Xiva”, “Xiva malikasi”, “Arqonchi”, “Islombek”, “Shahrizoda” singari mehmonxonalar namunali xizmat ko‘rsatmoqda.

Bugungi kunda Quyi Amudaryo hududidagi ekologik vaziyat keskinligi bevosita Orol dengizi fojeasi bilan bog‘liqligi barcha mutaxassislarining diqqat e’tiborida. Hatto, 1975-81yillardayoq Orol atrofidagi qumli bo‘ronlarning 90 kun davom etishi va u 400 km. uzoqlikkacha davom etib, eni 40 km.ni va qumli bo‘ronlar harakat radiusi 300 km. gacha cho‘zilishi kosmik kuzatuvlar ma’lumotlarida qayd etilgan. Natijada paxta hosildorligi 5-15%, sholi hosildorligi 3-6%ga qisqargan.

1991 yilda viloyatda bir yoshgacha bo‘lgan bolalar o‘limi 1499 kishini tashkil qilgan. Mustaqillik yillarida bir yoshgacha bo‘lgan bolalar o‘limi qisqarib bordi. Jumladan, 1995 yilda 925 kishini, 2000 yilda 796 kishini, 2005 yilda esa 512 kishiga, ya’ni qariyb 3 marta qisqardi. Biroq, hududdagi ekologik vaziyatning murakkabligi kishilar salomatligiga o‘z salbiy ta’sirini o‘tkazishda davom etmoqda.

Hozirgi kunda ko‘pgina dasturlar asosida bajarilayotgan tadbirlar o‘zining ijobiy natijalarini berishiga qaramay hududda amalga oshirilishi lozim bo‘lgan ishlar talaygina. Ular:

1. Qum ko‘chishining oldini oluvchi cho‘l o‘simliklari maydonini kengaytirish;
2. Etlarning meliorativ holatini yaxshilash;
3. Suv resurslaridan samarali foydalanish mexanizmini yaratish va boshqalar.

Hududdagi cho‘l o‘simliklari faqatgina transport yo‘llari bo‘ylab emas, balki butun qishloq xo‘jaligi erlarini himoyalash, ixota ekinlarini ko‘paytirish maqsadida ham ekilishi lozim. Ma’lumki hududdagi grunt suvlarining er yuzasiga yaqinligi erlarning meliorativ holatining yomonlashuviga sho‘rlanishning ortishiga sabab bo‘lmoqda. Shuning uchun tajribada ko‘p bor afzalliklarini namayon qilgan gorizontal va vertikal direnaj tizimini kengaytirish zarur.

Hozirgi kunda viloyat yer usti suvlari sifati yomon bo‘lib, sanoat, shaharlar oqava suvlari hamda sug‘oriladigan yerlardan chiqadigan qaytarma suvlarning qo‘shilishi

natijasida ifloslangan, aholini suv bilan ta'minlash va mayishiy sohalarda foydalanish uchun yaroqsiz, faqatgina sug'orishda foydalanish uchun ishlatish mumkin

Odatda, hududdagi deyarli barcha erlar ananaviy tarzda egatlab sug'oriladi. Bu esa, nafaqat suv sarfining ortishi, balki, erlarning ikkilamchi sho'rlanishiga ham sabab bo'ladi. Respublika SANIIRI olimlari ilmiy tadqiqot natijalariga ko'ra, uzumzorlarni tomchilatib sug'orishdagi sug'orish me'yori egatlab sug'orishga qaraganda 30-40 foiz kam. Kishmishning hosildorligi gektaridan 129-147 s/ga etgan. Bu egatlab sug'orilgandan 40-50% ko'p demakdir. Tomchilatib sug'orilganda mehnat sarfi ham 30 foizga qisqargan. Xorazm tajriba ishlab chiqarish xo'jaligida o'tkazilgan tajribalarga ko'ra, paxtani tomchilatib sug'orish usulida egatlab sug'orishga nisbatan 1,9-2,1 barobar suv tejaladi. Paxta hosildorligi 23-26 s/ ga ning o'rniga 38,1 s/ ga ni tashkil etib, 1,5-1,8 barobarga ortadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Soliev A.S., Ahmedov E.A. va boshq. Mintaqaviy iqtisodiyot. - T.: Universitet, 2003. - 304 b.
2. Soliev A., Nazarov M., Qurbonov SH. O'zbekiston hududlari ijtimoiy – iqtisodiy rivojlanishi. – T.: Mumtoz so'z, 2010.
3. Qurboniyozov R. Xorazm geografiyasi. - Urganch: Xorazm, 1997.
4. Nogyo xakusyo fudzoku tokeyxyo, Tokio, 1982, 37 b., Nixon nogyo nenkan, 1981, 276 b.
5. Aytbaev D.P., Pirnazarov R.T., Maxmudov I.M., yer usti suvlarining sifati «Ekologiya xabarnomasi» jurnali №3 2007y. 30-37 b
6. Jalilova T., Matkarimov M. «Tomchilatib sug'orish usuli – Orol bo'yi mintaqasi muammolari echimining asosiy omillaridan biridir// Material Resp. Nauch-prak. Konf. Toshkent -2008. 60 b.

O‘zbekistonda oziq-ovqat mahsulotlarini xavfsizligini ta’minlashning yo‘nalishlari

Ibragimova Robiyajon

Urganch davlat univesiteti, Kimyo-texnologiyalar fakulteti

ANNOTATSIYA

Maqolada O‘zbekiston Respublikasining “Oziq-ovqat mahsulotlarining sifati va xavfsizligi to‘g‘risida”gi qonuni, Vazirlar Mahkamasining “2019-2024 yillarda mamlakatda oziq-ovqat xavfsizligini ta’minlash milliy dasturini tasdiqlash to‘g‘risida”gi qarori loyihasi mazmun mohiyati va ularning tadbiqu, natija va istiqbollari haqida kengroq ma’lumot beriladi.

Kalit so‘zlar: oziq-ovqat xavfsizligi, mahsulot sifati, o‘rmon xo‘jaligi, BMT, fiziologik me‘yorlar, moddiy-texnik resurslar, effective food safety systems

KIRISH

Oziq-ovqat xavfsizligi butun dunyo mamlakatlari oldida turgan eng dolzarb vazifalardan biridir. BMT ma’lumotlariga ko‘ra, hozirda jahon aholisining 815 million nafari och qolayotgan bo‘lsa, 2050-yilga borib bu soni 2 mlrd. kishiga yetadi. Ularning 12,9 foizi rivojlanayotgan mamlakatlarda yashaydi. Besh yoshgacha bo‘lgan bolalar o‘rtasidagi o‘limning 45 foizi aynan to‘yib ovqat yemaslik natijasida kelib chiqayotir. Hozirgi kunda har yili 3,1 ming nafar bola aynan shu sabab hayotdan ko‘z yummoqda.¹ Shu boisdan qayd etish lozim, ayni globallashuv jarayonida mamlakatlarda aholini oziq-ovqat mahsulotlari bilan sifatli va sotib olish qobiliyati doirasida ta’minlash muhim masalaga aylandi.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODOLOGIYA

Oziq-ovqat xavfsizligi - bu xavflarni kamaytirish va iste‘molchilarga zarar etkazmaslik uchun oziq-ovqat mahsulotlarini ishlab chiqarishning barcha davrlarida oziq-ovqat mahsulotlarini qayta ishlashning xavfsiz usullari va tartiblarini qo‘llash.² Governments should make food safety a public health priority, as they play a pivotal

¹ <https://xs.uz/uz/post/oziq-ovqat-khavfsizligini-taminlash-davr-talabi>

² <https://www.foodsafely.org/uz/gida-guvenligi/gida-guvenligi-nedir/>

role in developing policies and regulatory frameworks and establishing and implementing effective food safety systems.³ Zero, ideal holatda qishloq, o‘rmon va baliqchilik xo‘jaliklari barchani oziq-ovqat bilan to‘liq ta‘minlash va odamlar uchun risoladagidek daromad manbaini yaratib berishga qodir. Boz ustiga, bunday holatda inson manfaatlari yo‘lida ham qishloq xo‘jaligi rivojlanadi, ham atrof muhitni muhofaza qilish bo‘yicha chora-tadbirlar ijrosi ta‘minlanadi. Shular qatorida sohani yanada rivojlantirish, fermerlar daromadini oshirish, oziq-ovqat xavfsizligini ta‘minlash hamda tabiiy resurslardan barqaror foydalanish borasida foydalanilmayotgan bir qator imkoniyatlar mavjud. Davlat rahbarining 2018-yil 16-yanvardagi “Mamlakatning oziq-ovqat xavfsizligini yanada ta‘minlash chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi Farmoni va ayni paytda ishlab chiqilayotgan O‘zbekiston qishloq xo‘jaligini rivojlantirishning 2020—2030-yillarga mo‘ljallangan strategiyasi shu nuqtai-nazardan dolzarbdir. Aslida oziq-ovqat xavfsizligi juda keng tushuncha bo‘lib, u, eng avvalo, aholi ehtiyojini fiziologik me‘yorlarga mos ravishda iste‘mol tovarlari bilan ta‘minlashni nazarda tutadi. Biroq keyingi paytda oziq-ovqat mahsulotlari ishlab chiqarish hajmining o‘shishi aholi soni va ehtiyojlarining ortishidan orqada qolayotgani, ayniqsa, qishloq xo‘jaligi hamda qayta ishlash sanoati rivoji uchun yetarli sharoit mavjud bo‘lmagan mamlakatlarda muammo tobora chuqurlashib borayotgani tashvishlanarlidir. Shunday murakkab bir paytda O‘zbekistonimizda aholining muhim kundalik iste‘mol tovarlariga bo‘lgan talabi to‘liq qondirilibgina qolmay, katta miqdorda eksport qilinayotgani tahsinga loyiq. Gap shundaki, yurtimizda jon boshiga qariyb 300 kilogramm sabzavot, 75 kilogramm kartoshka va 44 kilogramm uzum to‘g‘ri kelmoqda.

Ma‘lumki, O‘zbekistonda qishloq xo‘jaligi iqtisodiyotning yetakchi tarmog‘i sanaladi. Unda 3,6 million kishi, ya‘ni iqtisodiyotda band bo‘lganlarning 27 foizi ishlaydi. YAIMda tarmoq ulushi 32 foizga teng bo‘lsa, sohada foydalaniladigan yer maydonlari respublika hududining 45 foizini egallaydi. Hozirgi vaqtda 180 dan ortiq turdagi qishloq xo‘jaligi va oziq-ovqat mahsulotlari 80 dan ortiq mamlakatga eksport qilinayotgani diqqatga sazovor albatta. Yana bir e‘tiborli jihati, qishloq xo‘jaligida ishlab chiqarishning klaster usuli yo‘lga qo‘yilib, u keng quloqch yozyapti. Ular bilan qishloq xo‘jaligi yer maydonlarining 62 foizi paxta-to‘qimachilikda, 8 foizi chorvachilikda va 7,5 foizi meva-sabzavotchilikda qamrab olingani buning tasdig‘idir.

³ WHO: Food safety - <https://www.who.int/news-room/fact-sheets/detail/food-safety>

Shular qatorida sohani yanada rivojlantirish, fermerlar daromadini oshirish, oziq-ovqat xavfsizligini ta'minlash hamda tabiiy resurslardan barqaror foydalanish borasida foydalanilmayotgan bir qator imkoniyatlar mavjud. Davlat rahbarining 2018-yil 16-yanvardagi “Mamlakatning oziq-ovqat xavfsizligini yanada ta'minlash chora-tadbirlari to'g'risida”gi Farmoni va ayni paytda ishlab chiqilayotgan O'zbekiston qishloq xo'jaligini rivojlantirishning 2020—2030-yillarga mo'ljallangan strategiyasi shu nuqtai-nazardan dolzarbdir.

Mamlakatimizda chorvachilik fermer xo'jaliklarini rivojlantirish, ularda naslli qoramollar podasini ko'paytirish maqsadida birgina keyingi o'n yil mobaynida Polsha, Avstriya, Gollandiya, Germaniya kabi Yevropa mamlakatlaridan 60 mingdan ortiq naslli sigirlar keltirildi. Bu, o'z navbatida, mahsuldorlikning oshishiga katta turtki bo'ldi.

MUHOKAMA VA NATIJALAR

Ichki iste'mol bozorida narx-navoni barqarorlashtirishga ko'maklashish jamg'armasi mablag'lari hisobidan yuqoridagi mahsulotlar importi tovar-xom ashyo birjalari va xorijiy birjalar elektron savdolari tizimi orqali amalga oshirilyapti. Oziq-ovqat mahsulotlarining xaridi, jamg'arma tushumi va xarajatlari yagona portalda e'lon qilib borilmoqda. Xullas, xorijdan olib kelinayotgan oziq-ovqat mahsulotlari savdosi shaffof holda amalga oshirilyapti.

Eng muhimi, ushbu Farmon asosida sohaga doir qonunchilik va normativ baza takomillashtirilyapti.

Vazirlar Mahkamasining “2019-2024 yillarda mamlakatda oziq-ovqat xavfsizligini ta'minlash milliy dasturini tasdiqlash to'g'risida”gi qarori loyahasiga muvofiq quyidagilar oziq-ovqat xavfsizligini ta'minlashning asosiy yo'nalishlari etib belgilanadi:

oziq-ovqat xavfsizligi sohasida me'yoriy-huquqiy bazani takomillashtirish;
qishloq xo'jaligiga mo'ljallangan yerlar va suv resurslaridan oqilona foydalanish;

asosiy turdagi qishloq xo'jalik va oziq-ovqat mahsulotlari, xom-ashyoni ichki ishlab chiqarishni barqaror rivojlantirish;

chorvachilik, parrandachilik, baliqchilik sohasini barqaror rivojlantirish, mahsulot ishlab chiqarish hajmlarini ko'paytirish, ozuqa bazasini mustahkamlash;

qishloq xo'jaligi va oziq-ovqat mahsulotlari ishlab chiqarish infratuzilmasini yaxshilash;

oziq-ovqat mahsulotlari xavfsizligini ta'minlash;

aholini barcha qatlamlarini oziq-ovqat mahsulotlari bilan ta'minlanishi uchun iqtisodiy imkoniyatlarini oshirish;

oziq-ovqat xavfsizligini ta'minlashni davlat tomonidan tartibga solish va nazorat qilish.

Quyidagilar oziq-ovqat xavfsizligini ta'minlashning ichki omillari hisoblanadi:

qishloq xo'jaligida oziq-ovqat mahsulotlari yetishtirishda foydalaniladigan yer va suv resurslarining hajmi, sifati va ulardan samarali foydalanish imkoniyatlari;

oziq-ovqat mahsulotlari, shu jumladan ekologik toza mahsulotlar ishlab chiqarish, saqlash va sotish sohasiga innovatsion texnologiyalarni joriy qilish darajasi;

ichki va tashqi bozorlarda mamlakatda ishlab chiqarilayotgan oziq-ovqat mahsulotlarining raqobatbardoshlik darajasi;

milliy oziq-ovqat sanoati salohiyatining rivojlanganlik holati;

oziq-ovqat mahsulotlari importi va eksportining nisbati;

aholi keng qatlamlarining oziq-ovqat mahsulotlariga bo'lgan talabini mahsulot turlari, hajmi va sifati bo'yicha ichki ishlab chiqarish hisobiga ta'minlash darajasi;

aholi daromadlariga mos holda iste'mol tovarlari narxlarining o'sish sur'ati;

navi va sifati kafolatlangan, ichki va tashqi bozorlarda xaridorgir bo'lgan mahalliy urug' va ko'chat ta'minotining barqarorligi;

chorva hayvonlarining zotini yaxshilash va mahalliy zotlarning mahsuldorligini oshirish bo'yicha seleksiya va naslchilik ishlarining tizimli tashkil etilganligi;

ichki bozor konyunkturasi talabini muntazam o'rganib borish asosida talab va taklifning muvofiqlashtirish tizimining mavjudligi;

qishloq xo'jaligi oziq-ovqat mahsulotlari ishlab chiqarishga talab etiladigan moddiy-texnik resurslar ta'minotining barqarorligi hamda mahsulotlar baholari va ularni ishlab chiqarishga sarflanadigan moddiy-texnika resurslari va ko'rsatiladigan xizmatlar narxlarining o'sish darajasining mutanosibliigi;

hududlarda, ayniqsa qishloq joylarda infratuzilmani rivojlanish darajasi va uni rag'batlantirish mexanizmlarining mavjudligi;

tabiiy yaylovlarning hosildorligi va ulardan samarali foydalanish tizimining yo'lga qo'yilganligi;

ishlab chiqarishni rivojlantirish uchun aylanma mablag'larning yetishmasligi va bank kreditlarining yuqoriligi;

xom-ashyo yetkazib beruvchi va qayta ishlovchilar o‘rtasidagi shartnomaviy munosabatlarning bozor mexanizmlariga muvofiqligi.

Quyidagilar oziq-ovqat xavfsizligini ta'minlashning tashqi omillari hisoblanadi:

- oziq-ovqat mahsulotlariga dunyo bo‘yicha narxni ortib borishi va rivojlanayotgan davlatlar talabining ko‘payishi;
- iqlim sharoitlarining o‘zgarishi;
- bioyoqilg‘i ishlatish ko‘lamining ko‘payishi;
- geosiyosiy omillar.

Oziq-ovqat xavfsizligini ta'minlash mexanizmlari belgilangan maqsadli mezonlar asosida quyidagi tadbirlar uyg‘unligida amalga oshirish orqali ta'minlanadi:

respublikaning barcha hududlari darajasida oziq-ovqat xavfsizligini aniqlash, baholash va kutilishi mumkin bo‘lgan xavfni oldindan bilish tizimini joriy qilish;

oziq-ovqat xavfsizligini ta'minlash bo‘yicha xalqaro talablarga uyg‘unlashgan me'yoriy-huquqiy hujjatlar tizimi joriy qilish;

respublikaning barcha hududlari darajasida belgilangan maqsadli mezonlarni bajarishni ta'minlovchi agrosanoat majmuasini barqaror rivojlantirish va oziq-ovqat xavfsizligini ta'minlashni tartibga solish va boshqarish tizimini joriy qilish.⁴

Muxtasar aytganda, mamlakatda oziq-ovqat mahsulotlari narxini pasaytirish, sifat va xavfsizligini ta'minlash, chayqovchilik holatlariga chek qo‘yish, byurokrtiyani bartaraf etish, xorijiy investorlar va hamkorlar bilan muntazam muloqot va hamkorlikni yo‘lga qo‘yish borasidagi barcha muammo va sun‘iy g‘ovlarga chek qo‘yilmoqda.

Binobarin, mutaxassislar sifatida, O‘zbekistonda oziq-ovqat xavfsizligini ta'minlash uchun quyidagilarni taklif etmoqchimiz:

- qishloq xo‘jaligida yer va suv resurslaridan unumli, samarali foydalanishni ta'minlashga qaratilgan qonunchilikni yanada mustahkamlash, qishloq xo‘jaligi mahsulotlari tarkibida oziq-ovqat mahsulotlari ulushining yuqori bo‘lishiga erishish;

- qishloq xo‘jaligi oziq-ovqat mahsulotlarining zarur hajmlarda yetishtirilishi yo‘lida suvdan foydalanish tizimini takomillashtirish.

⁴ <https://regulation.gov.uz/uz/document/2722>

REFERENCES

1. Adilov, T. T., Israilova, X. M., Uzohkov, I. E., Axtamov, M. X., & Raxmatullayeva, X. I. (2021). Food security: National food market strategy. *ACADEMICIA: AN INTERNATIONAL MULTIDISCIPLINARY RESEARCH JOURNAL*, 11(2), 619-626.
2. Oziq-ovqat mahsulotining sifati va xavfsizligi to'g'risidagi 483-I sonli O'zbekiston Respublikasining qonuni. 30.08.1997. <http://www.lex.uz> (29.10.2020)
3. Донченко Л. В., Надыкта В. Д. Безопасность пищевой продукции. [Food safety] – Москва: Пищепромиздат, 2001. – 528 с.
4. https://kun.uz/uz/88156273?utm_source=uznet.press&utm_campaign=topic
5. <https://regulation.gov.uz/uz/document/2722>
6. <https://xs.uz/uz/post/oziq-ovqat-khavfsizligini-taminlash-davr-talabi>
7. <https://www.who.int/news-room/fact-sheets/detail/food-safety>

Research Science and Innovation House

Fransuz va o‘zbek tillarida harakat fe‘llarining qo‘llanilish xususiyatlari

Polvonova Madina Kudrat qizi

*UrDU Xorijiy filologiya fakulteti Filologiya va tillarni
o‘qitish fransuz tili ta‘lim yo‘nalishi 1-kurs talabasi*

Annotatsiya. Ushbu maqolada fransuz va o‘zbek tillarida harakat fe‘llarining qo‘llanilish xususiyatlari haqida batafsil ma‘lumot berilgan.

Kalit so‘zlar: fe‘l, harakat fe‘llari, grammatika, tranzitiv, intransitiv, reflektiv fe‘llar.

Har bir tilning o‘ziga xos grammatikasi so‘z tuzilishi va fe‘llar tizimi bor. Fe‘l – harakat bildiruvchi so‘zlar turkumi va shu turkumga oid har bir so‘z. Fe‘llar nimani atab kelishi (ya‘ni ma‘nosi)ga ko‘ra 2xil bo‘ladi:

- 1) harakat fe‘llari
- 2) holat fe‘llari

Harakat fe‘llari:

- 1) nutqiy faoliyat fe‘llari: so‘zlovchi va tinglovchi o‘rtasidagi axborot uzatish va axborot qabul qilish faoliyati nutqiy faoliyat hisoblanadi. Mas: gapirdi , dedi, pichirladi, vaysadi, so‘zladi, bayon qildi, ifoda qildi, ming‘irladi, eshitdi, tingladi.
- 2) aqliy faoliyat fe‘llari: o‘qidi, o‘yladi, fikrladi, tasavvur qildi.
- 3) jismoniy faoliyat fe‘llari: yugurdi, urdi, qurdi, pishirdi, ekdi, o‘chirdi, terdi.

Bu fe‘llar biror bir harakatni bildirish , amalni ifodalash , biror narsaga ta‘sir qilish, biror bir ishni bajarish yoki faoliyatni ko‘rsatish maqsadida ishlatiladi. Harakat fe‘llari jonli va jonsiz predmetlarga xos harakatni ifodalaydi . Ular yurish, ta‘sir etish, zarb berish kabi ko‘rinishlarda bo‘lishi mumkin. Fransuz tilida harakat fe‘llari bir nechta turkumga bo‘linadi : tranzitiv, intransitiv va reflektiv fe‘llar. Tranzitiv fe‘llar obyektini talab qiladi (masalan, j’aime le café - men kofeni sevaman). Intransitiv fe‘llar esa obyektini talab qilmaydi (masalan, je cours - men yuguryapman) . Reflektiv fe‘llar esa fe‘l egasi va obyektini bir xil shaxs bo‘lgan fe‘llardir (masalan, je me repose - men dam olaman). Harakat fe‘llari odatda hozirgi , o‘tgan va kelasi zamonlarda ishlatiladi. Misol uchun – je vais - men boryapman

je suis allé- men bordim

j’irai - men bormoqchiman O‘zbek tilida harakat fe‘llari ham bir nechta turkumga bo‘linadi: tranzitiv, intransitiv va o‘tkazgich fe‘llar. Tanzitiv fe‘llar odatda

biror amalni bajarishni anglatadi va obyektini talab qiladi. (m: men kitobni o‘qiyman). Intransitiv fe‘llar esa amalni bajaruvchi shaxsni anglatadi va obyektini talab qilmaydi. (m: men yuraman). O‘tkazgich fe‘llar esa boshqa fe‘l yoki fe‘lni takomillashtirish uchun ishlatiladi (m: men kitob o‘qishni boshladim.)

Solishtirish

Fransuz va o‘zbek tillarida harakat fe‘llarining qo‘llanilishi o‘rtacha xususiyatlarga ega. Ikkala til ham fe‘llarga asoslanadi va amalni ifodalashda fe‘llar muhim rol o‘ynaydi. Har ikkala til tranzitiv , intransitiv va o‘tkazgich / reflektiv fe‘llarni ishlatadi, lekin ularning qo‘llanilishi va tuzilishi farq qiladi.

Mashhur fransuz aristokrati, yozuvchi va harbiy uchuvchi Antuan de Sent-Ekzyuperi tomonidan yozilgan " Kichkina Shahzoda " nomli romanida qo‘llangan harakat fe‘llarini fransuz va o‘zbek tillarida solishtirish maqsadida bir qancha misollar bilan keltirildi:

1) "Les serpents boas avalent leur proie tout entière , sans la mâcher"

Ilon o‘ljasini chaynab o‘tirmay but- butunicha yutib yuboradi.

2) " Dessine-moi un mouton! "

Menga qo‘zichoq chizib ber!

3) " Le petit prince ne répondit rien".

Kichkina shahzoda indamay turaverdi.

4) " Que veux- tu dire?"

O‘zgacha deysanmi?

5) " Je ne te quitterai pas"

Men seni yolg‘iz qoldirmayman.

Xulosa qilib aytganda, fransuz va o‘zbek tillarida harakat fe‘llarining qo‘llanilish xususiyatlari tilning grammatik tuzilishini, fe‘l tizimini va amal tushunchasini aks ettiradi. Ikkala tilning fe‘l tizimi o‘ziga xos xususiyatlarga ega , lekin har ikkala tilda ham harakat fe‘llari amalni ifodalashning muhim vositasidir.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Bescherelle " La conjugaison pour tous "
2. Antuan de Sent - Ekzyuperi " Kichkina Shahzoda " . Toshkent 1988.
3. Antuan de Sent- Ekzyuperi " Le Petit Prince"

Mandarin po‘stidan haydash usulida efir moyi olish va undan foydalanish

Ollaberganova Umriniso Sharipova Zumrad
Urganch davlat universiteti talabalari

Anontatsiya : Bu ilmiy tadqiqot ishi maqolamizda mandarin po‘stidan efir moyi olish va uni foydali xususiyatlari keltirilgan .

Kalit so‘zlar: mandarin , efir moy , haydash, glikozid

Mandarin (*Citrus reticulata*) — rutadoshlar oilasining sitruslar turkumiga mansub doim yashil daraxtlar va butalar turi; mevali ekin. Yovvoyi turlari ma’lum emas. Mandarin subtropik va tropik (Yaponiya, Xitoy, Ispaniya, Meksika va boshqalar) hududlarda ekiladi. Vatani — Xitoy. O‘zbekistonda 20-asrning 70-yillaridan maxsus issikxona va transheyalarda payvanddan o‘stirilgan past bo‘yli navlari yetishtiriladi. Bu navlar mart oyida gullab oktabrda mevasi pishadi. 5—6 yoshda bir tupi 40 kg meva beradi. Mandarin — doim yashil daraxt, balandligi 3 m ga boradi. Tinim davri bilan almashadigan 2—3 o‘shish davriga ega. Shox-shabbasi yoyilib usadi, barglari uzunchoqtuxumsimon, to‘q yashil, gullari oq mayda, ikki jinsli, xushbo‘y. M. may—iyun oylarida gullaydi, mevasi okt—noyab.da pishadi. Mevasi yassi dumaloq, ba‘zan yapaloq, yuzasi biroz g‘adir-budir, po‘sti qalin, zarg‘aldoq, urug‘i mayda. Sharbati nordonshirin. Eti to‘q sariq, sersuv, 8—10 pallali, vazni 60—80 g . Sharbati tarkibida 2,87—10,5% qand, 0,95—1% kislota (asosan, limon kislota), 25 mg % vitamin S va boshqa mavjud. Pustila pektin moddasi, efir moyi va glikozidlar mavjud bo‘lib, qandolatchilik sanoatida va efir moyi olishda ishlatiladi. Mandarin sovuqqa chidamli: —6,5° da barglarini, — 12° da daraxtini sovuq uradi. Ohak va gumusga boy tuproklarda yuqori hosil olinadi. Mandarin asosan, payvand yo‘li bilan ko‘paytiriladi (asosan, trifoliatga payvand qilinadi). Ko‘chatlar orasi 3–5 m, qator orasi 5–6 m qilib kech kuz va erta bahorda ekiladi. Yezda qator oralari yumshatiladi, sug‘oriladi. M. daraxtiga yosh paytida to‘g‘ri shakl berilsa, hosildorlik yuqori bo‘ladi. 10—12 yillik daraxtlardan 1 gektardan 500 s hosil olinadi (bir tupi 30–70 kg meva beradi). Mevasi yangiligida iste‘mol qilinadi (murabbo, jem, sharbat) tayyorlanadi (qarang Sitrus o‘simliklar).

Efir moyini o‘simliklardan suv yoki suv bug‘i yordamida haydab olish usuli. Bu eng eski va oddiy usul bo‘yicha efir moyi olish uchun kubga (laboratoriyada esa

kolbaga) maydalangan o'simlik organi solinadi va ustiga suv quyiladi, so'ngra kub (yoki kolba) sovitkich bilan birlashtirilib, qizdiriladi. Efir moyi bug'i suv bug'i bilan sovitkichdan o'tadi-da, loyqa suv holatida distillatga aylanadi, so'ngra qabul qiluvchi idishga tushadi. Distillat

biroz turgandan keyin efir moyi zichligiga qarab, maxsus yasalgan florentik idishlarda yo suv ustiga yoki suv ostiga yig'iladi va so'ngra efir moyi ajratib olinadi. Efir moylarini suv bug'i yordamida ajratib olish jarayoni quyidagicha boradi. Maxsus kolba yoki kubda suv bug'i hosil qilib, uni o'simlik organi solingan idish tagidan o'tkaziladi. Bunda suv bug'i o'ziga efir moyi bug'ini olib, sovitkichdan o'tadi. Bug'lar sovib, suyuqlikka aylanadi va maxsus idishlarga tushadi. Efir moyini suv bilan haydab olinganda o'simlik organi ham suv bilan birga qiziydi. Bunda o'simlik organi biroz kuyishi, efir moyining sifati esa sal buzilishi mumkin. Suv bug'i bilan efir moyi haydalganda esa bu hodisa yuz bermaydi. Shuning uchun tarkibiy qismi tez buziladigan efir moylari o'simliklardan suv bug'i yordamida haydab olinadi.

Mandarin po'chog'idan efir moyi ajratib olish jarayoni quyidagicha :
10 gr mandarin po'chog'ini 110 gradus haroratda quritish shkafida quritib olib, maydalagich apparatida maydaladik . So'ngra 2: 8 nisbatda eritma tayyorladik . Eritmani tindirib qo'yib haydash apparatida efir moyi ajratib oldik.
Efir moylari tibbiyotda dori sifatida ichiladi yoki badanga surtiladi va in 'eksiya qilinadi bundan tashqari b a 'zi dorilar aralashmasi tarkibiga kiradi. Efir moyi saqlovchi o'simliklardan tayyorlangan dori turlari ham tibbiyotda keng ishlatiladi. Efir moylari farmasevtikada boshqa dorilar mazasi va hidini yaxshilash uchun qadimdan ishlatilib kelinmoqda. Ko'pgina efir moylari bakterisid xossasiga ega bo'lganidan tish kasalliklarini davolashda va ingalyatsiyada (nafas yo'llarini

dezinfeksiya qilishda) ishlatiladi. Xonalar (ko'pincha kasalxonalar) havosini yaxshilash uchun ha efir moylaridan foydalaniladi. Efir moylari ko'proq parfumeriyada, kosmetikada, texnikada va oziq-ovqat sanoatida ishlatiladi. Efir moylari havo kislorodi, yorug'lik va namlik ta'sirida buziladi. Bunday sharoitda ular oksidlanib, smolaga o'xshash moddalar hosil qiladi. Natijada efir moylarining rangi va hidi o'zgarib, o'zi quyushadi. Efir moylari om bor va dorixonalarda saqlanganda yuqorida ko'rsatilgan sharoitlar hisobga olinishi kerak. Efir moylari tegishli MTH da ko'rsatilgan og'zi mahkam yopiladigan idishlarda to'la holda 15°C dan yuqori bo'lmagan haroratda, salqin hamda qorong'i joyda saqlanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. К. Хайдаров, К. Хожиматов. Тошкент «Укитувчи» 1992-йил. 190-201 б
2. Рахмонов, Р. Р., Нўмонов, Қ. Х. Ў., Самадова, И. Ш., & Орипова, Ю. С. Қ. (2023). ЎЗБЕКИСТОНДА ОВЧИЛИК СОҲАСИНИНГ РИВОЖЛАНИШ ТАРИХИ. *Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences*, 3(3), 372-382.
3. Raimov, A. R., & Rakhmonov, R. R. (2019). Distribution and number of Common myna *Acridotheres tristis* (Linnaeus, 1766) in different habitats of the Kyzylkum region. *Природа Внутренней Азии. Nature of Inner Asia*, (2), 60-64.
4. Rakhimovich, R. R., & Rustamovich, R. A. (2019). Structure and distribution of animals in the Bukhara region. *European science review*, 2(1-2), 34-36.
5. Rayimov, A. R., & Rakhmonov, R. R. (2019). The role of *Acridotheres Tristis* in Biotic Connection. *International Journal of Virology and Molecular Biology*, 8(1), 1-3.
6. Rayimov, A. R., & Rakhmonov, R. R. (2019). The distribution and number of *Acridotherestrictis* in different habitats in the Kyzylkum. *Nature of inner asia*, 2(11), 60-64.
7. Rakhmonov, R. R., & Rayimov, A. R. (2019). Ecological positions of hunting species in Bukhara region. *International Journal of Genetic Engineering*, 7(1), 15-18.
8. Rakhmonov, R. R., & Raimov, A. R. (2019). STRUCTURE AND DISTRIBUTION OF HUNTING ANIMALS IN BUKHARA. *Природа Внутренней Азии. Nature of Inner Asia*, (2), 65-68.
9. Rayimov, A., Rakhmonov, R., Nuriddinova, G., & Sanoqulov, R. (2021). BUKHARA REGION AND ITS RELATED TERRITORIES“SPECIES OF REPTILES PART AND NUMBERS“IN SPRING (AYOKOGITMA, KANDIM, AYOKGUJRUMLI, KIZILKUM STATE NATURE RESERVE). *Universum: химия и биология*, (5-2), 62-65.

BUG‘DOYNING KELIB CHIQUISH TARIXI VA BIOLOGIYASI

Karimova Gulnoza Fayzulla qizi

UrDU 208-Biologiya talabasi

Annotatsiya: Yer yuzidagi insonlarning ko‘pchiligi bug‘doy o‘simligining donini asosiy oziq-ovqat sifatida foydalanadi va birinchi non sifatida qadrlaydi. Bug‘doy insoniyat uchun eng muhim oziq-ovqat ekini hisoblanadi va yer shari aholisining asosiy qismi (70%) bug‘doy unidan tayyorlangan mahsulotlarni iste‘mol qiladi. Ushbu maqolada bug‘doyning kelib chiqish tarixi va biologiyasi haqida ma‘lumotlar berilgan.

Kalit so‘zlar: bug‘doy tarixi, fiziologiya, habashiston, efiopiya, zakavkaze, kuzgi bug‘doy, bahorgi bug‘doy, lalmi yerlar,

Аннотация: Большинство людей на земле употребляют зерно растения пшеницы в качестве основного продукта питания и ценят его как первый хлеб. Пшеница является важнейшей пищевой культурой для человечества, и большая часть населения планеты (70%) потребляет продукты, изготовленные из пшеничной муки. В этой статье представлена информация по истории и биологии пшеницы.

Ключевые слова: история пшеницы, физиология, Абиссиния, Эфиопия, Закавказье, озимая пшеница, яровая пшеница, засушливые земли,

Abstract: Most people on earth use the grain of the wheat plant as their main food and value it as the first bread. Wheat is the most important food crop for mankind, and most of the world's population (70%) consumes products made from wheat flour. This article provides information on the history and biology of wheat.

Key words: history of wheat, physiology, Abyssinia, Ethiopia, Transcaucasia, winter wheat, spring wheat, dry lands,

Asosiy qism: Bug‘doy insoniyat uchun eng muhim oziq-ovqat ekini hisoblanadi va yer shari aholisining asosiy qismi (70%) bug‘doy unidan tayyorlangan mahsulotlarni iste‘mol qiladi. Bug‘doydan tayyorlangan oziq-ovqat mahsulotlari mazali, to‘yimli, yaxshi hazm bo‘ladi. Bug‘doydan un, undan xilma-xil oziq-ovqat mahsulotlari: non, shirin kulcha, makaron, yorma, pechenye, bolalar ovqati, konditer mahsulotlari, spirt va boshqalar olinadi. Bug‘doy uni hech qachon hech kimni ko‘ngliga urmaydi, inson o‘ziga kerakli kuch va quvvatni nondan oladi, organizm uchun zarur vitaminlar V, V2, RR va kalsiy, temir va fosfor ham nonda bo‘ladi. Bug‘doy donidan kraxmal, dekstrin, kepak olinadi, somoni, qipidlari

chorva mollar uchun ozuqa sifatida foydalaniladi. 100 kg doni 117; 100 kg somoni 30 ozuqa birligi saqlaydi. Somonidan dag'al xashak, senaj tayyorlanadi, Bundan tashqari somonidan sifatli qog'ozlar, savat va shlyapalar tayyorlashda, qurilishda ishlatiladi. Bug'doy donida 11-20% oqsil 65-75% kraxmal, 2% yog' va shuncha miqdorda yog'ochlik va kul bo'ladi. Bug'doy tarkibidagi eng muhim ko'rsatkich oqsil va kleykovinadir. Bug'doy doni tarkibidagi oqsil miqdoriga qarab foydalaniladi, oqsil miqdori o'ta kam bo'lsa 11 - 13% chorva mollariga ozuqa, 14-15% non, 17-18% makaron tayyorlanadi. Oqsil va kleykovina darajasiga qarab Bug'doylar ko'pli, qimmatli va qattiq bug'doylarga bo'linadi. Yumshoq bug'doylar uning kuchiga qarab kuchli, o'rtacha va kuchsizga bo'linadi. Kuchli bug'doylar kleykovina darajasiga qarab o'rtacha va kuchsizga bo'linadi. Tarkibida 14% dan yoqori oqsil, kleykovina soni 28 dan yoqori bo'lgan, a'lo sifatli non berish qobiliyatiga ega (hamirining ko'tarilishi, ko'pchishi va g'ovakligi), lozim bo'lsa kuchsiz bug'doy uniga qo'shilib uning sifatini yaxshilaydigan bug'doylarga kuchli bug'doylar deyiladi. O'rta bug'doylarga tarkibida oqsil miqdori 11,0-13,9%, kleykovina 25-27% bo'lgan bug'doylar kiradi. Ularning non pishish darajasi past bo'lib ikkinchi nav hisoblanadi, xamiri yaxshi ko'tarilmaydi. Kuchsiz bug'doylar deb, tarkibida oqsil miqdori 11% dan, kleykovinasi 25% dan kam bo'lgan uchinchi nav bug'doylarga aytiladi. Kuchsiz bug'doydan olingan unlardan ta'mi past, hamiri yaxshi ko'tarilmagan non va boshqa mahsulotlar tayyorlanadi. Qimmatli bug'doylar deb, texnologik jarayonlari va donining kimyoviy tarkibi jihatidan kuchli bug'doylarga yaqin navlarga aytiladi. Ammo bu bug'doylardan unni yaxshilovchi sifatida foydalanib bo'lmaydi. Bug'doyning (triticum) 22 turi mavjud bo'lib (jadval-3, shundan bizda ham, chet mamlakatlarda ham asosan ikki turi: yumshoq va qattiq bug'doy keng tarqalgan (Qattiq bug'doy ham yumshoq bug'doydan keyin ikkinchi o'rinni eg'allaydi. Doni yirik oqrangda, yaltiroq, tarkibida oqsil miqdori 18-20% gacha bo'lishi mumkin. Qattiq bug'doy doni kuchli bug'doylar turiga kiradi. Undan bolalar ovqati, makaron, pechenye tayyorlashda va boshqa unlarni yaxshilovchi sifatida foydalaniladi. Qattiq bug'doy asosan bahorgi. qiltikli, boshqochalari boshqoda zich joylashgan bo'ladi. Ishlab chiqarishda eqiladigan yana bir tur bug'doy turg'idum bug'doyi, ayrim belgilari bo'yicha qattiq bug'doyga yaqin turadi. Zakavkazye respublikalari va markaziy Osiyoda bug'doyning mahalliy navlari orasida uchraydi. Sug'oriladigan yerlarda o'sadigan bu bug'doy issiq iqlimga yaxshi moslashadi. Uning shoxlangan boshqoi formalari bo'lib, ular bir paytlar olimlar e'tiborini o'ziga jalb etgan. Bugungi kunda turg'idum turidan

yaratilgan navlar Misr Arab Respublikasida, Iroqda ko‘plab ekilmoqda. Bir vaqtlar uni yemon nonining sifati past deyilardi, seleksiya ishlarini to‘g‘ri yo‘lga qo‘yilishi yangi navlarni vujudga keltiradi. Qattiq bug‘doyga o‘xshash urug‘ olindi. Doni oq, noni ham oppoq so‘lqildoq. Bug‘doy yer yuzida eng ko‘p tarqalgan va qadimiy ekin. Arxeologlarning ma‘lumotlari Kichik Osiyoda bug‘doy 8000 yil oldin o‘troq yashaydigan aholining muhim oziq-ovqat mahsuloti bo‘lganligidan guvohlik beradi. Iroq, Misr, Xitoy, Shimoliy Mesopotamiya eng qadimiy bug‘doy ekladi gan mintaqalarga kiradi. Markaziy Osiyoda uni eramizdan oldin UP minginchi yillarda neolit davridan boshlab yetishtira boshlagan. Bu davr Jaytun dehqonchilik madaniyati nomi bilan ma‘lum. (V. Ya. Massoy, 1971). Eramizdan oldin VII - V ming yillarda Kopet - dog‘ tizmalari tarmog‘i va Qoraqum barxanlari o‘rtasidagi tekisliklarda boshqoli don ekinlari shu jumladan bug‘doy faqat atmosfera yog‘ingarchiliklaridan foydalanib, sun‘iy sug‘orishsiz o‘stirilgan. Amudaryoning quyi qismi, Farg‘ona va Hisor vodiylari, Qashkadaryo, Surxandaryo hamda Vaxsh havzalarining unumdor yerlarida eramizdan oldin II minginchi yillarda murakkab irrigasiya kanallari tizimlariga ega yuksak rivojlangan sug‘oriladigan dehqonchilik mavjud bo‘lgan va bug‘doy yetishtirishgan. Markaziy Osiyo hududida o‘tkazilgan arxeologik qazishmalar mintaqada pakana bo‘yli bug‘doy (T. sompactum) yumshoq bug‘doy (T. ayestivum) qatgiq bug‘doy (T. durum), turgidum (T.turgidum) turlari yetishtirilganligini ko‘rsatadi. Markaziy Osiyo dunyodagi bug‘doylarning gen markazlaridan biri hisoblanadi. Bug‘doy dunyo dehqonchiligida qishloq xo‘jalik ekinlari orasida eqilish maydonlariga ko‘ra birinchi o‘rinni egallaydi va 216,220 mln ga yerga ekiladi . Eng ko‘p bug‘doy ekiladi gan maydonlar Rossiya, AQSh, Xitoy, Hindiston, Kanada, Argentina, Fransiya, Turkiya, Avstraliya, Qirg‘iziston, Italiyada joylashgan. Bug‘doy dunyodagi mamlakatlarning ko‘pchiligida asosiy oziq - ovqat ekinidir. Dunyo aholisining yarmidan ko‘prog‘i uni iste‘mol qiladi. Jahonda beshta qit‘aning shimoliy qutb mintaqalaridan eng janubiy chegaralarigacha ekiladi. Oziq-ovqat ekin sifatida bug‘doy juda ko‘p tabiiy afzalliklarga ega. Uning doni to‘yimli, yuqori kaloriyaga ega, yaxshi saqdanadi, tashiladi hamda qayta ishlanib yuqori sifatli mahsulotlar olinadi. Bug‘doy unidan non yopish va konditer sanoatida yengil hazmlanadigan turli mazalik mahsulotlar tayyorlashda keng foydalaniladi. Donidan yorma, makaron, vermishel va boshqa mahsulotlar tayyorlanadi. Bug‘doy doni dunyoning ko‘pchilik mamlakatlarida asosiy oziq-ovqat mahsuloti hisoblanadi. Inson organizmi oqsilning 30 foizini, uglevodlarning 50 foizini, V vitamini guruhining 60 foizini don mahsulotlaridan oladi. 6 Tarixiy davrlardan hozirgi kunga

qadar bug‘doyning jahon iqtisodiyotidagi o‘rni o‘zgargani yo‘q. Bug‘doy dunyo dehqonchiligida qishloq xo‘jalik ekinlari orasida ekilish maydonlariga ko‘ra birinchi o‘rinni egallaydi va yiliga 226 mln. gektar maydonga bug‘doy ekilib, don hosildorligi o‘rtacha gektaridan 26 sentnerni, yalpi hosil 588 mln. tonnani tashkil etmoqda. Eng ko‘p bug‘doy yetishtiruvchi mamlakat bo‘lgan Xitoyda don hosildorligi 38 s/ga, yalpi hosil 112 mln. tonnani, AQSh da o‘rtacha don hosildorligi 25 s/ga, yalpi hosil 63 mln. tonnani, Hindistonda o‘rtacha don hosildorligi 26 s/ga, yalpi hosil 65 mln. tonnani tashkil etadi. Dunyo miqyosida eng yuqori (68-77 s/ga) hosildorlikka Fransiya va Buyuk Britaniyada erishilmoqda. BMT ma‘lumotlariga ko‘ra, jahonda bug‘doy yetishtirish yetarli emas. Hozirgi kunda har yili jahonda 500 millionga yaqin kishi ochlikdan qiynalmoqda. Donga bo‘lgan ehtiyoj jahon bozorida yildan-yilga oshib bormoqda. O‘zbekiston dunyo dehqonchilik madaniyatining rivojlanishiga katta hissa qo‘shgan mamlakatlardan sanaladi. O‘zbekistonning qulay tabiiy-iqlim sharoiti tufayli insoniyatning eng dastlabki va ongli faoliyati rivojlana boshlangan davrlaridanoq dehqonchilik taraqqiy eta boshladi. Bu esa mamlakatimiz tarixida dehqonchilik madaniyati taraqqiyotini vujudga keltirdi. Tarix yana shundan dalolat beradiki, eramizdan avvalgi uchinchi ming yillikdayoq o‘lkamizda dehqonchilikning o‘ziga xos ekin yetishtirish texnologiyasi bo‘lgan, ya‘ni su‘niy sug‘orish, yerni haydash va hakozolar. Eramizga qadar 6-5 ming yilliklarda (neolit davri) O‘rta Osiyoning janubig‘arbida o‘troq dehqonchilik madaniyati paydo bo‘lgan. Bu madaniyat tarixda —Jaytun nomi bilan mashhur. Arxeologik qazishmalardan ma‘lum bo‘lishicha, —Jaytun madaniyatida bug‘doy va arpa, asosan, sel suvlaridan foydalanilgan holda yetishtirilgan. Hozirgi O‘zbekiston hududida qadimda dehqonchilik gullab yashnagan joy Farg‘ona vodiysining Chust vohasi bo‘lgan. Dehqonchilik, ayniqsa, bronza davrida jadal rivojlangan (Lavronov G.A., 1969). Qadimgi Xorazmda eramizgacha bo‘lgan ikki ming yillikning oxirida Amudaryoning quyi qismida rivojlangan sug‘oriladigan dehqonchilik, ya‘ni sug‘orish ariqlari mavjud bo‘lgan maydonlarda bug‘doy yetishtirilgan (Udachin R.A., Shaxmedov I.Sh., 1984). O‘rta Osiyoda topilgan bug‘doy *T.compactum* Host. (eramizga qadar birinchi ming yillikning yarmigacha yetishtirilgan), yumaloq shaklli *T.antiquorum* Hyeyer.ga mansub bo‘lgan turlar neolit davrida va *T.ayestivum* L. eramizgacha birinchi ming yillikning ikkinchi yarmidan boshlab eramizning birinchi ming yilligining birinchi yarmigacha asosiy ekin hisoblangan (M.M.Yakubsiner,1970). Mahalliy navlarda qisqa (yarim kuzgi bug‘doy 25-30 kun, duvarak 7-12 kun, bahori 2-7 kun) yarovizasiya davrini o‘tishi kuzatiladi.

N.I.Vavilov madaniy o‘simliklarning kelib chiqishi bo‘yicha O‘zbekistonni O‘rta Osiyo Markazining asosi deb hisoblaydi hamda 42 xromosomal yumshoq bug‘doy (*T. aestivum*) ning 44 ta tur xilini va ularning geografik jihatdan tarqalishini aniqlaydi (N.I.Vavilov, 1966). N.V.Pokrovskiy (1930) O‘zbekiston hududida yumshoq bug‘doyning 44 ta tur xiliga ega navlarni to‘plaganligi ushbu ma‘lumotni yana bir bor isbot etdi. Respublikada hozirgi kunda yumshoq bug‘doy (*Triticum aestivum* L.) ning 53 ta navi, qattiq bug‘doy (*T. durum*) ning 8 ta navi ekishga tavsiya etilgan. Shundan 17 ta nav xorijdan keltirilgan navlar hisoblanadi. Chetdan keltirilgan navlarning hosildorligi, don sifati, sovuqqa, kasalliklarga chidamliligi yuqori, lekin navlar ushbu xususiyatlarini O‘zbekistonning noqulay tuproq-iqlim sharoitlarida to‘liq namoyon etolmayapti. Ular mahalliy tuproq-iqlim sharoitining turli noqulay omillaridan, ayniqsa issiqlikdan katta zarar ko‘rmoqda. O‘zbekistonda yaratilgan kuzgi yumshoq bug‘doyning Andijon-1, Andijon-2, Andijon-4, Bobur, Mars-1, Matonat, Yonbosh, Hosildor, Zamin-1, Do‘stlik, Bo‘zqal‘a, To‘raqo‘rg‘on, Denov-1, Saidaziz, Turkiston kabi navlarida mahalliy tuproq-iqlim sharoitlarining noqulay omillariga chidamlilik chetdan keltirilgan navlarga nisbatan yuqori bo‘lmoqda. Lekin, yuqorida keltirilgan navlarning ko‘pchiligida don sifati yuqori emas va ularning kasalliklarga, sovuqqa chidamsizligi aniqlanmoqda. Shundan kelib chiqib aytish mumkinki, sug‘oriladigan yerlar uchun yangi navlar yaratayotgan seleksionerlar oldida yaqin yillar ichida uchun kuzda ekish uchun tezpishar, sovuqqa, issiqlik va kasalliklarga chidamli, serhosil, don sifati yuqori bo‘lgan kuzgi bug‘doy navlarini, shuningdek, kech kuzda ekish uchun yarim kuzgi va duvarak, bahorda ekish uchun bahori bug‘doy navlarini yaratishdek ma‘sulyatli vazifa turibdi. Bugungi kunda ushbu vazifalarni bajarish uchun respublikada katta ilmiy salohiyatga ega ko‘plab ilmiy-tadqiqot muassasalari samarali ish olib bormoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar.

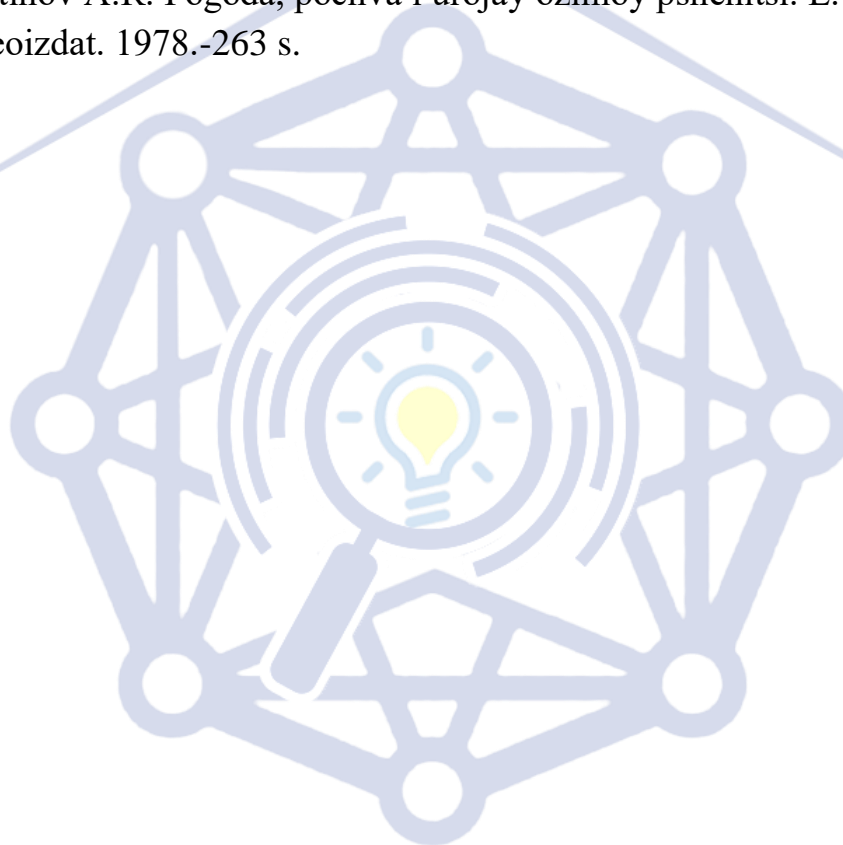
1. Golovkin B.N. «O chyom govoryat nazvaniya rasteniy»-T: Mexnat, 1988-168 s.
2. Davletmuratov S.D. Resursı lekarstvennix rasteniy Karakalpakii i ix oxrana.N.: «Karakalpakstan», 1991.-179 s.
3. Dospexov B.A. Metodika polevogo opita (s osnovami statisticheskoy obrabotki rezul`tatov issledovaniy). M.: Agropromizdat., 1985.-351 s.
4. Zikiryoev A. “Biologiyadan ruscha-o‘zbekcha izohli lug‘at”. T.Qomuslar Bosh tahririyati-1993. .- B.159 60
5. Erejepov S.E. “Flora Karakalpakii, ee xozyaystvennaya xarakteristika, ispol`zovanie i oxrana”. T.: «Fan», 1978.-300 s.

6.Yormatova D, Shamuratov N.” Donli ekinlarni yetishtirish texnologiyasi”.T.:
«AL-FABe-SeRVIS».-2008.-202 b.

7.Kalashnikova K.V. Sil`naya pshenitsa v desyatipolnix sevooborotax. JI.Zernovoe
xozyaystvo. № 6.iyun` 1986.-S.10-12.

8.Kayumov M.K. Programmirovaniye produktivnosti polevix kultur.Spravochnik.
2-e izd. Pererab. i dop. M.: Rosagropromizdat. 1989.-368 s.

9.Konstantinov A.R. Pogoda, pochva i urojay ozimoy pshenitsı. L.:
Gidrometeoizdat. 1978.-263 s.

Research Science and
Innovation House

Using modern interactive technology during learning English

Sobirova Mohinur Alisher qizi

2102-Group Foreign Philology Faculty at Urgench State University

ABSTRACT.

Nowadays, modern technologies and tools have begun to be actively used in education system, which students to gain knowledge in the process of interacting with each other. One of the most popular modern technologies is a “quest”. This article presents the development of a quest for not only English but also other foreign languages.

Key words: modern technology methods, methods, methodology, quest technology, quests

In interactive education, there are so many new teaching methods. The main function of the methods is the transfer and organization of assimilation of knowledge by students. Teachers and methodologists are looking for different ways to make the learning process easier and more interesting. It is important to make the lessons interesting and creative, because the result of learning and understanding the content of the lesson depends on the presentation of the material. “Education is the key to unlocking the world. It is the passport to freedom “. These words belong to Oprah Winfrey. Language implies communication, interaction between people. For the development of communication skills, it is important to include exercises containing the interaction and communication of students. Moreover, foreign language teachers focus on interactive teaching methods.

In modern teacher education, as well as in vocational education in general, integrative trends of internationalization, globalization, Europeanization, professional development education are manifested. It is known that modern higher pedagogical education involves the study by students of a large number of different academic disciplines, each of which has its own sign system of information, due to the corresponding basic science. Considering that the student age is sensitive enough not only to receive new information, but also to develop the spiritual, intellectual, bodily functions of the body. In order to achieve the practical goal of teaching English, the final practical goal of teaching English in the general school course is listening and reading, that is, getting information by listening and reading in a foreign language. The intermediate practical goal is interpreted differently: in class I , listening comprehension and speaking are practical goals; in II-IV classes, listening comprehension and speaking is a practical goal, a means of repeating and strengthening language material learned in reading and writing oral speech; Among the 31 types of speech activity in grades V – VI, listening comprehension, speaking and reading are intermediate practical goals, writing is a practical tool; In grades VII – IX, listening comprehension and reading are practical goals, speaking and writing

are tools. It is known that any goal arises out of necessity. Educational goals are determined based on analytical data about objective and subjective needs. When determining educational goals, it is necessary to give priority to the communicative needs of students.

In addition, the combination of software and digital devices allows teachers to provide personalized content. For example, the most beneficial aspect of using technology in the classroom is that it improves students' flexibility in the learning process. This is very important because a student who cannot adopt to the lesson will not fully understand it. Secondly, it enriches the cooperation of students with each other.

REFERENCE:

1. Algozzine, R. & Ysseldyke, J. (2006). Teaching students with emotional disturbance: A practical guide for every teacher. Thousand Oaks, CA: Corwin Press.
2. American Association on Mental Retardation. (2002). Definition, classification, and system of supports, 10th edition. Washington, D.C.: Author.
3. American Psychiatric Association. (2000). Diagnostic and statistical manual of mental disorders, DSM-IV-TR (text revision). Arlington, VA: American Psychiatric
4. Black, P., Harrison, C., Lee C., Marshall, B., & Wiliam, D. (2004). Working inside the black box: Assessment for learning in the classroom. Phi Delta Kappan, 86(1), 8-21.
5. Bogdan, D. (2006). Who may be literate? Disability and resistance to the cultural denial of competence. American Educational Research Journal, 43(2), 163-192.
6. Bogdan, D., Attfield, R., Bissonnette, L., Blackman, L., Burke, J., Mukopadhyay, T., & Rubin, S. (Eds.). (2005). Autism: The myth of the person alone. New York: New York University Press
7. Boskey, S. Experts Confirm: The Cost of Living is Rising Faster Than Incomes. PR Web Press Release Newswire. Retrieved January 31, 2008, from <http://www.prweb.com/releases/2006/1/prweb331749.htm>
8. Bothmer, S. (2003). Creating the peaceable classroom. Tuscon, AZ: Zephyr Press.
9. Daily Egyptian. (2005, November 17). Appreciate the Good Teachers. Daily Egyptian.

ARPABODIYON O‘SIMLIGIGA BIOLOGIK TAVSIF

UrDU Tabiiy fanlar fakulteti biologiya yo‘nalishi 2-kurs

Talabasi Abdirimova Kumushoy Hasanovna

Annotatsiya: Ushbu maqolada dorivor o‘simliklardan biri bo‘lgan Arpabodiyon haqida ma’lumotlar berilgan. Arpabodiyon urug‘lari ishtaxa ochuvchi, yel haydovchi, balg‘am yumshatuvchi vosita sifatida ishlatiladi. O‘simlik ilmiy tibbiyotda ham keng qo‘llaniladi. O‘simlik urug‘larining suvli damlamasi arterial qon bosimni tushiradi, ichak, jigar, buyrak sanchiqlarida splazmolitik ta’sir etadi. Arpabodiyon antioksidant, antibakterial, zambrug‘larga qarshi, viruslarga qarshi, laktogen xususiyatga ega.

Kalit so‘zlar: Arpabodiyon (Anisium), arpabodiyon mevasi, xalq tabobati, anetol, efir moyi,

Arpabodiyon (Foenikulum vulgariyasi) – bu Apiaceae oilasiga mansub ko‘p yillik o‘t o‘simlik. Bu ikki yillik yoki ko‘p yillik o‘simlik bo‘lib, poyasi tik va uchi yalang‘ochlangan, mayda sariq gullardan tashkil topgan soyabon va tarvaqaylab qo‘yilgan. Bu anisidli xushbo‘y novdani tagida o‘sadigan katta oq lampochka bilan ajralib turadi, undan ko‘plab ipga o‘xshash barglar chiqadi. Arpabodiyon – bu dorivor va oshpazlik xususiyatlariga ega, bu urug‘lar, barglar va lampochkalarining o‘ziga xos xushbo‘yli uchun keng qo‘llaniladi. Ildizlari aperitiv va diuretik xususiyatlarga ega, urug‘lari balsamik, karminativ, yallig‘lanishga qarshi va laktatsiya davrida sut oqimini faollashtiradi. Fennel deb nomlangan o‘simlik soyabonlar oilasiga tegishli. Mamlakatimizda o‘simlik Voloshskiy yoki dorixona arpabodiyon deb ham ataladi. Arpabodiyon qadim zamonlardan beri qadrlanib kelinadi.

Tashqi ko‘rinishi.

Bu yovvoyi tabiatda balandligi 2 m gacha bo‘lishi mumkin bo‘lgan tik podshipnikli va tarvaqaylab ketgan ko‘p yillik o‘t turidir. Yetishtiriladigan navlari bir yillik yoki ikki yillik o‘simliklar bo‘lib, ularning bo‘yi taxminan 60-80 sm ga teng bo‘lib, ildizi bor. Poyasi, piyozi, barglari va gullaridan tashkil topgan o‘simlikning barchasi er yuzida bir xil rozet hosil qiladi. Ushbu tuzilishdan uzun va qattiq novda paydo bo‘ladi, juda tarvaqaylab, ochilgan yashil rangda, g‘unajin bilan tugaydigan barglari bilan. **Ildiz-**Arpabodiyon poyasi tik, shaklli, silindrsimon yoki naychasimon, ozgina burishgan, juda tarvaqaylab ketgan va och yashil yoki oqish rangga ega. Uning

balandligi xilma-xilligi va o'sish odatlariga qarab 60-80 sm dan 2-3 m gacha o'zgarib turadi. **Barglari**-Uzaygan, chuqur yashil barglarning uchlari namlikning yo'qolishini oldini olish uchun qattiqlashishga moyil bo'lgan ko'plab lakiniyalarga bo'lingan. Ular navbatma-navbat o'sib boradi va pichanga o'xshab po'stinlanadi. **Meva**-Uyda quritilmagan mevalar shizokarp hisoblanadi. Dastlab u yashil rangga aylanadi va u pishganida jigarrang-qora rangga aylanadi. U beshburchak va cho'zinchoq shaklga ega va uzunligi 5 mm ga yaqin bo'lib, beshta yaxshi ochilgan rangli qovurg'ani ta'kidlaydi. **Gullar**-Kichkina sarg'ish gullar murakkab soyabonlarda joylashgan nozik va kengaygan pedunkulada terminal holatida joylashgan. Pentamerik simmetriya, unchalik ko'rinmaydigan barglari, bikarpellar gynoecium va beshta stamens, ular odatda har bir guldastaga 10-40 birlikdan to'planadi.

Turlari

O'rt yer dengizi havzasining tabiiy xushbo'y turlariga misol qilib anado, cenoyo, fenejo, fenollo o'tli santa yoki petrushka kabi tirlari keng tarqalgan. Tijorat ekinlari sifatida u butun g'arbiy va Markaziy Osiyoda, Evropaning janubi-g'arbiy qismida tarqaladi. U hatto Shimoliy Afrikaning Azor va Kanariya orollarida uchraydi va Yaponiya va Amerika kabi joylarda tabiiy holga aylangan. Turlar Foenikulum vulgariyasi U vatani janubiy Evropada, ayniqsa yovvoyi tabiatda bo'lgan O'rta er dengizi havzasida joylashgan. Ayni paytda u butun dunyo bo'ylab mo'tadil zonalarda tarqalgan. Urug'da taxminan 6% efir moyi mavjud, Bu anetol va fenkonning organik birikmalaridan iborat. Shuningdek, tarkibida shakar, albriminlar, fitosterollar, kumarin, shilimshiq va estragol va pinen kabi boshqa efir moylari mavjud. Barglarda oddiy uglevodlar, kumarinlar va efir moylari mavjud; kurtaklarda ba'zi mineral elementlar (Ca, Fe va P), tolalar va vitaminlar (A va B)³. Aslida, asosiy faol printsipl – bu o'simlik bo'ylab tarqalgan, ammo urug'larda to'plangan efir moylari anetol va estragol. Eng ko'p mineral – bu kaliy bo'lib, u hujayralarning ichki va tashqi suv muvozanatida ishtirok etadi. Shuningdek, u mushaklarning faoliyatini tartibga soladi va asab impulslarini shakllantirish va o'tkazishda ishtirok etadi

Arpabodiyanning foydali xususiyatlari.

Arpabodiyon, aksariyat sabzavotlar, ko‘katlar yoki aromatik o‘simliklarga o‘xshab, kam energiya darajasiga ega, ammo tolaga va uglevodlarga boy. Kilogramm yo‘qotish dietalari yoki o‘ziga xos simptomatik davolash usullari uchun ideal ovqat. Uning ishlatilishi saraton kasallarida ko‘rsatiladi, chunki u kimyoviy terapiya va nurlanish qo‘llanilgandan so‘ng ovqat hazm qilish tizimini qayta tiklashga yordam beradi. U ovqat hazm qilish traktini tekislaydigan mushaklarga ta‘sir ko‘rsatishi va gazlarning chiqarilishini rag‘batlantirishi tufayli antispazmodik vazifasini bajaradi. Arpabodiyon urug‘i choyi ilonlar, hashoratlar yoki ovqatdan zaharlanish natijasida paydo bo‘lgan ta‘sirni susaytiradigan samarali vositadir. Bu siydik chiqarishni kuchaytiradigan siydik haydovchi ta‘siri tufayli ajoyib xun takviyesidir. Gargling ovozning balandligini va tomoq og‘rig‘ini engillashtiradi. Tibbiy Arpabodiyon ichak tutilishi va achchiq ichakni, shuningdek buyraklar, jigar, taloq va o‘pka bilan bog‘liq kasalliklarni kamaytiruvchi fitoestrogenlarga boy. Bundan tashqari, u sut oqimini ko‘paytirish, hayz ko‘rishni tartibga solish, amenoreyani davolash, ovqat hazm qilish tizimini yaxshilash va ishtahani susaytiruvchi vosita sifatida ishlatiladi. Aks holda, u odatda angina, oshqozon yonishi, qon bosimini davolash va depressiya va xavotirdan xalos bo‘lish uchun ishlatiladi. Bu astma, burun tikanikligi, yo‘tal va suyuqlikni ushlab turishga qarshi samarali vositadir, hatto libido va shahvoniy istaklarni kuchaytirish ham

samarali. Oshpazlikdan foydalanish. Arpabodiyon – bu urug’larning o‘ziga xos ta’mi tufayli ziravor sifatida gastronomiyada ishlatiladigan aromatik o‘simlik. Darhaqiqat, bu qo‘shimcha souslar, go‘sht va baliqlarni, shuningdek pirojnoe va boshqa qandolat mahsulotlarini kiyintirish uchun quruq va maydalangan holda ishlatiladi. Boshqa tomondan, barglar va novdalar aromatik o‘tlar sifatida, lampochka esa retseptlarga o‘ziga xos lazzat beradigan sabzavot sifatida ishlatiladi. Ba’zi mintaqalarda piyoz va lampochka qizilmiya lazzatiga ega ichimlik yoki likyor tayyorlash uchun xom

ashyo hisoblanadi. Quritilgan barglarning konsentrlangan infuzioni bilan bosh terisining ishqalanishi sochni mustahkamlaydi va sochlarning yo‘qolishini oldini oladi. Og‘izdan chiqqan hid yoki halitoz bilan bog‘liq muammolar ovqatni iste’mol qilgandan keyin arpabodiyon urug‘ini chaynash orqali tarqaladi. Arpabodiyon urug‘idan olinadigan efir moyi terapevtik xususiyatlari tufayli muqobil tibbiyotda keng qo‘llaniladi. Altsgeymerni terapevtik davolash uchun peshonani va orqani arpabodiyon moyi bilan surtish tavsiya etiladi. Nozik to‘qimalardan olingan sharbat kon’yunktivit, uslublar yoki glaukomalar tufayli charchagan va tirnash xususiyati beruvchi ko‘zlarni yo‘qotish uchun ishlatiladi. Xuddi shu tarzda, urug‘larni tayyorlashni filtrlash kuniga bir necha marta ko‘zlarni yuvish orqali shunga o‘xshash natijalar bilan qo‘llaniladi. Qorin ustiga qo‘yilgan qaynatilgan va ezilgan barglardan yasalgan qoraqarag‘ay qorinda og‘riq qoldiruvchi vosita bo‘lib xizmat qiladi. Boshqa tomondan, bir litr suvning kaynatilishini hammom suvida 50 gramm mevalar bilan suyultirish organizmga taskin beruvchi ta’sir ko‘rsatadi.

Arpabodiyanga iqlimning tasiri.

Arpabodiyon har bir mintaqaning iqlim sharoitiga qarab kuzning o‘rtalaridan to bahorning boshigacha urug‘lar bo‘yicha ko‘payadi. Odatda 5-8 kg / ga urug‘ o‘simliklar orasida 0,30-0,40 m zichlikda va chiziqlar orasida 0,70 m ishlatiladi. Ekish to‘g‘ridan-to‘g‘ri yoki noqulay iqlimi bo‘lgan mintaqalarda urug‘lik maydonlari orqali amalga oshirilishi mumkin. Issiqxona sharoitida doimiy 20 ° S harorat urug‘larni ekishdan 8-10 kun o‘tgach unib chiqishiga imkon beradi. Iliq yoki mo‘‘tadil iqlimi bo‘lgan mintaqalarda fevral yoki mart oylarida ekish tavsiya etiladi. Sovuq iqlim sharoitida keyinchalik ko‘chirib o‘tkazish yoki kech ekishni amalga oshirish uchun nazorat ostida bo‘lgan sharoitda urug‘ maydonlarini tashkil etish maqsadga muvofiqdir.

Urug‘lik maydonlari tashkil etilgan joylarda ko‘chatlar ekilganidan bir oy o‘tgach, so‘nggi joyga ko‘chirishga tayyor bo‘ladi. Ekishdan oldin erni tayyorlash tavsiya etiladi, kompost va suvni bo‘sh va nam qatlam qoldirguncha to‘g‘ri suring. Ko‘chatlar ehtiyotkorlik bilan olib tashlanadi va dastani yoki ildizlarga zarar bermaslik uchun ehtiyotkorlik bilan ekish joyiga joylashtiriladi. Ular bo‘shashgan tuproq qatlami bilan qoplangan va o‘simliklar o‘rtasida 25-35 sm zichlikni saqlab, yumshoq sug‘orish qo‘llaniladi. Ildizning tepasida tepalik yoki to‘planish transplantatsiyadan 21-28 kun o‘tgach amalga oshiriladi. Ushbu ish lampochkaning o‘shishiga ko‘maklashish uchun poyalar tagida tuproqni to‘plashdan iborat, bir marta yumshatib sug‘orish qulay. Arpabodiyon suv tanqisligiga sezgir, shuning uchun tuproqni uzoq vaqt quruq ushlab turmaslik uchun tez-tez va nisbatan ko‘p sug‘orishni talab qiladi. Suvdan yaxshiroq foydalanish va quruqlikda doimiy namlikni saqlab turish uchun tomchilatib sug‘orishni qo‘llash maqsadga muvofiqdir.

Adabiyotlar

1. Alonso Esteban, J. I. (2015) Arpabodiyon (Foeniculum vulgare Mill.) Farmatsevtika fanida (Bitiruv malakaviy ishi) Universidad Complutense. Farmatsiya fakulteti.
2. Foeniculum vulgariyasi. (2019). Vikipediya, Bepul entsiklopediya. Qayta tiklangan: es.wikipedia.org
3. Foeniculum vulgare tegirmoni (2007) Asturnatura DB. Qayta tiklangan: asturnatura.com
4. Murcia Raqamli Hinojo (2019) viloyati. Qayta tiklangan: regmurcia.com

- Aksincha, M. A., Dar, B. A., Sofi, S. N., Bhat, B. A., & Qurishi, M. A. (2016).
5.Foenikulum vulgare: uning an'anaviy ishlatilishi, fitokimyo, farmakologiya va xavfsizligini har tomonlama ko'rib chiqish. Arab kimyo jurnali, 9, S1574-S1583.
6.Sanches, E., Garcia, D., Carballo, C. & Crespo, M. (1997). Foenikulum vulgare tegirmonini farmakognostik o'rganish. (Arpabodiyon). Kubalik dorivor o'simliklar jurnali, 2 (1), 19-24.

Internet saytlari .

1. www.ziyo.com
2. www.biotus.uz
3. www.stabbing.ru

**Research Science and
Innovation House**

BOSHLANG‘ICH SINFLARDA ONA TILI VA O‘QISH DARSLARINI TASHKIL QILISHDA QO‘LLANILADIGAN METODLARDAN FOYDALANISHNING AHAMIYATI

Sabohat Otajonova Talant qizi

UrDu Pedagogika fakulteti Boshlang‘ich ta‘lim yo‘nalishi talabasi

Annotatsiya. Ushbu maqolada asosan, sinfdan tashqari ishlar, ularning turlari, shakllari, uning mazmuni va ahamiyati haqida ma‘lumot beriladi. 1-sinf ona tili va o‘qish savodxonligidan sinfdan tashqari ishlar to‘garaklar misolida tushuntirildi. Boshlang‘ich sinflarda darslarni o‘rgatishda sinfdan tashqari ishlarning ahamiyati katta. Shuning uchun har bir sinflarda sinfdan tashqari ishlar olib borilsa, maqsadga muvofiq bo‘ladi. 1-sinf ona tili va o‘qish savodxonligi darslarida ham sinfdan tashqari ishlarning bir qancha turlari bo‘lib, ular sinflar doirasida turli xil ko‘rinishlarda olib boriladi.

Kalit so‘zlar: sinfdan tashqari ishlar, boshlang‘ich sinflar, adabiy kechalar, ekskursiyalar, to‘garaklar,

Annotatsion. This article provides information on extracurricular activities, their types, forms, content and importance. Extracurricular activities from 1st grade native language and reading literacy were explained on the example of clubs. Extracurricular activities are important in teaching lessons in the primary grades. So it would be appropriate if extracurricular activities were conducted in each classroom. There are several types of extracurricular activities in subjects such as mother tongue and reading literacy in the primary grades, extracurricular activities take different forms within different, classes.

Key words: extracurricular activities, primary classes, literary nights, excursion, circles,

Аннотация. В этой статье представлена информация о внеклассных занятиях их видах, формах, содержании и важности. На примере клубов разъяснены внеклассные занятия с родным языком 1-го класса и грамотность чтения. Внеклассные занятия важны при проведении уроков в начальных классах. Поэтому было бы уместно если бы внеклассные занятия проводились в каждом классе. Существует также множество видов внеклассных занятий на родом языке в 1-м классе и уроки чтения грамотности которые проводятся в различных формах в классе.

Ключевые слова. Внеклассные занятия, начальные классы, литературная вечера, экскурсия, круги, ден отдыха, виды деятельности.

Ona tili va o‘qish savodxonligi darsligi 2020-yilga qadar ona tili alohida o‘qish darsligi alohida sifatida o‘tilar edi. Hozirgi kunda 2021-2022 o‘quv yili uchun esa yangi tartiblashtirilgan ona tili va o‘qish savodxonligi nomi ostida nashrdan chiqdi va maktablarga tatbiq etildi. Bu yangilik 1-2 sinflar darsliklari uchun e‘lon qilindi. Yurtimizda bolalarning bilim saviyasi va ularning savodxonligini oshirish maqsadida bu yangilik joriy etildi. O‘quvchilar bilimini oshirish va dunyoqarashini yuksaltirish nafaqat darslar mobaynida, balki darsdan tashqari vaqtlarda ham tashkil etilsa, yaxshi natijalarga erishiladi. Shuning uchun ham umum-ta‘lim maktablarida sinfdan tashqari ishlar o‘tkaziladi. Sinfdan tashqari ishlar umumiy o‘rta ta‘lim maktablari o‘quv tarbiyaviy ishining tarkibiy qismi hisoblanadi. Ona tilidan sinfdan tashqari olib boriladigan ishlar ham ta‘limiy, ham tarbiyaviy maqsadlarni ko‘zlaydi. Uning ta‘limiy ahamiyati shundaki, o‘quvchi bu jarayonda qo‘shimcha bilim, malaka va ko‘nikmalarga ega bo‘ladi. Tarbiyaviy ahamiyati esa nutq odobini tarbiyalash, zukkolik, tezkorlik, hozirjavoblik singari fazilatlarini shakllantirish, mustaqil fikrlash, ijodiy faoliyat ko‘rsatish singarilarda o‘z ifodasini topadi. [1]

Adabiy kechalar o‘tkazish, ekskursiyalar, fan olimpiadalari, turli bayram va tadbirlar, ko‘rik tanlovlar, to‘garaklar tashkil etish, shoir va yozuvchilar bilan uchrashuvlar. Bevosita maktabning o‘zida darsdan tashqari o‘tiladigan mashg‘ulotlar sinfdan tashqari ishlar deb ataladi. Bevosita maktabdan tashqarida tashkil etiladigan tadbirlar esa maktabdan tashqari tadbirlar deyiladi. [1] Demak, bundan bilishimiz mumkinki, darslardan tashqarida mashg‘ulotlar olib borilishi o‘quvchilarning bilim saviyasini oshirishda dasturilamal bo‘lib xizmat qiladi. Qolaversa, sinfdan tashqari ishlarning ahamiyatini biz o‘quvchilarning bo‘sh vaqtlarini mazmunli tashkil etishda ko‘rishimiz mumkin, ya‘nikim har bir tashkil qilingan sinfdan tashqari ishlarda o‘quvchilar qo‘shimcha bilimga va malakaga ega bo‘ladilar. Yuqorida aytilganidek, sinfdan tashqari ishlar turlarga bo‘lingan holda turli fanlardan va sinflardan turli shakllarda olib borilishi mumkin. Sinfdan tashqari ishlarning turlariga to‘xtalib o‘tadigan bo‘lsak, 1-adabiy kechalar har bir fandan o‘tkazilishi mumkin. Ko‘pincha bunda yuqori sinflarda fan oyliklar doirasida o‘tkaziladi. Ona tili va adabiyotdan esa Alisher Navoiyga bag‘ishlangan, Zahiriddin Muhammad Boburga atab tashkillashtirilgan adabiy kechalarni kiritsak bo‘ladi.

Bayram va tadbirlarga esa har bir mavsumdagi mavsumiy tadbirlarni kiritishimiz mumkin. Bayramlar va tadbirlar ssenariylar asosida tashkil etiladi.

Ekskursiyalarda turli xil muzeylar va metro bekatlari bo‘ylab sayohatni kiritishimiz mumkin ekan. Shoir va yozuvchilar bilan uchrashuvlar jonli muloqot tarzida tashkil qilinib, bunda o‘quvchilarga tanish bo‘lgan shoir va yozuvchilar taklif etish maqsadga muvofiq bo‘ladi. Mehmon bolalar adabiyoti vakili bo‘lishi lozim. Ko‘rik tanlovlar – bu sinf ichida va sinflararo bo‘lishi mumkin. Masalan, “Yilning eng yaxshi bilimdoni” kabi. To‘garaklar sinfdan tashqari ishlarning asosiy turi bo‘lib, u o‘quvchilarning doimiy barqaror tarkibi bilan ish ko‘radi. To‘garaklarda yangi mavzu o‘tilmaydi, dars jarayonida olingan bilimlar mustahkamlanadi, sinf ishlari tahlil qilinadi. Darslikdan tashqari o‘qituvchi qo‘shimcha adabiyot va qo‘llanmalardan foydalanishi mumkin. To‘garakka a‘zo bo‘lish ixtiyoriy, lekin uning mashg‘ulotlarida ishtirok etish esa majburiydir. To‘garak a‘zolari 20tadan oshmasligi lozim. Boshlang‘ich sinflarda to‘garak mashg‘ulotlari 1-sinfning 2-yarim yilligidan boshlanadi. To‘garak uchun 1-sinfda 17soat (haftasiga 1soat), 2-4 sinflarda esa 34soat (haftasiga 2soat) vaqt ajratilgan.[1] Bundan bilib olishimiz mumkinki, sinfdan tashqari ishlarning hamma turidan ham foydalanib bo‘lishini ko‘rsatib beradi. Boshlang‘ich sinflarda to‘garaklar har bir fan uchun tashkillashtirilishi mumkin. Bunda asosan, bir nechta o‘quvchilarning qiziqishlari yoki ularning o‘zlashtirishlarini inobatga olish kerak. Masalan, siz o‘qituvchisiz va fanlar doirasida to‘garak tashkil qilishingiz lozim. Siz to‘garakni tashkillashtirishda bir nechta omillarni hisobga olishingiz kerak bo‘ladi. O‘quvchilarni qaysi fanga qiziqishlarini, qaysi o‘quvchilar qaysi fandan yuqori yoki past o‘zlashtirish natijalariga ko‘ra siz ularni guruhlariga bo‘lib to‘garaklarga jalb qilishingiz mumkin.

Mana shu talablarni inobatga olib fanlardan to‘garakning yillik ish rejasini tuzish mumkin. Masalan, ona tili va o‘qish savodxonligidan “Ona tilim-jonu dilim”, “Xattotlar” kabi to‘garaklar tashkil etilishi mumkin. Uning mavzularini o‘qituvchi o‘zi tuzishi kerak bo‘ladi. Endi biz 2-sinf uchun to‘garak yillik ish rejasini tuzib olamiz.

2-sinf ona tili va o‘qish savodxonligidan to‘garak rejasi:

1. Vatanparvarlik nima?
2. Mahallamiz jarchisi (she‘r)

3. Nobel olaman (hikoya)
4. Maktabim –ikkinchi uyim
5. Shippak (2ta qism)
6. Maktabim (she’r)
7. Sharikning tug‘ilgan kuni tahlili (3ta qismi)
8. Kimni qo‘shni deymiz? (matn)
9. Mahalla – ota-ona
10. Qishda uxlaydigan hayvonlar
11. Qish ro‘moli
12. Yer ostida nima bor?
13. Qora oltin
14. Sahroda yangi quduq loyiha ishi
15. Sayohatchi qushlar
16. Qanotli do‘stlar
17. Qushlar haqida diktant
18. Bakteriya va mikroblar
19. Mikroblar mavzusida lug‘at ustida ishlash
20. Foydali nonushta
21. Nonushtaga 5 baho
22. Ibn Sino ulashar davo
23. Tanamizni o‘rganamiz
24. Tana a‘zolari haqidagi mashqni bajarish
25. Yo‘qolgan quloq
26. 4-bo‘limni takrorlash
27. Hunar –hunardan unar
28. O‘zbek hunarmandlari haqida audio matn tahlili
29. Hunarning hidi qanaqa? (she’r)
30. Hunar haqida maqollar tahlili
31. Kundaligimdagi ‘2’
32. Katta bo‘lsam, kim bo‘laman
33. Matnlarda qo‘llangan so‘zlar lug‘ati
34. Umumiy takrorlash

To‘garaklarni tashkillashtirishdan asosiy maqsad o‘qish savodxonligini oshirgan holda kitobga muhabbat, uni asrab avaylash va ardoqlash tuyg‘ularini shakllantirib dono kitobxon qilib tarbiyalashdir. Sinfdan tashqarida o‘tkaziladigan eng ommaviy ish to‘garaklar bo‘lganligi sababli u barcha maktablar va sinflarni qamrab oladi. Sinfdan tashqari ishlar asosan, o‘qish darslaridan tashkil qilinadi. STO‘ darslarining muhim vazifalaridan biri mustaqil o‘qish malakalarini tarbiyalash hisoblanadi. Buning uchun mustaqil bajarish uchun topshiriqlar berish, qiziqarli mashq turlaridan foydalanish, eng yaxshi insholarni, taqrizlarni yozuvchi haqida to‘plangan ma‘lumotlarni o‘qitish, tez aytish, topishmoqlar topish, ifodali o‘qish, maqollar aytish musobaqasi, ertak o‘qish kabi ko‘rik tanlovlar tashkil qilish, muayyan mavzular bo‘yicha savol-javoblar uyushtirish, o‘yin tarzidagi ish turlaridan foydalanish zarur. O‘qilgan asarlar yuzasidan suhbatlar o‘tkazish, kitob haftaligi tashkil etish, asarlar asosida kichik insholar yozishni mashq qilish samara beradi. STO‘da kitobning ahamiyati ham katta sanaladi. Kitobni tanlashda o‘quvchilarning yoshiga, qiziqishiga va albatta tarbiyaviy ahamiyatiga e‘tibor qaratish lozim. Mana shu jihatlarni hisobga olib kitob tanlashda bir nechta tamoyillarga amal qilinadi.

1. Kitob tanlashda tarbiyaviy maqsad ko‘zda tutiladi. Bunda o‘quvchilarga vatanimiz o‘tmishi, mustaqillik uchun kurash, xalq qahramonlari, xalq turmushi haqidagi, oilada, maktabda va jamoat joylarida o‘zaro munosabatlarda yuzaga keladigan axloqiy muammolar haqidagi, tabiat va uni asrab avaylash haqidagi kitoblar tavsiya etiladi.
2. Asar tanlashda asarlar janri va mavzusining xilma-xilligi e‘tiborga olinadi. Boshlang‘ich sinflarda o‘quvchilar asosan, hikoyalar, ertaklar, she‘rlar, topishmoqlar, maqollarni o‘qishga qiziqqanlari uchun shu janrdagi asarlar tanlansa, maqsadga muvofiq bo‘ladi.
3. Kitobning o‘quvchilar yoshiga va saviyasiga mosligi hisobga olinadi, 1-sinfda kichik hikoya va ertaklarni o‘qish tavsiya etilsa, 2-4 sinflarda mavzular doirasi kengaytirilib, kundalik turmushda ro‘y berayotgan turli voqealar tasvirlangan asarlar, gazeta va jurnallardagi kichik hajmli xabarlarni o‘qish ham tavsiya etilishi mumkin.
4. Kitob tanlashda o‘quvchilarning shaxsiy qiziqishi va mustaqil o‘qishi hisobga olinadi. Bunda o‘quvchilar o‘ziga qiziqarli bo‘lgan o‘zbek va xorijiy bolalar adabiyoti yozuvchilarining asarlarini o‘zi tanlashi muhim ahamiyatga ega.
5. Kitob tanlashda mavsumiy tamoyilga amal qilinadi.[2]

Umuman olganda kitobni to‘gri tanlash sinfdan tashqari o‘qishning muhim shartidir.

Kitoblarni tanlar ekanmiz ulardan turli bilim va ma‘lumotlar olamiz. Bilim tajriba mahsuli, dunyoni bilish yo‘lidagi izlanishlar samarasi og‘zaki yoki yozma shakldagi matnlar shaklida namoyon bo‘ladi. [3] Darhaqiqat, bilimni biz og‘zaki yoki yozma shakllarda qabul qilishimiz va berishimiz mumkin. Matnlarning asl mohiyatini tushunib kitobni teran anglab yetishimiz mumkin ekanligi hammamizga ma‘lum. Shuning uchun kitob va undagi matn ko‘rinishidagi ma‘lumotlar ahamiyatga molik deb hisoblanadi.

Xulosa qilib shuni aytish joizki, shakllanib kelayotgan o‘quvchining yetuk va barkamol shaxs bo‘lib yetishishini maktabdan va atrof olamdan oladigan ta‘limi va tarbiyasi belgilab beradi. Sharq mutafakkirlaridan biri Husayn Voiz Koshifiyning uqtirishicha, insonni ta‘lim tarbiya orqali qayta tarbiyalash, aqliy qobiliyatini o‘stirish mumkin. Koshifiy o‘zining pedagogik qarashlarida bolalarda mustaqil fikrlash qobiliyatini o‘stirish masalasiga alohida e‘tibor beradi. Ota-onalar muallimlardan bu masalaga alohida ahamiyat berishini talab qiladi. Bu masalada oilaviy hamda tashqi muhit muhim o‘rin tutadi deya aytib o‘tadi. Forobiy bilimdon, ma‘rifatli, yetuk insonning obrazini tasvirlar ekan, bunday deydi: “Har kimki ilm hikmatni o‘rganaman desa, uni yoshligidan boshlasin, sog‘ salomatligi yaxshi bo‘lsin, yaxshi axloq va odobi bo‘lsin, so‘zining uddasidan chiqsin, yomon ishlardan saqlangan bo‘lsin, barcha qonun-qoidalarni bilsin, bilimdon va notiq bo‘lsin, ilmi va dono kishilarni hurmat qilsin, ilm va ahli ilmdan mol-dunyosini ayamasin, barcha real moddiy narsalar to‘g‘risida bilimga ega bo‘lsin”. Bu gaplarni bejizga keltirib o‘tmadik, sababi ta‘lim tarbiya bir-biri bilan chambarchas bog‘liq ekan. Dars va darsdan tashqari o‘tkazilayotgan har qanday tadbir yoki mashg‘ulot albatta ta‘lim beribgina qolmay, tarbiya berish jarayoni bo‘lib ham xizmat qiladi. Mashg‘ulot jarayonida o‘tilayotgan mavzu yoki tadbirning tarbiyaviy jihatiga ham ahamiyat berib ketilmog‘i zarurdir. O‘quvchilarga savollar yordamida murojaat orqali tushuntirish ishlarini olib borishimiz, masalan, Bu hikoyadan qanday xulosa chiqardingiz? Qahramonlarning ishi to‘g‘rimi?, O‘rnida siz bo‘lganingizda nima qilgan bo‘lar edingiz? kabi savollar bilan ularni fikrlashga, yaxshi yoki yomon xususiyatlar haqida bahs yuritgan holda ulardan xulosa chiqarishga o‘rgatish mumkin. Qisqa qilib aytadigan bo‘lsak, sinfdan tashqari ishlar o‘quvchilarni qo‘shimcha ta‘limiy va tarbiyaviy ma‘lumotlar asosida voyaga yetishishi uchun xizmat qilar ekan.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Urazova Z.M. Masofaviy ta'lim kafedrası dotsenti. Boshlang'ich sinflarda sinfdan tashqari ishlarning mazmuni.
2. Karima Qosimova va b.Ona tili o'qitish metodikasi Toshkent -2009. B 167-170.
3. Siddiqova Sh. O'z va o'zga gap munosabati: filol.f.d Jizzax -2019.
4. Nurmatova M. Ifodali o'qish to'garagi “Til va adabiyot ta'limi” 1992-yil.1-son.
<http://fayllar.org>

Research Science and Innovation House

BUXORO VILOYATIDA AVTOTRANSPORT VOSITALARINING SONINI ORTISHI VA ULARNING ATMOSFERANI IFLOSLASHDAGI AHAMIYATI

Fayzieva Flora Abdullaevna

Buxoro davlat universiteti Ekologiya va geografiya kafedrası katta o'qituvchisi

f.a.fayziyeva@buxdu.uz

Farmonova Fotima Faxriddinovna,

Buxoro davlat unversiteti 2-1 eko-20 guruh talabasi,

ffarmonova1@gmail.com

Annotasiya: Ushbu maqolada hozirda dolzarb muammolaridan biri Buxoro viloyatida avtotransport vositalarining sonini ortishi va ularning atmosferani ifloslashdagi ahamiyati va ularning atrof – muhitga shu bilan bir qatorda inson organizmiga ta'siri haqida so'z boradi.

Kalit so'zlar: Atmosfera, biosfera, litosfera, gidrosfera, chiqindi gazlar, smog, REM, fotokimyoviy smog, gazlar emissiyasi, biogeologik sikl.

INCREASING THE NUMBER OF CAR TRANSPORT VEHICLES IN BUKHARA REGION AND THEIR SIGNIFICANCE IN ATMOSPHERIC POLLUTION

Fayzieva Flora Abdullaevna

Senior lecturer of the Department of Ecology and Geography of Bukhara State
University

f.a.fayziyeva@buxdu.uz

Farmonova Fatima Fakhridinova,

Bukhara State University 2-1 eco-20

group student,

ffarmonova1@gmail.com

Abstract: In this article, one of the current problems is the increase in the number of motor vehicles in the Bukhara region and their importance in polluting the atmosphere and their impact on the environment as well as on the human body.

Key words: Atmosphere, biosphere, lithosphere, hydrosphere, waste gases, smog, REM, photochemical smog, gas emission, biogeological cycle.

УВЕЛИЧЕНИЕ ЧИСЛА АВТОТРАНСПОРТНЫХ СРЕДСТВ В БУХАРСКОЙ ОБЛАСТИ И ИХ ЗНАЧЕНИЕ В ЗАГРЯЗНЕНИИ АТМОСФЕРЫ

Файзиева Флора Абдуллаевна

Старший преподаватель кафедры экологии и географии Бухарского
государственного университета f.a.fayziyeva@buxdu.uz

Фармонова Фатима Фахриддиновна,

Студент группы 2-1 эко-20 Бухарского государственного университета,
ffarmonova1@gmail.com

Аннотация: В данной статье одной из актуальных проблем является увеличение количества автотранспортных средств в Бухарской области и их значение в загрязнении атмосферы и их влияние на окружающую среду, а также на организм человека.

Ключевые слова: Атмосфера, биосфера, литосфера, гидросфера, отходящие газы, смог, РЗМ, фотохимический смог, газовая эмиссия, биогеологический цикл.

KIRISH

Hozirgi kunda nafaqat Buxoro viloyatida balki yer sayyorasidagi umumbashariy muammo sifatida avttransport sonining ortishi, sanoat korxonalar ishlab chiqarish suratining aholi demografiyasiga mutanosib ravishda ortishi buning salbiy oqibati sifatida yer sharini o`rab turgan barcha seferalar (biosfera, litosfera, gidrosfera va ayniqsa atmosferani) ifloslovchi asosiy manba sifatida halokatli ta`sir ko`rsatmoqda. Inson salomatligi uchun eng xavfli manbalardan biri avttransport vositalaridan chiqadigan zaharli gazlardir. Avtomobillar purkab chiqaradigan gazlarning tarkibiy qismi inson organizmiga halokatli ta`sir ko`rsatadi, azot oksidi esa fotokimyoviy smog hosil bo`lishida muhim omil hisoblanadi.

ASOSIY QISM

Atmosfera-trik organizmlarni o`rab turgan havo qobig`i hisoblanib, u yerda hayot bo`lishi uchun muhim ahamiyatga ega va bir necha vazifalarni bajaradi:

Yerdagi organizmlarni quyoshdan keladigan zararli ultrabinafsha nurlaridan himoyalash

Yerdagi havo haroratini optimal darajada ushlab turish (ya`ni trik organizm hayot kechira olish harorati)

Moddalarning geologik davriy aylanishiga ishtirok etadi.

Atmosferaning kimyoviy tarkibining miqdor jihatdan o`zgarishiga yoki yangi yod moddalarning kirib kelishiga Atmosferaning ifloslanishi deyiladi. Keyingi paytlarda atmosferaning sun`iy ifloslanishida avtotransport birinchi o`rinni egallaydi (40%), energetika sanoati (14%), maishiy-kommunal, qishloq xo`jaligi (26%) ni tashkil etadi.[1]

Avtotransportning atmosfera havosini ifloslantiruvchi asosiy moddalari bo`lgan is gazi, uglevodorodlar, azot oksidlari, aldegidlar, ketonlar, akrolein, qo`rg`oshin va boshqalar aksariyat hollarda gigiyenik nuqtayi nazardan juda zararli hisoblanib, belgilangan me`yordan ortgan holda boiadi. Ichki yonuv dvigatellaridan chiqadigan qo`rg`oshin birikmalari 1m³ atmosfera havosiga 1—2 mg.dan 4—5 mg.gacha yetadi, bunda albatta motorlarning ish rejimiga qarab, havoning ifloslanish darajasi o`zgarib turadi. Ma`lumotlarga binoan qishloqlardagi turar joylarda 1m³ havo tarkibida qo`rg`oshin miqdori 0,1 dan 0,5 mkg.ga teng bo`lsa, shaharlar havosida 1 dan 5 mkg atrofida bo`ladi. Katta magistral atrofida 1 m³ havo tarkibida 14—38 mkg qo`ig`oshin borligi aniqlangan.[3] Avtotransportning chiqindi gazlari atmosfera havosinigina emas, keyinchalik tuproqni ham ifloslantiruvchi omil bo`lib qoladi. Natijada tuproq mag`izidan o`simlik tarkibiga, hayvon va odam organizmiga o`tib unda yig`ilib boradi. Oqibatda qo`rg`oshin odam qonida yig`ilib, a`zolariga zaharli ta`sirini ko`rsatadi.

3.TADQIQOT VA NATIJALAR.

Davlat statistika qo`mitasi ma`lumotlariga ko`ra, 2021-yilning 1-yanvar holatiga respublikamizda jismoniy shaxslarga tegishli jami avtotransport vositalari soni 2 955 295 tani tashkil etmoqda.[4]

Bu ko`rsatkich hududlar kesimida jismoniy shaxslarga tegishli avtotransport vositalari soni:

Toshkent shahri 479 544 ta

Samarqand viloyati - 344 470 ta

Farg'ona viloyati - 302 771 ta

Toshkent viloyati-273 945 ta

Qashqadaryo viloyati - 241 171 ta

Andijon viloyati - 208 814 ta

Namangan viloyati - 201 443 ta
Xorazm viloyati 199 858 ta
Buxoro viloyati 195 093 ta
Surxondaryo viloyati - 160 417 ta
Qoraqalpog'iston R. - 121 950 ta
Navoiy viloyati - 80 343 ta
Jizzax viloyati 79 820 ta
Sirdaryo viloyati - 65 658 t

Yuqoridagi ko'rsatkich 2022- yilning 1- oktabr holatiga ko'ra, avtotransport soni 3 579 383 tani tashkil etib, 1 yildan oshiqroq vaqt ichida 624088 taga oshganini ko'rish mumkin. O'zbekiston Respublikasida jismoniy shaxslarga tegishli avtomobillar soni shulardan:[2]

- Yengil avtomobillar 3 342 039 (jami avtomobillarning 93,4 %);
- Yuk avtomobillar 216 274 (6,0 %);
- Avtobus va mikroavtobuslar 15 710 (0,4 %);
- Maxsus avtomobillar 5 360 (0,2%);

Xulosa. Takidlab o'tganimdek Respublikamizda 2022- yilning 1- oktabr holatiga ko'ra, avtotransport soni 3 579 383 tani tashkil etsa shularning 195 093 tasi (5.45%) Buxoro viloyati hissasiga to'g'ri kelishini kurish mumkin. Avtotransport vositalari sonining ortib borishi tashqi muhitga ajralib chiqayotgan kanserogen moddalarning salmog'i ortishiga olib keladi.[5] Avtotransport vositalari atmosfera havosini azot oksidi bilan 40,5%, uglevodorodlar bilan 42% zararlantiradi. Havoga chiqarib tashlanadigan 100 mln. tonnaga yaqin is gazining 73,5 mln.tonnasi yoki 78% avtotransport vositalariga to'g'ri keladi. Shaharlar havosining 60% zaharli gazlar bilan ifloslanishi avtotransport hisobiga to'g'ri keladi.[6] Shunday qilib, hozirgi vaqtda atmosfera havosini ifloslantiruvchi manbalarga sanoat korxonolari va ularning turli tarmoqlarini, avtomobil hamda boshqa transport vositalarini, qishloq xo'jaligiga tegishli vositalarni, keng ko'lamda ishlatilayotgan zaharli kimyoviy moddalarni misol qilib ko'rsatish mumkin. Bularning hammasi insonning antropogen faoliyatidan kelib chiqadigan muammolardir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. S.M.Turobjonov, M.M.Niyazova, T.T.Tursunov, X.L.Pulatov. Sanoat chiqindilarini rekuperatsiya qilish texnologiyasi.O‘zbekiston faylasuflari milliy jamiyatinashriyoti Toshkent – 2011
2. Pranav Kumar , Usha Mina. Fundamentals of Ecology and Environment. Pathfinder Publication New Delhi, India-2018
3. A.Ergashev,T.Ergashev.Ekologiya,biosfera va tabiatni muhofaza qilish.Toshkent<Yangi asr avlodi>-2005y.
4. Yu.Shodimetov.Ijtimoiy ekologiyaga kirish.Toshkent <O‘qtuvchi>-1994y
5. Atrof-muhitni muhofaza qilish va tabiatdan foydalanishga oid normativ-huquqiy hujjatlar to‘plami: — T.: Adolat. 2008.
6. Национальный доклад о состоянии природной среды Узбекистана. — Т: 2005, 2008.
7. Беспаметнов Г.П., Кротов Ю.А. Предельно допустимые концентрации химических веществ в окружающей среде. Справочник. — Л.: Химия, 1985.

Research Science and Innovation House

Linguistic Analysis of Knowledge Issues in Psychological Discourse

Bobokalonov Odilshoh Ostonovich

Associate professor, PhD

French Philology Department

Bukhara State University

o.o.bobokalonov@buxdu.uz

<https://orcid.org/0000-0003-3781-0480>

Sanakulov Hasan Khudayberdievich

French teacher, Independent researcher

Bukhara State University

h.x.sanakulov@buxdu.uz

Abstract – This scientific article aims to explore the linguistic analysis of knowledge issues in psychological discourse. It highlights the importance of language in shaping and communicating psychological knowledge and examines the ways in which language can both facilitate and hinder the understanding and dissemination of psychological concepts. Through a critical analysis of key psychological texts, this article identifies several linguistic issues that are prevalent in psychological discourse, including the use of technical jargon, the construction of binary oppositions, and the reliance on metaphorical language. The article concludes by suggesting that a more nuanced and reflexive approach to language is needed in psychological discourse to better capture the complexity of human experience.

This scientific article conducts also a linguistic analysis of knowledge issues present within psychological discourse. It examines the intricacies of language use, communication strategies, and the construction of knowledge in the field of psychology. By exploring how language influences the dissemination of

psychological concepts, this article contributes to a deeper understanding of the challenges and opportunities surrounding knowledge transmission in this domain.

Keywords: Psychological discourse, psychological knowledge, term, terminology, jargon, technical language, psychological concepts, psychological phenomena, binary oppositions, metaphorical language.

Language is a fundamental tool for communicating knowledge in all academic disciplines, including psychology. However, the use of language in psychological discourse is not without its challenges. The complexity of psychological concepts, combined with the need for precision and accuracy in communication, can result in a reliance on technical jargon and abstract language that can be difficult for non-experts to understand. Furthermore, the use of metaphorical language and binary oppositions can reinforce certain assumptions and biases that may limit the scope and accuracy of psychological knowledge.

Psychology is a complex and dynamic field that explores various aspects of human behavior, cognition, and emotions. The knowledge generated in psychological research is often communicated through written and spoken discourse. However, the language used in psychological discourse can sometimes create ambiguity and confusion about the nature and validity of the knowledge being presented. This report aims to conduct a linguistic analysis of knowledge issues in psychological discourse.

II. Materials and Methods

The materials for this linguistic analysis were drawn from a diverse range of sources within psychological discourse. A comprehensive collection of academic papers, research articles, textbooks, clinical case studies, therapy session transcripts, and popular psychology books was curated to ensure a representative sample of linguistic styles and contexts.

Data Collection: The data were sourced from established psychological journals, reputable online databases, academic libraries, and digital archives. The collection process focused on ensuring a balanced representation of subfields within psychology, including clinical, cognitive, developmental, social, and neuropsychology.

Data Annotation and Categorization: The collected data underwent meticulous annotation and categorization. Key linguistic features, such as specialized terminology, metaphors, polysemous terms, ambiguous phrases, and discourse framing, were identified and marked for further analysis.

Linguistic Analysis Framework: The linguistic analysis was guided by a multifaceted framework that incorporated principles from discourse analysis, semantics, pragmatics, and sociolinguistics. This approach enabled a comprehensive examination of linguistic nuances in conveying psychological knowledge.

Annotation Software: The data annotation process was facilitated by employing specialized linguistic annotation software. This tool allowed researchers to mark and categorize linguistic features within the corpus systematically, ensuring consistency and accuracy in data analysis.

Linguistic Patterns Identification: The identified linguistic features were examined for patterns and trends within the collected corpus. Frequencies of ambiguous terms, instances of polysemy, use of metaphors, and framing techniques were quantified and analyzed to unveil the prevalence and impact of these linguistic phenomena on knowledge communication.

Comparative Analysis: A comparative analysis was conducted to discern variations in linguistic choices across different subfields of psychology and linguistic contexts. This step facilitated insights into how knowledge issues may vary based on the specific psychological domain or the target audience of the discourse.

Ethical considerations were paramount in this analysis to ensure responsible handling of sensitive psychological terminology and content. Special attention was given to the representation of vulnerable populations, ensuring that language use was respectful and non-stigmatizing.

Inter-Rater Reliability: To enhance the reliability of the analysis, an inter-rater reliability procedure was employed. A subset of the data was independently annotated by multiple researchers, and the level of agreement was calculated. Any discrepancies were discussed and resolved collaboratively.

Qualitative Analysis: In addition to quantitative analysis, a qualitative examination of selected instances was conducted. This allowed for a deeper exploration of the contextual nuances surrounding certain linguistic features and their implications for knowledge communication in psychological discourse.

Limitations: It's important to acknowledge limitations related to the scope of the corpus, potential researcher bias in data annotation, and the subjectivity of certain linguistic analyses, such as metaphor interpretation.

Statistical Analysis: Quantitative findings were subjected to statistical analysis to determine significance and correlations between linguistic patterns and their impact on knowledge issues in psychological discourse.

Data Interpretation: The interpretation of the linguistic analysis results was grounded in linguistic theory and psychological expertise. The findings were situated within the broader context of knowledge dissemination in psychology, considering potential implications for researchers, practitioners, educators, and the general public.

The materials and methods employed in this linguistic analysis aimed to systematically examine knowledge issues in psychological discourse through the lens of language. This approach facilitated a robust exploration of the linguistic

features shaping the communication of psychological concepts and their implications for the field as a whole.

III. Results

The analysis revealed several knowledge issues present in psychological discourse. One of the most common issues was the use of vague and ambiguous terminology. For example, terms such as "mind," "consciousness," and "emotion" were used without clear definitions or operationalizations. This made it difficult for readers to understand the precise meaning of the concepts being discussed.

Another issue identified was the use of complex sentence structures that made it difficult for readers to follow the author's argumentation. This was especially evident in articles that used jargon or technical language. The use of technical language also created a barrier to understanding for non-experts in the field.

Finally, the analysis revealed that some authors used argumentation strategies that were not supported by empirical evidence. For example, some authors made claims about causal relationships between variables without providing sufficient evidence to support their claims.

Psychological discourse plays a pivotal role in disseminating theories, research findings, and therapeutic interventions. However, the complex and multifaceted nature of psychological concepts often gives rise to knowledge issues influenced by linguistic choices. This article delves into the linguistic dimensions that shape knowledge representation, communication, and comprehension within psychological discourse.

Language as a Medium of Knowledge Transfer: Language serves as a medium through which psychological knowledge is transferred from researchers, practitioners, and educators to diverse audiences. The article examines the role of

terminology, jargon, and varying levels of technicality in shaping how psychological concepts are perceived and understood by different stakeholders.

Ambiguity and Polysemy: Ambiguity and polysemy are common linguistic phenomena in psychological discourse. The article explores how certain terms, such as "repression" or "anxiety," can have multiple interpretations based on context, leading to potential misunderstandings or varying interpretations among readers and listeners.

Precision vs. Accessibility: Psychological discourse often grapples with the balance between linguistic precision and accessibility. The article investigates how specialized terminology, while enhancing accuracy, can also alienate non-experts and hinder interdisciplinary collaboration. Conversely, simplification for broader audiences may risk oversimplifying complex psychological phenomena.

Discourse Analysis and Framing: Discourse analysis reveals how knowledge is constructed and framed in psychological texts. The article delves into how authors use rhetorical devices, metaphors, and framing techniques to convey certain perspectives and influence readers' understanding of psychological concepts.

Cultural and Linguistic Diversity: Our research addresses the impact of cultural and linguistic diversity on knowledge dissemination within psychological discourse. It explores how language barriers, idiomatic expressions, and cultural norms can influence the interpretation and application of psychological concepts across different linguistic and cultural contexts.

Ethical Considerations in Language Use: Ethical considerations within psychological discourse include the responsible use of language to avoid stigmatization, misrepresentation, or undue influence. The article discusses how language choices can perpetuate biases, stereotypes, or ethical dilemmas, requiring careful linguistic sensitivity from psychologists.

Digital Communication and New Media: The digital era has transformed how psychological knowledge is disseminated through online platforms, social media, and multimedia formats. The article examines the linguistic strategies used in these platforms and the potential impact on the accuracy and integrity of psychological information.

IV. Discussion

This research aims to explore the linguistic analysis of knowledge issues in psychological discourse. It will examine the ways in which language is used to construct psychological knowledge, and the ways in which linguistic choices can shape our understanding of psychological concepts.

Technical Jargon: One of the most common linguistic issues in psychological discourse is the use of technical jargon. Technical terms are necessary for precision and accuracy in communication, but they can also create barriers to understanding for non-experts. Moreover, technical jargon can sometimes be used to obscure rather than clarify meaning, as when it is used to make claims that are not supported by evidence.

Binary Oppositions: Another linguistic issue in psychological discourse is the construction of binary oppositions. Binary oppositions are pairs of opposing concepts (e.g., good/bad, normal/abnormal) that are used to define and categorize psychological phenomena. However, the use of binary oppositions can be problematic because it can reinforce certain assumptions and biases that may not accurately reflect the complexity of human experience. For example, the binary opposition between normal and abnormal can be used to pathologize certain behaviors or experiences that may be within the range of normal human variation.

Metaphorical Language: A third linguistic issue in psychological discourse is the use of metaphorical language. Metaphors can be a powerful tool for

communicating complex concepts, but they can also be misleading if they are not carefully chosen and used. Moreover, the use of metaphorical language can sometimes obscure rather than clarify meaning, as when it is used to make claims that are not supported by evidence.

The findings of this study highlight the importance of clear and precise language in psychological discourse. Vague and ambiguous terminology can create confusion and hinder the advancement of knowledge in the field. Authors should strive to use clear and concise language that is accessible to a wide range of readers, including non-experts.

The study also highlights the importance of evidence-based argumentation in psychological discourse. Claims about causal relationships between variables should be supported by empirical evidence. Authors should also be transparent about the limitations of their research and acknowledge alternative explanations for their findings.

V. Conclusion

The linguistic analysis of knowledge issues in psychological discourse is an important area of inquiry that has implications for both the theory and practice of psychology. This research has highlighted several linguistic issues that are prevalent in psychological discourse, including the use of technical jargon, the construction of binary oppositions, and the reliance on metaphorical language. A more nuanced and reflexive approach to language is needed in psychological discourse to better capture the complexity of human experience. By examining the ways in which language is used to construct psychological knowledge, psychologists can better understand the limitations and potential of their discipline.

The linguistic analysis of knowledge issues in psychological discourse reveals the complex interplay between language, communication strategies, and the

construction of knowledge. Acknowledging the nuances of language can enhance effective knowledge transfer, improve interdisciplinary collaboration, and ensure ethical representation within the field of psychology. This article underscores the need for linguistic awareness and precision to bridge the gap between psychological expertise and broader understanding.

Finally, this study provides insights into the linguistic analysis of knowledge issues in psychological discourse. The findings suggest that authors should be mindful of the language they use and strive to communicate their research in a clear and precise manner. By doing so, they can promote a better understanding of psychological research and contribute to the advancement of knowledge in the field.

VI. References:

1. Bobokalonov O. General and national-cultural features of medical plants in uzbek and french languages. Interdisciplinary Conference of Young Scholars in Social Science, 17, 2021 – P. 48-50.
<http://www.openconference.us/index.php/ysc/article/view/17>
2. Bobokalonov O. Lexico-semantical features of medical plants in uzbek and french languages. Interdisciplinary Conference of Young Scholars in Social Sciences | Published by the Open Conference, 19, 2021 – P. 54-56.
<http://www.openconference.us/index.php/ysc/article/view/19>
3. Bobokalonov O. Linguo-Cultural Peculiarities of the Phraseological Units with Pharmacophytonyms Components. International Journal of Progressive Sciences and Technologies, 23(2), 2020. – P. 232-235.
<https://ijpsat.ijshjournals.org/index.php/ijpsat/article/view/2357>
4. Bobokalonov Odilshoh Ostonovich. (2023). Shifonym or Shifonema, New Onamastic Unit. INTERNATIONAL JOURNAL OF INCLUSIVE AND

- SUSTAINABLE EDUCATION, 2(4), 49–51. Retrieved from <https://inter-publishing.com/index.php/IJISE/article/view/1504>.
5. Bobokalonov Ramazon Rajabovich. (2021). Development Of Semiotic Theory In The First Period. Eurasian Research Bulletin, 3, 19–23. Retrieved from <https://geniusjournals.org/index.php/erb/article/view/262>
  6. Bobokalonov, O. (2020). Linguo-Cultural Peculiarities of the Phraseological Units with Pharmacophytonyms Components. International Journal of Progressive Sciences and Technologies, 23(2), 232-235. <https://ijpsat.org/index.php/ijpsat/article/view/2357>
  7. Bobokalonov, O. (2020). Linguo-Cultural Peculiarities of the Phraseological Units with Pharmacophytonyms Components. International Journal of Progressive Sciences and Technologies, 23(2), 232-235. https://uniwork.buxdu.uz/resurs/13702_1_EFA346AE2E360C993D39339DDF86E92FFA5A606F.pdf
  8. Bobokalonov, O. (2021). ПРАГМАЛИНГВИСТИЧЕСКОЕ ИЗУЧЕНИЕ ФРАНЦУЗСКО-УЗБЕКСКОЙ ТЕРМИНОЛОГИИ ЛЕКАРСТВЕННЫХ РАСТЕНИЙ. ЦЕНТР НАУЧНЫХ ПУБЛИКАЦИЙ (buxdu. uz), 7(7). http://journal.buxdu.uz/index.php/journals_buxdu/article/view/4780
  9. Bobokalonov, O. (2021). Текст научной работы на тему «Прагмалингвистическое изучение французско-узбекской терминологии лекарственных растений». ЦЕНТР НАУЧНЫХ ПУБЛИКАЦИЙ (buxdu. uz), 7(7). http://journal.buxdu.uz/index.php/journals_buxdu/article/view/4782
  10. Bobokalonov, O. (2021). Фитофразаологизмы или фитофраземы. ЦЕНТР НАУЧНЫХ ПУБЛИКАЦИЙ (buxdu. uz), 7(7). http://journal.buxdu.uz/index.php/journals_buxdu/article/view/4781
  11. Bobokalonov, O. (2022). LINGUOCULTURAL AND LINGUOCOGNITIVE TERMINOSYSTEM FEATURES OF MEDICINAL PLANTS IN THE FRENCH AND UZBEK LANGUAGES (Fransuz va o'zbek tillari shifobaxsh o'simliklar

- terminosistemasing lingvomadaniy va lingvokognitiv xususiyati). Bukhara State University. <https://scienceweb.uz/publication/11504>
12. Bobokalonov, O. (2023). FRANSUZ ZAMONAVIY FRAZELOGIYASIDA LINGVOKULTUROLOGIK SHIFOBAXSH FITONONIMLAR. ЦЕНТР НАУЧНЫХ ПУБЛИКАЦИЙ (buxdu. uz), 31(31).
13. Bobokalonov, O. (2023). The Role of Shifonemas in Modern Linguistics. ЦЕНТР НАУЧНЫХ ПУБЛИКАЦИЙ (buxdu. uz), 34(34).
http://journal.buxdu.uz/index.php/journals_buxdu/article/view/9722
14. Bobokalonov, O. (2023). Лингвокультурные лечебные фитонимы в современной французской фразеологии. ЦЕНТР НАУЧНЫХ ПУБЛИКАЦИЙ (buxdu.Uz), 31(31).
https://journal.buxdu.uz/index.php/journals_buxdu/article/view/9351
15. Bobokalonov, O. O. (2021). Units Expressing Names Of Uzbek Medicinal Plants And Their Classification. International Journal of Culture and Modernity, 9, 115-120.
<https://scholar.google.com/scholar?cluster=14037514971228562666&hl=en&inst=8697446408056752236&oi=scholar>
16. Bobokalonov, R. (2022). Linguacultural Study of Signs and Symbols. ЦЕНТР НАУЧНЫХ ПУБЛИКАЦИЙ (buxdu. uz), 16(16).
http://journal.buxdu.uz/index.php/journals_buxdu/article/view/7018
17. BOBOKALONOV, R. O. (2021, March). International medical terms from French to Uzbek language. In E-Conference Globe (pp. 136-144).
https://scholar.google.com/scholar?hl=fr&as_sdt=0%2C5&q=International+medical+terms+from+French+to+Uzbek+language&btnG=
18. BOBOKALONOV, R. O. (2021, March). International medical terms from French to Uzbek language. In E-Conference Globe (pp. 136-144).
<https://papers.econferenceglobe.com/index.php/ecg/article/download/241/243>

19. Bobokalonov, R. R., Bobokalonov, P. R., & Khayatova, N. I. (2016). MEANINGS OF CANONICAL WORDSSENTENCES IN THE SPIRIT OF TOLERANCE. International scientific journal, 44. http://sciphilology.ru/f/philology_no_2_26_march.pdf#page=44
20. Bobokalonov, R. R., Hayatova, N. I., & Bobokalonov, P. R. (2016). NEUROLINGUISTIC PROBLEMS: PROPERTIES OF NON-VERBAL MEANS OF COMMUNICATION AND EXPRESSION. International scientific journal, 38. http://sciphilology.ru/f/philology_no_6_30_november.pdf#page=38
21. Harper, Dave. "Discourse analysis." Choosing methods in mental health research. Routledge, 2007. 63-83.
22. Kress, Gunther, and Jeff Bezemer. "Multimodal discourse analysis." The Routledge handbook of discourse analysis. Routledge, 2023. 139-155.
23. Juraeva, M., & Bobokalonov, O. (2020). Pragmalinguistical study of french-uzbek medicinal plant terminology. Electronic journal of actual problems of modern science, education and training: Modern problems of philology and linguistics, 6(1). <https://scholar.google.com/scholar?cluster=575750864191777835&hl=en&inst=8697446408056752236&oi=scholar>
24. Kintsch, T. A. V. D. W., and Teun A. Van Dijk. "Cognitive psychology and discourse: Recalling and summarizing stories." Current trends in textlinguistics 61 (1978).
25. Kintsch, Walter. "The role of knowledge in discourse comprehension: a construction-integration model." Psychological review 95.2 (1988): 163.
26. Kuldashova, N. B., Xamidova, M. X., Kuldashova, K. N. B., & Khamidova, M. K. (2020). The importance of terminology in linguistics. Scientific reports of Bukhara state university, 3(3), 106-109. <https://scholar.google.com/scholar?cluster=12389549509788219209&hl=en&oi=scholar>

- 27.N.B.Kuldashova. (2023). LE TERME ET LA TERMINOLOGIE. Innovative development in educational activities, 2(6), 41–52. <https://doi.org/10.5281/zenodo.7781466>
- 28.Narzoullaèva Dulfouza Bafoevna. (2023). THÉOLINGUISTIQUE - UNE TENTATIVE DE VULGARISATION DU TERME. Innovative development in educational activities, 2(6), 58–63. <https://doi.org/10.5281/zenodo.7781487>
- 29.Ostonovich Bobokalonov, O. . (2021). UNITS EXPRESSING NAMES OF UZBEK MEDICINAL PLANTS AND THEIR CLASSIFICATION. International Journal of Culture and Modernity, 9, 115–120. Retrieved from <http://ijcm.academicjournal.io/index.php/ijcm/article/view/138>
- 30.Ostonovich, B. O. (2021, December). LEXICO-SEMANTICAL FEATURES OF MEDICAL PLANTS IN UZBEK AND FRENCH LANGUAGES. In Interdisciplinary Conference of Young Scholars in Social Sciences (pp. 54-56). <https://www.openconference.us/index.php/ysc/article/view/19>
- 31.Ostonovich, B. O. (2023). MULTICULTURALISM THROUGH FRENCH SHIFONEMAS. Horizon: Journal of Humanity and Artificial Intelligence, 2(5), 695-700. <http://univerpubl.com/index.php/horizon/article/view/1877>
- 32.Ostonovich, B. O. (2023). Shifonym or Shifonema, New Onomastic Unit. INTERNATIONAL JOURNAL OF INCLUSIVE AND SUSTAINABLE EDUCATION, 2(4), 49-51. <https://inter-publishing.com/index.php/IJISE/article/view/1504>
- 33.Ostonovich, B. O., & Hafizovna, K. M. (2023). Onomastic Interpretation of Anonym, Metonym and Shifonym. Journal of Survey in Fisheries Sciences, 10(4S), 1293-1303. <http://sifisheriessciences.com/journal/index.php/journal/article/view/1178>
- 34.Ostonovich, O. B. (2020). Specific features of phraseological units. International Journal on Integrated Education, 3(11), 192-195. <https://doi.org/10.31149/ijie.v3i11.886>.

35. Parker, Ian. Discourse dynamics (psychology revivals): Critical analysis for social and individual psychology. Routledge, 2014.
36. RADJABOVICH, B. R., OSTONOVICH, B. O., & BAFOEVNA, N. D. (2023). Differential, Communicative and Neuropsycholinguistic Problems of Semantic Functionally Formed Speeches in Unrelated Languages. Journal of Survey in Fisheries Sciences, 10(2S), 1363-1375. <https://sifisheressciences.com/journal/index.php/journal/article/view/871>
37. Salimovna, H. G. (2022). In the Translation of Language Units of Art Lexico-Semantic Properties (on the Example of French and Uzbek). Indonesian Journal of Innovation Studies, 18. <https://ijins.umsida.ac.id/index.php/ijins/article/view/612>
38. Shavkatovna, S. D., Ostonovich, B. R., & Isroilovna, T. G. (2021). LINGUOCULTUROLOGICAL ANALYSIS OF IMAGES-SYMBOLS OF LITERARY TEXT. International Engineering Journal For Research & Development, 6, 236-238. <https://osf.io/ntc4f/download>
39. Tenbrink, Thora. "Cognitive discourse analysis: Accessing cognitive representations and processes through language data." Language and Cognition 7.1 (2015): 98-137.
40. Trappes-Lomax, Hugh. "Discourse analysis." The handbook of applied linguistics (2004): 133-164.
41. Tonkiss, Fran. "Discourse analysis." Researching society and culture 3 (2012): 405-423.
42. Uzokova, Shakhnoza. "Principles of Discourse Analysis in Linguistics." Журнал иностранных языков и лингвистики 1.1 (2020): 7-12.
43. Van Dijk, Teun A. "Discourse, knowledge, power and politics." Critical discourse studies in context and cognition 43 (2011): 27-65.
44. Wodak, Ruth, and Michael Meyer. "Critical discourse analysis: History, agenda, theory and methodology." Methods of critical discourse analysis 2 (2009): 1-33.
45. Xamidovna, M. (2023). PROBLEMS OF TRANSLATION OF NATURAL PHENOMENA IN UZBEK LANGUAGE. ЦЕНТР НАУЧНЫХ ПУБЛИКАЦИЙ

(buxdu.

uz),

29(29).

http://journal.buxdu.uz/index.php/journals_buxdu/article/download/8902/5761

46. Yazdannik, Ahmadreza, Alireza Yousefy, and Sepideh Mohammadi. "Discourse analysis: A useful methodology for health-care system researches." Journal of education and health promotion 6 (2017).

Research Science and
Innovation House

Place of Shifonemas in Modern Linguistics

Bobokalonov Odilshoh Ostonovich

Associate professor (PhD) of Bukhara State University, Uzbekistan

E-mail: o.o.bobokalonov@buxdu.uz

<https://orcid.org/0000-0003-3781-0480>

Abstract: Shifonemas or shifonyms - medicinal plant names play a crucial place in modern linguistics, as they are essential for communication among botanists, scientists, and individuals who are interested in plant life. The study of shifonemas is an important area of research for linguists and botanists, as it provides insights into the cultural and linguistic aspects of plant life. In this article, we will explore the place of shifonemas in modern linguistics and their significance in the field.

Keywords: term, terminology, shifonema, shifonym, phytonyms, modern linguistics, holistic approach, cultural and linguistic aspects, terminological research

INTRODUCTION.

In Modern Linguistics shifonemas or shifonyms - medicinal plant names play a crucial place, as they are essential for communication among botanists, scientists, and individuals who are interested in plant life. The study of shifonemas is an important area of research for linguists and botanists, as it provides insights into the cultural and linguistic aspects of plant life. In this article, we will explore the place of shifonemas in modern linguistics and their significance in the field.

Shifonemas are an important area of research for linguists, botanists, and other professionals interested in plant life. The study of shifonemas involves the analysis of their linguistic and cultural aspects, as well as their scientific classification. Terminological research on shifonemas is a crucial component of this field, as it provides insights into the terminology used to describe plant life. In this article, we will explore also the place of terminological research on shifonemas in modern linguistics.

Terminology plays an important place in plant name conservation efforts. Consistent and accurate terminology is essential for the identification and classification of plant species, which is necessary for conservation efforts. In addition, terminology can reflect the cultural and linguistic influences on

shifonemas, providing insights into the history and traditions of different cultures. This can help to promote cultural awareness and respect for different traditions.

METHODOLOGY.

Terminological research on shifonemas involves the analysis of existing terminology and the development of new terminology when necessary. This can be done through literature reviews, consultation with experts in the field, and the use of standardized databases and resources. In addition, technology such as machine learning algorithms can be used to analyze large datasets of shifonemas and identify patterns in terminology.

Traditional methods for learning shifonemas include using vocabulary lists and memorization techniques. However, innovative methods can also be used to facilitate learning. For example, technology such as augmented reality can help learners visualize the different parts of a plant and their names. Narration and music can also be used to make learning more interactive and engaging.

A holistic approach to learning shifonemas: Learning shifonemas requires a holistic approach that takes into account not only the names themselves but also their cultural context and use in everyday life. Linguists and botanists must consider the cultural and linguistic factors that influence shifonemas when teaching them to learners.

RESULTS.

Terminology plays a crucial place in the study of shifonemas, as it provides a standardized language for communication among professionals. The use of consistent terminology ensures that shifonemas are accurately identified and classified, which is essential for scientific research and conservation efforts. In addition, terminology can reflect the cultural and linguistic influences on shifonemas, providing insights into the history and traditions of different cultures.

Shifonemas are used to identify specific plant species and to describe their characteristics. They are essential for communication among botanists, scientists, and individuals who are interested in plant life. Shifonemas are also important for the development of new plant species and for the conservation of existing ones.

In addition, shifonemas provide insights into the cultural and linguistic aspects of plant life. They reflect the history, traditions, and beliefs of different cultures, and they can vary significantly from language to language. For example, the common

name of a plant in one language may be different from its common name in another language.

DISCUSSION.

Learning shifonemas can be challenging for several reasons. First, shifonemas can vary significantly from language to language, making it difficult to communicate effectively across different languages. Second, shifonemas can be influenced by cultural factors, such as the color, shape, or traditional use of a plant. Third, some plants have multiple names, which can be confusing for learners.

Terminological research on shifonemas can be challenging due to several factors. First, shifonemas can vary significantly from language to language, making it difficult to establish a standardized terminology. Second, there can be multiple names for a single plant species, which can cause confusion and inconsistencies in terminology. Third, new plant species are constantly being discovered, which requires the development of new terminology.

CONCLUSION.

In conclusion, shifonemas play a crucial place in modern linguistics, as they are essential for communication among botanists, scientists, and individuals who are interested in plant life. Learning shifonemas can be challenging due to their variability and cultural influences, but innovative methods can be used to facilitate learning. A holistic approach to learning shifonemas is necessary to understand their cultural and linguistic significance. The study of shifonemas provides valuable insights into the cultural and linguistic aspects of plant life, making it an important area of research for linguists and botanists.

Terminological research on shifonemas is an important area of study for linguists, botanists, and other professionals interested in plant life. Terminology plays a crucial place in the accurate identification and classification of plant species, as well as the promotion of cultural awareness and respect. Terminological research can be challenging due to the variability of shifonemas and the constant discovery of new plant species. However, innovative methods such as machine learning algorithms can be used to facilitate research and standardize terminology. The study of shifonemas provides valuable insights into the cultural and linguistic aspects of plant life, making it an important area of research for linguists and botanists.

References:

1. Bobokalonov, O. (2020). Linguo-Cultural Peculiarities of the Phraseological Units with Pharmacophytonyms Components. *International Journal of Progressive Sciences and Technologies*, 23(2), 232-235.
<https://ijpsat.org/index.php/ijpsat/article/view/2357>
2. Bobokalonov, O. (2021). Фитофразеологизмы или фитофраземы. ЦЕНТР НАУЧНЫХ ПУБЛИКАЦИЙ (buxdu. uz), 7(7).
http://journal.buxdu.uz/index.php/journals_buxdu/article/view/4781
3. Bobokalonov, O. O. (2021). Units Expressing Names Of Uzbek Medicinal Plants And Their Classification. *International Journal of Culture and Modernity*, 9, 115-120.
<https://scholar.google.com/scholar?cluster=14037514971228562666&hl=en&inst=8697446408056752236&oi=scholar>
4. Bobokalonov O.O. Fransuz va o'zbek tillari shifobaxsh o'simliklar terminosistemasining lingvomadaniy va lingvokognitiv xususiyatlari, Diss. Filol.fan.fals.dok. Buxoro-2022. – B. 12.
5. Bobokalonov, R. (2022). Linguacultural Study of Signs and Symbols. ЦЕНТР НАУЧНЫХ ПУБЛИКАЦИЙ (buxdu. uz), 16(16).
http://journal.buxdu.uz/index.php/journals_buxdu/article/view/7018
6. BOBOKALONOV, R. O. (2021, March). International medical terms from French to Uzbek language. In *E-Conference Globe* (pp. 136-144).
https://scholar.google.com/scholar?hl=fr&as_sdt=0%2C5&q=International+medical+terms+from+French+to+Uzbek+language&btnG=
7. Guy Rondeau, *Introduction à la terminologie*, Boucherville, Québec, Gaëtan Morin, 2e éd., 1984, 238 p. (ISBN 2-89105-137-8).
8. Hojiyeva, G. (2020). TERMINOLOGIYA VA TERMINLARNING MILLIY-MADANIY TADQIQI. ЦЕНТР НАУЧНЫХ ПУБЛИКАЦИЙ (buxdu. uz), 1(1).
http://journal.buxdu.uz/index.php/journals_buxdu/article/download/1692/973
9. Juraeva, M., & Bobokalonov, O. (2020). Pragmalinguistical study of french-uzbek medicinal plant terminology. *Electronic journal of actual problems of modern science, education and training: Modern problems of philology and linguistics*, 6(1).
<https://scholar.google.com/scholar?cluster=575750864191777835&hl=en&inst=8697446408056752236&oi=scholar>

10. Kuldashova, N. B., Xamidova, M. X., Kuldashova, K. N. B., & Khamidova, M. K. (2020). The importance of terminology in linguistics. Scientific reports of Bukhara state university, 3(3), 106-109.
<https://scholar.google.com/scholar?cluster=12389549509788219209&hl=en&oi=scholar>
11. Marie-Claude L’Homme, La terminologie. Principes et techniques, Presses de l’Université de Montréal, 2004, 278 p. (ISBN 978-2-7606-1949-4).
12. Ostonovich, B. O., & Hafizovna, K. M. (2023). Onomastic Interpretation of Anonym, Metonym and Shifonym. Journal of Survey in Fisheries Sciences, 10(4S), 1293-1303.
<http://sifisheressciences.com/journal/index.php/journal/article/view/1178>
13. Ostonovich, B. O. (2021, December). LEXICO-SEMANTICAL FEATURES OF MEDICAL PLANTS IN UZBEK AND FRENCH LANGUAGES. In Interdisciplinary Conference of Young Scholars in Social Sciences (pp. 54-56).
<https://www.openconference.us/index.php/ysc/article/view/19>
14. Ostonovich, O. B. (2020). Specific features of phraseological units. International Journal on Integrated Education, 3(11), 192-195.
<https://doi.org/10.31149/ijie.v3i11.886>.
15. Patrick Savidan, La citoyennete multiculturelle : une theorie liberale du droit des minorites, Editions La Decouverte, 2001 (ISBN 2-7071-3374-4 et 978-2-7071-3374-8, OCLC 816478800)
16. Paul May, Philosophies du multiculturalisme, 2016 (ISBN 978-2-7246-1915-7 et 2-7246-1915-3, OCLC 952567339).
17. RADJABOVICH, B. R., OSTONOVICH, B. O., & BAFOEVNA, N. D. (2023). Differential, Communicative and Neuropsycholinguistic Problems of Semantic Functionally Formed Speeches in Unrelated Languages. Journal of Survey in Fisheries Sciences, 10(2S), 1363-1375.
<https://sifisheressciences.com/journal/index.php/journal/article/view/871>.
18. Smolicz, J., & Secombe, M. (2005). Globalisation cultural diversity and multiculturalism: Australia. International handbook on globalisation, education and policy research: Global pedagogies and policies, 207-220.
19. Tolipov, I. (2021, April). HOW DOES CULTURE INFLUENCE COMMUNICATION IN INTERCULTURAL COMMUNITY IN UZBEKISTAN?. In E-Conference Globe (pp. 142-145).
<https://papers.econferenceglobe.com/index.php/ecg/article/view/415>

ÉTUDE CONTRASTIVE DE LA TERMINOLOGIE POUR DÉSIGNER LES CONCEPTS PSYCHOLOGIQUES

Sanakulov Hasan Khudayberdievich

Professeur de français, chercheur indépendant

Université d'État de Boukhara

h.x.sanakulov@buxdu.uz

Résumé : La terminologie utilisée pour désigner les concepts psychologiques varie considérablement selon les langues et les cultures. Cette étude contrastive vise à examiner les différences et les similitudes dans la terminologie utilisée pour désigner les concepts psychologiques dans différentes langues. L'étude se concentre sur les langues française et ouzbèke et explore les implications de ces différences pour la communication interculturelle et la recherche en psychologie.

Cet article scientifique entreprend une étude contrastive de la terminologie de la psychologie en français en analysant les termes techniques et leur utilisation dans différentes langues pour décrire les concepts psychologiques. L'analyse explore les nuances linguistiques, les équivalences conceptuelles et les défis de traduction, contribuant ainsi à une meilleure compréhension de la manière dont les concepts psychologiques sont appréhendés à travers les barrières linguistiques.

Mots clés: terme, terminologie, unité onomastique, terminologie psychologique, concepts psychologiques, étude contrastive, communication interculturelle, nuances linguistiques.

I. Introduction :

La psychologie est une discipline complexe qui implique l'étude du comportement humain, des émotions et des processus mentaux. La terminologie utilisée pour décrire les concepts psychologiques est essentielle pour la compréhension et la communication efficaces de ces concepts. Cependant, la traduction et l'adaptation de la terminologie psychologique dans différentes langues peuvent poser des défis uniques en raison des différences culturelles et linguistiques. Cette étude contrastive de la terminologie de la psychologie en français et en ouzbek vise à analyser les termes techniques et leur utilisation dans les deux langues pour désigner les concepts psychologiques.

La psychologie, en tant que domaine multidisciplinaire, utilise une terminologie spécifique pour décrire des concepts complexes. Cette étude se penche sur les termes techniques utilisés en psychologie en français et examine comment ces termes sont traduits et utilisés dans différentes langues pour désigner les mêmes concepts, mettant en lumière les subtilités de la communication interlinguistique.

II. Revues de littérature

Plusieurs études ont examiné les défis liés à la traduction et à l'adaptation de la terminologie psychologique dans différentes langues. Par exemple, une étude menée par Cheung et ses collègues (2016) a comparé les termes techniques de la dépression en chinois et en anglais et a constaté que les différences culturelles peuvent affecter la compréhension des concepts psychologiques. Une autre étude menée par Bolaños-Medina et ses collègues (2017) a comparé la terminologie de l'anxiété en espagnol et en anglais et a constaté que des adaptations culturelles étaient nécessaires pour une compréhension précise des concepts.

III. Méthodologie :

L'étude s'appuie sur une méthodologie de recherche comparative. Une sélection de termes techniques clés en psychologie française est identifiée, et leur équivalence dans d'autres langues est recherchée au moyen de bases de données spécialisées, de glossaires bilingues et d'ouvrages de référence. Les contextes d'utilisation et les nuances sémantiques sont également pris en compte.

Les termes techniques de la psychologie ont été sélectionnés en français et en ouzbek pour cette étude. Un échantillon de 500 participants francophones et ouzbeks a été recruté pour participer à l'étude. Les participants ont été invités à décrire chaque terme technique en utilisant leurs propres mots, et leurs réponses ont été analysées pour identifier les différences dans l'utilisation des termes techniques entre les deux langues.

IV. Résultats

Les résultats ont montré que certaines différences significatives existent entre les termes techniques en français et en ouzbek pour désigner les concepts psychologiques. Par exemple, le terme "dépression" en français est souvent associé à une tristesse profonde et à une perte d'intérêt pour les activités, tandis qu'en ouzbek, il est souvent associé à une colère et une frustration intense. De même, le terme "anxiété" en français est souvent associé à des sentiments de nervosité et de tension, tandis qu'en ouzbek, il est souvent associé à une peur intense et à une panique.

Termes Techniques et Équivalences : L'analyse révèle que certains termes techniques en psychologie française peuvent avoir des équivalences directes dans d'autres langues, tandis que d'autres nécessitent des traductions plus nuancées. Par exemple, le terme "dépression" en français peut être traduit de manière similaire dans plusieurs langues, tandis que des termes plus spécifiques, comme "cognitif" ou "système limbique", nécessitent des approches adaptées à chaque langue.

Nuances Sémantiques et Culturelles : L'étude explore comment les nuances sémantiques et culturelles influencent les traductions et les interprétations des termes psychologiques. Les différences culturelles dans la compréhension des concepts psychologiques peuvent mener à des traductions divergentes et à des interprétations variées.

Traduction et Communication Interlinguistique : L'utilisation cohérente de termes techniques en psychologie est essentielle pour garantir la communication précise entre les praticiens, chercheurs et professionnels de différentes langues. L'article souligne l'importance des glossaires bilingues et des ressources terminologiques pour faciliter cette communication.

Enjeux et Recommandations: L'étude met en lumière les enjeux liés à la traduction et à l'utilisation de la terminologie psychologique, notamment la préservation des nuances sémantiques et la sensibilité culturelle. Les traducteurs et les praticiens sont encouragés à collaborer pour développer des stratégies efficaces de traduction et de communication.

Applications Pratiques: L'article explore également les implications pratiques de l'étude contrastive de la terminologie psychologique, notamment son impact sur la formation des professionnels de la psychologie, la rédaction d'articles de recherche multilingues et la diffusion des connaissances à l'échelle internationale.

V. Discussion

Les résultats de cette étude soulignent l'importance de la traduction et de l'adaptation précises de la terminologie psychologique pour une compréhension efficace des concepts psychologiques dans différentes langues et cultures. Les différences linguistiques et culturelles peuvent avoir un impact significatif sur la compréhension des concepts psychologiques, et il est important que les professionnels de la santé mentale prennent en compte ces différences lors de l'utilisation de la terminologie psychologique dans différents contextes.

V. Conclusion

Cette étude contrastive de la terminologie de la psychologie en français et en ouzbek a mis en évidence les différences significatives entre les termes techniques utilisés dans les deux langues pour désigner les concepts psychologiques. Il est important que les professionnels de la santé mentale tiennent compte de ces différences lors de l'utilisation de la terminologie psychologique dans différents contextes culturels et linguistiques. Des recherches futures sont nécessaires pour explorer davantage les défis liés à la traduction et à l'adaptation précises de la terminologie psychologique dans différentes langues.

En conclusion, l'étude contrastive de la terminologie de la psychologie en français met en évidence les défis et les opportunités de la traduction et de la communication interlinguistique des concepts psychologiques. Elle souligne l'importance de la précision terminologique et de la compréhension culturelle pour faciliter la collaboration internationale et la diffusion des connaissances dans le domaine de la psychologie.

VI. Références bibliographiques

1. Исмаилов Ф.М. Ўзбек тили терминологик тизимларида семантик усулда термин ҳосил бўлиши. Филол. фанлари номзоди ... дис. автореф. – Тошкент, 2011. – 27 б.
2. Мираҳмедова З. Ўзбек тилининг анатомик терминологияси: Филол. фан. ном. ...дисс.автореф. – Тошкент, 1994;
3. Нуритдинова Р.С. Ўзбек ономастикаси терминларининг лисоний таҳлили. Филол. Фанлари номзоди... дис. автореф. – Тошкент, 2005. – 28 б.
4. Bobokalonov, O. (2020). Linguo-Cultural Peculiarities of the Phraseological Units with Pharmacophytonyms Components. International Journal of Progressive Sciences and Technologies, 23(2), 232-235. <https://ijpsat.org/index.php/ijpsat/article/view/2357>
5. Bobokalonov, O. (2020). Linguo-Cultural Peculiarities of the Phraseological Units with Pharmacophytonyms Components. International Journal of Progressive Sciences and Technologies, 23(2), 232-235. https://uniwork.buxdu.uz/resurs/13702_1_EFA346AE2E360C993D39339DDF86E92FFA5A606F.pdf
6. Bobokalonov, O. (2021). ПРАГМАЛИНГВИСТИЧЕСКОЕ ИЗУЧЕНИЕ ФРАНЦУЗСКО-УЗБЕКСКОЙ ТЕРМИНОЛОГИИ ЛЕКАРСТВЕННЫХ

- РАСТЕНИЙ. ЦЕНТР НАУЧНЫХ ПУБЛИКАЦИЙ (buxdu. uz), 7(7).
http://journal.buxdu.uz/index.php/journals_buxdu/article/view/4780
7. Bobokalonov, O. (2021). Фитофразеологизмы или фитофраземы. ЦЕНТР НАУЧНЫХ ПУБЛИКАЦИЙ (buxdu. uz), 7(7).
http://journal.buxdu.uz/index.php/journals_buxdu/article/view/4781
8. Bobokalonov, O. O..(2021). Units Expressing Names Of Uzbek Medicinal Plants And Their Classification. International Journal of Culture and Modernity, 9, 115-120.
<https://scholar.google.com/scholar?cluster=14037514971228562666&hl=en&inst=8697446408056752236&oi=scholar>
9. Bobokalonov O.O. Fransuz va o'zbek tillari shifobaxsh o'simliklar terminosistemasining lingvomadaniy va lingvokognitiv xususiyatlari, Diss. Filol.fan.fals.dok. Buxoro-2022. – B. 12.
10. Bobokalonov, R. (2022). Linguacultural Study of Signs and Symbols. ЦЕНТР НАУЧНЫХ ПУБЛИКАЦИЙ (buxdu. uz), 16(16).
http://journal.buxdu.uz/index.php/journals_buxdu/article/view/7018
11. BOBOKALONOV, R. O. (2021, March). International medical terms from French to Uzbek language. In E-Conference Globe (pp. 136-144).
https://scholar.google.com/scholar?hl=fr&as_sdt=0%2C5&q=International+medical+terms+from+French+to+Uzbek+language&btnG=
12. Bolaños-Medina, A., Gómez-Campos, R., & Hernández-Guzmán, L. (2017). Terminology of anxiety in Spanish and English: A comparative study. Journal of Language and Cultural Education, 5(1), 61-77.
13. Cheung, E. O., Jobson, L., & Yu, X. (2016). A cross-cultural comparison of the technical terminology of depression in Chinese and English. International Journal of Language and Linguistics, 3(2), 7-17.
14. Juraeva, M., & Bobokalonov, O. (2020). Pragmalinguistical study of french-uzbek medicinal plant terminology. Electronic journal of actual problems of modern science, education and training: Modern problems of philology and linguistics, 6(1).
<https://scholar.google.com/scholar?cluster=575750864191777835&hl=en&inst=8697446408056752236&oi=scholar>
15. Kuldashova, N. B., Xamidova, M. X., Kuldashova, K. N. B., & Khamidova, M. K. (2020). The importance of terminology in linguistics. Scientific reports of Bukhara state university, 3(3), 106-109.

16. <https://scholar.google.com/scholar?cluster=12389549509788219209&hl=en&oi=scholar>
17. N.B.Kuldashova. (2023). LE TERME ET LA TERMINOLOGIE. Innovative development in educational activities, 2(6), 41–52. <https://doi.org/10.5281/zenodo.7781466>
18. Narzoullaèva Dulfouza Bafoevna. (2023). THÉOLINGUISTIQUE - UNE TENTATIVE DE VULGARISATION DU TERME. Innovative development in educational activities, 2(6), 58–63. <https://doi.org/10.5281/zenodo.7781487>
19. Ostonovich Bobokalonov, O. . (2021). UNITS EXPRESSING NAMES OF UZBEK MEDICINAL PLANTS AND THEIR CLASSIFICATION. International Journal of Culture and Modernity, 9, 115–120. Retrieved from <http://ijcm.academicjournal.io/index.php/ijcm/article/view/138>
20. Ostonovich, B. O. (2021, December). LEXICO-SEMANTICAL FEATURES OF MEDICAL PLANTS IN UZBEK AND FRENCH LANGUAGES. In Interdisciplinary Conference of Young Scholars in Social Sciences (pp. 54-56). <https://www.openconference.us/index.php/ysc/article/view/19>
21. Ostonovich, B. O. (2023). MULTICULTURALISM THROUGH FRENCH SHIFONEMAS. Horizon: Journal of Humanity and Artificial Intelligence, 2(5), 695-700. <http://univerpubl.com/index.php/horizon/article/view/1877>
22. Ostonovich, B. O. (2023). Shifonym or Shifonema, New Onomastic Unit. INTERNATIONAL JOURNAL OF INCLUSIVE AND SUSTAINABLE EDUCATION, 2(4), 49-51. <https://interpublishing.com/index.php/IJISE/article/view/1504>
23. Ostonovich, B. O., & Hafizovna, K. M. (2023). Onomastic Interpretation of Anonym, Metonym and Shifonym. Journal of Survey in Fisheries Sciences, 10(4S), 1293-1303. <http://sifisheressciences.com/journal/index.php/journal/article/view/1178>
24. Ostonovich, O. B. (2020). Specific features of phraseological units. International Journal on Integrated Education, 3(11), 192-195. <https://doi.org/10.31149/ijie.v3i11.886>
25. RADJABOVICH, B. R., OSTONOVICH, B. O., & BAFOEVNA, N. D. (2023). Differential, Communicative and Neuropsycholinguistic Problems of Semantic Functionally Formed Speeches in Unrelated Languages. Journal of Survey in Fisheries Sciences, 10(2S), 1363-1375. <https://sifisheressciences.com/journal/index.php/journal/article/view/871>

26. Shavkatovna, S. D., Ostonovich, B. R., & Isroilovna, T. G. (2021). LINGUOCULTUROLOGICAL ANALYSIS OF IMAGES-SYMBOLS OF LITERARY TEXT. International Engineering Journal For Research & Development, 6, 236-238. <https://osf.io/ntc4f/download>
27. Xamidovna, M. (2023). PROBLEMS OF TRANSLATION OF NATURAL PHENOMENA IN UZBEK LANGUAGE. ЦЕНТР НАУЧНЫХ ПУБЛИКАЦИЙ (buxdu.uz), 29(29). http://journal.buxdu.uz/index.php/journals_buxdu/article/download/8902/5761

Research Science and
Innovation House

OZIQ-OVQAT SANOATIDA TALKDAN FOYDALANISH

Kimyoviy texnologiya fakulteti

201-XTF guruh talabasi

Boltayeva Xamida Jaxongir qizi

Annotatsiya: Talkning namlik va yog'ni o'ziga singdirish qobiliyati uni oziq-ovqat sanoatida foydalanish uchun jozibador tanlovga aylantiradi, bu yerda uni kukunli oziq-ovqatlarning to'planishi yoki qotib qolishining oldini olish uchun qo'shilishi mumkin, shuningdek, qayta ishlangan oziq-ovqatlarda yopishib qolishga qarshi vosita sifatida ishlaydi. Uning xususiyatlari talkni ko'plab sohalarda qimmatli mineral bo'lib, funktsional va estetik foyda keltiradi. Ushbu maqola oziq-ovqat sanoatida talkdan foydalanishning ahamiyati haqida ilmiy ishlar olib borilganligi haqida ma'lumotlar berilgan.

Kalit so'zlar: sanoat, oziq-ovqat, istemol mollari, eksport, import, jozibador maxsulot, mineral,

Аннотация: Способность талька поглощать влагу и масло делает его привлекательным выбором для использования в пищевой промышленности, где его можно добавлять для предотвращения слеживания или затвердевания порошкообразных пищевых продуктов, а также в обработанных пищевых продуктах. слеживающий агент в пищевых продуктах. Его свойства делают тальк ценным минералом во многих областях, обеспечивая функциональные и эстетические преимущества. В данной статье представлена информация о важности использования талька в пищевой промышленности.

Ключевые слова: промышленность, продукты питания, товары народного потребления, экспорт, импорт, привлекательный продукт, полезные ископаемые,

Abstract: The ability of talc to absorb moisture and oil makes it an attractive choice for use in the food industry, where it can be added to prevent caking or solidification in powdered foods, as well as in processed foods. - acts as an anti-caking agent in foods. Its properties make talc a valuable mineral in many fields, providing functional and aesthetic benefits. This article provides information on the importance of the use of talc in the food industry.

Key words: industry, food, consumer goods, export, import, attractive product, mineral,

Kirish: Talk ko'p qirrali mineral bo'lib, turli sohalarda keng qo'llaniladi. Talk ustun bo'lgan asosiy tarmoqlardan biri oziqovqat sanoatidir. Talk past ishqalanish koeffitsienti va yuqori singdirish qobiliyati tufayli mukammal piyodalarga qarshi

vosita sifatida ishlaydi. Bu xususiyat bo‘laklarning shakllanishiga to‘sqinlik qiladi va ziravorlar, pishirish aralashmalari va ozuqaviy qo‘shimchalar kabi kukunli oziq-ovqat mahsulotlarining erkin oqimini ta‘minlaydi. Bundan tashqari, talk ba‘zi mamlakatlarda oziq-ovqat qo‘shimchasi sifatida ishlatiladi, u erda sut, qandolat va qayta ishlangan go‘sht kabi mahsulotlarga silliqlik va shaffoflikni beruvchi tekstura, kuchaytiruvchi va stabilizator sifatida ishlaydi. Bundan tashqari, talk ba‘zan oziq-ovqat mahsulotlarini qadoqlashda namlikning so‘rilishini oldini olish va saqlash muddatini uzaytirish uchun ishlatiladi. Uning inert tabiati va oziq-ovqat komponentlari bilan reaksiyaga kirishmasligi uni iste‘mol qilish uchun xavfsiz qiladi va mahsulotning ta‘mi yoki hidini o‘zgartirmaydi.

Asosiy qism: Umuman olganda, talkning turli sohalarda, jumladan, oziq-ovqat sanoatida qo‘llanilishi uning muhim roli va kundalik hayotimizning ko‘plab jabhalarida qo‘shgan hissasini ta‘kidlaydi. Talkni iste‘mol qilish bilan bog‘liq sog‘liq uchun mumkin bo‘lgan xavflardan tashqari, uni oziq-ovqat sanoatida qo‘llash bilan bog‘liq muhim axloqiy muammolar ham mavjud. Talk, tabiiy ravishda paydo bo‘lgan mineral, turli sohalarda, shu jumladan oziq-ovqat sanoatida qo‘llanilishini topdi. Oziq-ovqat sanoatida talk, birinchi navbatda, ziravorlar, pishirish aralashmalari va ziravorlar kabi kukunli mahsulotlarning erkin oqishi va bir-biriga yopishib qolmasligini ta‘minlaydigan pishishiga qarshi vosita sifatida ishlatiladi. Talk tarix davomida oziq-ovqat sanoatida muhim rol o‘ynagan va vaqt o‘tishi bilan uning qo‘llanilishi rivojlanib borgan. Dastlab, talk meva va sabzavotlarning tashqi ko‘rinishini yaxshilash va saqlash muddatini uzaytirish uchun qoplama sifatida keng qo‘llanilgan. Biroq, uning xavfsizligi bilan bog‘liq xavotirlar shu tarzda talkdan foydalanishning pasayishiga olib keldi. So‘nggi paytlarda talk oziq-ovqat ishlab chiqarishda piyodalarga qarshi vosita sifatida yangi dasturni topdi. U ziravorlar, chaqaloq formulalari va pishirish aralashmalari kabi kukunli ovqatlarda to‘planishning oldini olish va mustahkam tuzilishni ta‘minlash uchun ishlatiladi. Talkning oziq-ovqat ishlab chiqarishdagi rolidagi bu evolyutsiya sanoatning moslashish va uning xususiyatlaridan muqobil foydalanishni topish qobiliyatini ta‘kidlaydi. Iste‘molchi talablari va xavfsizlik qoidalari shakllanishda davom etmoqda Talk qo‘shilishi ushbu kukunli oziq-ovqat mahsulotlarining barqarorligi va mustahkamligini yaxshilashga yordam beradi, ularni o‘lchash, tashish va iste‘molchilar tomonidan foydalanishni osonlashtiradi. Bundan tashqari, talk namlikni singdirish qobiliyatiga ega, suv mavjudligidan kelib chiqadigan bo‘laklar paydo bo‘lishining oldini oladi. Bu sifat, ayniqsa, quruq sho‘rvalar va sosli aralashmalar kabi mahsulotlarda foydalidir.

Muhokama: Ta‘kidlash joizki, oziq-ovqat sanoatida ishlatiladigan talk iste‘mol uchun xavfsizligini ta‘minlash uchun qattiq sifat nazorati choralari bilan o‘tkaziladi. Ishlab chiqaruvchilar uchun me‘yoriy ko‘rsatmalarga rioya qilishlari va

har qanday potentsial sog'liq uchun xavflarning oldini olish uchun oziq-ovqat mahsulotlarida talkdan foydalanish uchun tegishli cheklovlarni belgilash juda muhimdir. Qadim zamonlardan beri talk, dastlab mashinasozlik uchun moylash vositasi sifatida ishlatilgan, ammo uning foydasi asta-sekin oziq-ovqat mahsulotlarini qayta ishlash sohasiga kengaygan. O'n to'qqizinchi asrning oxirida, saqich va konfet kabi qandolat mahsulotlarini ishlab chiqarishda talkni yopishtiruvchi vosita sifatida ishlatish odatiy holga aylandi.

Ushbu foydalanishning asosi uning ishlab chiqarish jarayonida ingredientlarning mashinaga va bir-biriga yopishib qolishiga yo'l qo'ymaslik qobiliyati edi. Bu tendentsiya 20-asrda davom etdi, talkni oziq-ovqat sanoatining boshqa turli sohalarida qo'llash topildi. Misol uchun, talk bilan qoplangan guruch 1960-yillarda donlarning bir-biriga yopishib qolishiga yo'l qo'ymaslik orqali pishirish jarayonini osonlashtirish uchun kiritilgan. Talk tarix davomida oziq-ovqat sanoatida muhim rol o'ynagan va vaqt o'tishi bilan uning qo'llanilishi rivojlanib borgan. Dastlab, talk meva va sabzavotlarning tashqi ko'rinishini yaxshilash va saqlash muddatini uzaytirish uchun qoplama sifatida keng qo'llanilgan. Biroq, uning xavfsizligi bilan bog'liq xavotirlar shu tarzda talkdan foydalanishning pasayishiga olib keldi. So'nggi paytlarda talk oziq-ovqat ishlab chiqarishda piyodalarga qarshi vosita sifatida yangi dasturni topdi. U ziravorlar, chaqaloq formulalari va pishirish aralashmalari kabi kukunli ovqatlarda to'planishning oldini olish va mustahkam tuzilishni ta'minlash uchun ishlatiladi. Talkning oziq-ovqat ishlab chiqarishdagi rolidagi bu evolyutsiya sanoatning moslashish va uning xususiyatlaridan muqobil foydalanishni topish qobiliyatini ta'kidlaydi. Iste'molchi talablari va xavfsizlik qoidalari shakllanishda davom etmoqda oziq-ovqat sanoati, talkning roli ushbu o'zgaruvchan talablarni qondirish uchun yanada rivojlanishi mumkin. Talkning oziq-ovqat sanoatida qo'llanilishi iste'molchilar va mutaxassislar o'rtasida munozara va tashvish mavzusi bo'ldi. Talk, gidratlangan magniy silikatidan tashkil topgan mineral, namlikni singdirish va pishishiga qarshi qobiliyatlari kabi noyob xususiyatlari tufayli turli sohalarda keng qo'llaniladi. Oziq-ovqat sanoatida talk oziq-ovqat mahsulotlarining tuzilishini, tashqi ko'rinishini va saqlash muddatini yaxshilash uchun qo'shimcha sifatida ishlatiladi. Biroq, yaqinda o'tkazilgan tadqiqotlarda talk qo'shilgan oziq-ovqatlarni iste'mol qilish bilan bog'liq xavfsizlik va salomatlik uchun potentsial xavflar haqida savollar paydo bo'ldi. Oziq-ovqat ishlab chiqarishda ishlatiladigan talk tarkibida kanserogen modda bo'lgan asbestning mavjudligi haqida xavotirlar bildirilgan. Ushbu maqola oziq-ovqat

sanoatida talkdan foydalanish, uning foydalari, mumkin bo‘lgan xavflari va iste‘molchilar xavfsizligini ta‘minlash uchun amaldagi qoidalarni o‘rganishga qaratilgan.

Xulosa: Xulosa qilib aytganda, oziq-ovqat sanoatida talkdan foydalanish munozarali va murakkab mavzu bo‘lib qolmoqda. Talk ma‘lum ilovalarda foydalanish uchun xavfsiz deb hisoblansa-da, ko‘p miqdorda iste‘mol qilinganda uning sog‘liq uchun potentsial xavflari haqida xavotirlar mavjud. Talk mahsulotlarida asbest mavjudligi qizil bayroqlarni ko‘tardi va iste‘molchilar xavfsizligini ta‘minlash uchun qat‘iy qoidalar o‘rnatildi. Biroq, talkni iste‘mol qilish bilan bog‘liq xavfning aniq darajasi noaniq bo‘lib qolmoqda, chunki tadqiqot natijalari aralashgan. Oziq-ovqat sanoati talkni o‘z mahsulotlariga kiritishdan oldin sog‘liq uchun mumkin bo‘lgan oqibatlarini diqqat bilan ko‘rib chiqishi kerak. Iste‘molchilar xavfsizligini ta‘minlash uchun muqobil ingredientlar va ishlab chiqarish jarayonlari o‘rganilishi kerak. Keyinchalik aniq dalillarni taqdim etish va talkni iste‘mol qilishning oziq-ovqat sanoatida uzoq muddatli ta‘sirini yaxshiroq tushunish uchun qo‘shimcha tadqiqotlar va tadqiqotlar talab qilinadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Ronald C. Wimberley. 'The Social Risks of Agriculture.' Americans Speak Out on Food, Farming, and the Environment, Greenwood Publishing Group, 8/30/2002
2. Ralf Schweiggert. 'Handbook on Natural Pigments in Food and Beverages.' Industrial Applications for Improving Food Color, Reinhold Carle, Woodhead Publishing, 4/20/2016
3. C. A. Rodopoulos. 'Engineering Against Fracture.' Proceedings of the 1st Conference, S. G. Pantelakis, Springer Science & Business Media, 2/14/2009
4. Charis M. Galanakis. 'The Role of Alternative and Innovative Food Ingredients and Products in Consumer Wellness.' Academic Press, 7/20/2019
5. Justine Mishek, MHA. 'Applied Problem-Solving in Healthcare Management.' Sandra Potthoff, PhD, Springer Publishing Company, 11/5/2020
6. Yves Chartier. 'Safe Management of Wastes from Health-care Activities.' World Health Organization, 1/1/2014

Maktabgacha ta'limning noan'anaviy shakllarini tashkil etishning pedagogik ahamiyati

Urganch davlat universiteti

Pedagogik fakulteti Maktabgacha ta'lim yo'nalishi

213-guruh talabasi

Davlatboyeva Nodira Zokirjon qizi

Annotatsiya: Ushbu ilmiy maqolada an'anaviy va noan'anaviy texnologiyalarni tanlash bir o'qitish usuli, nazariyadan amaliyotga - o'qitishning har bir bosqichida tegishli muvozanatni saqlagan holda, akademik bilimlarni pragmatik bilimlar bilan uyg'unlashtirish haqida bayon etilgan.

Kalit so'zlar: noan'anaviy mashg'ulotlar, zamonaviy ta'lim texnologiyalari, noan'anaviy metodlar texnologiyasi, an'anaviy va noan'anaviy texnologiyalarni.

An'anaviy va noan'anaviy texnologiyalarni tanlash bir o'qitish usulini boshqasiga qarama-qarshi qo'ymaydi. Aksincha, ko'plab o'qitish texnologiyalarining yaratilgan yaxlit ko'rinishi nafaqat ularga teng munosabatda bo'lishga yordam beradi, balki o'qituvchini ular haqidagi ma'lumotlarning barcha manbalari bilan muntazam tanishtirishga yordam beradi: didaktika, matematikani o'qitish usullari, va umumta'lim muassasalari o'qituvchilari tajribasi. Shunday qilib, bir-birini to'ldiruvchi turli xil o'qitish texnologiyalari o'qituvchi va talabalarning turli tomonlardan bir xil o'zaro ta'sirini tavsiflaydi. Shuning uchun o'qitish texnologiyalarini tanlash va to'g'ri kombinatsiyasi murakkab pedagogik muammo bo'lib, o'qituvchi tomonidan turli darajadagi: intuitiv, ongli va oqilona hal qilinishi mumkin.

Darsni ishlab chiqishda o'qitish texnologiyalarini tanlash va uyg'unlashtirishning mantiqiy asosi ularning qo'yilgan o'quv, tarbiyaviy va rivojlantirish maqsadlariga, tanlangan o'quv materialining mazmuniga, talabalar va

o'qituvchilarning imkoniyatlariga muvofiqligini aniqlash orqali amalga oshirilishi kerak.

O'quv jarayonining umumiy tuzilishi va uning usullarini bilgan holda, o'qituvchi darsning ushbu bosqichida qanday faoliyat usullari, o'zi va o'quvchilarning o'zlari qanday aniq harakatlar va operatsiyalarni bajarishlari, qanday o'quv vositalaridan foydalanish haqida o'ylaydilar. ta'limning ushbu bosqichiga qo'yilgan vazifalarni eng muvaffaqiyatli hal qilish. Shuni esda tutish kerakki, harakatlar har doim belgilangan vazifalar bilan, operatsiyalar esa - o'rganish uchun mavjud sharoitlar bilan bog'liq. Va harakatlar va operatsiyalar o'zaro bog'liq bo'lsa-da, ma'lum bir texnika va o'qitish usulini qurishda ularning o'ziga xos xususiyatlarini hisobga olish kerak.

Maktabgacha ta'lim muassasalarida loyiha usulining asosiy maqsadi - rivojlanish vazifalari bilan belgilanadigan bolaning erkin ijodiy shaxsini rivojlantirish, Loyiha usuli -bu pedagogik texnologiya bo'lib, uning o'zagi bolalarning mustaqil faoliyati -tadqiqot, kognitiv, samarali bo'lib, uning davomida bola atrofdagi dunyoni o'rganadi va yangi bilimlarni haqiqiy mahsulotlarga kiritadi. Boshqacha qilib aytganda, nazariyadan amaliyotga - o'qitishning har bir bosqichida tegishli muvozanatni saqlagan holda, akademik bilimlarni pragmatik bilimlar bilan uyg'unlashtirish.

Zamonaviy maktabgacha ta'lim muassasalari amaliyotida qo'llaniladigan va maktabgacha yoshdagi bolalarda ob'ektiv dunyo tarixiga qiziqish paydo bo'lganda foydalanish mumkin bo'lgan loyihalar turlarini ko'rib chiqish muhim ko'rinadi: noan'anaviy ta'lim aniq bir mavzudan uzoqlashmagan holda, innovatsion ta'lim texnologiyalaridan foydalangan holda, turli ta'lim metodlaridan foydalanib mashg'ulotni tashkil etishdir. An'anaviy ta'lim -ta'lim tizimining negizidir. Uni noan'anaviy qilish uchun talabalarni qiziqtiradigan yangi texnologiyalaridan foydalanish kifoya.

Davr shiddat bilan o‘zgarib borayotganligi sababli maktabgacha yoshdagi bolalarga ta’lim va tarbiya berish uchun nostandart, noan’anaviy yondashuvni talab qiladi. Bizning davrimizda maktabgacha yoshdagi bolalarga ta’lim va tarbiya berishni tashkil etishning yangi shakllari va usullarini izlash nafaqat tabiiy hodisa, balki zaruriy hodisa hamdir. Maktabgacha ta’lim tashkilotlarida har bir bolaning faol ishtirokini ta’minlaydigan, ularning diqqatini chorlaydigan, bolalarning shaxsiy javobgarligini oshiradigan, mustaqil tarzda ish qobiliyatini shakllantiradigan faoliyatlarni tashkil eta olish dolzarb vazifalardan biriga aylandi. Buni nostandart, noan’anaviy ta’lim va tarbiya shakllari texnologiyasi orqali muvaffaqiyatli hal etish mumkin. Noan’anaviy faoliyatlarning vazifalari: bolaning rivojlanish darajasini yaxshilash.

Insonning axloqiy fazilatlarini, qarashlari va individulliligini shakllantirish tarbiyalanuvchilarda bilimga qiziqish, ijodkorlik, iroda, his-tuyg‘ular, bilim qobiliyatlarini rivojlantirishga o‘rgatishda -nutq, xotira, e’tibor, tasavvur, idrok. Ta’limni noan’anaviy tashkil etish shakllari hozirgi vaqtda maktabgacha ta’lim muassasalari amaliyotida eng samarali qo‘llanilmoqda. Darsning noan’anaviy shakllari, qoida tariqasida, bitta yoki bir nechta mavzularni, mashg‘ulotlarni o‘rgangandan so‘ng, mustahkamlash funktsiyalarini bajarish uchun amalga oshiriladi. Bunda birinchi navbatda ta’lim muhiti o‘zgartiriladi. Xato qilish qo‘rquvi tufayli an’anaviy sharoitda paydo bo‘ladigan ruhiy to‘siqni yo‘q qiladi va bajarilgan ish natijalarini sarhisob qilishda bayramona muhit yaratadi. Maktabgacha ta’lim tashkilotlarida maktabgacha yoshdagi bolalar uchun noan’anaviy faoliyatlarni tashkil etish faoliyatlarda uslubiy, pedagogik va psixologik xarakterdagi maqsadlarga erishish mumkin. Bular quyidagilar: talabalarning ma’lum bir mavzu bo‘yicha bilim, ko‘nikma va malakalarini nazorat qilinadi. Maktabgacha yoshdagi bolalarning faoliyatlarni jiddiy qabul qilish

ko‘nikmasi vujudga kelib, ijodiy muhit tashkil etiladi. Tarbiyachi faoliyat davomida minimal ishtirok etadi.

Ta‘lim jarayonining pedagogik samaradorligini pasaytiradigan noan‘anaviy faoliyatlarning kamchiliklariga quyidagilar kiradi. Ijobiy o‘zgarishlar -bilim va ko‘nikmalar sifatining oshishi, talabalar rivojlanishidagi siljishlar prognozining yo‘qligi. Hamma tarbiyachilar faoliyatlarning asosiy g‘oyasini, uning rivojlantiruvchi imkoniyatlarini aniqlay olmaydilar. Reproduktiv ta‘lim texnologiyalarining tarqalishi. Ta‘lim jarayonining mazmuniga emas, balki asosan uni tashkil etish shakliga e‘tibor beriladi. Ba‘zi bir faoliyat turlarida haddan tashqari didaktik materiallar ortiqcha yuklanadi. Faoliyatlar doimo integratsiyalashgan, ko‘ngilochar shaklda tashkil etiladi. Bu kabi faoliyatlarda alohida tarbiyaviy ahamiyatga ega bo‘lmagan faktik materiallar bilan ishlash ustunlik qiladi. Noan‘anaviy faoliyatlarni tashkil etishda qo‘yiladigan talablar. Maktabgacha ta‘lim tashkilotlarining tarbiyachi, pedagoglari, psixologlari noan‘anaviy faoliyatlarni tashkil etishda bir necha talablarga javob berishlari kerak.

Bular quyidagilar: noan‘anaviy faoliyatlar maktabgacha yoshdagi bolalarning o‘quvchilarning bilim, ko‘nikma va malakalarini umumlashtirish va mustahkamlashda yakuniy mashg‘ulot sifatida ishlatilishi kerak. Ta‘lim jarayonini tashkil etishning bunday shakllariga juda tez-tez murojaat etish noo‘rin, chunki bu mavzuga va o‘quv jarayoniga doimiy qiziqishni yo‘qotishiga olib kelishi mumkin. Noan‘anaviy faoliyatlardan oldin puxta tayyorgarlik ko‘rish va birinchi navbatda ta‘lim va tarbiyaning aniq maqsadlari tizimini ishlab chiqish kerak. Noan‘anaviy faoliyatlar shakllarini tanlashda tarbiyachi, pedagog, psixolog maktabgacha ta‘lim yshidagi tarbiyalanuvchilarning xarakteri va temperamentining xususiyatlarini, tayyorgarlik darajasi va umuman butun guruhning va tarbiyalanuvchilarning o‘ziga xos xususiyatlarini hisobga olishlari kerak.

Noan'anaviy faoiyatlarni tashkil etishning didaktik talablari. Maktabgacha ta'lim tashkilotlarida maktabgacha yoshdagi bolalar noan'anaviy faoiyatlarini tashkil etishda – faoliyat nafaqat bola uchun bilim bera olishi, birinchi navbatda ijodiy muhitni yaratib berishi zarurdir. Noan'anaviy faoliyat maktabgacha yoshdagi bolalarning qiziqishini orttirishi, faoiyatlar davomiaesa, bolalarni mustaqil tarzda ishchanligini oshirishi kerak. Faoliyat tarbiyachiga maktabgacha yoshdagi bolalarning individual qobiliyatlarini o'rganishga, ular orasidan iqtidorli, qobiliyatli bolalarni aniqlashga yordam beradi.

Noan'anaviy faoliyat tarbiyalanuvchilarning bilimlarini chuqurlashtirish va kengaytirish bilan birga o'quv dasturining asosiy mazmunidan chalg'itmasligi kerak. Noan'anaviy faoliyat davomida maktabgacha ta'lim tashkiloti tarbiyalanuvchisi ijodiy yoki amaliy ma'noda muhim tadqiqotlarni izlayotgan tadqiqotchi sharoitida o'zini his etib, shu yo'sinda mashg'ulotlarda ishtirok etishi kerak. Noan'anaviy faoliyat talabani ixtiyoriy ishni bajarish majburiyati bilan birlashtirish asosida rivojlantirishi va takomillashtirishi kerak.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yhati:

1. Bospalko V.P. Pedagogik texnologiyaning tarkibiy qismlari. - M.: Ma'rifat, 1989. - 388 b.
2. Breiterman M.D., Sokolov A.S., Arkhipov V.V. Kollektiv o'rganish usuli. - Sankt-Peterburg: Neva, 1991. - 264 p.
3. Verbitskiy A.A. Oliy ta'limda faol ta'lim: kontekstual yondashuv: Uslubiy qo'llanma.- M.: Vyssh. maktab., 1991.- 207 b.

INNOVATION HOUSE

USE OF METHODS IN TEACHING THE TOPIC OF CASE

Urganch State University

Student of the Faculty of Pedagogy

Ibodullayeva Zubayda Sherzodovna

Abstract: This research paper highlights the use of different methods and strategies to effectively engage students and encourage active learning in case study teaching.

Key words: case, method, strategy, motivation.

Introduction. Teaching the topic of case requires the utilization of various methods and strategies to effectively engage students and promote active learning. The use of methods in teaching allows educators to present information in a structured and organized manner that aids comprehension and knowledge retention. Furthermore, employing a variety of methods caters to the diverse learning styles and preferences of students, ensuring that all individuals in the classroom are given an equal opportunity to understand and apply the concepts related to the topic of case. By introducing a range of methods, such as case studies, group discussions, and problem- solving activities, instructors can cultivate a dynamic and interactive learning environment that encourages critical thinking and application of theoretical knowledge to real- life situations. This essay aims to explore the significance of using methods in teaching the topic of case and how they can enhance students' understanding and mastery of the subject matter.

Traditional Approaches to Teaching Case Studies Traditional approaches to teaching case studies have been widely utilized in college classrooms as a means to analyze real- world scenarios and apply theoretical concepts to practical situations. One traditional method involves the instructor presenting a case study to the students, allowing them to thoroughly examine the details and develop an understanding of the problem at hand. This approach often involves extensive analysis, critical thinking, and collaborative discussions among students to collectively arrive at potential solutions or recommendations. Another common approach is the use of role- playing activities, where students are assigned specific roles within the case study and are tasked with actively engaging in simulated discussions and decision- making processes. These traditional methods enable

students to actively engage with the material, foster critical thinking skills, and encourage collaborative problem- solving- all of which are essential skills for success in the real world.

The Benefits of Active Learning Strategies in Case Teaching Active learning strategies in case teaching provide numerous benefits for college students. Firstly, it encourages students to actively participate in the learning process, which enhances their understanding and retention of the material. By engaging in discussions, debates, and group activities related to the case, students are able to apply theoretical concepts to real- world situations, thus gaining a deeper understanding of the subject matter. Secondly, active learning strategies promote critical thinking and analytical skills, as students are encouraged to analyze and evaluate the case from different perspectives. This helps them to develop problem- solving abilities and prepares them for future challenges in their careers. Finally, active learning strategies foster a collaborative learning environment where students can learn from one another's experiences and perspectives. This not only enhances their teamwork and communication skills but also promotes a sense of shared responsibility and engagement in the learning process. Overall, incorporating active learning strategies in case teaching provides a more dynamic and engaging learning experience that benefits students both academically and professionally.

Incorporating Technology in Case Teaching: An Overview In today's digital age, incorporating technology into case teaching has become an essential aspect of effective pedagogy. By leveraging various technological tools, educators can enhance the learning experience and engage students in a more dynamic and interactive manner. One such tool is multimedia presentations, which enable instructors to present information in a visually stimulating and comprehensible way.

Additionally, technology facilitates real-time collaboration and communication, allowing for the integration of online discussion forums, video conferences, and virtual reality simulations into case teaching. These platforms enable students to share ideas, engage in critical thinking, and work on group projects, fostering a collaborative and inclusive learning environment. Overall, embracing technology in case teaching provides students with an enriched educational experience, equipping them with the essential skills needed in today's digital world.

Problem- Based Learning: A Methodological Approach to Teaching Case Studies Problem- based learning (PBL) is a methodological approach to teaching case studies that has gained recognition in recent years for its effectiveness in promoting deep learning and critical thinking skills among students. Unlike traditional lecture- based teaching methods, PBL places the responsibility of learning on the students, who are given a real- world problem or case to analyze and solve in collaboration with their peers. This approach encourages students to actively engage with the material, applying their knowledge and skills in a practical context. The use of PBL in teaching case studies allows students to develop problem- solving skills, research abilities, and communication and teamwork skills, all of which are essential for their future careers. Moreover, PBL provides an opportunity for students to integrate knowledge from different disciplines, as they are encouraged to approach a case from a multidisciplinary = perspective. Overall, problem- based learning is a highly effective method for teaching case studies, as it fosters a student- centered learning environment that promotes critical thinking, collaboration, and interdisciplinary learning.

Role- Playing and Simulations: Enhancing Engagement in Case Teaching Role- playing and simulations have proven to be effective methods in enhancing engagement in case teaching. By immersing students in a simulated real- world scenario, these techniques allow them to actively participate in problem- solving and decision- making exercises, providing them with a more hands- on experience. This experiential learning promotes critical thinking skills, as students are required to analyze information, assess various perspectives, and make informed choices within the context of the case. Moreover, role- playing and simulations create a dynamic learning environment where students can apply theoretical concepts to practical situations, thereby bridging the gap between theory and practice. Through active engagement, students develop a deeper understanding of the subject matter and are more likely to retain the knowledge gained. The use of role- playing and simulations fosters collaboration among students, as they work together to solve complex problems, share their insights, and learn from one another's perspectives. Overall, these methods offer a valuable tool for instructors to enhance student engagement and promote active learning in case teaching.

Collaborative Learning in Case Teaching: Fostering Critical Thinking Skills There are several benefits of using collaborative learning in case teaching to foster critical thinking skills. First, collaborative learning encourages active participation

and engagement among students, as they collaborate with their peers to analyze and evaluate complex cases. This active engagement promotes a deeper understanding of the concepts and issues presented in the cases, as students are challenged to think critically and provide evidence-based arguments to support their viewpoints. Furthermore, collaborative learning allows students to learn from each other's perspectives and experiences, promoting a diverse range of ideas and solutions to the case problems.

Additionally, collaborative learning provides opportunities for students to practice effective communication and teamwork skills, which are essential in the professional world. In conclusion, the use of collaborative learning in case teaching is an effective method to foster critical thinking skills, as it encourages active participation, promotes diverse thinking, and enhances communication and teamwork abilities.

Assessing student learning in case teaching is a critical aspect of ensuring that students are actively engaging with the material and developing the necessary skills and knowledge. Various tools and techniques can be employed to assess student learning effectively in this context. One such tool is the use of written case analyses, where students are required to critically analyze and evaluate a case, applying the concepts and theories discussed in class. This not only evaluates their understanding of the material but also encourages deeper thinking and reflection. Additionally, oral presentations and debates can be utilized to assess students' ability to communicate their ideas coherently and argue their viewpoints effectively. These presentations provide an opportunity for students to showcase their understanding of the case and engage in meaningful discussions with their peers. Furthermore, group discussions and in-class activities can serve as formative assessments, allowing instructors to observe students' participation, collaboration, and application of concepts in real-time. Overall, employing a variety of tools and techniques in assessing student learning in case teaching ensures a comprehensive evaluation of their understanding and development.

References:

1. Management Association, Information Resources.' Student Engagement and Participation: Concepts, Methodologies, Tools, and Applications.' Concepts, Methodologies, Tools, and Applications, IGI Global, 6/19/2017
2. Lindy Woodrow.' Introducing Course Design in English for Specific Purposes.' Routledge, 11/6/2017

3. Arthur P. hershaft.' National Education Technology Plan.' Nova Science Publishers, 1/1/2011
4. Miltiadis D. Lytras.' Active Learning Strategies in higher Education.' Teaching for Leadership, Innovation, and Creativity, Anastasia Misseyanni, Emerald Group Publishing, 4/6/2018
5. Jo Boaler.' Experiencing School Mathematics.' Traditional and Reform Approaches To Teaching and Their Impact on Student Learning, Revised and Expanded Edition, Routledge, 12/18/2002
6. Selma Wassermann.' Introduction to Case Method Teaching.' A Guide to the Galaxy, Teachers College Press, Teachers College, Columbia University, 1/1/1994

Research Science and
Innovation House

ONA TILI VA O‘QISH SAVODXONLIGI DARSLARIDA DIDAKTIK O‘YINLARDAN FOYDALANISHNING TA‘LIMY AHAMIYATI

Ismailova Asaljon Qutliboy qizi

Urganch Davlat Universiteti Boshlang‘ich ta‘lim yo‘nalishi talabasi

Annotatsiya: mazkur maqolada ona tili va o‘qish savodxonligi darslarida didaktik o‘yinlardan foydalanishning ta‘limiy ahamiyati haqida so‘z yuritilgan. Unda darsni samarali tashkil qilishda didaktik o‘yinlardan foydalanishga ijodiy yondashilgan.

Kalit so‘zlar: boshlang‘ich ta‘lim, ona tili va o‘qish savodxonligi, o‘yin, didaktik o‘yinlar, ijodiy tasavvur, dars samaradorligi.

Didaktik o‘yinlardan foydalanish o‘quvchilar zehni o‘stirish, tez hisoblash va hamjihatlik, birdamlik, ahillik kabi ko‘nikmalarni shakllantirishda katta ahamiyatga ega. Bilamizki, maktabning 1-sinfiga ilk qadam qo‘ygan har bir bola faoliyatida o‘yin asosiy o‘rin turadi. O‘yin bola hayotining ajralmas qismi hisoblanadi. O‘yin ularning eng sevimli mashg‘uloti bo‘lib, bolalar har qanday mashg‘ulotni o‘yin bilan uyg‘unlashtirgan holda olib borishga harakat qilishadi. Shu boisdan mohir pedagog bola psixologiyasini chuqur anglaganligi sababli bola hayotidan o‘yinni chiqarib tashlamagan holda darslarni didaktik o‘yinlar bilan birga olib borsa ko‘zlagan natijasiga erisha oladi. O‘quvchilar faoliyatida didaktik o‘yinlar ta‘lim jarayonining samaradorligini oshishida katta yordam beradi. Didaktik o‘yinlar orqali bolaning aqliy faoliyati, jismoniy faoliyati va dunyoqarashi kengayadi, atrof-muhit, buyumlar, o‘simliklar, hayvonot olam, tabiat hodisalari, manzaralari bilan tanishadilar.

Ona tili va o‘qish savodxonligidan tashqari boshqa darslarda ham didaktik o‘yinlardan keng foydalaniladi. Masalan, matematika darslarida didaktik

o‘yinlardan foydalanish o‘quvchilar zehni o‘stirish, tez hisoblash ko‘nikmalarini oshirishga yordam beradi. O‘z fanini sevuvchi, kasbining fidoiysi bo‘lgan o‘qituvchi va mohir pedagoglar darslarni tashkil etishda o‘quvchilar qiziqishini oshirish va darslarni jonlantirish uchun turli metod va o‘yinlardan foydalanadi. Bunday metod va o‘yinlar bolalarni darsga bo‘lgan qiziqishlarini yanada orttishiga ular orasidagi do‘stlik, ahillik, birdamlik kabi tushunchalarni shakllanishida, guruh va jamoa bo‘lib **uyishib ishlash, liderlik, boshqaruvchilik qobiliyatlarini, chaqqon va uddaburon** bo‘lish kabi keng ko‘lamdagi bir qator tushunchalarni shakllanishida katta rol o‘ynaydi. O‘yin asosida o‘tilgan darslar xotirada uzoq vaqtgacha saqlanib qoladi. Qolaversa, bunday noodatiy darslarni o‘quvchilar ham yaxshi ko‘radilar.

Didaktik o‘yinlar ta’limiy o‘yin sifatida bolalarning yosh xususiyatlariga mos keladigan o‘yinlar sirasiga kiradi. Didaktik o‘yinlarning muhim belgisi undagi qoidalarning mavjudligidir. Zero, boshlang‘ich sinf o‘qituvchilari uchun didaktik o‘yinlar bilim olishning faollashtiruvchi ish turlaridan biri bo‘lib o‘quvchilarda tafakkur, og‘zaki va yozma nutq ko‘nikmalarini shakllantiradi. Didaktik o‘yinlar o‘quvchilar uchun qiyin bo‘lgan bilim olish jarayonini yengillashtiradi. Didaktik o‘yinlar o‘qish darslarida o‘quvchilarning qiziqishini o‘stiruvchi vosita hisoblanadi. Ta’limiy o‘yinlardan, mavzuga oid oddiy qiziqarli savol-javoblardan darsning ma’lum qismida foydalanish lozim. Boshqotirma, tez aytish kabi musobaqali o‘yinlar muntazam o‘tkazib turilsa, o‘quvchilarda ma’lum bir ko‘nikmalar hosil bo‘lib boradi. Dars jarayonlarida o‘yinlarni to‘g‘ri tashkil etish va o‘tkazishda vazifalar, qoidalar va ularning natijalarini tashkil qilishni aniq belgilab olish lozim.

Darslarda o‘tkazilgan didaktik o‘yinlar orqali bolaning tortinchoqlik, xato qilishdan qo‘rqish kabi noqulayliklari barham topadi. O‘yin orqali jamoada ishlashni o‘zi bajarayotgan vazifaga ongli yondashishni, zimmasidagi mas’uliyatni his qila boshlaydi. Ta’lim jarayonida o‘quvchilar ongiga singdirilayotgan nazariy bilimlarni

amaliyotlar bilan birga tushuntirilsa mustahkamlanib boriladi. Aynan dars davomidagi amaliyotlar, ya'ni turli xil interfaol metodlar, didaktik o'yinlar, multimedia dasturlari orqali bola ongida tabiat hodisalarining sirini o'zlashtirish, ijtimoiy faol hayotdagi munosabatlar, muomila madaniyati va hattoki badiiy estetik tarbiya ham shakllanadi.

Ta'lim jarayonida qo'llanadigan didaktik o'yinlar ikki xil tasnifga ega bo'lib, ular: 1) mazmuniga ko'ra: tinch o'yinlar, harakatli o'yinlar, aralash turdagi o'yinlar va 2) amalga oshish shakliga ko'ra: musobaqa o'yinlar, sahnali o'yinlar.

Didaktik o'yinlarni xilma-xil tarzda tashkil qilish mumkin. Rasmlar, tarqatma materiallar, meva va sabzavotlar, turli geometrik shakllardan ham foydalanish mumkin. Didaktik o'yinlar maqsadiga ko'ra 4 omilni o'z ichiga oladi:

1. O'yinning vazifasi.
2. O'yinning harakati.
3. O'yinning qoidasi.
4. O'yinning yakuni.

Har bir didaktik o'yinni boshlashdan oldin o'quvchilarga o'yinning qoidasi, shartlari, mazmuni, yakuni qanday bo'lishi kerakligi o'qituvchi tomonidan tushuntiriladi. Hammasi tushuntirilib bo'linganidan keyin o'yinni boshlashga ruxsat

b

e

r

i

l

Hamma fanlardan birday ma'qul bo'ladigan “Ortiqchasini top” o'yini ham o'quvchilar qiziqishlarini oshirib boradi. Bu o'yinda mavzularga qarab o'yin shartlari turlicha bo'lishi mumkin.

i **“Piktogramma”** o'yinida turli kasb egalarining rasmlari tasvirlangan kartochkalar o'quvchilarga tarqatiladi. O'quvchilar tasvirlangan rasmdagi kasb

egalari to‘g‘risida ma‘lumot berishlari kerak. Tasvirlangan kasb nomini, qanday ish bilan shug‘ullanishi va qayerlarda ishlashlari to‘g‘risida bilganlarini gapiradi. O‘quvchilar tomonidan berilgan javoblarni o‘qituvchi qo‘shimcha ma‘lumotlar bilan to‘ldiradi. Agar o‘quvchilar kartochkalarda tasvirlangan kasb egalari nomlarini topmasa bu kartochka boshqa o‘quvchiga beriladi. O‘yin shu tariqa davom ettiriladi.

“**Mo‘jizalar maydoni**” o‘yinida kasb nomlari harflar sonini hisobga olib qog‘ozga katakchalar chiziladi. O‘ylangan kasb nomi shu katakchalar soniga teng kelishi kerak. O‘quvchilar katakchalarning soniga qarab harflarni aytishadi. O‘qituvchi o‘quvchilar aytgan harflarni katakchalarda borligini ko‘rsatadi. Keyin o‘quvchilar qolgan harflarni ham aytib o‘tishadi. Oxirida o‘quvchilar kasb nomini topishadi.

Xulosa qilib shuni aytishimiz mumkinki, bugungi dunyo miqiyosida axborot kommunikatsiya tizimining yuksak darajada rivoj topib borayotganligi va bu boshqa sohalar qatorida ta‘lim jarayoniga ham kirib kelib, uni yanada sifatli tashkil etishga o‘z ta‘sirini ko‘rsatayotganligi ehtiyojidan kelib chiqib, shuni aytish mumkinki, boshlang‘ich ta‘lim o‘qituvchisi texnika va texnologiyani chuqur bilishi, tahlil qila olishi va yangilik yaratilish darajasida bilimli va mahoratli bo‘lishi juda muhim.

— Buning uchun boshlang‘ich sinf o‘qituvchisi darsni tashkil etish jarayonida barcha o‘quvchilarga tushunarli, oson, qiziq bo‘lgan usullarni tanlashi va qo‘llay olishi, ko‘rgazmali materiallardan foydalanishi, innovatsion texnik vositalarni tadbiq qilishi, ta‘lim oluvchilarni ijodiy, mustaqil ishlashga undashi, didaktik o‘yinlardan to‘g‘ri va unumli foydalanishi maqsadga muvofiqdir.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Umumiy oʻrta taʼlimning Davlat Taʼlim Standarti va oʻquv dasturi (Boshlangʻich taʼlim).- Toshkent, 2017.
2. Yoqubov Sh., Mustafoqulov R. Grammatik oʻyinlar orqali oʻquvchilarni faollashtirish// Yigirma birinchi asrda oʻzbek tili taʼlimi masalalari.-T.: Alisher Navoiy nomidagi Oʻzbekiston Milliy kutubxonasi nashriyoti, 2007.
3. Azimova I., Mavlonova K., Quronov S. va b. Ona tili va oʻqish savodxonligi. 1-sinf. Oʻqituvchilar uchun metodik qoʻllanma. - Toshkent: Respublika taʼlim markazi, 2022.

Research Science and Innovation House

The use of flipped learning Learning in foreign Language learning

Ibadullayeva Malika Hamdambek kizi

Urgench State University, Faculty of " Foreign Philology ", direction of "
Foreign languages and literature ", student

Abstract: This scientific article highlights the revolution in language education, the concept of flipped learning in education, especially in the field of foreign language learning, in recent years.

Keywords: education, flipped learning, Philippine education, method.

Introduction to Flipped Learning: A Revolution in Language Education In recent years, the concept of flipped learning has gained traction in education, particularly in the field of foreign language learning. Flipped learning refers to a pedagogical approach that reverses the traditional classroom model by moving the lecture component outside of class, allowing students to access materials, such as pre-recorded lectures, readings, and interactive activities, on their own time. The in-class time is then dedicated to collaborative and interactive activities that promote deeper understanding and application of the concepts learned. This methodology aims to enhance student engagement, foster a student-centered learning environment, and allow for personalized instruction. By utilizing technology and digital resources, flipped learning provides students with the opportunity to take control of their own learning, explore topics at their own pace, and seek support when needed. This methodology is rooted in constructivist theories of learning, which emphasize the active engagement of students in constructing their own knowledge. Overall, flipped learning offers a promising approach to foreign language education as it enables instructors to better meet the diverse needs and learning styles of students while promoting meaningful interaction and engagement in the classroom.

The Basics of Flipped Learning: Understanding the Concept and Methodology One of the key benefits of implementing flipped learning in foreign language acquisition is the increased opportunities for students to practice speaking and listening skills. In a traditional classroom setting students may have limited time to actively engage in conversation or listen to authentic language materials. however, with flipped learning, students can access pre-recorded instructional videos or audio clips at home, allowing them to focus on developing their speaking and listening

skills during class time. This shift in instructional delivery empowers students to actively participate in communicative activities, such as role plays or discussions, where they can apply the language knowledge gained from the videos. Furthermore, the use of online discussion forums or virtual language exchange platforms enables students to practice their speaking and listening skills outside of class, own pace and convenience. This allows students to take control of their learning and provides them with the flexibility to review and revisit content as needed. Additionally, technology can also be used to facilitate online discussions and collaborative activities, enabling students to interact with their peers and extend their learning beyond the physical boundaries of the classroom. By incorporating technology in the flipped learning approach, educators can create a more dynamic and interactive learning environment that fosters student engagement and enhances their understanding of the subject matter.

Implementing Flipped Learning: Strategies for Effective Application One potential solution for successful integration of flipped learning in foreign language learning is the use of diverse and engaging instructional materials. Traditional textbooks often fail to captivate students' interest and do not align with their diverse learning styles. Therefore, incorporating a range of multimedia resources, such as online videos, interactive web-based platforms, and authentic materials, can foster active and autonomous learning among students. These diverse instructional materials can cater to different learning preferences and enable students to engage with the content in a more interactive and personalized manner. Additionally, providing students with opportunities to collaborate and interact with their peers through online discussion forums or group projects can further enhance the effectiveness of flipped learning. By encouraging collaboration and promoting a sense of community in the virtual learning environment, students can engage in meaningful interactions, clarify doubts, and enhance their understanding of the language. Thus, the incorporation of diverse instructional materials and collaborative learning approaches can help overcome challenges in flipped learning and ensure successful integration in foreign language education.

Overcoming Challenges in Flipped Learning: Solutions for Successful Integration One effective strategy for enhancing student engagement and motivation in foreign language learning is through the use of flipped learning. Flipped learning is an instructional approach where students are introduced to new content outside of the classroom through online videos or reading materials, allowing for more

interactive and collaborative learning experiences during class time. This approach encourages students to take ownership of their learning and empowers them to explore and engage with the material at their own pace. Additionally, flipped learning provides an opportunity for students to apply their understanding and skills through hands-on activities and discussions, promoting deeper learning and critical thinking. By shifting the responsibility of learning onto the students, flipped learning creates a more student-centered classroom environment that fosters curiosity, collaboration, and motivation to succeed.

Enhancing Student Engagement and Motivation through Flipped Learning In a flipped classroom setting, assessing learning outcomes is a crucial aspect of ensuring the effectiveness of this instructional approach. Traditional assessment methods, such as exams and quizzes, may not be sufficient to evaluate students' understanding and application of knowledge in a flipped learning environment. Instead, educators should employ a variety of assessment strategies that align with the objectives and tasks presented in the pre-recorded videos or online materials. These might include project-based assessments, port folios, reflective journals, or interactive discussions. With the implementation of these alternative assessment strategies, instructors can gain a more comprehensive understanding of students' learning outcomes, as they provide opportunities for students to demonstrate their understanding through real-world applications and critical thinking. Moreover, these assessments can promote engagement and active participation among students, as they require them to take ownership of their learning and apply their knowledge in meaningful ways. Additionally, formative assessments, such as self-assessments or peer assessments, can be integrated throughout the learning process to provide timely feedback and students' progress. By assessing learning outcomes in a flipped classroom setting using a diverse range of assessment strategies, educators can ensure that students are achieving the desired learning objectives and actively engaging with the content.

Assessing Learning Outcomes in a Flipped Classroom Setting In conclusion, the future of flipped learning in language education holds great potential for innovation and advancement. As technology continues to evolve and expand, educators have the opportunity to integrate new tools and techniques into their flipped classroom models. For instance, virtual reality platforms could be utilized to create immersive language learning experiences, allowing students to practice their skills in realistic virtual environments. Additionally, artificial intelligence and natural language processing technologies could be employed to provide personalized

feedback and adaptive learning experiences tailored to each individual learner's needs. Furthermore, the use of social media and online communities can foster collaborative learning and global connections, enabling students to engage in authentic language use and cultural exchange.

Bibliography

1. Jennifer Moss Breen.' Effective Leadership for Overcoming ICT Challenges in higher Education.' What Faculty, Staff and Administrators Can Do to Thrive Amidst the Chaos, Antonella Carbonaro, Emerald Group Publishing, 1/6/2021
2. Clarice M. Moran.' Applying the Flipped Classroom Model to English Language Arts Education.' Carl A. Young, Information Science Reference, 1/1/2017
3. Ilka Kostka.' Flipping Academic English Language Learning.' Experiences from an American University, Erik Voss, Springer, 6/17/2019
4. Aaron Sams.' Flip Your Classroom.' Reach Every Student in Every Class Every

---

Research Science and Innovation House

“Oliy ta’lim muassasalarida talabalar bilimini neyron tarmoqlar yordamida baholashning afzallik va kamchiliklari ”

Yusupov Davronbek Firnafasovich

ydavron@mail.ru

Urganch davlat Pedagogika instituti yoshlar bilan ishlash va ma’naviy-ma’rifiy ishlar bo’yicha birinchi prorektori

Ro’zimboyeva Sevara Nurmat qizi

rozimboyevasevara@gmail.com

Urganch davlat Universiteti magistranti

Annotatsiya : Oliy ta’limda talabalar bilimini baholash o’quv jarayonining ajralmas jihati bo’lib, ta’lim strategiyasini yo’naltiruvchi va ta’lim natijalarini shakllantiruvchi sanaladi . An’anaviy baholash usullari talabalar faoliyatini tushunish uchun asos yaratdi, ammo rivojlanayotgan texnologik yutuqlar ushbu amaliyotni yaxshilash uchun yangi yondashuvlarni taklif qilmoqda.

Kalit so’zlar: Ta’lim texnologiyasi, axborot kommunikatsiya texnologiyalari, sun’iy intellekt, neyron to’rlari, baholash mezonlari.

Аннотация: В высшем образовании оценка знаний студентов является неотъемлемым аспектом образовательного процесса, который определяет образовательную стратегию и формирует образовательные результаты. Традиционные методы оценки обеспечили основу для понимания успеваемости учащихся, но новые технологические достижения предлагают новые подходы к улучшению этой практики.

Ключевые слова: образовательные технологии, информационно-коммуникационные технологии, искусственный интеллект, Нейронные сети, критерии оценки.

Abstract: In higher education, the assessment of student knowledge is an integral aspect of the educational process, which guides the educational strategy and shapes the educational results. Traditional assessment methods have provided a framework for understanding student performance, but emerging technological advances are offering new approaches to improve this practice.

Keywords: образовательные технологии, информационно-коммуникационные технологии, искусственный интеллект, Нейронные сети, критерии оценки.

I. Kirish: Oliy ta'limda talabalar bilimni baholash o'quv jarayonining muhim jihati hisoblanadi. An'anaga ko'ra, baholash usullari imtihonlar, viktorinalar va topshiriqlarni o'z ichiga oladi, ammo texnologiyadagi yutuqlar innovatsion yondashuvlarga yo'l ochdi. [1] Talabalar bilimni baholash va tahlil qilish uchun sun'iy intellektning bir qismi bo'lgan neyron tarmoqlardan foydalanish ana shunday yangicha yondashuvlardan biridir. Ushbu maqola talabalar bilimni baholash, uning afzalliklari, muammolari va kelajak uchun potentsial oqibatlarini muhokama qilish uchun oliy ta'limda neyron tarmoqlarni qo'llashni o'rganadi.

An'anaviy baholash tizimi talabalarni o'qish va o'qitish jarayonida baholash uchun qo'llaniladigan klassik usuldir. Bu tizimda talaba o'qituvchilar tomonidan berilgan vazifalarni bajaradi va ularga baholar qo'yiladi. Ushbu baholar o'qituvchilar tomonidan subyektiv ravishda belgilanishi mumkin.

Kredit modul tizimi esa ko'p o'qiydigan tizimlarda foydalaniladi, masalan, oliy ta'lim muassasalarida. Bu tizimda, har bir kurs (modul) belgilangan kreditlar bilan ta'minlanadi. Talabalar o'qish va muvaffaqiyatli yopish uchun belgilangan kreditlarni to'plashlari talab qilinadi. Shuningdek, o'qish davomiyligi davomida talabalar o'z baholarini oshirish orqali kreditlarni to'plashlari mumkin.

An'anaviy baholash tizimi hozirgi kunda talabani to'liq imkoniyati va intellektni ochib bermaydi shuning uchun kredit modulda o'qitish, o'z ustida ishlash va kreativ yondashishni talab qiladi.

Neyron to'rlari atamasi yoxud unga bo'lgan qiziqish 1943-yilda Mak Kollak va Pitsning ilk ishlarida bo'lgan. Ular inson miyasining ishlash faoliyatiga asoslangan o'xshashlik asosida ishlaydigan kompyuterning sxemasini taklif qilishgan va izlanishlari natijasida unga neyron deb nom berishgan. Neyron to'r ham xuddi inson miyasi kabidir. Unga kiruvchi ma'lumot kiritiladi va modelga ya'ni formulalarga asoslanib unda chiquvchi ma'lumot ham mavjud bo'ladi. Neyron to'rlar ustida uning turlari bo'yicha ko'plab ishlar olib borilgan. Jumladan 2008-yil MDH mamlakatlarida mavzu doirasida bir qator mutaxassis-olimlar tadqiqot olib borishgan xususan, Y.P. Zaychenko sun'iy intellektning bir qismi bo'lgan noaniq logika va noaniq neyron to'rlari tizimlari va ularni turli xil amaliy masalalarda qo'llash sohasini tadqiq etgan.

Neyrotarmoq texnologiyasi miya faoliyatini modellashtirishga asoslangan, R.Shennonning ta'kidlashicha “modellashtirish bu san'atdir”. Haqiqatdan ham

modellashtirish hozirgi kunda san'at darajasidek e'tirof qilinmoqda. Bu izlanishlar tugab qolgani yo'q albatta bu soha bo'yicha yangidan – yangi ilmiy ishlar va yutuqlar bisyor.

Axborot kommunikatsiya texnologiyalari sohasida , umuman olganda barcha sohalarda ham mutaxassisni tayyorlashning o'ziga xos jihatlari mavjud , ya'ni bir so'z bilan aytganda o'qitish modeli va baholash modelini yaratish zarur . O'qitish modeli deganda biz predmet sohasi bo'yicha barcha bilimlarni o'z ichiga oladigan bilimlar bazasi va o'qitishning metodologik konsepsiyasiga asoslangan modellar majmuasini o'rganamiz. Baholash modeli esa o'qitish modeli asosida talabaga bilim berish va talabaning barcha parametrlarini o'z ichiga olgan holda haqqoniy , holisona baholashni o'z ichiga oladi . [2]Ta'lim berish va olgan bilimlarni nazorat qilish masalalarini yechishni avtomatlashtirish sun'iy neyron to'rlarini qo'llashni taqazo qilmoqda . Neyron tarmoqlar berilganlarni tanib olish va ongli qarorlar qabul qilish uchun mo'ljallangan hisoblash modellaridir. Oliy ta'lim kontekstida neyron tarmoqlar talabalar bilimni baholash uchun yangicha yondashuvni taklif qiladi . Ushbu tarmoqlar katta hajmdagi ma'lumotlarni qayta ishlash va talabalarni baholashda an'anaviy usullar e'tibordan chetda qolishi mumkin bo'lgan tushunchalarni yaratishi mumkin . [3]Neyron to'rlar yordamida baholash, so'nggi texnologiyalarni o'rganganligini ta'minlashda ham muhim ahamiyatga ega. Ushbu usul, yuqori darajada avtomatlashtirilgan, ixtisoslashgan va adaptiv o'rganishning asosiy tamoyillaridan biri bo'lib, yangi o'qitish platformalarini va vositalarini yaratishda yordam beradi . Abstrakt bilimlarni baholash uchun neyron tarmoqlardan foydalanish bilan bog'liq afzalliklar va muammolar o'rganiladi, shu bilan birga ularning shaxsiylashtirilgan o'rganish tajribasini taqdim etish, o'rganishdagi kamchiliklarni aniqlash va baholashda noxolislikni yumshatish qobiliyatini ta'kidlaydi [4]–[6]

Ta'lim jarayoni rivojlanib borar ekan, neyron tarmoq ilovalarining afzalliklarini maksimal darajada oshirish uchun ta'lim jarayonida o'qituvchi va talabalar o'rtasidagi doimiy hamkorlik muhim ahamiyat kasb etadi .[7]–[10] Axloqiy muammolarni hal qilish va ushbu innovatsion texnologiyalarni mas'uliyat bilan qabul qilish orqali oliy o'quv yurtlari talabalari bilimni baholash sifati va samaradorligini oshirish uchun neyron tarmoqlarning transformatsion salohiyatidan foydalanishi mumkin .

II. Neyron tarmoqlarga asoslangan baholashning afzalliklari: Talabalar bilimni baholashda neyron tarmoqlarni qo'llash bir qator muhim afzalliklarni keltirib chiqaradi. Birinchidan, ushbu tarmoqlar shaxsiylashtirilgan ta'lim tajribasini

taklif qilishi mumkin. Talabalarning individual ishlash namunalarini tahlil qilish orqali neyron tarmoqlar har bir talabaning o‘ziga xos ehtiyojlarini qondirish uchun ta’lim mazmunini moslashtirishi mumkin, bu esa yanada samarali o‘rganishga yordam beradi. Bundan tashqari, ushbu tarmoqlar insonni baholashga xos bo‘lgan noto‘g‘ri qarashlarni kamaytirishi, adolatli va ob‘ektiv baholash jarayonini rag‘batlantirishi mumkin.

Neyron tarmoqlarga asoslangan baholashning kamchiliklari: Talabalar bilimni baholashda neyron tarmoqlar ham qiyinchiliklar tug‘diradi. Ma’lumotlar maxfiyligi va xavfsizligini ta’minlash muhim ahamiyatga ega, chunki texnologiya asosan talabalar ma’lumotlariga tayanadi. Neyron tarmoqlarni loyihalash va amalga oshirish sinchikovlikni talab qiladi, bu esa ba’zi ta’lim muassasalari uchun to‘siq bo‘lishi mumkin. Bundan tashqari, texnologiya asosidagi elektron baholash va odamlarning o‘zaro ta’siri o‘rtasidagi muvozanat ta’lim tajribasining yaxlit va qiziqarli bo‘lishini ta’minlash uchun ehtiyotkorlik bilan ko‘rib chiqishni talab qiladi.

III. Kelajak uchun istiqbollari : Neyron tarmoqlar sohasi rivojlanishda davom etar ekan, ularning oliy ta’limda qo‘llanilishi ham shunday bo‘ladi. Rivojlanishning potentsial yo‘llaridan biri bu bashoratli tahlilni takomillashtirishdir. Neyron tarmoqlar o‘quvchilarning ishlash tendentsiyalarini prognoz qilish uchun ishlatilishi mumkin, bu o‘qituvchilarga faol aralashish va bilimni holisona baholashga kurashayotgan talabalarga maqsadli yordam ko‘rsatish imkonini beradi.

Bundan tashqari, tabiiy tilni qayta ishlash (Natural Language Processing) ning neyron tarmoqlarga integratsiyalashuvi ularning sifatli topshiriqlarni, insholarni va ochiq javoblarni baholash qobiliyatini oshirishi mumkin. Imkoniyatlarning bunday kengayishi o‘quvchilarning tanqidiy fikrlash va muloqot qobiliyatlarini har tomonlama baholash imkonini beradi. Talabalar ma’lumotlarini to‘plash va ulardan foydalanish maxfiylik, rozilik va ma’lumotlar xavfsizligi bilan bog‘liq xavotirlarni keltirib chiqaradi. Ta’lim muassasalari shaffof ma’lumotlar amaliyotiga ustuvor ahamiyat berishlari va talabalar ma’lumotlariga mas’uliyatli tarzda qarashlari juda muhimdir.

Talabalar bilimni baholashda neyron tarmoqlarning integratsiyasi oliy ta’lim jarayonini yanada avtomatlashtirish imkoniyatini beradi. Ushbu texnologiyalar rivojlanishda davom etar ekan, ular o‘qituvchilarning o‘z o‘quvchilarini tushunish, qo‘llab-quvvatlash va to‘g‘ri yo‘naltirish imkoniyatiga ega. Neyron tarmoqlar real vaqt rejimida o‘rganish usullari haqida tushuncha berish orqali o‘quv dasturlarini

takomillashtirish, o‘qitish usullarini optimallashtirish va umumiy ta’lim natijalarini yaxshilashda yordam berishi mumkin.

IV. O‘qituvchilar uchun qulayliklar:

Oliy ta’limda talabalarning bilimini neyron to‘rlar yordamida baholash, ma’lumotlarni qanday yaxshi o‘rganganliklarini tahlil qilish, talabalarning rivojlanishini nazorat qilish va o‘qitish usullarini innovatsion tarzda yangilash imkonini beradi. Bu esa o‘z navbatida talabalarni zamonaviy va so‘nggi texnologiyalar yordamida o‘qitish va ularning elektron ta’lim muhitida faol qatnashish jarayonlarini ko‘plab yaxshilashga olib keladi.

Neyron tarmoqlarni o‘qituvchilarning o‘rnini bosuvchi vosita sifatida emas, balki ularning imkoniyatlarini oshirish uchun kuchli vosita sifatida ko‘rish kerak. O‘qituvchilar o‘quv strategiyalari, o‘quv dasturlarini ishlab chiqish va talabalarni qo‘llab-quvvatlash mexanizmlari haqida ongli qarorlar qabul qilish uchun neyron tarmoqlar uchun yaratilgan tushunchalardan foydalanishlari mumkin. Texnologiya va inson tajribasi o‘rtasidagi simbiotik munosabatlar yanada yaxlit va boyitilgan ta’lim tajribasiga olib kelishi mumkin.

V. Xulosa: Oliy ta’limda talabalar bilimini neyron tarmoqlar yordamida baholash davr talabi sanaladi. Ushbu aqlli tizimlar shaxsiylashtirilgan tushunchalar, holisona baholashlar va yanada moslashuvchan va qiziqarli o‘quv muhiti uchun yangicha yondashuvni taklif qiladi. Ma’lumotlarning maxfiylik, texnik ekspertizalar bilan bog‘liq muammolar mavjud bo‘lsa-da, neyron tarmoqlarni ta’lim jarayonida talaba bilimini holisona baholashga qo‘shishning afzalliklari shubhasizdir. Oliy ta’limda talabalar bilimini baholashda neyron tarmoqlardan foydalanish yangi imkoniyatlar ochadi. Ushbu aqlli tizimlar shaxsiylashtirilgan ta’lim tajribasini taqdim etish, o‘rganishdagi kamchiliklarni aniqlash va baholashning aniqligi va adolatligini oshirish qobiliyatiga ega. Biroq, neyron tarmoqlarning to‘liq imkoniyatlaridan foydalanish uchun ehtiyotkorlik bilan amalga oshirish, texnologiya va odamlarning o‘zaro ta’siri o‘rtasidagi muvozanat juda muhimdir. O‘qituvchilar va talabalar o‘rtasidagi doimiy tadqiqotlar va hamkorlik bilan neyron tarmoqqa asoslangan baholash oliy ta’lim jarayonini qayta belgilab, talabalar va o‘qituvchilar uchun o‘quv salohiyatini boyitishi mumkin.

Oliy ta’limda talabalarning bilimini neyron to‘rlar yordamida baholash, ma’lumotlarni qanday yaxshi o‘rganganliklarini tahlil qilish, talabalarning bilim darajasini nazorat qilish va o‘qitish usullarini innovatsion tarzda yangilash imkonini

beradi. Bu esa o‘z navbatida talabalarni elektron ta’lim muhitida zamonaviy va so‘nggi texnologiyalar yordamida o‘qitish hamda bilimni baholash jarayonlarini ko‘plab yaxshilashga olib keladi.

Foydalanilgan adabiyotlar :

- [1] H. A. El-Sabagh, “Adaptive e-learning environment based on learning styles and its impact on development students’ engagement,” *International Journal of Educational Technology in Higher Education*, vol. 18, no. 1, 2021, doi: 10.1186/s41239-021-00289-4.
- [2] Ю. Д. Фирнафасович, “ИНФОРМАТИКА ФАНИНИ ЎҚИТИШНИ НЕЙРОТАРМОҚ ТЕХНОЛОГИЯСИ АСОСИДА ТАШКИЛ КИЛИБ ТАЛАБАЛАРНИ ФАОЛЛАШТИРИШ МЕТОДИКАСИ,” pp. 2181–1717, 2021, doi: 10.53885/edinres.2021.25.64.100.
- [3] J. Nurjamal, J. Qizi, and M. Al-Xorazmiy, “SUN’IY INTELLEKTNING AMALIY SOHALARDA QO’LLANISHI.”
- [4] C. C. Aggarwal, “Neural networks and deep learning : a textbook / by Charu C. Aggarwal.,” *Neural networks and deep learning : a textbook*, 2018.
- [5] X. Wang, P. Wu, G. Liu, Q. Huang, X. Hu, and H. Xu, “Learning performance prediction via convolutional GRU and explainable neural networks in e-learning environments,” *Computing*, vol. 101, no. 6, 2019, doi: 10.1007/s00607-018-00699-9.
- [6] Z. Sevarac, J. Jovanovic, V. Devedzic, and B. Tomic, “EXPLODE—a new model of exploratory learning environment for neural networks to improve learning outcomes,” *Interactive Learning Environments*, 2022, doi: 10.1080/10494820.2022.2042030.
- [7] J. Gu *et al.*, “Recent advances in convolutional neural networks,” *Pattern Recognit*, vol. 77, 2018, doi: 10.1016/j.patcog.2017.10.013.
- [8] B. Wibawa, J. S. Siregar, D. A. Asrorie, and H. Syakdiyah, “Learning analytic and educational data mining for learning science and technology,” in *AIP Conference Proceedings*, 2021. doi: 10.1063/5.0041844.
- [9] K. Sunday, P. Ocheja, S. Hussain, S. S. Oyelere, O. S. Balogun, and F. J. Agbo, “Analyzing student performance in programming education using classification techniques,” *International Journal of Emerging Technologies in Learning*, vol. 15, no. 2, 2020, doi: 10.3991/ijet.v15i02.11527.
- [10] “BIG DATA IN EDUCATION DATA MINING AND LEARNING ANALYTICS,” *International Journal of Modern Trends in Engineering & Research*, vol. 3, no. 11, 2016, doi: 10.21884/ijmter.2016.3126.gb2rq.

SANOAT EKOLOGIYASI

Malohat Matnazarova Islombayevna

Urganch davlat universiteti talabasi

Annotatsiya: Sanoat ekologiyasi ko‘p tarmoqli soha bo‘lib, sanoat tizimlari va tabiiy muhit o‘rtasidagi o‘zaro ta‘sirni tushunish va optimallashtirishga intiladi. Uning asosiy yo‘nalishi resurslarni iste‘mol qilishni, chiqindilarni ishlab chiqarishni va atrofmuhitga ta‘sir qilishni minimallashtiradigan barqaror amaliyotlarni loyihalash va joriy etishga qaratilgan. Ushbu maqolada sanoat ekologiyasi mavzusini o‘rganishning ahamiyati va dolzarbligi haqida ma‘lumotlar berilgan.

Kalit so‘zlar: sanoat va ekologiya, atrof-muhit, tabiat, Sanoat ekologiyasi kontseptsiyasi,

Аннотация: Промышленная экология — это междисциплинарная область, целью которой является понимание и оптимизация взаимодействия между промышленными системами и природной средой. Основное внимание уделяется разработке и внедрению устойчивых методов, которые сводят к минимуму потребление ресурсов, образование отходов и воздействие на окружающую среду. В данной статье представлена информация о важности и актуальности изучения предмета промышленной экологии.

Ключевые слова: промышленность и экология, окружающая среда, природа, концепция промышленной экологии,

Abstract: Industrial ecology is a multidisciplinary field that seeks to understand and optimize the interactions between industrial systems and the natural environment. Its focus is on designing and implementing sustainable practices that minimize resource consumption, waste generation, and environmental impact. This article provides information about the importance and relevance of studying the subject of industrial ecology.

Key words: industry and ecology, environment, nature, concept of industrial ecology,

Kirish: Sanoat ekologiyasidagi asosiy tushunchalardan biri ishlab chiqarish jarayonlaridagi halqani yopish g‘oyasidir. Bu resurslar qazib olinadigan, foydalaniladigan va keyin yo‘q qilinadigan ishlab chiqarishning an‘anaviy chiziqli modelidan aylanali yondashuvga o‘tishni talab qiladi. Sanoat tizimlarini o‘zaro bog‘langan va o‘zaro bog‘liq deb ko‘rib, sanoat ekologiyasi resurslar

samaradorligini maksimal darajada oshirishga va chiqindilarni minimallashtirishga intiladi. Bunga materiallar va mahsulotlarni qayta ishlash, qayta ishlatish va qayta ishlab chiqarish kabi strategiyalar orqali erishish mumkin. Ushbu kontseptsiyani qabul qilish orqali sanoat ekologiyasi sanoat faoliyatining atrof-muhitga ta'sirini kamaytirish, tabiiy resurslarni saqlash va barqaror rivojlanishni rag'batlantirishga qaratilgan. Bundan tashqari, sanoat ekologiyasi kontseptsiyasi sanoat jarayonlarining yuqori va quyi oqimiga ta'sirini hisobga olgan holda ishlab chiqarish tizimidagi materiallar va energiya oqimini tushunish va boshqarish muhimligini ta'kidlaydi.

Asosiy qism: Sanoat ekologiyasi kontseptsiyasi kontseptsiyaning kelib chiqishi va evolyutsiyasi - Sanoat ekologiyasi kontseptsiyasi o'zining kelib chiqishini ekologik iqtisodiyot sohasida olib boradi, u 1980-yillarning oxirida sanoatlashtirish va iqtisodiy o'sishning ekologik oqibatlariga javob sifatida paydo bo'lgan. Sanoat ekologiyasi resurslardan foydalanishni optimallashtirish, chiqindilarni ishlab chiqarishni kamaytirish va atrof-muhitga ta'sirni minimallashtirishga qaratilgan ekologiya tamoyillarini sanoat tizimlariga qo'llashga intiladi. Kontseptsiya rivojlangan va kengayib, sanoat tizimlarining nafaqat jismoniy tomonlarini, balki ijtimoiy va iqtisodiy jihatlarini ham qamrab olgan. Tizimli fikrlash yondashuvini qabul qilib, sanoat ekologiyasi sanoat faoliyati tabiiy muhit va butun jamiyat bilan o'zaro bog'liqligini tan oladi. Shu sababli, u aylanma iqtisodiyot va sanoat simbiozi kabi barqarorlikni ta'minlovchi strategiyalarni qabul qilishga yordam beradi. Yillar davomida sanoat ekologiyasi barqaror rivojlanishga rahbarlik qilish va XXI asr muammolarini hal qilish uchun qimmatli asos sifatida tobora ortib borayotgan e'tibor va e'tirofga sazovor bo'ldi.

Sanoat ekologiyasining tamoyillari va maqsadlari tabiiy ekotizimlarni taqlid qiluvchi barqaror va qayta tiklanadigan sanoat tizimini rivojlantirishga qaratilgan. Asosiy tamoyillar quyidagilardan iborat: moddiy davrlarni yopish, chiqindilarni kamaytirish, qayta tiklanadigan resurslardan foydalanish va energiya samaradorligini oshirish. Ushbu tamoyillarni amalga oshirish orqali sanoat tizimlari yanada integratsiyalashgan va o'zaro bog'liq bo'lib, aylanma iqtisodiyotni yaratishi mumkin, bunda resurslar tejaladi va chiqindilar minimallashtiriladi. Sanoat ekologiyasining pirovard maqsadi uzoq muddatli ekologik muvozanatni ta'minlab, inson faoliyati va atrof-muhit o'rtasida uyg'un munosabatlarni o'rnatishdan iborat. Ushbu intizom asosiy e'tiborni ishlab chiqarishning chiziqli, ekstraktiv modelidan yanada yaxlit va barqaror yondashuvga o'tkazishga intiladi. Sanoat ekologiyasi

tamoyillarini qabul qilish orqali sanoatlar atrof-muhitga ta'sirini kamaytirishi, resurslarni boshqarishni yaxshilashi va ekotizim xizmatlarini saqlash va yaxshilashga hissa qo'shishi mumkin. Sanoat ekologiyasi sanoat tizimlari va ularning atrof-muhit bilan aloqalarini o'rganish bilan shug'ullanadigan murakkab sohadir. Bu energiya, moddiy oqimlar va chiqindilarni boshqarish kabi tizimning turli tarkibiy qismlari o'rtasidagi murakkab aloqalar va o'zaro bog'liqliklarni tushunishni talab qiladi.

Tizimli fikrlash ushbu sanoat tizimlarining dinamik tabiatini va ularning atrof-muhitga ta'sirini tan olishda juda muhimdir. Bundan tashqari, fanlararo yondashuv sanoat jarayonlari uchun yaxlit va barqaror echimlarni ishlab chiqish uchun muhandislik, atrof-muhit fanlari, iqtisod va sotsiologiya kabi ko'plab fanlardan bilim va tajribani birlashtirishga imkon beradi. Ushbu yondashuv kengroq istiqbolni rivojlantiradi va mutaxassislar o'rtasidagi hamkorlikni rag'batlantiradi, bu esa innovatsion va Sanoat ekologiyasidagi asosiy tushunchalardan biri ishlab chiqarish jarayonlaridagi halqani yopish g'oyasidir. Sanoat ekologiyasi resurslardan foydalanishni optimallashtirish, chiqindilarni ishlab chiqarishni kamaytirish va atrof-muhitga ta'sirini minimallashtirishga qaratilgan ekologiya tamoyillarini sanoat tizimlariga qo'llashga intiladi. Kontseptsiya rivojlangan va kengayib, sanoat tizimlarining nafaqat jismoniy tomonlarini, balki ijtimoiy va iqtisodiy jihatlarini ham qamrab olgan. Tizimli fikrlash yondashuvini qabul qilib, sanoat ekologiyasi sanoat faoliyati tabiiy muhit va butun jamiyat bilan o'zaro bog'liqligini tan oladi. Shu sababli, u aylanma iqtisodiyot va sanoat simbiozi kabi barqarorlikni ta'minlovchi strategiyalarni qabul qilishga yordam beradi.

Yillar davomida sanoat ekologiyasi barqaror rivojlanishga rahbarlik qilish va XXI asr muammolarini hal qilish uchun qimmatli asos sifatida tobora ortib borayotgan e'tibor va e'tirofga sazovor bo'ldi. Tizimli fikrlash va fanlararo yondashuv sanoat ekologiyasi sohasida muhim ahamiyatga ega. Sanoat ekologiyasining asosiy tarkibiy qismlaridan biri mahsulot yoki jarayonning atrof-muhitga ta'sirini baholash uchun hayot aylanishini baholash (LCA) hisoblanadi. LCA o'tkazish bir necha aniq bosqichlarni o'z ichiga oladi. Birinchi qadam - tizim chegaralarini va tahlilning funktsional birligini aniqlashni o'z ichiga olgan baholashning maqsadi va hajmini aniqlash. Keyinchalik, mahsulotning hayot aylanishining barcha bosqichlari uchun inventarizatsiya ma'lumotlar to'plami to'plangan ma'lumotlar to'planadi. Ushbu ma'lumotlar to'plamlari xom ashyoni qazib olish, ishlab chiqarish, foydalanish va texnik xizmat ko'rsatish, shuningdek,

foydalanishning tugash bosqichlarini o‘z ichiga oladi. Ma'lumotlar to‘planganidan so‘ng, issiqxona gazlari chiqindilari, energiya iste‘moli va resurslarning kamayishi kabi atrof-muhitga ta‘sir ko‘rsatkichlarini baholash uchun tahlil qilinadi. Nihoyat, natijalarni sharhlash va hisobot berish LCA natijalarini manfaatdor tomonlarga etkazish uchun amalga oshiriladi, bu mahsulot yoki jarayonning atrof-muhit ko‘rsatkichlari asosida xabardor qarorlar qabul qilish imkonini beradi. Sanoat ekologiyasida hayot aylanishini baholash (LCA) ni qo‘llash qarorlar qabul qilish va resurslar samaradorligini oshirish uchun qimmatli vosita ekanligini isbotladi. LCA mahsulot yoki jarayonning xom ashyoni qazib olishdan tortib uni yakuniy utilizatsiya qilishgacha bo‘lgan butun hayotiy tsikli bilan bog‘liq atrof-muhitga ta‘sirni baholash uchun tizimli va kompleks yondashuvni taqdim etadi. Ushbu ta‘sirlarni miqdoriy baholash orqali LCA issiq nuqtalarni va resurslardan foydalanish, energiya iste‘moli va chiqindilarni yaxshilash bo‘yicha potentsial hududlarni aniqlash imkonini beradi.

Ushbu ma‘lumot resurslar samaradorligini oshirish va ekologik yuklarni kamaytirish bo‘yicha samarali strategiya va siyosatni shakllantirishda qaror qabul qiluvchilar uchun juda muhimdir. Bundan tashqari, LCA kompaniyalarga mahsulot dizayni, material tanlash va chiqindilarni boshqarish bo‘yicha oqilona tanlov qilishda yordam berishi mumkin, natijada yanada barqaror sanoat tizimlarini rivojlantirishga olib keladi. Ekologik sanoat parklari (EIP) sanoat sektorida barqarorlikni ta‘minlashga qaratilgan strategik yondashuvni ifodalaydi. Ushbu bog‘lar sanoat, ilmiy doiralar, hukumat va mahalliy hamjamiyat o‘rtasida sinergik hamkorlik va hamkorlikni yaratishga qaratilgan bo‘lib, parkdagi sanoat faoliyatining umumiy ekologik va iqtisodiy ko‘rsatkichlarini yaxshilashga qaratilgan. EIPlar materiallar va energiyani qisqartirish, qayta ishlatish va qayta ishlash, shuningdek, resurslar oqimini optimallashtirish orqali sanoat ekologiyasi tamoyillarini birlashtiradi. Chiqindilarni boshqarish tizimlari va kogeneratsiya zavodlari kabi umumiy infratuzilmani yaratish orqali EIP qo‘shimcha mahsulotlar almashinuvini rag‘batlantiradi, shu bilan chiqindilar hosil bo‘lishini kamaytiradi va aylanmani rag‘batlantiradi. Bundan tashqari, ushbu parklar yashil texnologiyalarni o‘zlashtirish va ekologik toza amaliyotlarni joriy etishga, innovatsiyalarni rag‘batlantirishga va sanoat sektorida barqaror rivojlanishga yordam beradi.

Muvaffaqiyatli Ekosanoat parkining eng mashhur namunalaridan biri bu Daniyadagi Kalundborg sanoat ekotizimidir. 1960-yillarda tashkil etilgan ushbu park ko‘plab individual sanoat sinov kompaniyalarini materiallar, energiya va

qo‘shimcha mahsulotlarni almashadigan hamkorlikdagi va o‘zaro bog‘langan tarmoqqa aylantirdi. Bog‘da Novo Nordisk farmatsevtika kompaniyasi va Kalundborg munitsipaliteti o‘rtasidagi hamkorlik kabi ko‘plab muvaffaqiyat hikoyalari mavjud. Novo Nordisk o‘zining ishlab chiqarish jarayonlari uchun munitsipalitet elektr stantsiyasidan ortiqcha bug‘dan foydalanadi, munitsipalitet esa o‘rmonlarni urug‘lantirish uchun kompaniyaning oqava suvlaridan foydalanadi. Ushbu hamkorlik har ikkala korxonaga uchun ham sezilarli xarajatlarni tejashga yordam berdi va atrof-muhitga ta'sirni sezilarli darajada kamaytirdi. Kalundborg sanoat ekotizimi hamkorlik va resurslarni optimallashtirish barqaror sanoat amaliyotiga olib kelishining yorqin namunasi bo‘lib xizmat qiladi. "Sanoat ekologiyasi" tushunchasi birinchi marta 1980-yillarda barqaror rivojlanishga erishish va sanoat jarayonlarining atrof-muhitga salbiy ta'sirini minimallashtirish vositasi sifatida kiritilgan. U tabiiy ekotizimlardan ilhom oladi va bir sanoatning chiqindilari boshqasi uchun qimmatli manbaga aylanadigan yopiq tizimni yaratishga intiladi. Turli tarmoqlar va ularning jarayonlarini integratsiyalash orqali sanoat ekologiyasi samaradorlikni maksimal darajada oshirish, ifloslanishni kamaytirish va resurslarni tejashga qaratilgan. Masalan, bitta ishlab chiqarish jarayonidan olingan qo‘shimcha mahsulot boshqa jarayon uchun xom ashyo sifatida ishlatilishi mumkin, bu esa bokira materiallarni ajratib olish va qayta ishlash zaruratini oldini oladi. Ushbu yondashuv nafaqat chiqindilar va chiqindilarni kamaytiradi, balki sanoat tarmoqlari o‘rtasida hamkorlik va innovatsiyalarni rivojlantiradi. Sanoat ekologiyasiga katta e'tibor qaratildi va hozirda turli sohalarda, jumladan, ishlab chiqarish, energetika va transportda qo‘llaniladi.

Xulosa. Xulosa qilib aytganda, sanoat ekologiyasi butun dunyo bo‘ylab sanoat korxonalari duch kelayotgan ortib borayotgan ekologik muammolarni hal qilish uchun istiqbolli asosdir. Tizimga asoslangan yondashuvni qo‘llash orqali sanoat ekologiyasi turli sanoat jarayonlarining o‘zaro bog‘liqligini tan oladi va resurslardan foydalanishni optimallashtirishga, chiqindilarni ishlab chiqarishni minimallashtirishga va barqaror rivojlanishga yordam berishga intiladi. Ushbu yondashuv samaradorlik, texnologik innovatsiyalar va atrof-muhitni muhofaza qilishni rag‘batlantirish uchun turli fanlar, jumladan, muhandislik, iqtisod va atrof-muhit fanlaridagi turli tushunchalar va vositalarni birlashtiradi. Sanoat ekologiyasi tamoyillarini qabul qilish orqali tarmoqlar nafaqat atrof-muhitga ta'sirini kamaytirishi, balki uzoq muddatda iqtisodiy ko‘rsatkichlari va raqobatbardoshligini oshirishi mumkin. Biroq, sanoat ekologiyasini muvaffaqiyatli amalga oshirish

resurslarni samarali boshqarish va atrof-muhitni muhofaza qilishni ta'minlash uchun turli manfaatdor tomonlar, jumladan, sanoat, hukumatlar va jamoalar o'rtasida hamkorlik va muvofiqlashtirishni talab qiladi. Sanoat ekologiyasini qamrab olgan holda, biz kelajak avlodlarning o'z ehtiyojlarini qondirish qobiliyatiga putur etkazmasdan, bugungi kun ehtiyojlarini qondira oladigan yanada barqaror va bardoshli sanoat tizimiga o'tish imkoniyatiga egamiz.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Bruce Millett. 'Human Resource Management.' Challenges & Future Directions, Retha Wiesner, John Wiley & Sons Australia, Limited, 1/1/2003
2. Blandine Laperche. 'Circular Economy, Industrial Ecology and Short Supply Chain.' Delphine Gallaud, John Wiley & Sons, 6/20/2016
3. Seeram Ramakrishna. 'An Introduction to Circular Economy.' Lerwen Liu, Springer Nature, 12/18/2020
4. David Lazarevic. 'Handbook of the Circular Economy.' Miguel Brandão, Edward Elgar Publishing, 12/25/2020
5. Judy Musnikow. 'Eco-industrial Strategies.' Unleashing Synergy between Economic Development and the Environment, Edward Cohen-Rosenthal, Routledge, 9/29/2017
6. Mairi J Black. 'Life Cycle Assessment.' A Metric for the Circular Economy, Aiduan Borrion, Royal Society of Chemistry, 3/19/2021
7. Jonathan Tomkin. 'Sustainability.' A Comprehensive Foundation, Tom Theis, 12th Media Services, 1/23/2018
8. Myriam Saade-Sbeih. 'Environmental Life Cycle Assessment.' Olivier Jolliet, CRC Press, 11/18/2015
9. Viachaslau Filimonau. 'Life Cycle Assessment (LCA) and Life Cycle Analysis in Tourism.' A Critical Review of Applications and Implications, Springer, 10/23/2015

Termitlarni ko‘payishi

Qodirova Og‘iloy Mirza qizi
Urganch davlat universiteti talabasi

Annotatsiya: Termitlarni ko‘paytirish ularning yuqori darajada tashkil etilgan ijtimoiy tuzilishi va murakkab xatti-harakatlari tufayli olimlar va tadqiqotchilarni uzoq vaqtdan beri qiziqtirib kelgan. Termitlar katta koloniyalarda yashovchi evsotsial hasharotlar bo‘lib, ular alohida rol va ma‘suliyatga ega bo‘lgan turli kastalardan iborat. Ushbu maqolada termitlarning qanday ko‘payishi haqida Ilmiy ma‘lumotlar bayon etilgan.

Kalit so‘zlar: termit, reproduktiv jarayonlar va strategiyalar, ijtimoiy ierarxiya, naslchilik jarayoni,

Аннотация: Размножение термитов уже давно интересует ученых и исследователей в связи с их высокоорганизованной социальной структурой и сложным поведением. Термиты — это эусоциальные насекомые, которые живут большими колониями, состоящими из представителей разных каст с разными ролями и обязанностями. В этой статье представлена научная информация о том, как размножаются термиты.

Ключевые слова: термиты, репродуктивные процессы и стратегии, социальная иерархия, процесс размножения,

Abstract: Termite breeding has long been of interest to scientists and researchers due to their highly organized social structure and complex behavior. Termites are eusocial insects that live in large colonies, consisting of different castes with distinct roles and responsibilities. This article provides scientific information on how termites reproduce.

Key words: termite, reproductive processes and strategies, social hierarchy, breeding process,

Kirish: Ilmiy tilda Isoptera nomi bilan tanilgan termitlar Blattodea turkumiga mansub ijtimoiy hasharotlardir. Ular ko‘pincha rangbarang, yumshoq jismlar va tekis antennalar bilan ajralib turadi. Termitlar evsotsial mavjudotlardir, ya'ni ular qat'iy ijtimoiy ierarxiyaga ega bo‘lgan koloniyalarda yashaydilar. Bu koloniyalar

turli kastalardan, jumladan ishchilar, askarlar va reproduktivlardan iborat. Koloniyadagi eng ko‘p ishchilar uya qurish va saqlash, oziq-ovqat izlash va yoshlarga g‘amxo‘rlik qilish uchun mas‘uldirlar. Boshqa tomondan, askarlar kuchli jag‘larga ega va ularga koloniyani himoya qilish vazifasi yuklangan. Nihoyat, qirollar va malikalar deb nomlanuvchi reproduktivlar koloniyaning naslchilik a‘zolaridir. Termitlar muhim ekologik ahamiyatga ega, chunki ular organik moddalarning parchalanishiga yordam beradi va ozuqa moddalarining aylanish jarayoniga hissa qo‘shadi.

Asosiy qism: Termitlarni ko‘paytirishni o‘rganishning ahamiyati.

Entomologiya va zararkunandalarga qarshi kurash sohasida termitlarni ko‘paytirishni to‘liq tushunish katta ahamiyatga ega. Termitlar yog‘och va yog‘och tuzilmalarga katta zarar etkazish qobiliyati bilan mashhur bo‘lib, ularni katta iqtisodiy tashvishga aylantiradi. Ularning naslchilik usullarini o‘rganish orqali olimlar ularning reproduktiv xatti-harakatlari, masalan, juftlashishni afzal ko‘rishlari yoki ularning populyatsiyasining o‘shishiga atrof-muhit omillarining ta‘siri haqida tushunchaga ega bo‘lishlari mumkin. Ushbu bilim termitlarga qarshi kurashning samarali strategiyalarini, jumladan, yo‘q qilishning maqsadli usullarini yoki chidamli materiallarni ishlab chiqishda yordam berishi mumkin. Bundan tashqari, termitlarni ko‘paytirishni tushunish hasharotlarning reproduktiv biologiyasini kengroq tushunishga yordam beradi va boshqa hasharotlar turlarining reproduktiv strategiyalari va mexanizmlari haqida qimmatli tushunchalarni beradi.

B. Termitlarni ko‘paytirishni o‘rganishning ahamiyati A. Termitlarga ta‘rif

Termitlarning ko‘payish jarayoni murakkab va qiziqarli hodisadir. Termitlar katta koloniyalarda yashaydigan ijtimoiy hasharotlar bo‘lib, ularning ko‘payishi ularning koloniyalarining omon qolishi va kengayishi uchun zarurdir. Termitlarning ko‘payish mavsumi turlarga va harorat va namlik kabi atrof-muhit omillariga qarab o‘zgaradi. Bu davrda alatlar deb ataladigan qanotli reproduktiv termitlar o‘z uyalaridan ulkan to‘da bo‘lib chiqadilar. Bu alatlar qanotlari bilan jihozlangan va jinsiy jihatdan etuk, juftlashishga va yangi koloniyalar yaratishga tayyor. Termitlarning juftlash marosimi nikoh parvozini o‘z ichiga oladi, bu vaqt davomida alatlar juftlashadi va o‘ziga xos uchrashish xatti-harakati bilan shug‘ullanadi. Bir juftlik hosil bo‘lgach, ular qanotlarini tashlab, yangi koloniyani boshlash uchun mos joy topadilar. Bu jarayon termitlar koloniyalarining davom etishini va ularning turlarining davom etishini ta‘minlaydi. Termitlarning naslchilik odatlaridan tashqari, termit koloniyalarining tuzilishi va tashkil etilishini tushunish muhimdir. Termit

koloniyalari har xil kastalardan iborat bo‘lib, ularning har biri o‘ziga xos rolga ega. Qirolcha va qiroidan iborat reproduktiv kasta yangi nasl berish uchun javobgardir. Askarlar kasta koloniyani tashqi tahdidlardan himoya qiladi, ishchilar kastasi esa oziqovqat yig‘ish, uya qurish va ta‘mirlash, yosh termitlarga g‘amxo‘rlik qilish bilan shug‘ullanadi. Ishchilar koloniyaning eng ko‘p a‘zolari bo‘lib, uning omon qolishida hal qiluvchi rol o‘ynaydi. Termitlar koloniyasini har bir kasta koloniyaning umumiy muvaffaqiyati va barqarorligiga hissa qo‘shadigan yaxshi ishlaydigan jamiyat bilan taqqoslash mumkin. Termitlar koloniyalarining eng qiziqarli jihatlaridan biri bu ulardagi mehnat taqsimotidir. Termit koloniyalari turli xil kastalardan iborat bo‘lib, ularning har biri alohida rol va mas‘uliyatga ega. Qirol va malikadan iborat reproduktiv kasta ko‘payish va koloniyani kengaytirish uchun javobgardir. Askar kastasi koloniyani yirtqichlardan himoya qiladi va boshqa termit koloniyalaridan himoya qiladi. Ishchi kasta koloniyaning eng katta qismini tashkil qiladi va uya qurish, oziq-ovqat yig‘ish, tuxum va lichinkalarni parvarish qilish kabi vazifalar uchun javobgardir. Ushbu mehnat taqsimoti koloniyaning samarali ishlashiga imkon beradi, har bir kasta o‘ziga xos vazifalarni bajaradi va termitlar koloniyasining umumiy muvaffaqiyatiga hissa qo‘shadi. Termitlar o‘z koloniyalarining omon qolishini ta‘minlash uchun ishlatadigan turli mexanizmlarga qo‘shimcha ravishda, naslchilik ularning doimiy muvaffaqiyati uchun zarur bo‘lgan populyatsiya soni va genetik xilma-xilligini saqlashda muhim rol o‘ynaydi. Termitlar koloniya ichida qattiq tartibga solingan, turli kastalar va reproduktiv strategiyalarni o‘z ichiga olgan murakkab naslchilik tizimlarini namoyish etadi. Ushbu strategiyalar nafaqat resurslardan samarali foydalanishga imkon beradi, balki koloniyalarning mustahkamligiga ham hissa qo‘shadi. Ko‘p sonli nasl berish orqali termitlar atrof-muhitdagi tebranishlar yoki buzilishlar sharoitida o‘z populyatsiyasini tezda to‘ldirishlari mumkin. Bundan tashqari, termitlar uch xil turdagi shaxslar atrofida aylanadigan juda murakkab ijtimoiy tuzilishga ega: ishchilar, askarlar va reproduktivlar. Ishchilar eng katta kastani tashkil qiladi va termitlar koloniyasidagi barcha mehnat talab qiladigan ishlar uchun javobgardir. Bu vazifalarga tunnellar qurish, oziq-ovqat manbalarini izlash va zotlarga g‘amxo‘rlik qilish kiradi. Boshqa tomondan, askarlar kuchli jag‘lari va himoya ekzoskeletlari bo‘lgan maxsus shaxslardir. Ularning asosiy vazifasi koloniyani yirtqichlar va raqib termit koloniyalaridan himoya qilishdir. Nihoyat, reproduktivlar, shuningdek, alat deb ataladi, termitlar populyatsiyasining davom etishi uchun javobgardir. Bu odamlarning qanotlari bor va ular yangi koloniyalarni o‘rnatadigan yangi hududlarni

qidirishda uchishga qodir. Shunday qilib, ushbu alohida termit kastalari o'rtasidagi mehnat taqsimoti koloniya ichida samarali resurslarni olish, himoya qilish va ko'paytirish imkonini beradi. Qirolcha va qirol termitlari o'z koloniyalarining ko'payish jarayonida hal qiluvchi rol o'ynaydi. Malika termit tuxum qo'yish uchun mas'ul bo'lib, termitlar populyatsiyasining eksponensial o'sishiga hissa qo'shadi. Bundan tashqari, u koloniyaning boshqa a'zolarining xatti-harakatlari va rivojlanishini tartibga soluvchi, ularning sodiqligi va hamkorligini ta'minlaydigan feromonlarni ishlab chiqaradi. Qirol termit esa qirolchaning turmush o'rtog'i bo'lib xizmat qiladi va tuxumlarni urug'lantirish uchun zarurdir. Ba'zi turlarda qirol termit tuxum va yangi chiqqan lichinkalarga g'amxo'rlik qilishda ham yordam berishi mumkin. Umuman olganda, termitlar koloniyasining reproduktiv muvaffaqiyati ko'p jihatdan malika va qirol termitlarining reproduktiv qobiliyati va simbiotik munosabatlariga bog'liq. To'planish harakati termitlar ko'paytirishning muhim jihati hisoblanadi. Atrof-muhit sharoitlari ko'payish uchun qulay va qulay bo'lgandan so'ng, termitlar o'zlarining juftlashish parvozlarini boshlaydilar, bu ko'pincha harorat, namlik va yorug'lik intensivligi kabi o'ziga xos atrof-muhit signallari bilan qo'zg'atiladi. Ushbu parvozlar paytida alatlar deb nomlanuvchi qanotli reproduktiv termitlar ko'p miqdorda havoga ko'tarilib, zich bulutlarni hosil qilish uchun birga to'planishadi. Termit uyalarini qurish ko'p yillar davomida olimlarni qiziqtirgan qiziqarli mavzudir. Ushbu murakkab tuzilmalar butun jamiyatni himoya qilish va qo'llab-quvvatlash uchun termit koloniyalari tomonidan qurilgan. Jarayon mos joyni tanlash bilan boshlanadi, so'ngra markaziy kamerani qazish bilan boshlanadi. Keyin termitlar tunnellar va kameralar tarmog'ini yaratadilar, ular termit malikasini joylashtirish va oziq-ovqat saqlash kabi turli maqsadlarga xizmat qiladi. Ushbu uyalarni qurish koloniya a'zolari o'rtasida yuqori darajadagi muvofiqlashtirish va hamkorlikni talab qiladi, chunki ular barqaror va xavfsiz yashash muhitini yaratish uchun birgalikda ishlaydi. Termit uyasi qurilishini o'rganish bu hasharotlarning murakkab va uyushgan tuzilmalarni yaratishdagi ajoyib qobiliyatlarini yoritib beradi. Termitlar ekotizim qurilishida muhim rol o'ynaydi, chunki ular tuproq tuzilishi va ozuqa moddalarining aylanishiga sezilarli ta'sir ko'rsatishi mumkin bo'lgan katta tepaliklarning shakllanishi uchun javobgardir. Ushbu tepaliklar termitlar koloniyasi uchun boshpana bo'lib, turli organizmlarning rivojlanishi uchun mikrohabitatlar yaratadi. Bundan tashqari, h6y6k qurish jarayoni organik moddalarni tuproq bilan aralashtirishni, tuproq unumdorligini oshirishni va o'simliklarning o'sishini rag'batlantirishni o'z ichiga

oladi. Bundan tashqari, termitlar o‘lik o‘simlik materialining parchalanishiga hissa qo‘shadi va uni o‘simliklar tomonidan so‘rilishi mumkin bo‘lgan oddiy birikmalarga ajratadi. Shuning uchun termitlar ekotizim faoliyatining asosiy agentlari bo‘lib, tuproq tuzilishiga, ozuqa moddalarining aylanishiga va umumiy biologik xilma-xillikka ta'sir qiladi. Termitlarni ko‘paytirish strategiyalari turli turlar orasida farq qiladi va ularning ijtimoiy tuzilishi bilan chambarchas bog‘liq. Termitlar koloniyalaridagi reproduktiv shaxslar, ya'ni alatlar sifatida tanilgan, qanotli yoki qanotsiz. Qanotli alatlar yangi koloniyalarni tarqatish va yaratish uchun javobgardir, qanotsiz alatlar esa koloniyalarning o‘shishiga yordam beradi. Ko‘paytirish odatda yilning ma'lum vaqtlarida sodir bo‘ladi, bu ko‘pincha harorat va yog‘ingarchilik kabi atrof-muhit omillari tomonidan qo‘zg‘atiladi. Ba'zi turlar monogam naslchilik tizimini namoyish etadi, bu erda bir juft alat yangi koloniyani tashkil qiladi. Boshqalar, masalan, ko‘pxotinli turlar, bitta koloniyada birga yashaydigan bir nechta reproduktiv juftlarga ega. Bundan tashqari, ba'zi turlar nasllarni parvarish qilish bilan shug‘ullanadilar, bu erda reproduktiv bo‘lmagan shaxslar tuxum, lichinka va nimfalarni parvarish qilish va himoya qilishda yordam beradi. Ushbu xilma-xil naslchilik strategiyalari turli xil ekologik sharoitlarda termit koloniyalarining muvaffaqiyatli ko‘payishi va omon qolishiga yordam beradi.

Xulosa. Xulosa qilib aytganda, termitlarni ko‘paytirish termitlar koloniyalarining umumiy barqarorligi va funksionalligida hal qiluvchi rol o‘ynaydi. Termitlar o‘zlarining murakkab reproduktiv jarayonlari orqali yuqori darajada tashkil etilgan jamiyatlarni yaratishga va saqlashga qodir. Yangi termitlar, shu jumladan ishchilar, askarlar va reproduktivlarni ko‘paytirish mehnatni samarali taqsimlash va koloniyalarning omon qolishi va kengayishini optimallashtirish imkonini beradi. Bundan tashqari, ba'zi termit turlarining evsotsial xulq-atvor bilan shug‘ullanish qobiliyati ularning ajoyib moslashuvchanligi va evolyutsion muvaffaqiyatini ko‘rsatadi. Termitlarni ko‘paytirish mexanizmlarini tushunish nafaqat bu hasharotlarning ajoyib dunyosini yoritibgina qolmay, balki boshqa evosial organizmlarning ijtimoiy xulq-atvori va moslashuvi haqida ham ma'lumot beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar.

1. Giacomo Zaccone. 'Fish Defenses Vol. 2.' Pathogens, Parasites and Predators, CRC Press, 6/21/2019
2. Nicholas B. Davies. 'Behavioural Ecology.' An Evolutionary Approach, John R. Krebs, John Wiley & Sons, 7/17/2009
3. Hubert Herz. 'Herbivory of Leaf-Cutting Ants.' A Case Study on *Atta colombica* in the Tropical Rainforest of Panama, Rainer Wirth, Springer Science & Business Media, 4/18/2013
4. Danny J. Schust. 'The Reproductive System at a Glance.' Linda J. Heffner, John Wiley & Sons, 5/12/2014
5. Ehud Eiran. 'Post-Colonial Settlement Strategy.' Edinburgh University Press, 2/20/2019
6. James Lawrence Smith. 'Effect of Abiotic Factors on Subterranean Termite Behavior and Control Strategies.' University of California, Riverside, 1/1/1992
7. Dancan Mwangi. 'Observation of social organization, nesting and ecological interaction of termites in a semi-arid ecosystem.' GRIN Verlag, 3/17/2015
8. Daniel Ladley. 'Models of Termite Nest Construction.' University of Leeds, School of Computing, 1/1/2004
9. Yong-Kyu Kim. 'Animal Models of Behavior Genetics.' Jonathan C. Gewirtz, Springer, 8/10/2016
10. Daniel Merkle. 'Swarm Intelligence.' Introduction and Applications, Christian Blum, Springer Science & Business Media, 9/24/2008

Research Science and Innovation House

Методика изучения морфемного состава слова в начальных классов

Курбанова Динора

Ургенческий государственный университет

Педагогический факультет

201 НО

Аннотация. В этой статье раскрывается методика изучения морфемного состава слова и последовательности организации работы над формированием навыков правильного и осознанного анализа морфемного состава слова.

Ключевые слова: метод, морфемный анализ, морфемика, формально-структурный подход, формально-семантический подход, словообразование.

Каждый гражданин Республики Узбекистан должен овладеть русским языком. Наша страна много национальная. Поэтому государство проводит реформы в сфере образовательной системы, что даст возможность поднять её на уровень требований нового времени, приблизить прекрасное будущее гармонично развитого поколения.

Русский язык в системе начального образования объединен тремя направлениями. Первое из них связано с развитием у детей дара слова, формированием умения выразить свои мысли, правильно употреблять слова. Речевое развитие детей — основной принцип всех занятий по русскому языку, именно оно содействует воспитывающей и развивающей роли предмета, активизации познавательной деятельности школьников.

Особенно мы обращаем внимание на необходимость рационально проводить работу по развитию образования слов, их морфемному составу и важно обозначить, какое важное место занимают каждая из изученных морфем. Велико также значение занятий словообразованием с точки зрения задач общепедагогического характера, развития мыслительных способностей учащихся, их познавательной деятельности, самостоятельности, навыков решения поисковых задач.

Во-первых, при получении теоретических сведений о составе слова учащиеся приобретают определенные знания о языке, что, безусловно, повышает уровень их языковой компетенции.

Во-вторых, ознакомление младших школьников с основами морфемки и словообразования способствует обогащению их знаний об окружающей действительности, поскольку установление семантико-структурной связи между словами опирается на связь между соотносимыми понятиями (например, слова море, моряк, морской семантически и структурно связаны, так как они являются наименованиями соотносимых между собой понятий). В процессе осознания учащимися семантико-структурной соотносительности слов расширяются их представления о связях между предметами, процессами, имеющими место в окружающей действительности.

В-третьих, элементарные знания об образовании слов важны для понимания учащимися основного источника пополнения нашего языка новыми словами. В трудах известного лингвиста В. В. Виноградова отмечается: новые слова создаются из тех морфем, которые уже существуют в языке; по тем моделям, которые исторически сложились, закрепились в системе русского словообразования. Наблюдения над образованием слов способствуют пониманию школьниками закономерностей развития языка, оказывают положительное влияние на формирование у учащихся внимания и интереса к слову.

В-четвертых, в процессе работы над морфемным составом слова учащиеся овладевают одним из ведущих способов раскрытия лексического значения слова.

В пятых, осознание школьниками роли морфем в слове, а также семантического значения приставок, суффиксов содействует более точному употреблению слов в речи, т.е. в процессе изучения основ словообразования формируется точность речи учащихся.

В-шестых, на основе усвоения теоретических знаний по составу слова и приобретенных умений в анализе слов учащиеся начинают познавать закономерности правописания, что имеет значение для формирования орфографических навыков младших школьников. Наконец, изучение морфемного состава слова включает в себе возможности для овладения логическими операциями (анализ, синтез, сравнение, обобщение), без которых невозможно сознательное владение словом как единицей языка.

Охарактеризуем задачи изучения темы "Состав слова".

1. Сформировать представление младших школьников о составе слова, основных признаках каждой морфемы (корня, окончания, приставки, суффикса).
2. На базе полученных знаний сформировать комплекс умений, связанных с анализом слова по составу: умения выделять окончание (при вычленении данной морфемы школьники должны уметь изменять слово); умения находить, выделять корень (исходя из лингвистической корневой морфемы, учащиеся должны уметь подбирать ряд однокоренных слов, разнообразных по составу); умение выделять приставку (при вычленении приставки учащиеся должны уметь подбирать однокоренные слова с разными приставками или неоднокоренные слова с данной приставкой); умение выделять суффикс (при вычленении суффикса целесообразно учитывать два признака данной морфемы: суффикс стоит после корня и служит для образования новых слов).
3. Помочь учащимся осознать сущность морфологического принципа русской орфографии (без введения термина).
4. Научить сознательно пользоваться правилами правописания безударных гласных, парных звонких и глухих согласных в корне слова; познакомить с правилами правописания отдельных приставок, которые пишутся одинаково, независимо от произношения; научить различать приставку от предлога; развивать орфографическую зоркость.
5. В процессе лексических и словообразовательных упражнений обогащать, активизировать словарь младших школьников, развивать их связную речь.
6. Создать оптимальные условия для развития логического мышления учащихся.

Под системой изучения языкового материала понимается целенаправленный процесс, который обеспечивает усвоение комплекса знаний в научно обоснованной последовательности, взаимосвязи, формирование на этой основе практических умений (общеречевых, грамматических, словообразовательных, орфографических).

Применительно к морфемному составу слова система определяет:

- а) место изучения морфемного состава в общей системе изучения программного материала;

- б) последовательность работы над морфемами; определенное взаимодействие между изучением морфемного состава слова и образованием слова, а также морфемного состава слова и его лексического значения;
- в) связь работы над формированием навыков правописания морфем с усвоением знаний из области словообразования.

В системе изучения состава слова выделяют четыре этапа.

Первый этап (пропедевтический) предполагает подготовительные словообразовательные наблюдения, которые предшествуют изучению темы "Однокоренные слова". Задача данного этапа — подготовить учащихся к пониманию семантической (смысловой) и структурной соотносительности, которая существует в языке между однокоренными словами. Такая задача, по мнению Т. Г. Рамзаевой, обусловлена следующими причинами: во-первых, тем, что понимание семантико-структурной соотносительности слов по своей лингвистической сущности является основой усвоения особенностей однокоренных слов и образования слов в русском языке; во-вторых, тем, что младшие школьники испытывают трудности в понимании семантической общности однокоренных слов, что связано с умением абстрагировать смысловое значение корня от лексического значения каждого из слов, составляющих группу однокоренных. В связи с этим перед специальным изучением морфемного состава слов необходимы наблюдения над "родством" слов со стороны их смысла и состава.

На втором этапе осуществляется ознакомление учащихся с особенностями корня и однокоренных слов. Формирование понятия "однокоренные слова" связано с усвоением двух их существенных признаков: семантической и структурной общности (они имеют что-то общее по смыслу и общий корень). В связи с этим в процессе обучения необходимо создать условия для осознания учащимися совокупности этих признаков и формирования умений соотносить лексическое значение однокоренных слов и их морфемный состав и выделять общее. На данном этапе проводятся наблюдения над единообразным написанием корня в однокоренных словах, которые создают основу для сознательного написания проверяемых и непроверяемых безударных гласных, парных звонких и глухих согласных в корне. Большое внимание уделяется обогащению речи учащихся однокоренными словами.

Третий этап связан с изучением специфики и роли в языке корня, окончания, приставки, суффикса, а также с ознакомлением младших школьников с сущностью морфологического принципа правописания. Решаются задачи:

- а) формирования понятий "корень", "окончание", "приставка", "суффикс";
- б) развития представлений о взаимосвязи между лексическим значением слова и его морфемным составом;
- в) формирования навыка правописания проверяемых безударных гласных, парных звонких и глухих согласных в корне слова, а также навыка слитного и графически верного написания приставок;
- г) развития умения осознанно употреблять в речи слова с приставками и суффиксами.

Четвертый этап предполагает работу над составом слова в процессе изучения частей речи. На данном этапе происходит углубление знаний учащихся о словообразовательной роли приставок и суффиксов, формообразующей роли окончаний, а также подготовка учащихся к пониманию особенностей образования имен существительных, имен прилагательных и глаголов. В связи с этим особое внимание уделяется упражнениям, которые подготавливают учащихся к осознанию связи производящего и производного слов. При выполнении такого рода заданий младшие школьники устанавливают, от какого слова образовалось данное слово и при помощи каких морфем. На этом этапе осуществляется формирование навыка правописания падежных окончаний имен существительных и имен прилагательных, личных окончаний глагола.

Морфемика – это раздел науки о языке, в котором изучается состав слова. Основная задача морфемики заключается во всестороннем изучении морфем, их классификации по разным признакам, анализе формальных видоизменений морфем, путей, способов вычленения в составе слова. Центральным понятием морфемики является морфема.

Морфема – это наименьшая значимая часть слова и грамматических форм слова. Она является двусторонней единицей языка и содержит план выражения и план содержания.

В лингвистике выделяют морфемы с разными типами значения:

1 тип – вещественное значение. Такое значение характерно для многих корневых морфем в русском языке.

2 тип – словообразовательное значение. Такое значение характерно для многих приставок и суффиксов. Словообразовательное значение более абстрактное, чем вещественное значение.

3 тип – грамматические значения. Морфемы с таким значением являются наиболее абстрактными из всех языковых значений. Например, флексия (окончание) может выражать несколько грамматических значений: у имен существительных и имен прилагательных значения рода, числа, падежа, у глаголов – значения лица и числа.

В современной методической науке разработана система словообразовательных упражнений, которые способствуют логическому мышлению детей, приучают школьников соотносить общее и частное в русском языке, ориентироваться в словообразовательной структуре слов, осознавать особенности происхождения слов, усвоить законы словообразования.

В учебниках русского языка уделяется большое внимание вопросам морфемного состава слова. Усвоение темы “Состав слова” в начальных классах имеет большое значение для дальнейшего изучения русского языка, осуществляется серьезная подготовка к последующему изучению частей речи. На уроках используются игры, стихи, сказки загадки, занимательные задания, ребусы, кроссворды, орфографические задачи, активизирующие мыслительную и познавательную деятельность. Чем больше сведений получают учащиеся о составе слова и словообразовании, тем яснее становится для них богатство и величие русского языка, тем сильнее пробуждается их желание изучать родной язык.

В начальной школе дети знакомятся с очень трудной, но важной темой «Состав слова». Эта тема важна потому, что изучение материала по составу слова открывают возможности в обогащении знаниями о языке. Понятно, что, разбирая слова по составу, учащиеся развивают логическое мышление и речь, потому что, благодаря знаниям о составе слов, младшие школьники начинают понимать, почему слово пишется так, а не иначе - развивается орфографическая зоркость.

Практика показывает, что обучение правописанию безударных гласных, парных глухих и звонких согласных, непроизносимых согласных в корне слов должно происходить на основе развития знаний состава слов.

Бесспорно, в период изучения данной темы необходимо, чтобы ученики осознанно усвоили понятия: корень, суффикс, приставка, окончание; умели подбирать однокоренные слова с различными приставками и суффиксами. Важно на этом этапе научить детей отличать форму одного и того же слова от однокоренных слов.

Изучение этой важной темы должно происходить не только тогда, когда материал представлен на странице учебника, но и до и после её изучения. С родственными словами дети знакомятся ещё до изучения темы, а после изучения необходимо упражнять в разборе слов по составу при изучении других грамматических и орфографических тем.

Нужно учить детей вслушиваться, вдумываться в слово, чтобы понять его смысловую связь с другими словами, видеть сходство и различие в том, как произносится и как пишется слово, тем самым развивать языковое чутьё. Младшие школьники должны знать, что нельзя смешивать формы слова с однокоренными словами, нельзя смешивать синонимы, имеющие омонимичные корни с однокоренными словами при подборе к данному слову однокоренных слов. Для того чтобы развить у младших школьников умение распознавать однокоренные слова по двум их существенным признакам, проводится противопоставление однокоренных слов и синонимов (например: смелый – смелость, но смелость – храбрость). Таких упражнений должно быть достаточное количество, чтобы сформировался навык. В процессе упражнений дети должны понять, что при письме не всегда можно доверять слуху: часто написание слова расходится с его произношением.

Морфемному анализу нужно подвергать все слова, правописание которых нужно проверять. Изучение морфемной структуры слов имеет исключительно важное значение в развитии лингвистических способностей детей и их общем развитии.

Невозможно переоценить роль понимания структуры слова в обучении чтению и правописанию. Кроме того, изучение состава слова включает в себе богатейшие возможности для развития интереса детей к миру языка.

Поэтому в настоящее время практически ни у кого не вызывает сомнения необходимость изучения элементов морфем уже в начальных классах. Для успешного рассмотрения вопросов, связанных с морфемным анализом слова, учителю необходимо иметь прочную теоретическую базу в области морфем.

Использованная литература:

1. Рамзаева Т.Г. Методика изучения состава слова в начальных классах // Львов М.Р, Рамзаева Т.Г., Светловская Н.Н. Методика обучения русскому языку в начальных классах учеб. Пособие для студентов пед. институтов. М. 1987.
2. Трегубова Л.С. Методика морфемного слова // Методика состава обучения русскому языку и литературному чтению учеб. пособие и практикум для академического бакалавриата / под. Ред. Т.И. Зиновьевой. М. 2016.

Research Science and
Innovation House

Termitlarni bioekologik xususiyatlari

Qurbonboyev Javohir Xamdambek o‘g‘li
Urganch davlat universiteti talabasi

Annotatsiya: Termitlarning bioekologik xususiyatlari bu ajoyib hasharotlar va ularning atrofidagi muhit o‘rtasidagi murakkab munosabatlarni o‘rganadi. Isoptera guruhiga mansub termitlar o‘nlab yillar davomida tadqiqotchilar va entomologlarni hayratda qoldirgan noyob ijtimoiy xatti-harakatlar va tuzilmalarni namoyish etadi. Ushbu maqola termitlar biologiyasi va ekologiyasining turli jihatlarini o‘rganish, ularning murakkab aloqa tizimlari, kastalar tizimi va boshqa organizmlar bilan simbiotik munosabatlarini yoritishga qaratilgan.

Kalit so‘zlar: termitlar biologiyasi va ekologiyasi, modda va energiya almashinuvi, ekotizm, ozuqa zanjiri,

Аннотация: Биоэкологическая характеристика термитов исследует сложные взаимоотношения между этими удивительными насекомыми и окружающей средой. Термиты отряда Isoptera демонстрируют уникальное социальное поведение и структуру, которая десятилетиями озадачивала исследователей и энтомологов. Целью данной статьи является изучение различных аспектов биологии и экологии термитов, пролить свет на их сложные системы связи, кастовую систему и симбиотические взаимоотношения с другими организмами.

Ключевые слова: биология и экология термитов, обмен веществ и энергии, экотизм, пищевая цепь,

Abstract: Bioecological characterization of termites explores the complex relationship between these amazing insects and their environment. Termites of the order Isoptera exhibit unique social behaviors and structures that have puzzled researchers and entomologists for decades. This article aims to study various aspects of biology and ecology of termites, to shed light on their complex communication systems, caste system and symbiotic relationship with other organisms.

Key words: termite biology and ecology, matter and energy exchange, ecotism, food chain,

Kirish: Termitlar bioekologik xususiyatlari tufayli ekotizimda muhim rol o‘ynaydi. Avvalo, termitlar o‘lik o‘simlik materiali va yog‘ochni parchalash orqali ozuqa aylanishiga hissa qo‘shadilar. Ularning samarali ovqat hazm qilish tizimlari

ularga ko‘pchilik hayvonlar hazm qila olmaydigan murakkab polisaxarid bo‘lgan tsellyulozani parchalash imkonini beradi. Olingan parchalanish tuzoqqa tushgan ozuqa moddalarini tuproqqa qaytarishga yordam beradi va boshqa organizmlar uchun ozuqa moddalarining mavjudligini ta‘minlaydi. Bundan tashqari, termitlar murakkab er osti tunnellari va tepaliklarini qurish orqali ekotizim muhandislari sifatida ishlaydi. Ushbu tuzilmalar ko‘plab boshqa organizmlar, masalan, bakteriyalar, zamburug‘lar, o‘simliklar va boshqa invertli bratlar uchun boshpana va resurslarni ta‘minlaydigan mikrohabitatlarni yaratadi.

Asosiy qism: Bioekologiya, biologiyaning kichik sohasi, tirik organizmlar va ularning atrof-muhit o‘rtasidagi munosabatlarni o‘rganadi. U alohida organizmlar, populyatsiyalar, jamoalar va ekotizimlar o‘rtasidagi o‘zaro ta‘sir va dinamikaga qaratilgan. Termitlar kontekstida bioekologiya ularning biologiyasi, xulq-atvori va ekologiyasining turli jihatlarini tushunishga qaratilgan. Bu termitlar yashaydigan jismoniy muhitni, masalan, ular egallagan yashash joylari, ovqatlanish odatlari va reproduktiv strategiyalarni o‘rganishni o‘z ichiga oladi. Bundan tashqari, bioekologiya termitlarning o‘z ekotizimidagi boshqa organizmlar bilan qanday munosabatda bo‘lishini, masalan, ularning ichak mikroorganizmlari bilan simbiotik munosabatlarini, shuningdek termitlarning atrof-muhitga ta‘sirini, shu jumladan ozuqa moddalarining aylanishi va parchalanish jarayonlaridagi rolini o‘rganadi. Termitlarning bioekologiyasini o‘rganish orqali olimlar ushbu ajoyib hasharotlarning ekologik dinamikasini shakllantiradigan o‘zaro ta‘sirlarning murakkab tarmog‘i haqida qimmatli ma‘lumotlarga ega bo‘lishlari mumkin. Isoptera turkumiga mansub termitlar noyob bioekologik xususiyatlarga ega ajoyib hasharotlardir. Bu ijtimoiy hasharotlar turli kastalardan, jumladan reproduktivlar, ishchilar va askarlar tarkibiga kirgan murakkab koloniyalarda yashaydi. Termitlar ichaklarida simbiotik mikroorganizmlar mavjudligi tufayli tsellyulozani parchalash qobiliyati bilan mashhur. Bu xususiyat ularga yog‘ochdan oziq-ovqat manbai sifatida foydalanishga imkon beradi va ekotizimlarda ozuqa moddalarini qayta ishlashda hal qiluvchi rol o‘ynaydi. Bundan tashqari, termitlar o‘zlarining ajoyib qurilish qobiliyatlari, uylari bo‘lib xizmat qiladigan nozik uyalar qurishlari bilan mashhur. Ushbu tuzilmalarda ko‘pincha murakkab tunnel tizimlari, ventilyatsiya shaftalari va kameralari mavjud bo‘lib, termitlarga boshqariladigan ichki muhitni saqlashga imkon beradi. Turli xil moslashuvlari va ekologik ahamiyati bilan termitlar hasharotlar jamiyatining murakkab dunyosiga jozibali kashfiyot taklif qiladi. Termit taksonomiyasi ularning jismoniy xususiyatlari, xatti-harakatlari va

ekologik roliga asoslanadi. Termitlarning uchta asosiy oilasiga bo‘lingan 3000 dan ortiq termit turlari ma’lum: Termitidae, Kalotermitidae va Rhinotermitidae. Termitidae oilasi eng katta va eng xilma-xil bo‘lib, barcha termit turlarining taxminan 60% ni tashkil qiladi. Termitidae tarkibiga kiradigan kenja oilalarga Macrotermitinae va Apicotermitinae va boshqalar kiradi. Kalotermitidae oilasi odatda quruq yog‘och termitlari sifatida tanilgan va tuproq bilan aloqa qilishni talab qilmaydigan turlarni o‘z ichiga oladi. Rhinotermitidae oilasi Rhinotermitinae va Heterotermitinae kabi kichik oilalardan iborat. Termit taksonomiyasini tushunish tadqiqotchilar uchun ularning xulq-atvori, ekologiyasi va etkazilgan zararni o‘rganish uchun juda muhimdir, bu esa ularning populyatsiyalarini boshqarish uchun samarali boshqaruv strategiyalariga olib keladi. Termitlarning morfologiyasi va anatomiyasi ularning noyob bioekologiyasini tushunish uchun ajralmas hisoblanadi. Termitlar uchta asosiy qismdan iborat aniq tana tuzilishiga ega: bosh, ko‘krak va qorin. Boshda termitlarning navigatsiyasi va aloqasi uchun muhim bo‘lgan murakkab ko‘zlar va antennalar kabi hissiy organlar mavjud. Ko‘krak qafasi esa harakatlanish uchun mas’ul bo‘lib, tuproq va yog‘ochni chuqurlash va harakat qilish uchun jihozlangan kuchli mushaklar va oyoqlarni o‘z ichiga oladi. Nihoyat, qorin bo‘shlig‘ida ovqat hazm qilish tizimi, jumladan old va orqa ichaklar mavjud bo‘lib, bu termitlarga tsellyulozani samarali ravishda parchalash imkonini beradi. Bundan tashqari, termitlar ishchilar, askarlar va reproduktivlar o‘rtasida aniq morfologik o‘zgarishlarga ega bo‘lgan maxsus kasta tizimiga ega bo‘lib, ularga o‘zlarining murakkab ijtimoiy tuzilmalari va ekologik rollarini bajarishga imkon beradi. Tur va kastaga qarab farqlanadi. Termitlar koloniyasining himoyachilari bo‘lgan askarlar katta bosh va kuchli jag‘larga ega bo‘lib, ular bosqinchilarga qarshi kurashda foydalanadilar. Ba’zi askarlar yirtqichlarni teshish va zaharli moddalarni kiritish uchun mo‘ljallangan uzun, o‘tkir mandibulalar bilan jihozlangan. Uyani qurish va saqlash uchun mas’ul bo‘lgan ishchilar yumshoq ekzoskeletga ega va oq rangga ega. Bu odamlar ko‘pincha ko‘r bo‘lishadi, chunki ular hayotlarini koloniyaning qorong‘i va nam muhitida o‘tkazadilar. Termitlar o‘rtasidagi aloqa va hamkorlik termitlar koloniyalarining faoliyatida hal qiluvchi rol o‘ynaydi. Termitlar o‘z faoliyati va xatti-harakatlari orqali tuproq tuzilishida hal qiluvchi rol o‘ynaydi. Bu mayda hasharotlar o‘lik o‘simliklar va yog‘och kabi organik moddalarni iste’mol qiladi va parchalaydi, natijada ozuqa moddalariga boy tuproq hosil bo‘ladi. Termitlar tomonidan yaratilgan tunnellar va galereyalar tuproqning umumiy jismoniy xususiyatlarini yaxshilaydigan suvning kirib borishi, aeratsiyasi va

drenajlanishiga yordam beradi. Bundan tashqari, termitlar tomonidan najasning chiqarilishi va cho‘kishi tuproq unumdorligi va barqarorligini yaxshilaydigan barqaror agregatlarning shakllanishiga yordam beradi. Bundan tashqari, termitlar organik moddalarning parchalanishini osonlashtiradi, ekotizimda ozuqa moddalarining aylanishini tezlashtiradi. Shunday qilib, termitlar rivojlanishga muhim hissa qo‘shuvchilar hisoblanadi.

Termitlarning tuproq tuzilishidagi roli

Termitlarning bioekologik xususiyatlari ekotizimlarning, ayniqsa tropik mintaqalarning faoliyatida hal qiluvchi rol o‘ynaydi. Termitlar o‘z koloniyalarida mehnat taqsimoti uchun ishlab chiqilgan kasta tizimini ishlab chiqqan ijtimoiy hasharotlardir. Ushbu kasta tizimlari qirollar va malikalar deb nomlanuvchi reproduktiv shaxslarni, shuningdek ishchilar va askarlar kabi reproduktiv bo‘lmagan shaxslarni namoyish etadi. Termitlarning ekologik ahamiyati ularning tsellyulozani hazm qilish qobiliyatidan kelib chiqadi va shu bilan ozuqa moddalarining aylanishiga hissa qo‘shadi. Bundan tashqari, termitlar asosiy parchalovchi bo‘lib xizmat qiladi, o‘lik o‘simlik materialini parchalaydi va ozuqa moddalarini tuproqqa qayta ishlashni osonlashtiradi. Umuman olganda, termitlarning bioekologik xususiyatlarini tushunish ekotizimlar dinamikasini va bu organizmlarning ularning funkcionalligini saqlashdagi rolini tushunish uchun juda muhimdir. Termitlar ekotizimlarda ozuqa moddalarining aylanishida muhim rol o‘ynaydi va o‘simliklarning o‘sishi va parchalanish jarayonlariga ta’sir qiladi. Murakkab organik moddalarni parchalash qobiliyati bilan termitlar tuproqqa zarur oziq moddalarni qaytarishga yordam beradi. Yog‘och va o‘simlik materiallarini iste’mol qilganda, termitlar azot, fosfor va kaliyni ajratib, tuproqni boyitadi va bu oziq moddalarni boshqa organizmlar uchun mavjud qiladi. Bundan tashqari, termitlar o‘lik o‘simlik moddalari va organik chiqindilarning parchalanishiga hissa qo‘shib, ozuqa moddalarining qayta ishlashini osonlashtiradi. Bu jarayon nafaqat o‘simliklarning o‘sishini qo‘llab-quvvatlaydi, balki boshqa zararli moddalar uchun oziq-ovqat manbai ham beradi. Shunday qilib, termitlar ozuqaviy muvozanatni saqlash va ekotizimlarning umumiy salomatligi va mahsuldorligini oshirishda hal qiluvchi rol o‘ynaydi. Feromonlar kabi kimyoviy signallar termitlar tomonidan oziq-ovqat manbalari haqida ma’lumot etkazish, turmush o‘rtoqlarni jalb qilish va koloniya ichidagi ijtimoiy tartibni saqlash uchun ishlatiladi. Bundan tashqari, termitlar o‘z uyalarini qurish va ularga xizmat ko‘rsatish jarayonida hamkorlikda harakat qilishadi, turli a’zolar maxsus rollarni o‘z zimmalariga oladilar. Ushbu

hamkorlikdagi sa'y-harakatlar tufayli termitlar resurslardan samarali foydalanish, o'z koloniyalarini himoya qilish va butun koloniyaning omon qolishi va reproduktiv muvaffaqiyatini ta'minlashga qodir. Termitlar o'rtasidagi murakkab aloqa va hamkorlik bu ijtimoiy hasharotlar tomonidan namoyish etilgan ajoyib darajadagi tashkiliylik va moslashuvchanlikni namoyish etadi. Termitlar ekotizim dinamikasida hal qiluvchi rol o'ynaydi va o'simliklarning o'sishiga sezilarli ta'sir ko'rsatadi. Oziqlanish odatlari va uya qurish faoliyati orqali termitlar o'lik organik moddalarning parchalanishiga hissa qo'shadi va ozuqa moddalarini tuproqqa qaytaradi. Oziq moddalar aylanishi deb nomlanuvchi bu jarayon ekotizimdagi o'simliklarning o'sishi va rivojlanishiga yordam beradi. Bundan tashqari, termitlar tuproq tuzilishini va suv infiltratsiyasini kuchaytirib, o'simliklarning ildiz o'sishi uchun qulay sharoitlar yaratadi. Bundan tashqari, termitlar urug'larni yangi joylarga tashish orqali urug'larning tarqalishiga yordam berishi mumkin. Umuman olganda, ularning faoliyati ekotizimlarning asosiy saqlanishi va ishlashiga hissa qo'shadi, bu esa barqaror erni boshqarish va saqlash harakatlari uchun termitlarning bioekologik xususiyatlarini tushunish muhimligini ta'kidlaydi. Termitlar - izopterlar turkumiga mansub ijtimoiy hasharotlar. Ular o'lik o'simlik materialini parchalash qobiliyati bilan mashhur, bu ularni ozuqa moddalarini qayta ishlash jarayonlarida ekologik jihatdan muhim qiladi. termitlarning ekologik va iqtisodiy ta'siri tufayli muhim tadqiqot sohasi sifatida paydo bo'ldi. Ularning bioekologik xususiyatlarini tushunishdagi yutuqlarga qaramay, bir qator muammolar saqlanib qolmoqda. Birinchidan, termitlar jamiyatining murakkabligi va ularning atrof-muhit bilan o'zaro ta'siri biologiya, ekologiya va matematikani birlashtirgan fanlararo yondashuvlarni talab qiladi. Bundan tashqari, termit koloniyalarining cheklanganligi va uzoq muddatli tajribalar o'tkazishdagi qiyinchilik keng qamrovli tadqiqotlarga to'sqinlik qiladi. termitlarning biologik xilma-xilligini saqlab qolish nafaqat bu ajoyib mavjudotlarning omon qolishi uchun, balki sayyoramizning umumiy farovonligi va barqarorligi uchun ham muhim ahamiyatga ega. Xulosa qilib aytganda, termitlarning bioekologik xususiyatlari ularning yashash va turli xil yashash joylarida muvaffaqiyatga erishish uchun noyob moslashuvini namoyish etadi. Bu hayratlanarli hasharotlar murakkab ijtimoiy xatti-harakatlarni, uyushgan kasta tizimlarini va samarali ozuqa aylanishi jarayonlarini namoyish etadi. Ichak mikroorganizmlari bilan simbiotik munosabatlar orqali tsellyulozani parchalash qobiliyati termitlarga ko'pchilik hayvonlar uchun hazm bo'lmaydigan ko'p miqdorda oziq-ovqat resurslaridan foydalanishga imkon beradi. Bundan tashqari,

ularning murakkab tepalik qurish faoliyati nafaqat strukturaviy barqarorlikni yaratibgina qolmay, balki suvni tartibga solish va uglerod sekvestri kabi ekologik manfaatlarni ham ta'minlaydi. Termitlar inson tuzilmalariga zarar etkazish uchun mashhur obro'siga qaramay, ekotizim funksiyasida muhim rol o'ynaydi va tabiiy dunyoning umumiy salomatligi va muvozanatiga hissa qo'shadi. Termitlarning murakkab bioekologik dinamikasini to'liq tushunish va baholash uchun keyingi tadqiqotlar zarur. Bundan tashqari, termit tadqiqotlarining kelajagi molekulyar vositalar, masofadan zondlash va ularning xatti-harakatlari va tarqalishining yashirin tomonlarini ochish uchun modellashtirish kabi innovatsion usullarni qo'llashdan iborat. Ushbu muammolarni hal qilish termitlarning biologiyasi, xulq-atvori bo'yicha qimmatli tushunchalarni beradi va natijada zararkunandalarga qarshi kurashning yanada samarali strategiyalariga hissa qo'shadi. B. Barqaror boshqaruv amaliyoti A. Muhokama qilingan asosiy fikrlarni takrorlash Termitlar ijtimoiy hasharotlar bo'lib, ular ekotizim jarayonlarida muhim rol o'ynaydi va asosiy global zararkunanda hisoblanadi. Termitlarning bioekologik xususiyatlari ularning tropik yong'irli o'rmonlardan tortib, qurg'oqchil hududlargacha bo'lgan turli muhitlarda rivojlanishiga imkon beradi. Bu hasharotlar kastalarga, jumladan ishchi, askar va reproduktiv a'zolariga bo'lingan yuqori darajada tashkil etilgan ijtimoiy tuzilishga ega. Ular asosan kimyoviy signallar orqali, vazifalarni muvofiqlashtirish va o'z koloniyalarida ijtimoiy birlikni saqlash uchun feromonlardan foydalanadilar. Termitlar ichak mikroorganizmlari bilan o'zaro bog'langanligi sababli o'simlik materialini parchalash uchun ajoyib qobiliyatlarni namoyish etadi. Bundan tashqari, ular yirtqichlardan va og'ir atrof-muhit sharoitlaridan himoya qiluvchi murakkab va tizimli ravishda murakkab uyalar quradilar. Termitlarning bioekologiyasini tushunish zararkunandalarga qarshi samarali kurash strategiyalarini ishlab chiqish va ekotizimlarni saqlash uchun zarurdir.

Xulosa. Xulosa qilib aytadigan bo'lsak, termitlarning bioekologik xususiyatlari ularning turli muhitlarda rivojlanishida hal qiluvchi rol o'ynaydi. Ularning malika, ishchilar, askarlar va reproduktivlardan iborat noyob ijtimoiy tuzilishi ularga mehnatni samarali taqsimlash va koloniyalarning o'sishini maksimal darajada oshirish imkonini beradi. Bundan tashqari, ularning oziqlanish odatlari, birinchi navbatda, ichak mikroorganizmlari bilan simbiotik munosabatlar orqali tsellyuloza hazm qilish, ularga organik materiallarning keng doirasini ishlatishga imkon beradi. Termitlarning murakkab va arxitekturasini rivojlangan uyalarni qurish qobiliyati ularning murakkab xatti-harakatlari va turli yashash joylariga moslashish

qobiliyatini namoyish etadi. Bundan tashqari, ularning chumolilar va nematodalar kabi boshqa organizmlar bilan o‘zaro ta’siri ekotizimlar ichidagi munosabatlarning murakkab tarmog‘ini yanada ta’kidlaydi. Ushbu bioekologik xususiyatlarni tushunish nafaqat zararkunandalarga qarshi kurashda, balki ko‘pincha e’tibordan chetda qoladigan bu ajoyib dunyoni tushunish uchun ham muhimdir.

Foydalanilgan adabiyotlar.

1. Abdullah, Norhayati. 'Handbook of Research on Algae as a Sustainable Solution for Food, Energy, and the Environment.' El-Sheekh, Mostafa M., IGI Global, 6/3/2022
2. Wasim Ahmad. 'Termites and Sustainable Management.' Volume 2 - Economic Losses and Management, Md. Aslam Khan, Springer, 12/1/2017
3. R. K. Goyal. 'Objective General English, for Competitive & Other Exams.' Objective General English, for Competitive & Other Exams by R. K. Goyal: Objective General English - Exam Preparation Guide, Prabhat Prakashan, 1/19/2021
4. Jenny Scholtz. 'Pollinators, Predators & Parasites.' Clarke Scholtz, Penguin Random House South Africa, 3/10/2020
5. Sebastien Duperron. 'Microbial Symbioses.' Elsevier, 11/30/2016
6. Tony Swain. 'Chemically Mediated Interactions Between Plants and Other Organisms.' Gillian A. Cooper-Driver, Springer, 5/1/1985
7. Cecil R. Schwalbe. 'Southwestern Desert Resources.' William L. Halvorson, University of Arizona Press, 1/10/2023
8. Storey and Tanino. 'Temperature Adaptation in a Changing Climate.' Nature at Risk, CABI, 1/1/2011
9. Julia Clause. 'Interactive Feedbacks between Soil Fauna and Soil Processes.' Maria Luz Cayuela, Frontiers Media SA, 3/30/2020

Research Science and
Innovation House

History of the development of psychology

Khudaiberganova Sevinchoy

Faculty of Pedagogy,

Urganch State University

Group 211 Pedagogy and Psychology

Abstract: This article talks about the fact that the main tasks of psychology are to reveal the laws of the psyche, the formation of human mental states in the unity of phylogenetic and ontogenetic development, and that in the Middle Ages, unnatural views of the psyche in various forms prevailed.

Key words: person, activity, behavior, perception, mind, event, feeling, image, process, opportunity.

Psychology is the science of mental reflection of reality, mental processes, situations, events, feelings in the process of human activity and animal behavior. The research subject of psychology includes such psychological processes and categories as sensations and images of perception, thinking and feeling, activity and behavior. The main tasks of psychology are to reveal the laws of the psyche, the formation of human mental states in the unity of phylogenetic and ontogenetic development. In finding a solution to these tasks, on the one hand, Psychology enters into close contact with the fields of biological science, including physiology, and on the other hand, with sociology, pedagogy, cultural history, logic, and social sciences. Psychology is primarily the study of consciousness and self-awareness, which is the human form of psyche. Since ancient times, psychological knowledge has been developed on the basis of philosophy and medical sciences. Greek doctors Hippocrates and Erasistratus knew that the brain is the organ of the psyche and interpreted the human soul as a material part of the universe (based on the materialism of Democ-/shya). Their ideas are opposed to Plato's doctrine of the eternity of the soul. Aristotle developed a system of psychological concepts in his work "On the Soul". In the Middle Ages, supernatural views of the psyche in various forms prevailed. Due to this, psychological knowledge did not develop. But in the works of some philosophers and doctors (Ibn Sina and others) a step forward was made in this field. Information about human characteristics. began to find its reflection in manuscripts and monuments. In the academies established in different countries and cities (Khorazm, Samarkand, Kiev, Moscow and other cities), students

were taught psychology. During the European Renaissance, Leonardo da Vinci, X. Vives contributed to the development of psychology. By the 18th century M.V. Lomonosov, A.N. Radishchev, G. S. Skovoroda, T. Hobbes, B. Spinoza, G. Leibniz. J. Locke, K. A. Gelvetsii, Psychology A. Holbach, D. Diderot made many discoveries in psychology, enriched it with practical information. Psychology became an independent science in the second half of the 19th century. The German scientist W. Wundt managed to equip the first experimental laboratory in Leipzig in 1879. The experiments of the 19th century in general gained special importance in the development of psychology. During this period, a set of methods was used to study the psychological reality: observation, lab. experiment, natural experiment, analysis of activity results, genetic method of modeling mental processes, test, expert assessment, interview, questionnaire, questionnaire, biography, etc. At the end of the 19th and the beginning of the 20th centuries, a number of psychological scientific schools and trends emerged: behaviorism, Gestalt psychology, personalism, Freudianism, etc. The teachings of I. M. Sechenov (reflective nature of the psyche), I. Psychology Pavlov (higher nervous activity) made an important contribution to the development of psychology. In Russia, V. M. Bekhterev's experimental laboratory (Kazon, 1885), Kharkov University and N. N. Lange's lab in Odessa, G. Chelpanov's in Kiev, S. Korsakov's in Moscow, later V. M. Bekhterev's, A. Lazursky's, A. Nechayev's in Petersburg, V. Chizh's Yuryev (Experimental laboratories in Tartu, Estonia) had a special impact on the development of psychology. In 1912, the Institute of Psychology was opened at Moscow University. In the same year, I. A. Sikorsky established the Institute of Child Psychology for the first time in the world in Kiev. K. N. Kornilov, Psychology in Russia in the first half of the 20th century Psychology Blonsky and others began to create a scientific psychology based on dialectics. Modern psychology is considered a science consisting of a multidisciplinary psychological knowledge system, consisting of many fields with its own research subject: general psychology, aviation psychology, military psychology, differential psychology, psychophysiology, engineering psychology, space psychology, legal psychology, medical psychology, neuropsychology, pathopsychology, educational psychology, labor psychology, sports psychology, special psychology, creative psychology, management psychology, marketing psychology, social psychology, youth psychology, organizational psychology, religious psychology, family psychology, history of psychology, genetic psychology, applied psychology, experimental The

main reason for the separation of psychology, professional psychology, psycholinguistics, political psychology and other branches of psychology is the emergence of applied fields in its structure. Psychology is actively involved in solving important issues in industry, community management, education system, health care, culture, sports, transport, radio, television and other structures. The achievements of psychology are of particular importance in the realization of individual capabilities and their activation, and thus influence the increase of labor efficiency. In modern psychology, electronic computing techniques, electrical and chemical means are used to study the psyche in depth. In psychology, fierce debates continue around the method of self-observation (introspection). Some psychologists emphasize it as the main method of conducting research, while others recognize its limitations and recommend using objective methods instead. Thanks to objective methods, the material basis of the psyche has been identified, and it has been proved that the causal connection of subjective states with human internal relations is manifested in a single person and in a group. In the world community, in the countries of USA, England, France, Germany, Russia, Switzerland i. t. psychological research is being carried out on a large scale in institutes and centers, universities. In Uzbekistan, Psychology has been taught as a subject since 1928 at the current National University. 1929 The Psychology Laboratory was opened under the Commissariat of Public Education. Later, education in several areas of psychology began to be given to students in pedagogical institutes. In the second half of the 20th century, local cadres such as M. Vahidov and M. Davletshin developed. Currently, doctors of psychology V. Tokareva, E. Ghaziyev, B. Kadirov, G. Sho umarov, R. Gaynutdinov, V. Karimova, Sh. Barotov, A. Jabbarov, R. Sunnatova are conducting research in the fields of general psychology, pedagogical and youth psychology, and social psychology. Training and research work of psychologists is carried out at the bases of the National University of Uzbekistan, SamSU, Fergana University, Karshi University, and Termiz University. A psychological service has been introduced in our republic and its network is expanding more and more Psychologists generally believe that the organism is the basis of consciousness, and therefore it is an important area of life. Psychiatrists and neuropsychologists work at the interface of mind and body. Biological psychology, also known as physiological psychology or neuropsychology, studies the biological substance of behavior and mental processes. Major research topics in this field include comparative psychology, which studies humans in relation to other animals,

as well as the physical mechanisms of emotion, as well as neural and mental processing. For centuries, a central issue in biological psychology has been whether and how functional functions can be located in the brain. Modern neuropsychology was founded in France in the 1870s by Paul Broca, who discovered speech production in the left frontal gyrus, thereby demonstrating hemispheric lateralization of brain function. Shortly thereafter, Karl Wernicke identified the area necessary for speech understanding.

REFERENCES:

1. Vahidov M., Psychology of preschool education, T., 1970
2. Davletshin M., Krbiliyat and its diagnostics, T., 1979;
3. Tokareva V., Psychology of moral development of student personality, T., 1989;
4. Goziyev E., Science of Psychology in the 21st century, T., 2002;
5. Goziyev E., Psychology, T., 2003; 6. Kadirov B., Ability psychology, T., 1989;

Research Science and
Innovation House

Zulfiya Qurolboy qizining “Nomus” hikoyasida bosh obrazlar ruhiyati talqini

Urganch davlat universiteti

Filologiya fakulteti talabasi

Sadullayeva Darmonjon

Annotatsiya: Maqolada bugungi o‘zbek hikoyanavisligida o‘zining hikoyalari bilan nom qozongan va o‘z hikoyalarida ayol obrazlarini mahorat bilan gavdalantira olgan adibimiz Zulfiya Qurolboy qizining “Nomus” hikoyasidagi bosh obrazlar ruhiyati tahlil qilingan.

Kalit so‘zlar: kambag‘allik, yo‘qchilik, ichkilik, g‘urur, or-nomus, ruhiyat.

Annotation: The article analyzes the mentality of the main characters in the story "Nomus" by our writer Zulfia Kuroloy kizi, who became famous for her stories in today's Uzbek short story writing and skillfully embodied female characters in her stories.

Key words: poverty, deprivation, interiority, pride, honor, spirituality.

— **Аннотация:** В статье анализируется менталитет главных героев повести «Честь» нашей писательницы Зульфийи Куролбой, прославившейся своими рассказами в современной узбекской новелле и мастерски воплотившей в своих рассказах женские образы.

Ключевые слова: бедность, лишения, интериорность, гордость, честь, духовность.

Nomus – insoning obro‘-e‘tibori, diyonati, iffati, hayosi hisoblanadi. Insonning nomusi paymol bo‘lsa, el orasida uning hurmat-e‘tibori ham pasayadi.

Nomus hissi ko‘pincha g‘urur bilan yonma-yon turadi. Kishi nomusiga, g‘ururiga tegadigan gap yoki xatti-harakat uni tanib bo‘lmas darajada g‘azabini keltirib, uning ruhiyatiga qattiq ta‘sir qilishi va buning natijasida ko‘ngilsiz hodisalar ro‘y berishi mumkin. Zulfiya Qurolboy qizining “Nomus” hikoyasida ham erkakning nomusiga tegadigan gap oqibatida qahramonlar qismatining ayanchli tus olishi tasvirlangan.

Hikoya bosh qahramonlari Sanjar va Nodira 12 yildan buyon ijarama-ijara ko‘chib yurishardi. Sanjarning qo‘lida tayinli ishi yo‘q, ammo xotinidan qo‘rqqani uchun u-bu ishlarni qilib, zo‘rg‘a ro‘zg‘or tebratardi. Qo‘liga ko‘proq pul tushib qolgan kuni uyiga g‘irt mast holda kirib kelardi. Bu holat Nodiraning battar jig‘iga tegib, har safar janjal ko‘tarardi. Ayniqsa, keying 5-6 yil ichida bunday janjallarning oxiri ko‘rinmay qolgandi. Har gal Nodira erining kam pul topishi, ichkilikka pul sarflash o‘rniga shu pulni oilasiga sarflashi kerakligi yoki Nodiraning javobini berib yuborsa, uni manaman degan erkaklar xotin qilishi haqia gap ochilardi. Bunday janjallarda ayol kaltak yeyishga ham o‘rganib ketgan, aksincha bu kaltaklar ayolni battar olovlantirardi. “Va har qanday janjalning oxiri: “Senam erkakmisan?” degan dahshatli ta‘na bilan yakunlanadi.”¹ Sanjar ham odamlarga o‘xshab tinch yashashni xohlardi, kunda, kunora uyning ijara pulini so‘rab keladigan uy egasidan azroildan qo‘rqqanday qo‘rqib, qochib yurish uning ham joniga tekkandi.

Bundan 12 yil avval, ya‘ni ular endi turmush qurganda Sanjar ayolini juda hurmat qiladi, hatto senlashga ham jur‘at qilolmasdi. “Qo‘ng‘iroq sochlari peshonasiga tushgan, qayrilma qosh, shahlo ko‘zlarining milkini qoplagan kipriklari quyuc va qop-qora, yuzi sutga chayib olingandek oppoq Nodira uchun u har qanday qurbonlikka tayyor edi.”² Nodira ilk bor oilasidagi yetishmovchilik, kam-ko‘st haqida gapirganda, ikki yuzi anordek qizarib ketgandi. Oldinlari jur‘atsizlik bilan

¹ Zulfiya Qurolboy qizi. Yovuzlik farishtasi. –T: “Yangi asr avlodi”, -B.164

² Zulfiya Qurolboy qizi. Yovuzlik farishtasi. –T: “Yangi asr avlodi”, -B.164

boshlangan ming‘ir-ming‘irlar keyinchalik janjalga aylandi. To‘ngich farzandi Zebodan keyin ular farzand ko‘rishmadi. Sanjarning “Bola tug‘sang bo‘lmaydimi? Bitta qiz bilan o‘taveramizmi?” degan gapiga ayoli “Bir oyda bir kilo go‘sh t yemaymiz-u bola qayoqdam bo‘lsin!” deya javob berganida uning yuzida oldingi ibodan asar ham qolmagandi. Bu gaplardan keyin Sanjarning yuragi zirqirab ketgan. Bir kuni Sanjar ishdan qaytganda xotini g‘azab bilan emas, aksincha allaqanday kayfiyat bilan eshikni ochdi. Sanjar uyga kirarkan uy egasi kelganini bildi. 4 oydan beri ijara pulini bermay yurgani uchun kelgan deb o‘yladi. uy egasining kayfi tarqoq edi. Ular birgalikda o‘tirib ichishdi. Tamara opa ovqatning go‘sh t bo‘lmasa ham mazali bo‘lganini aytganida, “Nodira “yalt” etib eriga qaradi. Sanjar uning nigohini his etdi, ammo ovqatdan bosh ko‘tarmadi. Asabiylik bilan kosa chetiga qoshiqni bir-ikki urib qo‘ydi. Qoshiq tutgan qo‘llari titrardi uning...”³ Bu gaplar Sanjarning g‘ururiga qattiq tekkandi. Bir kuni kechasi soat o‘n birlar atrfida eshik qo‘ng‘irogi to‘xtovsiz va asabiylik bilan jiringlardi. Tamara opani ko‘rgan Sanjar qo‘rqib ketdi. Uy egasi 6 oydan buyon to‘lanmayotgan ijara pulini so‘rab kelgandi. Sanjar puli yo‘qligini aytsa-da, Tamara opa ilgakda turgan kiyimining cho‘ntagigacha titkilab ko‘rdi. Ammo sariq chaqa ham topa olmadi. Yotoqxonada eshigi yonida “Yer yorilsa-yu yerga kirsam” deb turgan Nodira adoyi-tamom bo‘lgan edi. Oxiri u pulni aniq berishlarini aytib, bekani oshxonaga karamli perashka yeyishga taklif qildi. Uchalasi birgalikda o‘tirib ichkilik ichishdi. Ichkilik inson sog‘ligiga ham zarar. Bundan tashqari ko‘ngilsizliklarga ham sababchi bo‘lishi mumkin. Ichkilik ichish bekorga tibbiyotda ham, dinimizda ham taqiqlanmagan. Mana shu ichkilik hikoya bosh qahramoni Sanjarning hayotini butunlay o‘zgartirib yubordi. Mast holatdagi Sanjar boshidan o‘tkazayotgan qiyinchiliklarni, yo‘qchilik un qay darajada ezayotgani, necha yil ishlasa ham biri ikki bo‘lmayotganini Tamara opasiga aytib berdi. Tamara opa xotin kishi erkak

³ Zulfiya Qurolboy qizi. Yovuzlik farishtasi. –T: “Yangi asr avlodi”, –B.168

kishiga nibatan ko‘p pul topishini, o‘zining ikkita uyini o‘zi ishlab olganini, u xotinini erkinlikka qo‘yib yuborishi kerakligini aytadi. Ayniqsa uning “Rost-da, nimasini yashiraman? Senam tan ol, boqolmadim, deign-da, xotiningni ixtiyoriga qo‘y. ana shunda ko‘rasan!.. O‘zim topib beraman. Zo‘ridan!”⁴ degan gapi Sanjarning g‘ururiga tekkan edi. Jahli chiqqan Sanjar “Yo‘qol, ko‘zinga ko‘rinma” deyabaqirsa ham Tamara opa uy uniki ekanligini aytib joyidan qo‘zg‘almadi. Ko‘zlariga qon quyulib, birdan quturib ketgan Sanjar oldin shishani, keyin qo‘liga ilgan narsani Tamara opaga qarab otdi. Qo‘liga ilgan so‘nggi buyum o‘zi o‘tirgan yong‘oq daraxtidan yasalgan juda og‘ir taburetka bo‘ldi. Oradan biroz vaqt o‘tgach Nodiraning qichqirgan ovozi eshitildi. Sanjarning biroz kayfi tarqab, o‘zining nima qilib qo‘yganini angladi. Tamara opa yerda cho‘zilib yotar, ostonaga tekkan chakkasidan qon otilardi. Sanjar o‘zini yanada qo‘lga olish uchun stol ustidagi vinoni yutoqib-yutoqib ichdi. “Nazarida beka tirik, sapchib o‘rnidan turadi-yu, yana haqorat-u la‘nat to‘la qalpoqni uning boshiga kiygizadi. U ayolning biqiniga oyog‘i bilan niqtab turtdi. Jasad bir qop go‘shidek bir chayqaldi, ammo Sanjar o‘ylaganiday, sapchib o‘rnidan turmadi.”⁵ Sanjar jasadni sudrab xona o‘rtasiga o‘tkazdi. Bekaning ko‘zlari ochiq edi. Ko‘zlarini yumish uchun Sanjar jasadning ko‘zlariga kaftini bosdi. Ammo ko‘zlar yumilmadi. Bu nigohlar unga bepisandlik bilan qarab turgandek tuyuldi uning xayolida. “Holing shu ekan-ku, - deya zaharxandali iljaydi Sanjar. –Endiyam haqorat qilib ko‘r-chi. Mana shu ko‘zlaringmi, menga ko‘chadayam, uydayam tinchlik bermaydigan? Hozir... Hozir...”⁶ Ertasi kuni Sanjar o‘z ixtiyori bilan militsiya o‘nuktiga bordi. Advokat olmasligini aytdi. Sud unga 13 yil qamoq jazosini berdi.

So‘z kuchli vosita ekanligi barchamizga birdek ma‘lum. Shuning uchun og‘izdan chiqayotgan har bir so‘zga ehtiyotkor bo‘lish, o‘ylab gapirish lozim.

⁴ Zulfiya Qurolboy qizi. Yovuzlik farishtasi. –T: “Yangi asr avlodi”, -B.172

⁵ Zulfiya Qurolboy qizi. Yovuzlik farishtasi. –T: “Yangi asr avlodi”, -B.174

⁶ Zulfiya Qurolboy qizi. Yovuzlik farishtasi. –T: “Yangi asr avlodi”, -B.174

Noo‘rin so‘zlangan gap inson boshiga turli xil kulfatlar keltirishi mumkin. Hikoya qahramoni Tamara opaning ham noo‘rin vaziyatda erkakning g‘ururiga, nomusiga tegadigan gapi, uning umri tugashiga, bir erkakning qotil degan nom olishiga, bir oilaning 13 yil oilaboshisiz yashashiga sabab bo‘ldi. Hikoyani o‘qigan kitobxon qahramonlar qismatiga achinadi. Shunday bo‘lsa-da, hikoya hayotiy haqiqatni ko‘rsata olgan. Chunki hayotda shunday qiyinchilik bilan kun kechirsa-da, o‘z nomusini sotib, turli faxsh ishlarga berilib ketmagan, harom pul topish yo‘lini o‘ylamaydigan insonlar yo‘q emas. “Nomus” hikoyasida ham shunday insonlar qismati qalamga olingan. Hikoyaning bunday yakun topishi kitobxonni har qanday so‘zni o‘ylab gapirishga, insonlar nomusiga tegadigan gaplarni aytmalikka va bu voqealardan xulosa chiqarishga undaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Zulfiya Qurolboy qizi “Yovuzlik farishtasi”. –T: Yangi asr avlodi, 2005
2. Umurov H. “Badiiy ijod asoslari”. –T: O‘zbekiston.2001
3. Normatov U. “Ijod sehri”. –Toshkent. Sharq. 2007
4. Zulfiya Qurolboy qizi “Ayol”. –T. G‘afur G‘ulom nomidagi nashriyot-matbaa uyi, 2005
5. Салаев Ф., Курбониёзов Г. Адабиётшунослик атамаларининг изоҳли сўзлиги. – Тошкент: Янги аср авлоди, 2010.

Portlandsementning suv bilan birikishi va mineralogik tarkibi

Rustamova Risolatbonu Islomxo‘ja qizi.
Urganch davlat universiteti talabasi.

Annotatsiya: Bu ilmiy tadqiqot ishi maqolamda portlandsementning suv bilan birikish jarayonida sodir bo‘ladigan jarayonlar va mineralogik tarkibdagi o‘zgarishlar keltirilgan.

Kalit so‘zlar: klinker, gidrasilikat, portlandsement korroziyasi

Erib qovushib qolguncha kuydirilgan klinkerni gips, ba’zi hollarda esa maxsus qo‘shimchalar bilan birgalikda tuyishdan hosil bo‘lgan gidravlik bog‘lovchi modda portlandsement deb ataladi. Kuydirish mahsulotida kalsiy silikatlar ko‘p bo‘ladi (70—80%). Qisman erish natijasida qovushib qotib qolgan mayda-yirik tosh bo‘laklar klinker deyiladi. Portlandsementni klinker tarkibiga mos keladigan mahsulotning xomashyo aralashmasini to‘liq eritish yo‘li bilan ham olish mumkin.

26798.0-26798.2-85 Davlat standartlariga ko‘ra portlandsement xossalarini o‘zgartirib turish, shuningdek, uning tannarxini kamaytirish maqsadida klinkerga faol (gidravlik) va inert mineral qo‘shimchalar qo‘shishga ruxsat etiladi. Inert qo‘shimchalar (ohaktosh, dolomit, kvarts qum va boshqalar) miqdori 10% dan, faol (trepel, diatomit, trass va boshqalar) qo‘shimchalar miqdori esa 15% dan oshmasligi kerak. Biroq gidravlik qo‘shimchalar 20% va undan ortiq bo‘lishi ham mumkin. U holda maydalangan

Portlandsement klinker, gips, faol mineral (gidravlik), shuningdek, boshqa qo‘shimchalar aralashmasidan iborat bo‘ladi. Bu moddalar portlandsementning qotish jarayonida va semment tuzilmasining o‘zgarishida muhim darajada ishtirok etadi. Ammo yuqorida aytib o‘tilganidek, portlandsementning sifat ko‘rsatkichlari asosan klinker miqdoriga ko‘ra aniqlanadi. Kocsatilgan jarayonlarda maydalangan klinkerning suv bilan o‘zaro ta’sir etishi ayniqsa qatta ahamiyatga ega.

Portlandsementning suv bilan reaksiyaga kirishuvi sement tarkibiga kiruvchi ayrim minerallarning va fazalarning gidratatsiyasi hamda gidrolizidan boshlanadi. Birinchi navbatda suv bilan C3A reaksiyaga kirishib, umumiy tarkibli gidroalyuminatlar aralashmasini (C_3AH_1012) soʻngra C4AF ning gidratini hosil qiladi. C3S birmuncha sust gidratlanadi va gidrolizlanadi. U suvni $Ca(OH)_2$ ga toʻyintirib boradi. Belit esa suv bilan oʻta sust reaksiyaga kirishadi. Ayni bir vaqtda murakkab ikkilamchi reaksiyalar ham ketadi. Ulardan ayrimlari uch sulfat shakldagi gidrosulfoalyuminat va gidrosulfoferritlarni hosil qiladi. Bu birikmalarning qattiq

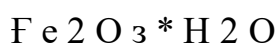
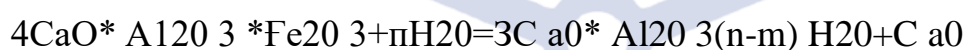
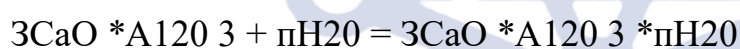
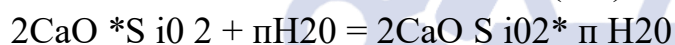

eritma holda hosil bo‘lishi suyuq muhitda $\text{Ca}(\text{OH})_2$ va C aS04 ning konsentratsiyasi yuqoriligini ko‘rsatadi. Umumiy tarkibli gidrosulfoalyuminatlar $\text{C3}(\text{AF}) \cdot 3\text{CaS04}(30\text{—}32) \cdot \text{H20}$ yomon eruvchanligi tufayli o‘ta mayda dispers zarrachali qattiq faza hosil qiladi. Bu zarrachalarni ba‘zan mikroskop orqali ham ko‘rib bo‘lmaydi. Keyinchalik tizimda kalsiy sulfatning miqdori kamayib borishi tufayli, uch sulfatli faza asta-sekin bir sulfatli fazani, ayni shu vaqtning o‘zida tarkibi $\text{C3}(\text{AF}) \cdot \text{C aS04} \cdot 12\text{H20}$ va $\text{C4}(\text{AF}) \cdot 13\text{H20}$ dan tashkil topgan murakkab qattiq eritmali birikmalarni hosil qiladi. Havodagi C O 2 ning ishtirokida qisman $\text{C3A -C aC 0 3} \cdot 12\text{H20}$ ham hosil bo‘lishi mumkin.

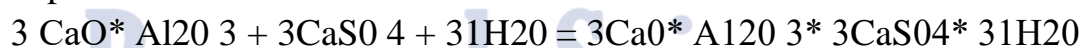
Portlandsement dastlab suv bilan birikkanda sersuv gidratli birikmalar $2\text{C a0S i02} \cdot 4\text{H20}$; $3\text{Ca0Al20 3} \cdot 12\text{H20}$; $3\text{Ca0Al20 3} \cdot 3\text{C aS04} \cdot 31\text{H20}$ va boshqalar hosil bo‘ladi. Vaqt o‘tishi bilan asta-sekin qotish jarayonida ko‘rsatilgan birikmalar parchalanib, portlandsement kam suvli gidratlarga, jumladan, C3S2H3 ; C3AH6 ; $\text{C3A -C aS 0 4- 12H20}$ ga o‘tadi. Shunday qilib, qattiq moddalar suvning ajralib chiqishi va qaytadan uning yangi birikmalar o‘rtasida taqsimlanishi issiqlikning yutilishi va fazalar mutlaq hajmlarining o‘zgarishi sodir bo‘ladi.

Baykov ta‘limotiga ko‘ra sementning qotishi 3 bosqichda - eritish, kolloidlarga ajralish va jiplashish orqali amalga oshadi.

Portlandsementning qotish vaqtida quyidagi reaksiyalar ro‘y beradi:

Gips ishtirokida:

Suv birikishi bilan hosil bo‘lgan maxsulotlar- $2\text{CaO} \cdot \text{SiO}_2 \cdot (n-1) \text{H}_2\text{O}$; $2\text{CaO} \cdot \text{SiO}_2 \cdot n \text{H}_2\text{O}$; $3\text{CaO} \cdot \text{Al}_2\text{O}_3 \cdot n\text{H}_2\text{O}$; $3\text{CaO} \cdot \text{Al}_2\text{O}_3 \cdot (n-m) \text{H}_2\text{O}$; $\text{CaO} \cdot \text{Fe}_2\text{O}_3 \cdot \text{H}_2\text{O}$ va $3\text{CaO} \cdot \text{Al}_2\text{O}_3 \cdot 3\text{CaS04} \cdot 31\text{H20}$ qotish jarayonida portlandsementning muhim xossa-

xususiyatlarini ta‘nimlaydi. Ular suvda erimaydi va shu tufayli maxsulotning gidravlik bog‘lovchilik xususiyatini beradi.

Portlandsement karroziyasi deb sementdan yasalgan buyumlarning suv va minerallashgan maxsulotlar - suv, tuz eritmasi, kislota va organik birikmalar ta‘sirida yemirilib o‘z shaklini qisman yoki butunlayin yo‘qotishga aytiladi.

Asosiy masalalardan biri yuqoridagi reaksiya $3\text{CaO} \cdot \text{SiO}_2 + n\text{H}_2\text{O} = 2\text{CaO} \cdot \text{SiO}_2 \cdot (n-1)\text{H}_2\text{O} + \text{Ca}(\text{OH})_2$ paytida hosil bo‘lgan suvda eruvchan $\text{Ca}(\text{OH})_2$ ni amorf kremnozyomning trepl, opoka kabi formalari yordamida erimaydigan gidrat fo‘rmasiga o‘tkazishdan iborat: $x\text{Ca}(\text{OH})_2 + \text{SiO}_2 + (n-x)\text{H}_2\text{O} = x\text{CaO} \cdot \text{SiO}_2 \cdot n\text{H}_2\text{O}$.

Suvda SO_4 anionlari bo‘lsa, u holda reaksiya $3\text{CaO} \cdot \text{Al}_2\text{O}_3$ bilan ketadi, natijada, $3\text{CaO} \cdot \text{Al}_2\text{O}_3$

$3\text{CaSO}_4 \cdot 3\text{H}_2\text{O}$ hosil bo‘ladi va karroziya jarayoni to‘xtaydi.

Agar suvda magniy ionlari bo‘lsa, u holda quyidagi jarayon amalga oshadi va amorf mustahkam bo‘lmagan $\text{Mg}(\text{OH})_2$ hosil bo‘ladi.

SHunday qilib, portlandsement olishda qo‘shiladigan gidravlik qo‘shilma $\text{Ca}(\text{OH})_2$, $\text{Mg}(\text{OH})_2$ va boshqa suvda eruvchan moddalarni suvda erimaydigan va mustahkamligini barqarorlashtiradigan gidrat fo‘rmalarga o‘tkazishini ta‘minlaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar.

1. T.A. Otaqo‘ziyev, E.T. Otaqo‘ziyev Bog‘lovchi moddalarning kimyoviy texnologiyasi. CHolpon nomidagi nashriyot-matbaa ijodiy uyi Toshkent-2005.
2. A.A. Ismatov. Silikat va qiyin eriydigan nometall materiallar texnologiyasi. Toshkent- 2006.
3. Ю.М. Бутт, М.М. Сычев, В.В. Тимашев. Химическая технология вяжущих материалов.-М.: Высшая школа. 1980
4. Т.А. Атакузиев, Д.Ф. Таджиева. Новые виды цементов на основе сульфоклин коров. Т., «Мехнат», 1989.
5. A.A. Ismatov, T.A. Otaqo‘ziyev, N.P. Ismoilov, F.M. Mirzayev. Noorganik materiallar kimyoviy texnologiyasi. T., O‘zbekiston, 2002.
6. Т.А. Атакузиев, Ф.М. Мирзаев. Сульфоминеральные цементы на основе фосфоргипса. Т., «Фан», 1979.
7. Х. Тейлор. Химия цемента. М., Мир, 1996

THEORETICAL BASIS OF TEACHING READING SKILLS

Sobirova Mohinur Alisher qizi

Urgench State University Foreign Philology faculty 2102-group

Reading skills are abilities that pertain to a person's capacity to read, comprehend, interpret and decode written language and texts. Exceptional reading skills can be highly beneficial to assimilating and responding to written communications like emails, messages, letters and other written messages. Reading is about understanding written texts. It is a complex exercise that involves both perception and thought. Reading skill consists of two related processes: word recognition and comprehension. Word recognition refers to the process of perceiving how written symbols correspond to one's spoken language. And what is comprehension? It is the process of making sense of words, sentences and connected text. Readers typically make use of background knowledge, vocabulary, grammatical knowledge, experience with text and other strategies to help them understand written text. Reading skills are the cognitive processes that a reader uses in making sense of a text. For fluent readers, most of the reading skills are employed unconsciously and automatically. When confronted with a challenging text, fluent readers apply these skills consciously and strategically in order to comprehend. There are so many reading skills that pupils need to master to become proficient readers: extracting main idea, reading for specific information, understanding text organization, predicting comprehension, inferring, dealing, checking, understanding writer's style and writing summaries, linking ideas, understanding complex sentences. Just like teaching methodology, reading theories have had their shifts and transitions. Starting from the traditional view which focused on the printed form of a text and moving to the cognitive view that enhanced the role of background knowledge in addition to what appeared on the printed page, they ultimately culminated in the metacognitive view which is now in vogue. It is based on the control and manipulation that a reader can have on the act of comprehending a text. Rumelhart (1977) has also stated that if our schemata are incomplete and do not provide an understanding of the incoming data from the text we will have problems processing and understanding the text. According to Block (1992), there is now no more debate on *"whether reading is a bottom-up, language-based process or a top-down, knowledge-based process."* It is also no more problematic to accept the influence of background knowledge on both L1 and L2

readers. Research has gone even further to define the control readers execute on their ability to understand a text. This control, Block (1992) has referred to as metacognition. Reading, a fundamental skill in every child's cognitive development, invites a diverse array of theoretical models that aim to explain its multifaceted nature. Scholars agree that understanding the **reading process** is an intricate task, as it seamlessly interweaves cognitive, linguistic, and sociocultural dimensions. The **process of reading**, as a result, goes beyond the mere decoding of symbols; it is a dynamic interaction between the text and the reader's **previous knowledge**, beliefs, and attitudes.

Reading becomes effective when teacher starts with words that are familiar to pupils, uses simple structures, blackboard and flashcards and gives emphasis to recognizing and understanding the meaning of a word simultaneously. As far as young elementary learners are concerned teaching reading should be started when a child can learn his her own language. Moreover, the most effective activity is jigsaw. Jigsaw technique is a method of organizing classroom activity that makes students dependent on each other to succeed. It is a cooperative learning method that brings about both individual accountability and achievement of the team goals. Reading is one of the key language skills that pupils should acquire in the process of learning a foreign language. Moreover, it is not only the goal of education but also a means of learning a foreign language as while reading pupils review sounds and letters, vocabulary and grammar, memorize the spelling of words, the meaning of words and word combination i.e. they polish their foreign language knowledge.

CONCLUSION. In the present course paper there has been made an attempt to analyze peculiarities of teaching reading methods in the light of foreign language acquisition and English teaching methodology.

REFERENCES:

1. <https://www.sutori.com/en/story/learning-theories-that-have-been-utilized-to-teach-reading--zPFizjrvfYeDkmTgqgysgFZ6>
2. Pardede “a review on reading theories and its implication to the teaching of reading”
3. Theories of reading British council BBC
4. Mahmud.M (2016) - the strengths and weaknesses of the top down approach

MUNDARIJA

1.	Psixosomatik tibbiyotda an'anaviy hind tibbiyoti tushunchalarining dolzarbligi Baratov Laziz Zuxriddin o'g'li Ashurova Samodil Kamol qizi	5-11
2.	O'QUVCHI YOSHLARNI KASBGA YO'NALTIRISHDA DIAGNOSTIK QARASHLAR KATEGORIYALARI Hayitmurodova Mohigul O'rol qizi	12-20
3.	BOSHLANG'ICH SINFLARDA PAST O'ZLASHTIRUVCHI O'QUVCHILAR BILAN ISHLASH Saidmurodova Xurshida	21-24
4.	ГЛАУКОМА ЖАРРОХЛИГИДА КЎЗ ОПТИК ҚИСМИДАГИ ЎЗГАРИШЛАРНИНГ ДАВОЛАШ Усманова Т.Ж, Жалолиддинов Д. Л., Икромов Д. А.	25-26
5.	ОФТАЛЬМОЛОГИЯНИ ШАКЛЛАНИШ ВА РИВОЖЛАНИШ ТАРИХИ Т.Ж.Усманова., Д.Л.Жалолиддинов, М.Ш.Кодиров.	27-32
6.	Alisher Navoiy shohbaytlarida inson kamoloti talqinlari Mehribon Yaqubova	33-35
7.	YUZ – JAG' SOHASI VA OG'IZ BO'SHLIG'INING O'SMASIMON HOSILALARI DIAGNOSTIKASI VA DAVOLASH USULLARINING SAMARALILIGINI BAHOLASH Ergasheva Sofiya Sanjar qizi Hakimova Asilabonu Ikrom qizi Hamrayev Zafar Ibragim o'g'li	36-41
8.	Metallorganik birikmalar mavzusini o'qitishda klaster metodidan foydalanish X.Q. Polvonov O.N. Ataniyazov N.N. Razzoqberdiyev	42-45
9.	Yoshlarda tolerantlikni rivojlantirish – psixologik muammo sifatida Iskandarov Erkinboy G'ayrat o'g'li	46-52
10.	CROSS-ANALYSIS OF JEWELLERY TERMS IN ENGLISH AND UZBEK LANGUAGES Pirnazarova Nargiza Chorshanbiyevna	53-56
11.	CHET TILLARINI O'QITISHNI SAMARALI TASHKIL ETISH Tolibova Durdona Mamajonovna	57-61
12.	DORIVOR O'SIMLIKLAR VA ULARDAN XALQ TABOBATIDA FOYDALANISH Aziza Gulmirzayeva	62-70

13.	CRIMINAL-LEGAL ASPECTS OF SOME CRIMES AGAINST JUSTICE Anorboev Murodjon Rakhmankul ugli	71-79
14.	O‘smirlik davridagi inqiroz va hulq buzilishlarni psixologik tasniflash muammosi O‘ktamova Shoxida Odilbek qizi	80-83
15.	Инглис хэм қарақалпақ тилиндеги семантикалық примитивлердің лингвокультурологиялық өзгешеликклери С.П.Кудайбергенова	84-95
16.	"ТАНЛОВ НАВ СИНОВИДАГИ ТИЗМАЛАРИНИ ЎРГАНИШ НАТИЖАЛАРИ" Қосимов Абдурашид Эгамов Хусанбой Абдурахмонов Илхомжон Адхамович Бахромов Шукурулло Сайдуллаевич Қосимов Бахтиёр Абдурашидович	96-99
17.	MATNLI, OVOZLI VA GRAFIK AXBOROTLARNI KODLASH Umid Ortikov Alisher o‘g‘li Shaxzod Ortikov Alisher o‘g‘li	100-104
18.	Automation in Financial Systems: Limited Reporting Technologies for Banking and Servicing Namozov Bekjon	105-111
19.	O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI MARKAZIY BANKING PUL-KREDIT SIYOSATI Otajanov Umid Abdullaevich Malikov Anvarjon Uralovich	112-124
20.	IQTISODIY TRANSFORMATSIYA SHAROITIDA QISHLOQ JOYLARIDA AYOLLARNI ISH BILAN BANDLIGINI OSHIRISH YO‘LLARI Mamadjanova Tuygunoy Axmadjanovna Abduraimova Nigora Abdugapparovna	125-131
21.	IQTISODIYOTNI MODERNIZATSIYALASH SHAROITIDA TIBBIY XIZMATLAR BOZORINI RIVOJLANTIRISH MASALALARI Mamadjanova Tuygunoy Axmadjanovna Avazova Madina Abdisamiyevna	132-139
22.	YASHIRIN IQTISODIYOTNI QISQARTIRISH MASALALARI	

	Mamadjanova Tuygunoy Axmadjanovna Bozorov Abdulaziz Boymatovich	140-146
23.	OLIV TA'LIM MUASSASALARI IQTISODIY FAOLIYATI TAHLILINI AMALGA OSHIRISHNI TAKOMILLASHTIRISH MASALALARI Mamadjanova Tuygunoy Axmadjanovna Ismatillayev Boypo'lat Xushvaqtovich	147-158
24.	KICHIK BIZNESNI DAVLAT TOMONIDAN TARTIBGA SOLISH Mamadjanova Tuygunoy Axmadjanovna Xodjiqo'lov Erkin Bo'rievich	159-171
25.	TU'KIMACHILIK KLASTERLARI FUNKSIONAL STRATEGIYANI TADBIK ETISH XUSUSIYTLARI Kadirxodjaeva Nilufar	172-177
26.	QISHLOQ XO'JALIGI KORXONASI RABOVBATBARDOSLIKNI O'RGANISHDA NAZARIY YONDOSHUVLAR Bayxonov Baxodirjon Tursunbayevich Rajabov Shuhrat Ismoyilovich	178-184
27.	MIRZACHO'L TABIIY GEOGRAFIK OKRUGI YER USTI TUZILISHINI O'RGANISH Homroqulov Husan Hikmatulla o'g'li	185-191
28.	MULOQOT JARAYONIDA MANIPULYATOR INSONLARGA NISBATAN QARSHI TURISH YO'LLARI Z.Sh.Alimardonov S. Eshtilovov	192-194
29.	Internetning yoshlarga salbiy ta'siri Nazarova Malohat Zayniddinovna	195-196
30.	Main problems with cultural diversity and its solutions Bazarov Ihtiyor Rahmatullayevich Kenesova Jazira Bauirjan qizi	197-199
31.	KISHILAR O'RTASIDAGI SALOMLASHISH VA MUOMALA MADANIYATI Umrizaqova Oynura Hamidovna	200-203
32.	MELIORATIV RAYONLASHTIRISH PRINSIFLARI VA YERLARNING MELIORATIV HOLATI (XORAZM VILOYATI MISOLIDA) Saparbayeva Go'zaloy Ravshonbek qizi	204-208

33.	Boshlang'ich sinf o'quvchilariga noanaviy usullar asosida ta'lim berishning qulayliklari va ta'lim sifatini oshirishdagi o'rni To'rayeva Fazilat Ikrom qizi Otayeva Linura Dilshodovna	209-214
34.	BOSHLANG'ICH SINFI O'QUVCHILARIDA KOGNITIV KOMPETENSIYALARNI SHAKLLANTIRISHDA MANTIQUIY MASALALAR YECHISHGA O'RGATISHNING AHAMIYATI Sobirova Bakposhsha Maqsud qizi	215-221
35.	XORAZM VILOYATI XO'JALIGINI RIVOJLANTIRISHNING ISTIQBOLLARI Karimova Shirinoy	222-225
36.	QARSHI DAVLAT UNIVERSITETI TARIXI Shahzod Mingboyev Axror o'g'li	226-230
37.	QISHLOQ XO'JALIGI MAHSULOTLARINI QURUTISH VA SIFATLI SAQLASH USULLARI Yulduz Zaripboyevna Yuldasheva Farangiz Mahmud qizi Raximova	231-234
38.	MIRZO ULUG'BEKNING ILM FANGA QO'SHGAN HISSASI Davlatmurodov Azizbek Masharif o'g'li Saburova Risolat Xaytboy qizi	235-239
39.	BORLIQ VA RIVOJLANISH FALSAFASI Ruzimov Izzatbek Oybek o'g'li	240-243
40.	XORAZM IQLIMIGA UMUMIY TAVSIF VA TAHLILI Hayitova Onaxon Abdirim qizi	244-253
41.	Gandbolchilarda sakrovchanlikni rivojlantiruvchi mashqlar Xalillayev O'ktam Sobir o'g'li	254-260
42.	Mahalliy xomashyolar asosida suyuq o'g'itlar olish texnologiyasi Rajabova Ozoda Matqurbon qizi	261-266
43.	INSON EKOLOGIYASI VA EKOLOGIK MADANIYAT Yusupboyev Bobojon Azamat o'g'li	267-270
44.	Krepelin jadvali va uning tahlili Rajabova Zamira Ravshanbekovna	271-274

45.	Agrar sohani raqamlashtirishning o‘ziga xos xususiyatlari Shahzodbek Otajonov Xushnudovich	275-283
46.	XORAZM JADIDLARINING HARAKATLARI VA PEDAGOGIK QARASHLARI (POLVONNIYOZ YUSUPOV XOTIRALARIDA) Ahmedov Temurjon Yusubbayevich Davlatboyeva Nodira Zokirjon qizi	284-292
47.	Otkir Hoshimov's " Lifes passed in a dream" Odambaeva Yulduzxon Ahmad qizi Kamilova Rozakhon Dilshod qizi	293-297
48.	SLANG AS A BASE OF YOUTHS LANGUAGE Odambaeva Yulduzxon Ahmad qizi Kamilova Rozakhon Dilshod qizi	298-301
49.	Jack London's "Martin Eden" : Not everything you aspire to can be truly yours Odambaeva Yulduzxon Ahmad qizi Kamilova Rozakhon Dilshod qizi	302-304
50.	Xorazm viloyati transporti va iqtisodiy aloqalari Mahmudova Madina Mahmudovna	305-310
51.	AHOLIGA XIZMAT KO‘RSATISH SOHALARI GEOGRAFIYASI Sadullayeva Alfiya Dilshod qizi	311-317
52.	O‘zbekistonda oziq-ovqat mahsulotlarini xavfsizligini ta’minlashning yo‘nalishlari Ibragimova Robiyajon	318-323
53.	Fransuz va o‘zbek tillarida harakat fe‘llarining qo‘llanilish xususiyatlari Polvonova Madina Kudrat qizi	324-325
54.	Mandarin po‘stidan haydash usulida efir moyi olish va undan foydalanish Ollaberganova Umriniso Sharipova Zumrad	326-328
55.	BUG‘DOYNING KELIB CHIQI SH TARIXI VA BIOLOGIYASI Karimova Gulnoza Fayzulla qizi	329-334
56.	Using modern interactive technology during learning English Sobirova Mohinur Alisher qizi	335-336
57.	ARPABODIYON O‘SIMLIGIGA BIOLOGIK TAVSIF Abdirimova Kumushoy Hasanovna	337-342

58.	BOSHLANG‘ICH SINFLARDA ONA TILI VA O‘QISH DARSLARINI TASHKIL QILISHDA QO‘LLANILADIGAN METODLARDAN FOYDALANISHNING AHAMIYATI Sabohat Otajonova Talant qizi	343-349
59.	BUXORO VILOYATIDA AVTOTRANSPORT VOSITALARINING SONINI ORTISHI VA ULARNING ATMOSFERANI IFLOSLASHDAGI AHAMIYATI Fayzieva Flora Abdullaevna Farmonova Fotima Faxriddinovna	350-354
60.	Linguistic Analysis of Knowledge Issues in Psychological Discourse Bobokalonov Odilshoh Ostonovich Sanakulov Hasan Khudayberdievich	355-369
61.	Place of Shifonemas in Modern Linguistics Bobokalonov Odilshoh Ostonovich	370-374
62.	ÉTUDE CONTRASTIVE DE LA TERMINOLOGIE POUR DÉSIGNER LES CONCEPTS PSYCHOLOGIQUES Sanakulov Hasan Khudayberdievich	375-381
63.	OZIQ-OVQAT SANOATIDA TALKDAN FOYDALANISH Boltayeva Xamida Jaxongir qizi	382-385
64.	Maktabgacha ta’limning noan’anaviy shakllarini tashkil etishning pedagogik ahamiyati Davlatboyeva Nodira Zokirjon qizi	386-390
65.	USE OF METHODS IN TEACHING THE TOPIC OF CASE Ibodullayeva Zubayda Sherzodovna	391-395
66.	ONA TILI VA O‘QISH SAVODXONLIGI DARSLARIDA DIDAKTIK O‘YINLARDAN FOYDALANISHNING TA’LIMIY AHAMIYATI Ismailova Asaljon Qutliboy qizi	396-400
67.	The use of flipped learning Learning in foreing Language learning Ibadullayeva Malika Hamdambek kizi	401-404
68.	“Oliy ta’lim muassasalarida talabalar bilimini neyron tarmoqlar yordamida baholashning afzallik va kamchiliklari ” Yusupov Davronbek Firnafasovich Ro‘zimboyeva Sevara Nurmat qizi	405-410

69.	SANOAT EKOLOGIYASI Malohat Matnazarova Islombayevna	411-416
70.	Termitlarni ko‘payishi Qodirova Og‘iloy Mirza qizi	417-422
71.	Методика изучения морфемного состава слова в начальных классов Курбанова Динора	423-430
72.	Termitlarni bioekologik xususiyatlari Qurbonboyev Javohir Xamdambek o‘g‘li	431-437
73.	History of the development of psychology Khudaiberganova Sevinchoy	438-441
74.	Zulfiya Qurolboy qizining “Nomus” hikoyasida bosh obrazlar ruhiyati talqini Sadullayeva Darmonjon	442-446
75.	Portlandsementning suv bilan birikishi va mineralogik tarkibi Rustamova Risolatbonu Islomxo‘ja qizi.	447-450
76.	THEORETICAL BASIS OF TEACHING READING SKILLS Sobirova Mohinur Alisher qizi	451-452
77.	MUNDARIJA	453-459

Research Science and
Innovation House